

శ్రీ రామాయనమః.

శ్రీమద్వాల్మీకిమహాకవిప్రణీత

శ్రీమద్రామాయణము.

ఆరణ్యకాండము.

రెండవ పాఠ్యము.

చెదలవాడ * సుందర రామశాస్త్రులచే

వ్రాయబడిన ప్రతిపదాంధ్రీకీకాతాత్పర్యవిశేషార్థ
సమన్వితమగు

పరమాధికచంద్రికయును వ్యాఖ్యానముతో

పరిష్కరింపబడి ప్రతిమాయుతమగు

శారదాంబావిలాసముద్రాక్షర శాలయందు

ముద్రింపబడియె.

౧౮౯౨, సం॥

All Rights Reserved.

ఐ

ఐమత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్యవర్య పదవా
 క్యప్రమాణ పారావారపారీణ యమనియమాసన ప్రా
 తాయామ ప్రత్యాహార ధ్యాన ధారణ సమాధ్యష్టాంగ
 యోగానుష్ఠాన నిష్ఠ తపశ్చక్రవర్త్యనాద్యవిచ్ఛిన్న గురు
 పరంపరాప్రాప్తషడ్దశనస్థాపనాచార్య వ్యాఖ్యాన సిం
 హాసనాధీశ్వర సకిల నిగమాగమ సారహృదయసాంఖ్య
 త్రియ ప్రతిపాదక వైదికమాగప్రవతక సర్వతంత్ర
 స్వతంత్రాగి రాజధానీ విద్యానగర మహారాజధానీ క
 ఠాటక సింహాసనప్రతిష్ఠాపనాచార్య ఐమద్రాధి
 రాజగురు ధూమండలాచార్య ఋశ్యశృంగ పురవరాధీ
 శ్వరతుంగభద్రాతీరవాసి ఐమద్విద్యాశంకర పాదప
 ద్మారాధక ఐమ స్మసింహభారతీస్వామి గురు కర
 కమలసంజాత శృంగేరి ఐమనచ్చిదానంద శివాభినవ సృ
 సింహభారతీస్వామి చరణారవిందయోః,

అఖిలావగ్రహ నిగ్రహణావ్యగ్ర సమగ్రబలేన శ్రీమ
 తానుగ్రహేణ, విజయ తేత రామ్.

శ్రీరస్తు.

ప్రతిపదాంధ్రటీకావిశేషార్థతాత్పర్య ప్రతిమాదిసహిత

శ్రీమద్రామాయణము.

ప్ర ధా న పో ష కు లు.

శ్రీమన్మహారాజరాజాధిరాజాశ్రీ మహారాజాసాహేబు

మహర్షాః దోస్తాః ముష్పక్ ఖదరదాః కరంపమాః

య ముగలీషాః మర్జారాజాదిహంసశబిత్ హిజ్ హైనస్

మన్నెసుల్తాన్ బహదూర్, కె, సి, వి, ఇ,

ఇత్యాద్యనేక విరుదావళి విరాజమానులగు

శ్రీమద్రాజాధిరాజమహారాజ

శ్రీమద్విజయనగరపట్టణాధీశ్వర

శ్రీమదానందగజపతిమహారాజులుం

గారు

ర్పు (౫౦౦) అముదువంకలురూపాయలువిరాళమిప్పించి

మహాసాహాయ్యముచేసి

ఈగ్రంథమునకుప్రధానపోషకత్వము నంగీకరించిరి.

మంగళమస్తు.

బ్రహ్మశ్రీ, మహారాజశ్రీ.

శ్రీరంగస్థలం శ్రీపరాశరభట్టర్ గారై న శ్రీమహామహిమపాధ్యాయశ్రీల శ్రీ
హాశింగరిభట్టరయ్యవారు ౦ గారు.

- ౧ ది, హానరేబిల్, పల్లె, చెంచలరావుపంతులుగారు, సి, ఎ, ఇ.
- ౨ దివాన్ బహదర్ పతికి, శ్రీనివాసరావుగారు. ప్లాట్ కాన్ కోటు జడ్జి.
- ౩ సి, జి, కుప్పసామయ్యర్ గారు, బి, ఎ, బి, ఎల్, మద్రాస్ ప్రెసిడెన్ సిమ్యాజి
- ౪ వెంబాకం, కృష్ణమాచార్యులుగారు, రిజిస్ట్రార్ థాట్ బుక్స్. (ప్రీట్.
- ౫ చివుకుల, సుబ్బయ్య శాస్త్రిలుగారు, గుత్తిమనసఫ్.
- ౬ చివుకుల, రామయ్యగారు, మద్రాస్ బాన్ పింఛన్ తహశీల్ దారు.
- ౭ సి, వి, సుందర శాస్త్రిలుగారు. బి, ఎ, బి, ఎల్, హైకోర్టు వకీల్.
- ౮ రాయబహదూర్, పి, అనంతాచార్యులుగారు. బి, ఎల్, హైకోర్టు వకీల్.
- ౯ దిగవిల్లి, వెంకటశివరావుగారు.
- ౧౦ శ్రీరాజా, కావలి, వెంకటచిన్న సీతారామయ్యగారు. జమీందార్ ఆఫ్ విస్స
- ౧౧ సాహుకారు, అంబాశంకరదేవజీగారు. (స్పెన్సర్ పేట.
- ౧౨ మాడధూపి, విద్వాన్, వెంకటాచార్యులుగారు.
- ౧౩ మందపాటి, రామకృష్ణయ్య పంతులుగారు.
- ౧౪ నాగరాజు, వీరరాఘవరావుగారు, నెల్లూరు, రంగనాయకుల పేట.
- ౧౫ అడవి, శ్రీరాంపంతులుగారు. బి, ఎ, గవర్నర్ మెంట్ సెక్రటేరి ఆఫ్ క్లర్కు గారు.
- ౧౬ జి, సుబ్బరామయ్యగారు కొంగనపురం ముతారి సీవర్, శంకరిదుర్గం.
- ౧౭ జక్కరాజు, లక్ష్మీనారాయణప్పగారు, నంజంపేట, వుంగనూరు.
- ౧౮ కున్నతూరు, తిరువేంగళాచార్యులుగారు.
- ౧౯ నేలటూరు, వెంకట్రాం గాచార్యులు అయ్యంగారు, పడార్ పల్లె శ్రోత్రియ దారుల రంగనాయకుల పేట నెల్లూరు.
- ౨౦ కే, పి, విశ్వనాథయ్యర్ గారు, బి, ఎ, బి, ఎల్ హైకోర్టు వకీల్.
- ౨౧ జిడ్డు, పూణ్యయ్యగారు సబ్ రిజిస్ట్రార్ ఆఫ్, గుంటూరు. (న్నమసుమదు.
- ౨౨ ధూళిపాటి, సుబ్బరాయలు అయ్యకుమారుడు ధూళిపాటి కృష్ణయ్యగారి అ
- ౨౩ శ్రోవి, సుందర రామయ్యగారు, చీపు స్టోర్ కీపర్ పబ్లికు వర్కు స్టోర్స్.
- ౨౪ నంబూరు, సుబ్బారావుగారు, పికింద్రాబాదు. (ద్దతు తిపట్టు.
- ౨౫ రామచంద్రరావుగారు. అంబూరు పేట ముతయిజారా దారు, ఆమూరివ

- ౨౬ నాగేశ్వరశాస్త్రిలువారు, నార్కర్ సూర్య హేడ్ మాస్టరు రాణిజేట.
 ౨౭ బాచాల, శ్రీనవాసయ్యగారు. తాలూకాకచ్చేరిగుమాస్తా, వావిల్పాడు.
 ౨౮ ముడియం-నాగేశ రావు గారు-మునసఫ్ కోటుకవకీలుగారు గుత్తి.
 ౨౯ ధర్మపురి-వెంకోటరావు గారు.వకీలు-వేలూరు.
 ౩౦ జిడ్డు||నారాయణయ్యగారు హైడ్డుక్లర్-సబ్ కలెక్టర్ రాఫీసు-కడప.
 ౩౧ వ-సామయ్యగారు-రివిన్యూఇన్స్పెక్టర్-మదనపల్లె.
 ౩౨ మోకా-వేంకటాద్రిశాస్త్రిలుగారు-ప్రింటింగ్ ఆఫీస్ మ్యానేజర్ బళ్లారి.
 ౩౩ దొడ్డియోగప్పగారు, పింఛన్ మునసఫ్, బళ్లారి-
 ౩౪ కొప్పరళ-రామరావుపంతులుగారు.డిస్ట్రిక్టుమునసఫ్;తిరుపతి-
 ౩౫ నాగేశ్వరయ్యగారు-ప్లీడర్ తిరిత్తిరపూండి.
 ౩౬ ఆనంచలం-మూరయ్యగారు- (టేరి-కురుపాం-విశాఖపట్నం.
 ౩౭ ఆశి-అప్పమగారు-శ్రీకురుప్పంజనుం చారిటీగల్ యజ్ఞెజర్ అండ్ సెక్ర
 ౩౮ అత్తియూరు-శ్రీనివాసాచార్యులువారు-రాయపురం.

మహారాజరాజశ్రీ,

- ౩౯ కొల్లా-వెంకటకృష్ణయ్యసెట్టిగారు.
 ౪౦ సాహుకార్ కృష్ణ దాస్ బాలసుకుందదాస్ వారు.
 ౪౧ సాహుకార్-చతుర్భుజదాసుకుశాల్ దాసువారు.
 ౪౨ పి-వి-కృష్ణ స్వామిసెట్టిగారు-బి-ఎ-అకౌంట్లుజనరలాఫీస్.
 ౪౩ సమ్మతిక-రంగయ్యసెట్టిగారు-బి-ఎ-ప్రొఫెసర్ ప్రెస్టియస్ కాలేజ్-
 ౪౪ పి-కృష్ణ స్వామిసెట్టిగారు.బి-ఎ-బి-ఎల్-హైకోటుకవకీలు.
 ౪౫ అజ్జి-పన్నుఖప్పగారు-ప్రొప్రైటర్-ఎమ్ప్లీస్ అఫ్ ఇండియాప్రెస్.
 ౪౬ నాళం-అప్పలరాజుగారు-
 ౪౭ శిరం-కోటిలింగంగారు
 ౪౮ సూరంపల్లి రెడ్డిగారు.
 ౪౯ తాటికొండ-సంబెయ్యమాళ్లుసెట్టిగారు.బి-ఎ
 ౫౦ పిట్టి-త్తాగరాజుసెట్టిగారు.బి-ఎ
 ౫౧ వంకాయల-కుప్పయ్యసెట్టిగారు. (చార్.
 ౫౨ రామబహదూర్ ఆకాశదుర్గనకోటిముదల్యూగారు. మేల్పాకం-జమీం
 ౫౩ బండ్ల-రామస్వామినాయుడుగారు-వేలూరుడిస్ట్రిక్టుమునసఫ్ గారు.
 ౫౩ వుడుచ్చేరి-తిరువేంగడస్వామిపిళ్లవారు.

- ౫౫ అల్లత్తురు, నారాయణ సెట్టివారు.
- ౫౬ మన్నూరుపేట, రామస్వామినాయుడుగారు.
- ౫౭ యన్, రామస్వామి మొదలారిగారు, హైకోర్టు వకీలు.
- ౫౮ యన్, గోపాలస్వామి మొదలారిగారు, మితాదారు సేలం.
- ౫౯ ది, హానరేబిల్ - శ్రీరాజాగొడెనారాయణగజపతిరాయనింగారు, విశాఖ
- ౬౦ మండిశ్రీవరదప్ప సెట్టిగారు, కేలూరు. (పట్నం.
- ౬౧ కూంచపట్టు, లక్ష్మణస్వామి సెట్టిగారు, వ్రదుచ్చేరి.
- ౬౨ పానగంట, వెంకటరామానాయునింగారు, శ్రీకాళహస్తి.
- ౬౩ కలిచేలక, వెంకటరెడ్డిగారు. మదనపల్లె.
- ౬౪ తంబళ్ల పల్లె, సుబ్బారెడ్డిగారు. మదనపల్లె.
- ౬౫ గోనుగుంట, నారాయణగారు.
- ౬౬ కామి సెట్టి, చినకొండయ్య సెట్టిగారు.
- ౬౭ శ్రీరేకం, మనవాళయ్యగారు.
- ౬౮ మాంబళం, వెంకటసామినాయుడుగారు.
- ౬౯ పి, రంగయ్యనాయుడుగారు, హైకోర్టు వకీల్.
- ౭౦ బి, బాలయ్యనాయుడుగారు. హైకోర్టు.
- ౭౧ బొజ్జిరెడ్డిగారి, సీతారామరెడ్డిగారు, బోహరావరం.
- ౭౨ వంకాయల, కృష్ణస్వామి సెట్టిగారు.
- ౭౩ జంగంకోట, శ్రీనివాసరావుగారు.
- ౭౪ విడవలపాటి, సుబ్బరామయ్య సెట్టిగారు.
- ౭౫ తెల్లనాకుల, మల్లయ్య సెట్టిగారు.
- ౭౬ కొట్టె, దీనదయాళునాయుడుగారు తహశీల్దారు, కుళిత్తలై
- ౭౭ ఎక, రాఘవేంద్రరావుగారు, పింఛతా సీల్డార్ గుత్తిరెవ్వేష్టేషన్
- ౭౮ శింగరాజుపాపరాజుగారు, నమ్మనపల్లెకరణం (పురం
- ౭౯ ఎక, వి, బాలకృష్ణమ్మగారు దిస్ట్రిక్టు అండ్ సెషన్ కోర్టు కోర్టుపేట, బరం
- ౮౦ కరణం, తిమ్మప్పగారు, పట్టెంవాళ్ల పల్లె మదనపల్లె. (వావిల్పాడు.
- ౮౧ పోలేపల్లి, వెంకటామయ్య సెట్టిగారు సకలఫ్ చెన్నరాయ సెట్టిగారు.
- ౮౨ నెమలిమాడఘాపి, సుబ్రహ్మణ్యయ్యగారు మైలాపూరు.
- ౮౩ పడసాల, సుబ్బరామయ్యగారు మండిదారులు మదరాస్.
- ౮౪ చీరాల, రాఘవరావుగారు, డిప్యూటీ కలెక్టర్ కడప.

- ౮౫ శ్రీరాజాకంబినామ నిజవాణిరామప్పనాయనింగారు, జమీదార్ కంగొంది
 ౮౬ వానమామల, నం సింహాచార్యులు గారు. తాలూకా శిరస్తేదార్ తాటిపత్రి.
 ౮౭ యం, వాసు దేవులు నాయుడు వారు. ఫస్టు గ్రేడు వకీలు బల్లారి.
 ౮౮ కొండెపూడి, పెదకామరాజు పంతులు గారు దివాంజీ ఆఫ్ శ్రీరాజాగొ
 డేనారాయణగజపతిరాయనింగారు అనకాపల్లి వగైరా, ప్రొప్రైటరు.
 ౮౯ పిశుపాటి, గురుమూర్తి శాస్త్రిలు గారు డి.స్ట్రక్టు మునెస్సఫ్, మాయవరం.
 ౯౦ ఎమ్, వెంకటామయ్య గారు హైకోర్టు వకీలు. (హొసూర్, సేలం
 ౯౧ నవిలిదిన్నె-అవధానం వెంకటసుబ్బయ్య గారు. మద్దకొండ పల్లెజాగిదాల్
 ౯౨ డి, రామరావు పంతులు గారు డిప్టీ కలెక్టరు, సిద్ధవటం.
 ౯౩ మాయవరం-వాసు దేవయ్య గారు కలెక్టర్ రాఫీన్ క్లర్కు కడప.
 ౯౪ సి, శివయ్య పంతులు గారు తాశీల్ దారు, కడప.
 ౯౫ అల్లూరు, నారాయణప్ప గారు. కొతాలకరణం.
 ౯౬ యం, పార్థసారథి అయ్యంగారు గారు మదనపల్లె.
 ౯౭ పంపాపతి శాస్త్రిలు గారు. తాశీల్ దారు. వావిల్పాడు.
 ౯౮ ఆర్, గోవిందరావు నాయుడు గారు డిప్టీ కలెక్టరు కడప.
 ౯౯ తాడిమట్టి కృష్ణ రావు గారు ఖజాంజీ, కలెక్టర్ రాఫీన్ కడప. (కడప.
 ౧౦౦ లాల్ గుడి - రాజగోపాలయ్య వారు పోలీస్ హేడ్ కోర్టు యిన్ స్పెక్టరు,
 ౧౦౧ బెజవాడ పాపిరెడ్డి వారు బుచ్చిరెడ్డి పాలెం.
 ౧౦౨ ధార్వాడ-కృష్ణ రావు వారు, కలెక్టరు శిరస్తేదారు, కడప.
 ౧౦౩ నల్లపురెడ్డి సుబ్బారెడ్డి వారు కోట నెల్లూరు.
 ౧౦౪ నంజుండపు వారు. బి-ఏ-బి-ఏల్, వకీల్ కడప.
 ౧౦౫ రాపూరు-గురుస్వామయ్య వారు. సర్వే డి పాటికొండ, మానేజరు.
 ౧౦౬ శ్రీరాజా-వెల్లంకి వెంకటకృష్ణ రావు బహదరు జమీందారు వారు. శనివార
 ౧౦౭ బి-సుబ్బిప్రకాశయ్య వారు-పెరియారు. పేట. మేలూరు.

వీరతిసాహాయ్యంబున, శాలివాహనశకము ౧౮౧౩ వడగు ఖరనామ సం॥

మాఖ శు ౭ శుక్రవారము ఆరణ్యకాండము సంపూర్ణంబయ్యె

మంగళమస్తు.

సర్వసంఖ్య.

విషయములు.

జింకపిల్లలును దుఃఖించుట.

౫౩ సీతాదేవియట్లు రావణునిచే నపహరింపఁబడుచు, మహాదుఃఖసముద్రంబునమునింగి, రావణునినానావిధపరుషవాక్యములనిందించుట.

౫౪ సీతాదేవి, రావణునిచేతహరింపఁబడుచు, నొకపర్వతశిఖరంబున అయిదుగురవానరవీరులం జూచుట.

,, సీతాదేవి, ఈవానరవీరులు రాముంజూతురేని, నావృత్తాంతముగుఱుతుగాఁజెప్పఁగలరని, యుత్తరీయంబునఁదనఘాషణంబులుగట్టి వారలముందటం బడవైచుట.

,, రావణుండు సముద్రంబుదాటి లంకకుఁబోయి, సీతాదేవిని దనయంతఃపురంబుననుంచుట.

,, రావణుండు, సీతను జక్కఁగారక్షింపుఁడని, రాక్షసస్త్రీలనియోగించుట.

౫౫ రావణుండు, జనస్థానంబునకు, ఎనమండ్రరాక్షసవీరులంబంపుట.

,, రావణుండు, తననానావిధరత్నఖచిత ప్రాసాదాగోవురోద్యానాదిభోగస్థానంబులను సీతకుఁజూపి, యట్టియైశ్వర్యంబుతో నొప్పుచున్న నన్దుఃఖిండుమనిపాఠింపుట.

౫౬ సీతాదేవి, కుపితయయి, శృణంబంతరముగానుంచుకొని, రామునిగుఱంబులను రావణునిదోషంబులనునుగ్గడంచుచు, రావణుని ధిక్కరించుట.

,, సీతాదేవి, సమస్తరాక్షససమేతంబుగా, నీవువినాశంబు నొందుదువని రావణుని శపించుట.

,, రావణుండు, కోపించి, సీతాదేవికిఁ బండ్రిండు మాసంబులు గడవొసంగుట.

,, రావణుండు, సీతను అశోకవనికయందుంచి రక్షింపుచు దర్శనభస్మనాదులచే వశీకరింపుఁడని, రాక్షసస్త్రీలకాజ్ఞాపించుట.

,, రాక్షసస్త్రీలు, సీతను అశోకవనికయందుంచి, భయంకరవాక్యంబుల బెడరించుట.

౫౭ రాముండు, వృగరూపుఁడగు మారీచుని వధించి, మఱి నాశ్రమంబున

సర్గ సంఖ్య.

విషయములు.

- కువచ్చునప్పుడు, మాగంబున, దునిమి త్తంబులఁజూచి, పరితపించుట.
- ,, రాముండు, మాగంబున, తెల్లఁబాటిన మొగంబుతో వెలవెలంబోవు చున్నలక్ష్మణునింజూచుట.
- ,, గాక్షససేవితంబగువనంబున సీతనొంటివిడిచి వచ్చితివేలయని రాముండు, లక్ష్మణునడుగుట.
- ,, రాముండు, మాటిమాటికి దునిమి త్తములుదయించుటంజూచి, సీతాదేవి కేమో యాపదగల్గి యుండునని పరితపించుట.
- ౫౮ రాముండు, తనయాశ్రమంబునకుఁబోయి, యచ్చట నానావిధప్రదేశంబులనువెదకి, సీతం గానక పరమదుఃఖితుండగుట.
- ౫౯ రాముండు, గాక్షససేవితంబును విజనంబునగువనంబున, సీతనొంటివిడిచి యేలవచ్చితివని, లక్ష్మణునడుగుట.
- ,, లక్ష్మణుండు, సీతాదేవి మారీచునియాతఁ ధ్వనినివిని యపడి తన్ను రామనొక్కఁకుఁ బొమ్మనటయుఁ దానురామునిపరాక్రమాతిశయాదులనెంత చెప్పిననువినక, తన్నుఁ బరువవాక్యంబున నతికఠినంబుగా నిందించుటయు, నంతం దానువచ్చుటయుఁ రామునకుఁ జెప్పట.
- ,, రాముండు, కుర్రధయగుస్త్రీమాటనువినినీవువచ్చుటతప్పని, లక్ష్మణునితోఁ జెప్పట.
- ౬౦ రాముండు, తనయాశ్రమసమీపంబునకుఁబోయి, యచ్చటవెదకి సీతం గానక, అచేతనంబులగువృక్షలతాదులనుంగూడ సీతావృత్తాంతంబడుగుట.
- ,, రాముండు, గజశౌచూకలాదులనుంగూడ సీతావృత్తాంతంబడిగి, యవియేమియుఁ జెప్పకుండుటయు, ఎచ్చటనుసీతం గానక, మహాదుఃఖంబునొంది, యచ్చటచ్చట, అన్నిప్రదేశంబులనువెదకనారంభించుట.
- ౬౧ రాముండు, పణశాలాదిప్రదేశంబులందెందునుసీతం గానక, లక్ష్మణుండు యాశ్వాసించినను, ఊటటనొందక, పరమదుఃఖితుండై, యుచ్చైర్భాగంబునవిలపించుట.
- ౬౨ రాముండు, నానావిధంబుగా రోదనముసేయుట.

సర్గసంఖ్య

విషయములు.

- ,, రాముండు, సీతావినాశంబునందనమరణంబును సిద్ధమని కైకేయీమనోరథము సిద్ధంచెనని విలపించుట.
- ,, రాముండు, లక్ష్మణునిఁదన్ను విడిచి యయోధ్యకుఁ బొమ్మనుట.
- ,, రాముని యవస్థంజూచి, లక్ష్మణుండు పరమదుఃఖితుండగుట.
- ౬౩ రాముండు, లక్ష్మణదుఃఖంబుఁజూచి, ద్విగుణితదుఃఖుండై, రాజ్యనాశమును దండిచావును మాతృవియోగంబును బంధువియోగంబును సీతావియోగంబును దలంచుకొని విలపించుట.
- ,, రాముండు, నానావిధంబులగు సీతావిలాసవిహారంబులం దలంచుకొని దుఃఖించుట.
- ,, రాముండు, లక్ష్మణుంఁడెంతయాశ్వాసించినను, ధైర్యంబు విడిచి, రోదనంబు సేయుట.
- ౬౪ రామునాజ్ఞను, లక్ష్మణుండు గోదావరీతీరంబంతయు వెదకి, సీతయగ పడలేదని రామునకుఁ జెప్పట.
- ,, రాముండు, తానేపోయి, గోదావరీనదినీ సీతావృత్తాంతంబడుగఁగా, గోదావరి, రావణభయంబున, మాటువలుకకుండుట.
- ,, రాముండు, ఆశ్రమమృగంబులను, సీతావృత్తాంతంబడుగుట.
- ,, ఆశ్రమమృగంబులు, దక్షిణదిక్కును బట్టిపోవుటయు నాకాశంబుఁజూచుటయుఁజూచి, దక్షిణదిక్కునఁ బోయినట్టయిన, సీతాగతి జెలియనని, రామలక్ష్మణులదిక్కుమాగఁబునంబోవుట.
- ,, రాముండు, మాగఁబున, సీతధరించియుండిన పుష్పంబులు రాలి యుండుటనుజూచి దుఃఖించుట.
- ,, రాముండు, రాక్షసుని యడుగులను, ఇట్టటుపరుగెత్తుచుండిన సీతాజేవి యడుగులనుం జూచుట.
- ,, రాముండు, భగ్నంబులయిన మహాధనుస్సును అమ్మలపొదులను రథంబును జచ్చిపడియున్నసారథిని గుఱ్ఱంబులనుంజూచి, సుందోపసుందులువలె సీతకొఱకై యిద్దఱుయద్ధంబుగావించి, తుదకు సీతను భక్షించియెయుం

సర్గ సంఖ్య.

విషయములు.

దుర్ని పరమదుఃఖితుండై, మహాకోపంబునొంది, ధమకంబునుధమకంబుల
ప్రదులగు దేవతలనుతనయందలిమృదుత్వాదిగుణంబులనునిందించుట.

,, రాముండు, మణి యుంబరమక్రద్ధుండై, సమస్త బహ్మాండంబును భస్మంబు
గావించెదనని, బాణసంధానంబుగావించుట.

౬౫ లక్ష్మణుండు , ఒకగండపరాధముగావించుటచేసమస్తలోకంబులనునశి
యింపఁజేయుట, యొక్కముకాదని, రామునకుసమాధానముఁజెప్పుట.

౬౬ లక్ష్మణుండు “నీవుదశరథుండుగావించినయన్యదులకంబులగుపుణ్యముల
కుఫలముగానతనికిఁబుట్టినవాఁడవు; నీదునుగుణంబులచేతఁబరవశుండైయె
యితండునీవియోగంబుసహింపఁజాలక, ప్రాణంబులువిడిచెను. అట్టికల్యా
ణగుణాలయొండవునీవు, ఎవ్వఁడోయొకగండపరాధంబుగావించెననినిరప
రాధిలోకంబులనన్నింటిని నిశింపఁజేయుటయొచితముకాదు. అపరాధము
గావించినవానిమాత్రము శిక్షింపఁబ్రయత్నింపుము. వధింపరాని సాక్షి
కంబగు దివ్యప్రాణివగఁమును, బ్రాహ్మణాదిమానుషవగఁమును, సకల
జగన్నిమూలన సమథంబగు నీదుపరాక్రమంబునుంజూచి, కోపంబు
పసంహరింపుము; అపరాధినిమాత్రముశిక్షింపుము” అని, రామునిప్రా
థింపుట.

౬౭ రాముండు, లక్ష్మణవచనంబునఁదైర్యమునొంది, యతనితోఁగొంతదూరం
బు పోవుట.

,, రాముండు, నెత్తుటందోఁగిపడియున్న జటాయువుంజూచుట.

,, రాముండు, జటాయువును, రాక్షసునిఁగాభ్రమించి, యతనింజంపఁబో
వుట.

,, జటాయువు, రావణుండుతన్నవధించుటయు, సీతనుహరించుటయు, రా
మునకుఁజెప్పుట.

,, రాముండు, జటాయువువశంబువిడి, పరమదుఃఖితుండగుట.

౬౮ రాముండు, పరమదుఃఖితుండై, ముమూషుండగు జటాయువుం జూ
చి, సీతాగతినడుగుట.

సర్గ సంఖ్య.

. విషయములు.

- ,, జటాయువు, రామునకు, సంక్రహముగా, రావణుండుసీతనపహరించి నసంగతిందెట్లు.
- ,, జటాయువు, "రావణుండుసీతనుహరించిన మహారాక్షసులయొక్కబల ముచేసీవుశీఘ్రంబున మఱిసీతంబొందఁగల"వని, రామునకుఁజెప్పుట.
- ,, జటాయువు, రావణునివాగుస్థానంబుఁజెప్పఁబోవునప్పుడె విగతప్రాణుం డగుటయు, రాముండుమహాదుఃఖంబునవిలపించుట.
- ,, రాముండు, జటాయువున కుత్తమగతిగలుగవలెననిప్రార్థించి, దహ నాదీసంసారములు గావిండుట.
- ౬౯ రామలక్ష్మణులు, క్రౌంచారణ్యంబునతిక్రమించిపోవుట.
- ,, లక్ష్మణుండు, తనపై మోహంబునఁదన్నఁబట్టుకొనిరమింపఁగోరినయయో ముఖియను రాక్షసస్త్రీయొక్క ముకుఁజెవులను ఖండించుట.
- ,, రామలక్ష్మణులు, కబంధునిబాహుపాశములచే బద్ధులై పరితపించుట.
- ౭౦ రామలక్ష్మణులుకబంధుని బాహువులఖండించుట.
- ,, కబంధుండు, పూర్వాజన్తస్మృతినొంది, మీరలెవ్వరని, రామలక్ష్మణుల నడుగుట.
- ,, కబంధుండు, రామలక్ష్మణులవృత్తాంతంబులక్కణివలనవిని, సంతోషం బునఁ, దనపూర్వాజన్తవృత్తాంతాదులను వారలకుఁ జెప్పనారంభించుట.
- ౭౧ కబంధుండు, తానుమున్నుచంద్రమూర్ఖుడేవేంద్రులువలె దివ్యరూపంబుగ లిగియుండుటయు, భయంకరంబగురాక్షసరూపంబుగైకొని ఋషులను భయపఱచుటయు, నందుష్ఠాలశిరుండనుమహర్షి, కోపించి, నీకీరాక్షసరూ పంబెయ్యగుఁగాకయని శపించుటయు నంతఃబ్రాథనంబునంబ్రసన్నుండై రాముండెప్పుడు నీఘజంబులఖండించినిన్నుదహించునో అప్పుడుఈశాపం బుపోవునని యనుగ్రహించుటయు మొదలుగాఁదన వృత్తాంతంబునంత యు, రామునకుఁజెప్పుట.
- ,, కబంధుండు, "నన్నుదహించినవిమ్మట, నీకుసీతనుసాధిండుటయందు ప హాయంజెప్పెదను." అని, రామునితోఁజెప్పుట.

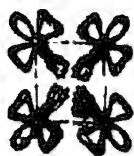
సర్గసంఖ్య.

విషయములు.

- ౭౨ కబంధుండు, రామలక్ష్మణులవలన, దహనసంసారంబునొంది, తనపూర్వదివ్యజేహంబునొంది, “వాలిభయంబున ఋశ్యమూకపర్వతంబున నున్నసుగ్రీవునిమిత్రుం గావించుకొనుము. అతండుసీతనువెదకఁగలఁడు.” అని, రామునికిఁజెప్పుట.
- ౭౩ కబంధుండు, రామలక్ష్మణులకు, సుగ్రీవుండుండుస్థలంబునకుఁబోవు మాగఁబుఁజెప్పి, తనలోకంబునకరుగుట.
- ౭౪ రామలక్ష్మణులు, కబంధుండుచూపిన మాగఁబునఁ, బంపాతీరంబునందలి శబర్యాశ్రమంబునకుఁబోవుట.
- ,, శబరి, రామునింబూజించుట.
- ,, శబరి, తనయాచార్యులగు మతంగశిష్యులయాశ్రమ దేవపూజాస్థానాదిమహిమలను, రామునకుఁజూపుట.
- ,, శబరి, రామానుజు నొంది, యగ్నిహోత్రంబుఁజొచ్చి, దివ్యలోకంబు నొందుట.
- ౭౫ రామలక్ష్మణులు, పంపాసరస్వమీపంబునకుఁ బోవుట.
- ,, రామలక్ష్మణులు, మతంగసరస్సున స్నానంబుగావించుట.
- ,, రామలక్ష్మణులు, పంపాతీరవనంబులం జూచుచుఁబోయి, పంపాసరస్సుఁజేరుట.

ఆరణ్యకాండ విషయానుక్రమణిక,

ముగిసెను.

ఆ రణ్యకాండ విషయానుక్రమణిక.

సర్గ సంఖ్య.

విషయములు.

- ౧ రాముండు సీతాలక్ష్మణసమేతంబుగా దండకారణ్యమునందలితాపసాశ్రమమండలంబుఁజూచుట.
- ౨ తాపసులు రాముని యధోచితంబుగాఁ బూజించుట.
- ౩ విరాధుండు సీతాదేవి నెత్తుకొని పోవంజూచుట.
- ౪ విరాధుండు రామలక్ష్మణులుగురియు బాణవషణ్ణంబులకోర్చి వారలభుజంబులపై నెత్తుకొనిపోవుట.
- ౫ రామలక్ష్మణులు విరాధుని వధించుట.
- ౬ సీతారామలక్ష్మణులు శరభంగాశ్రమమునకుఁబోవుట.
- ౭ శరభంగమహాముని రాముని యధావిధిఁబూజించి శ్రీరామ సన్నిధానంబున నగ్నిప్రవేశంబుచేసి బ్రహ్మలోకంబునొందుట.
- ౮ శరభంగాశ్రమవాసి మునులు శరణాగతులై రాక్షసులుసేయు నుపద్రవంబు విన్నవింప శ్రీరాముండు వారిలకై రాక్షసులనందఱవధించెదనని ప్రతిజ్ఞ చేయుట.
- ౯ రాముండు సుశీర్షాశ్రమంబునకుఁ బోవుట.
- ౧౦ సుశీర్షమహాముని వృగముల యుపద్రవమెచ్చుగానన్నదని రామునితోఁ జెప్పగా రాముండు వృగంబుల వధించెదనని ప్రతిజ్ఞ చేసి ఆయ్యాశ్రమంబున నివాసముగా వించుట.
- ౧౧ రాముండు సుశీర్షమహాముని యనుమతంబున ఆశ్రమమండలంబుఁజూడబోవుట.
- ౧౨ సీతాదేవి మునిసమక్షంబున రాముండుగావించిన సకలరాక్షసవధప్రతిజ్ఞ నువిని ధర్మహాని కలుగునేమోయని భయపడి రామునిజూచి తనకు ఏవిధమైన యపకారమేని గావింపని రాక్షసులను వధించుట ధర్మముకాదనిన వినయముగా విన్నవించుట.
- ౧౩ రాముండు ఆత్మలరక్షించుట కుత్త్రయధర్మమగుటవలనను తనకుశరణాగతులయినవారి శత్రువులు తనకును శత్రువులే యగుటవలనను రాక్షసు

సర్గ సంఖ్య.

విషయములు.

లవధించుట యుక్తమేయని సీతాదేవికి సమాధానముఁ జెప్పట.

౧౧ ధర్మభృత్యనుమహాః కా మాండకణిక మహామనీచే నిర్మింపఁబడిన పంచాస్పరస్పను సరస్సుయొక్క ప్రభావమును రామునకుఁ జెప్పట.

,, రాముండు ఋషులనుఁ దత్తి యాశ్రమములందును గొంతకొంతకా
లము నివసించి మజల సుతీత్యౌశ్రమమునకువచ్చుట.

,, రాముండు సుతీత్యమహామనీచి అగస్త్యశ్రమమాగఁబడుట.

,, సుతీత్యమహామని రామునకిగస్త్యశ్రమమునకుఁబోవు దారింజెప్పట.

,, రాముండు అగస్త్యశ్రమమునకుఁ బోవుచు మాగఁబున అగస్త్యుండు ఇ
ల్యలవాతావులనశింపఁ జేసినవృత్తాంతము లత్కృణునకుఁ జెప్పట.

,, రాముండు అగస్త్యునితమ్ముండగు సుశతకనమహామనీచి సందశింపఁచుట.

,, రాముండు మాగఁబున లత్కృణునకు వింధ్యస్తంభనముమొదలయిన అగ
స్త్యమహామని వహివలంజెప్పట.

,, రాముండు అగస్త్యశ్రమంబుఁ జేరుట.

౧౨ రాముండు అగస్త్యశ్రమమునందు సన్నిహితలయియుండు బ్రహ్మాది దేవ
తలంజూచుచు సీతాలత్కృణ సమేతంబుగా అగస్త్యమహామనిని సందర్శిం
చుట.

,, అగస్త్యుండు సీతారామలత్కృణులకు అఘృణాపాద్యాదులొసంగి వైశ్వ
దేవపూజకముగా ఆతిథ్యంబుగావించుట.

,, అగస్త్యమహామని వైష్ణవంబులగు ధనుర్వాణతూణీరఖడ్గంబులను రా
మునకొసంగుట.

౧౩ రాముండు అగస్త్యమతంబున ఖరాదిరాక్షసుల వధించుటకై సీతాల
త్కృణసమేతంబుగాఁబంచవటికిఁబోవుట.

౧౪ రాముండు పంచవటి మాగఁబున జటాయువుంజూచి అతండు తనతం
డ్రికి మిత్రుండగుటనువిని జటాయువుతోఁగూడఁబంచవటికిఁబోవుట.

౧౫ పంచవటియందు గోదావరీతీరంబున లత్కృణునిచేనిమిఁకంపఁబడిన ఆశ్రమ
మునందు సీతారామలత్కృణులు నివాసముగావించుట.

సర్గసంఖ్య.

విషయములు.

౧౬ ఒకానొకప్పుడు లక్ష్మణుండు హేమంతఋతువు వచ్చుటను వణింపుచు భరతునింబ్రశంసింపుచుఁ గైకేయుని నిందించుట.

,, రాముండు మాతృవింద గూడదని భరతుఁ గుణబులంబ్రశంసింపుట.

౧౭ శూర్పణఖ శ్రీరామాశ్రమంబునకు వచ్చుట.

,, శూర్పణఖ రామునిజూచి మోహించి తన్నుభార్యగా నంగీకరింపుమని ప్రార్థించుట.

౧౮ రాముండు శూర్పణఖంజూచి తానుభార్యతోఁగూడియుండుటవలన భార్యనువిడిచివచ్చినలక్ష్మణుని భజింపుమని పరిహాసంబుగాఁజెప్పుట.

,, లక్ష్మణుండు తనయొద్దకువచ్చిన శూర్పణఖంజూచి “నేను రామునిదాసుండను దాసునికిభార్యగా నుండుటసుఖముగాదు. రామునియొద్దకేపొమ్ము” అనిచెప్పుట.

,, శూర్పణఖకోపించి సీతనుమ్రోంగఁబోఁగాలక్ష్మణుండు రామాజ్ఞను శూర్పణఖయొక్క ముక్కుంజెవులనుఖండించుట.

౧౯ ఖరాసురుండు శూర్పణఖవలన అబిడయవమానంబువిని రామలక్ష్మణుల జయించుటకై పదునలువర రాక్షసవీరులంబంపుట.

౨౦ రాముండు ఖరుండుపంపిన పదునల్వరు రాక్షసవీరులంజంపుట.

౨౧ ఖరుండుతానుబంపినరాక్షసులందఱుహతులయిరని శూర్పణఖవలనవినుట.

౨౨ ఖరుండు పదునాల్గువేల రాక్షసులతోఁగూడ రామునిపైకి యుద్ధంబునకుఁ బోవుట.

౨౩ ఖరుండు సైన్యసహితంబుగా యుద్ధసన్నద్ధుండై పోవునపుడు దుష్టశకు నంబుఁబొడసూపుట.

౨౪ రాముండు రాక్షసులకు పరాజయమును తనకుజయమును సూచించునట్టి నిమిత్తంబులంజూచి లక్ష్మణుని పర్వతగుహయందు సీతాజేవినుంచుకొని యుండనియోగించి యుద్ధసన్నద్ధుండై రాక్షససేనరాకను నిరీక్షించుచుండుట.

౨౫ రామరాక్షసయుద్ధము.

సర్గ సంఖ్య.

విషయములు.

- 1, రాముండు ప్రయోగించిన గాంధర్వాస్త్రముచేతఁ బెక్కువేల రాక్షసులునిహతులగుట.
- 2, రాముండు దూషణుండుమొదలయిన పదునాలుగువేలరాక్షసులంజంపుట.
- 3, త్రిశిరునివధము.
- 4, రాముండుభిరునివిరథం గావించుట.
- 5, రాముండుభిరునితోనతఁడు గావించిన పాపకమణింబులనుగ్రడించిచెప్పట.
- 6, భిరుండుకోపించి రామునిపైకిగదంబ్రయోగింపఁగా రాముండు దానిందునియలు గావించుట.
- 7, భిరాసురవధము.
- 8, మహాఘటాలు భిరవధంబునకు సంతసించి రాముం బ్రస్తుతించుట.
- 9, కేవళలు పుష్పవషణంబు గురిపించుట.
- 10, సీతాదేవిలక్ష్మణునితోఁగూడఁ బర్వతగుహనుండి వెడలివచ్చిపెనిమిటి పరాక్రమంబునకుఁ బరమానందఁగరవశమైపీఠవ్రణస్వేదజలరోమాంచంబులతో నొప్పుచున్నశ్రీరామునిదివ్యమంగళవిగ్రహమును గాఢంబుగాఁగొఁగి లించుకొనుట.
- 11, లంకంపనుండు జనస్థానంబుననుండితప్పించుకొని లంకకుఁబోయిభిరదూషణులు మొదలయిన సమస్తరాక్షసులు నిహతులగుటయు, రామునియసాధారణపరాక్రమంబును సీతనపహరించుటవలనఁ గానియతండు సాధ్యుండుగామియు రావణునకుఁ జెప్పట.
- 12, రావణుండు మారీచాశ్రమంబునకుఁబోయిమారీచునిదఁనకు సీతనపహరించుటయందుసాహాయ్యముసేయవలయునని ప్రార్థించుట.
- 13, మారీచుండు రావణునింజూచి "రామునితోవైరంబు గొందువేని సమస్తరాక్షసులతోఁగూడనీకునాశంబుగలుగటసిద్ధము. కాబట్టిరామునితోవైరంబుకట్టుకొనవలద"నిచెప్పగా రావణుండుపిఱిలంకకుఁబోవుట.
- 14, శూపణభిలంకకుఁబోవుట.
- 15, శూర్పణభిరావణునిబూచిలతండు జనస్థానంబునందలిరాక్షసులందఱునిశ్చే

సర్గ సంఖ్య.

• విషయములు.

షముగానశించినను నుపేక్షించియుండుటకుఁ బరమకుపితయైఁగిరించుట.

38 రావణుండు రామునిపేరు, రూపు, ఆయుధము, పరాక్రమము, చెప్పుమని శూర్పణఖనడుగుట.

,, శూర్పణఖరామఁడై యులయావశ్యభావంబులను విశేషించివారినుంచి శ్యాపరాక్రమంబునుఁజెప్పిమిక్కిలయు సీతాసౌందర్యమునభివర్ణించుట.

3౫ రావణుండు మృత్యువోదితుండై మఱలమారీచాశ్రమంబునకుఁబోవుట.

3౬ రావణుండుమారీచునకు జనస్థానవృత్తాంతంబుఁజెప్పి తానుచేయఁదలంచిన సీతాపహరణమునకుఁ అతనివిచిత్రవృగరూపంబుదాల్చి సాహాయ్యముసేయవలయుననిపాఠింపుట.

37 మారీచుండు రావణునకు “మహాపరాక్రమశాలియగు రాముని ప్రాణప్రియుఁడఁ బాతివ్రత్యమహిమంబున సమస్తలోకంబులభస్మంబుసేయఁజాలినదియునగు సీతనుహరింతువేని నీవునిస్సంజేహముగాఁ సమస్తరాక్షసులతోఁగూడనాశంబునొందుదువుకావున అట్టియాలోచనం జేయకుము” అనిహితోపదేశంబుగావింపుట.

3౮ మారీచుండు మున్నతాను విశ్వామిత్రయాగవిఘ్నంబుఁజేయఁబోగాఁ అప్పుడు అతిబాలుండును అస్త్రాభ్యాసముగూడ చక్కఁగా జేయఁజూచునగు రాముని బాణవేగంబున తానుబహుదూరంబునంబడుటయు, దనకుసహాయులుగావచ్చిన రాక్షసులందఱు హతులగుటయుఁజెప్పి “రామునికపకారంబుగాపంతువేని సర్వధానీకువినాశముసిద్ధము” అనిరావణునికిబోధించుట.

3౯ మారీచుండు, మరల రామునియావనదశయందు, తానునుభద్రులురాక్షసులునుమృగరూపంబుధరించి, తాపసవేషంబున దండకారణ్యంబునఁ పరుగుచున్నరాముని పూర్వవైరంబుదలచి హింసింపగమకింపగా, అంతలోనేరాముండు ప్రయోగించినబాణముచేతఁదనతోడ రాక్షసులిద్దఱును మరణంబునొందుటంజూచితానురామునిపరాక్రమంబు దెలిసినవాఁడగుటచేఁదత్తక్షణంబపాణిపోయియెట్టకేలకురామబాణపాతంబుదప్పించుకొని ప్రాణంబు

సర్గ సంఖ్య.

విషయములు.

లుదక్కఁగొని అప్పటినుండి రాక్షసవ్యాపారములువదలి లేపోనివ్వనందు
టయుఁ, దనకు రామభయంబున రేఫముమొదటఁగల, రథ, రణ, రాశ్యా
దికల్దంబులువిన్నను మహాభయంబుగల్గుటయుఁ జెప్పి, రామునితోచైరం
బువలదని బోధించుట.

౪౦ రావణుండుమారీచుండుచెప్పిన హితోక్తులనువినక బలాత్కారంబున నీ
తాపహారంబునకుసాహాయ్యము సేయవలయుననియోగించుట.

౪౧ మారీచుండు “నాయొక్కనిచావునకు నేను దుఃఖింపను బుత్రమిత్రబంధుప
రివారసమేతంబుగా నీవు నాశంబునొందుదువని పరితపించెదను నీవుమృ
త్యువశుండగుటవలన నావాక్యంబువినకున్నా”వని రావణునికిజెప్పుట.

౪౨ రావణుండుమారీచసహితంబుగాడండకారణ్యంబుననున్న రామాశ్రమం
బునకుఁబోవుట.

,, మారీచుండువిచిత్రంబగు కాంచనమృగరూపంబుదాల్చి రామాశ్రమసమీ
పంచునందిరుగుట.

,, నీతాడేవియచ్చటికే బువ్వంబులుగోయుటకై వచ్చి యకారంచనమృగం
బుఁజూచియచ్చెరువొందుట.

౪౩ నీతాడేవి, రామలక్ష్మణులకు, బంగారుజింకంబావుట.

,, లక్ష్మణుండు, నీతారాములకు, ఇదిమారీచుమాయయెగాని, యథార్థ
మయినజింక గాదనిచెప్పుట.

,, రాముండు. ఎట్లయిననుఅకారంచనమృగంబును సాధింపవలసినదే యని
నిశ్చయించుట.

,, రాముండు, లక్ష్మణుని, అశ్రమస్తుండవై నీతనురక్షింపుచుండుమని నియో
గించుట.

౪౪ మృగరూపధరుండగుమారీచుండు మాయచే రామునిబహుదూరముగొని
పోవుట.

,, రాముండు, కోపించి, మృగరూపుండగు మారీచునిపై చాణప్రయోగంబు
సేయుట.

సర్గసంఖ్య.

. విషయములు.

,, మారీచుండు, రామబాహువులపై, రామునికంఠస్వరంబు ననుసరించి,
“హసీతా! హలత్కుణా” యని యాక్రందనంబుగా విచుట.

౪౫ మారీచునియొకపునుని, సీతాదేవి, దానిరాముం డఱచినదిగాఁదలంచి,
రామునకేమో భయంబుగలిగెననుభయంబున లక్ష్మణుని రామనొద్దకుఁ
బో నియోగించుట.

,, లక్ష్మణుండు, “ఇదిమృగరూపుఁడగుమారీచుని ధ్వనియెగాని రామునిధ్వ
నిగా”దని సీతకుఁజెప్పుట.

,, సీతాదేవి, లక్ష్మణునిఁజూచి, పరుషవచనంబులాడుట.

,, లక్ష్మణుండు, “రామునకు, దేవాసురమనుష్యగంధర్వాదులలో నెవ్వండు
ను ఎట్టివాఁడును ఎంతమాత్రము భయంబుగలిగింపఁజాలఁడు. ఇది,మన
లివంచించుటకై, మాయచే,మారీచుండుఱచినధ్వనియెగాని వేఱుగాదు.
ఊహిడిలు” మనిసీతకుఁజెప్పుట.

,, సీతాదేవి, లక్ష్మణుని, నానావిధంబులునుగణకతోరంబులునగు పరుషవ
చనంబులదూఱుట.

,, లక్ష్మణుండు, చింతాక్రాంతుండై, రామసమీపంబునకుఁబోవుట.

౪౬ రావణుండు, బ్రాహ్మణసన్యాసివేషంబుదాల్చి, యొంటిగానున్నసీతయొ
ద్దకువచ్చుట.

,, సీతాదేవి, బ్రాహ్మణసన్యాసి రూపధరుండగు రావణునకు, అఘృతపా
ద్యాదులొసంగిపూజగావిండుట.

౪౭ సీతాదేవి, రావణునకు, స్వకులభర్తృగోత్రనామాదులంజెప్పుట.

,, రావణుండు, సీతకుఁదనగోత్రనామపౌరుషాదులంజెప్పి, సీతను,దన్నుభ
తగావరింపఁబ్రాధికంచుట.

,, సీతాదేవి, రామునందలియుతకృషణంబును రావణునందలి యపకృషణం
బునుజూపుచు, రావణునిధిక్కరించుట.

౪౮ రావణుండు, మున్నుతానుగావించిన, కుచేరజయము భుష్పకహరణము

సర్గసంఖ్య.

విషయములు.

మొదలుగాఁగలగొప్పకార్యంబులను సీతకుఁదెప్పి, తన్నవశ్యమంగీకరింప వలయుననిచెప్పట.

,, సీతాదేవి, రావణుంజూచి, "సమస్తరాక్షసవినాశమునకై, నీకేట్టిదుర్బుద్ధిగలినది, ఇంకనీవుబ్రతుకఁజాలవు." అనిసిందించుట.

౪౯ రావణుండు, కోపించి, తత్తఱుంబున సన్యాసిరూపంబువిడిచి, పదితలల తోఁగూడిన భీకరంబగునిజరూపంబుధరించి, నానావిధపరుషంబులాడుచు బలాత్కారంబున సీతనుగ్రహించి, రథంబుపైనుంచుకొనిపోవుట.

,, సీతాదేవి, నానావిధముగారోదనంబుఁజేయుచు, నొకానొకవృత్తంబుపై నున్న జటాయువుంజూచి, మహాదుఃఖంబునఁ, దన్నురావణుండుహరించిన వృత్తాంతమును రామునకుఁదెలుపవలయుననిపాఠింపుట.

౫౦ జటాయువు, సీతాదేవియాక్రందనమునువిని, మేల్కొని, రావణునకు ధర్మాధమకనీతులుచెప్పి, సీతనపహరించుటయొచితముగాదని యెంతబోధించి ననుబరుషోక్తులందజింపినను అతండు వినకుండుటంజూచి, యుద్ధంబునకై యతనికడ్డపడుట.

౫౧ జటాయువురావణునితోయుద్ధంబుసేయుట.

,, జటాయువు, రావణునినానావిధములనొప్పించివిరథుం గావించుట.

,, జటాయువు, రావణునిచేనటుకఁబడినఐక్కులుగలవాఁడై, నేలంగూలుట.

,, సీతాదేవి, తనకై ప్రాణంబులువిడుచునట్టి జటాయువుం గవుఁగిలించుకొనిరోదనంబుసేయుట.

౫౨ రావణుండు, జటాయువునుఅచ్చటనుండువృక్షాదులను గవుఁగిలించుకొనుచురోదనంబుసేయుచున్నసీతను మఱల బలాత్కారంబున నెత్తుకొనిపోవుట.

,, ఆకాశంబుననతివేగంబుగాఁబోవుటచే, సీతాదేవిధరించియున్న మాల్యభూషణాదులునేలంబడుట.

,, సీతాదేవిదురవస్థంజూచి, వృత్తంబులుపర్వతంబులునదులు మొదలగుస్థావరంబులును సింహవ్యాఘ్రప్రభృతితిర్యగ్జంతువులును సీతచేఁబెంచఁబడిన

శ్రీరామాయనమః.

శ్రీలక్ష్మణస్వామి.

శ్రీరామస్వామి.

శ్రీసీతాదేవి.

వేదవేద్యే పరే వుంసి జాతే దశరథాత్మజే
వేదః ప్రాచేతసా దాసీ త్సాక్షా ద్రామాయణాత్మనా.

శ్రీరామజయోస్తు.

శ్రీ రా మా య ణ వై భ వం.

శ్రీమద్రామాయణే వీరకావ్యే రామాయణాద్యైః
కాండైస్సప్తభిరన్వితోతివితతో ఋష్యాంబులవాలాదితః
పతేస్తత్వసహస్రకైస్సువిలసద్భాషితైః శ్లోకైః
కృత్ప్రాప్తిఫలప్రదోవిజయతే రామాయణస్త్వస్థయః. ౧
యఃకణాకాంజలినంపుష్పైరహరహ స్సమ్యక్పఠత్వాదరా
ద్యాత్రి కేర్వదనారవిందగళితం రామాయణాభ్యంమధు.

జన్మవ్యాధిజరావిపత్తిమరణై రత్యన్తపోపద్రవం
 సంసారంసవిహాయగచ్ఛతిపుమాన్విష్ణోఃపదంశాశ్వతం. ౧
 వాల్మీకి గిరిసంఘాతా రామాంభోనిధిసంగతా
 శ్రీమద్రామాయణీగంగా పునాతు భువనత్రయం. ౩
 ఉమాసంహితాయాం ధమరాజంప్రతిబ్రహ్మాక్షిః
 శ్రీరామప్రాతిపదిక మవశేనాపి సంగృణన్
 ముక్తిం ప్రాప్నోతి మనుజః కేంపున ర్భృద్ధిపూర్వకం. ౪
 రాశబ్దో చ్చారణో జేవ పాతకా జేహపజ్జరాత్
 నిర్యాన్త్యాయాన్తి పాపాని మవణౌదశకనాత్పునః. ౫
 రాశబ్దో చ్చారణే జాతే వక్త్రాత్పాపం విగచ్ఛతి
 మకారశ్రవణే జాతే భస్మీభావం గమిష్యతి. ౬

తతైవత్యతీయాధ్యామేఉమాంప్రతిశివోక్తిః.

రామేతి రామచంద్రేతి రామభద్రేతివా మనుం
 యావజ్జీవం జపన్తత్యోకా జీవన్ముక్తో నసంశయః. ౭
 రామాయణస్య మాహాత్మ్యం వక్తుం వషణశతైరపి
 అశక్యం విస్తరాద్వక్తుం సంక్షేపాద్వచ్చిసాం ప్రతం. ౮
 రామాయణస్య వాక్యంవా పాదంవా పదమేవవా
 భుక్త్యంతేతు ప్రయుంజానో బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే. ౯
 రామాయణ కథా మేవ యేశ్యన్వంతి నరోత్తమాః
 విధూతపాపాస్తేయాన్తి బ్రహ్మలోక మనామయం. ౧౦

తత్వసంగ్రహరామాయణే- ఉత్తరకాండే

ఏకవింశత్యగే ద్వావింశచ్ఛ్లోకః.

సంసార తాపయుక్తానాం జన్మానాం హతచేతసాం
 శ్రీమద్రామాయణాఖ్యాన పీఠూషం భేషజంస్తృతం. ౧౧

అథ, ఆరణ్యకాణ్డఫలశ్రుతిరారభ్యతే
ఉమాసంహితాయాం ఉమాంప్రతిశివోక్తిః.

యోవిరాధ వధంనిత్యం శృణోతిశ్రావయేతవా
తస్యసర్వాణి పాపాని లయంయాన్తి న సంశయః.
శరభంగాశ్రమగతిం రాఘవస్య మహాత్మనః
శృణ్వన్త్రిషశ లోకంవై ప్రాప్నోత్యేవనసంశయః.
అప్యహం జీవితంజహ్యం త్వాంవాసీతే సలక్ష్మణామ్
ఇత్యాది శ్రవణాన్తర్జ్యో రామాత్కంక్షిత మాత్మనామ్.
శ్రుత్వా శ్రీరామవిజయం పాపబంధా ద్విముచ్యతే
భరతస్యార్య పుత్రస్యే త్యత్రత్య నవమాక్షరమ్
భక్త్యా శ్రుత్వాచ గాయత్ర్యాః పరాంసిద్ధి మవాత్మనామ్.
సీతాపహరమారభ్య లంకాయాం స్థాపనావధి
శ్రవణా చ్ఛాస్త్రవిహితం శ్యేష్ఠాదేవీ విముంచతి.
సీతా న్వేషణమాకణ్యక వై వలక్ష్మీ ర్వియుజ్యతే
జటాయోస్సంసృతిం శ్రుత్వా నరస్సర్వగ మవాత్మనామ్.
కబంధమోక్షణం శ్రుత్వా స్వలోకం యాతిమానవః
శబర్యా స్సర్వగతం శ్రుత్వా సాధ్వీనాం లోకగోభవేత్.
గచ్ఛశీఘ్రిమితో రామే త్యత్రత్యం దశమాక్షరమ్
నిశమ్యదేవ్యామనుజ స్సూర్యలోక మవాత్మనామ్.
ఆరణ్యకాణ్డ మాహాత్మ్యం యేశృణ్వన్తి మహీతలే
రాఘవస్య ప్రసాదేన విష్ణులోకం వ్రజంతితే.
ఆరణ్యకాండ పారాయణాదిసమయే శ్రీరామధ్యాన క్రమః.
జటిలంచీరవసనం దణ్డకారణ్య వాసినమ్
మునివేష ధరంధ్రాయే చారణ్యే కాణ్డతి తమే.
ఇత్యారణ్యకాండ ఫలశ్రుతి స్సమాప్తా.

త్రిమదాంజనేయాయనమః.

అథాంజనేయస్తోత్రప్రారంభః.

- ౧ శృణు దేవి ప్రవక్ష్యామి స్తోత్రం సర్వభయాపహమ్
సర్వకామ ప్రదం నృణాం హనూమత్ స్తోత్రము త్తమమ్
- ౨ తప్తకాంచన సజ్కాశం నానారత్న విధూషితమ్
ఉద్యద్భాగ్యలారక వదనం త్రిణేత్రం కుండలోజ్జ్వలమ్
- ౩ మాఘీకాపీన సంయుక్తం హేమయజ్ఞోపవీతనమ్
పింగళాక్షం మహాకాయం టక్కశైలేంద్ర ధారిణమ్.
- ౪ శిఖానిక్షిప్త చాలాగ్రం మేరుశైలాగ్ర సన్ధితమ్
మూర్తికాత్రయాత్మకం పీనం మహావీరం మహాహనుమ్
- ౫ హనూమంతం వాయుపుత్రం నమామి బ్రహ్మచారిణమ్
త్రిమూర్త్యాత్మక మాత్మస్థం జపాకుసుమ సన్నిభమ్.

- ౬ నానాభూషణ సంయుక్త మాంజనేయం నమామ్యహమ్
పంచాక్షర స్థితం దేవం నీలనీరద సన్నిభమ్.
- ౭ పూజితం సర్వదేవైశ్చ రాక్షసాంతం నమామ్యహమ్
అచలద్యుతి సహృశం సర్వలంకార భూషితమ్
- ౮ షడక్షరస్థితం దేవం నమామి కపినాయకం
తప్తస్వణకమయం దేవం హరిద్రాభం సురాచితం.
- ౯ సుందరం సాంజ్ఞనయనం త్రిణేత్రం తం నమామ్యహం
అష్టాక్షరాధిపం దేవం హీరవణక సమజ్జ్వలం.
- ౧౦ నమామి జనతా వంద్యం లంకాప్రాసాదభంజనం
అతసీపుష్ప సహృశం దశవణౌత్తకం విభుం.
- ౧౧ జటాధరం చతుర్భుజం నమామి కపినాయకం
ద్వాదశాక్షర మస్త్రీస్య నాయకం కుంతధారిణం.
- ౧౨ అంబుశంభు దధానంబు కపివీరం నమామ్యహం
త్రయోదశాక్షరయుతం సీతాదుఃఖ నివారణం.
- ౧౩ పీతవణకం లసత్కాయం భజేసుగ్రీవమన్త్రిణం
మాలామన్త్రాత్మకం దేవం చిత్రవణకం చతుర్భుజం.
- ౧౪ పాశాంబుశాభయకరం ధృతబజ్రం నమామ్యహం
సురాసుర గణైస్సర్వైస్సంస్తుతం ప్రణమామ్యహం.
- ౧౫ ఏవంధ్యామేన్న రోనిత్యం సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే
ప్రయాతి చింతితం కార్యం శీఘ్రమేవ నసంశయః.
- ౧౬ అష్టమ్యాంవా చతుర్దశ్యా మకవా రే విశేషతః
సన్ధ్యాపూజాం ప్రకువీత ద్వాదశ్యాంబు విశేషతః.
- ౧౭ అంబుమాలేన కువీత హనుమత్ప్రతిమాం సుధీః
పూజయే తత్ర విద్వాన్యో రక్తవస్త్రీణ కేవలైః.
- ౧౮ బ్రాహ్మణౌ న్యోజయేత్పశ్చ తత్త్రిత్యై సర్వకాముదా
యఃకరోతి సరోభక్త్యా పూజాం హనుమతస్సుధీః.

- ౧౯ నశస్త్రభయమాప్నోతి భయంవాప్యంత రిక్షజం
అక్షౌదిరాక్షస హరం దశకణ్డదపఁ
నిమూలనం రఘువరాంఘ్రిసరోజభక్తం
సీతావిషహ్య ఘనదుఃఖ నివారకంతం
వాయోస్సుతం గళిత భాను మహం నమామి.
- ౨౦ మాం పశ్యపశ్య హనుమన్ నిజదృష్టిపాతైః
మాంరక్షరక్ష పరితో రిపుదుఃఖపుంజాత్
వశ్యాం కురుత్రిజగతీం వసుధాధిపానాం
మే దేహీదేహీ మహతీంవసుధాం శ్రియంచ.
- ౨౧ ఆపదోచ్ఛ్ఛరక్ష సర్వత్ర ఆంజనేయ నమోస్తుతే
బంధం ఛేదయాజగ్రం కపివీర నమోస్తుతే.
- ౨౨ దుష్టరోగాన్ హనహన రామదూత నమోస్తుతే
ఉచ్ఛాటయ రిపూన్సర్వాన్తోహనం కురు భూభుజాం.
- ౨౩ విద్యేషిణో మారయత్వం త్రిమూర్త్యాత్మక సర్వదా
సజ్జీవపర్వతోద్ధార మనోదుఃఖం నివారయ.
- ౨౪ ఘోరానుపద్రవాన్ సర్వా న్నాశయాత్మోసురాంతక
ఏవం స్తుత్వా హనుమంతంనర శ్శృద్ధాసమన్వితః.
- ౨౫ పుత్ర పౌత్రాదిసహితస్సర్వసౌఖ్య మవాప్నుయాత్.

ఇత్యుమాసంహితాయాం, ఆంజనేయ

స్తోత్రంసమ్యాజ్ఞం.

శ్రీ రామాయనమః.

శ్రీమద్రామాయణ పారాయణారంభకమః.

సద్గురు సకాశాల్లభ్యోపదేశో వక్ష్యమాణరీత్యాశ్రీ రామాయణ
పారాయణంకుర్యాత్ - కేశకాశాసంకీర్తనః—

అస్యశ్రీ రామాయణమహామంత్రస్య; వాల్మీకిభాగవాత్ముషిః; అను
ష్టుప్చందః; శ్రీసీతాలక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నహనుమత్సమేత శ్రీరామచంద్రో దేవ
తా; రాం బీజం; శ్రీం శక్తిః; మం కీలకః; మమశ్రీసీతాలక్ష్మణ భరత శత్రు
ఘ్నహనుమత్సమేత శ్రీరామచంద్ర ప్రసాదసిద్ధ్యర్థే పారాయణజపేవినియో
గః; రాం అంగుష్ఠాభ్యాన్నమః; రీంతజన్మభ్యాం స్వాహా; రూం మధ్యమా
భ్యాంవషట్; రైంఅనామికాభ్యాంహుం; రౌంకన్ఠికాభ్యాంవౌషట్; రః
కరతలకరపృష్ఠాభ్యాంఫట్; రాంహృదయాయనమః; రీంశిర సేస్వాహా; రూం
శిఖాయై వషట్; రైంకవచాయహుం; రాం నేత్ర త్రియాయవౌషట్; రఃఅ
స్త్రాయఫట్; లోకత్రయేణ దిగ్బంధః.

ధ్యానం.

కాలంభోధర కాంతికాంత మనిశం వీరాసనా ధ్యాసినం,
ముద్రాంజ్ఞానమయీందధాన మపరంహస్తాంబుజం జానుని;
సీతాంపాశ్వత్థతాంసరోరుహక రాంవిద్యున్నిభాంరాఘవం,
పశ్యంతం మకుటాంగదావివివిధాకల్పౌజ్జ్వలాంగంభజే.

అథమానసికపూజా.

అం పృథివ్యాత్తనే శ్రీరామచంద్ర పరబ్రహ్మణేగంధం సమపకాయా
మి- హం ఆకాశాత్తనేశ్రీరామచంద్ర పరబ్రహ్మణే పుష్పం సమపకాయామి-
యం వాయ్వాత్తనే శ్రీరామచంద్ర పర బ్రహ్మణే ధూపమాఘ్రాపయామి-
రం అగ్న్యాత్తనే శ్రీరామచంద్ర పరబ్రహ్మణేదీపందశకాయామి- వంతిమృ
తాత్తనే శ్రీరామచంద్ర పరబ్రహ్మణే అమృతోప హారం సమపకాయామి-

సం సర్వాత్మ నై శ్రీరామచంద్రపరబ్రహ్మణే సర్వోపచారపూజా సమపకాయామి - ఇతిమానసికపూజా

మూలమంత్రః.

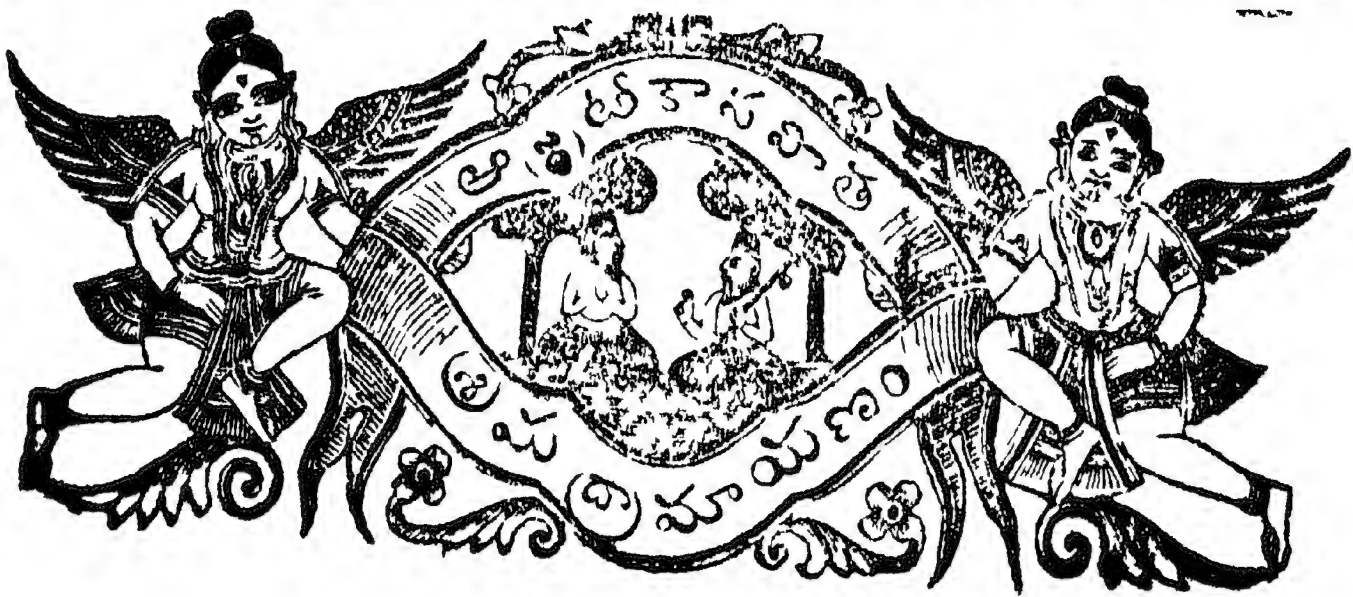
ధర్మాత్మా సత్యసంధశ్చ రామో దాశరథీర్హరిః
పాగుషేచాప్రతిద్వంద్వశ్చరై నం జహీ రావణిమ్.

ఇతి యథాశక్తిజపిత్వా, శ్రీరామాయణపారాయణం కుర్యాత్. ఆ
సంతరం, శునః, ధ్యానం, మానసికపూజాం, హృదయాదిన్యాసంచ కుర్యాత్.
లోకత్రయేణదిగ్విమోకః.

గుహ్యజిగుహ్య గోప్తాత్వం గృహణిషాన్త తక్రూతం జపం
సిద్ధి భావతు మేదేవ స్వత్ప్రసాదా ద్రఘూద్వహ.
ఇతి పారాయణం శ్రీరామచంద్రదాయ సమపకాయేత్.

శ్రీరామచంద్రదాపకణమస్తు.

శ్రీ గురుభ్యోనమః

శ్రీ రామచంద్రపరబ్రహ్మణేనమః

దేవతాపార్థకనా,

శుక్లాంబరధరం విష్ణుం శశివణకం చతుర్భుజమ్
ప్రసన్నవదనం ధ్యాయేత్సర్వవిఘ్నాపశాంతయే.
రామాయ రామభద్రాయ రామచంద్రాయ వేదసే
రఘునాథాయ నాథాయ సీతాయాః పతయేనమః.

వాల్మీకి ప్రార్థనా.

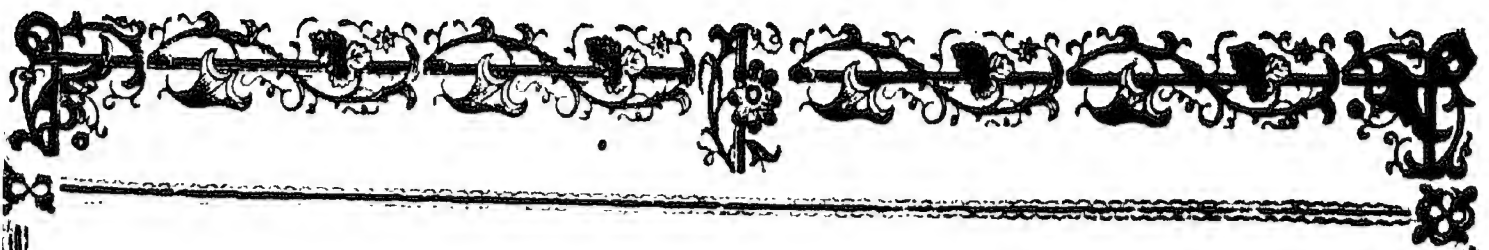
కూజంతం రామరామేతి మధురం మధురాక్షరమ్
ఆరుహ్య కవితాశాఖాం వందే వాల్మీకికోకిలమ్
వాల్మీకే మునిసింహస్య కవితావనచారిణః
శృణ్వ నామకథానాదం కోనయాతి పరాంగతిమ్.

అంజనేయ ప్రార్థనా.

అంజనానందనం వీరం జానకీశోకనాశనమ్
కపీశ మక్షహంతారం వందే లంకాభయంకరమ్.
గోష్పదీకృతవారాశిం మశకీకృతరాక్షసమ్
రామాయణమహామాలారత్నం వందేఽ నిలాత్తజమ్.
మనోజవం మారుతతుల్యవేగం జితేంద్రియం బుద్ధిమతాం వరిష్ఠమ్
వాతాత్తజం వానరయూధముఖ్యం శ్రీరామదూతం శిరసా నమామి.

శ్రీరామాయణ ప్రశంసా.

శ్రీమద్భక్తా తదేవ బీజమమలం యస్యాఙురభిన్నయః,
కాండైస్సప్తభిరన్వితోతితితో ఋష్యాలవాలోదితః;
పల్లైస్తత్వసహస్రకై స్సువిలసచ్ఛాఖాశతైః పల్పభి,
శ్చాక్షప్రాప్తిఫలప్రదోవిజయతే రామాయణస్వస్తయః.
యఃకణాకంజలిసంపుతై రహరహ స్సమ్యక్ప్రీత్యాదరా,
ద్వాల్మీకేర్వదనారవిందగళితం రామాయణోఖ్యం మధు;
జన్తవ్యాధిజరావిపత్తిమరణైరత్యంతసోపద్రవమ్,
సంసారంసవిహాయ గచ్ఛతి పుమాన్విష్ణోఃపదంశాశ్వతమ్.
వాల్మీకిగిరిసంఘాతా రామాంభోనిధిసంగతా
శ్రీమద్రామాయణీగంగా పునాతు భువనత్రయమ్,

౧౨

శ్రీ రామచంద్ర పరబ్రహ్మణే నమః.

శ్రీమదారణ్యకాండప్రారంభః.

ప్రవిశ్యతు మహారణ్యం దండకారణ్య మాత్మవాన్
దదశన్ రామో దుర్ధమన్ స్తాపసాశ్రమమండలమ్. ౧

అవతారిక. — అయోధ్యాకాండమునందు, అవిద్యాలేపంబు లేమియు, నిత్యానందపరిపూర్ణతయు, నిరతిశయప్రకాశరూపతయు, ధర్మప్రవర్తకతయు, మొదలు గాఁగల, వేదాంతవేద్యుండగు శ్రీ రాముని కల్యాణగుణంబులు వర్ణింపఁబడినవి. ఇంక నద్దేవదేవుని, సజ్జనసంరక్షణరూపధర్మవిశేషంబు దెలుపుటకై యారణ్యకాండంబారంభింపఁబడుచున్నది. లేక; పితృవచనపరిపాలనంబు పరమధర్మంబనియ్యోధ్యాకాండంబునం దెలుపఁబడినది. సజ్జనసంరక్షణరూపధర్మవిశేషంబుఁ బ్రతిపాదింప నారణ్యకాండంబారంభింపఁబడుచున్నది.

టీక॥ అత్మవాన్ = అధికమయినదైర్యముగలవాఁడును; దుర్ధమన్ = ఎదిరింపనలవిగానివాఁడునగు; రామః = రాముండు; మహారణ్యం = గొప్పయడవియగు; దండకారణ్యం = దండకారణ్యమును; ప్రవిశ్యతు = ప్రవేశించియు; తాపసాశ్రమమండలం = ఋష్యాశ్రమములసమూహమును; దదశన్ = చూచెను.

మహాదైర్యశాలియు దుర్ధమన్ యగు రాముండు, భయంకరాకారంబయిన దండకారణ్యంబుఁ బ్రవేశించి, యచ్చటనుండు ఋష్యాశ్రమంబులం బూచెను. అని, తాత్పర్యము.

కుశచీరపరిక్షి త్తం బ్రాహ్మ్య లక్ష్మ్య సమావృతమ్

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

శు ౧ .

యథా ప్రదీప్తం దుదేశకం గగనే సూర్యమండలమ్. ౨

టీక॥ కుశచీరపరిక్షిప్తం = దభకముందును నెలుంగునది) = ఋష్యాశ్రమముల సమూహమును జూచెను.
 లచేతను నారచీరలచేతను వ్యాపింపఁబడినదియు; బ్రాహ్మ్య = బ్రహ్మ సంబంధి నయిగు; లక్ష్మ్య = కాంతిచేత; సమావృతం = చుట్టఁబడినదియు; గగనే = ఆకాశమునందు; ప్రదీప్తం = ప్రకాశించుచున్న; దుదేశకం = చూడఁగూడని; సూర్యమండలంయథా (స్థితం) = సూర్యమండలమువలె నున్నదియు నగు; తాపసాశ్రమ మండలం, రామః, దదేశక (అధ్యాత్మతము ఇట్లు, ముందును నెలుంగునది) = ఋష్యాశ్రమముల సమూహమును జూచెను.
 హోమాద్యధర్మమయితీసికొనివచ్చినదర్శనచేతను దడిపియారవేయఁబడినవల్కలంబులచేతను ఒప్పుచున్నదియుఁ దపోబలజన్యంబగు బ్రహ్మవచకస్సుచేజ్వలించుచున్నదియు నాకాశంబునదుదేశకంబై వెలుంగు మధ్యాహ్నసూర్యమండలముంబోలెఁజూపట్టుచున్నదియు నగు, నాశ్రమసమూహమును రామండుచూచెను. అని, తాత్పర్యము.

శరణ్యం సర్వభూతానాం సుసమ్మస్తాజిరం తథా
 మృగై ర్బహుభి రాకీణం పక్షీసంఘై స్సమావృతమ్. 3

టీక॥ సర్వభూతానాం = సమస్త ప్రాణులకును; శరణ్యం = వాసయోగ్యంబును; తథా = అట్లు; సుసమ్మస్తాజిరం = చక్కఁగా నలుకఁబడిన భూమిగలదియు; బహుభిః = పెక్కులయిన; మృగైః = జింకలచేత; ఆకీణం = వ్యాపింపఁబడినదియు; పక్షీసంఘైః = పక్షుల సమూహములచేత; సమావృతం = చుట్టఁబడినదియునగు; తాపసాశ్రమమండలం, రామః, దదేశక = ఋష్యాశ్రమసమూహమును, రామండు, చూచెను.
 సమస్తప్రాణులకును వాసయోగ్యంబును చక్కఁగా నలుకఁబడిన భూమిలుగలదియుఁ బెక్కుమృగంబులతోను మధురంబులగు పక్షులతోనుం గూడినదియునగు నాశ్రమసమూహమును రామండు, చూచెను. అని, తాత్పర్యము.

పూజితంచ ప్రసన్నతంచ నిత్య మప్సరసాం గణైః

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము.

స ౧

టీక॥ నిశ్శం=ఎల్లప్పుడును; అస్సర సాం=అస్సరస్త్రీలయొక్క; గణే=సమూహములచేతను; పూజితం=పూజింపఁబడినదియు; ప్రసృతంచ=అధికమయినయాడుటగలదియునగు; తాపసాశ్రమమండలం, రామః, దదశక = ఋష్యాశ్రమ సమూహమును, రామండచూచెను. ఎల్లప్పుడును, భక్త్యతిశయంబున నతఁనంబుసేయఁచున్న యచ్చరించేఁచూజింపఁబడుచున్నయాశ్రమ సమూహముంబూచెను. అని, తాత్పర్యము.

విశాలై రగ్నిశరణై స్సుగ్భండై రజినైః కుశైః ॥ ౪
సమిద్భి స్తోయకలశైః ఫలమూలైశ్చ శోభితమ్.

టీ॥ విశాలైః=వెడల్పులయిన; అగ్నిశరణైః=అగ్నిహోత్రగృహములచేతను; సుగ్భండైః=యజ్ఞపాత్రలచేతను; అజినైః=కృష్ణాజినములచేతను; కుశైః=దగ్ధులచేతను; సమిద్భిః=సమిత్తులచేతను; తోయకలశైః=నీటిపాత్రములచేతను; ఫలమూలైశ్చ=పండ్లచేతనుగడ్డలచేతను; శోభితం=ప్రకాశించుచున్న; తాపసాశ్రమమండలం, రామః, దదశక = ఋష్యాశ్రమ సమూహమును రామండుచూచెను. విశాలంబులగు నగ్నిహోత్రగృహంబులచేతను యాగపాత్రల చేతను కృష్ణాజినములచేతను, దభకలచేతను సమిత్తులచేతను జలకలశంబులచేతను ఫలమూలంబులచేతను ఒప్పుచున్న ఋష్యాశ్రమములను రామండు చూచెను. అని, తాత్పర్యము.

ఆరణ్యేశ్వ మహావృక్షైః పుణ్యై స్సావ్యదుఫలై ర్వృతమ్. ౫

టీక॥ ఆరణ్యేశ్వః=అడవియందుఁబుట్టినవియు; సావ్యదుఫలైః=రుచ్యములగుఫలములుగలవియు; పుణ్యైః=పవిత్రములునగు; మహావృక్షైశ్చ=పెద్దవృక్షములచేతను; వృతం=చుట్టఁబడినదియునగు; తాపసాశ్రమమండలం, రామః, దదశక = ఋష్యాశ్రమ సమూహమును, రామండు, చూచెను. మంచిఫలంబులుగలవియు, పవిత్రంబులునగు గొప్పయడవి వృక్షంబులతో

ప్రతిపచాంద్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧

గూడిన, యాశ్రమసమూహమును, రాముండు, చూచెను. అని, తాత్పర్యము.

బలిహోమామార్చితం పుణ్యం బ్రహ్మఘోషనినాదితమ్

పుష్పై ర్వనైః పరిక్షిప్తం పద్మిన్యాచ సపద్మయా. ౬

టీక॥ బలిహోమామార్చితం = బలి
లచేతను హోమములచేతను సత్కరిం
పఁబడినదియు; పుణ్యం = పవిత్రమున;
బ్రహ్మఘోషనినాదితం = వేదధ్వనిచే
ధ్వనింపఁజేయఁబడినదియు; వనైః =
అడవియందుఁబుట్టిన; పుష్పైః = పూల
చేత; పరిక్షిప్తం = వ్యాపింపఁబడినది
యు; సపద్మయా = కమలంబులతోఁగూ
డిన; పద్మిన్యా = తామరకొలనుతో; స
హితం (అధ్యాహృతము) = కూడిన
దియునగు; తాపసాశ్రమమండలం ,

రామః, దదర్శ = ఋష్యాశ్రమ సమూ
హమును, రాముండు, చూచెను.
ఘోతబల్యాదిబలులతోను వైశ్వదే
వాదిహోమములతోనుం గూడినదియుఁ
బుణ్యంబును వేదపారాయణధ్వనితోఁ
గూడినదియు, దేవతార్చనకుసుమంబు
లతో నొప్పుచున్నదియుఁగమలశోభితం
బగు కమలాకరముతోఁ గూడినదియు
నగుఋష్యాశ్రమసమూహమును , రా
ముండుచూచెను. అని, తాత్పర్యము.

ఫలమూలాశనై దాంతైః చీరకృష్ణాజినాంబరైః

సూర్యవైశ్వానరాభైశ్చ పురాణైః మునిభిర్వృతమ్. ౭

టీక॥ ఫలమూలాశనైః = పండ్లునుగడ్డ
లునుఅహారముగాఁగలవారలును; దాం
తైః = ఇంద్రియఃక్రహముగలవారలు
ను; చీరకృష్ణాజినాంబరైః = నారచీర
లును గృష్ణాజినంబులునె వస్త్రములు
గాఁగలవారలును; సూర్యవైశ్వాన
రాభైః = సూర్యునియొక్కయునగ్ని
హోత్రునియొక్కయుఁ గాంతి వంటి

గాంతిగలవారలును; పురాణైః = వృద్ధు
లునగు; మునిభిశ్చ = ఋషులచేత; వృ
తం = చుట్టఁబడినదియునగు; తాపసాశ్ర
మమండలం, రామః, దదర్శ = ఋష్యా
శ్రమసమూహమును రాముండు చూ
చెను.

ఫలమూలంబు లాహారంబుగాఁగొ
నువారలును జితేంద్రియులును ఖలగ

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము.

2

స ౧

లంబు లను గృష్ణజీనంబులను ధరించి | నగువృద్ధమునలతోఁగూడిన, ఋష్యాశ్ర
యుండువారలును సూర్యునకు సరి వ | మసమూహమును , రాముండుచూచె
చ్చువారలును అగ్నిహోత్రసమానులు | ను. అని, తాత్పర్యము.

పుణ్యేష్చ నియతాహరై శ్శోభితం పరమషిః

టీక॥ పుణ్యే = పరిశుద్ధులును; నియ | డు, చూచెను.
తాహరైః = నిగ్రహింపఁబడిన యాహ | పరిశుద్ధులును జీతాహరులునగు ,
రముగలవారలునగు; పరమషిః = మున్నుచెప్పఁబడిన మనులకును బూజ
ఉత్తములయిన ఋషులచేత; శోభితం = నీయులయిన, మహాషులతోనుఁగూడి
ప్రకాశించు చున్న ; తాపసాశ్రమ | న, యాశ్రమసమూహమును , రాముం
మండలం , రామః , దదర్శ = డు, చూచెను. అని, తాత్పర్యము.
ఋష్యాశ్రమసమూహమును రాముం

తద్బ్రహ్మభవనప్రఖ్యం బ్రహ్మఘోషనినాదితమ్. ౮
బ్రహ్మవిద్భి మహాభాగై ర్బ్రహ్మణై రుపశోభితమ్
స దృష్ట్వా రాఘవ శ్రీమాన్ తాపసాశ్రమమండలమ్. ౯
అభ్యగచ్ఛ న్తహతేజా విజ్యం కృత్వా మహద్ధనుః

టీక॥ మహతేజాః = అధికమయిన | లవారలునగు; బ్రాహ్మణైః = బ్రాహ్మణు
పరాక్రమముగల; శ్రీమాన్ = అధికమ | లచేత; ఉపశోభితం = ప్రకాశించుచున్న
యినకాంతిగల; సః = ఆ; రాఘవః = దియునగు; తత్ = ఆ; తాపసాశ్రమ
రాముండు; బ్రహ్మభవనప్రఖ్యం = బ్రహ్మ | మండలం = ఋష్యాశ్రమసమూహ
లోకంబుతోసమానమయినదియు; బ్ర | మును; దృష్ట్వా = చూచి; మహత్ = గొ
హ్మఘోషనినాదితం = వేదధ్వనిచేధ్వనిం | ప్పదగు; ధనుః = ధనుస్సును; విజ్యం = అ
పఁజేయఁబడినదియు; బ్రహ్మవిద్భిః = లైతాదులేనిదానిఁగా; కృత్వా = చే
బ్రహ్మమునెఱింగినవారలును ; మహా | సి; అభ్యగచ్ఛత్ = పోయెను.
భాగైః = పూజ్యమయినయదృష్టముగ | మహతేజుండును శ్రీమంతుండునగు

ప్రతిపగాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧

రాముండు, బ్రహ్మలోకంబునఁబడియు శ్రమమండలంబుఁజూచి, ధనుస్సువిజ్యం
వేదఘోషంబుచే నలంకరింపఁ బడినది బుగావించి , యయ్యాశ్రమంబులకుం
యూ , బ్రహ్మవేత్తలగును శ్రమబ్రహ్మ బోయెను. అని, తాత్పర్యము.
ఋతతోనొప్పుచున్నదియునగు, నయ్యా

దివ్యజ్ఞానోపపన్నాస్తే రామం దృష్ట్వా మహామయః. ౧౦
అభ్యగచ్ఛం స్తథా ప్రీతా వై దేహీంచ యశస్స్వివీమ్

టీక॥ దివ్యజ్ఞానోపపన్నాః= దివ్య
జ్ఞానముతోఁగూడిన; తే=ఆ; మహామ
యః=మహామాయలు; రామం= రాము
ని; తదా=అట్లు; యశస్స్వివీమ్=అధిక
మయినకీర్తిగల; వై దేహీంచ=సీతా
దేవిని; దృష్ట్వా=చూచి; ప్రీతాః=సం
తసించినవారలయి; అభ్యగచ్ఛం=ఎ
దుర్కొనిరి.

దివ్యజ్ఞానసహితంబుగటంచేసి, రా
ముండునారాయణావతార రూపుండ
గుటయు, సీతాలక్ష్మణులమహత్త్వం
బునెఱింగినవారలగునమ్మహామాయలు ,
సీతారామలక్ష్మణులఁజూచి, పరమసం
తోషంబున నెదుర్కొనిరి.
అని, తాత్పర్యము.

తే తం సోమ మివాద్యంతం దృష్ట్వావై ధర్మచారిణః, ౧౧
లక్ష్మణంచైవ దృష్ట్వాతు వై దేహీంచ యశస్స్వివీమ్
మంగళాని ప్రయుంజానాః ప్రత్యగృహ్లాన్ దృఢవ్రతాః. ౧౨

టీక॥ ధర్మచారిణః= ధర్మమునా
చరించువారలును; దృఢవ్రతాః= స్థిర
ములయిననియమము గలవారలునగు ;
తే=ఆమునులు; ఉద్యంతం=ఉదయిం
చుచున్న; సోమమివ(స్థితం)=చంద్రు
నివలెనున్న; తం=ఆరాముని; దృష్ట్వా
వై=చూచినంతనె; లక్ష్మణంచైవ=ల

క్ష్మణుని; యశస్స్వివీమ్=అధికమయినకీర్తి
గల; వై దేహీంచ=సీతను; దృష్ట్వాతు =
చూచినంతనె; మంగళాని=మంగళంబుల
ను; ప్రయుంజానాః=ప్రయోగించుచు;
ప్రత్యగృహ్లాన్=ప్రతిగ్రహించిరి.
ధామికులునుదృఢవ్రతులు నగు
నమ్మహామాయలు, ఉదయించుచుచంద్రుని

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము.

స ౧

బోలెనున్న రాముని , సీతాలక్ష్మణులదంబులంగావిండుచు, బ్రతిగ్రహించి
లనుంజూచి, వారలకు మంగళాశీర్వాది. అని, తాత్పర్యము.

రూపసంహననం లక్ష్మీం సౌకుమార్యం సువేషతామ్
దదృశు ర్విస్త్రితాకారా రామస్య వనవాసినః. ౧౩

టీక॥ వనవాసినః = వనంబుననుండునట్టియును; విస్త్రితాకారాః = ఆ
శ్చర్యముతోఁగూడిన యాకారము గల వనవాసులు, రామునిరూపంబును శరీ
వారలయి; రామస్య = రామునియొరంబును, లక్ష్మీని సౌకుమార్యంబును సౌం
క్క; రూపసంహననం = రూపమును దర్యంబునుంజూచి, యాశ్చర్యంబునొం
దేహమును; లక్ష్మీం = కాంతిని; సౌకు మార్యం = సుకుమారతను ; సువేష
తాం = మంచివేషముగల్గుటను; దదృ శుః = చూచిరి.

వైదేహీం లక్ష్మణం రామం నేత్రై రనిమిషైరివ
ఆశ్చర్యభూతం దదృశు స్సర్వే తే వనచారిణః. ౧౪

టీక॥ తే = ఆ; వనచారిణః = వనవాసులు; సర్వే = అందఱును; వైదేహీం = వ
సీతాదేవిని; లక్ష్మణం = లక్ష్మణుని; రామం = రాముని; ఆశ్చర్యభూతం = ఆశ్చర్యముగనట్లుగా; అనిమిషైః = ఐపు
పాటులేని; నేత్రైః = కన్నులచేత ("ఇ వ" అనునదివాక్యాలంకారార్థము); ద
దృశుః = చూచిరి.

తత్రై నంహి మహాధాగా స్సర్వభూతహితే రతమ్
అతిథిం పణశాలాయాం రాఘవం సస్యవేశయత్. ౧౫

టీక॥ తత్ర = ఆయాశ్రమములందు; మహాధాగాః = పూజ్యమయినయదృష్ట

ముగలములు ; సర్వభూతహితే= సమస్తప్రాణులమేలునందు; రతం= ఆ సక్తుడయిన; అతిథిం= అతిథియగు ; ఏనం= ఈ; రాఘవం= రాముని; పణశాలాయాం= పణశాలయందు ; సన్యవేశయకహి= విడియఁజేసిరిగదా!

అయ్యాశ్రమమండలంబున , మహాభాగులగుమునులు , సమస్తప్రాణిహితాసక్తుండగు రాముండతిథిగావచ్చుటకుసంతసించి , యాయననుబణశాలకుఁదీసికొనిపోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతో రామస్య సత్కృత్య విధినా పావకోపమాః
ఆజహ్యస్తే మహాభాగా స్సలిలం ధమకచారిణః. ౧౬

టీక॥ తతః= అటుపిమ్మట; పావకోపమాః= అగ్నిహోత్రాదునితోఁబోలిగల; మహాభాగాః= పూజ్యమయినయదృష్టముగల; ధమకచారిణః= ధమకమునాచరించునట్టి; తే= ఆమునులు; రామస్య= రామునకు; సత్కృత్య= పూజించి; సలిలం= జలమును; ఆజహ్యః=

తెచ్చిరి. అంత, నగ్నిహోత్రాదులును మహాభాగులును బరమధామికులును గు నమ్మునులు , రామునకుస్వాగతంబుఁజెప్పి, పూజాధికమయి, జలంబుఁజెచ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.

పుష్పం మూలం ఫలం వన్య మాశ్రమంచ మహాత్మనః
నివేదయిత్వా ధమకజ్ఞా స్తతః ప్రాంజలయోఽబ్రువత్. ౧౭

టీక॥ ధమకజ్ఞాః= ధమకమునెఱింగినట్టిమునులు; మహాత్మనః= పూజ్యమయిన స్వభావముగల రామునకు; వన్యం= అడవియందుఁబుట్టిన; పుష్పం= పూలను; మూలం= గడ్డలను; ఫలం= పండ్లను; ఆశ్రమంచ= ఆశ్రమమును; నివేదయిత్వా(నివేద్య)= నివేదించి; తతః=

అంత; ప్రాంజలయః= మంచిచేమోడ్పుగలవారలయి; అబ్రువత్= చెప్పిరి. దివ్యజ్ఞానోపపన్నులగునామునులు, మహాత్ముండగు రామునకు, వనంబునందుఁగలిగిన పుష్పంబులను ఫలమూలంబులను నివేదించి, తమయాశ్రమంబును ఆయనకొప్పగించి, రామునినారాయ

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౧౧

స ౧

ణావతారత నెఱింగినవార లగుటచే | వనచేఁ, జేమోడ్చుగీలించి, యిట్లని,వి
భక్తిపూర్వకంబుగా, నితరరాజుల క | న్నవించిరి. అని,తాత్పర్యము.
న్న నధికుండును భగవంతుండుననుభా

ధర్మపాలా జనస్యాస్య శరణ్యస్తత్త్వం మహాయశః

పూజనీయశ్చ మాన్యశ్చ రాజా దండధరో గురుః. ౧౮

టీక||మహాయశః = అధికమయినకీ | తునుధరించువాఁడు (కావున);గురుః= తండ్రి.
తిగలరాముఁడా! త్వం=నీవు; ధర్మ- మహాయశుండవగురాముఁడా ! నీ
పాలః= ధర్మమునాచరించువాఁడవు. పుధర్మమును బాలించువాఁడ వగుట
అస్య=ఈ; జనస్య = జనమునకు; శర- చే,మాకందఱకును శరణ్యుండవు; పూ
ణ్యః = శరణు పొందఁదగిన వాఁడవు జింపను గౌరవింపనుండగినవాఁడవు; ఏ
ను.పూజనీయశ్చ= పూజింపఁదగినవాఁ డవును. మాన్యశ్చ=గౌరవింపఁదగినవాఁ
డవును. రాజా=రాజు; దండధరః= శి- డండ్రవంటివాఁడు,అని,తాత్పర్యము.

ఇంద్రస్యేహ చతుర్భాగః ప్రజా రక్షతి రాఘవ

రాజా తస్మా ద్వరాక్ భోగాక్ భుజ్జై- లోకనమస్కృతః. ౧౯

టీక||రాఘవ=రాముఁడా! ఇహ= గాక్ = భోగములను; భుజ్జై=అ
ఈభూమియందు; ఇంద్రస్య = దేవేం నుభవించుచున్నాఁడు.
దుఃస్థియొక్క; చతుర్భాగః= నాలవ రాముఁడా! రాజు,దేవేంద్రుని నా
భాగమయిన; రాజా=రాజు;ప్రజాః= లవభాగంబునను, నితరదిక్పాలురయం
జనులను;రక్షతి= కాపాడుచున్నాఁడు. శంబులను, నిమికంపఁబడినవాఁడు;ప్రజ
తస్మాత్=అందువలన; లోకనమస్కృ- లనురక్షించును; కావున, నతనికి, సమ
తః=జనముచే నమస్కరింపఁబడినవాఁ స్తభోగంబుల ననుభవించుట యుక్త
డై; వరాక్=శ్రేష్ఠములయిన ; భో- ముగానున్నది. అని,తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧

తేవయం భవతా రత్యో భవద్విషయవాసినః
నగరస్థో వనస్థోవా త్వం నో రాజా జనేశ్వరః. ౨౦

టీక॥ భవద్విషయవాసినః = నీదేశం
బుననుండునట్టి; తే = అట్టి; వయం = మే
ము; భవతా = నీచేత; రత్యో = కాపా
డఁదగినవారలము; జనేశ్వరః = జనుల
కుఁ బ్రభుండవైన; త్వం = నీవు; నగర
స్థోవా = పట్టణంబుననున్నవాఁడవుగా
ని; వనస్థోవా = అడవియందున్నవాఁడ

వుగాని;నః = మాకు; రాజా = రాజువు.

మేమందఱము , నీదేశంబుననుండు
వారలముకావున, నీవెమాకురక్షకుండ
వు; పట్టణంబుననున్నను, వనంబుననున్న
ను, నీవెమాకురాజువు.

అని, తాత్పర్యము.

న్యస్తదండా వయం రాజక్ జితక్రోధా జితేంద్రియాః .
రక్షితవ్యా స్త్వయా శశ్వ ద్గర్భభూతా స్తపోధనాః. ౨౧

టీక॥ రాజక్ = రాజవగురాముఁడా!
న్యస్తదండాః = విడువఁబడినశిక్షించుటగ
లవారలమును; జితక్రోధాః = జయిం
పఁబడినకోపముగలవారలమును; జితేం
ద్రియాః = జయింపఁబడిన యింద్రియ
ములుగలవారలమును; గర్భభూతాః =
బిడ్డలవంటివారలమును; తపోధనాః =
తపస్సేధనముగాఁగలవారమునగు; వ
యం = మేము; త్వయా = నీచేత; శశ్వ
త్ = ఎల్లప్పుడును; రక్షితవ్యాః = రక్షిం

పఁబడవలసినవారలము.

రాజవగురాముఁడా! మేము, ఎవ్వ
రెంతయపకారముగావించినను వారి
నిశిక్షించుటనువిడిచి, కోపంబుఁ బరిత్య
జించి, జితేంద్రియులమయి, తపంబు
గావించుచుండువారలము, బిడ్డలవంటి
వారలము; కావున , నీవుమమ్మెల్లప్పు
డునుదప్పకరక్షింపుచుండవలెను. అని,
యమ్మునులు, రామునితోఁ జెప్పకొనిరి.
అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్యా ఫలై ర్హుతైః పుష్పై ర్వనైశ్చ రాఘవమ్
వనైశ్చ వివిధాహారై స్సలక్ష్మణ మపూజయత్. ౨౨

టీక॥ తే (అధ్యాహృతము)=ఆము
నులు; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్వా=చెప్పి; స
లత్క్షణం=లత్క్షణనితోఁగూడిన ; రా
ఘవం=రాముని; వన్త్యైః=అడవియం
దుఁబుట్టిన; ఫలైః=పండ్లచేతను; మూ
లైః=గడ్డలచేతను; పుష్పైః=పుష్పముల
చేతను; వన్త్యైః= అడవియందుఁబుట్ట
న ; వివిధాహారైశ్చ = నానావిధము
లయినయాహారములచేతను ; అపూజ
యన్=పూజించిరి.
అమృహామృతీప్రకారంబునంద్రా
ధికంచి, వన్యంబులగు, పుష్పములచేత
ను ఫలమూలంబులచేతను మఱియు
వనంబునం గలుగు నానావిధంబులయి
నయిత రాహారముల చేతను, రామలత్క్ష
ణులంబూజించిరి. అని, తాత్పర్యము.

యథాన్యే తాపసా స్సిద్ధా రామం వై శ్వానరోపమాః
న్యాయవృత్తా యథాన్యాయం తర్పయామాసు రీశ్వరమ్. ౨౩

టీక॥ యథా=ఎట్లు; వై శ్వానరో
పమాః = అగ్నిహోత్రునితోఁబో
లి-గల; న్యాయవృత్తాః= న్యాయాను
సారియగునాచారముగల ; సిద్ధాః=
తపస్సిద్ధి నొందిన ; అన్యే=ఇతరులయి
న; తాపసాః=ఋషులు ; ఈశ్వరం=
ప్రభుండగు ; రామం=రాముని; య
థాన్యాయం= న్యాయమునతిక్రమింప
క; తపయామాసుః= తృప్తి నొందిం
చిరి.
అట్లగ్నిహోత్ర సమానులును, శా
స్త్రోక్తాచార సంపన్నులును దపస్సిద్ధు
లునగు నితరమహాఋషులును , యథా
న్యాయంబుగ, రామంబూజించిరి.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే, ప్రథమస్కంధః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు , శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండ ప్రథమస్కంధటీక ,
ముగిసినది.

(౫)

ద్వితీయ స గ క ప్రారంభః.

కృతాతిథ్యోధరామస్తు సూర్యస్యోదయసంప్రతి
ఆమంత్య స మనీక సర్వా వనమేవాన్వగాహత. ౧

టీక॥ అధ=పిమ్మట; కృతాతిథ్యః=చే
యఁబడినయతిథిస తా-రముగల; సం-
ఆ; రామస్తు= రాముండును; సూర్యస్య=
సూర్యునియొక్క; ఉదయసంప్రతి=ఉద
యకాలమునందు; మనీక= ఋషుల
ను; సర్వా=అందఱను; ఆమంత్య =
వీడుకొని; వనమేవ=అడవిసే; అన్వగా
హత=ప్రవేశించెను.
అంత, నట్లు, రామండు, వారలవల
ననాతిథ్యంబువడసి, సూర్యోదయంబు
ననమ్మునులనందఱ వీడొగని, యరణ్యం
బునకుఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

నానామృగగణాకీణం శూదూలవృకసేవితమ్
ధ్వస్తవృక్షలతాగుల్మం దుదశశశలిలాశయమ్. ౨
నిష్కూజనానాశకుని ఝిల్లి కాగణనాదితమ్
లక్ష్మణానుగతో రామో వనమధ్యం దదశశహ. ౩

టీక॥ లక్ష్మణానుగతః= లక్ష్మణుని
చేత వెంబడింపఁబడిన; రామః=రామఁ
డు; నానామృగగణాకీణం = నానా
విధములగుమృగములచే వ్యాపింపఁ బ
డినదియు; శూదూలవృకసేవితం =
పెద్దపులులచేతను తోడేళ్ల చేతను సే
వింపఁబడినదియు; ధ్వస్తవృక్ష లతా
గుల్మం=నశించినవృక్షములునుతీగెలు
నుబోదెలేనిచెట్లునుగలదియు; దుదశశ
శలిలాశయం= చూడఁగూడనికొలం
కులుగలదియు; నిష్కూజనానాశకు
ని=ధ్వనిలేనినానావిధములయిన పక్షు
లుగలదియు; ఝిల్లి కాగణనాదితం=
ఈలపురుగుల సమూహముచే ధ్వనిం

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము.

౧౫

స ౨

పఁజేయఁబడినదియునగు; వనిమధ్యం= అడవినడిమిప్రదేశమును ; దదశఁ= చూచెను. (“హ ” అనునదిపాదపూ రణార్థము).

రాముండు, లక్ష్మణసహితుండై, నానామృగంబులతోఁగూడినదియఁ, బెద్దపులులుమున్నగుత్రూరజంతువులు గలదియు, నలఁగినవృక్షంబులునులతలును గుల్మములునుగలదియు జూడనసహ్యం

బులయునకొలంకులతోఁ గూడినదియు భయంబునంజేసి ధ్వనింపక నిశ్చలంబు లయియుండునానావిధపక్షులు గలది యు, అధికసూక్ష్మరూపంబులగుట వల ననభయంబుగధ్వనించుచున్న యీల పురుగులతోనొప్పచున్నదియునగు నరణ్యమధ్యంబుఁజూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

సీతయాసహ కాకుత్స్థస్త్వస్తిఁ ఘోరమృగాయతే
దదశఁ గిరిశృంగాభం పురుషాదం మహాస్వనమ్. ౪
గంభీరాక్షం మహావక్త్రం వికటం విషమోదరమ్
భీభత్సం విషమం దీఘం వికృతం ఘోరదశఁనమ్. ౫
వసానం చమకవై యాఘ్రం వసాద్రీం రుధిరోక్షితమ్
త్రాసనం సర్వఘాతానాం వ్యాదితాస్య మివాంతకమ్. ౬
త్రీఁ సింహం శృతురో వ్యాఘ్రాఁ ద్వావృకౌ పృషతాఁదశ
సవిషాణం వసాదిగ్ధం గజస్యచ శిరోమహల్. ౭
అవసజ్ఞాయసే చూలే వినదంతం మహాస్వనమ్

టీక॥ కాకుత్స్థః=రాముండు ; సీత
యాసహ=సీతతోఁగూడ ; ఘోరమృ
గాయతే = భయంకరమయినమృగ
ములతోఁగూడిన ; తస్తిఁ=అయడవి
యందు ; గిరిశృంగాభం=పర్వతశిఖ
రముయొక్కకాంతివంటికాంతిగలవాఁ

డును ; మహాస్వనం = అధికమయిన
ధ్వనిగలవాఁడును ; గంభీరాక్షం=లోఁ
తయిన కండ్లుగలవాఁడును ; మహావ
క్త్రం= పెద్దనోరుగలవాఁడును ; వి
కటం= విశాలమయినదేహముగలవాఁ
డును ; విషమోదరం=ఎచ్చుతక్కువ

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨

లుగలకడుపుగలవాఁడును; భీభత్సం= అవసజ్య=కుచ్చిక్చి; మహాస్వనం= తోఁతగలిగించువాఁడును; విషమం= పెద్దధ్వనిగల్గునట్లుగా; వినదంతం=అట ఎచ్చతకు-వలుగలవాఁడును; దీర్ఘం= చుచున్నవాఁడునగు; పురుషాదం=రా నిడుపైనవాఁడును ; వికృతం=వికార తునుని; దదశక=చూచెను. ముగలవాఁడును ; ఘోరదశకనం= రాముండు , సీతాలక్ష్మణులతోఁ భయంకరమయిన చూచుటగలవాఁడు గూడఁబోవుచుఁ బర్వతశిఖరా కారుం ను ; వసార్ద్రం=మాంసముచేదడిసి డును, మహానాదుండును, గంభీరనయ నుండును పెద్దనోరుగలవాఁడును, మ నదియును ; రుధిరోక్షితం=నెత్తురు హాకాయుండునువిషమోదరుండును , చేదడుపఁబడినదియునగు ; వైయా బూపరులకుఁతొగలిగించు వాఁడును ఘ్రిం=పెద్దపులిదగు ; చమక= తో విషమదేహుండును, దీఘకాగ్రతుండు లును ; వసానం=ధరించియున్నవాఁ ను, వికృతుండును భయంకరాకారుం ఁడును ; సవకభూతానాం=సమస్త ఁడును , రక్తమాంసంబులనాద్రీకం బ ప్రాణులయొక్కయు ; త్రాసనం= యైన వ్యాఘ్రచమకంబు ధరించి యు భయముగలిగించువాఁడును; వ్యాదితా న్నవాఁడును, సమస్తభూత భయంక న్యం=తెలువఁబడినముఖముగల ; అంత రుండును నోరుదెలుచుకొనియున్న య కమివ(స్థితం)=యమునివలెనున్నవాఁ ముంబగిది బూపట్టుచున్న వాఁడును , ఁడును; సింహక=సింహంబులను;త్రీక= మూడిటిని;వ్యాఘ్రక=పులులను; చ మూడటిని;నాలుగిటిని; వృకా=తోడేళ్ల తురకం=నాలుగిటిని; పృషతాక=జిం లులను రెండుతోడేళ్లను బదిజింకలను ను; చ్వా=రెండిటిని;పృషతాక=జిం వసాదిగ్ధంబగుగొప్పయేనుంగుల యొ కలను; దశ=పదింటిని;సవిషాణం=కొ క్కటియునుఆయనశూలంబునంగ్రుచ్చి మ్మతోఁగూడినదియు;వసాదిగ్ధం=కొ పట్టుకొని, భయంకరంబుగా నటచుచు వ్యచేఁ బూయఁబడినదియునగు ; మ న్నవాఁడునగు నొక్క రాక్షసుం బూ హత్=గొప్పదగు; గజస్య= ఏనుంగు చేను. యొక్క; శిరశ్చ=తలను ; ఆయసే = అని, తాత్పర్యము. ఇనుపదైన; శూలే= శూలమునందు;

అవసజ్య=కుచ్చిక్చి; మహాస్వనం= పెద్దధ్వనిగల్గునట్లుగా; వినదంతం=అట చుచున్నవాఁడునగు; పురుషాదం=రా తునుని; దదశక=చూచెను. రాముండు , సీతాలక్ష్మణులతోఁ గూడఁబోవుచుఁ బర్వతశిఖరా కారుం డును, మహానాదుండును, గంభీరనయ నుండును పెద్దనోరుగలవాఁడును, మ హాకాయుండునువిషమోదరుండును , బూపరులకుఁతొగలిగించు వాఁడును విషమదేహుండును, దీఘకాగ్రతుండు ను, వికృతుండును భయంకరాకారుం ఁడును , రక్తమాంసంబులనాద్రీకం బ యైన వ్యాఘ్రచమకంబు ధరించి యు న్నవాఁడును, సమస్తభూత భయంక రుండును నోరుదెలుచుకొనియున్న య ముంబగిది బూపట్టుచున్న వాఁడును , మూడటిని;నాలుగిటిని; వృకా=తోడేళ్ల లులను రెండుతోడేళ్లను బదిజింకలను వసాదిగ్ధంబగుగొప్పయేనుంగుల యొ క్కటియునుఆయనశూలంబునంగ్రుచ్చి పట్టుకొని, భయంకరంబుగా నటచుచు న్నవాఁడునగు నొక్క రాక్షసుం బూ చేను.

అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము.

౧౩

స ౨

స రామం లక్ష్మణంచైవ సీతాం దృష్ట్వాచ మైథిలీమ్. ౮

అభ్యధావత సంక్రుద్ధః ప్రజాః కాల ఇవాంతకః

టీక॥ సః = ఆరాక్షసుఁడు ; రామం = రాముని ; లక్ష్మణంచైవ = లక్ష్మణుని ; మైథిలీం = మిథిలయందుఁబుట్టిన ; సీతాం = సీతాదేవిని ; దృష్ట్వాచ = చూచియు ; సంక్రుద్ధః = కోపించినవాఁడై ; కాలే = సంహారకాలమునందు ; ప్రజాః = జనులనుగూచి ; అంతకభివ = యముఁడువలె ; అభ్యధావత = ఎదుర్కొనిపరుగెత్తెను. ఆరాక్షసుండు , సీతారామలక్ష్మణులంజూచి, క్రుద్ధుండై, సంహారకాలంబునయముండు ప్రజలపైకివచ్చునట్లు , వారలపైకివచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

స కృత్వా భైరవం నాదం చాలయన్నివ మేదినీమ్. ౯

అంకే నాదాయ వై దేహీ మపక్రమ్య తతోఽబ్రవీత్

టీక॥ సః = ఆరాక్షసుఁడు ; మేదినీం = భూమిని ; చాలయన్నివ = కదలించువాఁడువలె ; భైరవం = భయంకరముయిన ; నాదం = ధ్వనిని ; కృత్వా = చేసి ; వై దేహీం = సీతను ; అంకేన = మొలచేత ; ఆదాయ = గ్రహించి ; అపక్రమ్య = ఆవలికిఁబోయి ; తతోః = అంతః ; అబ్రవీత్ = చెప్పెను. ఆరాక్షసుండు, భూమియంతయుఁ గదలునట్లు భయంకర నాదంబుఁ గావించి, సీతనెత్తించంకలోనుంచుకొని , యావలికిఁబోయి , రామలక్ష్మణులంజూచి, యిట్లుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

యువాం జటాచీరధరా సభార్యా షీఘజీవితౌ. ౧౦

ప్రవిష్టా దండకారణ్యం శరణాపా సిధారిణౌ

టీక॥ షీఘజీవితౌ = నశించినయాటాచీరధరా = జటలనుసారచీరలను యున్నగల ; యువాం = మీరలు ; జదార్చినవారలయి ; సభార్యా = భా

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨

ర్యతోఽగూడినవారలయి ; శరచాపా
సిధారిణౌ = చాణంబులనువింటిసిఖ
ద్గమును ధరించినవారలయి ; దండకా
రణ్యం = దండకారణ్యమును ; ప్రవి
ష్టా = ప్రవేశించినారలు.

మీరలు , జటాచీరంబులుధరించి,

భార్యసహితులరయి, ధనుర్బాణంబు
లను ఖడ్గంబునుధరించి , యీదండకా
రణ్యంబునకు వచ్చినారుకావున , మీ
యాయుస్సుదీటినట్లున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

కథం తాపస యో ర్వాంచ వాసః ప్రమదయాసహ. ౧౧

టీక॥ తాపసయోః = మునులరయిన; ఎట్లు.

వాంచ = మీకును; ప్రమదయాసహ =

స్త్రీలతోఽగూడ; వాసః = ఉనికి; కథం =

మీరలు , ఋషులుగదా! స్త్రీతో
నెట్లున్నారు? అని, తాత్పర్యము.

అధమఃచారిణౌ పాపౌ కాయవాం మునిదూషకౌ

టీక॥ అధమఃచారిణౌ = అధమః
మునాచరించువారలును ; మునిదూష
కౌ = మునులనుదూషించువారలును ;
పాపౌ = పాపిష్ఠులునగు; యువాం =
మీరలు; కౌ = ఎవ్వరు?

ఇట్లు, మునివేషంబువేసికొని, మఱ
లమునిజనవిరుద్ధంబుగా ధనుర్బాణా
ద్యాయుధంబులుధరించి, అధమః
చాచరించుచున్న, మీరెవ్వరు?
అని, తాత్పర్యము.

అహం వన విదం దుగ్ధం విరాధో నామరాక్షసః. ౧౨

చరామి సాయుధో నిత్య మృషిమాంసాని భక్షయేత్

టీక॥ విరాధోనామ = విరాధుండ
నుపేరుగల; రాక్షసః = రాక్షసుండనై
న ; అహం = నేను ; ఋషిమాంసా
ని = ఋషులమాంసములను; భక్షయేత్ =

తినువాఁడనై ; సాయుధః = ఆయుధ
ముతోఽగూడినవాఁడనై ; నిత్యం = ఎల్ల
ప్పుడును ; ఇదం = ఈ; వనం = అడవిని;
చరామి = పొందియున్నాను.

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము.

స ౨

విరాధుండను పేరుగల రాక్షసుండ | ల్లప్పుడును, ఈవనం బునం దిరుగుచుం
నగు నేను , ఋషిమాంసంబులం దినుట | దును. అని, తాత్పర్యము.
కై , యాయుధంబుధరించి , యె

ఇయం నారీ వరారోహః మమభార్యా భవిష్యతి. ౧౩
యువయోః పాపయోశ్చ హం పాస్యామి రుధిరం మృధే

టీక॥ వరారోహః = శ్రేష్ఠములయి | రును ; పాస్యామి = త్రాఁగెదను.
నపిఱుందులుగల ; ఇయం = ఈ; నారీ = సుందరములయిన పిఱుందులు గల
(స్త్రీ) ; మమ = నాయొక్క; భార్యా = యీవనితయు నాకుభార్యగాఁగలదు;
భార్య ; భవిష్యతి = కాఁగలదు ; అ | యుద్ధంబునఁబాపిష్ఠులరగు మీర క్తంబు
హం = నేను; మృధే = యుద్ధమునందు ; దనివిదీరం ద్రావెదను . అని, విరాధుం
పాపయోః = దుష్టులరయిన; యువయో | డు రామలక్ష్మణులతోఁజెప్పెను.
శ్చ = మీయొక్కయు , రుధిరం = నెత్తు | అని, తాత్పర్యము.

తస్యైవం బ్రువతో దుష్టం విరాధస్య దురాత్మనః. ౧౪
శ్రుత్వా సగర్వితం వాక్యం సంభ్రాంతా జనకాత్మజా
సీతా ప్రావేపతోఽ్వేగా త్ప్రవాతే కదలీ యథా. ౧౫

టీక॥ ఏవం = ఇట్లు; దుష్టం = దుష్ట | జేవి ; సంభ్రాంతా = తొట్రుపాటునొం
ముగా; బ్రువతః = చెప్పుచున్న ; దురా | దినదై ; ఉద్యేగాత్ = భయమువలన;
త్మనః = దుష్టబుద్ధిగల ; విరాధస్య = వి | ప్రవాతే = పినుగాలియందు ; కదలీయ
రాధునియొక్క ; సగర్వితం = గర్వ | థా = అరటిచెట్టువలె; ప్రావేపత =
ముతోఁగూడిన ; వాక్యం = మాటను ; వడఁకెను.
శ్రుత్వా = విని; జనకాత్మజా = జనకమ | అతిదుష్టంబుగాఁ బలికినదురాత్ముం
హారాబాకుఁతురయిన; సీతా = సీతా | డగు విరాధునిగర్వంబుమాటలనువిని ,

జనకమహారాజు కూతురయిన సీతా యుభయముపడి , పెనుగాలినరటిచే
దేవి , తొట్టుపాటునొంది, మిక్కిలి ట్టువలె, జలిం చేను. అని, తాత్పర్యము.

తాం దృష్ట్వా రాఘవ స్సీతాం విరాధాంకగతాం శుభామ్
అబ్రవీ ల్లక్ష్మణం వాక్యం ముఖేన పరిశుష్యతా. ౧౬

టీక॥ రాఘవః=రాముండు; విరాధాంకగతాం = విరాధునిచంకనొంది
న; శుభాం=మంగళకరియగు; తాం=ఆ; సీతాం= సీతాదేవిని; దృష్ట్వా=చూచి;
పరిశుష్యతా= ఎండుచున్న; ముఖేన=నోటిచేత; లక్ష్మణం=లక్ష్మణుని
మాటనిగూర్చి; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.
రాముండు, విరాధునిచంకంజిక్కిరియన్న సీతాదేవింజూచి, పరమదుఃఖంబున, నోరెండ, లక్ష్మణుంజూచి, యీ మాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

పశ్య సౌమ్య నరేంద్రస్య జనకస్యాత్మ సంభవామ్
మమ భార్యాం శుభాచారాం విరాధాంకే ప్రవేశితామ్. ౧౭
అత్యంతసుఖసంవృద్ధాం రాజపుత్రీం యశస్వినీమ్

టీక॥ సౌమ్య=తిన్ననివాడవగు లక్ష్మణుడా! నరేంద్రస్య= మనుష్యులకుఁబ్రభుండగు; జనకస్య= జనకమహారాజయొక్క; ఆత్మసంభవాం=కూతురును; శుభాచారాం = మంగళకరమయిన యాచారముగలదియు; అత్యంతసుఖసంవృద్ధాం=మిక్కిలియుసుఖముగాఁబెరిగినదియు; రాజపుత్రీం = రాజకొమార్తెయు; యశస్వినీం= అధికమయిన కీర్తిగలదియు ; విరాధాంకే=విరాధునిచంకయందు; ప్రవేశితాం=ఉంచఁబడినదియనగు; మమ=నాయొక్క; భార్యాం=భార్యను; పశ్య=చూడుము.
సౌమ్యుండవగులక్ష్మణుడా! జనకమహారాజుకూతురును మంచియాచారంబుగలదియుమిక్కిలి సుఖంబునంబెరిగినదియురాజకొమార్తెయు, ,

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౨౧

స ౨

బతివతయనునధికకీర్తిని వహించినది | కంజీక్రియన్నది. చూడుము.
యనగునాభాఽఽ, సీత, విరాధునిచం | అని, తాత్పర్యము.

యదభిప్రేత మస్తాసు ప్రియం వరవృతం చ యత్. ౧౮
కై కేయ్యాస్తు సుసంవృత్తం షీప్ర వద్యైవ లక్ష్మణ

<p>టీక లక్ష్మణ=లక్ష్మణుడా! అస్తా సు = మనవిషయమునందు ; కైకే య్యాః=కైకేయియొక్క ; యత్=ఏ ది ; అభిప్రేతం=అభిప్రాయమో; య త్=ఏ; ప్రియంచ= ఇష్టమును ; వరవృ తం=వరముచేగోరబడినదో ; తత్ (అధ్యాహృతము) తు = అదిమాత్ర ము ; షీప్రం=శీఘ్రముగా ; అద్యై</p>	<p>వ= ఇప్పుడె ; సుసంవృత్తం = సి ద్ధించినది. లక్ష్మణుడా ! మనవిషయముయి కైకేయియేమి అభిప్రాయపడినదో, ఏయిష్టమును బొందుటకై వరవృజం బుననడిగెనో, అదియంతయునిప్పుడె, శీఘ్రమున, సిద్ధించినది. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

యా న తువ్యతి రాజ్యేన పుత్రాథే దీఘదశిన్. ౧౯
యయాహం సర్వభూతానాం హితః ప్రస్థాపితో వనమ్
అద్యేదానీం సకామా సా యా మాతా మమ మధ్యమా. ౨౦

<p>టీక దీఘదశిన్= గూరదృష్టిగ ల; యా=ఏవిడ; పుత్రాథే= పుత్రుని ప్రయోజనమునిమిత్తమయిన ; రాజ్యే న=రాజ్యముచేత; నతువ్యతి= సంతో షింపదో; యయా=ఏవిడచేత; సవ భూతానాం= సమస్తప్రాణులకును; హితః= మేలుసేయునట్టి; అహం= నే ను; వనం= అడవినిగూర్చి; ప్రస్థాపితః=</p>	<p>పంపబడితి నో; యా=ఏవిడ; మమ=నా యొక్క; మధ్యమా= నడిమిదగు ; మా తా=తల్లియో; సా=ఆకైకేయి; అద్య= ఈదినమునందు; ఇదానీం= ఇప్పుడు; సకామా=కోర్కితోఁగూడినది. ఏవిడ, "భరతునకు రాజ్యంబువచ్చుట మాత్రమేచాలదు, రాముండు, సర్వలో కప్రియుండుగావున, నతండుండునేని</p>
---	--

జనులందఱు నలని కెయి నుకూలురగుదు
రు "అనిదూరదృష్టితో నాలాచించి, భర
తునకు రాజ్యంబువచ్చినంతందృష్టిజెం
దక "రాముడడవికిఁ బోయినచో, నీ
యైనతని వెంటడించును; నీతసౌందర్య
వతిగావున రాక్షసుల బిడనపహరింతు
రు. అంతనీతఁడుండత మోహనురాగం
బులుగలరాముండు , లోడ సేప్రాణం

బులువిడుచును . లేకవిరక్తుండై మఱ
లనయోధ్యకురానొల్లకుండును" అని, చ
క్కఁగా నాలాచించి, సమస్తభూతహే
తుండనగునన్ననడవికిఁబంపెనో, అట్టి
రామధ్యమాంబయగుకై కేయికోరిక,
యీదనంబున నీక్షణము నందు ఫలిం
చినది. అని, తాత్పర్యము.

పరస్పర్యాత్తు వై దేహ్యో న దుఃఖతర మస్తిమే
పితు ర్వియోగా త్సౌమిత్రే స్వరాజ్యహరణౌ త్తథా. ౨౧

టీక॥ సౌమిత్రే = లక్ష్మణుడా! మే =
నాకు; వై దేహ్యో = నీతయొక్క; పరస్ప
ర్యాత్తు = పరపురుష స్పృశణమువలనమా
త్రము; యథా (అధ్యాహృతము) = ఎ
ట్లు; దుఃఖతరం = అధికదుఃఖము ; అ
స్తి = కలదో; తథా = అట్లు; పితుః = తం
డియొక్క; వియోగాత్ = మరణమువ
లనఁగాని; స్వరాజ్యహరణౌ = నారా

జ్యంబునపహరించుటవలనఁగాని; న =
లేదు.
లక్ష్మణుడా! నాకునీతను బరపురు
షుండుస్పృశించుటవలనం గలుగునంత
దుఃఖము, పితృమరణంబునఁగాని, రా
జ్యంబుపోవుటచేఁగాని, గలుగలేదు. అ
ని, రాముండులక్ష్మణునితోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇతి బ్రువతి కాకుత్స్థే బాష్పశోకపరిప్లుతే
అబ్రవీ లక్ష్మణః క్రుద్ధో రుద్ధో నాగ ఇవ శ్వనః. ౨౨

టీక॥ బాష్పశోకపరిప్లుతే = కన్నీటి
తోఁగూడినదుఃఖముచేఁడడుపఁబడిన ;
కాకుత్స్థే = రాముండు; ఇతి = ఇట్లు; బ్రు
వతి = చెప్పుచుండఁగా; లక్ష్మణః = లక్ష్మ

ణుడు; క్రుద్ధః = కోపించినవాడై; రు
ద్ధః = అడ్డగింపఁబడిన; నాగఇవ = సర్ప

మువలె; శ్వసక=ఊర్పులువుచ్చుచు; అ
బ్రవీత్ = చెప్పెను.

ఇట్లు రాముండు, పరమ దుఃఖంబు
నం గన్నీళ్లు విడుచుచుఁ జెప్ప, లక్ష్మణుం

డు రామశోకంబుఁ జూచి పరమక్రుద్ధుం
డై, మంత్రవేగ బద్ధంబగు సర్పంబు ప
గిది, వేడిని ట్టూర్పులువుచ్చుచు, నిట్లనిచె
ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అనాథ ఇవ ఘాతానాం నాథ స్త్వం వాసవోపమః

మయా ప్రేష్యేణ కాకుత్స్థ కిమథకం పరితప్యసే. ౨౩

టీక॥ కాకుత్స్థ=రాముడా! ఘా
తానాం=సమస్తఘాతంబులకును; వా
థః=ప్రభుండవు; వాసవోపమః= జే
వేంద్రునితోఁబోల్కి-గలవాడవు; ప్రే
ష్యేణ=పరిచారకుండనగు; మయా =
నాతో; సహితః(అధ్యాహృతము) =
కూడినవాడవునగు; త్వం=నీవు; అనా
థఇవ=నాథుండు లేనివాడవువలె; కిమ

థకం=ఎందుకొటకు; పరితప్యసే=పరి
తపించుచున్నావు?

రాముడా! నీవు, సమస్తలోకంబుల
కును బ్రభుండవయి జేవేంద్రునకు సరి
వచ్చువాడవయి, ప్రేష్మకుండనగు నేను
నాసన్నిధానంబుననుండఁగా, నిట్లనాథ
పగిదిఁబరితపించెదవేల?

అని, తాత్పర్యము.

శరేణ నిహతస్యాద్య మయా క్రుద్ధేన రక్షసః

విరాధస్య గతాసో హి మహీ పాస్యతి శోణితమ్. ౨౪

టీక॥ అద్య=ఇప్పుడు; క్రుద్ధేన=కో
పించిన; మయా=నాచేత; శరేణ=చాణ
ముచేత; నిహతస్య=చంపబడిన ; గ
తాసోః=పోయినప్రాణములుగల; వి
రాధస్య=విరాధుండను; రక్షసః= రా
క్షసునియొక్క; శోణితం= నెత్తురును;

మహీ=భూమి; పాస్యతిహి=తాఁగఁ
గలదుగదా.

ఇప్పుడు, క్రుద్ధుండనగు నేను చాణం
బుననీవిరాధునింజంపి, యితనిరక్తమును
భూమిద్రావునట్లుగా వించెదను.

అని, తాత్పర్యము.

రాజ్యకామే మమ క్రోధో భరతే యో బభూవహ

తం విరాధే ప్రమోక్ష్యామి వజ్రీ వజ్రీ మినాఽచలే. ౨౫

ప్రతిపగాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౨

<p>టీక॥ రాజ్యకామే = రాజ్యముగోరునట్టిభరితే = భరితునియందు; యః = ఏ; క్రోధః = కోపము; మమ = నాకు; బహువ = ఉండెనో ("హ" అనునదిపాదసూరణాంశము); తం = ఆకోపమును; విరాధే = విరాధునియందు; వప్రే = దేవేంద్రుడు; అచలే = పర్వతమునందు;</p>	<p>వజ్రమివ = వజ్రాయుధమునువలె, ప్రమోక్ష్యమి = విడిచెదను. రాజ్యంబుగోరినభరితునిపైనాకుఁగలిగినకోపమునంతయు, దేవేంద్రుండుపర్వతముపై వజ్రాయుధమును బ్రయోగించునట్లు, విరాధునిపైవిడిచెదను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

మమ భుజబలవేగవేగః
పతతు శతశస్యమహాన్మహేశ్వరసి
వ్యవసాయతః సోశ్చ జీవితం
పతతు త తస్య మహీం విఘూర్ణితః. ౨౬

<p>టీక॥ మమ = నాయొక్క; భుజబలవేగవేగః = బాహుబల వేగముచే వేగమునొందిన; మహాన్ = గొప్పదగు; శరః = బాణము; అస్య = ఈవిరాధునియొక్క; మహేశ్వరసి = గొప్పఱొమ్మనందు; పతతు = పడుఁగాక. తనో = దేహముననుండి; జీవితంచ = ప్రాణంబునుగూడ; వ్యవసాయతః = పోఁగొట్టుఁగాక. శతః = అంత; సః = ఆవిరాధుఁడు; విఘూర్ణితః = తెరుగుడునొందినవాఁడై;</p>	<p>మహీం = భూమిని; పతతు = పాండుఁగాక. నేను, నాభుజబలంబుకొలది, నాకణ్ఠాంతముగఁ బూరించివిడిచిన మహాబాణము, ఈవిరాధునివిశాల వక్షస్థలంబుఁజొచ్చి, ప్రాణంబులదేహముననుండిపాఱందోల, నీవిరాధుండు, గిరిగిరిందిరిగి, నేలంబడుఁగాక. అనిలక్ష్యుండు, రామునకుంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ఇత్యాషేః, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే, ద్వితీయస్కంధః.
ఇది, సప్తాథము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండ ద్వితీయసర్గటీక,
ముగిసినది.

॥

తృ తీ య స ర్గ ప్రారంభః.

ఇత్యుక్త్వా లక్ష్మణ శ్రీమాన్ రాక్షసం ప్రహసన్నివ

టీక॥ శ్రీమాన్=అధికమయినకాం	పైను.
తిగల; లక్ష్మణః=లక్ష్మణుడు; ఇతి=ఇ	శ్రీమంతుండగులక్ష్మణుండు, ఇట్లు
ట్లు; ఉక్త్వా=చెప్పి; రాక్షసం=రాక్ష	రామునకుంజెప్పి, విరాధుంజూచినవ్వు
సునిగూచి; ప్రహసన్నివ=నవ్వుచు	చు, నిట్లనిచెప్పెను.
నే; ఉవాచ(అధ్యాహృతము)=చె	అని, తాత్పర్యము.

కో భవా న్వన మభ్యేత్య చరిష్యసి యథాసుఖమ్. ౧

టీక॥ భవాన్=నీవు; కః=ఎవ్వఁడ	ఈవనంబున సుఖంబుగాఁ దిరుగు
వు; వనం=అడవిని; అభ్యేత్య=పొంది;	చున్నావే; నీవెవ్వఁడవు?
యథాసుఖం= సుఖమునతిక్రమింపక;	అని, తాత్పర్యము.
చరిష్యసి=తిరుగుచున్నావు.	

అథో వాచ పున ర్వాక్యం విరాధః పూరయ న్వనమ్

టీక॥ అథ=అంత; విరాధః=విరా	అంత, విరాధుండు, వనంబునందంత
ధుండు; వనం=అడవిని; పూరయన్=	యుఁబ్రతిధ్వనిగలుగ, మఱలనిట్లని, చె
నిండించుచు; పునః=మఱల; వాక్యం=	ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
మాటను=ఉవాచ=చెప్పెను.	

ఆత్మానం పృచ్ఛతే బ్రూతం కౌయవాం క్వ గమిష్యథః. ౨

టీక॥ ఆత్మానం=మీస్వరూపమును; మీసంగతి నేనడుగుచున్నానే ; చె
పృచ్ఛతే = అడుగుచున్నానాకొఱకు; ప్పొందు;మీర లెవ్వరు? ఎచ్చటికిఁబోవు
బ్రూతం=చెప్పఁడు.యూవాం= మీర చున్నారు? అని, విరాధుండుచెప్పెను.
లు;కౌ=ఎవ్వరు?క్వ=ఎచ్చట; గమిష్య
అని, తాత్పర్యము.
థః=పోఁగలరు.

త మువాచ తతో రామో రాక్షసం జ్వలితాననమ్

పృచ్ఛంతం సుమహాతేజా ఇత్వాకుకుల మాత్తనః. ౩

టీక॥ తతః=అంత ; సుమహాతే ను;ఉవాచ=చెప్పెను.
జాః= మిక్కిలియునధికమయినకాంతి అంత, మహాతేజుండగురాముండు,
గల;రామః=రాముండు ; జ్వలితాన తన్నడుగుచున్న , జ్వలితముఖుండగువి
నం=మండుచున్నముఖముగల; పృచ్ఛం రాధుంబూచి, తనయిత్వాకుకులవంశము
తం=అడుగుచున్న;తం=ఆ;రాక్షసం= మొదలగుసంగతింజెప్పెను.
విరాధునిగూచి ; ఆత్తనః=తనయొ
క;ఇత్వాకుకులం=ఇత్వాకుకులము
అని, తాత్పర్యము.

క్షత్రియా వృత్తసంపన్నా విద్ధి నౌ వనగోచరా

త్వాం తు వేదితు మిచ్ఛావః క స్త్వం చరసి దండకాః. ౪

టీక॥ నౌ=మమ్ములను; క్షత్రియా= గుటకు; ఇచ్ఛావః= కోరుచున్నాము.
క్షత్రియులనుగాను; వృత్తసంపన్నా= త్వం=నీవు;కః=ఎవ్వఁడవు?దండకాః=
అచారముతోఁగూడిన వారలనుగాను; దండకారణ్యమును; చరసి= పొందుచు
వనగోచరా = వనంబుననుండువారల న్నావు.
నుగాను; విద్ధి= ఎఱుంగుము. త్వాం మేము,క్షత్రియులము , సదాచార
తు=నిన్నుమాత్రము; వేదితుం=ఎఱుం సంపన్నులము,అడవినుండువారలము ;

ఇంకనీసంగతి దెలియఁగోరెదము; నీవె గుచున్నావు. అని, రాముండు, విరాధు
వ్వఁడవు? ఈదండకారణ్యంబునం దిరు నితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

త మువాచ విరాధస్తు రామం సత్యపరాక్రమమ్

టీక॥ విరాధస్తు=విరాధుండును; స అంత, విరాధుండు, సత్యపరాక్ర
త్యపరాక్రమం= సత్యమయినపరాక్ర ముండగురాముంజూచి, యిట్లని, చె
మముగల; తం=ఆ; రామం= రాము ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
నిగూచి; ఉవాచ=చెప్పెను.

హంత వత్సోమి తే రాజన్ నిబోధ మమ రాఘవ. ౫

టీక॥ రాజన్=రాజవయిన ; రా న; నిబోధ=ఎఱుంగుము.
ఘవ=రాముఁడా! హంత=ఆ! తే=నీ రాముఁడా! ఆ! చెప్పెదను ; నాస
కు; వత్సోమి= చెప్పెదను. మమ = మాచారమునువినుము.
(పంచమ్యథామనందు షష్ఠి) నావల అని, తాత్పర్యము.

పుత్రః కిల జయస్యాహం మమ మాతా శతహ్రీదా

విరాధఇతి మా మాహుః పృథివ్యాం సర్వరాక్షసాః. ౬

టీక॥ అహం=నేను; జయస్య=జయు మాం=నన్ను; విరాధఇతి= విరాధుం
నియొక్క; పుత్రః కిల= కొడుకునుగ డని; ఆహుః=చెప్పుచున్నారు.
దా! మమ=నాయొక్క; మాతా=త నేను, జయునికొడుకును ; నాతల్లి
ల్లి; శతహ్రీదా=శతహ్రీదయనుపే పేరుశతహ్రీద; నన్నభూమియందు,
రుగలది. పృథివ్యాం=భూమియందు; రాక్షసులందఱు విరాధుండని విలుతు
సర్వరాక్షసాః=సమస్తరాక్షసులును; రు. అని, తాత్పర్యము.

తపసాచాపి మే ప్రాప్తా బ్రహ్మణోహి ప్రసాదజా

శస్త్రేణా వధ్యతా లోకే చ్ఛేద్యాభేద్యత్వ మేవచ. ౭

టీక॥ అపిచ=మఱియు ; మే=నా
కు; తపసా=తపస్సుచేత ; బ్రహ్మణః=
బ్రహ్మదేవునియొక్క; ప్రసాదజా=అ
నుగ్రహమువలనఁగలిగిన; లోకే=లో
కమునందు; శస్త్రేణ=ఆయుధముచే
త; అనధ్యతా=చంపఁగూడకుండుట;
ప్రాప్తా=పొందఁబడినది. అచ్ఛేద్యాభే
ద్యత్వమేవచ=భేదింపఁగూడకుండుట

యు భేదింపఁగూడకుండుటయు; ప్రా
ప్తం(అధ్యాహృతము)=పొందఁబడినది
మఱియు, నేనుమహాతపంబుగావిం
చి, బ్రహ్మదేవుననుగ్రహంబున, నాయు
ధంబునఁజంపనలవిగాకుండుటయు, భే
దింపనలవిగాకుండుటయు , నభేద్యత
యుంబొందినాను.

అని, తాత్పర్యము.

ఉత్సృజ్య ప్రమదా మేనా మనపేక్షౌ యథాగతమ్

త్వరమాణౌ పలాయేథాం న వాం జీవిత మాదదే. ౮

టీక॥ యువాం(అధ్యాహృతము)=
మీరలు; ఏనాం=ఈ; ప్రమదాం=స్త్రీ
ని; ఉత్సృజ్య=విడిచి ; అనపేక్షౌ=అ
పేక్షలేనివారలయి ; యథాగతం=వ
చ్చినట్లుగా; త్వరమాణౌ=వేగిరపడు
చున్నవారలయి; పలాయేథాం=పరు
గెత్తుదురుగాక. వాం=మీయొక్క; జీవి
తం - ప్రాణమును ; నాదదే=గ్ర

హింపను.

మీరలు, ఈస్త్రీనివిడిచి, దీనియపేక్ష
నువదలుకొని , వచ్చినదారింబట్టి శీ
ఘ్రంబునఁబరుగెత్తిపొండు; మీప్రాణం
బులతో నాకుఁ బనిలేదు . అనివిరా
ధుండు, రామలక్ష్మణులతోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తం రామః ప్రత్యువాచేదం కోపసంరక్తలోచనః

రాక్షసం వికృతాకారం విరాధం పాపచేతసమ్. ౯

టీక॥ రామః=రాముఁడు; కోపసం
రక్తలోచనః=కోపముచేనెఱ్ఱనైనకం
డ్లుగలవాఁడై; వికృతాకారం=వికృ

తమయినయాకారముగల; పాపచేత
సం=పాపిష్ఠమయినమనస్సుగల; రాక్ష
సం=రాక్షసుండయిన; విరాధం=విరా

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము.

౨౯

స ౩

<p>ధునిగూచిఁ; ఇదం=ఈమాటను; ప్ర త్యువాచ=బదులుచెప్పెను. రాముండు, కోపంబునొంది, క న్నులనెఱ్ఱుచునంబుగదుర, వికృతాకా</p>	<p>రుండును, బాపబుద్ధియునగు విరాధుం జూచి, యీమాటచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

తుద్ర ధిక్త్వాంతు హీనాథం మృశ్య మన్వేషసే ధ్రువమ్
రణే సంప్రాప్స్యసే తిష్ఠ నమే జీవన్ గమిష్యసి. ౧౦

<p>టీక॥ తుద్ర=అల్పుఁడా! హీనాథం= నీచమయిన ప్రయోజనముగల; త్వాం= నిన్నుఁగూర్చి; ధిక్=దహింపఁబడుట యగుఁగాక. త్వం (అధ్యాహృతము)= నీవు; ధ్రువం=నిశ్చయముగా; మృ త్యుం=మరణమును; అన్వేషసే= వె దకుచున్నావు. రణే= యుద్ధమునందు; సంప్రాప్స్యసే=పొందఁగలవు. తిష్ఠ= నిలువుము. మే=నాయొక్క; పురతః (అధ్యాహృతము)=ముందట; జీవన్=</p>	<p>బ్రతికియున్నవాఁడవై; నగమిష్యసి= పోఁజాలవు. అల్పుఁడా! అతినీచమయిన పర స్త్రీహరణముచలపెట్టినావు; నీవు, మరణముఁగోరివచ్చినట్లున్నది; యుద్ధం బుననేనల్లెగావించెదను; నిలువు; నా ముందట, బ్రాణంబులతోఁ బోఁజాల వు. అని, రాముండుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

తత సృజ్యం ధనుః కృత్వా రామ స్సునిశితాన్ శరాన్
సుశీఘ్ర మభిసంధాయ రాక్షసం నిజఘాన హ. ౧౧

<p>టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; రామః= రాముండు; ధనుః=వింటిని; సృజ్యం= అల్లెత్రాటితోఁగూడినదానిగా; కృ త్వా=చేసి; సునిశితాన్=మిక్కిలియుం గఱకులయిన; శరాన్=దాణములను;</p>	<p>సుశీఘ్రం= మిక్కిలియుశీఘ్రముగా; అభిసంధాయ=సంధించి; రాక్షసం= రాక్షసుని; నిజఘాన=కొట్టెను. "హ" అనునదిపాదపూరణాథము. అంత, రాముండు, ధనుస్సునసృజ్యంబు</p>
---	--

గావించి, కఱకుబాణంబులసంధించి, వి | అని, తాత్పర్యము.
రాధునిపైఁ బ్రయోగించెను.

ధనుషా జ్యోగుణవతా సప్తబాణాన్తు మోచహ
రుక్తవృంఖాన్త హవేగాన్ సుపణానిలతుల్యగాన్. ౧౨

టీక॥ రామః (అధ్యాహృతము) = బాణాన్ = బాణములను; సప్త = ఏడింటి
రాముండు ; జ్యోగుణవతా = అల్లె ని; ముమోచ = విడిచెను “హ” అనునది
తాడనుత్రాడుగల; ధనుషా = వింటిచే పాదపూరణార్థము.
త; రుక్తవృంఖాన్ = బంగారముపింజ రాముండు , అట్లుధనువు నెక్కువె
లందుఁగలవియు; మహవేగాన్ = అధిక ట్టి, బంగారుపింజలందుఁగలవియుగరు
మయినవేగముగలవియు; సుపణానిలతు డానిలసమానవేగంబులునగు, సప్తబా
ల్యగాన్ = గరుత్మంతునితోనువాయువు ణంబులంబ్రయోగించెను.
తోనుసమానముగాఁబోవునవియునగు; అని, తాత్పర్యము.

తే శరీరం విరాధస్య ఛిత్వా బహీణవాససః
నిపేతు శ్శోణితా దిద్ధా ధరణ్యాం పావకోపమాః. ౧౩

టీక॥ పావకోపమాః = అగ్నిహూ త్తురుచేఁగప్పఁబడినవై ; ధరణ్యాం =
త్తునితోఁబోలికల ; బహీణవాస నేలయందు; నిపేతుః = పడినవి.
సః = నెమిలితెక్కలు పత్రములుగాఁగ నెమిలితెక్కలు గట్టిన నిప్పువంటి
ల; తే = ఆబాణములు; విరాధస్య = వి యాబాణంబులు విరాధుని దేహంబు
రాధునియొక్క; శరీరం = దేహమును; భేదించి నెత్తురుతోఁగూడనేలంబడినవి.
ఛిత్వా = భేదించి; శ్శోణితాదిద్ధాః = నె అని, తాత్పర్యము.

స విద్ధో న్యస్య వై దేహీం శూల ముద్యమ్య రాక్షసః
అభ్యద్రవ త్సుసంక్రుద్ధ స్తదా రామం సలత్క్షణమ్. ౧౪

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౩౧

స ౩

టీక॥ సః=ఆ; రాక్షసః=విరాధుఁ
డు; విద్ధః=కొట్టఁబడినవాఁడై ; వైదే
హీం=సీతాదేవిని; న్యన్య=ఉంచి; శూ
లం=శూలమును ; ఉద్యమ్య=పట్టుకొ
ని; సుసంక్రద్ధః=మిక్కిలియుఁ గోపిం
చినవాఁడై; తదా=అప్పుడు; సలత్క్ర
ణం=లత్క్రణునితోఁగూడిన; రామం=

రామునిగూచిక; అభ్యద్రవత్=పరు
గైతెను.
అవ్వరాధుండు , ఆయేడుబాణం
బులచేతను నొచ్చిపరమకుపితుండై, సీ
తాదేవిని నేలనుంచి, శూలంబుచేఁ బూ
ని, రామలత్క్రణులపైకిఁబరుగైతెను.
అని, తాత్పర్యము.

స వినద్య మహానాదం శూలం శక్రద్వజోపమమ్
ప్రగృహ్య౯ శోభత తదా వ్యాత్రానన ఇవాంతకః. ౧౫

టీక॥ తదా=అప్పుడు ; సః=ఆవి
రాధుఁడు; మహానాదం= అధికమయిన
ధ్వనిగల్గునట్లుగా; శక్రద్వజోపమం=
ఇంద్రద్వజంబుతోఁబోలికల ; శూ
లం=శూలమును; ప్రగృహ్య=పట్టుకొ
ని; వ్యాత్రాననః= తెలువఁబడిననోరుగ
ల; అంతక ఇవ=యముండువలె; ఆశో
భత=ప్రకాశించెను.

అప్పుడావిరాధుండు, మహాధ్వనిగ
లుగునట్లు సింహనాదంబుగావించి, ఇం
ద్రద్వజంబువలె నత్యున్నతం బయిన
శూలంబుచేఁబూని, నోరుదెలుచుకొని
యుండుయముండువలెఁ జూపరులకు
భయంబుగలిగించుచుండెను.
అని, తాత్పర్యము.

అథ తౌ భ్రాతౌ దీప్తం శరవషణం వవషణతుః
విరాధే రాక్షసే తస్మిన్ కాలాంతకయమోపమే. ౧౬

టీక॥ అథ=అంత; తౌ=ఆ; భ్రాతౌ
రా=తోఁబుట్టువులగురామలత్క్రణులు;
కాలాంతకయమోపమే= ప్రళయకా
లమునందునశింషఁజేయునట్టి యముని

తోఁబోలికల; తస్మిన్=ఆ; విరాధే=
విరాధుఁడను; రాక్షసే=రాక్షసునియం
దు; దీప్తం=మండుచున్న=శరవషణం=
బాణంబులవాసను ; వవషణతుః =

కురిసిరి.

అంత, నా రామలక్ష్మణులిర్వురును, విరాధుండు సీతను విడిచివచ్చుటచే, సభాభయంబుగాఁ బ్రళయకాలంబున సమ

స్తభూతసంహారంబుగావించు యము నింబోలియున్నయవిరాధునిపై, బాణవషణంబుగురిపించిరి. అని, తాత్పర్యము.

స ప్రహస్య మహారౌద్ర స్థిత్యా జృంభత రాక్షసః
జృంభమాణస్య తే బాణాః కాయాన్నిష్ఠేతు రాశుగాః. ౧౭

టీక॥ మహారౌద్రః=మిక్కిలియుభయంకరుండగు; సః=ఆ; రాక్షసః=విరాధుండు; ప్రహస్య=నవ్వి; స్థిత్యా=నిలిచి; అజృంభత=ఆవలించెను. తే=ఆ; ఆశుగాః=వేగంబునం బోవునట్టి; బాణాః=బాణములు; జృంభమాణస్య=ఆవలించుచున్నవిరాధునియొక్క; కాయాత్=దేహముననుం

డి; నిష్ఠేతుః=వెడలినవి. మహాభయంకరుండగునావిరాధుండు, వీరలెంతమాత్రమనినవ్వి, నిలుచుండిదేహమునంతయువిటుచుకొనెను; అప్పుడు, మహావేగంబులగునాబాణంబులన్నియునతనిదేహంబుననుండి వెలువడి నేలంబడినవి. అని, తాత్పర్యము.

సృశాత్తు వరదానేన ప్రాణాన్ సంరోధ్య రాక్షసః
విరాధ శూల ముద్యమ్య రాఘవా వభ్యధావతే. ౧౮

టీక॥ రాక్షసః=రాక్షసుండగు; విరాధః=విరాధుండు; వరదానేన=వరమునొసంగుటతో; సృశాత్తు=సంబంధంబమువలననే; ప్రాణాన్=ప్రాణవాయువులను; సంరోధ్య=బిగించుకొని; శూలం=శూలమును; ఉద్యమ్య=పట్టుకొని; రాఘవా=రామలక్ష్మణుల

ను; అభ్యధావతే=ఎదుర్కొనిపరుగెత్తెను.

అంత, నవ్విరాధుండు, వరమహిమవలన, మహాబలంబువహించి, శూలంబుజేఁబూని, రామలక్ష్మణులపైకిఁ బరుగెత్తెను. అని, తాత్పర్యము.

తచ్ఛాసంకాశం గగనే జ్వలనోపమమ్
ద్వాభ్యాం శరాభ్యాం చిచ్ఛేద రామ శృత్రుభృతాం వరః. ౧౯

టీక॥ శృత్రుభృతాం=ఆయుధధారులలోపల;వరః=శ్రేష్ఠుండగు ; రామః=రాముండు;గగనే=ఆకాశమనందు;జ్వలనోపమం = అగ్నిహేమాత్రమతోఁబోల్కగలదియు;వజ్రసంకాశం=వజ్రాయుధమతోసమానమునగు;తత్ ఆశూలం=శూలమును;ద్వాభ్యాం = రెండయిన=శరాభ్యాం = బాణముల	చే;చిచ్ఛేద=నఱకెను. ఆయుధధారులలోను త్తమండగురాముండు,ఆకాశంబున నగ్నిహేమాత్రంబుపగిదివెలుంగుచున్నదియువజ్రసమానంబునగునాశూలంబును, రెండుబాణంబులఖండించెను. అని,తాత్పర్యము.
---	--

తద్రామవిశిఖచ్ఛిన్నం శూలం తస్య కరాద్భువి
పపాతా శనినా చ్ఛిన్నం మేరో రివ శిలాతలమ్. ౨౦

టీక॥ రామవిశిఖచ్ఛిన్నం=రామునిబాణంబులచేనఱకఁబడిన;తత్ = ఆ;శూలం=శూలము; తస్య= ఆవిరాధునియొక్క;కరాత్=చేతనుండి;భువి= నేలయందు;అశనినా= వజ్రాయుధముచేత;చ్ఛిన్నం=నఱకఁబడిన;మేరోః= మేరుపర్వతముయొక్క;శిలాతలమివ= తా	యివలె;పపాత=పడెను. రామునిబాణంబులచేత ఖండింపఁబడినయాశూలము,వజ్రాయుధముచేనఱకఁబడినమేరుశిలాతలంబువలె , విరాధునిహస్తముననుండి, నేలంబడెను. అని,తాత్పర్యము.
---	---

తౌ ఖడ్గా శీఘ్ర ముద్యమ్య కృష్ణసర్వోపమా శుభౌ
తూణా మాపతత స్తస్య తదా ప్రహరతాం బలాత్. ౨౧

టీక॥ తస్య=ఆవిరాధుండు ; తౌ=ఆరౌఁగి;తౌ=ఆరామలక్ష్మణులు;కృష్ణసర్వోపమా=శీఘ్రముగా;అపతతః=వచ్చుచుం	డఁగా;తౌ=ఆరామలక్ష్మణులు;కృష్ణసర్వోపమా= కృష్ణసర్పములతోఁబో
---	---

లిగలవియు; శుభౌ = మంగళకరము
లునగు; ఖడ్గౌ = కత్తులను; శీఘ్రం = శీఘ్రము
గా; ఉద్యమ్య = ఎత్తి = తదా = అప్పుడు;
బలాత్ = బలిమివలన ; ప్రహరతాం
(ప్రహరతాం) = కొట్టిరి.

విరాధుండు శీఘ్రంబునఁ బైకివచ్చు
టంజూచి, యారామలక్ష్మణులు, కృష్ణ
సహములవంటివియు జయవహము
లునగు ఖడ్గంబులంబూని, మిక్కిలియుం
బ్రహరించిరి. అని, తాత్పర్యము.

స వధ్యమాన స్సుభృశం బాహుభ్యాం పరిరభ్య తౌ
అప్రకంప్యో నరవ్యాఘ్రా రౌద్రః ప్రస్థాతు మైచ్ఛత. ౨౨

టీక॥ రౌద్రః = భయంకరుండగు;
సః = ఆవిరాధుండు; సుభృశం = మిక్కి
లియునధికముగా; వధ్యమానః = కొట్టు
బడుచున్నవాడై; అప్రకంప్యో = కద
లింపఁగూడనివారలును; నరవ్యాఘ్రా =
పురుషశ్రేష్ఠులునగు; తౌ = ఆరామల
క్ష్మణులను; బాహుభ్యాం = చేతులచే
త; పరిరభ్య = కవుఁగిలించుకొని; ప్రస్థా

తుం = పోవుటకు; మైచ్ఛత = కోరెను.

భయంకరుండగు విరాధుండు , అ
ట్లైతకొట్టినను, వదలక, పురుషశ్రేష్ఠ
ును గదలింపనలవిగానివారలునగునా
రామలక్ష్మణులపైఁబడివారలంజేతులఁ
గవుఁగిలించుకొని, యెత్తుకొనిపోఁగో
రెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్యాభిప్రాయ మాజ్ఞాయ రామో లక్ష్మణ మబ్రవీత్

టీక॥ రామః = రామఁడు; తస్య =
ఆవిరాధునియొక్క; అభిప్రాయం = కో
రిక; ఆజ్ఞాయ = తెలిసికొని; లక్ష్మణం =
లక్ష్మణునిగూర్చి; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

రాముండతని యభిప్రాయంబు నె
ఱింగి, లక్ష్మణుఁబూచి, యిట్లని, చె
ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

వహ త్వయ మలం తావ త్పథానేనతు రాక్షసః. ౨౩

టీక॥ అయం = ఈ; రాక్షసః = రా
క్షసుఁడు; అనేన = ఈ; పథాతు = మా

గఁముచేతనె; అలం = చక్కఁగా; వ
హతుతావత్ = తీసికొనిపోవుఁగాక.

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౩౫

స ౩

ఈతండు, ఈ దారి నే మనలందీసికొనిపోవుఁగాక. అని, తాత్పర్యము.

యథా చేచ్ఛతి సౌమిత్రే తథా వహతు రాక్షసః
అయమేవహి నః పంథా యేన యాతి నిశాచరః. ౨౪

టీక సౌమిత్రే=లక్ష్మణుఁడా! రాక్షసః=రాక్షసుఁడు; యథాచ = ఎట్లును; ఇచ్ఛతి=కోరుచున్నాఁడో; తథా=అట్లు; వహతు=తీసికొనిపోవుఁగాక. నిశాచరః=రాక్షసుఁడు; యేన=ఏమార్గముచేత; యాతి=పోవుచున్నాఁడో; అయమేవ=ఇదియే; నః= మనయొక్క;	పంథాహి=మార్గముగదా! లక్ష్మణుఁడా! ఈతనికెట్లుకోరియున్నదో, అట్లేతీసికొనిపోవుఁగాక ; ఈ రాక్షసుండుపోవునదే, మనముపోవలసినదారిగానున్నది. అని, రాముండు లక్ష్మణునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
---	--

సతు స్వబలవీర్యేణ సముత్క్షిప్య నిశాచరః
బాలావివ సుగంధగతౌ చకారాతిబలౌ తతః. ౨౫

టీక తతః=అంత; సః=ఆ; నిశాచరః=రాక్షసుఁడుమాత్రము ; స్వబలవీర్యేణ=తనబలపరాక్రమముచేత; అతిబలౌ = అధికమయినబలముగలరామలక్ష్మణులను; బాలావివ= పిన్నవాండ్రునుంబోలె; సముత్క్షిప్య=ఎత్తి; సుగంధగతౌ=మూఁపులనొందినవారలనుగా;	చకార=చేసెను. అంత, నవ్వెరాధుండు, తనభుజబలంబున, మహాబలశాలులగునారామలక్ష్మణులనుబిడ్డలంబోలెనెత్తి తనభుజంబులపైనుంచుకొనెను. అని, తాత్పర్యము.
--	---

తా వారోప్య తత స్సుగంధం రాఘవౌ రజనీచరః
విరాధో నినదౌ ఘోరం జగామా భిముఖో వనమ్. ౨౬

టీక రజనీచరః=రాక్షసుండగు; విరాధః=విరాధుండు; తౌ=ఆ; రాఘవౌ=రామలక్ష్మణులను ; సుగంధం=మూఁపును; ఆరోప్య=ఎక్కించుకొని;	
---	--

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స 3

తతః=అంత; ఘోరం=భయంకరము
గా; నినదః=అటచుచు; వనం=అడవిని
గూచి; అభీముఖః=ఎదురు మొగము
గలవాడై; జగామ=పోయెను.

అట్లు, విరాధుండు, రామలక్ష్మణుల
నిర్వరనుభుజముపై నెక్కించుకొని, భ
యంకరంబుగా నటచుచు, నరణ్యాభిము
ఖుండైపోయెను. అని, తాత్పర్యము.

వనం మహామేఘ నిభం ప్రవిష్టో
ద్రుమై మహాద్భి వివిధై రుపేతమ్
నానావిధైః పక్షిశలై ర్విచిత్రం
శివాయుతం వ్యాళమృగై ర్వికీర్ణమ్. ౨౭

టీక||సః(అధ్యాహృతము)=ఆవిరా
ధుండు; మహామేఘనిభం= గొప్ప మేఘ
ముతో సమానమయినదియు; వివిధైః=
నానావిధములగు; మహాద్భి=గొప్ప
వయిన; ద్రుమైః=వృక్షములతో; ఉపే
తం=కూడినదియు; నానావిధైః= ప
లువిధములయిన; పక్షిశలైః= పక్షుల
నూలులచేత; విచిత్రం= నానావర్ణ
మును; శివాయుతం= నక్కలతోఁగూ
డినదియు; వ్యాళమృగైః = దుష్టమృగ
ములచేత; వికీర్ణం= వ్యాపింపఁబడి

నదియునగు; వనం=అడవిని; ప్రవిష్టః=
ప్రవేశించినాఁడు.

అంత, నవ్విరాధుండు, మహామే
ఘంబువలెదట్టముగా నుండునదియు నా
నావిధంబులగు గొప్పవృక్షములతోనిం
డినదియు, నానావిధంబులగు పక్షుల
తోనొప్పుచున్నదియు, నక్కలును బెద్ద
పులులుమున్నగు కూరమృగంబులును
మెండుగాఁగలదియునగు మహావనముం
బ్రవేశించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే, తృతీయస్కంః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇఁ, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండ తృతీయస్కం టీక,

ముగిసినది.

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౪

టీక॥ వృకాః = తోడేళ్లును ; త గలవు.
 ధా = అట్లు ; శాదూకాలద్వీపినః = నన్ను, తోడేళ్లును బెద్దపులులును
 పెద్దపులులును జిటుత పులులును ; జిటుతపులులును భక్షించును.
 మాం = నన్ను ; భక్షయిష్యంతి = తినఁ అని, తాత్పర్యము.

మాం హరో తృజ్య కాకుత్స్థే నమస్తే రాక్షసోత్తమ. ౩

టీక॥ రాక్షసోత్తమ = రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడా! కాకుత్స్థే = రామలక్ష్మణుల
 ను; ఉత్తృజ్య = విడిచి ; మాం = నన్ను ; డిచి, నన్నుఁదీసికొనిపొమ్ము. అని , నీ
 హర = తీసికొనిపొమ్ము. తే = నీకొఱకు; తా దేవివిలపించెను.
 నమః = నమస్కారిము. అని, తాత్పర్యము.

తస్యాస్త ద్వచనం శ్రుత్వా వై దేహ్య రామలక్ష్మణౌ
 వేగం ప్రచక్రతు ర్వీరౌ వధే తస్య దురాత్మనః. ౪

టీక॥ వీరౌ = పరాక్రమశాలులగు; ను; ప్రచక్రతుః = చేసిరి.
 రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులు ; త పరాక్రమవంతులగునారామలక్ష్మ
 స్యాః = ఆ; వై దేహ్యః = నీతాదేవియొ ణులు, నీతాదేవిరోదనంబువిని , దురా
 క్కః; తత్ = ఆ; వచనం = మాటను; శ్రు త్తుండగునవ్వారాధుని శీఘ్రంబుగా వ
 త్వా = విని; తస్య = ఆ; దురాత్మనః = దు ధింపఁదలంపుగొనిరి.
 వ్యస్వభావుండగువిరాధునియొక్క; వ అని, తాత్పర్యము.
 థే = చంపుటయందు; వేగం = వేగము

తస్య రాద్రస్య సామిత్రి ర్పాహుం సవ్యం బభంజితా
 రామస్తు దక్షిణం బాహుం తరసా తస్య రక్షసః. ౫

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము.

౩౯

స ౪

టీక॥ సోమిత్రీః=లక్ష్మణుండ; రా సః=రాక్షసునియొక్క; దక్షిణం=కుడి
ద్రస్య=భయంకరుండగు; తస్య= అవి దైన; బాహుం=చేతి; బంజ (అధ్యా
రాధునియొక్క, సవ్యః= ఎడమదగు; హృతము)=నలుకెను.
బాహుం=చేతి; బంజ = నలుకెను భయంకరాకారుండగునావిరాధు
("హ") అనునదిపాదపూరణార్థక నియోడమచేతిని లక్ష్మణుండఁబడించె
ము). రామస్తు= రాముండమాత్రము; ను; రాముండ, దక్షిణబాహువునుఖం
తరసా=వేగముచేత; తస్య=ఆ; రక్ష డించెను. అని, తాత్పర్యము.

స భగ్నబాహు స్సంవిగ్తో నిపపాతా శు రాక్షసః
ధరణ్యం వేఘసంకాశో వజ్రభిన్న ఇవాచలః ౬

టీక॥ వేఘసంకాశః= వేఘముతో యుండ; నిపపాత=పడెను.
సమానుండగు; సః=ఆ; రాక్షసః=విరా థేఘ సమానుండగు నావిరాధుం
ధుండ; భగ్నబాహుః= విఠిగినచేతు డు, చేతులువిఠిగి, భయపడి, శీఘ్రులు
లుగలవాడై; సంవిగ్తః= భయపడిన న, వజ్రాయుధముచేతఁబడితంబగుప
వాడై; ఆశు=శీఘ్రముగా; వజ్రభిన్న ఇ ర్వతముంబోలె, నేలంబడెను.
వ=వజ్రాయుధముచేవిఠిగిన; అచల ఇ అని, తాత్పర్యము.
వ=పర్వతమువలె; ధరణ్యం= భూమి

మష్టిభి జాన్తుభిః పద్భి స్సూదయంతౌతు రాక్షసమ్
ఉద్యమ్యోద్యమ్య చాప్యేనం స్థండిలే నిప్పిపేవతుః ౭

టీక॥ తౌ (అధ్యాహృతము) = ఆ పద్భిః=పాదములచేతను; సూదయం
రామలక్ష్మణులు; ఏనం = ఈ; రా తౌతు=కొట్టుచును; స్థండిలే= భూ
క్షసం= విరాధుని; ఉద్యమ్యోద్యమ్యచా మియందు; నిప్పిపేవతుః=పిసికిరి.
పి=ఎత్తియెత్తియు; ముష్టిభిః=పిడికిళ్ల అంతరామలక్ష్మణులు, విరాధునినే
చేతను; జాన్తుభిః= మోకాళ్ల చేతను; లంబడవైచి, పిడికిళ్లను మోకాళ్లనుగా

శ్ల న, నానావిధంబులంగ్రమ్ముచు, నె చిరి.

ముకలన్నెయువితచి, మద్దగాఁగావిం అని, తాత్పర్యము.

స విద్ధో బహుభి బాణైః శిథ్లాభ్యాంచ పరిక్షతః

సిష్టిష్టో బహుధా ధూమా న మమార స రాక్షసః. ౮

టీక॥ సః = ఆవిరాధుఁడు ; బహు
భిః = పెక్కులయిన ; బాణైః = బాణ
ములచేత ; విద్ధః = బాధింపఁబడినవాఁ
డయ్యు ; శిథ్లాభ్యాం = క్షుల్లచేతను ; ప
రిక్షతశ్చ = గాయముల నొందినవాఁడ
య్యు ; బహుధా = పెక్కువిధముల
ను ; ధూమా = నేలయందు ; సిష్టిష్టః =
పినుకఁబడినవాఁడయ్యు ; సః = ఆ ; రాక్ష

సః = విరాధుఁడు ; నమమార = చావఁ
డయ్యె.

ఆవిరాధుఁడు, పెక్కుబాణంబుల
బాధింపఁబడియు, శిథ్లాంబులసలుకంబ
డియు, నేలపైఁబెక్కువిధంబులంద్రొ
క్కఁబడియు, మృతిపొందఁడయ్యె.

అని, తాత్పర్యము,

తం ప్రేక్ష్య రామ సుభృశ మవధ్య మచలోపమమ్

భయే ప్వభయద శ్చ మా నిదం వచన మబ్రవీత్. ౯

టీక॥ భయేషు = భయంబులుగలు
గఁగా ; అభయదః = భయంబులేమి
నొసంగువాఁడును ; శ్రీమాన్ = అంద
టికన్న నధికుండునగు ; రామః = రా
ముండు ; అవధ్యం = చంపనలవిగాని
వాఁడును ; అచలోపమం = పర్వతంబు
తోఁబోలిగలవాఁడునగు ; తం = ఆవి
రాధుని ; సుభృశం = చక్కగా ; ప్రే
క్ష్య = చూచి ; ఇదం = ఈ ; వచనం = మా

టను ; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

ఎట్టిభయంబులు వచ్చినను , అభ
యం బొసంగునట్టి మహా పురుషుండు
శ్రీమంతుండునగు రాముండుపర్వతా
కారుండగు నవ్వీరాధుండు, ఆయుధం
బుననవధ్యుండగుటఁ జక్కఁగా నెఱింగి
లత్తుణుంజూచి యిట్లనిచెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తపసా పురుషవ్యాఘ్రు రాక్షసోఽయం నశక్యతే
శస్త్రేణ యుధి నిజేతుం రాక్షసం నిఖనావహే. ౧౦

<p>టీక॥ పురుషవ్యాఘ్రు = పురుషశ్రే ష్ఠుండవగు లక్ష్మణుడా! తపసా=త పస్సుచేత; అయః=ఈ; రాక్షసః= రాక్షసుడు; యుధి=యుద్ధమునందు; శస్త్రేణ=ఆయుధముచేత; నిజే- తుం=జయించుటకు; నశక్యతే=అల విగాదు. రాక్షసం=రాక్షసుని; నిఖ నావహే=పాతిపెట్టుటము.</p>	<p>పురుషశ్రేష్ఠుండవగు లక్ష్మణుడా! ఈరాక్షసుడు, తపసు గావించి వ రంబువడసియున్నాడు, కావున, నీత నినాయుధంబునంజంప నలవిగాకున్న ది; అందువలన, నీతనినేం బాతి పె ట్టుటము. అని, రాముండు, లక్ష్మణుని తోడజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

త చ్ఛ్రీత్వా రాఘవేనోక్తం రాక్షసఃప్రశ్రితం వచః
ఇదం ప్రోవాచ కాకుత్స్థస్త్వం విరాధః పురుషషణ్భవ్. ౧౧

<p>టీక॥ రాక్షసః=రాక్షసుడుగు; వి రాధః=విరాధుండు; రాఘవేణ=రా మునిచేత; ఉక్తం=చెప్పబడిన; తత్= ఆమాటను; శ్రీత్వా=విని; పురుష షణ్భవః=పురుషశ్రేష్ఠుండగు; కాకు త్స్థస్త్వం=రామునిగూచి; ఇదం=ఈ;</p>	<p>ప్రశ్రితం=వినయముతోఁగూడిన; వ చః=మాటను; ప్రోవాచ=చెప్పెను. విరాధుండు, రాముండుచెప్పిన మాటనువిని పురుషోత్తము డగు రా ముంజూచి, వినయంబుననామె '... జె ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

హతోస్త్వి పురుషవ్యాఘ్రు శక్రతుల్యబలేన వై
మయాతు పూర్వం త్వం మోహా న్నజ్ఞాతః పురుషషణ్భవః. ౧౨

<p>టీక॥ పురుషవ్యాఘ్రు = పురుషశ్రే ష్ఠుండవగురాముడా! శక్రతుల్యబలే న=దేవేంద్రునిబలముతోనమానమయి</p>	<p>నబలముగల ("వై" అనునది పాదపూ రణాభిము); త్వయా (అధ్యాహృత ము)=నీచేత; హతః = చంపబడిన</p>
--	--

వాఁడను; అస్తి = అగుచున్నాను. మయా
తు = నా చేతను మాత్రము; మోహత =
అజ్ఞానమువలన; పురుషవత్ = పురు
షశ్రేష్ఠుండవగు; త్వం = నీవు; నజ్ఞాతః =
తెలియఁబడలేదు.

పురుషశ్రేష్ఠుండవగు రాముడా! దే
వేంద్రతుల్యపరాక్రముండవగు నీవునన్ను
వధించితివి; నేను, అజ్ఞానంబున జేసి,
నీవు, సాక్షాత్పురుషోత్తముండవని యె
ఱుంగనైతి. అని, తాత్పర్యము.

కౌసల్యా సుప్రజా రామ తాత త్వం విదితో మయా
వై దేహీచ మహాభాగా లక్ష్మణశ్చ మహాయశాః. ౧౩

టీక॥ తాత = నాయనా ! రామ =
రాముడా! కౌసల్యా సుప్రజాః = కౌస
ల్యయొక్క సత్పుత్రుండవయిన; త్వం =
నీవు; మయా = నా చేత; విదితః = తెలి
యఁబడినావు. మహాభాగా = పూజ్యమ
యిన భాగ్యముగల; వై దేహీచ = సీతా
దేవియు; విదితా (అధ్యాహృతము) =
తెలియఁబడినది. మహాయశాః = అధిక
మయిన కీర్తిగల; లక్ష్మణశ్చ = లక్ష్మ

ణుండును; విదితః (అధ్యాహృతము) =
తెలియఁబడినాడు.

నాయనా! నీవు, సాక్షాత్పూర్ణ
యణుండవు, కౌసల్యాగర్భంబున జన్మిం
చినావని నాకిప్పుడు తెలిసినది; మహాభా
గయగు సీతాదేవి స్వరూపంబును మ
హాకీర్తిశాలియగు లక్ష్మణుని స్వరూపం
బును, దెలియవచ్చినది.

అని, తాత్పర్యము.

అభిశాపా దహం ఘోరాం ప్రవిష్టో రాక్షసీం తనుమ్
తుంబురునామ గంధర్వ శ్చస్తో వైశ్రవణేన హ. ౧౪

టీక॥ తుంబురునామ = తుంబురు
వనుపేరుగల; గంధర్వః = గంధర్వుండన
యిన; అహం = నేను; వైశ్రవణేన = కుబే
రునిచేత ("హ" అనునది పాదపూరణా
భాము); శస్త్రః = శపింపఁబడినాను;

అభిశాపాత్ = పాదుశాపమువలన;
ఘోరాం = భయంకరమయిన; రాక్ష
సీం = రాక్షససంబంధినియగు; తనుం =
దేహమును; ప్రవిష్టః = ప్రవేశించినాను.
నేను తుంబురువను గంధర్వుండను;

శ్రీ మద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౪౩

స ౪

కు బేరునిశాపంబున, నిట్లుభయంకరం | అని, తాత్పర్యము.
బగురాక్షసదేహంబునొందితిని.

ప్రసాద్యమాన శ్చ మయా సో నీవు స్వాం మహాయశాః

టీక|| మహాయశాః= అధికమయి గూచి; అబ్రవీత్=చెప్పెను.
నకీర్తిగల; సః=ఆకు బేరుడు ; అంత, మహాయశుండగునాకు బేరుం
యా=నాచేత ; ప్రసాద్యమానశ్చ=దు, నేను వేడుక గంగునించి, యిట్లని
ఊటడింపబడుచును; మాం=నన్ను చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

యదా దాశరథీ గామ స్త్వాం వధిష్యతి సంయుగే. ౧౫
తదా ప్రాణైః పన్నో భవాన్ స్వగం గమిష్యతి

టీక|| యదా=యదా; దాశరథీ=ను; గమిష్యతి=పోదగలవు.
దశరథునికొడు; లి. గామః=రాముడు; దశరథపుత్రుండగురాముండు, నిన్ను
డు; సంయుగే=యుద్ధమునందు; యుద్ధంబునవధింపగలడు; అప్పుడునీ
త్వాం=నిన్ను; వధిష్యతి=చంపగలడు; వుశాపవిముక్తుండవయి, స్వర్గంబునొం
డో; తదా=అప్పుడు; భవాన్=నీవు; పరిదగలవు. అని, కు బేరుండు చెప్పెను.
కృతిం=స్వభావమును; ఆపన్నః=పో అని, తాత్పర్యము.
దినవాడవయి; స్వగం=స్వగము

ఇతి వై శ్రవణో రాజా రంభాసక్తం పురానఘ. ౧౬
అనుపస్థీయ మానో మాం సంక్రుద్ధో వ్యాజహరహ

టీక|| అనఘ=పాపరహితుండవగు యి; రంభాసక్తం=రంభయందుడగిలి
రాముడా! ఇతి=ఇట్లు; రాజా=రాజ యుండిన; మాం=నన్ను గూచి; సం
యిన; వైశ్రవణః=కు బేరుడు; అను కృద్ధః=కోపించినవాడై; పురా=ము
పస్థీయమానః=నేవింపబడనివాడన్ను; వ్యాజహర=చెప్పెను ("హ" అ

నునది పాదపూరణాథానంబున).
 పాపరహితమండవగు; మేముండా!
 నేనుమున్నరంభాన క్తుండభావములువు
 ననుమోచి, కుబేరుండనజ్జీకరి

యుగోపించి, నాకీప్రకారమున శాపం
 బునొసంగెను.
 అని, తాత్పర్యము.

తన ప్రసాదా న్మక్తోహ మభిశాపా త్సుదారుణాత్. ౧౭
 భక్త్యంతోష్టం గమిష్యామి స్వస్తి వోస్తు పరంతప

టీక|| రంతప = శత్రువులందరినింప
 జేయునట్టి రాముండా! అహం = నేను; త
 వ = నీయొక్క; ప్రసాదాత్ = అనుగ్ర
 హమువలన; సుదారుణాత్ = మిక్కి
 లియుభయంకరమగు; అభిశాపాత్ =
 పాడుక = మునసుడి ; ముక్తః = విడు
 వబడినాను. స్వం = నాదైన; భువనం =
 లోకమును; గమిష్యామి = పొందెదను.

వం = మీకు; స్వస్తి = శాంతి; అస్తు =
 అగుగాక.
 శత్రువులందరినింపజేయునట్టి రా
 ముండా! నీయనుగ్రహంబునంజేసి, నన్నీ
 భయంకరశాపంబు వదలినది ; ఇంక
 నాస్థానంబునకుంబోయెదను ; మీకు
 ముగళంబుగలుగుగాక.
 అని, తాత్పర్యము.

ఇశో వసతి ధర్మాత్తా శరభంగః ప్రతాపవాక్. ౧౮
 అశ్మధా యోజనే తాత మహాపిక సూర్యసన్నిభః

టీక|| తాత = నాయనా! ఇతః = ఇచ్చ
 టనుండి; అధ్యభాసయోజనే = అతామ
 డయధికముగల యొకామడ దూ
 రమునందు; ధర్మాత్తా = ధర్మస్వ
 భావుండును; ప్రతాపవాక్ = అధిక
 మయినతపస్సుగలవాడను; సూర్యస
 న్నిభః = సూర్యునితో సమానుడనునగు; శ
 రభంగః = శరభంగుడను; మహాపికః =

మహాపిక; వసతి = బున్నాడు.
 నాయనా ! ఇచ్చటికొకటియున
 తామడదూరంబున, ధర్మాత్ముండు
 నుమహాతపశ్శాలియు సూర్యసమానతే
 జుండునగు శరభంగుండను మహాముని ని
 వసించుచున్నాడు.
 అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము.

౪౫

స ౪

తం క్షిప్ర మభిగచ్ఛ త్వం స తే శ్రేయో విధాన్యతి. ౧౯

టీక॥ త్వం=నీవు; క్షిప్రం=శీఘ్రము	ధాన్యతి=చేర
గా; తం= ఆశరభంగుని; అభిగచ్ఛ =	నీవు, శీ స నాశరభంగునా
పొందుము. సః = ఆశరభంగుడు ;	ద్దకుఁబా: ఆయననీకుమేలుగా
తే=నీకొఱకు; శ్రేయః=మేలును; వి	విందును. ౬౪, తాత్పర్యము

అవతే చా పి మాం రామ ప్రక్షిప్య కుశలీ ౬
రక్షసాం గతసత్త్వానా మేషధమన్ సనాతనః. ౨౦

టీక॥ రామ=రాముఁడా! మా	= న; ధమన్=ధమన్ము.
నన్ను; అవతే = పల్లమునందు ;	రాముఁడా! నన్నుఁబల్లముద్రవ్వె
నిక్షిప్యచ = ఉంచెయి ; కుశలీ =	పూడ్చియటువీడ్చుటనుఖంబునంబొమ్ము;
క్షేమముగలవాఁడవై ; వ్రజ = పొ	భూమింబూడ్చుట, మృతులగు రాక్ష
మ్ము. గతసత్త్వానాం= పోయినప్రా	సులకుముఖ్యధమన్ము.
ణములుగల; రక్షసాం=రాక్షసులకు; ఏ	అని, తాత్పర్యము.
షః=ఇది; సనాతనః=పురాతనమయి	

అవతే యే నిధీయంతే తేషాం లోకా సనాతనాః

టీక॥ యే=ఏరాక్షసులు; అవతే=	రాక్షసులకేఁబరములను భూమిం
పల్లమునందు; నిధీయంతే= ఉంచఁబ	బూడ్చిపెట్టినచో వారలకుఁబుణ్యలో
దుచున్నారో; తేషాం=వారలకు; స	కంబులుగలుగును. అని, విరాధుండు,
నాతనాః=పురాతనములగు; లోకాః=	రామునితోఁజెప్పెను.
లోకములు; స్యుః(అధ్యాహృతము)=	అని, తాత్పర్యము!
కలుగును.	

వీణ ముక్తావృత కాకుత్స్థం విరాధ శృరపీడితః. ౨౧

బధూవ స్వగఁ సంప్రాప్తో న్యస్తదేహా మహాబలః

తుండవ

టీక॥ మహాసక్తుధికమయినబలముగల; శరపీడితఁ గుబేర్ములచేతఁబడింపఁబడిన; విరాధఁ రాధుఁడు; కాకుత్స్థఁ = రామునిగూచిఁ; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్తాఁ = సంప్రదించినంతనె; న్యస్తదేహః = విడువఁబడినదేహముగలవాఁడె; స్వగఁ సంప్రాప్తో = స్వగఁమును

బొందినవాఁడు; బధూవ = అయ్యెను. మహాబలుండగు విరాధుఁడు, బానిపీడితుండై, రాముఁజూచియాప్రకారమునంజెప్పి, యంతదేహంబువిడిచి, స్వగఁంబునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

తచ్చుత్వా రాఘవో వాక్యం లక్ష్మణం వ్యాదిదేశహ. ౨౨

టీక॥ రాఘవః = రాముఁడు; తత్ = ఆ; వాక్యం = మాటను; శ్రుత్వా = విని; లక్ష్మణం = లక్ష్మణునిగూచిఁ; వ్యాదిదేశ = అజ్ఞాపించెను. “హ” అనునది

పాదపూరణాథము. రాముఁడు, విరాధునిమాటనువిని, లక్ష్మణుంజూచి, యిట్లుని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

కుంజరస్యేవ రౌద్రస్య రాక్షసస్య లక్ష్మణ

వసేఽస్మిన్ సుమహా చ్ఛృభ్రం ఖన్యతాం రౌద్రకమణిః. ౨౩

టీక॥ లక్ష్మణం = లక్ష్మణుఁడా! రౌద్రస్య = భయంకరమగు; కుంజరస్యేవ = ఏనుంగునకుంటోలె; రౌద్రకమణిః = భయంకరమయిన కార్యము గల; అస్య = ఈ; రాక్షసస్య = రాక్షసునకు; అస్మిన్ = ఈ; వసే = అడవియందు; సుమహాత్ = మిక్కిలియుగొప్పదగు; శ్వ

భ్రం = బొక్క; ఖన్యతాం = త్రవ్వఁబడుఁగాక. లక్ష్మణుఁడా! పెద్దయేనుంగునకుంబోలె, భయంకర కముండగు నీరాక్షసునకుఁబెద్దపల్ల మొకటి యీవనమునంద్రవ్వము. అని, రాముండు లక్ష్మణునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్త్వా లక్ష్మణం రామః ప్రదరః ఖన్యతామితి
తస్మా విరాధ మాక్రమ్య కంఠే పాదేన వీర్యవాన్. ౨౪

టీక॥ వీర్యవాన్ = అధికమయినప	క్రమ్య=అడిమిపట్టి; తస్మా= ఉండెను.
రాక్రమముగల; రామః= రాముడు;	మహాపరాక్రమశాలియగురాము
లక్ష్మణం=లక్ష్మణునిగూర్చి; ఇతి=ఇట్లు;	డు, ఇట్లుపల్లంబుద్రవ్యమని లక్ష్మ
ప్రదరః=పల్లము; ఖన్యతాం=త్రవ్వ	కుండెప్పి, విరాధుని గదలనీయి
బడఁగాక. ఇతి=అని; ఉక్త్వా = చె	తంబునంగాలిచే నడిమిపెట్టి, ని
ప్పి; పాదేన=పాదముచేత; కంఠే=	డియుండెను. అని, తాత్పర్యము
మెడయుందు; విరాధం=విరాధుని; ఆ	

తతః ఖనిత్ర మాదాయ లక్ష్మణ శ్చ భ్రము త్రమమ్
అఖన త్పర్శ్వత స్తస్య విరాధస్య మహాత్మనః. ౨౫

టీక॥ తతః=అంత; లక్ష్మణః=లక్ష్మ	భ్రం = బొక్కను; అఖనత్=త్రవ్వెను.
ణుడు; ఖనిత్రం=పాఱచిప్పను; ఆ	అంత, లక్ష్మణుండు, పాఱచిప్పదీ
దాయ=తీసికొని; మహాత్మనః=పెద్ద	సికొని, మహాకాయుండగు విరాధుని
మేనుగల; తస్య=ఆ; విరాధస్య=విరా	పార్శ్వభాగంబునం పెద్దబిలంబు ద్ర
ధునియొక్క; పార్శ్వతః=ప్రక్కను;	వ్వెను. అని, తాత్పర్యము.
ఉత్తమం=మిక్కిలియుం బెద్దదగు; శ్చ	

తం ముక్త కంఠం నిష్పిష్య శంకుకణ్ఠం మహాస్వనం
విరాధం ప్రాక్షిప చ్చ భ్రే నదంతం భైరవస్వనమ్. ౨౬

టీక॥ నిష్పిష్య = పిసికి; ముక్తకం	గలవాఁడును; మహాస్వనం=పెద్దకంఠ
ఠం=విడువఁబడిన కంఠముగల వాఁడు	ధ్వనిగలవాఁడును; భైరవస్వనం= భ
ను; శంకుకణ్ఠం=మేకులవంటిచెవులు	యంకరమయినధ్వనిగలుగునట్లుగా; న

దంతం=అటచుచున్నవాఁడునగు; తం=డిచిన కంఠముగలవాఁడును మేకులవం
 ఆ; విరాధం=విరాధుని; శ్వభే=బొటిచెవులుగలవాఁడునగునావిరాధుని,
 కఠియందు; ప్రాక్షిపత్=పడవై చెను. బిలంబునంబడవై చిరి.
 అంత, రామండుకాలందొక్కిరివి అని, తాత్పర్యము.

డిం త మాహవే నిజిత మాశువిక్రమా
 కాః స్థిరా వృథౌ సంయతి రామలక్ష్మణౌ
 ఇద్దు ముదాన్వితౌ చిక్షిపతు భయావహం
 దేహి నదంత ముత్తిప్య బలేన రాక్షసమ్. ౨౭

టీక॥ ఆశువిక్రమా=శీఘ్రమయిన పరాక్రమముగలవారలును; సంయతి=యుద్ధమునందు; స్థిరా=నిలుకడగలవారలునగు; రామలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణులు; ఉథౌ=ఇద్దఱును; ముదా=సంతోషముతో; అన్వితౌ=కూడిన వారలయి; ఆహవే=యుద్ధమునందు; నిజితం=జయింపఁబడినవాఁడును; భయావహం=భయమునుగలిగించువాఁడును; నదంతం=అటచుచున్నవాఁడునగు; తం=ఆ; రాక్షసం=రాక్షసుని; చిక్షిపతుః=వేసిరి.
 శీఘ్రపరాక్రమములును, యుద్ధంబున వెనుదీయనివారలునగురామ లక్ష్మణులు; సంతోషంబున భయంకరుండగు విరాధునియుద్ధంబునజయించి, యతని, బిలంబునంబడవై చిరి.
 అని, తాత్పర్యము.

అసహ్యతాం ప్రేక్ష్య మహాసురస్య తౌ
 శితేన శస్త్రేణ తదా నరషభౌ
 సమర్థౌ చాత్యథా విశారదౌ వృథౌ
 బిలే విరాధస్య వధం ప్రచక్రతుః. ౨౮

టీక॥ తదా=అప్పుడు; అత్యథా విశారదౌ=పురుషశ్రేష్ఠులయిన; తౌ=కారదౌ=మిగిలియుంబండితులగు; నరషభౌ=రామలక్ష్మణులు; ఉథౌ=ఇద్దఱును;

మహాసురస్య=గొప్పయసురుండగు; వి
రాధస్య=విరాధునియొక్క; శితేన=తీ
క్షమయిన; శస్త్రేణ=ఆయుధముచే
త; అసహ్యతాం=ఓవరామిని; పే
క్ష్య=చూచి; సమర్థ్య=నిశ్చయించి;
విలే=బొక్కయందు; వధం=చంపుట
ను; ప్రచక్రతుః=చేసిరి.

కార్యంబులందు మిక్కిలియుఁబండి
తులును బురుషశ్రేష్ఠులునగు నారామ
లక్ష్మణులు, విరాధుండు ఆయుధంబు
నకసాధ్యుండగుటనుజూచి, యతనిపూ
ర్వవేయఁటయెయు క్తంబని యాలోచి
చి, యట్లు బిలంబుద్రవ్వె, యతనింబ
ద్వీపెట్టెరి. అని, తాత్పర్యము.

స్వయాం విరాధేన హి మృత్యు రాత్తనః
ప్రసహ్య రామేణ వధార్థం మీప్సితః
నివేదితః కాననచారిణా స్వయం
నమే వధ శ్శస్త్ర కృతో భవే దితి. ౨౯

టీక॥కాననచారిణా = అడవియం
దుఁ దిరుగునట్టి; రామేణ=రామునిచే
త; ప్రసహ్య=బలాత్కారముగా; స్వ
యం=తనకుఁదానె; వధార్థం=చం
పుటకొఱకు; ఈప్సితః = కోరఁబడిన;
ఆత్తనః=తనయొక్క; మృత్యుః=మ
రణము, వధోపాయమనుట; “మే=
నాకు; శస్త్రకృతః=ఆయుధముచేతఁ
జేయఁబడిన; వధః = చంపుట;
నభవేత్=కలుగదు” ఇతి=అని; విరాధే

న=విరాధునిచేత; స్వయం=తనచేత
నె; నివేదితోహి=తెలుపఁబడినదిగదా!
వనవాసియగు రాముండు బలా
త్కారమునందన్నుఁ జంపఁదలంపుగొ
ని, నానావిధంబుల నతనిం బ్రహరింపు
చుండుటనుజూచి యావిరాధుండు, తా
నె, తనకు ఆయుధంబునంజావు గలుగ
దనియుఁ దన్నుఁ బూర్వవేట్టవలె నని
యు, రామునకుఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

తదేవ రామేణ నిశమ్య భాషితం
కృతా మతి స్తస్య బిలప్రవేశనే
బిలంచ రామేణ బలేన రక్షసా

ప్రవేశ్య మానేన వనం వినాదితమ్. ౩౦

<p>టీక॥ రామేణ=రామునిచేత ; త త్=ఆ; భాషితం=మాటను; నిశమ్యై న్=వినియె; తస్య = ఆవిరాధునియొ క్కా; బిలప్రవేశనే=బిలముయొక్కప్ర వేశించుటయందు; మతిః=బుద్ధి; కృతా= చేయబడినది. రామేణ=రామునిచేత; బలేన=బలముచేత; బిలం=బిలమును; ప ప్రవేశ్యమానేన=ప్రవేశింపఁజేయఁబడుచు న్న; రాక్షసాచ=రాక్షసునిచేతను ; ప</p>	<p>నం=అడవి; వినాదితం= ధ్వనింపఁజే యఁబడినది. రాముండు, ఆవిరాధునిమాటను వి నియె, యతనిబిలంబునంబూడ్చుకొని చెను; రాముండుబలాత్కారంబున, న విరాధునిబిలంబునం బూడ్చినప్పుడు, ఆరాక్షసుండడవియంతయు మహాధ్వ నిగలుగునట్లు, అటచెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ప్రహృష్టరూపా విద రామలక్ష్మణౌ
విరాధ ముర్వ్యో ప్రదరే నిహత్య తా
ననందతు ర్వీతభయా మహావనే
శిలాభి రంత దాధతుశ్చ రాక్షసమ్. ౩౧

<p>టీక॥ తా=ఆ; రామలక్ష్మణౌ= రా మలక్ష్మణులు; విరాధం=విరాధుని; ఉ ర్వ్యో=భూమియొక్క ; ప్రదరే= బిలమునందు; నిహత్య=చంపి; ప్రహృ ష్టరూపౌ=గగుపాటునొందినదేహ ముగలవారలయి; మహావనే= కాట డవియందు; వీతభయా= విడువఁబడి నభయముగలవారలయి; ననందతుః= సంతోషించిరి. శిలాభిః= తాళ్లచేత;</p>	<p>రాక్షసం=రాక్షసుని ; అంతదాధతు శ్చ=మూసిరియు. రామలక్ష్మణులు, అట్లు, విరాధుని, భూమిబిలంబునవైచి, పులికితగాతు లయి, యమ్మహావనంబున నెంతమా త్రమునుభయంబులేక , యవిరాధు ని, కఠేబరమును తాళ్ల చేఁగప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

తతస్తు తౌ కాంచన చిత్రకామృకౌ
నిహత్య రక్షః పరిగృహ్య మైథిలీమ్
విజహ్రతు స్తౌ ముదితౌ మహావనే
దివి స్థితౌ చంద్రదివాకరావివ. ౩౨

<p>టీక॥ తతస్తు=అంతను; కాంచనచిత్రకామృకౌ=బంగారముచేఁ జిత్రములయిన ధనుస్సులుగలవారలగు; తౌ=ఆరామలక్ష్మణులు; రక్షః=విరాధుని; నిహత్య=చంపి; మైథిలీం=సీతాదేవిని; పరిగృహ్య=తీసికొని; తౌ=ఆరామలక్ష్మణులు; ముదితౌ=సంతసించినవారలయి; దివి=ఆకాశమునందు; స్థితౌ=ఉన్న; చంద్రదివాకరావివ = చంద్ర</p>	<p>సూర్యులువలె; మహావనే=పెద్దలడయందు; విజహ్రతుః=విహరించిరి. అంత, దివ్యధనుర్ధరులగు నారామలక్ష్మణులు, విరాధుంజంపి, సీతాదేవింజేకొని, పరమసంతుష్టులయి యమ్మహావనంబున, నాకాశంబునం జంద్రసూర్యులపగిది. విహరించుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే, చతుర్థసర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండ చతుర్థసర్గ టీక,
ముగిసినది.

(౫౨)

పంచమసగ్ ప్రారంభః.

హత్వాతు తం భీమబలం విరాధం రాక్షసం వనే
తత స్సీతాం పరిష్వజ్య సమాశ్వాస్యచ వీర్యవాన్. ౧
అబ్రవీల్లక్ష్మణం రామో భ్రాతరం దీప్తతేజసమ్

౬
౫

టీక॥ వీర్యవాన్ = అధికమయినపలుంగుచున్నకాంతిగల ; భ్రాతరం = త
రాక్రమముగల; రామః = రాముడు; మ్ముండయిన; లక్ష్మణం = లక్ష్మణునిగూ
వనే = అడవియందు; భీమబలం = భయంకరమయినబలముగల; తం = ఆ ; విరా
ధం = విరాధుండను; రాక్షసం = రాక్షసుని; హత్వాతు = వధించినంతనె ; త
తః = అంత; స్సీతాం = సీతాదేవిని; పరిష్వజ్య = కవుగిలించుకొని ; సమాశ్వాస్య
చ = ఊఱడించెను; దీప్తతేజసం = వెలుగుచున్నచేపైను. అని, తాత్పర్యము.

కష్టం వన మిదం దుగ్ధం నచస్త వనగోచరాః. ౨
అభిగచ్ఛామహే శీఘ్రం శరభంగం తపోధనమ్

టీక॥ ఇదం = ఈ; వనం = అడవి ; కష్టం = అపాయముగలది. దుగ్ధం = ప్ర
వేశింపరానిది. వనగోచరాశ్చ = అడవినుండిమెదిగిన వారలము కాము; కా
నుండువారలమును; నస్త (నస్తః) = కాపుననిందుండఁదగదు; శీఘ్రంబునశరభం
ము. శీఘ్రం = శీఘ్రముగా; తపోధనం = గమహముని యొద్దకు బోయెదము.
తపస్సేధనముగాఁగల; శరభంగం = శరభంగమహమునిని; అభిగచ్ఛామహే = అని , రాముండు లక్ష్మణునితోఁ జె
పొందెదము. పైను. అని, తాత్పర్యము.

ఆశ్రమం శరభంగస్య రాఘవోఽభి జగమహ. ౩

తస్య దేవప్రభావస్య తపసా భావితాత్మనః

టీక॥ రాఘవః=రాముఁడు; దేవప్ర	అభిజగమ=పోయెను “హ” అనునది
భావస్య = దేవతయొక్క ప్రభావము	పాదపూరణార్థము.
వంటిప్రభావముగలవాఁడును; తపసా=	అంత, రాముండు, దేవప్రభావం
తపస్సుచేత; భావితాత్మనః= ధ్యానిం	దునుదపంబునంబరమాత్మను ధ్యానించు
పఁబడిన పరమాత్మగలవాఁడునగు; త	వాఁడునగునాశరభంగమహాముని యా
స్య=ఆ; శరభంగస్య= శరభంగునియొ	శ్రమంబునకుంబోయెను.
క్క; ఆశ్రమం= తపోవనమునుగూచి;	అని, తాత్పర్యము.

సమీపే శరభంగస్య దదశే మహ వద్భుతమ్. ౪

విభ్రాజమానం వపుషా సూర్యవై శ్వా నరోపమమ్

టీక॥ రామః (అధ్యాత్మము)=	గొప్పదియునగువస్తువును ; దదశే=
రాముఁడు; శరభంగస్య= శరభంగమ	చూచెను.
హామునియొక్క; సమీపే=సమీపమునం	రాముండు, శరభంగునిసమీపంబు
దు; వపుషా=దేహముచేత ; విభ్రాజ	న, సూర్యాగ్నిసదృశంబును , మహాతే
మానం= ప్రకాశించుచున్నదియు, సూ	జంబునగు, నాశ్చర్యావహమయినయొ
ర్యవైశ్వానరోపమం=సూర్యునితోనుఅ	కగొప్పవస్తువుంజూచెను.
గ్నిశాలాత్రునితోనుబోల్చి గలదియు ;	అని, తాత్పర్యము.
అద్భుతం=ఆశ్చర్యకరమును; మహత్=	

అవరుహ్య రథోత్సంగా దాకాశే విబుధానుగమ్. ౫

అసంస్పృశంతం వసుధాం దదశే విబుధేశ్వరమ్

టీక॥ ఆకాశే=ఆకాశమునందు; ర	వరుహ్య=దిగి; విబుధానుగం= దేవత
థోత్సంగాత్=రథతటముననుండి; అ	లువెంటడించు వారలుగాఁ గలవాఁడు

ను; వసుధాం = భూమిని; అసంస్పృశం = సి, రథంబుడిగ్గి, భూమిని స్పృశింపక, దేవ
తం = తాంకకున్నవాండునగు; విబుధేశ్వ తాపరివృతుండై యాకాశంబున శరభం
రం = దేవేంద్రుని; రామః (అధ్యాహృత గునొద్దకుఁబోవుచున్న దేవేంద్రుని, రా
ము) = రాముండు; దదశః = చూచెను. ముండు, చూచెను.
అంత, సమీపంబునకు వచ్చుటంజే అని, తాత్పర్యము..

సుప్రభాభరణం దేవం విరజోంబరధారిణమ్. ౬

తద్విధైరేవ బహుభిః పూజ్యమానం మహాత్మభిః

టీక॥ సుప్రభాభరణం = మిక్కిలి (అధ్యాహృతము) = చూచెను.
యొక గాంతిగల యాభరణంబులు గల కాంతిమంతంబులగు నాభరణంబు
వాండును; విరజోంబరధారిణం = దు లుధరించి యున్నవాండును స్వచ్ఛము
మ్మలేని వస్త్రము గట్టుకొన్నవాండు లయినవస్త్రంబులం గట్టుకొని యున్న
ను; తద్విధైరేవ = అట్టివారలెయ్యిన; వాండును, తనయట్టివారలగు పెక్కం
మహాత్మభిః = అధికమయిన ప్రభావము ద్రుమహాత్ములచేఁబూజింపఁ బడుచు
గల; బహుభిః = పెక్కండ్రుచే ; పూ న్నవాండునగు దేవేంద్రుని, రాముండు,
జ్యమానం = పూజింపఁబడుచున్నవాం దూరంబుననుండి చూచెను.
డునగు; దేవం = ఇంద్రుని ; రామః (అ అని, తాత్పర్యము.
ధ్యాహృతము) = రాముండు ; దదశః

హరిభి ర్వాజిభి ర్యుక్త మంతరిక్షగతం రథం. ౭

దదర్శా దూరత స్తస్య తరుణాదిత్యసన్నిభమ్

టీక॥ రామః (అధ్యాహృతము) = అంతరిక్షగతం = ఆకాశమును బొందిన
రాముండు; అదూరతః = సమీపము దియు; తరుణాదిత్యసన్నిభం = మ
నందు; హరిభిః = పచ్చని; వాజిభిః = గు ధ్యాహ్నసూర్యునితో సమానమయిన
ట్టములతో; యుక్తం = కూడినదియు; దియునగు; తస్య = ఆయంద్రునియొ

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౫౫

స ౫

కః; రథం=రథమును; దదశః=చూచెను. అర్జునులతోఁగూడినదియు మధ్యాహ్న సూర్యుండుం బోలె వెలుంగుచున్నది యునగు నాయుండ్రునియరదంబుఁ గ నెను. అని, తాత్పర్యము.

పాండురాభిషేకునప్రఖ్యం చంద్రమండలసన్నిభమ్. ౮
అపశ్య ద్విమలం ఛత్రం చిత్రమాల్యోప శోభితమ్

టీక॥ పాండురాభిషేకున ప్రఖ్యం=చుచున్నదియునగు; ఛత్రం=గొడుగు ను; అపశ్యత్=చూచెను. రాముండు తేల్లనిమేఘంబువలె నుండునదియుం, జంద్రమండలసమానంబు ను బుష్పమాలికా లంకృతంబునగు దేవేంద్రుని శ్వేతచ్ఛత్రంబునుంజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

చామరవ్యజనే చాగ్ర్యే రుక్తదండే మహాధనే. ౯
గృహీతే వరనారీభ్యాం ధూయమానేచ మూఢాని

టీక॥ అగ్ర్యే=శ్రేష్ఠములును; రుక్తదండే=బంగారుదండములుగలవియు; వ్యజనేచ=వింజామరలను; రామః(అధ్యాహ్నతము)=రాముండు; దదశః(అధ్యాహ్నతము)=చూచెను. ఉత్తమంబులును, గాంచనదండములును గొప్పవెలగలవియును త్తమస్త్రీల శేగ్రహించివీవంబడుచున్నవియునగు, వింజామరలంజూచెను. అని తాత్పర్యము

గంధర్వామరసిద్ధాశ్చ బహవః పరమమౌయః. ౧౦

అంతరిక్షగతం దేవం వాగ్భి రగ్యాభి రీడిరే

టీక|| గంధర్వామరసిద్ధాశ్చ = గంధర్వులును దేవతలును సిద్ధులును ; పరమమౌయః = ఉత్తములగు ఋషులును ; బహవః = పెక్కుండు ; అంతరిక్షగతం = ఆకాశమును బొందినట్టి ; దేవం = ఇంద్రుని ; అగ్యాభిః = ఉత్తములగు ; వాగ్భిః = మాటలచేత ; ఈడిరే = స్తుతించిరి. అని, తాత్పర్యము.

సహ సంభాషమాణేతు శరభంగేణ వాసవే. ౧౧

దృష్ట్వా శతక్రతుం తత్ర రామో లక్ష్మణ మబ్రవీత్

రామోఽథ రథ ముద్దిశ్య లక్ష్మణాయ ప్రదర్శయత్. ౧౨

టీక|| అథ = అంత ; రామః = రాముడు ; వాసవే = వేదేంద్రుడు ; శరభంగేణ సహ = శరభంగునితోఁగూడ ; సంభాషమాణేతు = మాటలాడుచుండగానే ; తత్ర = అచ్చట ; శతక్రతుం = శతదేవేంద్రుని ; దృష్ట్వా = చూచి ; రామః = రాముడు ; రథం = రథమును ; ఉద్దిశ్య = ఉద్దేశించి ; లక్ష్మణాయ = లక్ష్మణునికొక

కు ; ప్రదర్శయత్ = చూపుచు ; లక్ష్మణం = లక్ష్మణునిగూచి ; అబ్రవీత్ = చెప్పును. అంత, దేవేంద్రుండు శరభంగ మహామనితో మాటలాడుచుండగా రాముండు, దేవేంద్రుంజూచి, లక్ష్మణునకు, దేవేంద్రునిరథంబుఁజూపుచు, నిట్లనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అచిక్షంతం శ్రీయాజుష్ట మద్భుతం పశ్య లక్ష్మణ

ప్రతపంత మివాదిత్య మంతరిక్ష గతం రథమ్. ౧౩

టీ|| లక్ష్మణం = లక్ష్మణుడా ! అచిక్షంతం = అచిక్షించుటకుఁగలదియని ; శ్రీయాజుష్టం = కాంతితో, జుష్టం = కూడినది ; అద్భుతం = అశ్చర్యకరమును ;

ప్రతపంతం=తపింపఁజేయుచున్న; ఆది
త్యమివ(స్థితం)=సూర్యునివలెనున్నది
యు ; అంతరిక్షగతం=అంతరిక్షమును
బొందినదియునగు; రథం=రథమును ;
పశ్య=చూడుము.

లక్ష్మణుడా! ఆకాశంబున, శ్రీమం
తంబునుగాంతిమంతంబును మధ్యాహ్న
సూర్యసమానంబును ఆశ్చర్యకరంబున
గురథంబునుజూడుము.
అని, తాత్పర్యము.

యే హయాః పురుహూతస్య పురా శక్రస్య న శ్రుతాః
అంతరిక్షగతా దివ్యా స్తథామే హరయో ధ్రువమ్. ౧౪

టీక|| పురా=మొన్న; పురుహూత
తస్య=మిక్కిలియుఁబిలువఁబడునట్టి; శ
క్రస్య=ఇంద్రునియొక్క; యే= ఏగుఱ్ఱ
ములు; నః=మనకు, మనచేతననుట; శ్రు
తాః=వినఁబడినవో; అంతరిక్షగతాః=
ఆకాశమునుబొందినవియు; దివ్యాః=
శ్రేష్ఠములునగు; ఇమే=ఇవి; తే=ఆ; హ
రయః=పచ్చనిగుఱ్ఱములు. ధ్రువం= ని

శ్చయము.
మొన్నమనము , యాగముజేయు
వాండ్రచేసభ క్తికంబుగాఁబిలువఁబడు
నట్టిచేవేంద్రునిగుఱ్ఱములనువినియున్నా
మే ; ఆపచ్చనిగుఱ్ఱములు, ఇదిగోయా
కాశంబునవచ్చియున్నవి; చూడుము.
అని, తాత్పర్యము.

ఇమేచ పురుషవ్యాఘ్రా యే తిష్ఠం త్యభితో రథమ్
శతం శతం కుండలినో యువానః ఖడ్గపాణయః. ౧౫
విస్తీర్ణా విపులో రస్కాః పరిఘాయతదాహవః
శోణాంశువసనా స్పర్శ్యే వ్యాఘ్రా ఇవ దురాసదాః ౧౬

టీక|| కుండలినః= పోగులుగలవా
రలును; యువానః=యావనముగలవా
రలును; ఖడ్గపాణయః= కత్తులుచేతులం
గల వారలును ; విస్తీర్ణా విపులోర
స్కాః= మిక్కిలియు విశాలము లగు
తోమ్ములుగలవారలును ; పరిఘాయ

తదాహవః=ఇనుపగుడియలువలె నిడు
పులయిన చేతులు గలవారలును ; శో
ణాంశువసనాః=ఎఱ్ఱనికాంతులుగలవ
స్త్రములుగలవారలును ; వ్యాఘ్రా ఇ
వ=పెద్దపులులువలె; దురాసదాః =
చేనకనలవిగానివారలునగు; యే = ఎ

వ్వరు; రథం = రథమును, రథముయొక్క
యనుట; అభితః = చుట్టును; శతంశతం = నూలునూలుగా; తిష్ఠంతి =
ఉన్నాఁగొ; ఇమే = ఈ; పురుషవ్యాఘ్రాశ్చ = పురుషశ్రేష్ఠులును; సర్వే = అంద
ఱును; దేవాః (అధ్యాహృతము) = దేవ
తలు.

కుండలాలంకృతులును యావనవం

తులునుభిద్రపాణులును అత్యంతవిశాల
వక్షులునుఇనుపగుడియలవంటి బాహు
పులుగలవారలును ఎఱ్ఱనివస్త్రములు ధరించినవారలును బెద్దపులులుంబోలెడు
రాసదులునగు నీపురుషశ్రేష్ఠులు, రథంబుచుట్టును ఒకొకడిక్కున నూగుకొని
నూగుకొనిగా నిలుచున్నారే; వీరలందఱు
దేవతలు. అని, తాత్పర్యము.

ఉరోదేశేషు సర్వేషాం హారా జ్వలనసన్నిభాః

టీక॥ సర్వేషాం = అందఱియొక్క
య; ఉరోదేశేషు = వక్షఃప్రదేశముల
యందు; జ్వలనసన్నిభాః = అగ్ని హో
త్రముతో సమానములయిన; హారాః =
హారములు; సంతి (అధ్యాహృతము) =

ఉన్నవి.

వీరలకందఱకును, తొమ్ములపై, ది
వ్యతేజంబులగు హారంబులుగలవు చూ
డుము. అని, తాత్పర్యము.

రూపం బిభ్రతి సౌమిత్రే పంచవింశతి వాషికమ్. ౧౭

టీక॥ సౌమిత్రే = లక్ష్మణుడా! ఏ
తే (అధ్యాహృతము) = వీరలు; పంచ
వింశతివాషికం = ఇరువదియయిదు
సంవత్సరముల పరిమాణముగల; రూ
పం = ఆకారమును; బిభ్రతి = ధరించుచు

న్నారు.

లక్ష్మణుడా! వీరలందఱు, ఇరువది
యయిదు సంవత్సరములవయసుకుమించు
చున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

వీతద్ధి కిల దేవానాం వయో భవతి నిత్యదా

యథేమే పురుషవ్యాఘ్రౌ దృశ్యంతే ప్రియదశకానాః. ౧౮

టీక॥ పురుషవ్యాఘ్రౌ = పురుషశ్రేష్ఠుండవగు లక్ష్మణుడా! వీతత్ =

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము.

౫౯

స ౫

ఈ;వయోహి=వయస్సె; దేవానాం= దేవతలకు; నిత్యదా=ఎల్లప్పుడును; భవ తికిల= అగుచున్నదిగాదా! ఇమే=వీర లు; యథా=ఎట్లు; ప్రియదశనాః= సంతోషకరమయిన చూచుటగల వార లుగా; దృశ్యంతే = చూడబడు చు

న్నారో.

దేవతలకు, ఎప్పుకని, ఈయిరువడి మైదు సంవత్సరములవయస్సుమించదు; వీర లెంతసుందరాకారులో! చూడుము. అని, తాత్పర్యము.

ఇహైవ సహ వైదేహ్య మహూతకం తిష్ఠ లక్ష్మణ

యావ జ్ఞానా మ్యహం వ్యక్తం క ఏష ద్యుతిమాన్ రథే. ౧౯

టీక|| లక్ష్మణ=లక్ష్మణుడా ! అ హం=నేను; రథే=రథమునందు; ద్యుతి మాన్=కాంతిమంతుండగు; ఏషః= ఇ తందు; కః=ఎవ్వడు ? ఏతత్(అధ్యా హృతము)=దీనిని; యావత్=ఎంతలో పల; వ్యక్తం= స్పష్టముగా ; జానా మి=తెలుసుకొందనో ; తావత్(అ ధ్యాహృతము)= అంతవఱకు ; మ హూతకంతు = కొంచెము సేపుమా

త్రము; ఇహైవ=ఇచ్చటనే; వైదేహ్య సహ=నీతా దేవితోఁగూడ; తిష్ఠ= ఉం డుము.

లక్ష్మణుడా ! నీవిచ్చటనే నీతతోఁ గూడఁగొంచెము సేపు, ఉండుము; నేను బోయి కాంతిమంతుండగు నీతండెవ్వఁ డో, స్పష్టముగాఁ దెలిసికొనివచ్చె దను. అనిరాముండు, లక్ష్మణుతోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తమేవ ముక్త్యా సౌమిత్రి మిహైవ స్థీయతా మితి .

అభిచక్రామ కాకుత్స్థ శరభంగాశ్రమం ప్రతి. ౨౦

టీక|| కాకుత్స్థః=రాముడు ; ఏ వం=ఇట్లు; తం=ఆ; సౌమిత్రిం= లక్ష్మ ణునిగూచి=ఇహైవ=ఇచ్చటనే ; స్థీ యతాం=ఉండుటయగుఁగాక. ఇతి=

అని; ఉక్త్యా=చెప్పి ; శరభంగాశ్రమం ప్రతి = శరభంగునియశ్రమమునుగూ చి; అభిచక్రామ=పోయెను.

రాముడు, ఇట్లులక్ష్మణునకిచ్చట

నెయుండుమని చెప్పి, తాను, శరభంగమ
హామునియాశ్రమము తట్టుపోయెను,

అని, తాత్పర్యము.

తత స్సమభిగచ్ఛంతం ప్రేత్య రామం శచీపతిః
శరభంగ మనుప్రాప్య వివిక్త ఇద మబ్రవీత్. ౨౧

టీక॥ తతః=అంత; శచీపతిః=దేవేంద్రుడు; సమభిగచ్ఛంతం=వచ్చుచున్న; రామం=రాముని; ప్రేత్య=చూచి; శరభంగం=శరభంగమహామునిని; అనుప్రాప్య=సమీపమునుబొంది; వివిక్తే=ఏకాంతమునందు; ఇదం=ఈమాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను. అంత, దేవేంద్రుండు, రాముండువచ్చుటనుజూచి, శరభంగమహామునిసమీపంబునకుంబోయి, యేకాంతంబున, నాయనతోనిట్లుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇహాప యత్య సా రామో యావంతా మభిభాషతే
నిష్ఠాం నయతు తావత్తు తతోమాం ద్రష్టు మహాకతి. ౨౨

టీక॥ అసా=ఈ; రామః=రాముండు; ఇహ=ఇచ్చటికి; ఉపయాతి=వచ్చుచున్నాడు. అయం (అధ్యాత్మము)=ఈతఁడు; యావత్=ఎంతవఱకు; మాం=నన్నుగూర్చి; నాభిభాషతే=మాటలాడకున్నాడో; తావత్తు=అంతలోపలనె; నిష్ఠాం=సమాప్తిని; నయతు=పొందించుగాక. తతః=అటుపిమ్మట; మాం=నన్ను; ద్రష్టుం=చూచుటకు; అహాకతి=తగును. ఇదుగో రాముండు వచ్చుచున్నాడు; ఇతండు నాతోమాటలాడుటకుమున్నెకార్యంబు సాధింపవలయును; కార్యసాధనంబయినపిమ్మట, నన్నుజూడవచ్చును. అని, తాత్పర్యము.

జితవంతం కృతాథాంచ ద్రష్టా హ మచిరా దిమమ్

టీక॥ అహం=నేను; జితవంతం=జయఁబడిన దేవతాకార్యము గలవాఁడు యించినవాఁడును; కృతాథాంచ=చేసినగు; ఇమం=ఈరాముని; అచిరాత్=

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౬౧

స ౫

శీఘ్రముననె; ద్రష్టా(ద్రష్టాస్త్రి)=చూడగలను.	కార్యంబుసాధించినపిమ్మట, శీఘ్రంబుననె,నీతనింజూచెదను.
ఈతండురావణునివధించి జేవతా	అని,తాత్పర్యము.

కర్మహ్య నేన కథవ్యం మహదన్యై స్సదృషకరమ్. ౨౩
నిష్పాదయిత్వా తత్రామ తతోమాం ద్రష్టు మహతి

టీక అన్యై=ఇతరులచేత; సుదృషకరం=ఎంతమాత్రముచేయనలవిగానిదియు;మహత్=గొప్పదియునగు; కర్మ=కార్యము; అనేన= ఈరామునిచేత; కథవ్యంహి=చేయబడవలసినదిగదా! తత్=ఆ; కర్మ= కార్యమును; నిష్పాదయిత్వా(నిష్పాద్య)=చేసి; తతః=అటుపిమ్మట; మాం=నన్ను;ద్రష్టు = చూచుటకు; అహతి=తగును.	ఇతండు, వటియెవ్వరికిని అసాధ్యమగుగొప్పకార్యమునొకటిచేయవలసియున్నదిగదా!దానిగావించిన పిమ్మట,నన్నుచూచుటమంచిది. అని, యిందుగ్రిందు,శరభంగునితోఁజెప్పెను.
	అని,తాత్పర్యము.

ఇతి వజ్రీ త మామంత్ర్య మానయిత్వాచ తాపసమ్. ౨౪
రథేన హరియుక్తేన యయా దివ మరిందమః

టీక ఇతి=ఇట్లు;అరిందమః= శత్రువులనణగఁగఁ ద్రొక్కనట్టి ; వజ్రీ=ఇందుగ్రిందు;తం=ఆ;తాపసం= శరభంగమహామునిని; మానయిత్వా= పూజించి; ఆమంత్ర్యచ=వీడుకొనియు; హరియుక్తేన=గుఱ్ఱములతోఁగూడిన ; రథేన=రథముచేత; దివం=స్వర్గమును ;	యయా=పొందెను. ఇట్లుశత్రువులనణగఁగఁద్రొక్కనట్టి జేవేంద్రుండు, ఆశరభంగ మహామునికింజెప్పి యాయనంబూజించి,వీడ్కొని,రథందారోహించి స్వర్గంబునకుఁబోయెను. అని,తాత్పర్యము.
---	---

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫

ప్రయా తేతు సహస్రాక్షే రాఘవ స్సపరిచ్ఛదమ్. ౨౫
అగ్నిహోత్ర ముపాసీనం శరభంగ ముపాగమత్

టీక॥ సహస్రాక్షే = దేవేంద్రుండు;
ప్రయా తేతు = పోఁగానే; రాఘవః =
రాముండు; సపరిచ్ఛదం = పరివారము
తోఁగూడునట్లుగా, అగ్నిహోత్రం =
అగ్నిహోత్రమును; ఉపాసీనం = ఉపా
సించుచున్న; శరభంగం = శరభంగమ
హమునిని; ఉపాగమత్ = పొందెను.

అంత, దేవేంద్రుండుపోయినంతనె
రాముండు, సీతాలక్ష్మణులతోఁగూడ,
నగ్ని ప్రవేశాథమయి అగ్నిహో
త్రము నుపాసించుచున్నశరభంగమహ
మునియొద్దకుఁబోయెను.
అని, తాత్పర్యము.

తస్య పాదౌచ సంగృహ్య రామ స్సీతాచ లక్ష్మణః. ౨౬
నిషేదు స్సమనుజ్ఞాతా లబ్ధవాసా నిమంత్రితాః

టీక॥ రామః = రాముండును ; సీ
తా = సీతయును; లక్ష్మణశ్చ = లక్ష్మ
ణుండును; తస్య = ఆశరభంగమహ
మునియొక్క; పాదౌచ = పాదముల
ను; సంగృహ్యచ = పట్టుకొనియు; సమ
నుజ్ఞాతాః = అనుమతింపఁబడిన వారల
యి; లబ్ధవాసాః = పొందఁబడినయా
సనముగలవారలయి; నిమంత్రితాః =

ఆతిథ్యస్వీకరణాథమవరింపఁ బడిన
వారలయి; నిషేదుః = కూచుండెరి.
రాముండున సీతాలక్ష్మణులును, ఆ
శరభంగమహమునిపాదంబులకు నమ
స్కరించి, యాయనయాసనంబొసం
గియాతిథ్యంబుగ్రహింపుఁడనినుడువం,
కూచుండెరి. అని, తాత్పర్యము.

తత శక్రకోపయానంతు పర్యపృచ్ఛ త్స రాఘవః. ౨౭

టీక॥ తతః = అంత; సః = ఆ ; రాఘ
వః = రాముండు; శక్రకోపయానంతు =
దేవేంద్రునియొక్క వచ్చుటనుగూచి

యె; పర్యపృచ్ఛత్ = అడిగెను.

అంత, రాముండు, శరభంగమహ
మునిని, దేవేంద్రుండువచ్చినసంగతిం గు

ఱిం఑ియడిగెను. అని, తాత్పర్యము.

శరభంగశ్చ త త్సర్వం రాఘవాయ న్యవేదయత్

టీక॥ శరభంగశ్చ = శరభంగుఁడు	శరభంగుండాసంగతియంతయు ,
ను; తత్ = దాని; సర్వం = అంతయు;	రామునకుంజెప్పెను.
రాఘవాఁడు = రామునికొఱకు; న్యవేద	అని, తాత్పర్యము.
యత్ = తెలిపెను.	

మా మేష వరదో రామ బ్రహ్మలోకం నినీషతి. ౨౮
జిత ముగ్రేణ తపసా దుష్పాప్రప మకృతాత్తభిః

టీక॥ రామ = రాముఁడా! వరదః =	నిపోఁగోరుచున్నాఁడు.
వరమునిచ్చునట్టి; వేషః = ఈయింద్రుఁ	రాముఁడా! వరంబుఁగాసంగునట్టి
డు; ఉగ్రేణ = తీక్షణమయిన; తపసా = త	యీదేవేంద్రుండు, నేఁగావించినయు
పస్సుచేత; జితం = జయింపఁబడినది	గతపస్సుచేత్రాస్తమయినదియు నా
యు; అకృతాత్తభిః = తెలియఁబడని	త్వవేత్తలుగానివారలకుఁ బొందనలవి
యాత్తగలవారలచేత; దుష్పాప్రపం =	గానిదియునగు బ్రహ్మలోకంబునకు, న
పొందఁగూడనిదియునగు ; బ్రహ్మలో	న్నుఁదీసికొనిపోఁదలంచెయున్నాఁడు.
కం = బ్రహ్మలోకమును; నినీషతి = కొ	అని, తాత్పర్యము.

అహం జ్ఞాత్వా నరవ్యాఘ్రే వతః మాన మదూరతః. ౨౯
బ్రహ్మలోకం న గచ్ఛామి త్వా మదృష్ట్వా ప్రియాశీధిమ్

టీక॥ నరవ్యాఘ్రే = పురుషశ్రేష్ఠుండ	జ్ఞాత్వా = ఎఱింగి; ప్రియాశీధిం = ప్రి
వగురాముఁడా! త్వాం (అధ్యాహృత	యుఁడైనయతిథివగు; త్వాం = నిన్ను;
ము) = నిన్ను; అదూరతః = సమీపము	అదృష్ట్వా = చూడక; బ్రహ్మలోకం = బ్ర
నందు; వతః మానం = ఉన్నవానిఁగా;	హ్మలోకమును; నగచ్ఛామి = పొందకు

న్నాను.

పురుషశ్రేష్ఠుండవగు రాముడా! నీ
విచ్చటదగ్గిఁబడేయున్నావని యెఱింగి,

ప్రియాతిథివగు నిన్నుఁజూడక పోఁగూ
డదని బ్రహ్మలోకంబునకుం బోకున్నా
ను. అని, తాత్పర్యము.

త్వయాహం పురుషవ్యాఘ్ర ధామికేణ మహాత్మనా. ౩౦
సమాగమ్య గమిష్యామి త్రిదివం దేవసేవితమ్

టీక॥ పురుషవ్యాఘ్ర = పురుషశ్రేష్ఠుం
డవగు రాముడా! ధామికేణ = ధ
మమునాచరించు వాఁడవును; మహా
త్మనా = పూజ్యమయిన స్వభావముగల
వాఁడవునగు; త్వయా = నీతో; సమాగ
మ్య = సమాగమముచేసి; దేవసేవితం =
దేవతలచేసేవింపఁబడిన; త్రిదివం = బ్ర

హ్మలోకమును; గమిష్యామి = పొందె
దను.
పురుషశ్రేష్ఠుండవగు రాముడా!
ధామికుండవు మహాత్ముండవునగు ని
న్నుఁజూచి, యటుపిమ్మట దేవసేవితం
బగు బ్రహ్మలోకంబునకుం బోయెదనని
యెఱింగి. అని, తాత్పర్యము.

అక్షయ నర శాదూకల మయా లోకా జితా శ్శుభాః. ౩౧
చాప్త్యశ్చ నాకపృష్ఠాశ్చ ప్రతిగృహ్ణీష్వ మామకాక

టీక॥ నరశాదూకల = పురుషశ్రేష్ఠుం
డవగు రాముడా! మయా = నాచేత;
చాప్త్యశ్చ = బ్రహ్మలోకంబునం గ
లిగినవియు; నాకపృష్ఠాశ్చ = స్వగ
లోకమునం గలిగినవియునగు ; అక్ష
యాః = నాశములేని; శుభాః = మంగళ
కరములయిన; లోకాః = భోగధూ
ములు ; జితాః = జయింపఁబడినవి. మా
మకాక = నాలోకములను; ప్రతిగృహ్ణీ

ష్వ = స్వీకరింపుము.
పురుషశ్రేష్ఠుండవగు రాముడా!
నేను అక్షయంబులగు బ్రహ్మలోక స్వ
గలోకంబులను, సాధించి యున్నా
ను; వానినన్నింటినీకు సమర్పించెదను;
ప్రతిగ్రహింపుము. అని, శరభంగమహా
ముని, చెప్పి, తాను గావించిన సమస్త క
మంబులను, ఈశ్వరునకు సమర్పించెను.
అని, తాత్పర్యము,

ఏవ ముక్తో నరవ్యాఘ్ర స్సర్వశాస్త్రవిశారదః. ౩౨

ఋషిణా శరభంగేణ రాఘవో వాక్య మబ్రవీత్

టీక॥ నరవ్యాఘ్రః = పురుషశ్రేష్ఠం
దును; సర్వశాస్త్రవిశారదః = సమస్త
శాస్త్రంబులంబండితుండునగు; రాఘ
వః = రాముడు ; శరభంగేణ = శరభం
గుడను; ఋషిణా = ఋషిచేత; ఏవం =
ఇట్లు; ఉక్తః = చెప్పబడినవాడై;
వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్ = చె

ప్పెను.

పురుషశ్రేష్ఠుండును సమస్తశాస్త్రం
బులు దెలిసినవాడునగు రాముడు,
శరభంగమహామునిచెప్పినమాటను విని,
యాయనతో నిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

అహ మేవా హరిష్యామి సర్వలోకా న్నహమునే. ౩౩

ఆవాసం త్వహ మిచ్ఛామి ప్రదిష్ట మిహ కాననే

టీక॥ మహామునే = పూజ్యుడవయిన
మునివగు శరభంగుడా! అహ మేవ =
నేనే; సర్వలోకాన్ = సమస్తలోకంబు
లను; అహరిష్యామి = సాధించెదను. ఇ
హ = ఈ; కాననే = అడవియందు; ప్ర
దిష్టం = చూడబడిన; ఆవాసంతు = వా
సస్థానమును మాత్రము; ఇచ్ఛామి = కో
రుచున్నాను.

శరభంగమహామునీ! సమస్తలోకం
బులను నేనెసాధించుకొనఁ గోరియు
న్నాను ; నాకీయడవియందు వాసంబు
సేయుటకుఁ దగినస్థలంబును మాత్రము
జూపుము. అని, రాముండు , శరభం
గమహామునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

రాఘవేణైవ ముక్తస్తు శక్రతుల్యులలేన వై . ౩౪

శరభంగో మహాప్రాజ్ఞః పునరేవాఽ బ్రవీ ద్వచః

టీక॥ మహాప్రాజ్ఞః = మహాపండితుండగు; శరభంగః = శరభంగమహముని; శక్రతుల్యబలేన = దేవేంద్రునిబలముతో సమానమయినబలముగల (“వై” అనునది పాదపూరణార్థము); రాఘవేణ = రామునిచేత; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్తస్తు = చెప్పబడినవాడైనంతనె; పు

నరేవ = మఱలనె; వచః = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

మహాపండితుండగు శరభంగమహముని, రామునిమాటనువిని, మఱలరామునింజూచి, యిట్లుని, పలికెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇహ రామ మహాతేజా సుతీర్ణో నామ ధార్మికః. ౩౫
వసత్య రణ్యే ధర్మాత్మా స తే శ్రేయో విధాన్యతి

టీక॥ రామ = రాముడా! ఇహ = ఈ; అరణ్యే = అడవియందు; మహాతేజాః = అధికమయినప్రభావముగలవాడును; ధార్మికః = ధర్మమునాచరించువాడును; ధర్మాత్మా = ధర్మబుద్ధిగలవాడునగు; సుతీర్ణో నామ = సుతీర్ణుండనిప్రసిద్ధుడైనవాడు; వసతి = ఉన్నాడు. సః = అతడు; తే = నీకొఱకు; శ్రేయః =

మేలును; విధాన్యతి = చేయఁగలఁడు.

రాముడా! ఈ అడవియందిచ్చటికి సమీపంబుననె మహాప్రభావుండును ధార్మికుండును ధర్మాత్ముండునగు సుతీర్ణుండను మహాషిక్షయున్నాడు; అయిననీకు మేలుగావించును.

అని, తాత్పర్యము.

సుతీక్ష్ణ మభిగచ్ఛ త్వం శుచా దేశే తపస్వినమ్. ౩౬
రమణీయే వనో ద్వేషే సతే వాసం విధాన్యతి

టీక॥ త్వం = నీవు; తపస్వినం = అధికమయినతపస్సుగల; సుతీక్ష్ణం = సుతీక్ష్ణుని; అభిగచ్ఛ = పొందుము, సః = అయిన; రమణీయే = సుందరమును; శు

చా = పరిశుద్ధమునగు; వనోద్వేషే = అరణ్యప్రదేశమయిన ; దేశే = స్థలమునందు; తే = నీకొఱకు; వాసం = వాసస్థానమును; విధాన్యతి = చేయఁగలఁడు.

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము.

౬౭

స ౫

నీవునుతీక్షణమహాషిఁయొద్దకుఁ బో | బరిశుద్ధంబునగు ప్రదేశంబునవాసస్థా
ము; ఆయన, నీకు, రమణీయంబును | నంబేర్పఱచునా? అని, తాత్పర్యము.

ఇమాం మందాకినీం రామ ప్రతిస్రోతా మనువ్రజ. ౩౭

నదీం పుష్పోదుపవహం తత్రతత్ర గమిష్యసి

<p>టీక॥ రామ=రాముఁడా! ఇమాం=ఈ; మందాకినీనదీం=మందాకినీనదిని (ఇందు వలన, ఋషులు, పుణ్యనదులన్నిటినిగం గానదీసామ్యబుద్ధిచే, “మందాకినీనది” అనఁగా గంగానదియని, వ్యవహరించు చుండినట్లు తెలియవచ్చెడిని. అదేప్రకారంబున, నిప్పుడుకావేరీతీరవాసులేనదినే నికావేరియనియే చెప్పెదరు.) ప్రతిస్రోతాం(ప్రతిస్రోతసం)=ఎదురుప్రవాహముగలదానిఁగా; అనువ్రజ= వెంటడింపుము. తత్రతత్ర=అచ్చటచ్చట; పుష్పో</p>	<p>దుపవహం = పూలవంటితెప్పలనువహించునట్టి; నదీం=నదీని; గమిష్యసి= పొందఁగలవు. రాముఁడా! ఈయేటిగట్టుననె, పశ్చిమాభిముఖంబుగా మాగఁమొకటి యున్నది; అదికొంతదూరము, ఏటికి సమీపంబుగను, గొంతదూరము, ఏటికి దూరంబుగను, ఉండును; ఏటిలోఁబుష్పాకారంబులగు తెప్పలగపడుచుండును; నీవా దారింబట్టిపోమ్ము. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ఏష పంథా నరవ్యాఘ్ర మహూతం పశ్య తాత మామ్. ౩౮
యావజ్జహామి గాత్రాణి జీతాం త్వచ మివోరగః

<p>టీక॥ నరవ్యాఘ్ర= పురుషశ్రేష్ఠుఁడా! తాత=నాయనా! ఏషః=ఇది; పంథాః=మాగఁము. యావత్=ఎంతలోపల; ఉరగః = సపఁము; జీతాం=శిథిలమయిన; త్వచమివ=కుబుసమునువలె; గాత్రాణి= అవయవముల</p>	<p>ను; జహామి = విడిచెదనో. తావత్ (అధ్యాహృతము)=అంతవఱకు; మహూతం=కొంచెముసేపు; మాం=నన్ను; పశ్య=చూడుము. పురుషశ్రేష్ఠుడవగు రాముఁడా! నీవుకొంచెముసేపిచ్చటనన్నుఁజూచుచు</p>
--	---

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫

దుము; సర్పముకుబుసమునువిడుచునట్లు, | అని, తాత్పర్యము.
సేజీగఁ జేహమునువిడిచెదను.

తతోగ్నిం సుసమాధాయ హుత్వాచాశ్మేన మంత్రవిత్. ౩౯
శరభంగో మహాతేజాః ప్రవివేశ హుతాశనమ్

టీక॥ తతః=అంత; మహాతేజాః=హుత్రమును; ప్రవివేశ=ప్రవేశించెను.
అధికమయినకాంతిగల; మంత్రవిత్ = అంత, మహాతేజుండును సమస్తమం
మంత్రంబులఁదెలిసిన; శరభంగః=శర త్రజ్ఞుండునగు శరభంగమహాముని, య
భంగమహాముని; అగ్నిం=అగ్ని హుత్రమును; సుసమాధాయ = ప్రజ్వలిం గ్నింబ్రజ్వలింపఁజేసి, యాజ్యంబు వ్రే
పఁజేసి; ఆశ్మేన = నేతిచేత; హిత్వా ల్చి, యయ్యగ్ని హుత్రముం బ్రవేశిం
చ=వ్రేల్చియు; హుతాశనం = అగ్ని చెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య రోమాణి కేశాంశ్చ దదాహగ్ని మహాత్మనః. ౪౦
జీదాంత్యచం తథాస్థీని యచ్చ మాంసం సశోణితమ్

టీక॥ అగ్నిః=అగ్ని హుత్రము; న; మాంసం=మాంసము ; యత్(అ
మహాత్మనః= అధికమయినప్రభావము స్థి)=ఏదిగలదో ; తత్(అధ్యాహృత
గల; తస్య= ఆశరభంగమహామునియొ ము)చ=దానిని; దదాహ=కాల్చెను.
కర; రోమాణి = చేహమునందలివెం అంత, నయ్యగ్ని హుత్రంబున; మ
ద్రుకలను; కేశాంశ్చ = తలవెండ్రుకల హుత్తుండగు నాశరభంగుని వెండ్రుక
ను; జీదాంత్యం=శిథిలమయిన; త్వచం = లును శిథిలంబగుచమకంబును అస్థులును
చమకమును; తథా=అట్లు; అస్థీని= ఎ మాంసంబును దగ్ధమయ్యెను.
ముకలను; సశోణితం=నెత్తురుతోఁగూడి అని, తాత్పర్యము.

రామస్తు విస్త్రితో భ్రాత్ర భార్యయాచ సహత్తవాక్. ౪౧

టీక॥ ఆత్మవాక్= పూజ్యమయినమనస్సుగల; రామస్తు = రాముఁడును;

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము.

స ౫

భాత్రా=తమ్మునితోను ; భార్యయా
చసహ= భార్యతోనుంగూడ ; విస్తీ
తః=ఆశ్చర్యపడినాడు.
అట్లు శరభంగునిశరీరం బగ్నిహూ

త్రంబునదగ్గంబగుటనుజూచి , మహా
త్తుండగు రాముండును సీతయులత్తు
ణుండును, బరమాశ్చర్యంబునొందిరి
అని, తాత్పర్యము.

సచ పావకసంకాశః కుమార స్సమపద్యత
ఉత్థాయాగ్నిచయ తస్మా చ్చరభంగో వ్యరోచత. ౪౨

టీక॥ సః=ఆ ; శరభంగశ్చ= శర
భంగుండును; పావకసంకాశః= నిప్పు
తోఁబోల్కిగల, కుమారః= ముప్పది
సంవత్సరములకులోనుగాగల వయస్సు
గలవాఁడు; సమపద్యత = ఆయెను;
తస్మాత్=ఆ; అగ్నిచయత్=అగ్నిస
మూహముననుండి; ఉత్థాయ= లేచి;
వ్యరోచత=ప్రకాశించెను.

అంత, నాశరభంగుండు, అగ్ని
హూత్రుండుంబోలె వెలుంగునట్టి ,
ముప్పదియేండ్లకులోనయిన వయస్సు
తోఁగూడిన, రూపముగలవాఁడయి ,
మహాతేజంబున వెలుంగుచు, నయ్యగ్ని
హూత్రంబుననుండి వెలువడెను.
అని, తాత్పర్యము.

స లోకా నాహితాగ్నినా మృషీణాంచ మహాత్మనామ్
దేవానాం చ వ్యతిక్రమ్య బ్రహ్మలోకం వ్యరోహత. ౪౩

టీక॥ సః=ఆశరభంగుండు; ఆహి
తాగ్నినాం = ఆహితాగ్నులయొక్క
యు; మహాత్మనాం= అధికమయినప్ర
భావముగల; మృషీణాంచ= ఋషుల
యొక్కయు; దేవానాంచ= దేవతల
యొక్కయు; లోకా = లోకముల
ను; వ్యతిక్రమ్య=అతిక్రమించి; బ్రహ్మ

లోకం=బ్రహ్మలోకమును; వ్యరోహ
త=ఆరోహించెను.
ఆశరభంగమహాషిఁ, ఆహితాగ్ని
లోకంబులను మహాత్ములగుఋషులుదే
రులోకంబులను దేవలోకంబులను అతి
క్రమించి, బ్రహ్మలోకంబుఁజేరెను.
అని, తాత్పర్యము.

స పుణ్యకర్మా భవనే ద్విజవభః
 పితామహం సానుచరం దదర్శహ
 పితామహ శ్చాపి సమీత్య తం ద్విజం
 ననంద సుస్వాగత మిత్యువాచ హ. ౪౪

టీక॥ పుణ్యకర్మా = పుణ్యప్రద
 ములగుకర్మములుగల; సః = ఆ ; ద్విజ
 వభః = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుడగు శరభం
 గమహషిః; భవనే = లోకమునందు; సా
 నుచరం = సేవకులతోఁగూడిన ; పితా
 మహం = బ్రహ్మదేవుని; దదర్శ = చూ
 చెను “హ” అనునది పాదపూరణార్థ
 ము. పితామహశ్చాపి = బ్రహ్మదేవుఁడు
 ను; తం = ఆ; ద్విజం = బ్రాహ్మణుని; సమీ
 త్య = చూచి; ననంద = సంతోషించెను.

సుస్వాగతం = సుఖముతోఁడిరాకయను
 టను; ఉవాచ = చెప్పెను “హ” అనునది
 పాదపూరణార్థము.

పుణ్యకర్మండును బ్రాహ్మణోత్త
 ముండునగు నాశరభంగమహముని ,
 యాబ్రహ్మలోకంబున, సపరివారుండగు
 బ్రహ్మదేవుఁబూజెను; బ్రహ్మదేవుండు
 ను, శరభంగునింజూచిసంతోషించి ,
 స్వాగతంబుఁజెప్పెను.
 అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషేః, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
 ఆరణ్యకాండే, పంచమస్కంధః.
 ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు , శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
 వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండ పంచమస్కంధటిక ,
 ముగిసినది.

(౨)

షష్ఠసర్గ ప్రారంభః.

శరభంగే దివం యాతే మునిసంఘా స్సమాగతాః

అభ్యగచ్ఛంత కాకుత్స్థం రామం జ్వలితతేజసమ్. ౧

టీక|| శరభంగే = శరభంగమహానంబుట్టిన; రామం = రామని ; అభ్యగ
ముని; దివం = స్వర్గమును ; యాతే = చ్ఛంత = పొందిరి.
పొందినవాఁడు కాఁగా; మునిసంఘాః = శరభంగుండు మృతిఁబొందినవెను
మునిసమూహములు; సమాగతాః = చేక, మునులందఱునొక్కటియై, తేజం
రినవై; జ్వలితతేజసం = మండుచున్న బున వెలుంగుచుండు రామనొద్దకు న
కాంతిగల; కాకుత్స్థం = కకుత్స్థవంశంబున్చిరి. అని, తాత్పర్యము.

వైఖానసా వాలఖిల్యా స్సంప్రతౌళా మరీచిపాః

అశ్మకుట్టాశ్చ బహవః పత్రా హారాశ్చ ధామికాః. ౨

దంతోలూఖిలినచ్చైవ తథైవోన్మజ్జకాః పరే

గాత్రశయ్యా అశయ్యాశ్చ తథైవాభ్రావకాశకాః. ౩

మునయ స్సలిలాహారా వాయుభక్షాస్తథా పరే

ఆకాశనిలయాచ్చైవ తథాస్థండిలశాయినః. ౪

వ్రతోపవాసినో దాంతాస్తథాద్రక్షపటస్థానః

సజపాశ్చ తపోనిత్యాస్తథాపంచ తపోన్వితాః. ౫

సర్వే బ్రాహ్మ్యశ్రియా జుష్టా దృఢయోగా స్సమాహితాః

శరభం గాత్రమే రామ మభిజన్తుశ్చ తాపసాః. ౬

టీక|| వైఖానసాః = బ్రహ్మదేవుని నఖంబులవలనఁ బుట్టినవారలును; వా

లఖిల్కాః=బ్రహ్మదేవునిరోమంబుల వ
లనఁబుట్టినవారలును; సంప్రత్యక్షాః=
దేహమంతయు లోపలఁ గడుగుకొను
వారలును; మరీచిపాః=రవిచంద్రులకిర
ణంబులను, ద్రాఁగువారలును; అశ్శక్
ట్వాశ్చ=తాశ్శ దేదేహమును గొట్టుకొ
నువారలును; బహవః=పెక్కిండు; ప
త్రాహారాశ్చ=ఆకులెయ్యహారముగాఁ
గలవారలును; ధామికాః=ధమక
మునాచరించువారలును; దంతోలూఖ
లినశ్చైవ=దంతములెత్తోళ్లుగాగల
వారలును; తద్దైవ=అట్లే; ఉన్నజ్జ
కాః=ఆకంతముజలములనుండునట్టి;
పరే=ఇతరులును; గాత్రశయ్యాః=
దేహమునందేపడకగలవారలును; అశ
య్యాశ్చ=పడకయేలేనివారలును; త
ద్దైవ=అట్లే; అభావకాశకాః=బ
యలెవాసప్రదేశముగాఁ గల వారలు
ను; సలిలాహారాః=జలవైయోహారము
గాఁగల; మునయః=మునులును; త
థా=అట్లు; వాయుభక్షాః=వాయు
వైయోహారముగాఁగల; పరే=ఇతరు
లును; ఆకాశస్థిలయాశ్చైవ=ఆకాశ
మునందునిగలవారలును; తథా=అ
ట్లు; స్థండిలకాయినః=నేలయందుఁ
బరుండువారలును; వ్రతోపవాసినః=

వ్రతములచే నుపవాసములు గావించు
వారలును; దాంతాః=ఇంద్రియనిగ్రహ
ముగలవారును; తథా=అట్లు; ఆర్ద్రపట
వాససః=తడిసినవస్త్రములెక్కట్టువస్త్ర
ములుగాఁగలవారలును; సజపాశ్చ=
జపముతోఁగూడినవారలును; తపోని
త్యాః=తపస్సునందుస్థిరులును; తథా=
అట్లు, పంచతపోన్వితాః=పంచాగ్ను
లనడుమనుండిచేయుఁ తపస్సుతోఁ గూ
డినవారలును; సర్వే=అందఱును;
బ్రాహ్మ్య=బ్రహ్మసంబంధినియగు;
శ్రియా=కాంతితో; జుష్టాః=కూడిన
వారలును; దృఢయోగాః=దృఢమయి
పయోగముగలవారలును; సమాహి
తాః=సమాధినిష్ఠులునగు; తాప
సాః=ఋషులు; శరభంగాశ్రమే=శర
భంగునియాశ్రమమునందు; రామం=
రాముని; అభిజగ్త్వాః=పొందిరి.

బ్రహ్మనఖంబుల వలనంబుట్టిన వై
ఖానసులను మునులునుబ్రహ్మరోమం
బులజన్మించినట్టివాలఖిల్యులనుమునులు
ను, దేహంబులోపలి భాగము నంత
యునీటిచేఁ గడుగుకొనునట్టి ఋషులు
ను, చంద్రసూర్యుల కిరణంబులంద్రాఁ
గియుండు వారలును, దేహ మంత
యుతాశ్శచేఁ గొట్టుకొను వారలును

బ్రతాహారులును , వడ్లుమొదలగుధాన్యంబులదంచుటకుబదులుగా దంతములచేతనేనమిలిపొట్టునువిడిచి గింజలనుమాత్రము దినువారలును, కంతములోఁ తునీళ్లలోనుండి తపముసేయు వారలును, దేహమునందేఱొమ్ముమీఁదఁగానిభుజముమీఁదఁగానితలయుంచుకొని నిద్రించివారలును, నిద్రింపకయెయుండువారలును, శీతకాలంబునబయలనుండితపముసల్పువారలును, జలమాత్రాహారులును, వాయుమాత్రాహారులును, అనాధారంబుగనాకాశంబుననుండువారలును , నేలంబరుండు వారలును , వ్రచిరి. అని, తాత్పర్యము.

తాథామయి నిత్యోపవాసములుండువారలును, జితేంద్రియులును, ఎల్లప్పుడునుదడిబట్టలంగట్టుకొనియుండువారలును, వివిధమంత్రజపంబులుసేయువారలును, స్వాధ్యాయపరాయణులును, గ్రీష్మకాలంబునఁ బంచాగ్నిమధ్యంబుననుండితపంబుగావించువారలును, ఇట్లు అందఱునుబ్రహ్మతేజస్సంపన్నులును దృఢయోగాభ్యాసశీలురును, సమాధినిష్ఠులునగునానావిధానుష్ఠాన సంపన్నులయినమునులందఱు శరభంగునియాశ్రమంబునకువచ్చి , రామని , సందర్శింపచిరి. అని, తాత్పర్యము.

అభిగమ్యచ ధర్మజ్ఞా రామం ధర్మభృతాం వరమ్

ఊచుః పరమధర్మజ్ఞ మృషిసంఘా స్సమాహితాః. ౭

టీక॥ ధర్మజ్ఞాః = ధర్మముఁజెలిసిన; ఋషిసంఘాః = ఋషిసమాహమలు; సమాహితాః = ఎచ్చరికగలవై; ధర్మభృతాం = ధర్మమునుధరించువారలలోపల, లేక, ధనుర్ధరులలోపల; వరం = శ్రేష్ఠుండును; పరమధర్మజ్ఞం = మిక్కిలియు ధర్మముఁజెలిసినవాఁడు

నగు; రామం = రాముని; అభిగమ్యచ = పొందియు; ఊచుః = చెప్పిరి.

ధర్మజ్ఞులగునామహాఘోషులు, పరమధర్మవేత్తయు ధనుర్ధరవరుండునగురామునింజూచి, యిట్లని, చెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

త్వ మిత్వోకుకులస్యాస్య పృథివ్యాశ్చ మహారథ

ప్రధానశ్చాసి నాథశ్చ దేవానాం మఘవానివ. ౮

టీక॥ మహారథ= నిన్నుసారథినిగు	అసి=అగుచున్నావు.
జ్ఞంబులనుగాపాడుకొనుచు యుద్ధంబు	మహారథుండవగురాముడా! దేవేం
సేయునట్టిరాముడా! త్వం = నీవు;	ద్రుండుస్వర్గంబునకును దేవతలకునుబ్ర
దేవానాం=తేవతలకు; మఘవానివ=	భుండునుముఖ్యుండునై యుండునట్లు,నీ
ఇంద్రుడువలె; అస్య=ఈ ; ఇత్వోకు	వు, భూమండలంబునకును ఇత్వోకుకు
కులస్య=ఇత్వోకువంశమునకును; పృథి	లంబునకునునాథుండవు.
వ్యాశ్చ=భూమికిని ; ప్రధానశ్చ=ము	అని, తాత్పర్యము.
ఖ్యుండవును; నాథశ్చ=ప్రభుండవును ;	

విశ్రుత స్త్రీమ లోకేషు యశసా విక్రమేణచ
పితృభక్తిశ్చ సత్యంచ త్వయి ధర్మశ్చ పుష్కలః. ౯

టీక॥ త్వం (అధ్యాహృతము)=నీ	ను;అస్తి (అధ్యాహృతము)=కలదు.
వు;త్రిమ=మూడైన;లోకేషు = లోక	నీవును , బరోపకారకీర్తిచేతనుబల
ములయందు;యశసా = కీర్తిచేతను;	పరాక్రమంబునను, ముల్లోకంబులయం
విక్రమేణచ=పరాక్రమముచేతను ; వి	దునుబ్రసిద్ధుండవు;మఱియు , నీవు,పి
శ్రుతః=ప్రసిద్ధుండవు.త్వయి= నీయం	తృభక్తియుసత్యంబునుగలవాడవు, ప
దు;పితృభక్తిశ్చ = తండ్రియందలిభక్తి	రమధామికుండవు.
యు;సత్యంచ=సత్యమును;పుష్కలః=	అని, తాత్పర్యము.
అధికమయిన;ధర్మశ్చ = ధర్మము	

త్వా మాసాద్య మహత్తానం ధర్మజ్ఞం ధర్మవత్సలమ్
అథిత్వా న్నాథ వత్సోమ స్తచ్చ నః తుంతు మహాసి. ౧౦

టీక॥నాథ= నాథుండవగురాము	మముదెలిసినవాడవును; ధర్మవత్స
డా!వయం(అధ్యాహృతము)=మేము;	లం= ధర్మమునందతిప్రీతిగలవాడవు
మహత్తానం = పూజ్యమయినస్వభా	నగు; త్వాం=నిన్ను; ఆసాద్య= పొం
వముగలవాడవును; ధర్మజ్ఞం = ధ	ది; అర్థిత్యాత్=యాచనమువలన; వ

త్యోమః=చెప్పెదము. నః = మాయో
కః; తచ్చ=దానినిమాత్రము ; తుం
తుం=ఓర్చుటకు;అహాసి=తగుదువు.
నాథుడా!మహాత్ముండవు ధమ
జ్ఞుండవుధమవత్సలుండవునగు నీయొ
ద్దకువచ్చి, యాచనబుద్ధిచే; నొకటిఁజె
ప్పెదము;క్షమించవలయును.
అని, తాత్పర్యము.

అధమస్తు మహింస్తాత భవేత్తస్య మహీపతేః
యో హరే ద్భలిషద్భాగం నచ రక్షతి పుత్రవత్. ౧౧

టీక॥ తాత=నాయనా;యః= ఏ
రాజు;బలిషద్భాగం= పన్నురూపమ
యినయాజవభాగమును; హరేత్=తీ
సికొనునో,పుత్రవత్ = కొడుకువలె;
నరక్షతిచ = రక్షింపకమాత్రముండు
నో;తస్య=ఆ;భూపతేః = రాజుయొ
కః;అధమస్తు= అధమముమాత్ర
ము;మహత్=గొప్పది.
నాయనా!ఎవ్వఁడు,ఆజవభాగము
పన్నుదీసికొని, ప్రజలఁగొడుకులంబో
లెరక్షింపకుండునో , ఆరాజునకుమిత
లేనియధమముగలుగును.
అని, తాత్పర్యము.

యుంజాన స్స్వి నివప్రాణౌక్ ప్రాణై రిష్టాక్ సుతానివ
నిత్యయుక్త స్సదారక్షక్ సర్వా నివయవాసినః. ౧౨
ప్రాప్నోతి శాశ్వతీం రామ కీర్తిం స బహువాషికమ్
బ్రహ్మణ స్థాన మాసాద్య తత్రచాపి మహీయతే. ౧౩

టీక॥ రామ=రాముఁడా;యః(అ
ధ్యాహృతము)=ఎవ్వఁడు ; యుంజా
నః= యత్నముసేయుచు ; నిత్యయు
క్తః= ఎల్లప్పుడునుఎచ్చరికగలవాఁడై;
నివయవాసినః= దేశములోనున్నజను
లను;సర్వాక్=అందఱను;స్వాక్= త
నవైన;ప్రాణానివ = ప్రాణములనువ
లె;ప్రాణైః = ప్రాణములచేత ; ఇ
ష్టాక్=ప్రియములయిన; సుతానివ=
కొడుకులనువలె;సదా= ఎల్లప్పుడును;
రక్షక్=రక్షించుచు ; భవేత్ (అధ్యా
హృతము)= అగునో;సః=ఆరాజు; బ
హువాషికం= పెక్కుసంవత్సరము
లను;శాశ్వతీం=అనువతించినట్టి ; కీ

తికం=కీతిని; ప్రాప్నోతి= పొందును. బ్రహ్మణః=బ్రహ్మయొక్క ; స్థానం= స్థానమును; ఆసాద్య=పొంది; తత్రచాపి=అచ్చటను; మహీణు తే=పూజితుం డగును.

రాముడా! ఎవ్వండు, నానావిధ యత్నంబు సేయుచు, నెల్లప్పుడును నవ

హితుండై, స్వదేశవాసులనందఱను ; దనప్రాణంబులంబోలెఁ బ్రాణంబులకన్న నధికులగు కొడుకులం బోలెఁ బరిపాలింపుచుండునో, ఆరాజు, శాశ్వతం గుకీర్తింబొందును; అంతంబున బ్రహ్మలోకంబునొంది, యచ్చటనుబూజితుండై వెలుంగును. అని, తాత్పర్యము.

యః కరోతి పరం ధర్మం ముని మూలఫలాశనః

తత్ర రాజ్ఞ శ్చతుర్భాగః ప్రజా ధర్మేణ రక్షితః. ౧౪

టీక॥ యః=ఏ; మునిః= ముని; మూలఫలాశనః=గడ్డలును పండ్లును ఆహారముగాఁగలవాడై; పరం= అధికమయిన; ధర్మం=ధర్మమును; కరోతి= చేయునో; తత్ర=అందు; ప్రజాః= జనులను; ధర్మేణ=ధర్మముచేత; రక్షితః= రక్షించుచున్న; రాజ్ఞః=రాజునకు; చతుర్భాగః=నాలవభాగము; అస్తి (అధ్యాహృతము)=కలదు.

ప్రజలందఱు, నాలవభాగమునొసంగుటంజేసివారలరక్షింపవలెను ; ఋషలేమియునిచ్చువారలుకారే; వారినేలరక్షింపవలయుననవలదు; ఋషులుఫలమూలంబుల నాహారంబుగాఁగొనుచు, గావించుమహాధర్మంబులోఁగూడ , ధర్మంబునఁబ్రజలరక్షించుచుండు రాజునకు, నాలవభాగంబుగలదు.

అని, తాత్పర్యము.

సోయం బ్రాహ్మణభూయిష్టో వానప్రస్థగణో మహాన్

త్వన్నాథో నాథవ ద్రామ రాక్షసై ర్వధ్యతే భృశమ్. ౧౫

టీక॥ రామ=రాముడా! త్వన్నాథః=నీవునాథుండవుగాఁగల ; బ్రాహ్మణభూయిష్ఠః=బ్రాహ్మణులెయధికులుగాఁగల; మహాన్=గొప్పదగు ; సం=

అట్టి; ఆయం=ఈ ; వానప్రస్థగణః=వానప్రస్థులసమూహము; అనాథవత్=నాథుండులేనిదివలె ; భృశం=మిక్కిలియు; రాక్షసైః=రాక్షసులచేత; వ

త్యజే=వధింపఁబడుచున్నది.

రాముడా! తఱచుగానందలుబాప్తా
ణులెయ్యినయీవాసప్రస్థులండలు,నీ

పునాథుండవుండియూ, అనాథలుంబో
తె,రాక్షసులచేవధింపఁబడుచున్నారు.
అని,తాత్పర్యము.

ఏహి పశ్య శరీరాణి మనీనాం భావితాత్మనామ్,

హతానాం రాక్షసైః స్మరై ర్భహూనాం బహుధా వనే. ౧౬

టీక॥ ఏహి=రమ్ము. వనే=అడవియం
దు;బహుధా= పెక్కువిధంబులను;ఘో
రైః=భయంకరులగు;రాక్షసైః=రాక్ష
సులచేత;హతానాం=చంపఁబడిన;భా
వితాత్మనాం=ధ్యానింపఁబడినయాత్మ
గల;బహూనాం = పెక్కుండ్రయిన;
మనీనాం= మునులయొక్క ; శరీరా

ణి=దేహములను;పశ్య=చూడుము.
ఇదిగోరమ్ము;వనంబుననానావిధం
బులభయంకరులగురాక్షసులచేఁజంపఁ
బడినపరమాత్మవేత్తలగు మునుల దే
హంబులుపడియున్నవి;చూడుము.
అని,తాత్పర్యము.

పంపానదీనివాసానా మనుమందాకినీ మపి

చిత్రకూటాలయానాంచ క్రియతే కడనం మహత్. ౧౭

టీక॥ అనుమందాకినీమపి=మందా
కినీనదీనిమొదలుకొని ; పంపానదీనివా
సానాం = పంపానదీతీరముననుండు
వారలయొక్కయు;చిత్రకూటాలయా
నాంచ = చిత్రకూటపర్వతమువాస
స్థానముగాఁగలవారలయొక్కయు;మ
హత్=అధికమయిన;కడనం = హిం

స;క్రియతే=చేయఁబడుచున్నది.
మందాకినీనదీతీరంబునంజేమిపంపా
నదీతీరంబునంజేమిచిత్రకూటపర్వతం
బునంజేమివాసముసేయుములనంద
ఱనువధించుచున్నారు.
అని,తాత్పర్యము.

ఏవం వయం నమృష్యామో విప్రకారం తపస్స్వినామ్

క్రియమాణం వనే ఘోరం రక్షోభి ర్భీమకమభిః. ౧౮

టీక॥ వయం=మేము; ఏవం=ఇట్లు; వ నే=అడవియందు; కమభిః=భయం	కారం=విరోధమును; నమృష్యామః=
కరమయినకార్యముగల; రక్షోభిః=రాక్షసులచేత; క్రియమాణం=చేయఁబడుచున్న;	పీవలేము.
ఘోరం = భయంకరమయిన;	ఇట్లడవియందు, భయంకరముగా
తపస్స్వినాం=ఋషులయొక్క; విప్ర	ఋషులనువధించుటను, మేముసహింపఁజాలము. అని, తాత్పర్యము.

తత స్త్వాం శరణాథకంచ శరణ్యం సముపస్థితాః
పరిపాలయ నో రామ వధ్యమానా నిశాచరైః. ౧౯

టీక॥ రామ=రామఁడా! తతః=అందువలన; వయం(అధ్యాత్మము)=మేము; శరణాథకం=రక్షణాథకమయి;	మమ్ము; పరిపాలయ=పాలింపుము.
శరణ్యం = శరణుపొందఁ దగినట్టి;	రామఁడా! అందువలన, మేము, రక్షణాథకమయి శరణ్యుండగునిన్ను శరణుపొందినాము; రాక్షసులచేవధింపఁబడుచున్నమమ్మురక్షింపుము.
త్వాం=నిన్ను; సముపస్థితాః=పొందినాము. నిశాచరైః=రాక్షసులచేత;	అని, తాత్పర్యము.
వధ్యమానాః=చంపఁబడుచున్న; నః=	

పరా త్వత్తో గతి ర్వీర పృథివ్యాం నోపపద్యతే
పరిపాలయ న స్సర్వాః రాక్షసేభ్యో నృపాత్మజ. ౨౦

టీక॥ వీర=పరాక్రమశాలివగు; నృపాత్మజ=రాజకొమరుండవయిన రామఁడా! త్వత్తో=నీకన్న; పరా=ఇతరమయిన; గతిః=గతి; పృథివ్యాం=భూమియందు; నోపపద్యతే = పొందఁబడదు;	రిపాలయ=పాలింపుము.
రాక్షసేభ్యః=రాక్షసులవలన; నః=మమ్ము; సర్వాః=అందఱును; ప	పరాక్రమశాలివి రాజకొమరుండవగు రామఁడా! నీకన్నమాకు వేతెగతి భూమండలంబున నెచ్చటనులేదు; మమ్ము ఈరాక్షసబాధందొలగించిరక్షింపుము. అని, ఋషులు, రామునితోఁజెప్పకొనిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఏత చ్ఛ్వాతు కాకుత్స్థస్త్వాపసానాం తపస్స్వినామ్
ఇదం ప్రోవాచ ధర్మాత్మా సర్వానేవ తపస్స్వినః. ౨౧

టీక॥ ధర్మాత్మా = ధర్మబుద్ధిగ	ప్రోవాచ = చెప్పెను.
ల = కాకుత్స్థః = రాముఁడు; తపస్స్వ	ధర్మాత్ముండగురాముండు, మ
నాం = అధికమయినతపస్సుగల; తాప	హతప స్సంపన్నులగు నాబుఱులుచె
సానాం = బుఱులయొక్క; ఏతత్ = ఈ	ప్పినమాటనువిని, యాబుఱులనంద
మాటను; శ్చత్వాతు = విన్నంతనె; తప	జంజూచి, యీమాటంజెప్పెను.
స్వినః = బుఱులను; సర్వానేవ = అం	అని, తాత్పర్యము,
దఱునుగూర్చియె; ఇదం = ఈమాటను;	

నైవ మహాధర్మాం వక్తు మాజ్ఞాప్యోహం తపస్స్వినామ్
కేవలే నాత్మకార్యేణ ప్రవేష్టవ్యం మయా వనమ్. ౨౨

టీక॥ మాం = నన్నుగూర్చి; ఏవం =	మీరలునావిషయమయి యిట్లు చె
ఇట్లు; వక్తుం = చెప్పటకు; నాహాధ =	ప్పవలదు; నన్నుమీర లాజ్ఞాపింప వల
తగరు. తపస్స్వినాం = బుఱులకు; ఆ	యునుగాని పరిపాలింపుమని చెప్పరా
జ్ఞాప్యః = ఆజ్ఞాపింపఁదగినవాఁడను. ఆ	దు; నాకార్యముచేత నేనీయడవికిరావల
త్మకార్యేణ కేవలేన = నాకార్యము	సియుండినది; ఇప్పుడు, తపస్స్విజనరక్ష
చేతనే; వనం = అడవి; మయా = నాచేత;	ణము రెండవఫలమగుచున్నది.
ప్రవేష్టవ్యం = ప్రవేశింపఁబడవలసినది.	అని, తాత్పర్యము.

విప్రకార మపాక్రమ్తం రాక్షసైర్భవతా మిమమ్
పితుస్తు నిదేశకరః ప్రవిష్టోహ మిదం వనమ్. ౨౩

టీక॥ అహం = నేను; పితుః = తండ్రి
యొక్క; నిదేశకరస్తు = ఆజ్ఞచేయు
వాఁడనైయె; రాక్షసైః = రాక్షసులచే
త(కలిగిన); భవతాం = మీయొక్క;

ఇమం=ఈ ; విప్రకారం= అపకార
మును; అపాక్రష్టం= పోకొట్టుటకై ;
ఇదం=ఈ; వనం= అడవిని; ప్రవిష్టం=ప్ర
వేశించినాను.

ఇప్పుడు, నేను, తండ్రియాజ్ఞను నెఱ

వేడుకటకును; మీకిప్పుడు రాక్షసులచే
గలిగినకష్టమును నివారించుటకై యును,
ఈయడవికివచ్చినవాడవై తిని,
అని, తాత్పర్యము.

భవతా మథాసిద్ధ్యథా మాగతోహం యదృచ్ఛయా
తస్య మేయం వనే వాసో భవిష్యతి మహాఫలః. ౨౪

టీక॥ అహం= నేను ; యదృచ్ఛ
యా=డబ్బాటుచేత; భవతాం = మీ
యొక్క; అథాసిద్ధ్యథా= కార్యసి
ద్ధికొఱకు; ఆగతః=వచ్చినాను. తస్య=
అట్టి; మే=నాకు; అయం=ఈ ; వనే=
అడవియందు; వాసః=ఉనికి ; మహాఫ
లః=అధికమయినఫలముగలది; భవిష్య

తి=కాగలదు.
నేను, యాదృచ్ఛికంబుగామీకార్య
సిద్ధియగుటకై, నేనిచ్చటికివచ్చినాను;
కావున, నాకివనంబుననుండుటవలన,
మహాఫలంబుగలుగును.
అని, తాత్పర్యము.

తపస్స్వినాం రణే శత్రూన్ హంతు మిచ్ఛామి రాక్షసాన్
పశ్యంతు వీర్య మృషయ స్సభ్రాతు మే తపోధనాః. ౨౫

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము) =
నేను; తపస్స్వినాం= ఋషులయొక్క;
శత్రూన్=శత్రువులగు; రాక్షసాన్=
రాక్షసులను; రణే=యుద్ధమునందు ;
హంతుం=చంపుటకు; ఇచ్ఛామి = కో
రుచున్నాను. తపోధనాః=తపస్సేధ
నముగాగల; ఋషయః=ఋషులు ;
సభ్రాతుః=తమ్మునితోఁగూడిన; మే =
నాయొక్క; వీర్యం=పరాక్రమమును ;

పశ్యంతు=చూతురుగాక.
నేను, ఋషులకుశత్రువులుగానుండురా
క్షసులనందఱనుయొద్దంబునవధింపఁగో
రియున్నాను; తపోధనులగుఋషులంద
ఱును, నాపరాక్రమంబును నా
తమ్మునిపరాక్రమంబునుం జూడఁగల
రు- అని, రాముఁడు, ఋషులకుఁ జె
ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణముఃఆరణ్యకాండము.

౮౧

స ౬

దత్వాఽ భయం చాపి తపోధనానాం
ధమేఽ ధృతాత్మా సహలక్ష్మణేన
తపోధనై శ్చాపి సభాజ్యవృత్త
స్సుతీక్ష్ణమేవా భిజగామ వీరః. ౨౬

టీక॥ వీరః= పరాక్రమశాలియు;	తీక్ష్ణమేవ=సుతీక్ష్ణునిగూర్చియె ; అభిజ
ధమేఽ=ధమమునందు; ధృతాత్మా=	గామ=పోయెను.
నిశ్చలమయినబుద్ధిగలవాఁడును; తపోధ	వీరుండునుధమంబునందుఁ జలన
నైశ్చాపి=ఋషులచేతనుంగూడ ; స	ములేని వాఁడును ఋషులకుఁ గూడఁ
భాజ్యవృత్తః= పూజింపఁదగినయాచా	బూజనీయంబగునాచారంబు గలవాఁ
రముగలవాఁడునగురాముండు; తపోధ	దునగురాముండు , ఋషులకు, అభ
నానాం=ఋషులకు;అభయం = అభ	యంబొసంగి,లక్ష్మణుంగూడి, సుతీక్ష్ణ
యమును;దత్వాచాపి=ఇచ్చియు ; ల	మహామునియొద్దకుఁబోయెను.
క్ష్మణేనసహ=లక్ష్మణునితోఁగూడ; సు	అని,తాత్పర్యము.

ఇత్యాషేఽ,శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే, షష్ఠస్కంధః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండషష్ఠస్కంధటీక,
ముగిసినది.

శ్రి

స ప్ర మ స ర్గ ప్రా ర ం భః.

రామస్తు సహితో భ్రాత్రా సీతయాచ పరంతపః

సుతీక్ష్ణస్యా శ్రమపదం జగామ సహ తై ద్విజైః. ౧

టీక॥ పరంతపః = శత్రువులఁదపిం	ను; జగామ = పొందెను.
పఁజేయునట్టి; రామస్తు = రాముఁడును;	శత్రువులఁ దపింపఁజేయునట్టి రా
భ్రాత్రా = తమ్మునితోను; సీతయాచ = ముందు , సీతాలక్ష్మణసహితుండై,	
సీతతోను; సహితః = కూడినవాఁడై;	యావైఖానసాదిబ్రాహ్మణులు వెంబడిం
తైః = ఆ; ద్విజైస్సహ = బ్రాహ్మణులతోఁ	ప , సుతీక్ష్ణమహామునియాశ్రమపదం
గూడ = ; సుతీక్ష్ణస్య = సుతీక్ష్ణమహాముని	బునకుఁబోయెను.
యొక్క; ఆశ్రమపదం = ఆశ్రమస్థానము	అని, తాత్పర్యము.

స గత్వా దూర మధ్వానం నదీ స్తీర్త్వా బహూదకాః

దదశ్శ విపులం శైలం మహామేఘ మివోన్నతమ్. ౨

టీక॥ సః = ఆరాముఁడు ; దూ	లమగు; శైలం = పవతమును; దదశ్శ
రం = దూరమయిన; అధ్వానం = మా	చూచెను.
గఁమును; గత్వా = పొంది ; బహూద	రాముండట్లుదూరముగాఁబోయి,
కాః = అధికమయినజలముగల; నదీః = న	అధికజలముగలనదులనుదాఁటి, మహా
దులను; తీర్త్వా = దాఁటి; మహామేఘ	మేఘమువలెనున్నయత్యున్నతంబగునొ
మివ (స్థితం) = గొప్పమేఘమువలెను	క్కఱపవతముంగనెను.
న్న; ఉన్నతం = పొడవైన; విపులం = విశా	అని, తాత్పర్యము.

తత స్త దిత్వోకువరో సంతతం వివిధై ద్రుకమైః

కాననం తౌ వివిశతు స్సీతయాసహ రాఘవా. 3

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౪౩

స ౭

టీక॥ తతః=అంత; తౌ=ఆ; ఇత్వౌ చిరి.

కువరౌ = ఇత్వౌకువంశమునందుఁబు
ట్టినవారలలో శ్రేష్ఠులగు ; రాఘవౌ=
రామలక్ష్మణులు; సీతయాసహ= సీత
తోఁగూడ; వివిధైః = నానావిధముల
గు; ద్రుమైః=వృక్షములచేత; సంతతం=
వ్యాపింపఁబడియున్న; తత్=ఆ ; కా
ననం=అడవిని ; వివిశతుః= ప్రవేశిం

అంత , ఇత్వౌకువంశమునంబుట్టి
నవారలలో నుత్తములగు నారామల
క్ష్మణులు, సీతాసంయుతులయి , నా
నావృక్షసమూహ సంకులంబగునాప
వతసమీపమందలి యరణ్యంబుఁబ్రవే
శించిరి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రవిష్టస్తు వనం ఘోరం బహుపుష్పఫలద్రుమమ్

దదర్శాశ్రమ మేకాంతే చీరమాలాపరిష్కృతమ్. ౪

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము)= ఆ

రామండు; ఘోరం= భయంకరమయి
నదియు; బహుపుష్పఫలద్రుమం= అధి
కమయినపూలునుఫలమునుగలవృక్షము
లుగలదియునగు; వనం=అడవిని ; ప్ర
విష్టస్తు=ప్రవేశించినవాఁడైనంతనె; ఏ
కాంతే=వివిక్తస్థలమునందు ; చీరమా
లాపరిష్కృతం = నారచీరల సమూ
హముచే నలంకరింపం బడిన ; ఆశ్ర

మం = ఆశ్రమమును; దదశక= చూ
చెను.

అట్లు, రామండు , భయంకరంబు
ను , బుష్పపూణాంబులునుఫలవంతం
బులునగు వృక్షములతోఁగూడినదియున
గునాయడవింజొచ్చి, యచ్చటనొకవి
విక్తభాగంబున, నారచీరలసమూహ
తోఁగూడినయాశ్రమముంజూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

తత్ర తాపస మాసీనం మలపంకజటాధరమ్

రామ స్సృతీక్షం విధివ త్తపోవృద్ధ మభాషత. ౫

టీక॥ తత్ర=ఆయా శ్రమమునందు; డినవాఁడును ; మలపంకజటాధరం=

రామః=రామండు; ఆసీనం=కూచుకొం ముటికితోఁగూడిన జటల ధరించుచున్న

వాఁడును; తపోవృద్ధం = తపస్సుచేవృద్ధుండునగు; సుతీక్ష్ణం = సుతీక్ష్ణమహామునినిగూచి; విధివత్ = యథాశాస్త్రముగా; అథావత = చేప్పెను.

అయాశ్రమమందు సుఖాసీనుండును

ముటికితోఁగూడినజటలు గలవాఁడును మహాతపశ్శాలియునగు సుతీక్ష్ణమహామునింజూచి, యిట్లునిజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

రామోఽహ మస్మి భగవన్ భవంతం ద్రవ్య మాగతః

త్వం మాఽభివద ధమన్జ్ఞ మహాషేన్ సత్యవిక్రమ. ౬

టీక॥ భగవన్ = మాహాత్మ్యముగలవాఁడవు; ధమన్జ్ఞ = ధమన్జ్ఞముదెలిసినవాఁడవు; సత్యవిక్రమ = సత్యమయినతపఃప్రభావముగలవాఁడవునగు; మహాషేన్ = సుతీక్ష్ణమహామునీ! అహం = నేను; రామః = రాముండను; అస్మి = అగుచున్నాను. భవంతం = నిన్ను; ద్రవ్యం = చూచుటకు; ఆగతః = వచ్చినాను. త్వం = నీవు; మా = నన్నుఁగూచి;

అభివద = ఆశీర్వాదింపుము.

భగవంతుండవు ధమన్జ్ఞవేత్తవునమోఘతపఃప్రభావుండవునగు సుతీక్ష్ణమహామునీ! నేను రాముండనువాఁడ; నిన్నుఁజూడవచ్చినాను; నీకు నమస్కరించెదను; ఆశీర్వాదింపుము. అని, రాముండు, సుతీక్ష్ణునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

స నిరీక్ష్య తతో వీరం రామం ధమన్జ్ఞతాం వరన్

సమాశ్లిష్య చ బాహుభ్యా మిదం వచన మబ్రవీత్. ౭

టీక॥ తతః = అంత; సః = ఆసుతీక్ష్ణమహాషి; వీరం = పరాక్రమవంతుండును; ధమన్జ్ఞతాం = ధమన్జ్ఞమునుధరించువారలలో; వరం = ఉత్తముఁడునగురామం = రాముని; నిరీక్ష్య = చూచి; బాహుభ్యాం = చేతులచేత; సమాశ్లిష్య

చ = కవుఁగిలించుకొనియు; ఇదం = ఈ; వచనం = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

అంత, నాసుతీక్ష్ణమహాముని, మహాపరాక్రమశాలియుఁబరమధామిఁగుండునగునా రాముంజూచి, దృఢంబుగా

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము.

౪౫

స ౭

శేతులంగవుగిలించుకొని, యీమాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

స్వాగతం ఖలు తే వీర రామ ధమకభృతాం వర

ఆశ్రమోఽయం త్వయా క్రాంత స్సనాథ ఇవ సాంప్రతమ్. ౮

<p>టీక॥ వీర = పరాక్రమశాలివి; ధమకభృతాం = ధమకమునుధరించువారలలో; వర = ఉత్తముండవునగు; రామ = రాముడా! తే = నీకు; స్వాగతం = సుఖముతోడిరాక; అస్తు (అధ్యాహృతము) = అగుగాక. ("ఖలు" అనునదివాక్యాలంకారాథకము). త్వయా = నీచేత; ఆక్రాంతః = అధిష్ఠింపబడిన; ఆయం = ఈ; ఆశ్రమః = ఆశ్రమము; సాంప్రతమ్ = ఇప్పుడు; సనాథఇవ = నాధునితోఁగూడినదివలె; ఆసీత్ (అధ్యాహృతము) = అయినది.</p>	<p>వీరుండవుఁబరమధామికుండవునగురాముడా! నీకుస్వాగతంబగుగాక; నీవువచ్చుటంజేసి, యీయాశ్రమంబుసనాథంబయినది. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ప్రతీక్షమాణ స్త్వామేవ నారోహేఽహం మహాయశః

దేవలోక మితో వీర దేహం త్యక్త్వా మహీతలే. ౯

<p>టీక॥ మహాయశః = అధికమయినకీర్తిగల; వీర = పరాక్రమశాలివగురాముడా! అహం = నేను; త్వామేవ = నన్నే; ప్రతీక్షమాణః = ఎదురుచూచుచున్నవాఁడనై; ఇతః = ఇచ్చటనుండి; మహీతలే = భూతలమునందు; దేహం = దేహమును; త్యక్త్వా = విడిచి; దేవలోకం = స్వర్గలోకమును; నారోహే = ఆరోహింపకున్నాను.</p>	<p>మహాయశుండవువీరుండవునగురాముడా! నీవువత్తువు, నీదేశానముసేయవలెననియెదురుచూచుచునే, యింకను ఈదేహమునువిడిచిస్వర్గమునకుఁబోవకనున్నాను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

చిత్రకూట ముపాదాయ రాజ్యభ్రష్టోసి మే శ్రుతః

<p>టీక త్వం (అధ్యాహృతము) = నీవు; రాజ్యభ్రష్టః = రాజ్యముననుండిజాతినవాడవు; అసి = అయితివి. ఇతి (అధ్యాహృతము) = అని; చిత్రకూటం = చిత్రకూటపర్వతమును; ఉపాదాయ =</p>	<p>ఆరంభించి; మే (మయా) = నాచేతః శ్రుతః = వినఁబడినావు. నీపురాజ్యభ్రష్టుండవై వనంబునకు వచ్చినావని, నేనుజిత్రకూటంబుననుండి వినుచున్నాను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఇహూపయాతః కాకుత్స్థః దేవరాజ శ్శతక్రతుః. ౧౦

<p>టీక కాకుత్స్థః = రాముఁడా! దేవరాజః = దేవతలకుఁబ్రభుండగు ; శతక్రతుః = ఇంద్రుఁడు; ఇహ = ఇచ్చటికి; ఉపయాతః = వచ్చినాఁడు.</p>	<p>రాముఁడా ! దేవరాజుండగునింద్రుండిచ్చటికివచ్చిపోయినాఁడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఉపగమ్యచ మాం దేవో మహాదేవ స్సురేశ్వరః

సర్వాణ్ లోకాన్ జితా నాహ మమ పుణ్యేన కమణౌ. ౧౧

<p>టీక మహాదేవః = గొప్పదేవుఁడగు; సురేశ్వరః = దేవతలకుఁబ్రభుండు; యిన; దేవః = ఇంద్రుఁడు; మాం = నన్ను; ఉపగమ్యచ = పొందియు; మమ = నాయొక్క; పుణ్యేన = పవిత్రమయిన; కమణౌ = కార్యముచేత; సర్వాణ్ = సమస్తములయిన; లోకాన్ = లోకములను; జితా = జయింపఁబడిన వానిఁగా; ఆహ = చెప్పినాఁడు.</p>	<p>దేవదేవుండగు నాదేవేంద్రుండు, నాయొద్దకువచ్చి, నాతపస్సుచేత, సమస్తలోకంబులునుజయింపఁబడినట్లు, చెప్పినాఁడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

తేమ దేవషిజాష్టేషు జితేమ తపసా మమ

మత్ప్రసాదా త్సభార్య స్త్వం విహరస్వ సలక్షణః. ౧౨

టీక || సభార్యః = భార్యతోఁగూడినవాడవును; సలక్షణః = లక్షణునితోఁ

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము.

౪౭

స ౭

గూడినవాఁడవునగు;త్వం=నీవు; మత్స్య
సాదాత్ = నాయనుగ్రహమువలన ;
మమ=నాయొక్క;తపసా=తపస్సుచే
త;జితేషు=జయింపఁబడిన; దేవషిఁజు
ష్టేషు=దేవతలచేతను ఋషులచేతను
సేవింపఁబడిన; తేషు=ఆలోకములయం
దు;విహరస్వ=క్రీడింపుము.

నీవు, నాప్రసాదంబున, తపస్సుచేసే
నాజీఁచిన దేవషిఁ సేవితంబులగు నా
దివ్యలోకంబులయందు , సీతనులత్తు
ణునింగూడి, సుఖంబునవిహరింపుచుండు
ము. అని, సుతీర్థుండు, రామునితోఁ జె
ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

త ముగ్రతపసా యుక్తం మహాషిఁ సత్యవాదినమ్
ప్రత్యువాచా త్తవా న్రామో బ్రహ్మాణమివ కాశ్యపః.౧౩

టీక॥ఆత్మవాఁ=మహాత్ముండగు ;
రామః=రాముండు;ఉగ్రతపసా = భ
యంకరమయినతపస్సుతో; యుక్తం=
గూడినవాఁడును; మహాషిఁ= పూ
జ్యుడయినఋషియును;సత్యవాదినం=
సత్యముఁజెప్పువాఁడునగు; తం=ఆసు
తీర్థమహామునినిగూర్చి ; బ్రహ్మాణం =
బ్రహ్మదేవునిగూర్చి;కాశ్యపః=కాశ్య

పుండువలె; ప్రత్యువాచ = బదులుచె
ప్పెను.
మహాత్ముండగురాముండు, కాశ్య
పుండుబ్రహ్మదేవునితోఁజెప్పునట్లు, మ
హాతపశ్శాలియు సత్యవాదియు నగు
నాసుతీర్థమహామునింజూచి, యిట్లుని చె
ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అహమేవా హరిష్యామి స్వయం లోకాఁ మహామునే
ఆవాసం త్వహమిచ్ఛామి ప్రదిష్టమిహ కాననే. ౧౪

టీక॥మహామునే=పూజ్యుడవయిన
మునివగుసుతీర్థుఁడా!అహం=నేను;స్వ
యమేవ=నేనే=లోకాఁ=లోకముల
ను;అహరిష్యామి=సంపాదించెదను.అ
హం=నేను;ఇహ=ఈ; కాననే=అడవి

యందు;ఆవాసంతు=నివాసస్థానమును
మాత్రము;ప్రదిష్టం=చెప్పఁబడినదానిఁ
గా; ఇచ్ఛామి=కోరుచున్నాను.
సుతీర్థమహామునీ! నేనేనాకులోకం
బులసంపాదించుకొనెదను; ఈయడవి

యందుమాకుఁదగిన నివాసస్థానమును
మాత్రముచెప్పఁగోరినాను.

అని, తాత్పర్యము.

భవాన్ సర్వత్ర కుశల స్సర్వభూతహితే రతః
ఆఖ్యాత శ్వరభంగేణ గౌతమేన మహాత్మానా. ౧౫

టీక॥ భవాన్ = నీవు; సర్వత్ర = అన్ని
టియందును; కుశలః = సమధుఁడవు
గాను; సర్వభూతహితే = సమస్తప్రా
ణులమేలునందు; రతః = ఆసక్తుఁడవు
గాను; మహాత్మానా = పూజ్యమయిన
స్వభావముగల; గౌతమేన = గౌతమ
వంశమునంబుట్టినవాఁడగు; శ్వరభంగే
ణ = శ్వరభంగునిచేత; ఆఖ్యాతః = చెప్పఁ

బడినావు.

నీవు, మహాత్ముండ వనియు సర్వ
భూతహితకరుండవనియు మహాత్ముం
డును గౌతమవంశ్యుండునగు శ్వరభంగ
మహామునిచెప్పినాఁడు. అని, రాముం
డు, సుతీత్యునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తస్తు రామేణ మహాషి లోకవిశ్రుతః

అబ్రవీత్తధురం వాక్యం హాషేణ మహతాప్లుతః. ౧౬

టీక॥ లోకవిశ్రుతః = లోకప్రసిద్ధుం
డగు; మహాషిః = సుతీత్యమహాముని ;
రామేణ = రామునిచేత ; ఏవం = ఇట్లు;
ఉక్తస్తు = చెప్పినవాఁడైనంతనె; మహ
తా = అధికమయిన; హాషేణ = సం
తోషముచేత; అప్లుతః = నింపఁబడిన
వాఁడై; మధురం = మనోహరమయిన;

వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్ = చె
ప్పెను.

లోకప్రసిద్ధుండగు నాసుతీత్యమహా
ముని, రాముండుచెప్పినమాటనువిని, ప
రమానందంబువొంది, మధురవచనం
బుననిట్లనిచెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

అయ మే వాశ్రమో రామ గుణవా న్రమ్యతా మిహ

ఋషిసంఘానుచరిత స్సదా మూలఫలాన్వితః. ౧౭

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము.

౮౯

స ౭

టీక॥ రామ=రాముఁడా! ఋషిసం

డించుటయగుఁగాక.

ఘానుచరితః=ఋషిసమాహమలచే
సంచరింపఁబడినదియు; సదా=ఎల్లప్పు
డును;మూలఫలాన్వితః=గడ్డలతోనుఫ
లములతోనుగూడినదియునగు;అయం=
ఈ;ఆశ్రమవీవ=ఆశ్రమమె;గుణవాఁ=
మంచిది. ఇహ=ఇచ్చట;రమ్యతాం=క్రీ

రామఁడా!ఋషిసేవితంబును ఎల్ల
ప్పుడునుఫలమూలసమృద్ధంబై యుండు
నదియునగు నీయాశ్రమమెమంచిది; ఇ
చ్చటనెవిహరింపుచుండుము.

అని, తాత్పర్యము.

ఇమ మాశ్రమ మాగమ్య మృగసంఘా మహాయశః

అటిత్వా ప్రతిగచ్ఛంతి లోభయిత్వా౭ కుతోభయాః. ౧౮

టీక॥మహాయశః= అధికమయినక్రీ

లఁబోవుచున్నవి.

తిగలరామఁడా!మృగసంఘాః=మృ
గసమాహమలు ; అకుతోభయాః=
ఎందుననుభయములేనివై; ఇమం=ఈ;
ఆశ్రమం=ఆశ్రమమును;ఆగమ్య=పొం
ది;అటిత్వా=సంచరించి ; లోభయి
త్వా=మోసపుచ్చి;ప్రతిగచ్ఛంతి=మఱ

మహాయశుండవగురామఁడా !
మృగంబులు నిర్భయముగా నీయాశ్ర
మమునకువచ్చి , సంచరించి,ఋషుల
నుబాధపెట్టి,పోవుచున్నవి.

అని, తాత్పర్యము.

నా న్యడోషం భవే దత్ర మృగేభ్యో న్యత్ర విద్ధివై

టీక॥ అత్ర=ఈయాశ్రమమునందు; ("వై"అనునదిపాదపూరణార్థము).

మృగేభ్యోన్యత్ర=మృగంబులుతప్ప; అ
న్యత్=ఇతరమయిన; దోషం=దో
షము; నభవేత్=లేదు. ఇతి (అధ్యా
హృతము)-అని; విద్ధి = ఎఱుంగుము

ఈయాశ్రమమునందు, ఈమృగబాధ
యొకటె, మఱివేఱెదోషమేదియులేద
నియెఱుంగుము.అని , సుతీక్ష్ణుండురా
మునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తచ్ఛ్రీత్వా వచనం తస్య మహాషేఁ లక్షత్కదాగ్రజః. ౧౯

ఉవాచ వచనం ధీరో వికృష్య సశరం ధనుః

టీక॥ ధీరః = ధైర్యవంతుండగు; ల ధనుస్సును; వికృష్య = ఈడ్చి; వచనం = త్తదాగ్రజః = లక్ష్మణునియన్నయ మాటను; ఉవాచ = చెప్పెను.
యినరాముండు; శస్య = ఆ; మహా ధీమండుగునారాముండు, ఆసుతీక్ష్ణ
క్షే = సుతీక్ష్ణమహామునియొక్క; తత్ = మహామునిమాటనువిని, ధనువునెక్కు
ఆ; వచనం = మాటను; శ్రుత్వా = విని; వెట్టియాకపికంచుచునిట్లనిచెప్పెను.
సశరం = బాణముతోఁగూడిన; ధనుః = అని, తాత్పర్యము.

తా నహం సుమహాభాగ మృగసంఘాత్ సమాగతాత్. ౨౦
హన్యాం నిశితధారేణ శరేణా శనివర్చసా

టీక॥ సుమహాభాగ = మిక్కిలియుం తిగల; శరేణా = బాణముచేత; హ
బూజ్యమయిన భాగ్యముగల సుతీక్ష్ణం న్యాం = చంపుదునుగాక.
డా! అహం = నేను; సమాగతాత్ = మహాభాగుండవగుసుతీక్ష్ణుడా! నే
వచ్చిన; తాత్ = ఆ; మృగసంఘాత్ = ను, ఇచ్చటనున్నయెడ, నామృగంబు
మృగసమూహములను; నిశితధారేణ = లువచ్చినప్పుడు, వానినన్నింటిని, కఱకు
కఱకైనయందుగల; అశనివర్చసా = వ బాణంబులజంపుదును.
జ్ఞాయుధముయొక్క కాంతవంటికాం అని, తాత్పర్యము.

భవాం స్తత్రా భిషజ్యేత కిం స్యా తహృచ్చితరం తతః. ౨౧

టీక॥ తత్ర = ఆవిషయమునందు; అట్లునీయాశ్రమంబుననుండుమృగం
భవాత్ = నీవు; అభిషజ్యేత = తిరస్కృ బులఁజంపుటచేసికుఁగోపమువచ్చును;
తుండవగుదువు. తతః = అంతకన్నను; కృ అంతకన్ననాకుఁగవ్వమేమియున్నది?
చ్చితరం = మిక్కిలియుం గవ్వము; కిం = అని, తాత్పర్యము.
ఏమి; స్యాత్ = అగును?

ఏతన్నీ న్నాశ్రమే వాసం చిరంతు న సమథామే

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము.

౯౧

స ౭

టీక॥ ఏతస్మిన్=ఈ; ఆశ్రమే = ఆ
శ్రమమునందు; చిరం = బహుకాలము;
వాసంతు = ఉనికినిమాత్రము ; నసమ
థకాయే = కోరను.

అట్లుకావున , నీయాశ్రమంబునబ
హుకాలముండుటకునాకిష్టములేదు. అ
ని, రాముండు , సుతీక్ష్ణమహామునితోఁ
జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

త మేవ ముక్త్వా వరదం రామ సంధ్యా ముపాగమత్. ౨౨

టీక॥ రామః = రాముఁడు; వరదం =
వరమునొసంగునట్టి; తం = ఆసుతీక్ష్ణమ
హామునినిగూచిఁ; ఏవం = ఇట్లు; ఉ
క్త్వా = చెప్పి; సంధ్యాం = సంధ్యను ; ఉ
పాగమత్ = పొందెను.

రాముండు , వరప్రదుండగునాసు
తీక్ష్ణమహామునితో నీప్రకారమునం జె
ప్పి, సంధ్యనుపాసించుటకై , సరస్త్వీరం
బునకుంబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

అన్వాస్య పశ్చిమాం సంధ్యాం తత్ర వాస మకల్పయత్
సుతీక్ష్ణ స్యాశ్రమే రమ్యే సీతయా లక్ష్మణేనచ. ౨౩

టీక॥ రామః (అధ్యాహృతము) =
రాముండు; పశ్చిమాం = సాయంకా
లమునందలి; సంధ్యాం = సంధ్యను ; అ
న్వాస్య = ఉపాసించి; తత్ర = అ; ర
మ్యే = రమణీయమయిన ; సుతీక్ష్ణస్య =
సుతీక్ష్ణునియొక్క; ఆశ్రమే = ఆశ్రమము
నందు; సీతయా = సీతతోను; లక్ష్మణేన

చ = లక్ష్మణునితోను; వాసం = నివాస
మును; అకల్పయత్ = చేసెను.
రాముండు , సాయంసంధ్యనుపా
సించి, రమణీయంబగునాసుతీక్ష్ణమహా
మునియాశ్రమంబున , సీతాలక్ష్మణుల
తో, నారాత్రివాసంబుగావించెను.
అని, తాత్పర్యము.

తత శ్శుభం తాపసభోజ్య మన్నం
స్వయం సుతీక్ష్ణః పురుషః ధాభ్యామ్
తాభ్యాం సుసత్కృత్య దదౌ మహాత్మా
సంధ్యానివృత్తౌ రజనీ మవేక్ష్య. ౨౪

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౮

టీక॥ తతః=అంతఃమహాత్మా=పూర్వకరమయినదియు ; తాపసభోజ్యం=జ్యమయినస్వభావముగల ; సుతీక్ష్ణః=ముఖులచేదినఁదగినదియునగు ; అ
సుతీక్ష్ణః=మహాసంధ్యానివృత్తౌ=సంధ్యాన్నం=అన్నమును;దదౌ=ఇచ్చెను.
కాలముయొక్కగడచుటకాఁగా; రజః=అంత, మహాత్ముండగుసుతీక్ష్ణమహా
నీం=రాత్రిని;అవేక్ష్య = చూచి; స్వముని, సంధ్యాకాలంబుగడచిరాత్రియ
యం=తానె ; పురుషషణ్భాభ్యాం=గుటంజూచి, పురుషశ్రేష్ఠులగురామల
పురుషశ్రేష్ఠులగు;తాభ్యాం= ఆరామత్త్వబలంబూజించి, తాపసులుదినున
లక్ష్మణులకొఱకు;ససత్కృత్య = చట్టియన్నంబును,వారలకొసంగెను.
క్కఁగాఁబూజించి;శుభం = మంగళ అని,తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే , సప్తమస్కంః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండసప్తమస్కంఠిక,

ముగిసినది.

॥

అష్టమస్కంఠప్రారంభః.

రామస్తు సహసౌమిత్రి స్ఫుటీక్షే నాభిపూజితః

పరిణామ్య నిశాం తత్ర ప్రభాతే ప్రత్యబుధ్యత. ౧

టీక॥ సహసౌమిత్రిః = లక్ష్మణుని య్యాశ్రమమునందు; నిశాం=రాత్రిని ;
తోఁగూడిన; రామస్తు=రాముండును; పరిణామ్య=కడపి; ప్రభాతే = ఉషః
సుతీక్ష్ణేన = సుతీక్ష్ణనిచేత; అభిపూజి కాలమునందు ; ప్రత్యబుధ్యత = మే
తః=పూజింపఁబడినవాఁడై; తత్ర=అలుకొనెను.

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము.

౧౩

స ౮

రాముండునులక్ష్మణుండును, సుతీర్ణ తయునుండి, యుషఃకాలంబున నెమేలు
మహామునిచేఁ బూజింపఁబడినవారల కొనిరి. అని, తాత్పర్యము.
యి, యయ్యాశ్రమంబుననా రాత్రియం

ఉత్థాయతు యథా కాలం రాఘవ స్సహసీతయా
ఉపాస్పృశ త్సుశీతేన జలేనో త్పలగంధినా. ౨

టీక॥ రాఘవః= రాముఁడు; సీత ముచేసెను.
యాసహ=సీతతోఁగూడ ; యథాకా రాముఁడు, యుక్తకాలంబున నెమే
లం=కాలమునతిక్రమింపక; ఉత్థాయ లుకొని, సీతతోఁగూడఁ, గలువలసంబం
తు=లేచినంతనె; సుశీతేన= మిక్కిలి ధంబుననుగంధియయియుండుచల్ల నీనీ
యుఁజల్ల నయిన; ఉత్పలగంధినా= న టస్సానంబు గావించెను.
ల్లకలువలయొక్కగంధముగల; జలేన= అని, తాత్పర్యము.
జలముచేత; ఉపాస్పృశత్ = స్నాన

అథ తేగ్నిం సురాంశ్చైవ వై దేహీ రామలక్ష్మణౌ
కాల్యం విధివ దభ్యర్చ్య తపస్స్విశరణే వనే. ౩
ఉదయంతం దినకరం దృష్ట్వా విగతకల్తపాః
సుతీర్ణ మభిగమ్యేదం శ్లత్తం వచన మబ్రువత్. ౪

టీక॥ అథ = అంత; తపస్స్విశర సు; సురాంశ్చైవ=దేవతలను ; విధి
ణే=బుధులనివాసస్థానమయిన; వనే= వత్ = యథాశాస్త్రముగా; అభ్య
అడవియందు; విగతకల్తపాః=పోయి చ్యక్=పూజించి; ఉదయంతం=ఉదయం
నపాపముగల; తే=ఆ; వై దేహీ= సీ చుచున్న; దినకరం=సూర్యుని; దృష్ట్వా-
తయు; రామలక్ష్మణౌ= రాముండును చూచి; సుతీర్ణం=సుతీర్ణమహామునిని;
లక్ష్మణుండును; కాల్యం= ప్రాతఃకాల అభిగమ్య=పోంది; శ్లత్తం= మధురమ
మునందు; అగ్నిం= అగ్నిహోత్రము యిన; ఇదం=ఈ; వచనం=మాటను;

అబ్రవత్ = చెప్పిరి.

అంత, ఋషినిలయంబగువనంబున, పాపరహితులగుసీతాదేవియురామలక్ష్మణులును, ప్రాతఃకాలంబున, యథావిధిగ, నగ్నిహోత్రకార్యంబులు

గావించి, దేవతలంబూజించి, సూర్యుండుదితుండగుటనుజూచి, సుతీక్ష్ణమహామునియొద్దకుఁబోయి, మధురవచనంబున, నిట్లుని, చెప్పిరి.
అని, తాత్పర్యము.

సుఖోపితాస్త్యం భగవత్ త్వయా పూజ్యేన పూజితాః
ఆపృచ్ఛామః ప్రయాశ్యామో మునయ స్త్వరయంతి నః. ౫

టీక॥ భగవత్ = మాహాత్మ్యముగల సుతీక్ష్ణుఁడా! వయం (అధ్యాహృతము) = మేము; పూజ్యేన = పూజింపఁదగినట్టి; త్వయా = నీచేత; పూజితాః = పూజింపఁబడిన వారలమయి; సుఖోపితాః = సుఖముగానున్నవారలము; స్త్య(స్తః) = అగుచున్నాము. ఆపృచ్ఛామః = వీడుకొనెదము. ప్రయాశ్యామః = పోయెదము. మునయః = మునులు; నః =

మమ్ము; త్వరయంతి = వేగిరపడుచున్నారు.
భగవంతుండ వగు సుతీక్ష్ణుఁడా! పూజ్యుండవగునీచేనానావిధపూజలంబొంది, మేము, రాత్రియంతయు సుఖంబుగనుంటిమి; చెప్పిపోవుటకు వచ్చినాము; మావెంబడివచ్చిన మునులు, మమ్ముఁడొందరచేయుచున్నారు.
అని, తాత్పర్యము.

త్వరామహే వయం ద్రష్టుం కృత్స్నమాశ్రమమండలమ్
ఋషీణాం పుణ్యశీలాసాం దండకారణ్యవాసినామ్. ౬

టీక॥ వయం = మేము; పుణ్యశీలాసాం = పుణ్యస్వభావులగు; దండకారణ్యవాసినాం = దండకారణ్యంబున నుండునట్టి; ఋషీణాం = ఋషులయొక్క; ఆశ్రమమండలం = ఆశ్రమసమూహము

ను; కృత్స్నం = అంతయును; ద్రష్టుం = చూచుటకు; త్వరామహే = వేగిరపడుచున్నాము.
ఈదండకారణ్యంబుననుండునట్టి పుణ్యవంతులగు ఋషులయాశ్రమముల న

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము.

౯౫

స ౮

న్నియుఁబూడవలెననిమా కెచ్చుగాఁద్వరగలిగియున్నది. అని, తాత్పర్యము.

అభ్యనుజ్ఞాతు మిచ్ఛామ స్సహైభి ముకనిపుంగవై :

ధమకనిత్యై స్తపోదాంతై విశిఖై రివ పావకైః. ౭

టీక॥వయఁ(అధ్యాహృతము)=మేము; ధమకనిత్యైః= ధమకమునందుస్థిరులును ; తపోదాంతైః = తపంబు చేసింద్రియ నిగ్రహముగలవారలును ; విశిఖైః = జ్వాలలులేని; పావకై రివ (స్థితైః)= నిష్పవలె నున్నవారలు నగు; వీభిః=ఈ; మునిపుంగవై స్సహ= మునిశ్రేష్ఠులతోఁ గూడ ; అభ్యనుజ్ఞా	తుం=అనుమతించుటకు; ఇచ్ఛామః=కోరుచున్నాను. మేమును, బరమధామికులును మహాతపశ్శాలులును జితేంద్రియులును జ్వాలలులేని యగ్నిహోత్రములవంటివారలునగు ఈమనివరులును, నీయును మతింగోరియున్నాము. అని, తాత్పర్యము.
---	--

అవిషహ్యతపో యావ త్సూర్యో నాతివిరాజతే

అమాగేణా గతాం లక్ష్మీం ప్రాప్యేవాన్వయవజ్జితః. ౮

తావ దిచ్ఛామహే గంతుం

టీక॥ యావత్=ఎంతలోపల; అవిషహ్యతపః= ఓవకఁగూడనియెండగల; సూర్యః=సూర్యుఁడు ; అమాగేణ=తప్పుమాగకముచేత; ఆగతం= వచ్చిన; లక్ష్మీం= సంపదను ; ప్రాప్య= పొంది; అన్వయవజ్జితఇవ = మంచి వంశముచేవిడువఁబడిన వాఁడువలె ; నాతివిరాజతే= ప్రకాశింపకుండునో; తావత్=అంతలోపల; గంతుం = పోవుటకు ; ఇచ్ఛామహే = కోరుచున్నాము. నీచకులంబునంబుట్టినవాఁడు, తప్పు మాగకంబున రాజ్యలక్ష్మీనిసంపాదించివిజ్ఞవీఁగునట్లు, సూర్యుండు , మఱియు నెండగాయనారంభించుటకు మున్నె, పోవలయుననియున్నాము . అని, సీతారామలక్ష్మణులు, సుతీర్ణమహామునితోఁజెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.
--

ఇత్యుక్త్వా చరణౌమునేః

వవందే సహసౌమిత్రి స్తీతయా సహ రాఘవః. ౯

టీక॥ రాఘవః=రాముఁడు; సహ
సౌమిత్రిః= లక్ష్మణునితోఁగూడినవాఁ
డై; స్తీతయా సహ=స్తీతతోఁగూడ ; ఇ
తి=ఇట్లు; ఉక్త్వా=చెప్పి; మునేః = సు
తీత్త మహామునియొక్క; చరణౌ = పా

దములను; వవందే=నమస్కరించెను.

అస్తీతారామలక్ష్మణులు, ఈప్రకా
రమునంజెప్పి, యాసుతీత్తమహామునిచ
రణంబులకునమస్కరించిరి.
అని, తాత్పర్యము.

తౌ సంస్పృశంతౌ చరణౌ వృత్థాప్య మునిపుంగవః

గాఢ మాలింగ్య సన్నేహ మిదం వచన మబ్రవీత్. ౧౦

టీక॥ మునిపుంగవః= మునిశ్రేష్ఠుండ
గునుతీక్షుండు; చరణౌ = పాదములను;
సంస్పృశంతౌ=తాకుచున్న; తౌ=ఆ
రామలక్ష్మణులను; ఉత్థాప్య=ఎత్తి;
సన్నేహం=చెలిమితోఁగూడునట్లుగా;
గాఢం=గట్టిగా; అలింగ్య= కవుఁగిలిం
చుకొని; ఇదం=ఈ; వచనం=మాటను; అ

బ్రవీత్=చెప్పెను.

మునిశ్రేష్ఠుండగునాసుతీత్తమహాము
ని, తనపాదంబులకునమస్కరింపుచున్న
యారామలక్ష్మణులనులేవనెత్తిసన్నేహా
తిశయఁబొప్ప, దృఢముగఁ గవుఁగిలిం
చుకొని, యిట్లుచెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

అరిష్టం గచ్ఛ పంథానం రామ సౌమిత్రిణౌ సహ

స్తీతయా చానయాసాధకం ఛాయయేవానువృత్తయా. ౧౧

టీక॥ రామ=రాముఁడా! సౌమిత్రిణౌ
సహ=లక్ష్మణునితోఁగూడను; ఛాయయే
వ=నీడయుంబోలె; అనువృత్తయా=
అనుసరించియుండునట్టి ; అనయా=
ఈ; స్తీతయాచసాధకం=స్తీతతోనుంకూ

డ; అరిష్టం=ఉపద్రవములేనట్టి; పంథా
నం=మాగఁమును; గచ్ఛ= పొందుదు
వుగాక.

రాముఁడా! ఛాయయుంబోలె న
నువతిఁగించియుండునట్టి యీస్తీతను ,

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము.

౯౭

స ౮

లక్ష్మణునింగూడి, నీవుపోవుచుండునప్పు యియుండుఁగాక. అని, తాత్పర్యము.
దు, నీమాగణము, ఉపద్రవరహితమ

పశ్యాశ్రమపదం రమ్యం దండకారణ్యవాసినామ్

ఏషాం తపస్స్వినాం వీర తపసా భావితాత్తనామ్. ౧౨

టీక॥ వీర=పరాక్రమశాలివగు రా	ఆశ్రమస్థానమును; పశ్య=చూడుము.
ముఁడా! తపసా=తపస్సుచేత; భావి	పరాక్రమశాలివగు రాముఁడా!
తాత్తనాం=ధ్యానింపఁబడిన పరమా	తపస్సుచేఁ బరమాత్మను ధ్యానింపు
త్తగల; దండకారణ్యవాసినాం= దండ	చుండునట్టి, యీదండకారణ్యముననుం
కారణ్యమునందుండునట్టి; ఏషాం=ఈ;	డమహామణుల యాశ్రమములంబాడు
తపస్స్వినాం = ఋషులయొక్క; ర	ము. అని , తాత్పర్యము.
మ్యం=సుందరమయిన; ఆశ్రమపదం=	

సప్రాజ్యఫలమూలాని పుష్పితాని వనానిచ

ప్రశస్తమృగయాధాని శాంతపక్షిగణానిచ. ౧౩

పుల్లపంకజషండాని ప్రసన్నసలిలానిచ

కారండవవికీణాని తటాకాని సరాంసిచ. ౧౪

ద్రక్ష్యసే దృష్టిరమ్యాణి గిరిప్రసవణానిచ

రమణీయా న్యరణ్యాని మయూరాభిరుతాని చ. ౧౫

టీక॥ సప్రాజ్యఫలమూలాని = అ	సమూహములుగలవియునగు; వనాని
ధికములయినపండ్లతోనుగడ్డలతోనుగూ	చ=వనములను; పుల్లపంకజషండాని=
డినవియు; పుష్పితాని=పూచినవియు;	వికసించినతామరపూల సమూహము
ప్రశస్తమృగయాధాని = శ్రేష్ఠముల	లుగలవియు; ప్రసన్నసలిలానిచ = ని
యినమృగములసమూహముగలవియు;	లములయిన జలములుగలవియు ;
శాంతపక్షిగణానిచ = శాంతిగలపక్షి	కారండవవికీణాని= నీరుకొల్లచేవ్యా

పింపఁబడినవియునగు; తటాకాని = చె
ఱువులను; సరాంసిచ = కొలనులను; దృ
ష్టిరమ్యాణి = చూచుటకురమణీయ
ములయిన; గిరిప్రసవణానిచ = పవత
ములయందలి సెలయేఱులను; మయా
రాభిరుతాని = నెమిళ్లధ్వనులుగల; ర
మణీయాని = మనోహరములగు , అర
ణ్యానిచ = అడవులను; ద్రక్ష్యసే (దక్ష్య
సి) = చూడఁగలవు.

ఫలమూల సమృద్ధంబులును మంచి
మృగంబులుగలవియుఁబరస్పరవైరంబు

విడిచిశాంతంబులయియుండు పక్షుల
తోఁగూడినవియునగు పుష్పితవనంబుల
ను , వికసితంబులగు కమలంబులును నీరు
కోడులునుగలిగి నిమలంబగు జలము
తోఁగూడిన తటాకంబులను సరస్సుల
ను , నేత్రానందకరంబులగు సెలయే
ఱులను, మధురంబుగాఁగూయు చుండు
మయూరంబులతోఁగూడిన మనోహరం
బులగునడవులను, నీవు చూడఁగలవు.

అని, తాత్పర్యము.

గమ్యతాం వత్స సౌమిత్రే భవానపిచ గచ్ఛతు

ఆగంతవ్యం త్వయా తాత పునరేవా శ్రమం మమ. ౧౬

టీక॥ వత్స = నిడ్డఁడవగు ; సౌమి
త్రే = లక్ష్మణుఁడా! గమ్యతాం = పొం
దఁబడుఁగాక. భవానపిచ = నీవును ; గ
చ్ఛతు = పొమ్ము. తాత = నాయనా!
త్వయా = నీచేత; పునరేవ = మఱలనే;
మమ = నాయొక్క; ఆశ్రమం = ఆశ్రమ
ము; ఆగంతవ్యం = పొందఁబడవలసి

నది.

లక్ష్మణుఁడా! నీవునుబొమ్ము ; రా
ముఁడా! నీవునుబొమ్ము; అయితే , మీ
రు, మఱలనాయాశ్రమంబునకొకమా
ఱురావలయును. అని, సుతీక్ష్ణమహాము
ని, రామాదులకుఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవము క్త స్తథే త్యక్త్వా కాకుత్స్థస్స హలత్త్వః

ప్రదక్షిణం మునిం కృత్వా ప్రస్థాతు ముపచక్రమే. ౧౭

టీక॥ కాకుత్స్థః = రాముఁడు ; ఏ
వం = ఇట్లు; ఉక్తః = చెప్పఁబడినవాఁ

డై; తథేతి = అట్లేయని; ఉక్త్వా = చెప్పి;
సహలత్త్వః = లక్ష్మణునితోఁగూడిన

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము.

౯౯

స ౮

వాఁడై; మునిం=సుతీర్ణునిగూచి; ప
దక్షిణం=ప్రదక్షిణమును; కృత్వా=చే
సి; ప్రస్థాతుం=బయలుదేలుటకు; ఉప
చక్రమే=ఆరంభించెను.

అట్లు రాముండు , సుతీర్ణునిమాట

లువిని, అట్లేయనిచెప్పి , లక్ష్మణసహ
తుండై , యమ్మునివరునకుఁబ్రదక్షిణ
ముగావించి, పయనంబయ్యెను.

అని, తాత్పర్యము.

తత శ్శుభతరే తూణీ ధనుషీ చాయతేక్షణా

దదౌ సీతా తయోర్భాగ్రోః ఖడ్గౌచ విమలత్సరూ. ౧౮

టీక॥ తతః = అంత; ఆయతేక్షణా
దౌ=దీక్షుములయినకండ్లుగల ; సీ
తా=సీతాదేవి; తయోః = ఆ; భా
గ్రోః=అన్నదమ్ములకు; శుభతరే=మి
క్కిలియుమంగళకరములగు; తూణీ=
అమ్ములపొదులను; ధనుషీచ=ధనుస్సుల
ను; విమలత్సరూ=నివలములయినపి

డులుగల; ఖడ్గౌచ=కత్తులను; దదౌ=ఇ
చ్చెను.

అంత , విశాలములగుకండ్లుగలసీ
తాదేవి, యారామలక్ష్మణులకిర్వురకు
ను, మంచయమ్ములపొదులనుధనుస్సుల
నునిమలంబగుపిడిగలకత్తులను, ఇచ్చె
ను. అని, తాత్పర్యము.

ఆబధ్యచ శుభే తూణీ చాపేచాదాయ సస్వనౌ

నిష్కాంతా వాశ్రమా ద్దంతు ముభౌ తౌ రామలక్ష్మణౌ. ౧౯

టీక॥ తౌ=ఆ; రామలక్ష్మణౌ=రా
మలక్ష్మణులు; ఉభౌ = ఇద్దఱును; శు
భే=మంగళకరములగు; తూణీ=అమ్ము
లపొదులను; ఆబధ్యచ = కట్టుకొని
యు; సస్వనౌ=ధ్వనితోఁగూడిన ; చా
పౌ=ధనుస్సులను ; ఆదాయచ=గ్ర
హించియు; గంతుం=పోవుటకు; ఆశ్ర

మాత్=ఆశ్రమముననుండి; నిష్కాం
తౌ=వెడలినారు.

అంతనారామలక్ష్మణులు , తూణీరం
బులబంధించుకొని, ధనుస్సులనుగ్రహిం
చి, యాశ్రమంబుననుండిబయలువెడలి
రి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౯

శ్రీమంతౌ రూపసంపన్నౌ దీప్యమానౌ స్వతేజసా
ప్రస్థితౌ ధృతచాపౌ తా సీతయాసహ రాఘవౌ. ౨౦

టీక॥ శ్రీమంతౌ = అధికమయిన రలయి; సీతయాసహ = సీతతోఁగూడ;
కాంతిగలవారలును; రూపసంపన్నౌ = ప్రస్థితౌ = వెడలిరి.
మంచిరూపముతోఁగూడినవారలును ; శ్రీమంతులును, మహాసౌందర్యశా
స్వతేజసా = తమకాంతిచేత; దీప్యమా లులునగు నారామలక్ష్మణులు, నిజదే
నౌ = ప్రకాశించుచున్నవారలునగు, హాకాంతిచేవెలుంగుచు, ధనుర్ధరులయి,
తౌ = ఆ; రాఘవౌ = రామలక్ష్మణులు; సీతతోఁగూడఁబోయిరి.
ధృతచాపౌ = ధరింపఁబడినవిల్లుగలవా అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషేఁ, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే, అష్టమస్కంధః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండాష్టమస్కంధే టీక,
ముగిసినది.

ॐ

న వ మ స ర్గ ప్రా ర ం భః.

సుతీక్ష్ణే నాభ్యనుజ్ఞాతం ప్రస్థితం రఘునందనమ్
హృద్యయా స్నిగ్ధయా వాచా భతార మిద మబ్రవీత్. ౧

టీక॥ సీతా(అధ్యాహృతము) = సీ వాఁడును ; భతారం = పెనిమిటి
తాదేవి; సుతీక్ష్ణేన = సుతీక్ష్ణమహాముని యునగు ; రఘునందనం = రాముని
చేత; అభ్యనుజ్ఞాతం = అనుమతిం బ గూర్చి; హృద్యయా = మనోహరముగు;
దీనవాఁడును; ప్రస్థితం = బయలు వెడలిన స్నిగ్ధయా = స్నేహముతోఁగూడిన;

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము.

౧౦౧

స ౯

వాచా=మాటచేత; ఇదం=ఈమాట నిరాముంజూచి, మధురంబును స్నేహ
ను; అబ్రవీత్=చెప్పెను. యుక్తంబునగువచనంబున, నట్లని, చె
సీతాదేవి, సుతీక్ష్ణమహాముని యను ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
మతింబొంది బయలు వెడలిన పెనిమిటి

అయం ధర్మః స్సుసూక్ష్మేణ విధినా ప్రాప్యతే మహాన్
నివృత్తే న తు శక్యోయం వ్యసనా త్కామజా దిహ. ౨

టీక||మహాన్=గొప్పదగు; అయం= సంపాదించు దగినది.
ఈ; ధర్మః= మునిధర్మము; సుసూ ఈమునిధర్మముమిక్కిలియు గొ
క్ష్మేణ=మిక్కిలియు సూక్ష్మమయిన; వి ప్పది; అతిసూక్ష్మమాగలంబున సంపా
ధినా= మాగలముచేత; ప్రాప్యతే= దింపఁదగినది; కామజవ్యసన మలను
పొందఁబడుచున్నది. ఇహ=ఇచ్చట; విడిచినవానికే దీనిసంపాదించశక్య మ
అయం=ఇది; కామజాత్= కామమువ గునుగాని, యితరునికలవిగాదు.
లనఁబుట్టిన; వ్యసనాత్=వ్యసనముననుం అని, తాత్పర్యము.
డి; నివృత్తేన=విడివడినవానిచేత; శక్యః=

త్రీణ్యేవ వ్యసనా న్యత్ర కామజాని భవం త్యుత

టీక|| అత్ర=ఇందు; ఉత= మిక్కి వ=మూఁడే; భవంతి= అగుచున్నవి.
లియు; కామజాని= కామమువలనంబు కామజవ్యసనములు మూఁడు గ
ట్టిన; వ్యసనాని=వ్యసనములు; త్రీణ్యే లవు. అని, తాత్పర్యము.

మిథ్యా వాక్యం పరమకం తస్మా ద్గురుతరా వుభౌ. ౩
పరచారాభిగమనం వినా వై రంచ రౌద్రతా

టీక||మిథ్యావాక్యం= అబద్ధముచె ను; వైరంచినా=వైరములేకయె; రౌ
ప్పుట; పరమకం= ఉత్కృష్టమయినది. ద్రౌతాచ=కోపముగలుగుటయు; ఉ
పరచారాభిగమనం= పరస్మిగమనము భౌ=రెండును; తస్మాత్=అబద్ధమునకన్న

ను;గురుతరౌ=అధికములయినవి.

అబద్ధముచెప్పటగొప్పది;పరస్త్రీగ
మనమునువైరకారణములేకయెకోపం

బవలంబించుటయు,నీరెందును, దానిక

న్ననుగొప్పవి. అని, తాత్పర్యము.

మిథ్యావాక్యం నతే ఘాతం నభవిష్యతి రాఘవ. ౪

టీక॥ రాఘవ=రాముడా!తే = నీ
కు;మిథ్యావాక్యం=అబద్ధపుమాట; న
ఘాతం=కలుగలేదు. నభవిష్యతి=క
లుగఁబోదు.

రాముడా!నీవిదివఱకెన్నఁడును అ
బద్ధముఁజెప్పినవాఁడవుకావు; ఇంకనుం
జెప్పఁబోవునదియులేదు.

అని, తాత్పర్యము.

కుతో భిలాషణం స్త్రీణాం పరేషాం ధర్మనాశనమ్

టీక॥ ధర్మనాశనం= ధర్మమును
నశింపఁజేయునట్టి;పరేషాం= ఇతరుల
యొక్క;స్త్రీణాం=స్త్రీలయొక్క; అ
భిలాషణం=కోరిక;కుతః= ఎక్కడిది?

అధర్మకారణంబగు,పరస్త్రీలయం
దలియభిలాషనీకెక్కడిది?

అని, తాత్పర్యము.

తవ నాస్తి మనుష్యేంద్ర నచా ఘాతే కదాచన. ౫

మనస్యపి తథా రామ నచైత ద్విద్యతే క్వచిత్

టీక॥ మనుష్యేంద్ర= మనుష్యులకుఁ
బ్రభుఁడవయిన;రామ=రాముడా! త
వ=నీకు;నాస్తి=లేదు. తే=నీకు; కదా
చనచ=ఒకానొకప్పుడును;నాఘాత్=
కలుగలేదు.తథా=అట్లు;ఏతత్= ఇది;
మనస్యపి=మనస్సునందును; క్వచిత్=ఒ

కానొకప్పుడును;నవిద్యతేచ=లేదును.

మనుష్యేశ్వరుండవగురాముడా!

పరస్త్రీవాంఛమాత్రము,నీకులేదు; ఇ
దివఱకెప్పుడునులేదు; మనస్సునందుఁ
గూడ,నీకట్టిసంకల్ప మెప్పుడును గలుగ
దు. అని, తాత్పర్యము.

స్వదారనిరత స్త్వంచ నిత్యమేవ నృపాత్మజ. ౬

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౧౦౩

స ౯

ధర్మిణ్య స్సత్యసంధశ్చ పితౄ నిదేశకారకః

టీక|| నృపాత్మజ = రాచకొమరండువగురామఁడా! త్వం=నీవు; నిత్య = నిత్య, ఎల్లప్పుడును స్వభార్యయందె, యా స క్తుండవు; పరమధామిణ కుండవు; స త్యసంధుండవు; తండ్రియాజ్ఞ కుజవదాఁటవు. అని, తాత్పర్యము.

మేవ=ఎల్లప్పుడునే; స్వదారనిరతశ్చ = సత్తుండవు. ధర్మిణ్యః = అధికముగా ధర్మముగలవాఁడవు. స త్యసంధశ్చ = సత్యప్రతిజ్ఞుండవును. పితౄః = తండ్రియొక్క; నిదేశకారకః =

సత్యసంధ మహాభాగ శ్రీమన్ లక్ష్మణపూర్వజ. ౨

త్వయి ధర్మశ్చ సత్యంచ త్వయి సర్వం ప్రతిష్ఠితమ్

టీక|| సత్యసంధ=సత్యప్రతిజ్ఞుండవు; మహాభాగ = పూజ్యమయినభాగ్యముగలవాఁడవు ; శ్రీమన్ = అధికమయినకాంతిగలవాఁడవు ; లక్ష్మణపూర్వజ = లక్ష్మణునియన్నపునగురామఁడా! త్వయి=నీయందు; ధర్మశ్చ=ధర్మమును; సత్యంచ=సత్యమును; త్వయి=నీయందు; సర్వం = అంతయు; ప్రతిష్ఠితం=ప్రతిష్ఠింపబడినది. సత్యసంధుండవు మహాభాగుండవు శ్రీమంతుండవు లక్ష్మణుని యన్నపునగురామఁడా! నీయందు, ధర్మంబును సత్యంబును, అన్నిసద్గుణంబులును, ప్రతిష్ఠితములయియున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

తచ్చ సర్వం మహాబాహూ శక్యం ధర్మం జితేంద్రియైః. ౩

తవ వశ్యేంద్రియత్వంచ జానామి శుభదర్శన

టీక|| మహాబాహూ = పెద్దచేతులుగలరామఁడా! తత్ = అది; సర్వం = అంతయు; జితేంద్రియైః = జయింపబడినయింద్రియములుగలవారిచేత ; ధర్మం = ధర్మం; శక్యం = అలవియగును. శుభదర్శన = మంగళకరమయినచూచుటగలరామఁడా! తవ = నీయొక్క; వశ్యేంద్రియత్వంచ = స్వాధీనము

లయినయింద్రియములుగలుగుటను; జా
నావి యిటుంగుదును.

మహా బాహుండవగు రాముడా!
అట్టిపరమధామికత మొదలగు గుణం

బులు, జితేంద్రియలయందుండును గా
ని, మఱి యెవ్వరియందును, ఉండవు;
నీవు, జితేంద్రియుండవనినాకుఁ జక్కఁ
గాఁ, చెలియును. అని, తాత్పర్యము.

తృతీయం యదిదం రౌద్రం పరప్రాణాభిహింసనమ్. ౯
నిరైవరం క్రియతే మోహ తచ్చతే సముపస్థితమ్

టీక॥ నిరైవరం = వైరములేనట్లు
గా; పరప్రాణాభిహింసనం = ఇతర
ప్రాణములహింసించుటయను; యత్ =
ఏ; ఇదం = ఈ; రౌద్రం = రౌద్రమును;
తృతీయం = మూడవవ్యసనము; మో
హత్ = అజ్ఞానమువలన; క్రియతే = చే
యఁబడుచున్నదో; తచ్చ = అదిమాత్ర

ము; తే = నీకు; సముపస్థితం = వచ్చినది.
వైరములేకయె ప్రాణిహింససే
యటయను రౌద్రవ్యసనము, అజ్ఞానం
బునఁబామరులచేఁ జేయఁబడును; అది
నీకిప్పుడు, తటస్థించియున్నది.
అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిజ్ఞాత స్త్వయా వీర దండకారణ్యవాసినామ్. ౧౦
ఋషీణాం రక్షణాథాయ వధ స్సంయతి రక్షసామ్

టీక॥ వీర = పరాక్రమశాలివగు రా
ముడా! త్వయా = నీచేత; దండకారణ్య
వాసినాం = దండకారణ్యమునందుంచు
నట్టి; ఋషీణాం = ఋషులయొక్క; ర
క్షణాథాయ = రక్షించుటకొఱకు;
సంయతి = యుద్ధమునందు; రక్షసాం =
రాక్షసులయొక్క; వధః = చంపుట; ప్ర

తిజ్ఞాతః = ప్రతిజ్ఞ చేయఁబడినది.
పరాక్రమశాలివగు రాముడా! నీ
వు, దండకారణ్యంబుననుండు ఋషుల ర
క్షించుటకై, రాక్షసులనందఱి యు
ద్ధంబునవధించెదనని, ప్రతిజ్ఞ గావించి
నావు, అని, తాత్పర్యము.

వీతన్నిమి త్తంచ వనం దండకా ఇతి విశ్రుతమ్. ౧౧

ప్రస్థిత స్త్వం సహభ్రాతా ధృతబాణశరాసనః

టీక త్వం=నీవు; ఏతన్నిమి త్వంచ=	డవై; ప్రస్థితః=వచ్చినావు.
దీనికొఱకె; దండకాణితి = దండకల	నీవు, ఇందుకొఱకె, తమ్మునితోఁగూ
ని; విశ్రుతం=ప్రసిద్ధమయిన; వనం= వ	డ, ధనుర్బాణంబులు ధరించి, యీదం
నమునుగూచి; భ్రాతాసహ = త	డకారణ్యంబునకువచ్చినావు.
మ్మునితోఁగూడ; ధృతబాణశరాసనః=	అని, తాత్పర్యము.
ధరింపఁబడిన బాణమునువిల్లును గలవాఁ	

తత స్త్వాం ప్రస్థితం దృష్ట్వా మమ చింతాకులం మనః. ౧౨
త్వద్వృత్తం చింతయంత్యా వై భవేన్నిశ్చేయసం హి తత్

టీక తతః=అంత; ప్రస్థితం = బ	స్సు; చింతాకులం= చింతచేవ్యాకులమ
యలుదేరిన; త్వం=నిన్ను; దృష్ట్వా=	యినది; భవేద్ధి=అగునుగదా!
చూచి; త్వద్వృత్తం = నీయాచారము	అంత , నీవట్లుబయలువెడలుటం
ను; తత్=ఆ; నిశ్చేయసం=మంగళ	జూచి, నీసత్యప్రతిజ్ఞతయునీక్షేమంబు
మును; చింతయంత్యాః = ఆలోచించు	నుంగుఱించియాలోచింప, నామనస్సు
చున్న ("వై" అనునదిపాదపూర్వార్థ	నకుమిక్కిలియుఁజింతయగుచున్నది.
ము); మమ=నాయొక్క; మనః= మన	అని, తాత్పర్యము.

నహి మే రోచతే వీర గమనం దండకాఽప్రతి. ౧౩
కారణం తత్ర వత్యోమి వదంత్యా శ్చూరియతాం మమ

టీక వీర=పరాక్రమశాలివగురా	ణమును; వత్యోమి=చెప్పెదను . వదం
ముఁడా! దండకాఽప్రతి = దండకార	త్యాః=చెప్పుచున్న; మమ (మత్)=నా
ణ్యమునుగూచి; గమనం = పోవుట;	వలన ; శ్చూరియతాం = విసంబంధఁ
మే=నాకు; నరోచతేహి=రుచింపదు	గాక.
గదా! తత్ర=అచ్చట; కారణం= కార	పరాక్రమశాలివగురాముఁడా! దం

డ కారణ్యమునకుఁబోవుటయందు, నా | ధను; నామాటనువినుము.
కిష్టములేదు; అందుకుఁ గారణంబుఁజెప్పి | అని, తాత్పర్యము.

త్వం హి బాణధనుష్పాణి భాత్రాసహ వనం గతః. ౧౪
దృష్ట్వా వనచరాన్ సర్వాన్ కచ్చి తుక్కుర్యా శరవ్యయమ్

టీక॥ బాణధనుష్పాణిః = బాణంబు | మోక్షమును; కుర్యాః కచ్చితే = చేయు
నుధనుస్సును జేతంగలవాఁడవును; భా | మవుగదా?
త్రాసహ = తమ్మునితోఁగూడ; వనం = ధనుర్బాణంబులు దాల్చి తమ్ముని
అడవిని; గతః = పొందినవాఁడవునగు; తోఁగూడవనంబునకువచ్చిననీవు, వనం
త్వం = నీవు; వనచరాన్ = అడవియం బుననుండు రాక్షసులంబూచినప్పుడు,
దుఁదిరుగునట్టివారలగు ; సర్వాన్ = బాణంబులువిడుతువుగదా?
అందఱనుగూచి; శరవ్యయం = బాణ | అని, తాత్పర్యము.

క్షత్రియాణాంచ హి ధను హుతాశస్యేం ధనానిచ. ౧౫
సమీపత స్థితం తేజో బల ముచ్చయతే భృశమ్

టీక॥ క్షత్రియాణాం = క్షత్రియుల | చునుగదా!
కు; ధనుశ్చ = ధనుస్సును; హుతాశస్య = అగ్ని హోమాఘ్రునకు సమీపంబునఁ గ
అగ్ని హోమాఘ్రునికి; ఇంధనానిచ = క | పైలున్నయెడ తేజస్సు వృద్ధిఁబొందున
పైలును; సమీపతః = సమీపమునందు; ట్లు, క్షత్రియులకు , సమీపంబునధను
స్థితం = ఉన్నదై; తేజో బలం = తేజస్సు స్సున్నయెడఁ దేజస్సు వృద్ధిఁబొందును.
యొక్కబలమును; భృశం = మిక్కిలి | అని, తాత్పర్యము.
యు; ఉచ్చయతేహి = వృద్ధిఁబొందిం

పురాకిల మహాబాహూ తపస్వీ సత్యవా క్షుచిః. ౧౬
కన్తిం శ్చి దభవ త్పుణ్యే వనే రతమ్మగద్విజే

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౧౦౭

స ౯

టీక॥ మహాబాహుఁ = పెద్దచేతులుగలరాముఁడా! పురాకిల = మున్ను; పుణ్యే = పవిత్రమయిన; రతమృగద్విజే = సంతసించిన మృగంబులును బక్షులును గల; కస్తింశ్చిత్ = ఒకానొక; వనే = అడవియందు; సత్యవాక్ = సత్యమయిన మాటగల; శుచిః = పరిశుద్ధుండగు ; త

పస్త్వీ = ఋషి; అభవత్ = ఉండెను. మహాబాహుండవగురాముఁడా ! మున్ను, పుణ్యంబును ఎల్లప్పుడు సంతోషంబులయి యుండు మృగపక్షులతోఁ గూడినదియునగునొకవనంబున, సత్యవాదియై బరిశుద్ధుండునగు నొకముని వరుండుండెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్యైవ తపసో విఘ్నం కతుం మింద్రశ్చచీపతిః. ౧౦౭
ఖడ్గపాణి రథా గచ్ఛ దాశ్రమం భటరూపధృత్

టీక॥ అథ = అంత; శచీపతిః = శచీదేవిపేరిమిటియయిన; ఇంద్రః = ఇంద్రుఁడు; తస్యైవ = ఆమునియొక్కయె; తపసః = తపస్సునకు; విఘ్నం = విఘ్నమును; కతుం = చేయుటకు; భటరూపధృత్ = భటురూపమును దాల్చినవాఁడై; ఖడ్గపాణిః = కత్తిచేతఁగల

వాఁడై; ఆశ్రమం = ఆశ్రమమునుగూర్చి; ఆగచ్ఛత్ = వచ్చెను. అంత, చేవేంద్రుండు , ఆమునికేతపోవిఘ్నంబుసేయుటకై, భటరూపంబుఁదాల్చి, కత్తిచేతంబునని, యమ్మునియాశ్రమమునకువచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్మిం స్తదాశ్రమపదే నిశితః ఖడ్గ ఉత్తమః. ౧౦౮
స న్యాసవిధినా దత్తః పుణ్యే తపసి తివ్రతః

టీక॥ తదా = అప్పుడు ; తస్మిన్ = ఆ; ఆశ్రమపదే = ఆశ్రమస్థానమునందు; నిశితః = కలుకైన; ఉత్తమః = శ్రేష్ఠమయిన; సః = ఆ; ఖడ్గః = కత్తి; పుణ్యే = పవిత్రమైన; తపసి = తపస్సునందు; తివ్రతః = ఉన్నట్టియామునకు; న్యాసవిధినా = న్యాస

మాగముచేత , దాచియుంచినదీగినప్పుడెమ్మనిచెప్పియిచ్చువిధంబున ననుట; దత్తః = ఇవ్వఁబడినది. అట్లు, భటవేషధారియగు నింద్రుండు, అయ్యాశ్రమంబున , మహాతపస్సుగావించు చున్న యామహాషికేఁ దీని

దాచియుంచి నేనడిగినప్పడిమ్మనితీక్షణం

అని, తాత్పర్యము.

బగునాఖిడ్గంబునొసంగెను.

స తచ్చస్త్ర మనుప్రాప్య న్యాసరక్షణతత్పరః. ౧౯
వనే తం విచర త్యేవ రక్షణ ప్రత్యయ మాత్మనః

టీక॥ సః=ఆమహషిః ; తత్=ఆ; రతి=సంచరించుచున్నాఁడు.

శస్త్రం= ఆయుధమును ; అనుప్రా
ప్య=పోంది; న్యాసరక్షణతత్పరః= తన
యొద్దదాచనుంచబడినదాని రక్షించు
టయందాసక్తుడై; ఆత్మనః= తనయొ
క్క; ప్రత్యయం=నమ్మకమునకుఁ గార
ణమయిన; తం=ఆఖిడ్గమును; రక్షన్నేవ-
రక్షించుచునే; వనే=అడవియందు; విచ

ఆమునివరుండు, తనయొద్దదాచ
నుంచినదానిరక్షించుట యందాసక్తు
డై, తననమ్మకమునుగాపాడు కొనుట
కై యాఖిడ్గము నేమటక రక్షించుచునే
యడవిందిరుగుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

యత్ర గచ్ఛ త్యుపాదాతుం మూలానిచ ఫలానిచ. ౨౦
నవినా యాతి తం ఖిడ్గం న్యాసరక్షణతత్పరః

టీక॥ న్యాసరక్షణతత్పరః=తనయొ

నివిడిచి; నయాతి=పోఁడు.

ద్దదాచనుంచబడినదాని రక్షించుట
యందాసక్తుడయినయాముని ; మూ
లానిచ=గడ్డలను; ఫలానిచ=పండ్లను; ఉ
పాదాతుం= సంగ్రహించుకొనుటకు;
యత్ర=ఎచ్చటికి; గచ్ఛతి = పోవుచు
న్నాఁడో; తం=ఆ; ఖిడ్గంవినా= కత్తి

అమ్మునివరుండు, తనయొద్ద దాచ
నుంచినదానిరక్షించుటకై, ఫలమూలం
బులను సంగ్రహించుటకై యెచ్చటికిఁ
బోయినను, ఆఖిడ్గమునువిడిచి పోవఁ
డు. అని, తాత్పర్యము.

నిత్యం శస్త్రం పరివహా క్రమేణ స తపోధనః. ౨౧
చకార రాద్రీం స్వాం బుద్ధిం త్యక్త్వా తపసి నిశ్చయమ్

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౧౦౯

స ౯

టీక॥సః=ఆ;తపోధనః=ఋషి; ని	విడిచి;రౌద్రీం=భయంకరమయిన బుద్ధి
శ్యం=ఎల్ల పృథులు;శస్త్రం= ఆయుధ	సి;చకార=చేసెను.
మును;పరివహః=ధరించుచు ; క్ర మే	ఆఋషి, ఋట్లు ఎల్ల పృథులు ఆయుధ
ణ=వరుసచేత;స్వాం=తనదైన ; తప	మునుధరించుటచేత, దసతపస్సునువద
సి=తపస్సునందు;నిశ్చయం= చాధ్యక్ష	లి, హింసారూపమయిన రౌద్రబుద్ధిం
రూపమయిన;బుద్ధిం=బుద్ధిని;త్యక్వా=	బొందెను. అని, తాత్పర్యము.

తత స్స రౌద్రే ౭ భిరతః ప్రమత్తో ౭ ధర్మకర్మితః. ౨౨

తస్య శస్త్రస్య సంవాసా జ్జగమ నరకం మునిః

టీక॥తతః=అంతః;సః=ఆ; మునిః=	రకమును;జగమ=పొందెను.
ఋషి;తస్య=ఆ;శస్త్రస్య=ఆయుధము	అంత, నమ్మ హాషి, యాయాయు
యొక్క;సంవాసాత్=సహవాసమువ	ధసంసగఃమువలన, బ్రాణిహింసార
లన;రౌద్రే=రౌద్రవ్యసనమునందు; ఆ	తుండై, యుడలుదెలియక యధర్మం
భిరతః=ఆసక్తుడై;ప్రమత్తః= మదిం	బాచరించుచుండి, తుదకు , నరకంబు
చినవాడై; అధర్మకర్మితః=అధర్మ	నొందెను. అని, తాత్పర్యము.
ముచేచిడింపబడినవాడై;నరకం= న	

ఏవ మేత త్పురా వృత్తం శస్త్రసంయోగకారణమ్. ౨౩

టీక॥ఏవం=ఇట్లు;ఏతత్=ఈ ; శ	ఇట్లు, మున్ను ఆయుధసంపర్కం
స్త్రసంయోగకారణం=ఆయుధ సంప	బున, నమ్ము నివరునకు, అధర్మ బుద్ధిగ
ర్కమేకారణముగాఁగలయధర్మ ప్ర	లిగి, నాశముగలిగినది.
వతానము; పురా=మున్ను;వృత్తం=	అని, తాత్పర్యము.
నడచినది.	

అగ్నిసంయోగవ ధేతు శ్చస్త్రసంయోగ ఉచ్యతే

టీక॥ అగ్ని సంయోగవత్ = నిష్పత్తి	బడుచున్నది.
టిసంబంధమువలె; శస్త్రసంయోగః =	ఆయుధసంసగము, అగ్నిసంప
ఆయుధసంబంధము; హేతుః = వికార	రగమువంటిదని పెద్దలు చెప్పెదరు.
మునకుఁ గారణముగాఁడచ్యుతే = చెప్పఁ	అని, తాత్పర్యము.

స్నేహోచ్చ బహుమానాచ్చ స్థారయే త్వాం నశిక్షయే. ౨౪

టీక॥ అహం (అధ్యాత్మము) =	నేనునీయందలి స్నేహంబునను, నీవునా
నేను; స్నేహోచ్చ = స్నేహమువలనను;	యందుంచి యుండు గౌరవంబునను,
బహుమానాచ్చ = గౌరవమువలనను;	నీకుఁ దెలిసినధర్మము నేజ్ఞాపక పఱచు
త్వాం = నిన్ను; స్థారయే = జ్ఞాపకప	చున్నానుగాని, శిక్షించుటకుఁ జెప్ప
ఱచెదను. నశిక్షయే = శిక్షింపను.	లేదు. అని, తాత్పర్యము.

న కథంచన సా కార్యా గృహీతధనుషా త్వయా

బుద్ధి రైవరం వినా హంతుం రాక్షసాన్ దండకాశితాన్. ౨౫

టీక॥ గృహీతధనుషా = పట్టుకొనఁబ	ద్ధి ; కథంచన = ఎట్లయినను; నకా
డినధనుస్సుగల; త్వయా = నీచేతఁబై	ర్యా = చేయఁదగినదికాదు.
రంవినా = వైరములేక; దండకాశి	నీవుధనుర్ధరుండవయి, నిరపరా
తాన్ = దండకారణ్యమునుబొందిన;	ధులగు దండకారణ్యమునందుండు రా
రాక్షసాన్ = రాక్షసులను ; హంతుం =	క్షసుల నెట్లయినను, వధింపవలదు.
చంపుటకు; సా = ఆ; బుద్ధిః = రౌద్రబు	అని, తాత్పర్యము.

అపరాధం వినా హంతుం లోకాన్ వీర నకామయే

టీక॥ వీర = పరాక్రమశాలివగు రా	పరాక్రమశాలివగురాముఁడా! అ
ముఁడా! లోకాన్ = జనులను; అపరా	పరాధములేక, వ్యధముగాఁ బ్రా
ధంవినా = అపరాధములేక; హంతుం =	ణులంజంప, నాకిష్టములేదు.
చంపుటకు; నకామయే = కోరను.	అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*అరణ్యకాండము.

౧౧౧

స ౯

క్షత్రియాణాంతు వీరాణాం వనేషు నిరతాత్మనామ్. ౨౬
ధనుషా కార్య మేతావ దాతానాం త్వభిరక్షణమ్

టీక||వీరాణాం= పరాక్రమశాలులగు; ర్యం=చేయఁదగినది.
క్షత్రియాణాం=క్షత్రియులకు; ఆతానాం=ఆపన్నులగు; వనేషు=అడువుల
యందు; నిరతాత్మనాం=ఆసక్తమయినమనస్సుగలఋషులయొక్క; అభిరక్షణం=రక్షించుట; ఏతావత్తు = ఇంతమాత్రమే; ధనుషా=ధనుస్సుచేత; కా

వీరులగు,క్షత్రియులకు, తమ మెదుటరాక్షసులచేఁ బడింపఁ బడుచున్న ఋషులనురక్షించుటయె, ధనుస్సుతోఁ జేయవలసినపని; రాక్షసుల నందఱను హింసించుటగాదు.అని, తాత్పర్యము.

క్వచ శస్త్రం క్వచవనం క్వచక్షౌత్రం తపః క్వచ. ౨౭
వ్యావిధ మిద మస్తాభి దేశధర్మస్తు పూజ్యతామ్

టీక|| శస్త్రంచ = ఆయుధమును; జింపఁబడుఁగాక.
క్వ=ఎచ్చట? వనంచ = అడవియు; ఆయుధమెచ్చట? అరణ్యవాసమెచ్చట? క్షత్రియధర్మమెచ్చట? తపంబెచ్చట? ఇవన్నియుఁబరస్పరవిరుద్ధములు, క్షును; క్వ=ఎచ్చట? ఇదం=ఇది; వ్యాకాఁబట్టి, మనము , ఈయరణ్యప్రదేశమునందుఁజేయఁ దగినతపస్సనెడుధర్మమునచేయుదము.అని, తాత్పర్యము.
విధం=పరస్పరవిరుద్ధమయినది. అస్తాభిః=మనచేత; దేశధర్మస్తు = దేశధర్మముమాత్రము; పూజ్యతాం=పూ

తదార్య కలుషా బుద్ధి జ్ఞాయతే శస్త్రసేవనాత్. ౨౮
పునగత్వా త్వయోధ్యాయం క్షత్రధర్మం చరిష్యసి

టీక|| ఆర్య= పూజ్యుండవగు రాసేవనాత్=ఆయుధధారణమువలన ;
ముఁడా! తత్ = అందువలన; శస్త్రకలుషా=పాపిష్ఠమయిన ; బుద్ధిః=రా

<p>ద్రబుద్ధి జాయతే = పుట్టుచున్నది. పు నః=మఱల ; గత్వాః = పోయిమా త్రము; అయోధ్యాయాం = అయోధ్యా పురమునందు; క్షత్రధమణః = క్షత్రియ ధమణమును; చరిష్యసి = ఆచరింపఁగలవు పూజ్యుండవగు రాముడా! అట్లుగు</p>	<p>టవలన, శస్త్రధారణముచేఁచాపబుద్ధి గలుగునుగాన, దానివదలితపంబుగా వంతము; మఱలనయోధ్యకుఁబోయి చ్చట క్షత్రియధమణంబునాచరింప వ చ్చును. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

అక్షయా తు భవే ప్రీతి శ్వశూ శ్వశురయో మమ. ౨౯
యది రాజ్యం పరిత్యజ్య భవే స్త్వం నిరతో మునిః

<p>టీక॥ త్వం = నీవు; రాజ్యం = రాజ్య మును; పరిత్యజ్య = విడిచి; నిరతః = ఆస క్తుఁడవైన; మునిః = ఋషివి ; భవేద్య ది = అగుదువేని; మమ = నాయొక్క; శ్వ శూ శ్వశురయోః = అత్తమామల కు; అక్షయా = నాశములేని; ప్రీతిస్తు =</p>	<p>సంతోషమును; భవేత్ = అగును. నీవింక నెప్పటికిని రాజ్యమే యక్క ఱలేదనిమునివైయెయున్నచో, నాకై కేయీదశరథుల కక్షయంబగు సంతో షంబునుంగలుగును. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ధర్మా దధణః ప్రభవతి ధర్మా త్ప్రభవతే సుఖమ్. ౩౦
ధర్మేణ లభతే సర్వం ధర్మసార మిదం జగత్

<p>టీక॥ ధర్మాత్ = ధర్మమువలన; ధర్మ లభః = ధనము; ప్రభవతి = పుట్టుచున్న ది. ధర్మాత్ = ధర్మమువలన; సుఖం = సుఖ ము; ప్రభవతే = కలుగుచున్నది; ధర్మే ణ = ధర్మముచేత; సర్వం = అన్నింటిని; లభతే = పొందుచున్నాఁడు. ఇదం = ఈ; జగత్ = ప్రపంచము; ధర్మసారం =</p>	<p>ధర్మమెసారముగాఁగలది. ధర్మమువలన ధనముగలుగును; ధ ర్మమువలన సుఖంబునుంగలుగును; అ ట్లు ధర్మంబువలననే సర్వంబునుం గ లుగును ; కావునఁ బ్రపంచమునకంత యధర్మమెముఖ్యము. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఆత్మానం నియమై స్తైస్త్వైః కశ్కయిత్వా ప్రయత్నతః. ౩౧
ప్రాప్యతే నిపుణై ధర్మమో న సుఖా ల్లభ్యతే సుఖమ్

టీక॥ నిపుణైః = సమధుకలచేత ; ము; నలభ్యతే = పొందఁబడదు.
ఆత్మానం = శరీరమును ; తైస్త్వైః = ఆ సమధుకలగువారలు , నానావిధ
యా; నియమైః = ప్రతములచేత; ప్రయ ప్రయత్నములచేఁ జాంఁద్రాయణాదిప్ర
త్నతః = ప్రయత్నముచేత; కశ్కయి తంబులదేహంబుఁగృశింపఁజేసి, ధర్మ
త్వా = కృశింపఁజేసి; ధర్మః = ధర్మ మునుబొందెదరు; ఎన్నటికినిసుఖంబున
ము; ప్రాప్యతే = పొందఁబడుచున్నది. సుఖంబుదొరకొనదు. అని, తాత్పర్యము.
సుఖాత్ = సుఖమువలన; సుఖం = సుఖ

నిత్యం శుచిమతి స్సౌమ్య చర ధర్మం తపోవసే. ౩౨
సవణం హి విదితం తుభ్యం త్రైలోక్య మపి తత్త్వజః

టీక॥ సౌమ్య = శాంతుండవగురా లోక్యమపి = ముల్లోకములును ; విదితం
మఁడా! నిత్యం = ఎల్లప్పుడును; శుచిమ హి = తెలిసినదిగదా.
తిః = పరిశుద్ధమయినబుద్ధిగలవాఁడవై; శాంతుండవగురామఁడా ! అట్లు
తపోవసే = తపోవనమునందు; ధర్మం = కావునఁ , దపోవనంబుననుండిధర్మం
ధర్మమును; చర = ఆచరింపుము. తు బునాచరింపుము ; ముల్లోకంబులయం
భ్యం = నీకొఱకు; తత్త్వతః = యాధా దును, నీకుఁదెలియనిదేదియులేదు.
ర్థముచేత; సర్వం = అంతయు ; త్రై అని, తాత్పర్యము.

శ్రీచాపలా దేత దుదాహృతం మే
ధర్మశాస్త్రం వక్తుం తవ క స్సమర్థః. ౩౩
విచార్య బుద్ధ్యాతు సహానుజేన
య ద్రోచతే త తుగరు మాచిరేణ

టీక॥ ఏతత్ = ఇది; మే(మయా) = నా చల్యమువలన; దుదాహృతం = చెప్పఁ
జేత; శ్రీచాపలాత్ = శ్రీకైకలచాం బడినది. తవచ = నీకును; ధర్మః = ధర్మ

మును;వక్తుం=చెప్పటకు;కః = ఎవ్వఁ
డు;సమర్థః=సమర్థుఁడగుడు? అనుశేనస
హ=తమ్మునితోఁగూడ;బుద్ధ్యా=బుద్ధి
చేత; విచార్యతు = ఆలోచించియు;
యత్=ఏది; రోచతే = రుచించుచు
న్నదో;తత్=దాని;మాచిరేణ= శీఘ్ర
ముగా;కురు=చేయుము.

నేనుస్త్రీచాపలంబుననీమాటంజెప్పి
నాను ; నీకుఁగూడధమకంబుపదేశింప
నెవ్వఁడుసమర్థుఁడగుడు? నీవు , లక్ష్య
ణునితోఁగూడఁ , జక్కఁగానాలోచిం
చి, నీకేదియిష్టమోదాని శీఘ్రముగాఁ
గావింపుము.అని , సీతాదేవిరామున
కుంజెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే, నవమస్కంధః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండనవమస్కంధటిక,
ముగిసినది.

ॐ

ద శ మ స ర్గ ప్రా రం భః.

వాక్య మేత త్తు వై దేహ్య వ్యాహృతం భర్తృభక్తయీ
శ్రుత్వా ధమే స్థితో రామః ప్రత్యువాచాథ మైథిలీమ్. ౧

టిక॥ధమే= ధమమునందు; స్థి
తః=ఉన్న; రామః= రాముఁడు; భ
ర్తృభక్తయీ= పెనిమిటియందుభక్తి
గల;వై దేహ్య = సీతాదేవిచేత; వ్యా
హృతం=చెప్పఁబడిన; ఏతత్=ఈ;వా
క్యం=మాటను; శ్రుత్వాతు= విన్నం

తనె; అధ=అంత; మైథిలీం= సీతను
గూర్చి; ప్రత్యువాచ=బదులుచెప్పెను.
ధామికుండగురాముండు, పెనిమి
టియందధికభక్తిగల సీతాదేవిచెప్పిన
మాటనువిని, యాచిడంజూచి యిట్లు
చెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౧౧౫

స ౧౦

హిత ముక్తం త్వయా దేవి స్నిగ్ధయా సదృశం వచః
కులం వ్యపదిశంత్యాచ ధమజ్ఞే జనకాత్మజే. ౨

టీక|| ధమజ్ఞే = ధమముఁదెలిసిన దృశం = సమానమునగు; వచః = మాట; దానవు; జనకాత్మజే = జనకమహారాజుకొమారతెనగు; దేవి = సీతాదేవి! స్నిగ్ధయా = స్నేహముగలదానవును; కులం = వంశమును; వ్యపదిశంత్యాచ = దుంగల స్నేహమునకును నీకులంబునకును, దగునట్లు, హితంబగు, మాటఁజెప్పినచేత; హితం = మేలు సేయునదియు; సతివి. అని, తాత్పర్యము.

కిన్ను వత్సోమ్యహం దేవి త్వయైవోక్త మిదం వచః
క్షత్రియై ధార్యతే చాపా నాతశ్చబ్ధో భవేదితి. ౩

టీక|| దేవి = సీతాదేవి! అహం = నేను; కిన్నువత్సోమి = ఏమిచెప్పుదును? త్వయైవ = నీచేత నె; ఇదం = ఈ; వచః = మాట ; ఉక్తం = చెప్పఁబడినది; ఆతశ్చబ్ధః = ఆతఁధ్వని; నభవేదితి = కలుగఁగూడదని; క్షత్రియైః = క్షత్రియులచేత; త; చాపః = ధనుస్సు; ధార్యతే = ధరింపఁబడుచున్నది. సీతాదేవి! నేనేమిచెప్పవలయును? ఎవ్వరును, ఆర్తులుకాగూడదనిక్షత్రియులుధనుస్సు ధరింతురని, నీవె చెప్పితివి గదా! అని, తాత్పర్యము.

తే చాతా దండకారణ్యే మనయ స్సంశితవ్రతాః
మాం సీతే స్వయ మాగమ్య శరణ్యా శ్శరణం గతాః. ౪

టీక|| సీతే = సీతా! దండకారణ్యే = గు; తే = ఆ; మనయశ్చ = మునులును; ఆ దండకారణ్యమునందు; సంశితవ్రతాః = తాః = పీడితులయి; స్వయం = తా. తీక్ష్ణమయినవ్రతముగలవారలును; శరణ్యాః = శరణుపొందఁదగినవారలునగు; తే = ఆ; మనయశ్చ = మునులును; ఆ మాం = నన్ను; శరణ్యాః = శరణుపొందఁదగినవారలునగు; గతాః = పొంది

నారు.

స్తీతా ! తీక్షణములగుప్రతములు సేయువారలును, శరణ్యులునగు , నాదం

డకారణ్యమునందలిమునులు , వారలై యేనాయొద్దకువచ్చి, శరణుచొచ్చినారు. అని, తాత్పర్యము.

వసంతో ధమనిరతా వనే మూలఫలాశనాః

న లభంతే సుఖం భీతా రాక్షసైః క్రూరకర్తృభిః. ౫

టీక॥ధమనిరతాః= ధమమునం దాసక్తులును; మూలఫలాశనాః=గడ్డలును; ఫలములు నె యాహారముగాఁగలవారలును; వనే=అడవియందు; వసంతః=వాసము సేయుచున్నవారలునగు మునులు; క్రూరకర్తృభిః=క్రూరములయినకార్యములుగల; రాక్షసైః= రాక్షసులచేత; భీతాః=భయపడినవారలయి ; సు

ఖం=సుఖమును; నలభంతే=పొందరు.

ధమ పరాయణులై వనంబున ఫలమూలంబులనాహారంబుగాఁ గొనుచునివాసము సేయుచుండునామునులు, క్రూరకర్ములగు రాక్షసులకు భయపడి, సుఖంబునొందఁజాలకున్నారు.

అని, తాత్పర్యము,

కాలేకాలేచ నిరతా నియమై ర్వివిధై వనే

భక్త్యంతే రాక్షసై ర్భీమై నకరా మాం సోపజీవిభిః. ౬

టీక॥వనే=అడవియందు; కాలేకాలేచ=అన్యైకాలమునందు; వివిధైః=నానావిధములయిన ; నియమైః=వ్రతములచేత; నిరతాః= ఆసక్తులగు; నరాః=మునులు; మాంసోప జీవిభిః=మాంసమునాశ్రయించి జీవించునట్టి ; భీమైః=భయంకరులయిన; రాక్షసైః=

రాక్షసులచేత; భక్త్యంతే= తనఁబడుచున్నారు.

మాంసాహారులగు భయంకరాకారులయిన రాక్షసులు; అడవియందు, నానావిధవ్రతములుగావించుకొనుచుండు సుచేయుచుండుమునులను, బట్టిభక్షించుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

తే భక్త్యమాదౌ మునయో దండకారణ్యవాసినః

అస్తా నభ్యవపద్యేతి మా మూచ ద్విజసత్తమాః. ౭

టీక॥ దండకారణ్యవాసినః = దండ అని; డోచుః = చెప్పిరి.
కారణ్యమునందుండునట్టి ; ద్విజసత్తమాః = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులగు ; తే = ఆ; మునయః = మునులు; భత్యమాణాః = భక్షింపఁబడుచున్నవారలయి; మాం = నన్నుఁగూచి; అస్తా = మమ్ము; అభ్యవపద్య = అనుగ్రహింపుము. ఇతి = అని, తాత్పర్యము.
దండకారణ్యముననుండు, బ్రాహ్మణోత్తమలయినయామునులు, అట్లు రాక్షసులచేభక్షింపఁబడుచు, బాధపడఁజాలక, నాయొద్దకువచ్చి, “మమ్మునుగ్రహింపుము” అని, చెప్పిరి.

మయాతు వచనం శ్రుత్వా శేషా మేవమ్ముఖా చ్యుతమ్
కృత్వా చరణశుశ్రూషాం వాక్య మేత దుదాహృతం. ౮

టీక॥ ఏవం = ఇట్లు; తేషాం = వారల యొక్క; ముఖాత్ = నోటివలన ; చ్యుతం = జాతిన; వచనం = మాటను ; శ్రుత్వా = విన్నంత నె; మయా = నాచేత; చరణశుశ్రూషాం = పాదసేవను ; కృత్వా = చేసి; ఏతత్ = ఈ; వాక్యం = మాట; ఉదాహృతం = చెప్పఁబడినది.
నేను, వారలుచెప్పిన మాటను విని, వారలపాదలబుకువందనంబు గావించి, యీమాటఁజెప్పినాను.
అని, తాత్పర్యము.

ప్రసీదంతు భవంతో మే హీరేశా హి మమాతులా
యదీదృశై రహం ఏషై రుపస్థేయై రుపస్థితః. ౯

టీక॥ భవంతః = మీరలు; మే = నాకొఱకు; ప్రసీదంతు = ప్రసన్నులగుదురుగాక. అహం = నేను; ఈదృశైః = ఇట్టి; ఉపస్థేయైః = ఉపాసింపఁదగిన; ఏషైః = బ్రాహ్మణులచేత; ఉపస్థితః (ఇతి) యత్ = పొందఁబడినాననునది మేదిగలదో; ఏషా = ఇది; మమ = నాకు; అతులా = సరిలేని, హీహి = సిగ్గుగదా!
మీరలు నాయపచారమును తమిం

౧౧౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౧౦

పుడు; నేనుమీయొద్దకువచ్చి సేవసేయ | చుచున్నారనునదినాకుమిక్కిలియుసిగ్గు
వలసియుండఁగా, నట్టిమహనీయులర | గానన్నది. అని, తాత్పర్యము.
గు మీరలునాయొద్దకువచ్చి ప్రాధికం

కింకరో మీతి చ మయా వ్యాహృతం ద్విజసన్నిధౌ

టీక|| అహం (అధ్యాహృతము)= నది.
నేను; కిం=జేసిని; కరోమి = చేయుదు నేనేమి సేయవలయును? చెప్పుడు.
ను? ఇతిచ=అనియు; మయా= నాచేత; అని, యామునులయెదుట నేను జెప్పినా
ద్విజసన్నిధౌ= బ్రాహ్మణులసన్నిధాన ను. అని, తాత్పర్యము.
మునందు; వ్యాహృతం = చెప్పబడి

ము

సర్వై రేత్యైస్సమాగమ్య వాగ్వింబునాదాహృతా. ౧౦

టీక|| వీత్యైః=ఈమునులచేత ; స అంత , నామునులందఱునుజేరి ,
రైవ్యః=అందఱిచేతను ; సమాగమ్య= యిగామాటంజెప్పిరి.
చేరి; ఇయం=ఈ; వాక్=మాట; సము అని, తాత్పర్యము.
దాహృతా=చెప్పబడినది.

రాక్షసై దండకారణ్యే బహుభిః కామరూపిభిః

అదితా స్తస్మి దృఢం ధ్వామ భవా న్న స్తత్ర రక్షతు. ౧౧

టీక|| రామ=రాముఁడా ! వయం అదితాః= పీడింపఁబడినవారలము ;
(అధ్యాహృతము)=మేము; దండకార స్త(స్తః)=అగుచున్నాము. భవా= నీవు; తత్ర=అవిషయమునందు; నః= మ
ణ్యే=దండకారణ్యమునందు; కామరూ న్ము; రక్షతు=కాపాడుము.
పిభిః=ఇచ్చార్చినమగురూపముగల ; బ రామఁడా! దండకారణ్యంబునఁ,
హుభిః=పెక్కిండఁబడిన; రాక్షసైః= గామరూపులగు రాక్షసులు పెక్కిండఁ
రాక్షసులచేత; దృఢం= మిక్కిలియు;

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౧౧

స ౧౦

వచ్చి, మమ్ముఁజాల బాధించుచున్నా | అని, తాత్పర్యము.
రు; నీవు మమ్మురక్షింపుము.

హేమకాలేషు సంప్రాప్తాః పర్వకాలేషు చానఘ
ధర్షణయంతి సుదుర్ధషా రాక్షసాః పితృతాశనాః. ౧౨

టీక అనఘ = పాపరహితుండవగు	తి = బెదిరించుచున్నారు.
రాముఁడా! సుదుర్ధషాః = ఎదిరింప	పాపరహితుండవగు రాముఁడా!
నలవిగానివారలును; పితృతాశనాః =	దుర్ధషులును మాంసాశనులు నగు
అంసమె యాహారముగాఁగల వార	నారాక్షసులు. హేమ సమయంబుల
గు; రాక్షసాః = రాక్షసులు; హేమ	యందునా సమాసాది యాగ
హేమ సమయములందు	సమయ
= దర్శపౌణ్యమా	బులం
యందును; సంప్రా	వచ్చి, యాగం
ధర్షణయం	బెదిరించెదరు.

యము.

రాక్షసై ధర్షితానాం తాపసానాం తపస్స్వినామ్
గతిం మృగయమాణానాం భవాన్మః పరమా గతిః. ౧౩

టీక రాక్షసై = రాక్షసులచేత ;	పరమా = శ్రేష్ఠమయిన; గతిః
ధర్షితానాం = పీడింపఁబడినవారల	రాక్షసులచేనానావిధవ
మును; తపస్స్వినాం = కరుణింపఁదగి	ధింపఁబడుచున్నవారలముఖ
నవారలమును; గతిం = రాక్షసుని; మృగ	ముదిక్కులేనివారలమునగు,
యమాణానాం = వెదకుచున్నవారల	వెపరమగతివి. అని, తాత్పర్య
మునగు; నః = మాకు; భవాన్మః = నీవు ;	

కామం తపఃప్రభావేన శక్తాహంతుం నిశాచరా
చిరాజీవంతు నేచ్ఛామస్తపః ఖండయితుం

టీక॥ వయం=మేము; తపఃప్రభా	యటకు; నేచ్ఛామః=కోరము.
వేన = తపోమహిమ చేత ; నిశాచ	మేము , తపోమహిమచేరాక్షసు
రాక్ష=రాక్షసులను; హ	లంజంపఁగలము, వాస్తవమే ; అయి
పుటకు; శక్తాః కామం=	సమర్థులమే. తే, బహుకాలముగాఁగట్టపడిసంపా
తు=అయితే; చిరాజ్ఞిత	ం = బహు దించినతపస్సునశించు నేయని యూరకు
కాలముగా సంపాదించఁ	గడిన; తపః= న్నాము. అని, తాత్పర్యము.
తపస్సును; ఖండయితుం	= నశింపఁజే

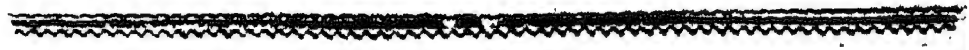
బహువిధం తపో నిత్యం దుశ్చరం చైవ రాఘవ
తేన శాశ్వతమౌచామో భక్త్యమాణాశ్చ రాక్షసైః ౧౫

టీక॥ రాఘవ=	శపః=	ముంచామః=విడువకు
తపస్సు; నిత్యం=	శు	రాముఁడా! తపస్సు
స్థం=పెక్కువిఘ్నము	శ్చ	లియుఁగట్టము; దానికి
వ=చేయనలవిగానిదియ		అంగవలన, ఒకట్టుపడెనని.

త; రాక్షసైః=రాక్షసులచేత;	సు, తపోయంజాలక, రాక్షసులు భ
శాశ్చ=భక్షింపఁబడుచున్న	క్షించినను, వారలశపింపకున్నాము.
య్య; శాపం= శాపమును; న	అని, తాత్పర్యము.

త దద్యమానా న్రక్షోభి దఁడకారణ్యవాసిభిః
రక్ష నస్త్యం సహభ్రాతా త్వన్నాథాహి వయం వనే. ౧౬

త్=అందువలన; భ్రాతా	మమ్ము; రక్ష=కాపాడుము. వయం=
స్నునితోఁగూడ ; దండకార	మేము; వనే= అడవియందు; త్వన్నా
డకారణ్యమునందుండు	థాహి=నీవెనాథుండవుగాఁగల వార
రాక్షసులచేత; అద్య	లముగదా!
బడుచున్న; నః =	అందువలన, నీవు, లక్ష్మణుండును,

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము.

౧౩౧

స ౧౦

అట్లు, దండకారణ్యవాసులచేబీడింపఁ
బడుచున్నమమ్మరక్షింపుఁడు; ఈయడఁ బుష్పలందఱునాతోఁజెప్పినారు.
వియందు, మాకుమీరేకదానాథులరు; అని,తాత్పర్యము.

మయాచైత ద్వచ శ్చృత్వా కాత్తేన్ద్యన పరిపాలనమ్
ఋషీణాం దండకారణ్యే సంశ్రుతం జనకాత్మజే. ౧౨

టీక॥ జనకాత్మజే = జనకమహారాజుకొమారతేజగుసీతా ! మయాచ = నేచేతను; ఏతత్ = ఈ; వచః = మాట
శ్రుతం = ప్రతిజ్ఞచేయఁబడినది.
జనకమహారాజుకొమారతేజగు సీతా
దేవీ! నేను, ఆఋషులమాటనువిని, దం
డకారణ్యంబునందలిఋషులను, అన్నివి
ధంబులనురక్షించెదనని, ప్రతిజ్ఞగావిం
చినాను. అని,తాత్పర్యము.
సంశ్రుతం = పాలించుట ; సం

సంశ్రుత్యచ నశత్యౌమి జీవమానః ప్రతిశ్రవమ్
మనీనా మన్యథాకతుం సత్య మిష్టం హి మే సదా. ౧౩

టీక॥ అహం (అధ్యాత్మతము) = నేను; సంశ్రుత్యచ = ప్రతిజ్ఞచేసియు; జీవమానః = బ్రతికియున్నవాఁడనై;
మనీనాం = మనులయొక్క, మనులకుఁగాఁజేయబడినయెనుట ; ప్రతిశ్రవం = ప్రతిజ్ఞను; అన్యథాకతుం = వేరువిధముగాఁజేయుటకు; నశత్యౌమి = చాలను. మే = నాకు; సదా = ఎల్లప్పుడు ; సత్యం = సత్యవచనము; ఇష్టం హి = ప్రీతియుగదా!
నేనుప్రతిజ్ఞచేసియున్నవెనుక బ్రతికియుండు వఱకును, మనులకుఁగాఁజేసిన యీప్రతిజ్ఞదప్పఁజాలను; నాకుసత్యము, సవకాలావస్థలయందును బ్రీతిమని నీకుందెలియును గదా! అని,తాత్పర్యము.

అప్యహం జీవితం జహ్యం త్వాం వా సీతే సలక్షణమ్

నతు ప్రతిజ్ఞాం సంశ్రుత్య బ్రాహ్మణేభ్యో విశేషతః. ౧౯

టీక॥ సీతే=సీతా! అహం= నేను; ప్రతిజ్ఞను యెంతమాత్రము విడువను.
 జీవితమపి=ప్రాణము నైనను ; సలత్తు సీతాదేవీ! నేనునా ప్రాణమును గా
 ణం=లత్తుణునితోఁగూడిన ; త్వాం నిన్నుఁగానిలత్తుణుని గానివిడుతును; ఎ
 వా=నిన్నుఁగాని; జహ్యం= విడుతును. వ్వనికేనిప్రతిజ్ఞ చేసి యాప్రతిజ్ఞనుమా
 సంశ్రుత్య=ప్రతిజ్ఞ చేసి; ప్రతిజ్ఞాంతు= త్రమువిడువను ; అందునువిశేషించి,
 ప్రతిజ్ఞనుమాత్రము; నజహ్యంతు=విడు బ్రాహ్మణులకుఁగావించినప్రతిజ్ఞను, ఎం
 వను. విశేషతః=విశేషించి ; బ్రాహ్మణే తమాత్రమువిడువను.
 భ్యః=బ్రాహ్మణులకొఱకు ; సంశ్రుత్య అని, తాత్పర్యము.
 తాంనజహ్యంతు = ప్రతిజ్ఞ చేసియా

త దవశ్యం మయా కార్య మృషీణాం పరిపాలనమ్

అనుక్తేనాపి వై దేహి ప్రతిజ్ఞాయతు కిం పునః. ౨౦

టీక॥ వై దేహి=సీతాదేవీ! తత్= సీతాదేవీ! అందువలన, ఋషులున
 అందువలన; అవశ్యం=అవశ్యము; అను స్పదుగకపోయినను, నేనవశ్యము వార
 క్తేనాపి=చెప్పఁబడకున్నను; మయా= లఁబరిపాలింపవలసినది; అట్లుండఁగా,
 నాచేతః; ఋషీణాం=ఋషులయొక్క; వారలునన్నుఁబ్రాథికంచి , నేనునుర
 పరిపాలనం=పాలించుట; కార్యం=చే ట్టిందెదననిప్రతిజ్ఞ చేసియునుండఁగాఁ,
 యదగినది. ప్రతిజ్ఞాయతు=ప్రతిజ్ఞ చేసియునుండఁగాఁ, జెప్పవలసినదేమియున్నది?
 సియు; కింపునః (వక్తవ్యం)= చెప్పవ అని, తాత్పర్యము.
 లయుసామేమి?

మమ స్నేహాచ్చ సోహదా దిద ముక్తం త్వయా న హే

పరితుష్టో స్త్యహం సీతే న హ్యనిష్టోనుశిష్యతే. ౨౧

శ్రీమద్రామాయణము*తిరణ్యకాండము.

౧౨౩

స ౧౦

టీక॥ అనఁ ఘ్న = పాపము లేని; సీత =	పదేశింపబడుగదా!
సీతా! మమ = నావిషయమయి; స్నే	పాపరహితవగు సీతాదేవీ! నీవు
హాచ్య = చెలిమివలనను; సౌహాదా	నాయందలి స్నేహంబువలనను సౌహా
త్ = మంచిమనస్సుగలుగుటవలనను; ద	దఁబువలనను, ఈమాటం జెప్పినా
త్వయా = నీచేత; ఇదం = ఈమాట; ఉ	వు; నాకుమిక్కిలయుసంతోషంబు గలి
క్తం = చెప్పబడినది. అహం = నేను ;	గినది; అందఱుఁబ్రయుఁడైనవాని కుప
పరితుష్టః = సంతోషించినవాఁడను; అ	దేశింతురుగాని, యప్రియున కుప దే
స్తి = అగుచున్నాను. అనిష్టః = ప్రియుఁ	శింపరుగదా! అని, తాత్పర్యము.
డుగానివాఁడు; నానుశిష్యతేహి = ఉ	

సదృశం చాను రూపంచ కులస్య తవ చాత్మనః
సధర్మచారిణీ మే త్వం ప్రాణేభ్యోపి గరీయసీ. ౨౨

టీక॥ ఇదం (అధ్యాహృతము) = ఈ	భ్యోపి = ప్రాణంబులకన్నను ; గరీయ
మాట; తవ = నీయొక్క; కులస్య = కు	సీ = అధికురాలవు.
లమునకు; సదృశం = సరియయినది. ఆ	నీమాట, నీకులంబునకును నీమనంబు
త్మనశ్చ = మనసునకును; అనురూపం	నకును అనురూపము గానున్నది; నీవునా
చ = సరియయినదియు. సధర్మచా	కు ప్రాణంబులకన్న అధికురాలవు. అని,
రిణీ = కూడధర్మమునాచరించుదానవ	రాముఁడు, సీతతోఁజెప్పెను.
గు; త్వం = నీవు; మే = నాకు ; ప్రాణే	అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యేవ ముక్త్యా వచనం మహాత్మా
సీతాం ప్రియాం మైథిలరాజపుత్రీమ్
రామో ధనుష్ఠాన్ సహలక్ష్మణేన
జగామ రమ్యాణి తపోవనాని. ౨౩

టీక॥ మహాత్మా = అధికమయినదై	ధర్మరుండునగు; రామః = రాముఁడు ;
ర్యముగలవాఁడును; ధనుష్ఠాన్ = ధను	మైథిలరాజపుత్రీం = జనకమహారాజు

కొమాతెయను; ప్రియాం=ప్రియ
రాలునగు; సీతాం= సీతనుగూర్చి; ఇ
తి=అని; ఏవం=ఇట్లు; వచనం=మాట
ను; ఉక్త్వా=చెప్పి; లక్ష్మణేనసహ=ల
క్ష్మణుతోఁగూడ ; రమ్యాణి= రమణీ
యములయిన; తపోవనాని= తపోవన
ములను; జగామ= పొందెను.

మహాత్ముండగురాముండు , జనక
మహారాజు కొమాతెయను బ్రియ
రాలునగు సీతాదేవికిప్రకారమునంజె
ప్పి, దనుధరుండై, లక్ష్మణుతోఁగూ
డ, రమణీయంబులగుతపోవనంబులకుఁ
బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే , దశమస్కంధః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండదశమస్కంధాటిక,
ముగిసినది.

॥

ఏ కా ద శ స గ ఁ ప్రా ర ం భః.

అగ్రతః ప్రయయా రామ స్సీతా మధ్యే సుమధ్యమా
ప్యతస్తు ధనుష్పాణి లక్ష్మణోను జగామహ. ౧

టీక॥ రామః=రాముండు ; అగ్ర
తః=ముందట; ప్రయయా= పోయెను.
సుమధ్యమా = మంచినడుముగల; సీ
తా=సీతాదేవి; మధ్యే=నడుమ; ప్రయ
యా=పోయెను; ప్యతస్తు = వెనుక
మాత్రము; లక్ష్మణః = లక్ష్మణుండు;
ధనుష్పాణిః=విల్లుచేతంగలవాడై; అ

నుజగామ = వెంటడించెను("హ"అ
నునది పాదపూరణార్థము).
రాముండు , ముందటంబోయెను;
సీతాదేవినడుమనడచెను; అటువెనుక,
లక్ష్మణుండుధనుర్ధరుండై, వెంటడించె
ను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౧౨౫

స ౧౧

తౌ పశ్యమానౌ వివిధాన్ శైలప్రసాదాన్
నదీశ్చ వివిధా రమ్యా జగ్తుః స్థితయాసహజాః
సారసాం శ్చక్రవాకాంశ్చ నదీపులినచారిణః
సరాంసిచ సపత్నాని యుక్తాని జలజైః ఖగైః ౩
యూధబద్ధాంశ్చ పృషతాక్ మదోన్మత్తాక్ విషాణినః
మహిషాంశ్చ వరాహాంశ్చ నాగాంశ్చ ద్రుమవైరిణః ౪

టీక||తౌ=ఆరామలక్ష్మణులు; వివి
ధాన్=నానావిధములయిన; శైలప్ర
సాదాన్=పర్వతఁబులచటియలను; వనా
నిచ=అడవులను; వివిధాః= నానావిధ
ములును; రమ్యాః=రమణీయములునగు;
నదీశ్చ=ఏలులను; నదీపులినచారిణః=ఏ
టియొక్కయిసుకడిబ్బలయందుఁ, దిరు
గుచున్న; సారసాంశ్చ = హంసపక్షుల
ను; చక్రవాకాంశ్చ = చక్రవాకపక్షుల
ను; సపత్నాని=కమలములతోఁ గూడినవి
యు; జలజైః=నీటఁబుట్టిన; ఖగైః = ప
క్షులతో; యుక్తాని=కూడినవియునగు;
సరాంసి= కొలఁకులను; యూధబ
ద్ధాన్=గుంపుగాఁగట్టుకొనియున్న; పృ
షతాంశ్చ=జింకలను; మదోన్మత్తాన్=
మదముచేమిక్కిలియు మదించినవియు;
విషాణినః=కొమ్ములుగలవియునగు; మ
హిషాన్=ఎనుపొతులను; వరాహాం

శ్చ= అడవిపండులను; ద్రుమవైరిణః=
వృక్షములకుశత్రువులగు; నాగాంశ్చ=
ఏనుగులను; పశ్యమానౌ= చూచుచు;
స్థితయాసహ = స్థితతోఁగూడ; జగ్తు
ః=పోయిరి.

ఆరామలక్ష్మణులు, నానావిధపర్వ
తసానువులను వనంబులను నానావి
ధంబులును రమణీయంబులునగునదుల
నునదులయిసుకడిబ్బలపైఁ దిరుగు నట్టి
హంసపక్షులను జక్రవాకంబులను, నా
నావిధజలపక్షులతోఁ గూడిన శావర
కొలంకులను, గుంపులుగుంపులుగాఁ
గట్టియుండుజింకలను; నుత్తమంబుల
గు నెనుపొతులను వరా హంబులను
వృశింబులన్నియు విలుచునట్టి యేనుం
గులనుంజూచుచు, స్థితతోఁగూడఁ బో
యిరి. అని, తాత్పర్యము.

తే గత్వా దూర మధ్యానం లంబమానే దివాకరే

దదృశు స్సహితా రమ్యం తటాకం యోజనాయతమ్. ౫

పద్మపుష్కరసంబాధం గజయూధై రలంకృతమ్

సారస్యై హంసకాదంబై స్సంకులం జలచారిభిః. ౬

టీక॥ తే = ఆసీతా రామలక్ష్మణులు హంసల చేతను కలహంసల చేతను; సంకులం = నిండినదియునగు ; తటాకం = కొలనును; దదృశుః = చూచిరి.

అసీతా రామలక్ష్మణులు , అట్లుబహుదూరముపోయి , సూర్యుండస్తమింపఁబోవు సమయంబున, రమణీయంబును , నాలుగు ప్రక్కలను యోజన ప్రమాణవైశాల్యముగలదియు నెఱ్ఱదామరల చేతను దెల్లదామరల చేతను నిండియును , తీరప్రదేశంబుల గజయూధంబులతోఁ గూడినదియు మధురంబుగాఁగూయు సారసపక్షులతోను రాజహంసలతోను కలహంసలతోను ఒప్పుచున్నదియునగు , నొకతటాకముంజూచిరి. అని, తాత్పర్యము.

అసీతా రామలక్ష్మణులు; దూరం = దూరమయిన; అధ్వానం = మాగఁమును; గత్వా = పొంది; దివాకరే = సూర్యుడు; లంబమానే = వంగుచుండఁగా; రమ్యం = సుందరమయినదియు; యోజనాయతం = ఆమడప్రమాణమువైశాల్యముగలదియు ; పద్మపుష్కరసంబాధం = ఎఱ్ఱనితామరపూలచేతను దెల్లనితామరపూలచేతను నిండినదియు; గజయూధైః = ఏనుంగులసమూహముల చేత; అలంకృతం = అలంకరింపఁబడినదియు; జలచారిభిః = నీటందిరుగునట్టి; సారస్యైః = బెగ్గురుపక్షుల చేతను; హంసకాదంబైః = రాజ

ప్రసన్న సలిలే రమ్యే తస్మిన్ సరసి శుశ్రువే

గీతవాదిత్రనిఘోషో నతు కశ్యప దృశ్యతే. ౭

టీక॥ ప్రసన్న సలిలే = నిమలమయిన జలముగల; రమ్యే = రమణీయమగు; తస్మిన్ = ఆ; సరసి = కొలనునందు; గీతవాదిత్రనిఘోషః = పాటలయొక్కయువాద్యములయొక్కయుధ్వని ; శుశ్రువే = వినుఁబడినది. కశ్యపతు = ఒకానొకండును; నదృశ్యతే = చూడఁబడఁడు. నిమలజలముగల రమణీయమయిన

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౧౨

స ౧౧

యాకొలంగుననుండి, గీతవాద్యధ్వనివినఁ | డఁడయ్యెను. అని, తాత్పర్యము.
బడుచుండినది; అందొకండును గానంబ

తతః కౌతూహలా ద్రామో లక్ష్మణశ్చ మహాబలిః
మునిం ధర్మభృతన్నామ ప్రప్టుం సముపచక్రమే. ౮

టీ తతః=అంతః, కౌతూహలాత్=	భించిరి.
కౌతుకమువలన; రామః= రాముండు	అంత, రాముండును, మహాబలుండ
ను; మహాబలిః= అధికమయినబలముగ	గులక్ష్మణుండును, కౌతుకంబునంజేసి,
ల; లక్ష్మణశ్చ = లక్ష్మణుండును ; ధ	యాతటాకంబునుగుఱించి, ధర్మభృ
ర్మభృతన్నామ = ధర్మభృత్తునుపే	త్తునుముసినడిగిరి.
రుగల, మునిం=బుషిని; ప్రప్టుం= అ	అని, తాత్పర్యము.
డుగుటకు ; సముపచక్రమే = ఆరం	

ఇద మత్యద్భుతం శ్రుత్వా సర్వేషాం నో మహామునే
కౌతూహలం మహజ్ఞాతం కి మిదం సాధు కథ్యతామ్. ౯

టీక మహామునే=పూజ్యుండవయిన	తెన్నగా; కథ్యతాం=చెప్పబడుగాక.
మునివగుధర్మభృతా! అత్యద్భుతం=	ధర్మభృతా! అత్యాశ్చర్య
అత్యాశ్చర్యకరమయిన ; ఇదం=దీనిని;	కరంబగునీగీతవాద్యధ్వనినివిని, మాకం
శ్రుత్వా=విని; నః= మాకు ; సర్వే	దటకునుదీనిసంగతినివినవేడుకఁగలిగియు
షాం=అందఱకును; మహాత్= అధికమ	న్నది; ఇదియేమి? దీనిసంగతిం జక్కఁ
యిన; కౌతూహలం=వేడుక; జాతం=	గాఁజెప్పుము. అని, తాత్పర్యము.
కలిగినది. ఇదం=ఇది; కిం=ఏమి; సాధు=	

వక్తవ్యం యదిచే ద్విప్ర నాతిగుహ్య మపి ప్రభో

టీక||ప్రభో=ప్రభుండవగు; విప్ర= బ్రాహ్మణుండవయినధర్మభృతా! నా

❧

❧

<p>తిగుహ్యమపియదిచేత్ = మిక్కిలియుర హస్యముగాకుండునేని; వక్తవ్యం = చె ప్పబడవలయును.</p> <p>ప్రభుండవగుధర్మభృతా! ఇది,</p>	<p>చెప్పఁగూడనంత యతిరహస్యము గా కుండునేని, చెప్పము. అని, రామలక్ష్మ ణులు, ధర్మభృతునడిగిరి.</p> <p>అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

తేనై వ ముక్తో ధర్మాత్మా రాఘవేణ ముని స్తదా. ౧౦
ప్రభవం సరసః కృత్స్న మాఖ్యాతు ముపచక్రమే

<p>టీక॥ ధర్మాత్మా = ధర్మబుద్ధిగ ల; మునిః = ధర్మభృతనుముని; త దా = అప్పుడు; తేన = ఆ ; రాఘవేణ = రామునిచేత; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్తః = చె ప్పబడినవాఁడై; సరసః = కొలనుయొ క్క; ప్రభవం = పుట్టుకను; కృత్స్నం =</p>	<p>అంతయు; ఆఖ్యాతుం = చెప్పటకు; ఉ పచక్రమే = ఆరంభించెను.</p> <p>ధర్మాత్ముండగుధర్మభృతు రా ముండు చెప్పినమాటనువిని, ఆసరస్సు పు ట్టినవిధమంతయుఁజెప్పనారంభించెను.</p> <p>అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఇదం పంచాప్సరోనామ తటాకం సార్వకాలికమ్. ౧౧
నిమిత్తం తపసా రామ మునినా మాండకణినా

<p>టీక॥ రామ = రాముఁడా! ఇదం = ఈ; తటాకం = కొలను ; పంచాప్సరో నామ = పంచాప్సరస్సనుపేరుగలది. సా ర్వకాలికం = సర్వకాలమునందునుండు నది. మాండకణినా = మాండకణి యను; మునినా = ఋషిచేత ; తప సా = తపస్సుచేత; నిమిత్తం = నిమిత్తం</p>	<p>పఁబడినది.</p> <p>రాముఁడా! ఈతటాకము, పంచా ప్సరస్సనిపేరుగలది; ఇదియెల్లప్పుడును, ఇట్లు గీతవాద్యధ్వనితోనొప్పుచుండును; ఇది, మాండకణియనుమహిమునిచే దపోబలంబుననిమిత్తంబయ్యె.</p> <p>అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

స హి తేపేతపస్తీవ్రం మాండకణి మహామునిః. ౧౨
దశవక్షసహస్రాణి వాయుభక్తో జలాశ్రయః

❧

❧

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౧౨

స ౧౧

<p>టీక॥ సః = ఆ; మాండకణేః = మాండకణేయను; మహామునిః = పూజ్యుడైనముని; దశవక్షసహస్రాణి = పదిసంవత్సరములవేలు ; వాయుభతః = వాయువె యాహారముగాఁ గలవాఁడై; జలాశ్రయః = జలమెస్థానముగాఁగలవాఁడై; తీవ్రం = తీవ్రమయిన; త</p>	<p>పః = తపస్సును; తేపేహి = చేసెను గదా! ఆమాండకణేమహాముని , పదివేలసంవత్సరములు, వాయువె యాహారంబుగా జలంబుననుండి, తీవ్రంబగు తపంబుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

తతః ప్రవృథితా స్సర్వే దేవా స్సాగ్నిపురోగమాః. ౧౩
అబ్రువ న్వచనం సర్వే పరస్పరసమాగతాః

<p>టీక॥ తతః = అంత; సాగ్నిపురోగమాః = అగ్నియనుమందునడచువానితోఁగూడిన ; దేవాః = దేవతలు; సవే = అందఱును; ప్రవృథితాః = దుఃఖితులయి; పరస్పరసమాగతాః = ఒండొరులతోఁగూడినవారలయి ; సవే = అందఱును; వచనం = మాటను;</p>	<p>అబ్రువ = చెప్పిరి. అంత , అగ్నిహోత్రుండుమున్నుగానమస్తదేవతలును, బరమదుఃఖితులయి , యొండొరులంగూడి , యిట్లని , చెప్పకొనిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

అస్తాకం కస్యచిత్థాన మేవ ప్రార్థయతే మునిః. ౧౪

<p>టీక॥ ఏవః = ఈ; మునిః = ఋషి; అస్తాకం = మనలో; కస్యచిత్ = ఒకానొకనియొక్క; స్థానం = పదమును; ప్రార్థయతే = కోరుచున్నాఁడు.</p>	<p>ఈమాండకణేమహాముని , మనలోనొకని స్థానమును బొందఁగోరుచున్నాఁడు. అని , దేవతలుపరస్పరముచెప్పకొనిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ఇతి సంవిక్తుమనస స్సర్వే తే త్రిదివాకసః

టీక॥ తే=ఆ; త్రిదివౌకసః = దేవ	హృతము)=అయిరి.
తలు; సవే=అందఱును; ఇతి = ఇట్లు;	ఆదేవతలందఱు, ఇట్లు, ఒండొరు
సంవిగ్నమనసః = భయమువొందిన	లతోఁజెప్పకొని, మిక్కిలియుభయముఁ
మనస్సుగలవారలు; అభవత్ (అధ్యా	జెందిరి. అని, తాత్పర్యము.

తత్ర కతుం తపోవిఘ్నం దేవై స్సర్వై నియోజితాః. ౧౫
ప్రధానాప్సరసః పంచ విద్యుచ్చలితవచనః

టీక॥ దేవైః=దేవతలచేత; సర్వైః=	నియోజితాః=పంపబడినారు.
అందఱిచేతను; తత్ర=ఆయనయందు;	అప్పుడు, దేవతలందఱును, మెఱువు
తపోవిఘ్నం = తపోవిఘ్నమును ; క	లుంబోలెఁ దళుకుతళుకు-మను దేహ
తుం=చేయుటకు; విద్యుచ్చలితవర్చ	కాంతిగలయు త్తమలయినయందుగు
సః=మెఱువులువలెఁ దళుకు-మనుకాం	రనప్సరస్త్రీలనమ్మాండకణికాకిందపో
తిగల; ప్రధానాప్సరసః= ముఖ్యలయి	విఘ్నంబుసేయ నియోగించిరి.
నయప్సరసలు ; పంచ=అయిదుగురు;	అని, తాత్పర్యము.

అప్సరోభి స్తత స్తాభి ముని దృష్టపరావరః. ౧౬
నీతో మదనవశ్యత్వం సురాణాం కార్యసిద్ధయే

టీక॥ తతః=అంత; తాభిః=ఆ; అప్స	ను; నీతః=పొందింపబడినాఁడు.
రోభిః=అప్సరసలచేత; సురాణాం=	అంత, నాయప్సరసలు, దేవకార్య
దేవతలయొక్క; కార్యసిద్ధయే = పని	సిద్ధ్యథామయి, యమ్మాండ కణికాని,
యిగాడేటుటకొఱకు; దృష్టపరావరః=	మన్నభాధీనుంగావించిరి.
చూడఁబడినమంచికేడులుగల; మునిః=	అని, తాత్పర్యము.
ముని; మదనవశ్యత్వం= మన్నభాధీనత	

తా శ్చైవా ప్సరసః పంచ మునేః పత్నీత్వ మాగతాః. ౧౭

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౧౩౧

స ౧౧

టీక॥ తాః=ఆ; అప్సరసః= అప్సరసలు; పంచదైవ=అయిదుగురును; మనః=మాండకణిమహామునియొక్క; పత్నిత్వం=భార్యత్వమును; ఆగతాః=గిరి. అని, తాత్పర్యము.

తటాకే నిమిత్తం తాసా మస్తి స్మంతహితం గృహమ్

టీక॥ అస్తి=ఈ; తటాకే=సరస్సునందు; తాసాం=ఆయిదుగురునకు; హం=ఇట్లు; అంతహితం=మఱుగుపడినదిగా; నిమిత్తం=నిమిత్తంపఁబడినది.

తథైవా ప్సరసః పంచ నివసంత్యో యథాసుఖమ్. ౧౮
రమయంతి తపోయోగా స్తునిం యావన మాస్థితమ్

టీక॥ తథైవ=అట్లే; అప్సరసః=అప్సరసలు; పంచ=అయిదుగురును; యథాసుఖం=సుఖమునతిక్రమింపక; తపోయోగాత్=తపోబలమువలన; యావనం=యావనమును; ఆస్థితం=అవలంబించిన; మునిం=మునిని; రమయంతి=రమింపఁజేయుచున్నారు.

తాసాం సంక్రీడ మానానా మేష వాదిత్రసిస్త్వనః. ౧౯
శూన్యతే భూషణో న్నిశ్రో గీతశబ్దో మనోహరః

టీక॥ తాసాం=ఆయిదుగురులు; సంక్రీడమానానాం=గ్రీడింపుచుండులు; భూషణో=భూషణధ్వనితోఁగలసిన

దియునగు; ఏషః=ఈ; వాదిత్రనిస్స్వనః=న, మనోహరంబును భూషణధ్వని మి
వాద్యధ్వనియు; గీతశబ్దః=పాటలధ్వని శ్రంబునగు నీగీతవాద్య ధ్వని వినఁబడు
నియు; శ్రూయతే=వినఁబడుచున్నది. చున్నది. అనిధమభృత్తు, రామలక్ష్మ
అపసరస్త్రిలు క్రిడింపుచుండుటవల ణులకుఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఆశ్చర్య మితి తస్యైత ద్వచనం భావితాత్మనః. ౨౦
రాఘవః ప్రతిజగ్రాహ సహభ్రాతా మహాయశాః

టీక॥ మహాయశాః= అధికమయిన గ్రహించెను.
కీర్తిగల; రాఘవః= రాముఁడు; భ్రాతా= మహాయశుండగు రాముండును, ల
తాసహ=తమ్మునితోఁ గూడ; భావి త్తఁబడును, బరమాత్మవేత్త యగు
తాత్మనః=ధ్యానింపఁబడిన యాత్మగ నాధమభృత్తుచెప్పినమాటనువిని, మి
ల; తస్య = ఆధమభృత్తుయొక్క; క్రిలియునాశ్చర్యపడిరి.
ఏతత్=ఈ; వచనం= మాటను; ఆశ్చ అని, తాత్పర్యము.
ర్యమితి= ఆశ్చర్యమని; ప్రతిజగ్రాహ=

ఏవం కథయమానస్య దదర్శా శ్రమమండలమ్. ౨౧
కుశచీరపరిక్షిప్తం బ్రాహ్మ్య లక్ష్మ్యే సమావృతమ్

టీక॥ ఏవం = ఇట్లు; కథయమాన దియునగు; ఆశ్రమమండలం=ఆ శ్రమన
స్య=చెప్పుచుండఁగా; రామః (అధ్యా మూహమును; దదర్శ=చూచెను.
హృతము)= రాముఁడు; కుశచీరపరిక్షి ఇట్లాధమభృత్తుచెప్పుచుండఁగా
ప్తం = దభలచేతనునారచీరలచేత నే, రాముండు, దర్శితోను నారచీ
నువ్యాపింపఁబడినదియు; బ్రాహ్మ్య= రలతోనుఁబుచ్చుచున్నదియు బ్రాహ్మణస
బ్రాహ్మణసంబంధియగు; లక్ష్మ్యే = మృద్ధంబునగు నాశ్రమసమూహముం
కాంతిచేత; సమావృతం= చుట్టఁబడిన జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

సవిశ్య సహ వై దేహ్య లక్ష్మణేనచ రాఘవః. ౨౨

ఉవాస మునిభి స్సర్వైః పూజ్యమానో మహాయశాః

టీక॥ మహాయశాః = అధికమయిన డుచు; ఉవాస = ఉండెను.
 కీర్తిగల; రాఘవః = రాముడు; నై దే మహాయశుండగు రాముండు, సీతా
 హ్య = సీతతోను; లక్ష్మణేన సహ = లక్ష్మణునితోను సహితుండై యయ్యాశ్రమంబు
 నిత్యం గూడ; ప్రవిశ్య = ప్రవేశించి; లంబవేశించి, సమస్తమునుల చేతనుం
 మునిభిః = మునులచేత; సర్వైః = అంద బూజితుండై, సుఖంబుననుండెను.
 తీచేతను; పూజ్యమానః = పూజింపబ లసి, తాత్పర్యము.

తదా తస్మిన్ స కాకుత్స్థస్త్వీమ త్యాశ్రమమండలే. ౨౩
 ఉషి త్వాతు సుఖం తత్ర పూజ్యమానో మహాషిభిః
 జగామ చాశ్రమాం నైషాం పర్యాయేణ తపస్స్వినామ్. ౨౪
 యేషా ముషితవాక్ పూర్వం సకాశే స మహాస్త్రివిత్

టీక॥ తదా = అట్లు; సః = ఆ; కాకుత్స్థస్త్వీమ = పాం = ఆ; తపస్స్వినాం = ఋషులయొ
 రాముండు; తస్మిన్ = ఆ; శ్రీమతి = అధికమ క్క; ఆశ్రమాన్ = ఆశ్రమములను; ప
 యినకాంతిగల; ఆశ్రమమండలే = ఆశ్ర ర్వాయేణ = రెండవపర్యాయమున
 మసమూహమునందు; సుఖం = సుఖ ను; జగామ = పొందెను.
 ముగా; ఉషి త్వాతు = నివసించియు; త మహాస్త్రివేత్తయగు రాముండు,
 త్ర = అచ్చట; మహాషిభిః = మహాఘోర శ్రీమంతంబగు నయ్యాస్త్రిమమండలం
 చేత; పూజ్యమానః = పూజింపబడు బున, మహాఘోరచేఁబూజింపబడు
 చున్నవాడై; మహాస్త్రివిత్ = గొప్ప చు, సుఖంబుననుండి, రాక్షసబాధఁ
 యస్త్రిములఁదెలిసిన; సః = ఆరాముఁ బోగొట్టుటకై, యొక్కొకమహాషి
 డు; పూర్వం = మున్ను; యేషాం = ఎ యాశ్రమమునకును రెండేసిమాఱులు,
 వ్యరియొక్క; సకాశే = సమీపమునం పోయి, వాసంబుగావించెను.
 దు; ఉషితవాక్ = ఉండినాడో; త అని, తాత్పర్యము.

కృచి త్పరిదగా వ్వాసా శకం సంవత్సరం కృచిత్. ౨౫

క్వచిచ్చ చతురోమాసాః పంచ షట్పాపరాః క్వచిత్
అపరత్రాధికంమాసా దప్యధామధికం క్వచిత్. ౨౨
త్రీ న్మాసా నష్టమాసాంశ్చ రాఘనో న్యవస త్సుఖమ్

టీక॥ రాఘవః = రాముఁడు; క్వ
చిత్ = ఒకానొక చోట; పరిదశాః = చు
ట్టినపదియైన; మాసాః = మాసముల
ను, పదుమూడుమాసములననుట; క్వచి
త్ = ఒకానొక చోట; ఏకం = ఒక్కట
యిన; సంవత్సరం = సంవత్సరమును; క్వ
చిత్ = ఒకానొక చోట; చతురః = నాలు
గయిన; మాసాంశ్చ = మాసములను; క్వ
చిత్ = ఒకానొక చోట; పంచ = అయిదు
మాసములను; షట్పా = ఆఱుమాసముల
ను; అపరాః = ఏడుమాసములను; అప
రత్రా = మఱియొక చోట; మాసాత్ =
మాసమునకన్న; అధికం = అధికముగా
ను; క్వచిత్ = ఒకానొక చోట; అధికం =
అధికమయిన; అధామపి = అధికమాస
మును; క్వచిత్ (అధ్యాహృతము) = ఒ
కానొక చోట; త్రీ = మూడైన; మా

సాః = మాసములను; అష్టమాసాం
శ్చ = ఎనిమిదిమాసములను; సుఖం = సు
ఖముగా; న్యవసత్ = నివసించెను.

రాముఁడొక యాశ్రమంబునఁ, బదు
మూడుమాసంబులును ఒక యాశ్రమం
బున నొక సంవత్సరంబును, ఒక చోట,
నాలుగుమాసంబులును, ఒక చోటనై
దుమాసంబులును, నొక యాశ్రమంబు
ననాఱుమాసంబులును, ఒక యాశ్రమం
బున నేడుమాసంబులును, ఒక చోటనొ
కటియొక బాతికమాసంబును మఱియొ
క చోట ముప్పాతికమాసంబును నొక
చోట మూడు మాసంబులును, మఱి
యొక యాశ్రమంబున, నెనిమిదిమాసం
బులును, సుఖంబుగా, నివసించు చుం
డెను. అని, తాత్పర్యము.

తథా సంవసత స్తస్య మునీనా మాశ్రమేషు వై. ౨౩
రమత శ్చానుకూల్యేన యయు స్సంవత్సరా దశ

టీక॥ తథా = అట్లు; తస్య = ఆరా | ఆశ్రమేషు = ఆశ్రమములయందు; ("వై"
ముఁడు; మునీనాం = మునులయొక్క; అనునది పాదపూరణార్థము;) సంవస

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౧౩౫

స ౧౧

తః=వాసము సేయుచుండఁగా ; ఆను
కూల్యేన=ఆనుకూల్యముచేత; రమతః=
కీడింపుచుండఁగా; దశ=పది; సంవ
త్సరాః=సంవత్సరములు; యయః=
పోయినవి.

అట్లు, ఆరాముండు, ఆమునుల ప్రతి
యాశ్రమమునందును, రెండేసిమాలు
వాసము సేయుచు, సంతోషంబునంగ్రీ
డింపుచుండఁగా, బది సంవత్సరము
లయినవి. అని, తాత్పర్యము.

పరిసృత్యచ ధర్మజ్ఞో రాఘవ స్సహ సీతయా. ౨౮
సుతీక్ష్ణస్యాశ్రమం శ్రీమాన్ పునరేవా జగామ హ

టీక॥ ధర్మజ్ఞః=ధర్మముదెలిసి
నవాఁడును ; శ్రీమాన్=అధికమయిన
కాంతిగలవాఁడునగు ; రాఘవః=రా
ముండు; సీతయాసహ = సీతతోఁగూ
డ; పరిసృత్యచ=తిరిగియు; పునరేవ=
మఱల; సుతీక్ష్ణస్య = సుతీక్ష్ణమహాముని
యొక్క; ఆశ్రమం=ఆశ్రమమును; ఆజ

గామ=పొందెను (“హ” అనునదిపా
దపూరణార్థము).

ధర్మవేత్తయు శ్రీమంతుండునగు
రాముండు, సీతతోఁగూడ, నయ్యాశ్ర
మంబులన్నియుఁదిరిగి, మఱల, సుతీక్ష్ణ
మహామునియాశ్రమంబునకువచ్చెను.

అని, తాత్పర్యము.

స త మాశ్రమ మాసాద్య మునిభిః ప్రతిపూజితః. ౨౯
తత్రాపి న్యవసద్రామః కంచితాకాల మరిందమః

టీక॥ సః=ఆ; అరిందమః= శత్రువు
లనడఁగద్రొక్కునట్టి; రామః = రా
ముండు ; తం=ఆ; ఆశ్రమం= ఆశ్రమ
మును; ఆసాద్య=పొంది; మునిభిః= ము
నులచేత; ప్రతిపూజితః = పూజింపఁబ
డినవాఁడై; తత్రాపి = అచ్చటను; కం
చిత్=కొంత; కాలం=కాలమును; న్యవ

సత్=ఉండెను.

శత్రువులనడఁగఁ ద్రొక్కఁజాలిన
ట్టియారాముండు, ఆసుతీక్ష్ణమహాము
నియాశ్రమంబునకువచ్చి, మునులచే
బూజితుండై, యచ్చటనుగొంతకా
లమునివసించెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౧౧.

అథాశ్రమస్థో వినయా త్కదాచి త్త మ్మహామునిమ్. ౩౦
ఉపాసీన స్స కాకుత్స్థస్స సుతీక్ష్ణ మిదమబ్రవీత్

<p>టీక॥ అథ=అంత; ఆశ్రమస్థః = ఆశ్రమముననుండిన; సః=ఆ; కాకుత్స్థః=రాముండు; కదాచిత్ = ఒకానొకప్పుడు; ఉపాసీనః= కూచుకొండినవాడై; వినయాత్=వినయమువలన ; తం=ఆ; మహామునిం= పూజ్యుడైనమునియగు; సుతీక్ష్ణం=సుతీక్ష్ణునిగూచిక; ఇదం=</p>	<p>ఈమాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను. అంత, రాముండు, అయ్యాశ్రమంబుననుండి, యొకానొకప్పుడు , వినయంబున , నాసుతీక్ష్ణమహామునింజూచి, యిట్లుని , చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

అస్మి న్నరణ్యే భగవా నగస్త్యో మునిస త్తమః. ౩౧
వసతీతి మయా నిత్యం కథాః కథయతాం శ్రుతమ్

<p>టీక॥ అస్మిన్=ఈ; అరణ్యే= అడవియందు; భగవాన్= మాహాత్మ్యముగల; మునిస త్తమః=మునిశ్రేష్ఠుండగు; అగస్త్యః=అగస్త్యుండు; వసతీతి=ఉన్నాడని; మయా=నాచేత; నిత్యం= ఎల్లప్పుడును; కథాః=మాటలను; కథయతాం</p>	<p>(కథయద్భ్యః)= చెప్పుచుండువారివలన; శ్రుతం=వినబడినది. ఈయరణ్యమునందె, భగవంతుండగునగస్త్యుండున్నాడని, వారువారుచెప్పుకొనుమాటలవలన, విన్నాను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

న తు జానామి తం దేశం వనస్యాస్య మహాత్తయా. ౩౨

<p>టీక॥ అస్య=ఈ; వనస్య= అడవియొక్క; మహాత్తయా=గొప్పతనముచేత; తం దేశంతు=ఆప్రదేశమునుమాత్రము; నజానామి=ఎఱుంగను.</p>	<p>ఈవనంబు, మిక్కిలియుగొప్పదిగావున, ఆప్రదేశమేదోనాకుఁ దెలియదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

కుత్రా శ్రమ మిదం పుణ్యం మహాషీ స్తస్య ధీమతః

టీక॥ ధీమతః=బుద్ధిమంతుండగు; త	ము;కుత్ర=ఎచ్చట?
స్య=ఆ;మహాషేః= అగస్త్యమహా	బుద్ధిమంతుండగు నాయగస్త్య
షిఁయొక్క;పుణ్యం=పవిత్రమయిన;ఇ	మహాషిఁయాశ్రమమెచ్చటనున్నది?
దం=ఈ;అశ్రమపదం= ఆశ్రమస్థాన	అని,తాత్పర్యము.

ప్రసాదా త్తత భవత స్సానుజ స్సహ సీతయా. ౩౩
అగస్త్య మభిగచ్ఛేయ మభివాదయితుం మునిమ్

టీక॥ అహం (అధ్యాత్మతము)=	చ్చటికి;అభిగచ్ఛేయం=పోవలయున.
నేను;భవతః = నీయొక్క;ప్రసాదా	నీవనుగ్రహించి, యాయగస్త్యాశ్ర
త్=అనుగ్రహమువలన;సానుజః= త	మంబుండుప్రదేశముంజెప్పితివేని , నే
మ్మునితోఁగూడినవాఁడనై ; సీతయాస	ను,సీతాలక్ష్మణులతోఁగూడ . నాయ
హ=సీతతోఁగూడ;అగస్త్యం = అగ	గస్త్యమహామునికివందనంబు గావించు
స్త్యుఁడను;మునిం = మునిని;అభివాద	టకై,యచ్చటికిఁబోయెదను.
యితుం=నమస్కరించుటకు;తత్ర= అ	అని,తాత్పర్యము.

మనోరథో మహా నేష హృది మే పరివతతే. ౩౪
యద్యహం తం మునివరం శుశ్రూషేయ మపి స్వయమ్

టీక॥ అహం=నేను;స్వయం=నేనే;	స్సనందు;సంపరివతతే = తిరుగుదు
తం=ఆ;మునివరం= మునిశ్రేష్ఠుండగున	వడుచున్నది.
గస్త్యుని;అపిశుశ్రూషేయంయది=నే	ఆయగస్త్యమహామునికిశుశ్రూషసే
వింతునేని;సమ్యక్ స్యాత్ (అధ్యాత్మ	యవలయునని,నామనంబున, పెద్దకో
తము)=చక్కఁగానుండును . ఏషః=	రికయున్నది . అని,రాముండు,నుతీక్ష
ఈ;మహాః=గొప్పదగు; మనోరథః=	మహామునితోఁజెప్పెను.
కోరిక;మే=నాయొక్క;హృది= మన	అని,తాత్పర్యము.

ఇతి రామస్య స ముని శ్శ్రుత్వా ధర్మాత్తనో వచః. ౩౫

సుతీక్ష్ణః ప్రత్యువా చేదం ప్రీతో దశరథాత్తజమ్

టీక॥ సః=ఆ; సుతీక్ష్ణః = సుతీక్ష్ణు
డను; మునిః=ముషి; ఇతి=ఇట్లు; ధర్మా
త్తనః=ధర్మబుద్ధిగల; రామస్య=రా
మునియొక్క; వచః = మాటను; శ్రు
త్వా=విని; ప్రీతః=సంతసించినవాడై;
దశరథాత్తజం=దశరథమహారాజుకొ
డుకై నరామునిగూచిక; ఇదం = ఈ
మాటను; ప్రత్యువాచ = బదులుచె
ప్పెను.
సుతీక్ష్ణమహాముని, ధర్మాత్ముండ
గురాముండుచెప్పినమాటనువిని, సం
తుష్టుండై, రాముంజూచి, యిట్లని, చె
ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అహ మప్యేతదేవ త్వాం వక్తుకామ స్సలక్ష్మణమ్. ౩౬
అగస్త్య మభిగచ్ఛేతి సీతయా సహ రాఘవ

టీక॥ రాఘవ= రాముఁడా! అహ
మపి=నేనును; “సీతయాసహ=సీతతోఁ
గూడ; అగస్త్యం= అగస్త్యమహాముని
ని; అభిగచ్ఛ=పొందుము” ఇతి = అని; ఏ
తదేవ= ఈమాటనే; సలక్ష్మణం=
లక్ష్మణునితోఁగూడిన; త్వాం= నిన్ను
గూచిక; వక్తుకామః = చెప్పఁగోరిన
వాడను.
రాముఁడానేనును, “ సీతతోఁగూ
డ నగస్త్యమహామునియొద్దకుఁ బొంద
నియెనీకునులక్ష్మణునకును జెప్పవలెనని
తలఁచియుంటిని. అని, తాత్పర్యము.

దిష్ట్యా త్వదానీ మర్థే స్తిక్ స్వయమేవ బ్రవీషి మామ్. ౩౭
అహ మాఖ్యామి తే వత్స యత్రా గస్త్యా మహామునిః

టీక॥ దిష్ట్యా = భాగ్యముచేతనె; వత్స=బిడ్డఁడవగురాముఁడా! యత్ర=
ఇదానీం=ఇప్పుడు; అస్తిక్= ఈ; అ
ర్థే= విషయమునందు; స్వయమేవ=
నీవే; మాం=నిన్నుఁగూచిక; బ్రవీషి=
చెప్పుచున్నావు; అదుగుచున్నావనుట.
వత్స=బిడ్డఁడవగురాముఁడా! యత్ర=
ఎచ్చట; మహామునిః = పూజ్యుడయిన
మునియగు; అగస్త్యం=అగస్త్యుఁడు; అ
స్తి(అధ్యాహృతము) = ఉన్నాఁడో;
తం(అధ్యాహృతము) = ఆప్రదేశము

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౧౩౯

స ౧౧

ను; తే=నీకొఱకు; అహం=నేను; ఆఖ్యాగితివి; కాబట్టి, అగస్త్యమహామనియుం
మి=చెప్పుచున్నాను. డుప్రదేశమును, నీకుంజెప్పెదనువినుము.
భాగ్యవశంబుననీ వెయిప్పుడునన్నడి అని, తాత్పర్యము.

యోజనా న్యాశ్రమా దస్తా తథా చత్వారి వై తతః. ౩౮
దక్షిణేన మహాః శ్రీమా నగస్త్యభాతు రాశ్రమః

టీక॥ అస్తాత్=ఈ; ఆశ్రమాత్=ఆ తుః=అగస్త్యనితమ్మునియొక్క; ఆశ్ర
శ్రమంబుననుండి; దక్షిణేన=దక్షిణపు మః=ఆశ్రమము; అస్తి (అధ్యాహృత
వైపున; చత్వారి=నాలుగయిన (“వై” ము)=ఉన్నది.
అనునదిపాదపూరణార్థము); యోజ ఇచ్చటనుండి, దక్షిణపుదిక్కువై
నాని=ఆమడలు; గంతవ్యాని (అధ్యా పున, నాలుగామడల దూరముపో
హృతము) = పొందఁబడ వలయు యినవెనుక, నచ్చట, అగస్త్యనితమ్ముం
ను. తతః = అంత; మహాః = గొ డగుసుదశనమహామని యాశ్రమంబు
ప్పదియు; శ్రీమాః = అధికమయి న్నది. అని, తాత్పర్యము.
నకాంతిగలదియునగు; అగస్త్యభా

స్థలప్రాయే వనోద్దేశే పిప్పలీవనశోభితే. ౩౯
బహుపుష్పఫలే రమ్యే నానాశకునినాదితే

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము)= అ న్నదియు; స్థలప్రాయే=తఱచుగామె
యాశ్రమము; బహుపుష్పఫలే=అధిక ట్టభూమియయినదియునగు; వనోద్దే
మయినపూలునుబండ్లునుగలదియు; ర శే=వనప్రదేశమునందు; వతః తే (అ
మ్యే=రమణీయంబును; నానాశకుని ధ్యాహృతము)=ఉన్నది.
నాదితే=నానావిధపక్షులచేతధ్వనిం ఆయాశ్రమము, పెక్కుపుష్పము
పఁజేయఁబడినదియు; పిప్పలీవనశోభి లునుఫలములునుగలదియు, రమణీయం
తే = పిప్పలీవనముచేఁబ్రకాశించుచు బును, మధురంబుగాఁగూయుచుండు

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము:

స ౧౧

నానావిధపక్షులుగలదియుఁ బిప్పలీవ బుననున్నది. అని, తాత్పర్యము.
సశోభిత బునగుస్థలప్రాయవనప్రదేశం

పద్మిన్యో వివిధా స్తత్ర ప్రసన్నసలిలా శ్శివాః. ౪౦
హంసకారండవాకీణాః శ్చక్రవాకోపశోభితాః

<p>టీక॥ తత్ర = అచ్చట; వివిధాః = నా నావిధములయినవియు ; ప్రసన్నసలి లాః = నిమలములయినజలములు గలవి యు; శివాః = మంగళకరములయినవి యు; హంసకారండవాకీణాః = హం సలచేతనునీరుకోళ్లుచేతనువ్యాపింపఁబ డినవియు; చక్రవాకోపశోభితాః = చక్ర వాకములచేఁ బ్రకాశించుచున్నవియున</p>	<p>గు; పద్మిన్యః = తామరకొలంకులు; సం తి(అధ్యాహృతము) = ఉన్నవి. అచ్చట, నిమలంబులగు జలంబులు గలవియు హంసలునీరుకోళ్లుచక్రవాకం బులు మొదలగుపక్షులచే నొప్పుచున్న వియునగునానావిధంబులయిన తామ రకొలంకులుగలవు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

తత్రైకాం రజనీం వ్యవ్య ప్రభాతే రామ గమ్యతామ్. ౪౧

<p>టీక॥ రామ = రాముఁడా! తత్ర = ఆసుదశఁ నాశ్రమమునందు; ఏకాం = ఒక్కటయిన; రజనీం = రాత్రియంత యు; వ్యవ్య = ఉండి; ప్రభాతే = ప్రా తఃకాలమునందు; గమ్యతాం = పోవుట</p>	<p>యగుఁగాక. రాముఁడా! ఆసుదశఁ నాశ్రమము నందు, ఒక రాత్రియుండి , ప్రాతఃకా లంబునఁబొమ్ము. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

దక్షిణాం దిశ మాస్థాయ వనవండస్య పార్శ్వతః
తత్రాఽ గస్త్యాశ్రమపదం గత్వా యోజన మంతరమ్. ౪౨

<p>టీక॥ దక్షిణాం = దక్షిణపు; దిశం = దిక్కును; ఆస్థాయ = అవలంబించి; వన వండస్య = వనసమూహముయొక్క ;</p>	<p>పార్శ్వతః = ప్రక్కను; యోజనం = ఆమడయైన; అంతరం = దూరము ను; గత్వా = పొంది; తత్ర = అచ్చట ;</p>
---	--

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము.

౧౪౧

స ౧౧

అగస్త్యాశ్రమపదం = అగస్త్యాశ్రమస్థానము. వనసమూహమునకుఁ బ్రక్క, నాకా మజ్జిమారముపోయిన, నచ్చట నగస్త్యా అచ్చటనుండి, దక్షిణదిక్కుఁబట్టి, శ్రీమమున్నది. అని, తాత్పర్యము.

రమణీయే వనోద్దేశే బహుపాదపసంవృతే
రంస్యతే తత్ర వై దేహీ లక్ష్మణశ్చ సహ త్వయా. ౪౩

టీక॥ తత్ర = ఆయగస్త్యాశ్రమమునం (రంస్యతే) = క్రిడింపఁగలరు.
దు; రమణీయే = మనోహరమును; బహు పాదపసంవృతే = పెక్కువృక్షములచేఁ బ్రకటించినదియునగు; వనోద్దేశే = వనమునంబునందు, నీవును సీతయును ల నప్రదేశమునందు; త్వయా సహ = నీ త్మణుండును గ్రీడింపుచుండఁగలరు.
తోఁగూడ; వై దేహీ = సీతాదేవియు; ల అని, తాత్పర్యము.
త్మణశ్చ = లక్ష్మణుండును; రంస్యతే

స హి రమ్యో వనోద్దేశో బహుపాదపసంకులః

టీక॥ బహుపాదపసంకులః = పెక్కువృక్షములచే నిండిన; సః = ఆవనప్రదేశము, పెక్కువృక్షములతోఁగూడి, రమణీయములయుం అ; వనోద్దేశః = వనప్రదేశము; రమ్యో మను. అని, తాత్పర్యము.
హి = రమణీయముగదా!

యది బుద్ధిః కృతా ద్రష్టు మగస్త్యం తం మహామునిమ్
అద్యైవ గమనే బుద్ధిం రోచయస్వ మహాయశః. ౪౪

టీక॥ మహాయశః = అధికమయిన స్త్యం = అగస్త్యుని; ద్రష్టుం = చూచు కీర్తిగలరాముడా! మహామునిం = టకు; బుద్ధిః = తలంపు; కృతాయది = పూర్వజ్ఞుడైనమునియగు; తం = ఆ; అగస్త్యుని; అద్యైవ = ఇప్పు

<p>దే;గమనే=పోవుటయందు; బుద్ధిం=బుద్ధి; గోచయన్=ఇచ్చింపుము. మహాయశుండవగురాముడా! ఆ యగస్త్యమహామునిం బూడఁ గోర్క</p>	<p>యందునేని, ఇప్పుడేయచ్చటికిబయలుదేరిపోము. అని, సుతీక్ష్ణమహాముని, రామునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ఇతి రామో మునే శ్చ త్వా సహభ్రాతా భివాద్య చ ప్రతస్థే ౭ గస్త్య ముద్దిశ్య సానుజ స్సీతయా సహ. ౪౫

<p>టీక॥ రామః=రాముడు; ఇతి=అని; మునేః=సుతీక్ష్ణమహామునివలన; శ్చ త్వా=విని; భ్రాతాసహ=తమ్మునితోఁగూడ; అభివాద్యచ=నమస్కరించియు; సానుజః=తమ్మునితోఁగూడినవాడై; స్సీతయాసహ=స్సీతతోఁగూడ; అగస్త్యముద్దిశ్య=అగస్త్యునిగూర్చి;</p>	<p>ప్రతస్థే=బయలుదేరినను. రాముండు, సుతీక్ష్ణమహాముని చెప్పినమాటనువిని, అత్తుణునితోఁగూడనాయనకునమస్కరించి, యంతస్సీతాలక్ష్మణులంగూడి, యగస్త్యా శ్రమంబును గూర్చిపోయెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

పశ్య స్వసాని రమ్యాణి పర్వతాం శ్చాభ్రసన్నిభాన్
సరాంసి సరిత శ్చైవ పథి మాగ్నవశానుగాః. ౪౬
సుతీక్ష్ణే నోపదిష్టేన గత్వా తేన పథా సుఖమ్
ఇదం పరమసంహృష్టో వాక్యం లక్ష్మణ మబ్రవీత్. ౪౭

<p>టీక॥ రామః (అధ్యాహృతము) = రాముడు; రమ్యాణి=రమణీయములగు; వసాని=అడవులను; అభ్రసన్నిభాన్=మేఘములతోసమానములైన; పర్వతాంశ్చ=కొండలను; సరాంసి=సరస్సులను; మాగ్నవశానుగాః=మా</p>	<p>గ్నవశముచే వెంటడింపబడుచున్న; సరితశ్చైవ=నదులను; పథి=మాగ్నమునందు; పశ్యన్=చూచుచు; సుతీక్ష్ణేన=సుతీక్ష్ణునిచేత; ఉపదిష్టేన=ఉపదేశింపబడిన; తేన=ఆ; పథా=మాగ్నముచేత; సుఖం=సుఖముగా; గత్వా=పోయి;</p>
--	--

పరమసంహృష్టః=మిక్కిలియు సంతోషించినవాఁడై;లక్ష్మణం = లక్ష్మణుని గూచిక;వాక్యం=మాటను;అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

రాముండు, మాగఁజున నుండునట్టి, రమణీయంబులగు పనంబులను , మే

ఘంబులవంటి పర్వతంబులను, కొలంకులను, నదులనుంజూచుచు, సుతీక్ష్ణమహామునిచెప్పిన మాగఁజున నె సుఖంబుగాఁబోయి, పరమసంతుష్టుడై, లక్ష్మ

ణుంజూచి, యీ మాటంజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతదేవా శ్రమపదం నూనం తస్య మహాత్తనః

అగస్త్యస్య మునే త్రాతు దృశ్యతే పుణ్యకర్మాణః. ౪౮

టీక॥ మహాత్తనః= పూజ్యమయిన స్వభావముగలవాఁడును ; పుణ్యకర్మాణః= పుణ్యకర్మములుగలవాఁడును; అగస్త్యస్య= అగస్త్యుండను ; మునే= మునియొక్క; త్రాతుః= తమ్ముండునగు; తస్య = ఆ సుదశణమునియొక్క; ఆశ్రమపదం = ఆశ్రమస్థానము;

ఏతదేవ = ఇదియే నూనం = నిశ్చయము.

మహాత్ముండును బుణ్య కర్మండును అగస్త్యమహాముని తమ్ముండునగు నాసుదశణ మహాముని యాశ్రమంబు దే; ఇందుకు సందేహములేదు.

అని, తాత్పర్యము.

యథా హి మే వనస్యాస్య జ్ఞాతాః పథి సహస్రశః

సన్నతాః ఫలభారేణ పుష్పభారేణ చ ద్రుమాః. ౪౯

టీక॥ యథా=ఎట్లు; మే(మయా)= నాచేత; అస్య= ఈ; వనస్య= వనమునకు; చిహ్నంశ్రుతం(అధ్యాహృతము)= గుఱుతుగా వినఁబడినదో; తథా(అధ్యాహృతము)= అట్లు; ఫలభారేణ = పండ్లబరువుచేతను; పుష్పభారేణ= పూ

లబరువుచేతను; సన్నతాః = వంగిన; ద్రుమాః=వృక్షములు; పథి= మార్గమునందు; సహస్రశః = వేనవేలుగా; జ్ఞాతాః= తెలియఁబడినవి.

సుతీక్ష్ణమహామునినాకు గుఱుతుచెప్పినట్లు, మాగఁజున, ఫలపుష్పభారంబు

న నమ్రంబులయినపిప్పలీవృక్షంబులు, కనుపట్టుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

పిప్పలీనాంచ పక్వానాం వనా దస్తా దుపాగతః
గంధోయం పవనోత్త్తి ప్ర స్సహసా కటుకోదయః. ౫౦

టీక॥ అస్తాత్ = ఈ; వనాత్ = అడవి; పక్వానాం = పండిన; పిప్పలీనాం = పిప్పలీఫలములయొక్క; కటుకోదయః = వగరురసముయొక్క అభివ్యక్తిగల; అయం = ఈ; గంధః = వాసన; పవనోత్త్తి ప్రః = గాలిచే గొట్టబడినదై; సహసా = వేగమున; ఉపాగతః = వచ్చినది. మఱియునీవనంబుననుండి, చక్కగా బండియుండుపిప్పలీ ఫలంబులు వగరువాసనయు, గాలికిఁగొట్టుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

తత్ర తత్రచ దృశ్యంతే సంక్షిప్తాః కాష్ఠసంచయాః
లూనాశ్చ పథి దృశ్యంతే దభాః వైడూర్యవర్చసః. ౫౧

టీక॥ తత్రతత్ర = అచ్చటచ్చట; సంక్షిప్తాః = సంగ్రహింపఁబడిన; కాష్ఠసంచయాశ్చ = కట్టెలసమూహములును; దృశ్యంతే = చూడఁబడుచున్నవి. పథి = మార్గమునందు; లూనాః = కోయఁబడిన; వైడూర్యవర్చసః = వైడూర్యమణుల యొక్క కాంతివంటికాంతిగల; దభాః = దభాలును; దృశ్యంతే = చూడఁబడుచున్నవి. అచ్చటచ్చట, ఋషులచే సంగ్రహింపఁబడినకట్టెలు రాసులుగఁబడియున్నవి; మార్గంబున, ఋషులచే కోయఁబడిన, వైడూర్యమణుల కాంతివంటికాంతిగల, దభ మొక్కలుగనుపడుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

ఏతచ్చ వనమధ్యస్థం కృష్ణాభ్రశిఖరోపమమ్
పావకస్యా శ్రమస్థస్య ధూమాగ్రం సంప్రదృశ్యతే. ౫౨

టీక॥ కృష్ణాభ్రశిఖరోపమం = నల్లని మేఘముయొక్క శిఖరముతోఁబోల్కగల; వనమధ్యస్థం = వనమునడుమనుండునట్టి; ఆశ్రమస్థస్య = ఆశ్రమంబుననుండునట్టి;

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౧౪౫

స ౧౧

పావకస్య=అగ్నిహోత్రముయొక్క ;
ఏతత్=ఈ; ధూమాగ్రంచ=పొగయొక్క
కొనయును; సంప్రదృశ్యతే=చూడఁబడుచున్నది.

నల్ల నిమేఘంబువంటిదగు, నాశ్ర
మాగ్నిహోత్రధూమంబును , ఈవన
మధ్యంబుననుండియగుపడుచున్నది.
అని, తాత్పర్యము.

వివిక్తేషు చ తీర్థేషు కృతస్నానా ద్విజాతయః

పుష్యోపహారం కుర్వంతి కుసుమై స్స్వయ మాజితైః. ౫౩

టీక॥ ద్విజాతయశ్చ= బ్రాహ్మణు
లును;వివిక్తేషు = పవిత్రములయిన;తీ
ర్థేషు=తీర్థములయందు ; కృతస్నా
నాః = చేయఁబడినస్నానముగలవార
లయి;స్వయం=తమచేత; ఆజితైః=
తేఁబడిన;కుసుమైః = పూలచేత; పు
ష్యోపహారం=పుష్ప బలిని; కువంతి=

చేయుచున్నారు.

బ్రాహ్మణులు , అద్యైపుణ్యతీర్థ
ములందుస్నానముగావించి , తమచే
తులారఁగోసుకొన్న పూలచేఁబుప్పబ
లింగావింపుచున్నారు.

అని, తాత్పర్యము.

త త్సుతీక్షణ్య వచనం యథా సౌమ్య మయా శ్రుతమ్

అగస్త్యస్యాశ్రమో భ్రాతృ నూన మేష భవిష్యతి. ౫౪

టీక॥ సౌమ్య=శాంతుండవగులత్తు
ణుడా! యథా=ఎట్లు; తత్=ఆ; సు
తీక్షణ్య=సుతీక్షణునియొక్క; వచనం =
మాట; మయా=నాచేత; శ్రుతం=వి
నఁబడినదో; తథా(అధ్యాహృతము)=
అట్లు; ఏషః=ఇది;అగస్త్యస్య= అగ
స్త్యమహిమునియొక్క; భ్రాతృః= త
మ్మునియొక్క; ఆశ్రమః= ఆశ్రమము ;

భవిష్యతి=కాఁగలదు. నూనం= నిశ్చ
యము.

శాంతుండవగులత్తుణుడా! సుతీ
క్షణ్యమహిమునిచేప్పినమాటలప్రకారము,
ఇదియె, యగస్త్యమహిముని తమ్ముం
డగుసుదర్శనమహిమునియాశ్రమము; ని
శ్చయము. అని, తాత్పర్యము.

నిగృహ్య తపసా మృత్యుం లోకానాం హితకామ్యయా
యస్య భ్రాత్రా కృతేయం ది క్షరణ్యా పుణ్యకమణా. ౫౫

<p>టీక॥ యస్య = ఈసుదశకనునియొక్క కర; భ్రాత్రా = అన్నయయిన; పుణ్యక మణా = పుణ్యకార్యములుగలయొక్క స్వమహామునిచేత; లోకానాం = లోక ములయొక్క; హితకామ్యయా = మే లునందలికోర్కీచేత; తపసా = తప స్సుచేత; మృత్యుం = మరణమును ; నిగృ హ్య = నిగ్రహించి; ఇయం = ఈ; దిక్ = దక్షిణదిక్కు; క్షరణ్యా = నివాసయో</p>	<p>గ్యమయినదిగా; కృతా = చేయఁబ డినది. ఈసుదశకనునియన్నపుణ్యాత్ముండ గునగ స్త్యమహాముని , లోకహితంబు పొందె, తపోబలంబున , మరణంబు నుగూడనిగ్రహించి , ఇల్వలవాతావు లనురాక్షసులవధించి , యీదక్షిణది క్కును , ఋషులకువాసయొగ్యముగా వించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఇహైకదా కిల క్రూరో వాతాపి రపిచేల్వలః
భ్రాతరౌ సహితా వాస్తాం బ్రాహ్మణఘ్నౌ మహాసురౌ. ౫౬

<p>టీక॥ ఇహ = ఇచ్చట; ఏకదా = ఒక ప్పుడు; బ్రాహ్మణఘ్నౌ = బ్రాహ్మణుల జంపువారలును; భ్రాతరౌ = అన్నద మ్ములునగు; క్రూరః = కఠినుండగు; వా తాపిః = వాతాపియు ; ఇల్వలోపిచ = ఇల్వలుండునను; మహాసురౌ = గొప్ప</p>	<p>యసురులు ; సహితౌ = కూడినవా రలయి; అస్తాం = ఉండిరి. ఇచ్చట, మున్ను , ఇల్వలవాతావు లనునన్నదమ్ములిద్దఱురాక్షసులు, బ్రా హ్మణులంజంపుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ధారయన్ బ్రాహ్మణం రూప మిల్వల స్సంస్కృతం వదన్
ఆమంత్రయతి విప్రాన్ స్త్ర క్రౌద్ధ ముద్దిశ్య నిఘ్నకణః. ౫౭

<p>టీక॥ నిఘ్నకణః = దయలేని ; ఇల్వ లః = ఇల్వలుండు; బ్రాహ్మణం = బ్రాహ్మణ ధారయన్ = ధరించుచు; సంస్కృతం =</p>	<p>సంబంధియగు; రూపం = ఆకారమును; ధారయన్ = ధరించుచు; సంస్కృతం =</p>
---	--

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౧౪౭

స ౧౧

సంస్కృతమును; వదన్ = చెప్పుచు;
శ్రాద్ధం = శ్రాద్ధమును; ఉద్దిశ్య = ఉద్దేశిం
చి; విప్రాన్ = బ్రాహ్మణులను; ఆమంత్ర
యతిస్త = పిలుచుచుండెను.

నిదన్యుండగునిల్వలుండు, బ్రాహ్మ
ణరూపముధరించి, సంస్కృతభాషమా
టలాడుచు, శ్రాద్ధమని పేరుచెప్పి, బ్రా
హ్మణులంబిలుచును. అని, తాత్పర్యము.

భ్రాతరం సంస్కృతం కృత్వా తత స్తం మేవరూపిణమ్
తాన్ ద్విజాన్ భోజయామాస శ్రాద్ధదృష్టేన కమణా. ౫౮

టీక|| తతః = అంత; సః (అధ్యాత్మ
తము) = ఆయుల్వలుండు; భ్రాతరం = త
మ్ముండగువాతాపిని; సంస్కృతం = ప
క్షముగా; కృత్వా = చేసి; శ్రాద్ధదృష్టే
న = శ్రాద్ధమునందుఁజూడఁబడిన; క
మణా = కార్యముచేత; తాన్ = ఆ; ద్వి
జాన్ = బ్రాహ్మణులను; భోజయామా

స = భుజింపఁజేసెను.
అంత, నాయుల్వలుండు, మేకరూప
మునొందిన తనతమ్మునివాతాపిని పం
డి, శ్రాద్ధము సేయువిధంబుననె , యా
బ్రాహ్మణులకుఁ జక్కఁగాఁ దినిపించు
ను. అని, తాత్పర్యము.

తతో భుక్తవతాం తేషాం విప్రాణామిల్వలోబ్రవీత్
వాతాపీ నిష్క్రమస్వేతి స్వరేణ మహతా వదన్. ౫౯

టీక|| తతః = అంత; తేషాం = ఆ ; వి
ప్రాణాం = బ్రాహ్మణులు ; భుక్తవ
తాం = తిన్నవారలుకాగా; ఇల్వలః =
ఇల్వలుండు; మహతా = అధికమయిన;
స్వరేణ = ధ్వనిచేత; వదన్ = చెప్పుచు;
“వాతాపీ = వాతాపీ! నిష్క్రమస్వ =
వెడలిరమ్ము.” ఇతి = అని; అబ్రవీత్ =

చెప్పెను.
అంత, నాబ్రాహ్మణులందఱుభుజిం
చియున్నపిమ్మట, నిల్వలుండు , “వా
తాపీ! నీవింకరమ్ము” అని, పేరె లుం
గునంజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

తతో భ్రాతృ ర్వత శ్చ కృత్వా వాతాపి మేవవన్నదన్

భిత్వాభిత్వా శరీరాణి బ్రాహ్మణానాం వినిష్పతత్. ౬౦

టీక॥ తతః=అంత; వాతాపి= వా
తాపి; భ్రాతుః=అన్నయొక్క; వచః=
మాటను; శ్రుత్వా = విని; మేషవత్=
మేకవలె; నదత్ = అటచుచు; బ్రాహ్మ
ణానాం=బ్రాహ్మణులయొక్క; శరీ
రాణి=దేహములను; భిత్వాభిత్వా=

భేదించిభేదించి; వినిష్పతత్ (వినిరపత
త్)=బయలు వెడలెను.
అంత, వాతాపి, యిల్వలునిమాట
నువిన్నంతనె, మేకయుంబోలెనటచు
చు, బ్రాహ్మశరీరంబులఁజేల్చుకొని, వె
డలివచ్చును. అని, తాత్పర్యము.

బ్రాహ్మణానాం సహస్రాణి తై రేవం కామరూపిభిః

వినాశితాని సంహత్య నిత్యశః పిశితాశనైః. ౬౧

టీక॥ ఏవం = ఇట్లు; కామరూపి
భిః=ఇచ్ఛార్థినమగురూపముగల; పిశి
తాశనైః=మాంసాహారులగు; తైః=
ఆపరివారసహితులగు నాయిల్వలవా
తాపులచేత; నిత్యశః = ఎల్లప్పుడును;
సంహత్య=చేచి; బ్రాహ్మణానాం=
బ్రాహ్మణులయొక్క; సహస్రాణి= వే

లు; వినాశితాని = నశింపఁజేయఁబడి
నవి.
కామరూపులును మాంసాశనులును
గునాయిల్వలవాతాపులు, ఇట్లు, వట్టు
కుఁ బెక్కువేలబ్రాహ్మణులం జంపియు
న్నారు. అని, తాత్పర్యము.

అగస్త్యేన తదా దేవైః ప్రార్థితేన మహషికా

అనుఘాయ కిలశ్రాద్ధే భక్షిత స్సమహాసురః. ౬౨

టీక॥ తదా=అప్పుడు; దేవైః=దే
వతలచేత; ప్రార్థితేన=ప్రార్థింపఁ
బడిన; మహషికా = పూజ్యుడైన
ఋషియగు; అగస్త్యేన=అగస్త్యునిచే

త; అనుఘాయ= అనుభవించి; శ్రా
ద్ధే=శ్రాద్ధమునందు; సః=ఆ; మహాసు
రః=వాతాపి; భక్షితః=భక్షింపఁ
బడినాఁడుగదా!

శ్రీమద్రామాయణము*తిరణ్యకాండము. ౧౪౯

స ౧౧

అంతనగ స్త్యమహామని, దేవతా బున వాతాపినిభషించెను.
పాథికతుండై, యిల్వలుని యామం అని, తాత్పర్యము.
త్రణంబున కియ్యకొని, క్రమ ప్రకారం

తత స్సంపన్న మిత్త్యక్త్వా దత్వా హస్తావసేచనమ్
భ్రాతరం నిష్క్రమస్వేతి చేల్వల సోభ్యభాషత. ౬౩

టీక|| తతః=అంత; సః=ఆ; ఇల్వల అంత, శ్రాద్ధాంతంబున, నాయిల్వ
శ్చ=ఇల్వలుండును; సంపన్నం=సమృద్ధ లుండును, దృప్తియైనదా! యని
మా? ఇతి=అని; ఉక్త్వా=చెప్పి; హ యగస్త్యునడిగి, యైనదని యమ్మహ
స్తావసేచనం=ఉత్తరాపోశనమును; ద షికవచింపుడు, నాయనకుత్తరాపోశ
త్వా=ఇచ్చి; భ్రాతరం=తమ్ముని గూ నంబొసంగి, తమ్ముండగువాతాపిని
ర్చి; నిష్క్రమస్వేతి= వెడలుమని; అభ్య నీవింకరమ్మని, యథాక్రమముగాఁబలి
భాషత=చెప్పెను,
చెను. అని, తాత్పర్యము.

స తం తథా భాషమాణం భ్రాతరం విప్రఘాతినమ్
అబ్రవీత్ప్రహసన్ ధీమా నగస్త్యో మునిసత్తమః. ౬౪

టీక|| ధీమాన్=బుద్ధిమంతుండగు; అబ్రవీత్=చెప్పెను.
మునిసత్తమః=మునిశ్రేష్ఠుడయిన; సః= బుద్ధిమంతుండగు నాయగ స్త్యమ
ఆ; అగస్త్యః=అగస్త్యుడు; తథా= హామని, యిట్లుతమ్మునింజేరుచున్న
అట్లు; భ్రాతరం=తమ్మునిగూచిక; భా ద్రావ్తాఘాతయిగు నాయిల్వలుంబా
షమాణం= పలుకుచున్న; విప్రఘాతి చి, నవ్వుడు, నిట్లని, చెప్పెను.
నం=బ్రాహ్మణులంజంపునట్టి; తం=ఆ అని, తాత్పర్యము.
యిల్వలునిగూర్చి; ప్రహసన్=నవ్వుడు;

కుతో నిష్క్రమితుం శక్తి మకయా జీణాస్య రక్షసః
భ్రాతుస్తే మేవరూపస్య గతస్య యమసాదనమ్. ౬౫

టీక॥ మయా = నా చేత; జీణకస్య =
జీణికాంచినవాఁడును; రక్షసః = రాక్ష
సుండును; యమసాదనం = యమునిగృ
హమును; గతస్య = పొందినవాఁడును;
మేషరూపస్య = మేకరూపము గలవాఁ
డునగు; తే = నీయొక్క; భ్రాతృః = త
మ్ముఁడగువాతాపికి ; నిష్క్రమితుం =
వెడలుటకు; శక్తిః = సామర్థ్యము ; కు

తః = ఎక్కడిది?

మేకరూపముధరించిన నీతమ్ముఁడు
వాతాపి, నాయుదరంబున జీణికాంచి,
యమునిగృహంబు జేరియున్నాఁడే ;
ఇంకనతం డెట్లు వెడలివచ్చును ? అని,
యగస్త్వమహాముని, యిల్వలునితోఁజె
ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అథ తస్య వచ శృత్వా భ్రాతృ నిధనసంశ్రయమ్
ప్రధవ్నయితు మారేభే మునిం క్రోధాన్నిశాచరః. ౬౬

టీక॥ అథ = అంత; నిశాచరః = రా
క్షసుఁడగు నిల్వలుఁడు; భ్రాతృః = త
మ్మునియొక్క; నిధనసంశ్రయం = చావు
విషయముగాఁగల; తస్య = ఆయగస్త్వ
నియొక్క; వచః = మాటను; శ్రుత్వా =
విని; క్రోధాత్ = కోపమువలన; ము
నిం = ఆగస్త్వుని ; ప్రధవ్నయితుం =

బెడరించుటకు ; ఆరేభే = ఆరంభిం
చెను.

అంత, నాయిల్వలుండు , ఆయగ
స్త్వుండుతమ్మునిచావుఁజెప్పుటనువిని ,
పరమకుపితుండై , యగస్త్వునిపైకుటి
కెను. అని, తాత్పర్యము.

సో భిద్రవ స్తునిశ్రేష్ఠం మునినా దీప్తతేజసా
చక్షుషా నలకల్పేన నిదాగ్ధో నిధనం గతః. ౬౭

టీక॥ సః = ఆయిల్వలుండు; మునిశ్రే
ష్ఠం = మునివర్యుండగునగస్త్వుని గూర్చి;
అభిద్రవః = పరుగెత్తుచు ; దీప్తతేజ
సా = ప్రకాశించుచున్నకాంతిగల; ము
నినా = ఆగస్త్వమహామునిచేత; అనలక

ల్పేన = నిప్పువంటి; చక్షుషా = కంటిచే
త; నిదాగ్ధః = దహింపబడినవాఁడై; నిధ
నం = చావును; గతః = పొందినాఁడు.

ఆయిల్వలుండు, మునివరుండగు న
యగస్త్వునిపైకేఁబోయి, మహాతేజం

శ్రీమద్రామాయణము*తిరణ్యకాండము.

౧౫౧

స ౧౧

డగునమ్మనిచేనేత్రానలంబునదగ్ధుండై,మృతిఁబొందెను. అని,తాత్పర్యము.

తస్యాయ మాశ్రమా భ్రాతు స్తటాకవనశోభితః

విప్రానుకంపయా యేన కషేణ దం దుష్కరం కృతమ్. ౬౮

టీక||తటాకవనశోభితః= కొలనుల
చేతనువనముల చేతను ప్రకాశించుచు
న్న;అయం=ఇది;యేన= ఏయగస్త్వః
చేత;విప్రానుకంపయా= బ్రాహ్మణుల
యందలిదయచేత;ఇదం=ఈ; దుష్క
రం=చేయనలవిగాని;కషేణ = కార్య
ము;కృతం=చేయఁబడినదో;తస్య= ఆ
యగస్త్వమహాముని యొక్క; భ్రా
తుః=తమ్ముడైనసుదశేణ మహాముని

యొక్క;అశ్రమః=అశ్రమము.

తటాకవనసంపన్నుండు నీయాశ్ర
మము,వీమహాత్ముండు , బ్రాహ్మణుల
యందుదయచే,నిట్టిదుష్కర కార్యంబు
గావించెనో,అట్టియగస్త్వ మహాముని
తమ్ముఁడు సుదశేణమునియాశ్రమము.
అని,రాముండు, లక్ష్మణునితోఁ జెప్పె
ను. అని,తాత్పర్యము.

వీవం కథయమానస్య తస్య సౌమిత్రిదాసహ

రామస్యాస్తం గత స్సూర్య సంధ్యా కాలో భ్యవతేత. ౬౯

టీక|| తస్య=ఆ;రాఘవస్య = రా
ముఁడు;సౌమిత్రిదాసహ= లక్ష్మణుని
తోఁగూడ;వీవం=ఇట్లు; కథయమాన
స్య=చెప్పుచుండఁగా;సూర్యః= సూ
ర్యుఁడు;అస్తంగతః = అస్తమించెను.
సంధ్యాకాలః= సంధ్యాసమయము;

అభ్యవతేత=వచ్చెను.

అట్లు , రాముండులక్ష్మణునితో,
మాటలాడుచుండఁగానే , సూర్యుం
డస్తమించెను; సంధ్యాసమయంబును
వచ్చినది. అని,తాత్పర్యము.

ఉపాస్య పశ్చిమాం సంధ్యాం సహ భ్రాతా యథావిధి

ప్రవివేకా శ్రమపదం త మృషిం సోభ్యవాదయత్. ౭౦

టీక॥ సః=ఆ రాముఁడు; భ్రాతృ సహ=తమ్మునితోఁగూడ ; యథావిధి=యథాశాస్త్రముగా; పశ్యమాం=సాయంకాలము నందుఁగలిగిన ; సంధ్యాం=సంధ్యను; ఉపాస్య = ఉపాసించి; ఆశ్రమపదం = ఆశ్రమస్థానమును; ప్రవివేశ = ప్రవేశించెను. తం=ఆ; ఋషిం=సుదశనమహర్షిని; అభ్యవాదయత్ = నమస్కరించెను. రాముండు, అత్తుణునితోఁగూడ, సాయంసంధ్యావందనము యథావిధిగఁగావించి, యయ్యాశ్రమంబుఁబ్రవేశించి, యాసుదర్శనమహర్షికి నమస్కరించెను. అని, తాత్పర్యము.

సమ్యక్ప్రతిగృహీతశ్చ మునినా తేన రాఘవః

న్యవస త్తాం నిశా మేకాం ప్రాశ్న మూలఫలానిచ. ౭౧

టీక॥ రాఘవః=రాముఁడు; తేన=ఆ; మునినా=సుదశనమునిచేత; సమ్యక్=చక్కఁగా; ప్రతిగృహీతశ్చ=స్వీకరింపఁబడినవాఁడునై ; మూలఫలాని=గడ్డలనుపఁడ్లను; ప్రాశ్న = తనియు; తాం=ఆ; ఏకాం=ఒక్కటయిన; నిశాం=రాత్రిని; నివసత్=ఉండెను. రాముండు, సుదర్శనమహామునిచేఁజక్కఁగాఁబూజింపఁబడినవాఁడై, యానయొసంగిన ఫలమూలంబులభుజించి, యారాత్రియంతయునచ్చటనుండెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్యాం రాత్యాం వ్యతీతాయాం విమలే సూర్యమండలే

భ్రాతరం త మగ స్త్యస్యహ్యమంత్రయతి రాఘవః. ౭౨

టీక॥ తస్యాం=ఆ; రాత్యాం=రాత్రి; విమలే=విమలమండలము; సూర్యమండలే=సూర్యమండలము; విమలే=విమలమండలము; రాఘవః = రాముఁడు; అగస్త్యస్య = అగస్త్యమహామునియొక్క; భ్రాతరం=తమ్ముఁడైన; తం=ఆసుదశనమహామునిని ; ఆమంత్రయతిహే=వీడ్చిననుగదా! అంతఁదెల్లవాఁతినవెనుక, సూర్యుండుస్వచ్ఛముగాఁబ్రకాశింప , రాముండు , అగస్త్యమహామునితమ్ముఁడగు సుదర్శనమహామునితోఁబోయివచ్చెదననిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అభివాదయే త్వాం భగవత్ సుఖమధ్యుషితో నిశామ్
ఆమంత్రయే త్వాం గచ్ఛామి గురుం తే ద్రష్టవగ్జమ్. ౨౩

టీక॥ భగవత్ = అధికమయినమాన్వాను.
హస్త్యముగల సుదశనమహామనీ ! భగవంతుడవగు సుదశనమహామనీ,
త్వాం = నిన్ను; అభివాదయే = నమస్కరించెదను. నిశాం = రాత్రియంతయు; నీకునమస్కారంబుగావించెదను;
సుఖం = సుఖముగా; అధ్యుషితః = ఉంటిని; నీయాచార్యుండును అన్నయు
తిని. త్వాం = నిన్ను; ఆమంత్రయే = వీడునగునగ స్త్యమహామునిం జూడఁగోరెద
కొనెదను. తే = నీయొక్క; గురుం = ఆను; పోయివచ్చెదను సెలవొసంగుము.
చార్యుడగు; అగ్రజం = అన్నను; ద్రష్టం = చూచుటకు; ఇచ్ఛామి = కోరుచు అని, రాముండగ స్త్యునితమ్మునితోఁజె
ప్పెను. అని. తాత్పర్యము.

గమ్యతా మితి తే నోక్తో జగామ రఘునందనః
యథో ద్దిష్టేన మాగేణ వసం తచ్ఛా వలోకయత్. ౨౪

టీక॥ రఘునందనః = రాముండు; తే మాగణముచేత; జగామ = పోయెను.
న = ఆసుదర్శనమహామునిచేత; గమ్యతామితి = పోవుటయగుఁగాకయని; ఉ ఆసుదశనమహాముని, పొమ్మనియ
క్తః = చెప్పఁబడినవాఁడై; తత్ = ఆ; నుజ్జయొసంగ, నారాముండు, ఆయ
వసం = అడవిని; అవలోకయంశ్చ = చూడవింజూచుచు, సుతీక్షణమహామునిచెప్పి
చుచును; యథో ద్దిష్టేన = సుతీక్షణమహానమాగణంబునంబోయెను.
షిణ్చేఁ జెప్పఁబడినట్లు; మాగేణ = అని, తాత్పర్యము.

నీవారాఁ పనసాం స్తూలాం స్తిమిశాఁ వంజులాఁ ధవాఁ
చిరిబిల్వాఁ మధూకాంశ్చ బిల్వానపిద తిందుకాఁ. ౨౫
శ్రుష్టితాఁ శ్రుష్టితాగ్రాధి లతాధి రనువృష్టితాఁ
దదశా రామ శృతశ స్తత్రకాంతారపాదపాఁ. ౨౬

హస్తీహస్తై ర్విమృదితా న్వానరై రుపశోభితాః

మత్తై శ్శకునిసంఘైశ్చ శతశశ్చ ప్రణాదితాః. ౨౨

టీక॥ రామః = రాముడు; తత్ర = అచ్చట; హస్తీహస్తైః = ఏనుంగుల తొండములచేత; విమృదితాః = నలపఁ బడినవియు; వానరైః = కోతులచేత; ఉపశోభితాః = ప్రకాశించుచున్నవియు; శతశః = నూలునూలుగానున్న; మత్తైః = మడించిన; శకునిసంఘైశ్చ = పక్షిసమూహములచేతను; ప్రణాదితాంశ్చ = ధ్వనింపఁజేయఁ బడినవియు; శ్రుష్టితాః = పూచినవియు; శ్రుష్టితాగ్రాభిః = పూచినకొనలుగల; లతాభిః = తీగెలచేత; అనువృష్టితాః = చుట్టఁబడినవియు నగు; కాంతారపాదపాః అడవివృక్షములను; శతశః = నూలులునూలులుగా; నీవారాః = నీవారపు పైయలను; పనసాః = పనసచెట్టులను; తాలాః = తాటిచెట్లును; తిమిశాః = తినాసపుచెట్లు

ను; వంజులాః = పొగడచెట్లును; ధవాః = చండచెట్లును; చిరిబిల్వాః = కానుగుచెట్లును; మధూకాంశ్చ = ఇప్పచెట్లును; బిల్వానపిచ = మారేడుచెట్లును; తిందుకాః = తమ్మికిచెట్లును; దదశః = చూచెను.

రాముం డడవియందు, ఏనుంగు తొండంబులవిటువఁబడినవియు, గోతులతోనొప్పుచున్నవియు, మడించిన ధురంబుగాఁ గూయుచుండు పక్షులతోఁగూడినవియు, బుష్పితంబులును బుష్పితాగ్రంబులగులతలచే వేష్పితంబులు నగు నడవివృక్షంబులను మఱియునీవారంబులను బనసవృక్షంబులను దాటిచెట్లును దినాసపుచెట్లును బొగడచెట్లును చండవృక్షంబులను, గానుగుచెట్లును ఇప్పచెట్లును బిల్వవృక్షంబులను తమ్మికిచెట్లునుంజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో బ్రవీ త్సమీపస్థం రామో రాజీవలోచనః

పృథ్వోనుగతం వీరం లక్ష్మణం లక్ష్మీవధానమ్. ౨౩

టీక॥ తతః = అంత; రాజీవలోచనః = కమలములవంటికన్నులుగల; రామః = రాముడు; సమీపస్థం = సమీపం

బుననున్నవాఁడును; పృథ్వతః = పైనుకనుండి; అనుగతం = వెంటడించినవాఁడును; వీరం = పరాక్రమశాలియు; లక్ష్మీవ

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౧౫౫

২৩

ర్థనం = సంపదనువృద్ధిబొందించువాఁ
 డునగు; లక్ష్యణం = లక్ష్యణునిగూచిఁ;
 అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

అంతః, దామరఘాలవంటినేత్రం
బులుగలరాముండు , తనసమీపంబున

నున్నవాఁడును దనవెంబడి వచ్చినవాఁ
డును బరాక్రమవంతుండును సంపద్వ
ర్ధనుండునగులక్ష్మణుంజూచి , యిట్ల
ని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

స్నిగ్ధపత్ర యథా వృక్షా యథా క్షాంతా మృగద్వీజాః
అశ్రమో నాతిదూరస్థో మహాక్షిక భావితాత్మనః. ౭౯

టీక॥ యథా = ఎట్లు; వృత్తాః = చె
ట్లు; స్నిగ్ధపత్రాః = నునుపులయిన ఆకు
లుగలవో; యథా = ఎట్లు ; మృగద్వి
జాః = మృగములునుబతులును ; తౌం
తాః = శాంతములూ; తథా (అధ్యాహృ
తము) = అట్లు; భావితాత్మనః = ధ్యానిం
పబడినయాత్మగల; మహాషేః = ఆ
గస్త్యమహామునియొక్క; ఆశ్రమః = ఆ
శ్రమము; నాతిదూరస్థః = మిక్కిలిదూ

గంబుననున్నదికాదు.

వృక్షంబులన్నియు స్నిగ్ధంబులయిన
యాకులుగలిగియుండుటయు, మృగప
క్షులుశౌంతంబులయి యుండుటయుం
జూడఁగా, భావితాత్ముండగు నయ్యగ
స్త్యమహాముని యాశ్రమంబు నమీపిం
చినదనితోచుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

అగస్త్యభతి విఖ్యాతో లోకే స్వే నైవ కమణౌ
ఆశ్రమో దృశ్యతే తస్య పరిశ్రాంతశ్రమాపహః. ౮౦
ప్రాజ్యధూమాకులవన శ్రీరమాలాపరిషక్రతః
ప్రశాంతమృగయాధశ్చ నానాశకునినాదితః. ౮౧

టీక॥యః (అధ్యాహృతము) = ఎ | నె ; అగస్త్యఇతి = అగస్త్యుండని
 వ్వండు; లోకే = లోకమునందు ; స్వే (పర్వతమును స్తంభించువాడని;) వి
 న = తనదైన; కమజైవ = వింధ్యపర్వ ఖ్యాతః = ప్రసిద్ధుడో; తస్య = అమ్మహా
 తమును స్తంభించుటయనుకార్యము చేత మునియొక్క ; పరిశ్రాంత శ్రమాప

<p>హః= అలసినవారలశ్రమమునుబోగొట్టునదియు; ప్రాజ్యధూమాకులవనః= అధికమయినపొగచేసిండినయడవి గలదియు; చీరమాలాపరిష్కృతః= నారచీరలసమూహముచే నలంకరింపఁబడినదియు; ప్రశాంతమృగయాధః= మిక్కిలియు శాంతములయిన మృగముల సమూహము గలదియు; నానాశకుని నాదితః= నానావిధములయిన పక్షుల చేధ్వనింపఁజేయఁబడినదియునగు; ఆశ్రమః= ఆశ్రమము ; దృశ్యతే= చూడఁ</p>	<p>బడుచున్నది. ఎవ్వఁడు, వింధ్యపర్వతమును స్తంభించుటంజేసి యగస్త్యుఁడని లోకంబు లంబసిద్ధుఁడయ్యెనట్టి మహామునిజైన, పరిశ్రాంతులశ్రమమును బోగొట్టునది యునధికమయినపొగచేవ్యాప్తమగు వనముగలదియు నారచీరలచే నొప్పుచున్నదియు ప్రశాంతములగు మృగములు గలదియు నానావిధపక్షి నాదితంబున గునాశ్రమంబు, చూపట్టుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

తస్యేద మాశ్రమపదం ప్రభావాద్యస్య రాక్షసైః
దిగియం దక్షిణా త్రాసా దృశ్యతే నోపభుజ్యతే. ౮౨

<p>టీక॥ ఇదం= ఇది; యస్య= ఏమహామునియొక్క; ప్రభావాత్= మహిమవలన; రాక్షసైః= రాక్షసులచేత; ఇయం= ఈ; దక్షిణా= దక్షిణపు; దిక్= దిక్కు; త్రాసాత్= భయమువలన; దృశ్యతే= చూడఁబడుచున్నదో. నోపభుజ్యతే= అనుభవింపఁబడదో; తస్య=</p>	<p>ఆయగ స్త్యమహామునియొక్క ; ఆశ్రమపదం= ఆశ్రమస్థానము. ఏమహామునిప్రభావమువలన, రాక్షసులు , ఈదక్షిణపుదిక్కునుభయంబునంబూతురుగానియుపభోగింపరా, అట్టియగ స్త్య మహాముని యాశ్రమంబిది అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

యదాప్రభృతి చాక్రాంతా దిగియం పుణ్యకమణా
తదాప్రభృతి నిర్వైరాః ప్రశాంతా రజనీచరాః. ౮౩

<p>టీక॥ యదాప్రభృతి= ఎప్పుడు మొదలుకొనియు; పుణ్యకమణా= పవిత్రములయినకమణములుగల యగ స్త్యమహామునిచేత; ఇయం= ఈ; దిక్= దిక్కు;</p>	<p>ములయినకమణములుగల యగ స్త్యమహామునిచేత; ఇయం= ఈ; దిక్= దిక్కు;</p>
---	--

శ్రీ మద్రామాయణము*తిరణ్యకాండము. ౧౫౭

శ్లో ౧౧

అక్రాంతా=అధిష్టింపఁబడినదో; తదా
ప్రభృతి=అప్పుడు మొదలుకొని ; రజః
చరాః=రాక్షసులు; నిర్వైరాః=వైర
ములేనివారలయి; ప్రశాంతాః=శాంత
లయిరి.

పుష్కకముకాండగు నగస్త్య మహ
షిఁ, ఈదక్షిణదిక్కుననివసించ నారం
భించినది మొదలు, రాక్షసులు, ఋషుల
వైరంబువిడిచి, శాంతులయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

నామ్నా చేయం భగవతో దక్షిణా దిక్ప్రదక్షిణా

ప్రథితా శ్రమ లోకేషు దుర్ధమౌ హృరకమభిః. ౮౪

టీక॥ ఇయం=ఈ; దక్షిణా= దక్షి
ణపు; దిక్=దిక్కు; భగవతో= భగవం
తుండగు నగస్త్యమహాముని యొక్క ;
నామ్నాచ=పేరుచేతను; ప్రసిద్ధా (అ
ధ్యాహృతము)= ప్రసిద్ధమును; ప్రద
క్షిణా=సమర్థమును; క్రూరకమభిః=
క్రూరములయిన కమములుగల రాక్ష
సులచేత; దుర్ధమౌ= ఎదిరిపఁగూ

డనినియునై; త్రిషు = మూడై; లో
కేషు = లోకమలయందు; ప్రథితా=
ప్రసిద్ధమయినది.

ఈదక్షిణదిక్కు, భగవంతుండగు
నగస్త్యనామంబున , నగస్త్యదిక్కుని
పేరుఁబొంది, రాక్షసులకుదుర్ధమ
ము , మల్లోకంబును ప్రసిద్ధిఁబొంది
నది. అని, తాత్పర్యము.

మాగణం నిరౌద్ధం నిరతో భాస్కరస్యాచలోత్తమః

నిదేశం పాలయ న్యస్య వింధ్యశైలో నవధకతే. ౮౫

అయం దీర్ఘాయుష స్తస్య లోకే విశ్రుతకమణిః

అగస్త్య స్యాశ్రమ శ్రీమా స్వనీతజనసేవితః. ౮౬

టీక॥ శ్రీమాః= కాంతిమంతుఁడు
ను; వినీతజనసేవితః=వినయముగలవా
రలచేత సేవింపఁబడినదియునగు ; అ
యం=ఈయాశ్రమము; భాస్కరస్య=

సూర్యునియొక్క; మాగణం = మా
గణమును ; నిరౌద్ధం = అడ్డగించుట
కు; నిరతో=ఆసక్తుఁడయిన ; అచలో
త్తమః=పర్వతశ్రేష్ఠమయిన; వింధ్యశై

ప్రతిపగాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౧౧.

లం=వింధ్యపర్వతము; యస్య= ఏమహా
మునియొక్క; నిదేశం=అజ్ఞను; పాల
యన్=పాలించుచు; నవధన్=వృ
ద్ధిబాంధకున్నచో; తస్య=అట్టి; లోకే=
లోకమునందు; విశ్రుతకర్మణః=ప్రసి
ద్ధమయిన కార్యముగల ; దీక్షామయి
షః = దీక్షామయిన యాయస్సుగల;
అగస్త్యస్య= అగస్త్యమహామనియొ
క్క; ఆశ్రమః=ఆశ్రమము.

శ్రీమంతంబును : సీతజనసేవితంబు
నగునీయాశ్రమము , సూర్యమాగ్ధం
బునిరోధింపనుద్యుక్తమయిన పవిత
శ్రేష్ఠమగువింధ్యపవితము, ఎవ్వనియా
జ్ఞచేవృద్ధిబాంధకునిలిచెనో , అట్టిను
ప్రసిద్ధకర్మణుడును జీరంజీవియైనగు
నగస్త్యమహామనియాశ్రమము.
అని, తాత్పర్యము.

ఏష లోకార్చిత స్సాధు హితే నిత్యరత స్స తామ్
అస్తా నభిగతానేష శ్రేయసా యోజయిష్యతి. ౮౭

టీక|| ఏషః=ఈయగస్త్యుడు; లో
కార్చితః=లోకంబులచేఁ బూజింపఁ
బడినవాడు. సాధుః= సత్పురుషుడు.
సతాం=సత్పురుషులయొక్క; హితే=
మేలునందు ; నిత్యరతః= ఎల్లప్పుడు
నాసక్తుండు. ఏషః=ఇమ్మహామని; అ
భిగతాన్=పొందిన; అస్తాన్ = మనల

ను; శ్రేయసా=మంచితో ; యోజయి
ష్యతి=కూపకలడు.
ఈయగస్త్యుండు, సమస్తలోకపూ
జితుండు, సత్పురుషుండు; ఎల్లప్పుడును
సత్పురుషులకు హితంబు గావించువాఁ
డు; మరమతనింబొందినచో, మనకు శ్రే
యస్సుగావించును. అని, తాత్పర్యము.

ఆరాధయిష్యామ్యత్రాహ మగస్త్యం తం మహామనిమ్
శేషంచ వనవాసస్య సౌమ్యవత్స్య వ్యహం ప్రభో. ౮౮

టీక|| ప్రభో=ప్రభుండవగు ; సౌ
మ్య= శాంతుండవగులక్ష్మణుడా! అ
త్ర=ఇచ్చట; అహం=నేను; మహాము
ని=పూజ్యుడైనమనియగు ; తం=అ

ట్టి; అగస్త్యం=అగస్త్యుని; ఆరాధయి
ష్యామి=పూజించెదను; అహం = నే
ను; వనవాసస్య=వనవాసముయొక్క;
శేషంచ = మిగతను ; వత్స్యమి=

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము.

౧౫౩

స ౧౧

ఉండెదను.

శాంతుండవగులత్తుణుడా! కావున, ఈయాశ్రమంబున నెయియ్యగ స్త్య

మహామునినారాధింపుచు, నిచ్చటనె, వనవాసశేషకాలంబుండెదను. అని, తాత్పర్యము.

అత్ర దేవా సగంధర్వా సిద్ధాశ్చ పరమషణ్డః
అగస్త్యం నియతాహారం సతతం పర్యుపాసతే. ౮౯

టీక॥ అత్ర = ఈయాశ్రమమందు; సగంధర్వాః = గంధర్వులతోఁగూడిన; దేవాః = దేవతలును; సిద్ధాశ్చ = సిద్ధులును; పరమషణ్డః = పరమఘటలును; నియతాహారం = నిగ్రహింపఁబడినయాహారముగల; అగస్త్యం = అగస్త్యమహాముని; సతతం = ఎల్లప్పుడును; పర్యు

పాసతే = ఉపాసించుచున్నారు. ఈయాశ్రమంబున, దేవతలును గంధర్వులును సిద్ధులును మహాఘటలును ఆహారంబునిగ్రహించి తపస్సు గావించుచున్న యగస్త్యమహాముని నెల్లప్పుడును పాసించుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

నాత్రజీవే నృషావాదీ క్రూరోవా యదివా శతః
నృశంసః కామవృత్తోవా మునిరేష తథావిధః. ౯౦

టీక॥ అత్ర = ఈయాశ్రమమునందు; నృషావాదీ = అబద్ధముఁజెప్పువాఁడుగాని; క్రూరోవా = క్రూరుఁడుగాని; శరోయదివా = వంచకుఁడుగాని; నృశంసః = ఘాతుకుఁడుగాని; కామవృత్తోవా = యథేచ్ఛ మయిన యాచారము గలవాఁడుగాని; నజీవేత్ = బ్రతుకఁడు. ఏవః = ఈ; మునిః = అగస్త్యమహాముని; త

థావిధః = అట్టివాఁడు. అసత్యముఁజెప్పువాఁడుగాని క్రూరుండుగాని వంచకుండుగాని ఘాతుకుండుగాని, శాస్త్రనియమంబువిడిచి యథేచ్ఛముగా నాచరించువాఁడుగాని, ఈయాశ్రమంబున జీవింపఁడు; ఈయగస్త్యునిమహిమయట్టిది. అని, తాత్పర్యము.

అత్ర దేవాశ్చ యక్షాశ్చ నాగాశ్చ పతకై స్సహ

వసంతి నియతాహారా ధమకమారాధ యిష్టవః. ౯౧

టీక॥ అత్ర = ఈయాశ్రమమునందు; ముగలవారలయి; వసంతి = వసించుచు
దు; దేవాశ్చ = దేవతలును; యత్యాశ్చ = న్నారు.
యత్సులును; నాగాశ్చ = సహజములు దేవతలును యత్సులును నాగములు
ను; పత్యైస్సహ = పత్నులతోఁగూడ; నుపత్నులును యాహారము వజ్జించి, ధ
ధమకం = ధమకమును ; ఆరాధయిష్ట మకమునారాధింపుచు, నీయాశ్రమంబు
వః = ఆరాధించువారలయి ; నియతా నవాసము సేయుచున్నారు.
హారాః = నిగ్రహింపఁబడినయాహార అని, తాత్పర్యము.

అత్ర సిద్ధా మహాత్మానో విమానై స్సూర్యసన్నిభైః
త్యక్తదేహః నవై దేహై స్స్వర్యాతాః పరమక్షయః. ౯౨

టీక॥ అత్ర = ఈయాశ్రమమునందు; నములచేత ; స్వర్యాతాః = స్వగళము
మహాత్మానః = అధికమయినప్రభావ వొందినారు.
ముగల; పరమక్షయః = మహాక్షయములు; మహాత్ములగు మహాక్షయములు పె
సిద్ధాః = తపస్సిద్ధిఁబొందినవారలయి ; క్కండు, ఈయాశ్రమంబునఁ దపస్సు
త్యక్తదేహః = విడువఁబడిన దేహము గ గావించిసిద్ధులయి, మానుషదేహంబు
లవారలయి; నవైః = నూతనము లయి విడిచి నూతనమయిన దేవతాదేహం
న; దేహైః = దేహములతో; సహి బుదాల్చి, సూర్యసమానంబులగు వి
తాః (అధ్యాహృతము) = కూడినవార మానంబుల నారోపించి, స్వగళంబు
లయి; సూర్యసన్నిభైః = సూర్యునితో నొందిరి
సమానములయిన; విమానైః = విమా అని, తాత్పర్యము.

యత్తత్వ మమరత్వంచ రాజ్యాని వివిధానిచ
అత్ర దేవాః ప్రయచ్ఛంతి భూతై రారాధితా శ్శుభైః. ౯౩

టీక॥ అత్ర = ఈయాశ్రమమునందు; శకరులగు; భూతైః = ప్రాణులచేత ;
దు; దేవాః = దేవతలు; శుభైః = మంగ ఆరాధితాః = ఆరాధింపఁబడినవారలై;

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము: ౧౬౧

స ౧౧

యక్షత్వం = యక్షుడగుటను; అమ
రత్వంబు = దేవత్వమును; వివిధాని = నా
నావిధములయిన; రాజ్యానిచ = రాజ్య
ములను ; ప్రయచ్ఛంతి = ఇచ్చుచు
న్నారు.

ఈయాశ్రమముననారాధించువార
లకు, దేవతలుయక్షత్వమును దేవత్వము
నునానావిధ రాజ్యాధిపత్యములను, ఇ
చ్చెదరు. అని, తాత్పర్యము.

అగతా స్త్యాశ్రమపదం సౌమిత్రే ప్రవిశాగ్రతః
నివేదయే హ మాం ప్రాప్త మృషయే సీతయాసహ. ౧౪

టీక|| సౌమిత్రే = లక్ష్మణుడా! ఆ
శ్రమపదం = ఆశ్రమస్థానమును; అగ
తాః = పొందినవారలయి; స్త్య (స్త్యః) =
అగుచున్నారము. అగ్రతః = ముందట;
ప్రవిశ = ప్రవేశింపుము. ఇహ = ఇచ్చటి
కి; సీతయాసహ = సీతతోఁగూడ; ప్రా
ప్తం = వచ్చిన; మాం = నన్ను; మృష
యే = అగస్త్యమహాషిఁకొఱకు ; నివే

దయ = తెలుపుము.

లక్ష్మణుడా ! అగస్త్యాశ్రమమున
కువచ్చినాము; నీవుముందుపోయి , ఇ
చ్చటికిసీతతోఁగూడ నేనువచ్చియుండు
టను , అప్తహాషిఁకిందెలుపుము. అని,
రాముండు, లక్ష్మణునితోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే, ఏకాదశస్కంధః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాంధైకాదశస్కంధటిక,
ముగిసినది.

౨౨

ద్వా ద శ స గ క ప్రా రం భః.

స ప్రవిశ్యా శ్రమపదం లక్ష్మణో రాఘవానుజః
అగస్త్యశిష్య మాసాద్య వాక్య మేత దువాచ హ. ౧

టీక॥ రాఘవానుజః = రామునితమ్ముండగు;సః = ఆ;లక్ష్మణః=లక్ష్మణుడు;ఆశ్రమపదం= ఆశ్రమస్థానమును;ప్రవిశ్య = ప్రవేశించి; అగస్త్యశిష్యం=అగస్త్యునియొక్క శిష్యుని; ఆసాద్య=పొంది;ఏతత్=ఈ;వాక్యం= మాటను;ఉవాచ= చెప్పెను ("హ"అనునదిపాదపూరణార్థము.)	రామునితమ్ముండగు లక్ష్మణుండు, అగస్త్యశ్రమంబుఁబ్రవేశించి , అగస్త్యుని శిష్యునియొద్దకుఁబోయియిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
--	---

రాజా దశరథోనామ శ్శేష స్తస్య సుతో బలీ
రామః ప్రాప్తో మునిం ద్రష్టుం భార్యయా సహ సీతయా. ౨

టీక॥ దశరథోనామ= దశరథుండనుపేరుగల;రాజా= రాజు;అస్తి (అధ్యాహృతము)=కలఁడు.తస్య= అతనియొక్క;శ్శేషః = పెద్దవాఁడైన;సుతః=కొడుకును;బలీ= అధికమయినబలముగలవాఁడునగు;రామః= రాముడు;మునిం=అగస్త్యమహామునిని ; ద్రష్టుం=చూచుటకు;భార్యయా = భార్యయనిన;సీతయాసహ = సీతతోఁగూడ;ప్రాప్తః=వచ్చినాఁడు.	దశరథుండను రాజౌకండుగలఁడు; అతనిశ్శేషకుమారుండు బలవంతుండు నునగు రాముండు , అగస్త్యమహామునింజూచుటకై , భార్యయగుసీతతోఁగూడవచ్చినాఁడు. అని, తాత్పర్యము.
---	--

లక్ష్మణోనామ తస్యా హం భ్రాతా త్వవరణో హితః
అనుదూలశ్చ భక్తశ్చ యదితే శ్రోత మాగతః. ౩

టీక॥ అహంతు = నేను; లక్ష్మణో నా పొందినవాడనే.
 మ = లక్ష్మణుండను పేరుగలవాడను. నేను , లక్ష్మణుండను పేరుగలవాడను;
 తస్య = అతనికి; అవరజః = వెనుకఁబడిన; ఆ రామునికిఁదమ్ముండను, ఇష్టుండను,
 భ్రాతా = తోఁబుట్టువును. హితః = అనుకూలుండనుభక్తుండను , నీ
 ఇష్టుండను. అనుకూలశ్చ = అనుకూలుండను. భక్తశ్చ = భక్తుండను. తే = నీయొ
 క్క; శ్రోత్రం = చెవిని ; ఆగతోయది = అని, తాత్పర్యము.

తే వయం వన మత్యగ్రం ప్రవిష్టాః పితృశాసనాత్
 ద్రష్టు మిచ్ఛామహే సర్వే భగవంతం నివేద్యతామ్. ౪

టీక॥ తే = అట్టి; వయం = మేము; యాజ్ఞ వలన, భయంకరంబగు నరణ్యము
 పితృశాసనాత్ = తండ్రియాజ్ఞ వలన; నకువచ్చినాము; మేమందఱమును, భగ
 అత్యగ్రం = మిక్కిలియుభయంకరమ వంతుండగునగస్త్యుంబుడఁగోరి యు
 గు; వనం = అడవిని; ప్రవిష్టాః = ప్రవేశి
 శించినాము. సర్వే = అందఱమును ; భ
 గవంతం = అధికమయినమాహాత్మ్య
 ముగలయగస్త్యుని; ద్రష్టుం = చూచు
 టకు ; ఇచ్ఛామహే (ఇచ్ఛామః) = విశేషార్థము. — ఈశ్లోకమునం
 కోరుచున్నాము. నివేద్యతాం = తెలుపఁ దు , “తేవయం” అను స్థలముననుండు
 బదుఁగాక. “య” అనునక్షరముచేత, గాయత్రియె
 నిమిదవ యక్షరము గ్రహింపఁబడినది.
 మేముమత్సరమును , మఃతండ్రి ఏడువేలశ్లోకంబులయినవి.

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా లక్ష్మణస్య తపోధనః
 తథే త్యుక్త్వాగ్నిశరణం ప్రవివేశ నివేదితమ్. ౫

టీక॥ తపోధనః = ఋషి; తస్య = ఆ; ఆ; వచనం = మాటను; శ్రుత్వా = వి
 లక్ష్మణస్య = లక్ష్మణునియొక్క; తత్ = ని; తథేతి = అట్లేయని; ఉక్త్వా = చెప్పి;

నివేదితుం=తెలుపుటకు; అగ్నిశరణం=టనువిని, అట్లేయసిచెప్పి, అగస్త్యునకు
అగ్నిహోత్రగృహమును ; ప్రవివేశ=విన్నవించుటకై, అగ్నిహోత్రగృహ
ప్రవేశించెను.
అగస్త్యశిష్యుడు, అలక్ష్మణునిమా అని, తాత్పర్యము.

స ప్రవిశ్య మునిశ్రేష్ఠం తపసా దుష్ప్రధవణం
కృతాంజలి రువాచేదం రామాగమన మంజసా. ౬
యథోక్తం లక్ష్మణేనై వ శిష్యో గస్త్యస్య సమ్మతః

టీక॥ సః=ఆ; అగస్త్యస్య=అగస్త్యే; అంజసా=శీఘ్రంబున; రామాగమ
న్యనియొక్క; సమ్మతః=ప్రియుండ
గు; శిష్యః=శిష్యుడు; ప్రవిశ్య=చొ
చ్చి; కృతాంజలిః=చేయబడినచేమో
ద్దుగలవాడై; తపసా=తపస్సుచేత;
దుష్ప్రధవణం = ఎదిరింపనలవిగాన
ట్టి; మునిశ్రేష్ఠం = మునివరుండగునగ
స్త్యునిగూచిక; లక్ష్మణేన=లక్ష్మణుని
చేత; యథోక్తమేవ = చెప్పబడినట్లు
నిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

పుత్రౌ దశరథస్యేహ రామో లక్ష్మణ ఏవచ. ౭
ప్రవిష్టా వాశ్రమపదం సీతయాసహ భార్యయా

టీక॥ దశరథస్య=దశరథమహారాజా
యొక్క; పుత్రౌ=కొడుకులయిన ; ఇ
మా=ఈ; రామః=రాముండును; లక్ష్మ
ణఏవచ=లక్ష్మణుండును; భార్యయా=
భార్యయైన; సీతయాసహ = సీత
తోగూడ; అశ్రమపదం= అశ్రమస్థాన
మును; ప్రవిష్టా=ప్రవేశించినారు.
దశరథమహారాజకుమారులగు రా
మలక్ష్మణులిరువురు, రామభార్యయగుసీ
తతోడంగూడి, మనయాశ్రమంబునకు వ
చ్చియున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౧౬౫

స ౧౨

ద్రష్టుం భవంత మాయాతౌ శుశూషాథక మరిందమా. ౮
యత్రా నంతరం తత్త్వ మాజ్ఞాపయితు మహాసి

టీక॥ అరిందమా = శత్రువులనణగఁగఁ	టకు; అహాసి = తగుదువు.
ద్రోక్కునట్టి రామలక్ష్మణులు; శుశూషా	శత్రువుల నణగఁగఁద్రోక్కుఁజాలిన
పాథకం = సేవకొటకు; భవంతం = ని	యా రామలక్ష్మణులు, నిన్నుఁజూచి సే
న్ను; ద్రష్టుం = చూచుటకు; ఆయాతౌ =	ంపవలెననివచ్చినారు. ఇక నీవిషయ
వచ్చినారు. అత్ర = ఈవిషయమునం	మునందుఁ జేయవలసినదని నానతి
దు; యత్ = వీధి; అనంతరం = అవ్వలిద	మ్ము. అని, శిష్యుఁడగు స్తుతితోఁజె
గు; కార్యం = పనియో; తత్ = దాని ;	ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
త్వం = నీవు; ఆజ్ఞాపయితుం = అనఁచుచు	

తత శ్శిష్యా దుపశ్రుత్య ప్రాప్తం రామం సలక్షణమ్. ౯
వై దేహీంచ మహాభాగా విదం వజన మబ్రవీత్

టీక॥ తతః = అంత; సః (అధ్యాత్మ	దం = ఈ; వజనం = మాటను; అబ్రవీత్ =
తము) = ఆయగస్త్యమహర్షి; శిష్యా	చెప్పెను.
త్ = శిష్యునివలన; ప్రాప్తం = వచ్చిన; స	అంతనయ్యగస్త్యమహర్షి, రా
లక్షణం = లక్షణముతోఁగూడిన; రా	మలక్షణులును, మహాభాగాయగు నీ
మం = రాముని; ప్రాప్తం (అధ్యాత్మ	తాదేవియవచ్చుటను శిష్యునివలన వి
హృతము) = వచ్చిన; మహాభాగాం =	ని, శిష్యుఁజూచి, యిట్లనిచెప్పెను.
పూజ్యమయిన యదృష్టముగల; వైదే	అని, తాత్పర్యము.
హీంచ = సీతను; ఉపశ్రుత్య = విని ; ఇ	

దిష్ట్యా రామ శ్చిరస్యాశ్చ ద్రష్టుం మాం సముపాగతః. ౧౦
మనసా కాంక్షితం హ్యస్య మయా ప్యాగమనం ప్రతి

టీక॥ దిష్ట్యా = భాగ్యముచేత ; రామః = రాముఁడు; చిరస్య = బహుకాల

మనకు; మాం=నన్ను; ద్రిష్టుం= చూ
చుటకు; సముపాగతః= వచ్చినాడు.
అస్య=ఈతనియొక్క. ఆగమనం= వ
చ్చుట; మయాపి=నాచేతనుఁగూడ; మ
నసా=మనస్సుచే; ప్రతికాంక్షితంహి=
ఎదురుచూడఁబడినదిగాదా!

నాభాగ్యవశంబున బహు కాలం
బునకు, రాముండునన్నుఁజూడ నిచ్చటి
కివచ్చెను; నేను, రాముండువచ్చునని,
బహుకాలముగా మనంబున నెదురు
చూచుచుంటిని. అని, తాత్పర్యము.

గమ్యతాం సతకృతో రామ స్సభార్య స్సహలక్ష్మణః. ౧౧
ప్రవేశ్యతాం సమీపం మే కించా సౌ న ప్రవేశితః

టీక॥ గమ్యతాం= పోవుటయగు
గాక. సభార్యః = భార్యతోఁగూడిన
వాఁడును; సహలక్ష్మణః=లక్ష్మణుని
తోఁగూడినవాఁడునగు; రామః= రా
ముండు; సతకృతః = పూజితుండు.
మే=నాయొక్క; సమీపం= సమీపము
ను; ప్రవేశ్యతాం=పోండింపఁబడుఁగా
క. కించ=ఎందుకు; అసౌ = ఈరా

ముండు ; నప్రవేశితః = పొందింపఁ
బడఁడయ్యె?

నీవు, పొమ్ము; సీతయులక్ష్మణుం
డును రాముండును, వీరలు పూజాహుక
లు; వారలరానిమ్ము ; ఇంతకుమునుపే
యేలనీవు రానవ్వక జాగుచేసినావు? అ
ని, యగస్త్తుడు, శిష్యునితోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తస్తు మునినా ధర్మజ్ఞేన మహత్తనా. ౧౨

అభివాద్యా బ్రవీ చ్చిష్య స్తథేతి నియతాంజలిః

టీక॥ శిష్యః= శిష్యుఁడు; మహత్త
నా= అధికమయినప్రభావముగల; ధ
ర్మజ్ఞేన = ధర్మము నెఱింగిన; ముని
నా= అగస్త్యమహామునిచేత; ఏవం=
ఇట్లు; ఉక్తస్తు=చెప్పఁబడినవాఁడైనం

తనె; అభివాద్య=నమస్కరించి; నియ
తాంజలిః= గ్రహింపఁబడినచేమోడ్పు
గలవాఁడై; తథేతి=అట్లేయని ; అబ్ర
వీత్=చెప్పెను.

మహాత్ముండును ధర్మజ్ఞుండునగు

నయ్యగ స్త్యమహామునిచెప్పినమాటను | లు మొగుడ్చుకొని, అట్లేయనిచెప్పెను.
విని, శిష్యుండు, నమస్కరించి, చేతు | అని, తాత్పర్యము.

తతో నిష్క్రమ్య సంభ్రాంత శిష్యో లక్ష్మణ మబ్రవీత్. ౧౩

టీక||తతః=అంత; శిష్యః= శిష్యుఁ
డు; సంభ్రాంతః=త్వరితుండై; నిష్క్ర- | లక్ష్మణుంజూచి, యిట్లునిచెప్పెను.
మ్య=వెడలి; లక్ష్మణం = లక్ష్మణునిగూ | అని; తాత్పర్యము.
ర్చి; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

క్వాసౌ రామో మునిం ద్రష్టు మేతు ప్రవిశతు స్వయమ్

టీక||అసౌ=ఈ; రామః= రాముఁ
డు; క్వ=ఎచ్చట? మునిం=అగ స్త్యమహా
మునిని; ద్రష్టుం=చూచుటకు; ఏతు = వ | రాముండెచ్చటనున్నాఁడు? అగ
చ్చుఁగాక. స్వయం=తానె; ప్రవిశతు= | స్త్యమహామునింజూచుటకు, ఆయనవ
ప్రవేశించుఁగాక. | శిష్యుండులక్ష్మణునితోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

తతో గత్వా శ్రమద్వారం శిష్యేణ సహ లక్ష్మణః. ౧౪
దశకయామాస కాకుత్స్థం సీతాంచ జనకాత్మజామ్

టీక||తతః=అంత; సః=ఆ ; లక్ష్మ | సీతాదేవిని; దశకయామాస = చూ
ణః=లక్ష్మణుండు; శిష్యేణసహ=శిష్యు | పెను.
నితోఁగూడ; ఆశ్రమద్వారం = ఆశ్రమ | అంత, లక్ష్మణుండు, శిష్యునితోఁగూ
ద్వారమును; గత్వా= పొంది ; కాకు | డనాశ్రమద్వారంబు నొద్దకుఁబోయి,
త్థం=రాముని; జనకాత్మజాం=జనక | సీతారాములనతనికిఁజూపెను.
మహారాజుకూతురయిన; సీతాంచ= | అని, తాత్పర్యము.

తం శిష్యః ప్రశ్నితో వాక్య మగ స్త్యవచనంబ్రువత్. ౧౫

ప్రప్రవేశయ ద్యధాన్యాయం సత్కారాహం సుసత్కృతమ్

టీక॥ శిష్యః=శిష్యుడు; ప్రశ్రితః=	గౌరవముగలుగునట్లుగా; ప్రప్రవేశయ
వినయముగలవాడై; సత్కారాహం=	త్=ప్రవేశింపజేసెను.
పూజార్హుండగు; తం=ఆరాముని; అగ	శిష్యుడు, వినయంబున, బూజా
స్త్వవచనం=అగస్త్యునిచే జెప్పబడి	హుండగు రామునియధాన్యాయంబు
న; వాక్యం=మాటను; బ్రువక్=చెప్ప	గా, గౌరవంబేర్పడ, నాశ్రమంబు లోని
చు; యధాన్యాయం=న్యాయమునతిక్ర	కిందీసికొనిపోయెను.
మింపక; సుసత్కృతం=మిక్కిలియు	అని, తాత్పర్యము.

ప్రప్రవేశ తతో రామ స్సీతయా సహలక్ష్మణః ౧౬

ప్రశాంత హరిణాకీణ మాశ్రమం హ్యవలోకయక్

టీక॥ తతః=అంత; సీతయా=సీ	చి; ప్రప్రవేశహి=ప్రవేశించెనుగదా!
తతో; సహలక్ష్మణః=లక్ష్మణునితో	అంత, రాముండు, సీతలక్ష్మణ
గూడినవాడై; ప్రశాంత హరిణాకీ	సహితుండై, శాంతంబులగుజింకల
ణం=మిక్కిలియుశాంతములగుజిం	తోగూడిన, యయ్యాశ్రమంబుఁజూ
కలచేవ్యాపింపబడిన; ఆశ్రమం=ఆ	చుచు, ప్రవేశించెను.
శ్రమమును; అవలోకయక్=చూచు	అని, తాత్పర్యము.

స తత్ర బ్రహ్మణ స్థాన మగ్నే స్థానం తథైవచ. ౧౭
 విష్ణో స్థానం తథేంద్రస్య స్థానంచైవ వివస్వతః
 సోమస్థానం భగస్థానం స్థానం కౌబేర మేవచ. ౧౮
 ధాతు ర్విధాతు స్థానేచ వాయో స్థానం తథై వచ
 నాగరాజస్యచ స్థాన మనంతస్య మహాత్మనః. ౧౯
 స్థానం తథైవ గాయత్ర్యా వసూనాం స్థానమేవచ
 స్థానంచ పాశహస్తస్య వరుణస్య మహాత్మనః. ౨౦
 కార్తికేయస్యచ స్థానం ధమస్థానంచ పశ్యతి

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము: ౧౬౯

స ౧౨

టీక॥ తతః=అచ్చట; సః=ఆ ; త
త్ర=ఆయగస్త్యాశ్రమమునందు ; బ్ర
హ్మణః=బ్రహ్మదేవునియొక్క; స్థానం=
స్థానమును; అగ్నేః=అగ్నియొక్క;
స్థానంతథైవచ=స్థానమును; షష్ఠోః=
విష్ణుదేవునియొక్క; స్థానం= స్థానము
ను; తథా=అట్లు; ఇంద్రస్య= ఇంద్రుని
యొక్క, స్థానం=స్థానమును ; వివస్వ
తః=సూర్యునియొక్క ; (స్థానం) చై
వ=స్థానమును; సోమస్థానం = చంద్రు
నియొక్క స్థానమును ; భగస్థానం =
భగుని స్థానమును ; కౌబేరం = కు
బేరుని సంబంధియగు ; స్థానమేవచ=
స్థానమును; ధాతుః = ధాతయొక్క
యః; విధాతుః= విధాతయొక్కయః;
స్థానేచ=స్థానములను; వాయోః= వా
యవుయొక్క; స్థానంతథైవచ = స్థా
నమును; నాగరాజస్య= ఆదిశేషునియొ
క్క; స్థానంచ=స్థానమును ; మహాత్మ
నః = అధికమయిన ప్రభావముగల; అ
నంతస్య = అనంతునియొక్క; స్థానం
చ (అధ్యాహృతము)= స్థానమును; త
థైవ=అట్లే; గాయత్ర్యాః= గాయత్రి
యొక్క; స్థానం = స్థానమును; వసూ

నాం=వసువులయొక్క; స్థానమేవచ=
స్థానమును; పాశహస్తస్య = పాశము
దేతియందుఁగల; మహాత్మనః = అధిక
మయిన ప్రభావముగల; వరుణస్య= వ
రుణునియొక్క; స్థానంచ = స్థానము
ను; కౌటికకేయస్య = కుమారస్వామి
యొక్క; స్థానంచ=స్థానమును; ధమక
స్థానంచ = ధమకనియొక్క స్థానంబు
ను; పశ్యతి=చూచుచున్నాఁడు.

ఆయగస్త్యాశ్రమమునందు ; బ్ర
హ్మదేవుని స్థానంబును అగ్ని స్థానంబు
ను, విష్ణుస్థానంబును ; దేవేంద్రస్థానం
బును, సూర్యస్థానంబును , ఇంద్రస్థా
నంబును, భగస్థానంబును , కుబేరస్థా
నంబును, ధాత్యస్థానంబును, విధాత్య
స్థానంబును, వాయుస్థానంబును ; శేష
స్థానంబును , మహాత్ముండగుననంతు
నిస్థానంబును, గాయత్రీస్థానంబును ,
వసుస్థానంబును, మహాత్ముండును బా
శహస్తుండునగు వరుణునిస్థానంబును,
కుమారస్వామి స్థానంబును ధమకస్థా
నంబును చూచుచుఁబోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

తత శ్చిక్షేః పరివృతో ముని రప్యభినిష్పతత్. ౨౧
తం దదర్శా గ్రతో రామో మనీనాం దీప్తతేజసామ్

టీక॥ తతః=అంతః; మునిరపి=అగ
స్త్వమహామునియు; శిష్యే=శిష్యుల
చేత; పరివృతః=పరివేష్టించబడినవాఁ
డై; అభినివృతత్ = ఎదురుకొనివచ్చె
ను. రామః=రాముఁడు; దీప్తతేజసాం=
ప్రకాశించుచున్న టాంతిగల ; మునీ
నాం=మునులయొక్క; అగ్రతః=ముం
దట; తం=ఆయగ స్త్వమహామునిని; ద

దశక=చూచెను.

అంతనగ స్త్వమహామునియు, శిష్యు
లతోఁగూడ రామునెదురొకని వచ్చె
ను; రాముండు, మహాతేజస్సంపన్ను
లగుమునుల యగ్రభాగంబునవచ్చుచు
న్నయగ స్త్వమహామునింబూచెను.
అని, తాత్పర్యము.

అబ్రవీ ద్వచనం వీరో లక్ష్మణం లక్ష్మీవధకనమ్. ౨౨

టీక॥ వీరః= పరాక్రమశాలియగు
రాముండు; లక్ష్మీవధకనం=సంపదను
వృద్ధిఁబొందించునట్టి; లక్ష్మణం= లక్ష్మ
ణునిగూచిక; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

పరాక్రమవంతుఁడగు రాముఁడు, సం
పద్వధకనుండయినలక్ష్మణుంజూచి, యి
ట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ లక్ష్మణ నిమోగ్రమ త్యగస్త్యో భగవా నృషిః

బౌదాగ్యేనౌ వగచ్ఛామి నిధానం తపసా మిమమ్. ౨౩

టీక॥ లక్ష్మణం=లక్ష్మణుఁడా! భగ
వాన్= అధికమయినమాహాత్మ్యముగ
ల; ఋషిః=ఋషియగు; ఏవః = ఈ;
అగ స్త్వః=అగస్త్వుఁడు; నిమోగ్రమ
తి=వెడలివచ్చుచున్నాఁడు. బౌదాగ్యే
ణ=తేజోతిశయముచేత; తపసాం=తప
స్సులయొక్క; నిధానం=నిధియైన;
ఇమం=ఈయగస్త్వుని; అవగచ్ఛామి=

తెలిసికొనుచున్నాను.

లక్ష్మణుఁడా! ఇదిగోభగవంతుండ
గునగస్త్వుండువచ్చుచున్నాఁడు; ఈత
నితేజోవిశేషముచేత, నితండుతపోనిధి
యగునగస్త్వుండనిగనుఁగొంటిని. అని,
రాముండులక్ష్మణునితోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్యా మహాదాహు రగ స్త్వం సూర్యవర్చసమ్

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౧౭౧

స ౧౨

జగ్రాహ పరమప్రీత స్తస్య పాదౌ పరంతపః. ౨౪

టీక॥ పరంతపః=శత్రువులనుదపిం
పఁజేయునట్టి; మహాబాహుః=పెద్దచే
తులుగలరాముండు; సూర్యవర్చసః=
సూర్యుని తేజస్సువంటి తేజస్సుగల; అగ
స్త్యం=అగస్త్యునిగూర్చి; ఏవం=ఇట్లు;
ఉక్త్వా=చెప్పి; పరమప్రీతః=మిక్కిలి
యుసంతోషించినవాడై; తస్య=ఆ
గస్త్యునియొక్క; పాదౌ=పాదముల
ను; జగ్రాహ=పట్టుకొనెను.
ఇట్లు, శత్రువులదపింపఁజేయునట్టి
మహాబాహుండగు రాముండు సూర్యు
ంకుంబోలే తేజస్సుగల యగస్త్యుండు
జీంచినడువుచు, బరమసంతోషుండై,
సమృహమునింబొంది, యాయన పా
దంబులకభివందనంబుగావించెను.
అని, తాత్పర్యము.

అభివాద్యతు ధర్మాత్తా తస్థౌ రామః కృతాంజలిః
సీతయాసహ వై దేహ్య తదా రామ స్సలత్క్షణః. ౨౫

టీక॥ తదా = అప్పుడు; ధర్మాత్తా
త్తా= ధర్మస్వభావుండును; సలత్క్ష
ణః=లత్క్షణునితోగూడినవాడునగు ;
రామః=రాముడు; వై దేహ్య = విదే
హదేశమునందుండుటైన ; సీతయాస
హ=సీతతోగూడ ; అభివాద్యతు =
నమస్కరించియు ; రామః = రా
ముండు ; కృతాంజలిః = చేయఁబ

డిన చేమొడ్చుగలవాడై ; తస్థౌ=
లిచెను.
అప్పుడు, ధర్మాత్తుండగు రా
ముండు, సీతాలత్క్షణులతోగూడ, న
య్యగ స్త్యమహామునికి నమస్కరించి.
చేతులు మొగుడ్చుకొని, నిలుచుండెను.
అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిజగ్రాహ కాతుత్థ మర్చయిత్వాఽ సనోదకైః
కుశలప్రశ్న ముక్త్యాచ హ్యస్యతా మితి చాబ్రవీత్. ౨౬

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆయ
గస్త్యుండు; కాతుత్థం=రాముని; ప్ర
తిజగ్రాహ=ప్రతిగ్రహించెను. ఆసనో
దకైః=ఆసనముచేతను బాద్య జలము

లచేతను; అర్చయిత్వా = పూజించి;
కుశలప్రశ్నం = క్షేమప్రశ్నమును; ఉ
త్వాచ = చెప్పియు; ఆస్యతాం = కూ
ర్చుండుటయగుగాక; ఇతిచ = అనియు;
అబ్రవీద్ధి = చెప్పెనుగాదా!

ఆయగస్తుండు, రామనతిథిగా
బ్రతిగ్రహించి, ఆననంబొసంగి, య
ఘృకపాద్యంబులఁ బూజించి కుశలం
బడిగి, కూర్చుండుమనిచెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

అగ్నిం హుత్వా ప్రదాయాఘృక మతిథీక ప్రతిపూజ్యచ
వానప్రస్థేన ధర్మేణ సతేషాం భోజనం దదౌ. ౨౭

టీక॥ సః = ఆయగస్తుండు; అ
గ్నిం = అగ్నిహోత్రమును; హుత్వా =
చేర్చి; అఘృకం = అఘృకమును; ప్రదా
య = ఇచ్చి; అతిథీక = అతిథులను; ప్రతి
పూజ్యచ = పూజించియు; వానప్రస్థే
న = వానప్రస్థులకుయోగ్యమయిన; ధ
ర్మేణ = ధర్మముచేత; తేషాం = వా

రలకు; భోజనం = ఆహారమును; దదౌ =
ఇచ్చెను.
ఆయగస్తుండు, వైశ్వదేవముగా
వించి, యాయతిథుల సఘృకదులఁ
బూజించి, వారలకువానప్రస్థధర్మం
బున ఫలమాలాద్యాహారములనొసం
గెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రథమం చోపవిశ్యాథ ధర్మజ్ఞో మునిపుంగవః
ఉవాచ రామ మాసీనం ప్రాంజలిం ధర్మకోవిదమ్. ౨౮

టీక॥ అథ = అంత; ధర్మజ్ఞః = ధ
ర్మమునెఱింగిన; మునిపుంగవః = ఋ
షిశ్రేష్ఠుండగునగస్తుండు; ప్రథమం =
మొదల; ఉపవిశ్యచ = కూర్చుండియు;
ఆసీనం = కూర్చుండినవాఁడును; ప్రాం
జలిం = మంచిచేమోడ్చుగలవాఁడును;
ధర్మకోవిదం = ధర్మంబులంబండి
తుండునగు; రామం = రామునిగూర్చి;

ఉవాచ = చెప్పెను.
అంత, ధర్మజ్ఞుండగునగస్తుమ
హర్షి, యందఱునుగూర్చుండినపిమ్మ
ట, చేతులుమొగుడ్చుకొనికూర్చుండి
యున్నధర్మకోవిదుండగు రాముంజూ
చి, యిట్లునిచెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

శ్రీ మద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౧౭౩

స ౧౨

అగ్నింహుత్వా ప్రదాయాఘ్నా మతిథిం ప్రతిపూజయేత్

టీక|| అగ్నిం = అగ్ని హుతాత్ జింపవలయును.
మును;హుత్వా=వేల్చి;అఘ్నాం= అ వైశ్వదేవముచేసి, యఘ్నామనా
ఘ్నామును;ప్రదాయ = ఇచ్చి; అతి సంగి,యతిథినిబూజింపవలయును.
థిం=అతిథిని;ప్రతిపూజయేత్ = పూ అని.తాత్పర్యము.

అన్యథాఖలు కాకుత్స్థ తపస్స్వి సముదాచరత్. ౨౯
దుస్సాక్షీవ పరే లోకే న్వామాంసాని భక్షయేత్

టీక|| కాకుత్స్థ = రాముడా!తప ములను;భక్షయేత్ =భక్షించును.
స్వి=ఋషి;అన్యథా = వేఱువిధము రాముడా ! ఋషియగువాఁడు,
గా; సముదాచరత్ = ఆచరించుచు; అట్లుఅతిథిపూజగావింపఁడేని,తప్పుసా
దుస్సాక్షీవ=దుష్టసాక్షీవలె;పరే= ఇ త్యముచెప్పినవాఁడువలె, బరలోకం
తరమయిన;లోకే = లోకమునందు; బునఁ , దనమాంసంబు దానేభక్షిం
స్వాని=తనవైన;మాంసాని= మాంస చును. అని,తాత్పర్యము.

రాజా సర్వస్య లోకస్య ధర్మచారీ మహారథః. ౩౦
పూజనీయశ్చ మాన్యశ్చ భవాత్ ప్రాప్తః ప్రియాతిథిః

టీక|| సర్వస్య = సమస్తమయిన; గౌరవింపఁబడినవాఁడవును ; ప్రియాతి
లోకస్య = లోకమునకు; రాజా=ప్ర థిః=ప్రియాతిథివియునగు; భవాత్=నీ
భుండువును; ధర్మచారీ=ధర్మమునా వు;ప్రాప్తః= వచ్చినావు.
చరించువాఁడవును; మహారథః=తన్ను సమస్తలోకంబునకును బ్రభుండవు
సారథినిగుఱ్ఱంబులనుంగాపాడు కొను ను, ధామికకుండవును, మహారథుండ
చుండునొకండువేల విలుకాండ్రోఁ వును , బూజనీయుండవుమాన్యండవు
బోరువాఁడవును; పూజనీయశ్చ=పూ నగు. ప్రియాతిథివై ననీవువచ్చినప్పుడు,
జింపఁదగినవాఁడవును; మాన్యశ్చ = విశేషించిపూజింపవలయునని చెప్పిన

అని, యగస్త్వండు, రామనితోఁజెప్పెను అని, తాత్పర్యము.

ఏవ మక్తా వ ఫలై మూలైః పుష్పై రన్యై శ్చ రాఘవమ్. ౩౧

పూజయిత్వా యథా కామం పునరేవ తతో బ్రవీత్

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆయి అంత; పునరేవ = మఱలనే; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
 గస్త్వండు; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్తా వ = చెప్పి; ఫలైః = పండ్లచేతను; మూలైః = గడ్డలచేతను; పుష్పైః = పూలచేతను; అన్యైశ్చ = ఇతరములచేతను; రాఘవం = రామని; యథా కామం = యథేచ్ఛముగా; పూజయిత్వా = పూజించి; తతః = అనిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము,

ఇదం దివ్యం మహచ్ఛాపం హేమరత్న విభూషితమ్. ౩౨

వైష్ణవం పురుషవ్యాఘ్రనిమిత్తం విశ్వకమణా

టీక॥ పురుషవ్యాఘ్రం = పురుషశ్రేష్ఠుండవగు రాముఁడా! హేమరత్న విభూషితం = బంగారముచేతనురత్నములచేతను అలంకరింపఁబడినదియు; దివ్యం = శ్రేష్ఠమును; మహత్ = పూజ్యుంబునగు; ఇదం = ఈ; చాపం = ధనుస్సు; వైష్ణవం = విష్ణుదేవునిది. విశ్వకమణా = విశ్వకమణచేత; నిమిత్తం = నిమిత్తంపఁబడినది.
 పురుషశ్రేష్ఠుండవగు రాముఁడా! రత్నకాంచనాలంకృతంబును దివ్యంబును బూజ్యుంబునగు నీధనుస్సు, విష్ణుదేవునిది; విశ్వకమణచే నిమిత్తంపఁబడినది. అని, తాత్పర్యము.

అమోఘ సూర్యసంకాశో బ్రహ్మదత్త శ్శరోత్తమః. ౩౩

టీక॥ అయం (అధ్యాహృతము) = నూనమగు; శరోత్తమః = బాణశ్రేష్ఠుఁడు; సూర్యసంకాశః = సూర్యునితో సము; అమోఘః = వ్యర్థముకానిది; బ్రహ్మ

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము.

౧౭౫

స ౧౨

దత్తః = బ్రహ్మ దేవునిచే నివ్వఁబడినది. | మ, అమోఘమయినది ; బ్రహ్మ దేవు
సూర్యసమానంబగునీబాణోత్తవ | సచే నివ్వఁబడినది. అని, తాత్పర్యము.

దత్తా మమ మహేంద్రేణ తూణీ చాత్యయసాయకా
సంపూణౌక నిశితై ర్బాణై జ్వలద్భి రివ పావకైః. ౩౪

టీక||జ్వలద్భిః = మండుచున్న ; మమ=నాకు; మహేంద్రేణ = దేవేం
పావకై రివ (స్థితైః)=అగ్నులుచే ను ద్రునిచేత; దత్తా=ఇయ్యఁబడినవి.
న్న; నిశితైః=తీక్షణములగు; బాణైః = మండుచున్నయిగ్ని హోత్రము వం
బాణములచేత, సంపూణౌక= నిండి టి బాణంబుల నిండిన యాయత్యయ
సంభవమా(అధ్యావృతము)= ఈ; అ బాణతూణీరంబులు రెండును, నాకు
త్యయపాయకా= నాశములేనిబాణము దేవేంద్రుండొసంగినవి,
లుగల; తూణీచ=అమ్ములపొదులును; అని, తాత్పర్యము.

మహారజతకోశో య మసి హేమవిభూషితః

టీక||అయం=ఈ ; మహారజతకో శః=బంగారువికారమయినయొర గల
దియు; హేమవిభూషితః= బంగార లదియు బంగారముతోనలంకరింపఁబ
ముచేనలంకరింపఁబడినదియునగు ; అ డినదియునగు నీఖడ్గమునునాకు దేవేం
సిః=ఖడ్గము; మహేంద్రేణదత్తః(అధ్యా ద్భిం డొసంగెను. అని, తాత్పర్యము.

అనేన ధనుషా రామ హత్వా సంఖ్యే మహాసురాన్. ౩౫
అజహర శ్రియం దీప్తాం పురా విష్ణు-దివౌకసామ్

టీక|| రామ=రాముడా! పురా= ధ్ధమునందు; మహాసురాన్ = పెద్దయ
మున్ను; విష్ణుః=విష్ణుదేవుడు; అనేన= సురులను; హత్వా = చంపి; దీప్తాం=
ఈ; ధనుషా=వింటిచేత; సంఖ్యే= యు ప్రకాశించుచున్న; దివౌకసాం = దేవ

తలయొక్క శ్రియం = $e^{\frac{1}{2} \pi i}$; అజహ
ర = $\frac{1}{2} \pi$.

రామదా! మున్నువిష్టగేవుడు,

ఈధనుస్సుననె యుద్ధంబున నసురులవ
ధించి , దేవతలకురాజ్యలక్ష్మినిగలుగఁ
జేసెను. అని, తాత్పర్యము.

తద్దను స్తాచ తూణీరా శరం ఖిడ్గంచ మానద. ౩౨

జయము ప్రతిగృహీత్వా వజ్రం వజ్రధరోయథా

టీక || మానద = మానమునొసం
గునట్టి గాముఁడా?తత్ = ఆ;ధనుః = ధ
నుస్సును;తౌ = ఆ;తూణీరౌచ = అమ్మ
లపొదులను;శరం = బాణమును ; ఖడ్గం
చ = ఖడ్గమును;వజ్రం = వజ్రాయుధము
ను;వజ్రధరోయథా = దేవేంద్రుండు
వలె;జయాయ = జయముకొఱకు;ప్రతి
గృహీష్వా = పుచ్చుకొనుము.

అశ్రితమానమునుకాపాడునట్టిరా
ముఁడా! ఆధనుస్సను, ఆయమ్ముల పా
దులను, అదేఖిడ్గమును; బాణంబును దే
వేంద్రుండువజ్రాయుధంబుం బోలె ,
శత్రువిజయాధికమయి , ప్రతిగ్రహిం

ప్రము. అని, యగస్త్వండు రామునితోఁ
జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — దేవేంద్రుండు తనవజ్రాయుధమునుగ్రహించునట్లు, అనిచెప్పటచే, “నింద్రునకువజ్రాయుధముంబోలె, నీకునీధనుబాణతూణీరంబులునుఖడ్గంబును స్వీయంబులు నీవవిష్టుదేవుండవు; మున్నుదేవతలకుజయంబుగలిగించుటకై, యీధనుర్బాణాదులధరించియుద్ధముగావించినట్లు, ఇప్పుడును, దేవకార్యాధకమయినీవుయుద్ధముచేయవలసియున్నదికావున, వీనిగ్రహింపుము” అని, సూచింపఁబడినది.

ఏవ ముక్త్యా మహాతేజా స్సమస్తం త ద్వరాయుధమ్. 32

దత్తా రామాయ భగవా నగ స్త్యః పున రబ్రవీత్

టీక॥ మహాతేజాః = అధికమయిన
తేజస్సుగలవాఁడును; భగవాన్ = అధి
కమయినమాహాత్మ్యముగల వాఁడున

గు; అగస్త్యః=అగస్త్యమహామuni;
 ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్వా=చెప్పి; తత్=ఆ;
 వరాయుధం=శ్రేష్ఠమయినయాయుధ

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౧౬౩

స ౧౩

మును; సమస్తం=అంతను ; రామా | గు సగ స్త్యమహామని, ఇట్లు చెప్పి, రా
య=రామునికొఱకు; దత్వా=ఇచ్చి; మనకాయు త్తమాయుధంబుల నొసం
పునః=మఱల; అబ్రవీత్=చెప్పెను. గి, మఱలసిట్లని, పలికెను.
మహా తేజుండును భగవంతుండున | అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాఖే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే, ద్వాదశస్కంః.

ఇది, స్పష్టాథకము.

ఇది, పరమాథకచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర)

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండ ద్వాదశస్కటిక,

ముగిసినది.

॥

త్రయోదశస్కం ప్రారంభః.

రామ ప్రీతోస్తి భద్రంతే పరితుష్టోస్తి లక్ష్మణ

అభివాదయితుం యన్తాం ప్రాప్తౌ స్థ స్సహసీతయా. ౧

టీక॥ యత్ = ఏకారణమువలన; లవాడను; అస్తి = అయితిని. తే = నీ
మాం=నన్ను; అభివాదయితుం = న కు; భద్రం=మంగళము; అస్తు (అధ్యా
మస్కరించుటకు; సీతయాసహ = సీ హృతము) = అగుఁగాక. లక్ష్మణ=ల
తతోఁగూడ; ప్రాప్తౌ=వచ్చినవారలు; త్త్యుఁడా! పరితుష్టః = సంతోషించి
స్థః = అగుచున్నారో; తత్ (అధ్యా నవాడను; అస్తి=అగుచున్నాను.
హృతము) = అందువలన; రామ = రాముఁడా! లక్ష్మణుఁడా! మీరలుసీ
రాముఁడా ! ప్రీతః = సంతోషముగ తతోఁగూడ, నన్నునమస్కరించుటకై

యిచ్చటికివచ్చినారలుకావున , నేను గళమగుఁగాక. అని, తాత్పర్యము.
మిక్కిలియు; సంతోషించితిని. మీకుమం

అధ్వశ్రమేణ వాం భేదో బాధతే ప్రచురశ్రమః

వ్యక్త ముత్కంఠతే చాపి మైథిలీ జనకాత్మజా. ౨

టీక॥ అధ్వశ్రమేణ = మాగాఁయా తిఁగోరుచునున్నది.
నముచేత; ప్రచురశ్రమః = అధికమయి మీకుమాగాఁయాసంబున మిక్కిలి
నచెమటగల; భేదః = అలసట; వాం = మి యుఁజెమటపోసియెచ్చుగానలసట గ
మ్ము = బాధతే = బాధించుచున్నది. జన లిగియున్నది; జనకపుత్రయగు సీతాదే
కాత్మజా = జనకమహారాజుకొమా వి, మఱియునలసి, విశ్రాంతి నపేక్షించు
లెఁయుగు; మైథిలీ = సీతాదేవి; వ్యక్తం = చున్నది. అని, తాత్పర్యము.
స్పష్టముగా; ఉత్కంఠతేచాపి = విశ్రాం

ఏషాహి సుకుమారీచ దుఃఖైశ్చ న విమానితా

ప్రాజ్యదోషం వనం ప్రాప్తా భర్తృస్నేహప్రచోదితా. ౩

టీక॥ సుకుమారీచ = సుకుమార మముగల; వనం = అడవిని; ప్రాప్తాహి =
యిన దేహముగలదియు; దుఃఖైః = పొందినదిగాదా!
దుఃఖములచేత; నవిమానితాచ = పీడిం సుకుమారమయిన దేహము గలది
పఁబడనిదియునగు; ఏషా = ఈసీత; భ యు నెప్పుడునుదుఃఖము నెఱుంగనిది
త్వస్నేహప్రచోదితా = పెనిమిటి యునగునీసీత , పెనిమిటివగునీయంద
యందలి స్నేహముచేఁ బ్రేరింపఁబడిన లిస్నేహంబున, నానావిధదుఃఖాకరం
దై; ప్రాజ్యదోషం = అధికమయినదోష బగునడవికివచ్చినది. అని, తాత్పర్యము.

యథైషా రమతే రామ ఇహ సీతా తథా కురు

దుష్కరం కృతవ త్యేషా వనే త్వా మనుగచ్ఛతీ. ౪

శ్రీ మద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౧౭

స ౧౩

టీక॥ రామ = రాముఁడా! య తీ=చేసినది.
 థా=ఎట్లు; ఏషా=ఈ; సీతా = సీత;
 ఇహ=ఈయాశ్రమమునందు; రమతే= రమఁడా! అట్టియిగాసీతాదేవి,
 సంతోషమునుబొందునో; తథా = అ యీయాశ్రమంబున నెట్లు సంతోషంబు
 ట్లు; కురు=చేయుము. ఏషా= ఈసీత; డనీతోనడవికివచ్చుటచే దుష్కరంబగు
 వనే=అడవియందు; త్వాం= నిన్ను; ఆ కార్యంబుగావించినది.
 నుగచ్ఛతీ=వెంటడించుచు; దుష్కరం= అని, తాత్పర్యము.
 చేయినలవిగానికార్యమును ; కృతవ

ఏషాహి ప్రకృతి స్త్రీ సౌ మాస్పృష్టే రఘునందన
 సమస్థ మనురంజంతి విషమస్థం త్యజంతిచ. ౫

టీక॥రఘునందన=రాముఁడా! స్త్రీ స్త్రీలయొక్క; ప్రకృతిః=స్వభావము.
 యః(అధ్యాహృతము)=స్త్రీలు; సవ రామఁడా! స్త్రీలు, పెనిమిటి చ
 స్థం=చక్కఁగానున్నపెనిమిటినిగూర్చి; కఁగానుండునప్పుడు , అతనిపైనను
 అనురంజంతి= అనురక్తులగుదురు. వి రక్తులయియందురు; దుదేశం బొం
 షమస్థం=దుదేశనున్నవాని; త్యజంతి దునేని, యతనింబరిత్యజింతురు; ఇది,
 చ= విడుతురును. ఏషా= ఇది; ఆస్పృష్టేయనిది మొదలు, స్త్రీలస్వభా
 ష్టేః=స్పృష్టి మొదలుకొన; స్త్రీ వాఁ= వముగానున్నది. అని, తాత్పర్యము.

శతహ్రీదానాం లోలత్వం శస్త్రాగ్రాం తీక్షణతాం తథా
 గరుడాంల మో శ్చైశ్చ మను గచ్ఛంతి యోషితః. ౬

టీక॥యోషితః=స్త్రీలు; శతహ్రీదానాం= మెఱపులయొక్క ; లోల యోః= గరుత్తంతునియొక్కయు వా
 దానాం= మెఱపులయొక్క ; లోల యువుయొక్కయు; శ్చైశ్చ=వేగము
 త్వం=చాంచల్యమును; తథా=అట్లు; శ ను; అనుగచ్ఛంతి=వెంటడితురు.
 స్త్రాగ్రాం=ఆయుధములయొక్క; తీక్షణ తాం=కఠకుఁడనమును ; గరుడానిల స్త్రీలు, మెఱపులకుంబోలెఁ జాంచ
 ల్యంబుగలిగియుందురు; ఖడ్గాద్యాయు

ధంబుల తైత్త్యముంబోని క్రొర్యంబునబ గమువంటివేగంబున , విచారింపక సా
హుకాలముగాఁగల్గియుండు స్నేహ హాసించి, కార్యంబులు సేయుదురు.
బంధముండె చుకొందురు; గరుడానిలవే అని, తాత్పర్యము.

ఇయంతు భవతో భార్యా దోష్టే రేతై నివజితా
శ్లాఘ్యవ వ్యపదేశ్యావ యథా దేవీ హ్యరుంధతీ. ౭

టీక॥ భవతః = నీమొక్క; భార్యా=భార్యయైన; ఇయంతు= ఈ
సీతమాత్రము; నీతైః = ఈ, దోష్టేః =
దోషములచేత; నివజితా = విడువ
బడినదై; దేవీ = దేవియగు; అరుంధతీవ =
అరుంధతీవలె; శ్లాఘ్యవ = కొనియా
డఁదగినదియు; వ్యపదేశ్యావ = మొద
లగణింపఁదగినదియఁగా; భవతి (అ

ధ్యాహృతము) హే = అగుచున్నది
గదా!
నీభార్యయగు నీసీతాదేవి మాత్ర
ము, అట్టిదోషంబులేనియులేనిదై , య
రుంధతీ దేవియుంబోలె , శ్లాఘనీయ
యు, బతివ్రతాగ్రగణ్యయునై యు
న్నది. అని, తాత్పర్యము.

అలంకృతోయం దేశశ్చ యత్ర సౌమిత్రశాసనా
వై దేహ్య చానయా రామ వత్స్యసి త్వ మరిందమ. ౮

టీక॥ అరిందమ = శత్రువులనడఁగ
ద్రోహునట్టి ; రామ = రాముఁ
డా! యత్ర = ఎచ్చట; త్వం = నీవు; సౌమి
త్రిశా = లక్ష్మణునితోను; అనయా =
ఈ; వై దేహ్యచసనా = సీతాదేవితో
నుగూడ; వత్స్యసి = నివసింపఁగలవో ;
అయం = ఈ; దేశశ్చ = దేశమును; అ
లంకృతః = అలంకరింపఁబడినది.

శత్రువులనడఁగఁ ద్రోహుంజాలిన
రాముఁడా! నీవులక్ష్మణునితోను, ఇట్టిప
తివ్రతా శిరోమణియగు సీతాదేవితో
నుగూడ , నివాసముగావించుటంజే
సి, యీ దేశము , అలంకృతమగుచున్న
ది. అని, యగస్త్యుండు రామునితోఁ
జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త స్సమునినా రాఘవ స్సంయతాం జలిః

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౧౦౧

స ౧౩

ఉవాచ ప్రశ్రితం వాక్య మృషిం దీప్త మివాసలమ్. ౯

<p>టీక సః=ఆ; రాఘవః= రామం దు; మునివా=అగస్త్యమహాముని చే త; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తః= చెప్పబడిన వాడై; సంయతౌఽజలిః= కట్టబడిన చేమోడ్చుగలవాడై; దీప్తం=మండు చున్న; అనలమివ(స్థితం)= అగ్నిగో త్రుండువలెనున్న; ఋషిం= అగస్త్య మహాషిఁగూర్చి; ప్రశ్రితం= విస</p>	<p>మతోఽగూడునట్లు; వాక్యం = మాట ను; ఉవాచ=చెప్పెను. రామండు, అగస్త్య మహాముని మాటనువిని, చేమోడ్చుగిలించి, దీప్తా గ్నిహోత్రుండు వలె నున్న యమ్మ హాషిఁగూర్చి, వినయంబున నట్లని, చె ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ధన్యో స్త్యనుగృహీతోస్తి యస్యమే మునిపుంగవః
గుణై స్సభ్రాతృభార్యస్య వరదః పరితుష్యతి. ౧౧

<p>టీక యస్య=ఏ ; సభ్రాతృభార్య స్య=తమ్మునితోను భార్యతోనుండు న; మే=నాయొక్క; గుణైః= గుణముల చేత; వరదః=వరంబుల నొసంగువాడ వును; మునిపుంగవః=మునిశ్రేష్ఠుండవున గునీవు! పరితుష్యతి = సంతోషించుచు న్నావో; సః(అధ్యాహృతము)= అట్టి; అహం(అధ్యాహృతము)= నేను ; ధ న్యః=పుణ్యవంతుడను; అస్తి= అయితి</p>	<p>ని; అనుగృహీతః= అనుగ్రహింపబడి నవాడను; అస్తి=అయితిని. నాతమ్మునిగుణంబులను నాభార్య గుణంబులను నాగుణంబులనుఁజూచి, వ రదుండవుమునిశ్రేష్ఠుండవునగునీవు మే చ్చుకొంటివికావున , నేనుధన్యండను ఈశ్వరానుగ్రహంబు గలవాడనైతిని. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

కింతు వ్యాదిశ మే దేశం సోదకం బహుకాననమ్
యత్రాశ్రమపదం కృత్వా వసేయం నిరత స్సుఖమ్. ౧౧

టీక|| కింతు=మఱియేమన్నను; యత్ర= ఎచ్చట; ఆశ్రమపదం = ఆశ్రమ

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౩

స్థానమును; కృత్వా = చేసికొని; నిర
తః = ఏకాగ్రుండనై; సుఖం = సుఖము
గా; వసేయం = వసించునో; తం (అ
ధ్యాహృతము) = అట్టి; సోదకం = జల
ముతోఁగూడినదియు; బహుకాననం =
అధికములయిన యడవులుగలదియున
గు; దేశః = ప్రదేశమును; మే = నాకొ

అకు; వ్యాదిశ = చెప్పుము.

ఇంక నేమన్నను; ఎచ్చట, నాశ్రమంబు
కావించుకొని, యేకాగ్రంబుగ సుఖంబు
నచుండఁగలనో, అట్టిజలసమృద్ధంబునుబ
హువనసమేతంబునగు ప్రదేశమును నా
కుఁజెప్పుము. అని, రామండు, అగస్త్యుని
తోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో బ్రవీస్తునిశ్శేష్ శ్చృత్వా రామస్య తద్వచః

ధ్యాత్వా మహాతాతం ధమాత్తా ధీశో ధీరతరం వచః. ౧౨

టీక॥ ధమాత్తా = ధమాత్స్వభా
వుండును; ధీశః = బుద్ధిమంతుండునగు ;
మునిశ్శేష్ఠః = మునివరుండయిన యగ
స్త్వండు; రామస్య = రామునియొక్క ;
తత్ = అ; వచః = మాటను; శ్చృత్వా =
విని; తరిః = అంత; మహాతాతం =
కొంచెముసేపు; ధ్యాత్వా = ధ్యానిం
చి; ధీరతరం = మిక్కిలియు ధైర్యము

గల్గునట్లుగా; వచః = మాటను ; అబ్ర
వీత్ = చెప్పెను.

అంత, ధమాత్తుండును బుద్ధిమం
తుండును మునిశ్శేష్ఠుండునగు నగస్త్య
మహాముని, రామునిమాటనువిని, జరిగ
వలసిన విశేషంబులను గుఱించికొంచె
ముసేపుధ్యానించి, నిశ్చయించి, యీ
మాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇతో ద్వియోజనే తాత బహుమూల ఫలోదకః

దేశో బహుమృగ శ్చీమాన్ పంచవట్యభివీశ్రుతః. ౧౩

టీక॥ తాత = నాయనా! ఇతః = ఇ
చ్చటనుండి; ద్వియోజనే = రెండుయో
జనములందు; బహుమూలఫలోదకః =
అధికములయినగడ్డులునుఫలములును జ
లమునుగలదియు; బహుమృగః = అధిక

ములయిన మృగములుగలదియు ; శ్చీ
మాన్ = అధికమయినకాంతిగలదియున
గు; పంచవటీ = పంచవటియని ; అభి
వీశ్రుతః = ప్రసిద్ధమయిన; దేశః = ప్ర
దేశము; అస్తి (అధ్యాహృతము) = ఉ

స్తరి.

నాయనా ! ఇచ్చటికిరెండుయోజనంబులదూరంబున , నెచ్చుగామూల
ఫలోదకంబులుగలదియు, నధికముగా

మృగంబులుగలదియు శ్రీమంతంబునగు
పంచవటియనుప్రదేశ మొకటిగలదు.
అని, తాత్పర్యము.

తత్ర గత్వా శ్రమపదం కృత్వా సౌమిత్రిణా సహ
రంస్యసే త్వం పితు ర్వాక్యం యథోక్త మనుపాలయత్. ౧౪

టీక॥ త్వం=నీవు; తత్ర= అచ్చటికి; సౌమిత్రిణాసహ= లక్ష్మణునితోఁగూ
డ; గత్వా=పోయి; ఆశ్రమపదం= ఆశ్ర
మస్థానమును; కృత్వా=చేసి; పితుః=తం
డియొక్క; వాక్యం=మాటను; యథో
క్తం = చెప్పఁబడినట్లు ; అనుపాల
యత్=పాలించుచు; రంస్యసే = క్రిడిం
పఁగలవు.
నీవు, నీ తొలక్ష్మణులంగూడి, యచ్చ
టికిఁబోయి, యాశ్రమంబు గావించుకొ
ని, తండ్రియాజ్ఞనుబాలింపుచు, క్రిడింపు
చుండఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

కాలాయం గత భూయిష్టో యః కాలస్తవ రాఘవ
సమయో యో న రేంద్రేణ కృతో దశరథే నతే. ౧౫

టీక॥ రాఘవ=రాముఁడా! యః=
ఏ; సమయః=అజ్ఞానరేంద్రేణ= మను
మృలకుఁబ్రభువైన; దశరథేన = దశర
థమహారాజుచేత; తే = నీకొఱకు; కృ
తః=చేయఁబడినదో; సః (అధ్యాత్మ
తము)= అట్టి; తవ=నీయొక్క; కాలః=
కాలము; యః=వీదో; అయం = ఈ;
కాలః=కాలము; గతభూయిష్టః=చా
లమట్టుకుఁగడచినదీ,
రాముఁడా! నీకుదశరథమహారాజు
గావించినయాజ్ఞపద్ధతిని, నీవువనవా
సముచేయవలసినపదునాలుగుసంవత్స
రములలో, జాలమట్టుకుఁగడచినదీ.
అని, తాత్పర్యము.

తీర్ణప్రతిజ్ఞః కాకుత్స్థస్సుఖం రాశ్యే నివత్స్యసి

టీక॥ కాకుత్స్థః=రాముఁడా! త్వం(అధ్యాత్మతము)= నీవు ; తీర్ణప్రతి

జ్ఞః=కడపఁబడిన ప్రతిజ్ఞ గలవాఁడవై; రాముఁడా! నీవు, ప్రతిజ్ఞ ఁదీచుకొ
రాజ్యే=రాజ్యమునందు; సుఖం= సుఖ నిరాజ్యంబునకుఁబోయి, సుఖముగా
ముగా; నివత్స్యసి = నివసింపఁగలవు. నుండఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

ధన్యస్తే జనకో రామ స రాజా రఘునందన. ౧౬

యస్త్యయా శ్వేవృత్రేణ యయాతి రివ తారితః

టీక॥ రఘునందన = రఘువంశమునం నకః=తండ్రియైన; రాజా=దశరథమ
బుట్టివారలసంతోషింపఁ జేయునట్టి; హారాజు; ధన్యః=పుణ్యవంతుఁడు.
రామ=రాముఁడా! యః=ఎవ్వఁడు; శ్వే నీతండ్రిదశరథమహారాజు శ్వేవృ
వృత్రత్రేణ=పెద్దకుమారుండవగు; త్వ త్రుండవగునీచేత, యయాతియుంబో
యా=నీచేత; యయాతిరివ=యయాతి లె, సత్య ప్రతిజ్ఞుండుగాఁ జేయఁబడి
యుంబోలె; తారితః= తరింపఁజేయఁబ యెఁగావునఁ, బుణ్యవంతుం డయ్యె.
డినాఁడో; సః=అట్టి; తే=నీయొక్క; జ అని, తాత్పర్యము.

విదితో హ్యేషవృత్తాంతో మమ సర్వస్తు వానఘ. ౧౭

తపసశ్చ ప్రభావేన స్నేహ ద్దశరథస్యచ

టీక॥ అనఘ=పాపరహితుండవగు విదితోహి=తెలిసినదిగాదా!
రాముఁడా! తవ=నీయొక్క; ఏషః= పాపరహితుండవగు రాముఁడా!
ఈ; వృత్తాంతః=సమాచారము; స నాకుదశరథునిపైనుండు స్నేహంబునం
ర్వః=అంతయు; తపసః=తపస్సుయొ జేసి, తపోమహిమవలన, నీవృత్తాంత
క్క; ప్రభావేనచ=మహిమచేతను; ము నంతయుఁ దెలిసికొనియే యు
దశరథస్య=దశరథునియొక్క; స్నేహ న్నాను. అని, తాత్పర్యము.
చ్చ=స్నేహమువలనను; మమ=నాకు;

హృదయస్థశ్చ తే ఛందో విజ్ఞాత స్తపసా మయా. ౧౮

ఇహావాసం ప్రతిజ్ఞాయ మయాసహ తపోవనే

శ్రీమద్రామాయణము*అరణ్యకాండము. ౧౮౫

స ౧౩

టీక|| మయా=నాచేత; మయాస నేను, నిన్నునాతోఁగూడనీయాశ్రమం హ=నాతోఁగూడ; ఇహ =ఈ; తపో బుసనె యుండవలయునని చెప్పినాను వనే=ఆశ్రమమునందు; ఆనాసం=ఉని గదా? అయినను, దపఃప్రభావంబున, కిని; ప్రతిజ్ఞాయ=చెప్పి; తపసా=తప నీవువేతేయెచ్చట నేనిరమ్య ప్రదేశంబు స్సుచేత; తే=నీయొక్క; హృదయస్థః= ననివసింపఁగోరియున్నావని, నీమస్సు మనస్సుననుండునట్టి; ఛందశ్చ=అభిప్రాయమును; విజ్ఞాతః= తెలియఁబడినది. అని, తాత్పర్యము.

అతశ్చ త్వా మహం బ్రూమి గచ్ఛ పంచవతీ మితి. ౧౯

టీక|| అతశ్చ = ఇందువలననె; అ (బ్రవీమి)=చెప్పుదున్నాను. హం=నేను ; త్వాం = నిన్నుఁగూర్చి; ఇందువలననె , నేను“పంచవతీకిఁ “పంచవతీం=పంచవతీనిగూర్చి ; గ బా”మ్మనీకుఁజెప్పినాను. చ్చ= పొమ్ము.” ఇతి=అని ; బ్రూమి అని, తాత్పర్యము.

సహి రమ్యో వనోద్దేశో మైథిలీ తత్ర రంస్యతే

స దేశ శ్లాఘనీయశ్చ నాతిదూరేచ రాఘవ. ౨౦

టీక|| రాఘవ=రాముఁడా! సః= బునందును ; వతః=తే (అధ్యాహృత ఆ; వనోద్దేశః=అరణ్యప్రదేశము ; ర ము)=ఉన్నది. మ్యోహి=రమణీయమయినదిగదా!త రాముఁడా! ఆవనప్రదేశముమికిఁ త్ర=అచ్చట; మైథిలీ=సీతాదేవి ; రం లియురమణీయమయినది ; సీతయచ్చ స్యతే=క్రీడింపఁగలదు. సః=ఆ; దేశః= టసంతోషంబుననుండఁగలదు; ఆప్రదే ప్రదేశము; శ్లాఘనీయశ్చ= కొనియా శముశ్లాఘనీయమెగాక , యిచ్చటికిస డఁదగినదియు; నాతిదూరేచ=సమీపం మీపంబుననున్నది.అని, తాత్పర్యము.

గోదావర్యా స్సమీపేచ మైథిలీ తత్ర రంస్యతే

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆస్యతే = క్రీడింపఁగలదు.
 ప్రదేశము; గోదావర్యాః = గోదావరి మఱియు నాప్రదేశము, గోదావ
 యొక్క; సమీపేచ = సమీపమునందు రీనది సమీపంబుననున్నది కావున, సీతా
 ను; వతః తే (అధ్యాహృతము) = ఉదేవిక చ్చటమిక్కిలియు సంతోషంబు గ
 న్నది. తత్ర = అచ్చట; మైథిలీ = సీత; రంలుగుచుండును. అని, తాత్పర్యము.

ప్రాజ్యమూల ఫలైశ్చైవ నానాద్విజగణాయుతః. ౨౧
 వివిక్తశ్చ మహాబాహూ పుణ్యో రమ్య స్తథైవచ

టీక॥ మహాబాహూ = పెద్ద చేతు
 లుగల రాముఁడా ! సః (అధ్యాహృత
 ము) = ఆప్రదేశము; ప్రాజ్యమూలఫ
 లైశ్చైవ = అధికములయిన గడ్డలతో
 నుఫలములతోను ; ఆయుతః (అధ్యా
 హృతము) = కూడినదియు; నానాద్వి
 జగణాయుతః = నానావిధపక్షులన
 మూహములతోఁగూడినదియు. వివిక్త
 శ్చ = విజనమును. పుణ్యః = పవిత్రమును;
 తథా = అట్లు; రమ్యవీవచ = రమణీయం
 బును.
 మహాబాహుండవగు రాముఁడా!
 ఆప్రదేశము, ఎచ్చుగాఫలమూలంబు
 లుగలది; నానావిధమధురపక్షులతోఁ
 గూడినది; జనసంఘములేనిది ; పవిత్ర
 ము; సుందరమయినది.
 అని, తాత్పర్యము.

భవానపి సదారశ్చ శక్తశ్చ పరిరక్షణే. ౨౨

అపి చాత్ర వసన్ రామ తాపసాన్ పాలయిష్యసి

టీక॥ రామ = రాముఁడా! భవాన
 పి = నీవును; సదారశ్చ = భార్యతోఁ
 గూడినవాఁడవును. పరిరక్షణే = రక్షిం
 చుటయందు; శక్తశ్చ = సమర్థుండ
 వును. అపిచ = మఱియు; అత్ర = ఈ
 పంచవటియందు; వసన్ = ఉన్నవాఁడ
 వై; తాపసాన్ = ఋషులను; పాల
 యిష్యసి = పాలింపఁగలవు.
 ఈపంచవటి మిక్కిలియు రమణీ
 యప్రదేశము కావున, భార్యా సహ
 తుండవగు నీకుఁదగియుండును; మఱి
 యునాపన్నులరక్షించుటయందు సమ

శ్రీ మద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౧౦౩

: స ౧౩

ధుకాండపుకావున, నిచ్చటనుందువేని , | అని,తాత్పర్యము.
తాపసులరక్షింపవచ్చును.

ఏత దా లక్ష్మ్యతే వీర మధూకానాం మహాద్వనమ్. ౨౩
ఉత్తరేణాస్య గంతవ్యం న్యగ్రోధ మభిగచ్ఛతా

టీక వీర=పరాక్రమశాలివగు రాముఁడా! ఏతత్=ఈ;మధూకానాం=ఇప్పచెట్లయొక్క; మహత్=గొప్పదగు; వనం=అడవి; ఆలక్ష్మ్యతే=చూడబడుచున్నది. న్యగ్రోధం=వట్టిచెట్లునుగూర్చి; అభిగచ్ఛతా=పోవుచున్నవానిచేత; అస్య=ఈయిప్పచెట్ల వనమునకు; ఉత్తరేణ=ఉత్తరపుదిక్కుచే	త; గంతవ్యం=పోవుటకావలసినది. పరాక్రమ వంతుఁడవగు రాముఁడా! ఇదిగో,ఇప్పచెట్లగుంపగపడుచున్నది; ఆమధుకవనంబున కుత్తరపుదిక్కునఁ బోయిన నొక్క మట్టిచెట్టు నొద్దకుఁబోవుచున్నది. అని,తాత్పర్యము.
---	---

తత స్థల ముపారుహ్య పర్వతస్యా విమారతః. ౨౪
ఖ్యాతః పంచవతీత్యేవ నిత్య ఛుష్పిత కాననః

టీక తతః=అంత; స్థలం=మిట్టను; ఉపారుహ్య=ఎక్కి; పర్వతస్య=పర్వతముయొక్క; అవిమారతః=సమీపమునందు; నిత్యఛుష్పితకాననః=ఎల్లప్పుడునుబూచినయడవులుగల ప్రదేశము; పంచవతీత్యేవ=పంచవతీయనియే; ఖ్యాతః=ప్రసిద్ధమయినది. అంత,నాదారిలోనేపోయిన నొక	మిట్ట ప్రదేశముకనుపట్టును;దానినాగోహింపఁగా,నగపడునట్టిపర్వతముసమీపంబునఁ , బంచవతీయున్నది; అదియెల్లప్పుడునుబుష్పితములయిన వనంబులతోనొప్పుచుండును. అని, యగస్త్వండు,రామునితోఁజెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.
--	--

అగస్త్యే వైవ ముక్తస్తు రామ స్సామిత్రిదౌసహ. ౨౫

సత్కృత్యా మంత్రయామాస తమృషిం సత్యవాదినమ్

టీక॥ రామః = రాముడు; అగస్త్య	తగృత్య = పూజించి; ఆమంత్రయామా
న = అగస్త్యుని చేత; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్త	స = వీడుకొనెను.
స్తు = చెప్పబడినవాడైనంతనె; సౌమి	రాముండగస్త్యునిమాటనువిని, ల
త్రిదాసహ = లక్ష్మణునితోఁగూడ; సత్య	త్మణునితోఁగూడ, సత్యవాదియగు న
వాఃనం = సత్యమునుజెప్పునట్టి ; తం =	మ్మహాషికంబుజించి, పోయివచ్చెద
ఆ, ఋషిం = అగస్త్యమహాషికని ; స	మనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తౌతు తే నాభ్యనుజ్ఞాతౌ కృతపాదాభి వందనౌ. ౨౧

తదాశ్రమా త్వంచవటిం జగ్గతు స్సహసీతయా

టీక॥ తౌతు = ఆరామలక్ష్మణులును;	టీం = పంచవటినిగూచి ; జగ్గతుః =
కృతపాదాభివందనౌ = చేయబడిన	పోయిరి.
పాదనమస్కారముగలవారలయి; తే	ఆరామలక్ష్మణులు, అగస్త్యునిపా
న = ఆయగస్త్యునిచేత; అనుజ్ఞాతౌ = అ	దంబులకునమస్కరించియాయనయను
నుమతింపబడినవారలయి; సీతయాస	మతింబొంది, సీతాసమేతులయి, యగ
హ = సీతతోఁగూడ; తదాశ్రమాత్ =	స్థాశ్రమంబుననుండి, పంచవటికంబొ
ఆయగస్త్యాశ్రమంబుననుండి; పంచవ	యిరి. అని, తాత్పర్యము.

గృహీతచాపౌతు నరాధిపాత్తజౌ

విషక్తతూణౌ సమరే ప్లకాతరౌ. ౨౨

యథోపదిష్టేన పథా మహాషికౌ

ప్రజగ్గతుః పంచవటిం సమాహితౌ

టీక॥ సమరేషు = యుద్ధములయం	రామలక్ష్మణులు; గృహీతచాపౌతు =
దు; అకాతరౌ = భయములేనివారల	పట్టుకొనబడిన ధనుస్సుగల వారలై
గు; నరాధిపాత్తజౌ = రాజపుత్రులగు	యే; విషక్తతూణౌ = ధరింపబడినయ

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము.

౧౪౩

స ౧౪

మృలపొదులుగలవారలయి ; సమా
హితౌ = ఏకాగ్రులయి; మహాపిక
దౌ=అగస్త్యమహాపికచేత; యథో
పదిష్టేన=ఉపదేశింపబడినట్లున్న; ప
థా = మాగణముచేత ; పంచవ
టీం=పంచవటినిగూర్చి; ప్రజగ్జతుః=
పోయిరి.

యద్ధములందుభయములేనట్టియీ
రావలత్తులులు , ధనర్బుణాణీ
రంబులుదాల్చి , సమ హితమనసుగ
లయి, యగస్త్యమహాపికచేప్పినమా
గణంబునఁబంచవటికింబోయిరి.

అని,తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆనికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే, త్రయోదశస్సర్గః.
ఇతి, స్పష్టార్థకము.

ఇది, పరమాధికచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండత్రయోదశస్సర్గటిక,
ముగిసివది.

—o—

ॐ

చ తు ద క శ స గ ణ ప్రా ర ం భః.

అథ పంచవటీం గచ్ఛన్తు తగా రఘునందనః
అససాద మహాకాయం శృధ్ధిం భీమపరాక్రమమ్. ౧

టీక॥ అథ=అంత; రఘునందనః =	యంకరమయినపరాక్రమముగలవాడు
రాముడు; పంచవటీం = పంచవటిని	నగు; శృధ్ధిం=గర్దన; అససాద= స
గూచిక; గచ్ఛన్తు=పోవుచు; అంతగా =	మీపించెను.
నడుమ; మహాకాయం= గొప్పదేహ	అంతనట్లు, రాముండుపంచవటికిం
ముగలవాడును; భీమపరాక్రమం=భ	బోవుచు, దారినడుమ, భయంకరప

రాక్రమంబునుమహాకాయంబునగునొకగృధ్రముంజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తం దృష్ట్వా తౌ మహాభాగౌ వటస్థం రామలక్ష్మణౌ
మే నా తే రాక్షసం పక్షిం బ్రువాణౌ కోభవానితి. ౨

టీక॥ మహాభాగౌ = పూజ్యమయిన
యదృష్టముగల; తౌ = ఆ ; రామలక్ష్మ
ణౌ = రామలక్ష్మణులు; వటస్థం = మట్టి
చెట్టుననున్న; తం = ఆ; పక్షిం (పక్షి
ణం) = గృధ్రమును; దృష్ట్వా = చూచి; మహాభాగులగు నారామలక్ష్మణు
లు, ఆగృధ్రముంజూచి, యతనిరాక్ష
సంగాఁదలంచి, “నీవెవ్వఁడ?” వని యడి
గిరి. అని, తాత్పర్యము.

స తౌ మధురయా వాచా సౌమ్యయా ప్రీణయన్నివ
ఉవాచ వత్సమాం విద్ధి వయస్యం పితౄ రాత్తనః. ౩

టీక॥ సః = ఆగృధ్రము ; మధుర
యా = తియ్యనిదియు ; సౌమ్యయా =
శాంతమునగు; వాచా = మాటచేత;
ప్రీణయన్నివ = సంతోషింపఁజేయుచు
నే; తౌ = ఆ రామలక్ష్మణులనుగూర్చి;
వత్స = బిడ్డఁడా! మాం = నన్ను; ఆత్త
నః = నీయొక్క; పితౄః = తండ్రియొక్క;
వయస్యం = స్నేహితుఁడగా; విద్ధి = ఎ
ఱుంగుము. ఇతి (అధ్యాహృతము) =
అని; ఉవాచ = చెప్పెను.
ఆగృధ్రము, మధురంబును సౌమ్యం
బునగువాక్యంబున, నారామలక్ష్మణు
లకు సంతోషంబుగలిగించుచు, “రా
ముఁడా! నేను నీతండ్రిదశరథమహారా
జునకు స్నేహితుఁడను.” అని, చెప్పి
ను. అని, తాత్పర్యము.

స తం పితౄసఖం బుద్ధ్వా పూజయామాస రాఘవః

టీక॥ సః = ఆ; రాఘవః = రాముఁ
డు; తం = ఆగృధ్రమును; పితౄసఖం =
తండ్రియొక్క స్నేహితునిగా ; బు
ద్ధ్వా = ఎఱింగి; పూజయామాస = పూ

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౧౯౧

స ౧౪

జించెను.

రాముండు, ఆగృధ్రము నుదనతఁడి

స్నేహితుఁగా నెఱింగి, పూజించెను.

అని, తాత్పర్యము.

స తస్య కల మవ్యగ్ర వథ పత్రచ్చ నామచ. ౪

టీక॥ అథ=అంత; సః=ఆరాముఁ

డును; అవ్యగ్రం=ఏమటుపాటులేనట్లు

గా; తస్య=ఆగృధ్రముయొక్క; కులం=

వంశమును; నామచ=పేరును; పత్ర

చ్చ=అడిగెను.

అంత, రాముండు, ఆగృధ్రముయొ

క్క-కులంబును బేరును, అడిగెను.

అని, తాత్పర్యము.

రామస్య వచనం శ్రుత్వా సర్వభూత సమద్భవమ్

ఆచచక్షే ద్విజ స్తస్మై కుల మాత్మాన మేవచ. ౫

టీక॥ ద్విజః=గృధ్రము; రామస్య=

రామునియొక్క; వచనం=మాటను;

శ్రుత్వా=విని; సర్వభూత సమద్భవం=

సమస్తప్రాణులయొక్కయొక బుట్టుక

ను; కులం=వంశమును; ఆత్మానమేవ

చ=తన్నును; తస్మై=ఆరామునికొ

ఱకు; ఆచచక్షే=చెప్పెను.

ఆగృధ్రము, రామునిమాటను విని,

ఆరామునికి, జగత్సృష్టివిధానంబుఁగ

ప్పుచు, దనకులంబును బేరును జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

పూవకాకాలే మహాబాహూ యే ప్రజాపతయో భవక

తాన్తే నిగదత స్సర్వా నాదిత శ్శృణు రాఘవ. ౬

టీక॥ మహాబాహూ= పెద్దచేతు

లుగల; రాఘవ=రాముఁడా! పూవక

కాలే=మునుపటికాలమునందు; యే=

ఎవ్వరు; ప్రజాపతయః=ప్రజాపతులు;

అభవక=అయిరో; ఆదితః= మొదట

నుండి; తా=వారలను; సర్వా= అం

దలను; నిగదతః=చెప్పుచున్న; మే= (పం

చమ్యర్థమందువచ్చి) నావలన; శ్శృణు=

వినుము.

మహాబాహుండవగు రాముఁడా!

మున్నెవ్వరెవ్వరు ప్రజాపతులుగానుం | పైదను, వినుము. అని, తాత్పర్యము.
డిరో, వారలనందఱ మొదటనుండిచె

కదమః ప్రథమ స్తేషాం విక్రీత స్తదనంతరః
శేషశ్చ సంశ్రయశ్చైవ బహుపుత్రశ్చ వీర్యవాక్. ౨
స్థాణుమరీచి రత్రిశ్చ క్రతుశ్చైవ మహాబలః
పులస్త్య శ్యాంగిరా శ్చైవ ప్రచేతాః పులహస్తథా ౩
దక్షోవివస్వా నపరో రిష్టనేమిశ్చ రాఘవ
కాశ్యపస్య మహాతేజా స్తేషా మాసీచ్చ పశ్చిమః. ౪

టీక|| రాఘవ = రాముఁడా ! తే | స్వంతుఁడును. అపరః = మఱియొక్కఁ-
షాం = ఆప్రజాపతులలో ; ప్రథమః = డు; అరిష్టనేమిశ్చ = అరిష్టనేమియనునా
మొదటివాఁడు; కదమః = కదమఁ డు. తదనంతరః = ఆకదమనికివెనుక
మయినప్రభావముగల ; కాశ్యపశ్చ = కాశ్యపుఁడును. తేషాం = ఆప్రజా పతు
లలో; పశ్చిమః = కడపటివాఁడును; అసీ
చ్చ = ఆయెను.
రాముఁడా! ఆప్రజాపతులలో మొ
దటివాఁడు, కదమఁడు; అంత, విక్రీ
తుఁడును, శేషుఁడును, పెక్కు కొడుకు
లుగలవాఁడును మహావీర్యశాలియు న
గు సంశ్రయుండును ; స్థాణుండును
మారీచియునత్రయు మహాబలుం డగు
క్రతువునుబులస్త్తుండు నంగిరసుండు
నుప్రచేతసుండును బులహుండును ద
క్షుండునువివస్వుండును, క్రమంబు
నఁ బ్రజాపతులైరి; అంతనరిష్టనేమి

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౧౯౩

స ౧౪

యను నామాంతరముగల మహా తే | అని, తాత్పర్యము.
జుండగు కాశ్యపుఁడు ప్రజాపతియయ్యె.

ప్రజాపతేస్తు దత్తస్య బధూవు రితి విశ్రుతమ్
వప్తి దుహితరీ రామ యశస్స్వినోయే మహాయశః. ౧౦

టీక॥ మహాయశః = అధికమయిన కీర్తి; వుః = కలిగిరి. ఇతి = అని; విశ్రుతం = ప్ర
తిగల; రామ = రాముఁడా! దత్తస్య = సిద్ధము.
దత్తుఁడను ; ప్రజాపతేస్తు = ప్రజాపతి మహాయశుండవగు రాముఁడా! ద
కిమాత్రము; యశస్స్వినోయే = అధికమ త్ప్రజాపతికిఁ గీర్తిమంతులగు నటువ
యినకీర్తిగల; దుహితరీ = కూతు రిమందికూతులుగల్గిరని యిందఱును
రులు; వప్తి = అటువదిమంది; బధూ చెరిసిన దేకదా! అని, తాత్పర్యము.

కాశ్యపః ప్రతిజగ్రాహ తాసా మష్టా సుమధ్యమాః
అదితించ దితించైవ దనుమ పృథ కాళికామ్. ౧౧
తామాం క్రోధవశాంచైవ మనుంచాప్య నలామపి

టీక॥ కాశ్యపః = కాశ్యపుఁడు; తా నిమిదిమందిని; ప్రతిజగ్రాహ = స్వీకరిం
సాం = వారలలో; సుమధ్యమాః = మం చెను.
చినదుములుగల; అదితించ = అదితిని; ది
తించైవ = దితిని; దనుమపి = దనువును. కాశ్యపుఁడు, వారలలో , సుంద
అథ = ఇంక; కాళికాం = కాళికను; తా లికను, రామనుగ్రోధవశమనువును గా
మ్రాం = రామను; క్రోధవశాంచైవ = అనలను , ఈయెనిమిదిమందిని, వివా
క్రోధవశను; మనుంచాపి = మనువును ; హంబయ్యెను.
అనలామపి = అనలను; అష్టా = ఈయె అని, తాత్పర్యము.

రాస్తు కన్యా స్తతః ప్రితః కాశ్యపః తున రబ్రవీత్. ౧౨

టీక॥ తతః = అంత; కాశ్యపః = కాశ్యపుఁడు; ప్రితః = సంహించినవాఁ

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౧౪

దైతాః=అకన్యాస్తు = కన్యకలను
గూచిఃపునః=మఱల;అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంతఁ, గాశ్యపుఁడు , సంతోషంబున, నాకన్యకలంజూచి , యిట్లుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము!

పుత్రాం సై గ్రీలోక్య భత్యూవై జనయివ్యథ మత్సమాన్

టీక || త్రైలోక్యభత్యూన్ = ముల్లోకములను బాలించువారలను ;
("వై" అనునదిపాదపూరణార్థము);
మత్సమాన్ = నాతోసమానులునగు;
పుత్రాన్ = కొడుకులను;జనయివ్యథ=పుట్టింపఁగలరు.

ముల్లోకంబులం బాలింపం గలిగినవారలనునాకు సమానులునగు , కొడుకులంగనుండు . అని, కశ్యపుఁడు అకన్యలకుంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అదితి స్తన్తనా రామ దితిశ్చ మనుజవభ. ౧౩

కాళికాచ మహాబాహు శేషా స్త్వ మనసోభవన్

టీక||మనుజవభ=పురుషశ్రేష్ఠుఁడవును; మహాబాహు=పెద్దచేతులుగలవాఁడవునగు;రామ = రాముఁడా!అదితిః=అదితి;తన్తనాః= అదిమనస్సునందుఁగలది. దితిశ్చ=దితియు; కాళికాచ=కాళికయు ; తన్తనసౌ (అధ్యాహృతము)= అదేమనస్సునందుఁగలవారలు, శేషాస్తు=మిగిలినవార

లుమాత్రము;అమనసః=మనస్సులేనివారలు;అభవన్=అయిరి.

పురుషశ్రేష్ఠుఁడవు మహాబాహుండవునగు రాముఁడా!అందుకు, నదితియు దితియుఁగాళికయుసమ్మతించిరి;మిగిలినవారలుమాత్రము, సమ్మతింపరైరి. అని, తాత్పర్యము.

అదిత్యాం జన్మి రే దేవా స్త్రయ స్త్రింశ దరిందమ. ౧౪

అదిత్యా వసవో రుద్రా హ్యశ్వినౌచ పరంతప

టీక|| అరిందమ = శత్రువులనడఁగఁద్రొక్కునట్టి; పరంతప = శత్రువు

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౧౫

స ౧౪

లఁదపింపఁజేయునట్టిరాముఁడా! ఆది
త్యాం=అదితియందు;ఆదిత్యాః = ఆ
దిత్యులును;వసవః = వసువులును;రు
ద్రాః=రుద్రులును;అశ్వినౌచ = అశ్వ
ినీదేవతలును;దేవాః= దేవతలు;త్రయ
ప్రీంశత్=ముప్పదిమవ్వరు;ఙ్జఙ్గే=
పుట్టిరి.

శత్రుసంహారకారకుండవగు రా
ముఁడా!అదితియందు, బన్నిద్దతాది
త్యులును,ఎనమంద్రువసువులును , బ
దునొక్కరురుద్రులును, ఇద్దఱశ్వినీదేవ
తలును, ఇట్లుముప్పదిమగ్గురుదేవతలు
ఙ్జఙ్గించిరి. అని,తాత్పర్యము.

దితి స్తవ జనయ త్పుత్రాక్ష దైత్యాంస్తాత యశస్స్వినః. ౧౫
తేషామియం వసువతి పురాసీ త్వవనాణవా

టీక॥ తాత=నాయనా! దితిస్తు =
దితియు; యశస్స్వినః=అధికమయినకీ
తిగలవారలగు; దైత్యాక్ష=దైత్యుల
ను; పుత్రాక్ష=కొడుకులను ; అజన
యత్=పుట్టించెను.పురా=మున్ను;సవ
నాణవా= వనములతోనుసముద్రము
లతోనుంగూడినదగు;ఇయం= ఈ;వసు

వతి=భూమి;తేషాం= ఆదైత్యులది;
ఆసీత్=అయినది.
నాయనా!దితి,కీతిమంతులగు దై
త్యులంగనెను; మున్నుసమస్తారణ్యంబు
లతోనుసముద్రంబులతోనుంగూడినయీ
భూమియంతయు , నాదైత్యులదిగా
నుండెను. అని,తాత్పర్యము.

దను స్తవ జనయ త్పుత్ర మశ్వగ్రీవ మరిందమ. ౧౬

టీక॥అరిందమ=శత్రువుల నడంగఁ
దొక్కునట్టిరాముఁడా!దనుస్తు=దను
వును;అశ్వగ్రీవం = హయగ్రీవుండను;
పుత్రం=కొడుకును;అజనయత్ = పు

ట్టించెను.
శత్రువులనడంగఁద్రొక్కఁ జాలిన
రాముఁడా!దనువు , హయగ్రీవుండను
కొడుకుంగనెను. అని,తాత్పర్యము.

నరకాం కాలకంచైవ కాళికాపి వ్యజాయత

టీక॥కాళికాపి=కాళికయును; నరకం=నరకుని;కాలకంచైవ = కాలకుని;

వ్యజాయత=క నెను.

కాళికకు, నరకుండును గాలకుండు.

సుబుట్టిరి. అని, తాత్పర్యము.

క్రాంచీం భాసీం తథా శ్యేనీం ధృత రాష్ట్రీం తథా శుకీమ్. ౧౭
తామ్రాపి సుమవే కన్యాః పంచైతా లోకవిశ్రుతాః

టీక॥ తామ్రాపి=తామ్రయును ; క్రాంతలను; పంచ=పదుగురను; సుమ
క్రాంచీం=క్రాంచిని; భాసీం=భాసి వే=క నెను.
ని; తథా=అట్లు; శ్యేనీం=శ్యేని; ధృత రాష్ట్రీం=ధృత రాష్ట్రీని; తథా= అ తామ్రయు, క్రాంచిని , భాసిని,
అట్లు; శుకీం=శుకీని; ఏతాః= ఈ; లోకవి శ్యేని, ధృత రాష్ట్రీని, శుకీని, లోకప్ర
శ్రుతాః=లోకప్రసిద్ధులగు ; కన్యాః= సిద్ధులగునీమైదుగురంగన్యలంగ నెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఉలూకాక్ జనయ త్క్రాంచీ భాసీ భాసాక్ వ్యజాయత. ౧౮

టీక॥ క్రాంచీ = క్రాంచి; ఉలూ క నెను,
కాక్=గుడ్ల గూబలను; జనయత్ (అజన క్రాంచి, యలూకంబులంగ నెను ;
యత్)=పుట్టించెను. భాసీ=భాసి; భా భాసిభాసపక్షులంబుట్టించెను.
సాక్=భాసపక్షులను; వ్యజాయత= అని, తాత్పర్యము.

శ్యేనీ శ్యేనాంశ్చ కృధ్రాంశ్చ వ్యజాయత సుతేజసః
ధృత రాష్ట్రీ శు హంసాంశ్చ కలహంసాంశ్చ సర్వశః. ౧౯

టీక॥ శ్యేనీ=శ్యేని; సుతేజసః=అధి పక్షులను; సర్వశః=అంతయు; వ్యజా
కమమునవీర్యముగల; శ్యేనాంశ్చ=జే యత(అధ్యాపూతము)= క నెను.
గలను; కృధ్రాంశ్చ=గద్దలను; వ్యజా శ్యేనికి, మహావీర్యంబులగు జేగలును
యత=క నెను. ధృత రాష్ట్రీ శు=ధృత కృధ్రంబులునుబుట్టినవి; ధృత రాష్ట్రీకి,
రాష్ట్రీయు; హంసాంశ్చ= హంసప హంసలునుగల హంసములును బుట్టిన
క్షులను; కలహంసాంశ్చ= కలహంస వి. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౧౩

స. ౧౪

చక్రవాకాంశ్చ భద్రంతే విజ్ఞే సాపి భావసి

టీక||సా=ఆ;భామిన్యపి = ధృత హృదయము)=కలుగుఁగాక.
రాష్ట్రీయే;చక్రవాకాంశ్చ=చక్రవా ఆధృతరాష్ట్రీక,చక్రవాకపక్షులు
కపక్షులను;విజ్ఞే=కనెను. తే=నీకొఱ గూడజన్మించినవి. అని,తాత్పర్యము.
కు;భద్రం=మంగళము; అస్తు (అధ్యా

శుకీ నతాం విజ్ఞేతు నతాయా వినతా నుతా. ౨౦

టీక||శుకీతు=శుకీయ;నతాం= న వినత.
తను;విజ్ఞే=కనెను.నతాయాః= నత శుకీకీ,నతజన్మించెను; నతకువినత
యొక్క;నుతా= కూతురు; వినతా= శ్రద్ధెను అని,తాత్పర్యము.

దశ క్రోధవశా రామ విజ్ఞే హ్యత్తసంభవాః
మృగీంచ మృగమందాంచ హరిం భద్రమదామపి. ౨౧
మాతంగీ మపి శాదూళిం శ్వేతాంచ సురభిం తథా
సర్వలక్షణసంపన్నాం సురసాం కద్రుకామపి. ౨౨

టీక|| రామ=రాముఁడా! క్రోధవ కద్రుకామపి=కద్రువున;దశ=పదుగు
శా=క్రోధవశ;మృగీంచ=మృగిని; మృ రను;అత్తసంభవాః = కొమారైల
గమందాంచ= మృగమందను;హరిం= న;విజ్ఞేహి=కనెనుగాదా!
హరిని;భద్రమదామపి = భద్రమదను; రాముఁడా!క్రోధవశ, మృగినిమృగ
మాతంగీమపి=మాతంగిని ; శాదూళి మందను హరినిభద్రమదను మాతంగిని
లిం=శాదూళిని;శ్వేతాంచ = శ్వేత శాదూళినిశ్వేతనుసురభిని, సమస్తల
ను;తథా=అట్లు;సురభిం = సురభి; లక్షణసంపన్నయగు సురసను గద్రువు
సర్వలక్షణసంపన్నాం= సమస్తలక్షణ ను, ఇట్లుపదుగురఁకొమారైలంగనె
మలతోఁగూడిన;సురసాం= సురసను; ను. అని,తాత్పర్యము.

అపత్యంతు మృగా స్పర్శ్యే మృగ్యా నరవరోత్తమ

టీక॥ నరవనోత్తమ = పురుషశ్రేష్ఠములయిన; మృగాః = జింకలు.
 మృలలోనుత్తమండవగురాముడా! చృ పురుషశ్రేష్ఠుండవగు రాముడా!
 గ్యాః = మృగియొక్క; అపత్యంతు = మృగికి, సమస్తములయిన జింకలు జన్మించినవి. అని, తాత్పర్యము.

ఋతౌశ్చ మృగమందాయా స్సమరా శ్చమరా స్తథా. ౨౩

టీక॥ మృగమందాయాః = మృగ అట్లు ; చమరాః = చమరమృగము
 మందయొక్క; అపత్యం (అధ్యాహృతము) = సంతానము; ఋతౌశ్చ = ఎ
 లును. మృగమందకు , నెలుగుబంటులు
 లుగుగొడ్డులును; స్సమరాశ్చ = అందును, స్సమరమృగములును జమరమృగం
 వాండ్రుకొప్పులంబెట్టుకొను సవరంబు బులును జన్మించినవి. అని, తాత్పర్యము.
 లగలిగించుమృగంబులును ; తథా =

హర్యాశ్చ హరయో పత్యం వానరాశ్చ తరస్త్వినః

టీక॥ హర్యాః = హరియొక్క; అ
 పత్యం = సంతానము ; హరయశ్చ = లును.
 సింహములును; తరస్త్వినః = అధికమ
 యిన వేగముగల ; వానరాశ్చ = వానరు
 హరికి, సింహంబులును వేగవంతుల
 గువానరులనుం గలిగిరి.
 అని, తాత్పర్యము.

తత స్త్విరావతీనామ జజ్ఞే భద్రమదా సుతామ్. ౨౪

టీక॥ తతస్తు = అంతను; భద్రమ
 దా = భద్రమద ; ఇరావతీనామ = ఇ
 రావతియనుపేరుగల; సుతాం = కొ
 మాతెను; జజ్ఞే = కనెను.
 అంతను, భద్రమదకు, ఇరావతియ
 నుకూతురువుట్టెను, అని, తాత్పర్యము.

తస్యా స్త్విరావతః పుత్రో లోకనాథో మహాగజః

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము.

౧౩౯

స ౧౪

టీక॥ తస్యాస్తు = ఆయిరావతికిని;
లోకనాథః = లోకంబులకుఁబ్రభువును;
మహాగజః = పెద్దయేనుంగునగు; ఐరా
వతః = ఐరావతుండను; పుత్రః = కొడు
కుఁబడ్డఁడే (అథ్యాహృతము) = పుట్టెను.

ఆయిరావతికి, నేచేంద్రునివాహ
నంబగుటచేలోకనాథంబగునైరావతం
బనుమహాగజంబుగలిగెను.
అని, తాత్పర్యము.

మాతంగా స్త్యథ మాతంగా అపత్యం మనుజవళభ. ౨౫

టీక॥ మనుజవళభ = పురుషశ్రేణుంగులు.
మండవగురాముఁడా! అథ = అంత; మా
తంగాః = మాతంగియొక్క; అపత్యం
తు = సంతానమును; మాతంగాః = ఏ

పురుషశ్రేష్ఠుండవగు రాముఁడా!
మాతంగికి, ఏనుంగులు, గలిగినవి.
అని, తాత్పర్యము.

గోలాంగులాశ్చ శాదూలీ వ్యాఘ్రాంశ్చ జనయ త్సుతాః

టీక॥ శాదూలీ = శాదూలి; పుట్టించెను.
గోలాంగులాంశ్చ = కొండ ముచ్చుల
ను; వ్యాఘ్రాంశ్చ = పెద్దపులులను; సు
తాః = కొడుకులనుగా; అజనయత్ =

శాదూలికి, గోలాంగులంబులు
నువ్యాఘ్రంబులునుంగలిగినవి.
అని, తాత్పర్యము.

దిశాగజాంశ్చ కాకుత్స్థస్య శ్వేతా ప్య జనయ త్సుతాః. ౨౬

టీక॥ కాకుత్స్థస్య = రాముఁడా! శ్వే
తాపి = శ్వేతయును; దిశాగజాంశ్చ =
దిగ్గజములను; సుతాః = కొడుకులను
గా; అజనయత్ = పుట్టించెను.

రాముఁడా! శ్వేతకు, దిగ్గజం
బులుజన్మించినవి.
అని, తాత్పర్యము.

తతో దుహితరా రామ సురభి ద్వేవ్యజాయత

రోహిణీనామ భద్రంతే గంధర్వీంచ యశస్వి నీమ. ౨౭

టీక॥ రామ=రాముఁడా ! తతః=కనెను. తే=నీకు; భద్రం = మంగళము; అంతఃసురభిః=సురభి ; రోహిణీంనామ=రోహిణీయనుపేరుగలదాస; యశస్వినీం=అధికమయినకీర్తిగల; గంధర్వీంబ=గంధర్వి; దుహితౌ=దూతరులను; ద్వే=ఇద్దఱను; వ్యజాయత=గాక. అని, తాత్పర్యము.

రోహిణ్యజనయన్తావై గంధర్వీ వాజిన స్సతాః

టీక॥ రోహిణీ=రోహిణి; గాః=రోహిణిగోవులను("వై" అనునదిపాదపూర్వార్థము); అజనయత్=పుట్టించెను. గంధర్వీ=గంధర్వి; వాజినః=గజములను; సతాః=కొడుకులనుగా; అజనయత్=పుట్టించెను. రోహిణిగోవులుపుట్టినవి; గంధర్వికి, గజములుజన్మించినవి. అని, తాత్పర్యము.

సురసా జనయన్నాగా రామ కదూస్తు పన్నగాః. ౨౪

టీక॥ రామ=రాముఁడా! సురసా=సురస; నాగాః=పెక్కుతలలుగలదివ్యసర్పములను; అజనయత్=పుట్టించెను. కదూస్తు = కద్రువును ; పన్నగాః=సాధారణములగుపాములను; అజనయత్(అధ్యాహృతము)=పుట్టించెను. రాముఁడా! సురసకు, పెక్కుతలలుగలదివ్యసపకంబులుజన్మించినవి; కద్రువునకు, సాధారణసపకంబులు జన్మించినవి. అని, తాత్పర్యము.

మను మనసుష్యా జనయన్ద్రామ పుత్రా యశస్వినః

బ్రాహ్మణాః క్షత్రియాః శైవ్యాః శూద్రాంశ్చమనుజర్షభ. ౨౫

టీక॥ మనుజర్షభ=పురుషశ్రేష్ఠం మనువు; బ్రాహ్మణాః=బ్రాహ్మణులకు; రామ=రాముఁడా! మనుకి=ను ; క్షత్రియాః = క్షత్రియులను;

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౨౦౧

స ౧౪

వైశ్యాక్ = వైశ్యులను; శూద్రాంశ్చ =
శూద్రులను; మనుష్యాక్ = మనుష్యుల
ను; జనయత్ (అజనయత్) = పుట్టి
చెను.

పురుషుల నేర్పడవగు నావలె
అశ్వ, బ్రాహ్మణ, క్షత్రియుల శ్చ శూద్రా
దులను నాణగువలె ములుగల ము
వ్యులంగ నెను. అని, తాత్పర్యము.

సర్వాక్ పిండఫలాక్ వృక్షో ననలాపి వ్యజాయత
(“పుష్పఫలాక్ వృక్షోక్” ఇతి పాతాంతరం)

టీక॥ అనలాపి = అనలయును; పిం
డఫలాక్ = పిండాకార ఫలములుగల.
(పాతాంతరపక్షమునందు) పుష్ప
లాక్ = పవిత్రములయిన ఫలములుగ
ల; వృక్షోక్ = వృక్షములను; సర్వాక్ =

అన్నిటికి; వ్యజాయత = క నెను.
అనలయును, పిండాకారములగు
(పవిత్రములగు) ఫలములుగలవృక్షములు
లంగ నెను. అని, తాత్పర్యము.

విసతాచ శుకీపాత్రీ కద్రూశ్చ సురసాన్వసా. ౩౦

టీక॥ విసతాచ = వినతయు ; శుకీ
పాత్రీ = శుకియొక్క మనుమరాలి.
కద్రూశ్చ = కద్రువును; సురసాన్వసా =
సురసచెల్లెలు.

అందు శుకిమనుమరాలగు వినత, సు
రసచెల్లెలగు కద్రువు, వీరలవంశముం
బుట్టెదను. అని, తాత్పర్యము.

కద్రూ నాకగం సహస్రాన్యం విజన్తే ధరణీధరం

టీక॥ కద్రూః = కద్రువు; సహస్రాన్
న్యం = వేయిముఖములుగలవాఁడును;
ధరణీధరం = భూమినిధరించువాఁడు
నగు; నాకగం = అది శేషుని; విజన్తే = క
నెను.

అందు కద్రువు, శేషులలుగలవాఁ
డును భూమిని ధరించువాఁడును
గు నాక శేషునింగ నెను.
అని, తాత్పర్యము.

ద్వౌ పుత్రౌ వినతాయాస్తు గరుడోఽరుణవీచ. ౩౦

<p>టీక॥ వినతాయాస్తు=వినతకును ; గరుడః=గరుడుండనియు ; అరుణవీచ=అరుణుండనియు ; ద్వౌ=ఇద్దఱు; పుత్రౌ=కొడుకులు.</p>	<p>వినతకు, గరుడుండనియునరుణుండనియునిద్దఱుకొడుకులుగలిగిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

అస్తా జ్ఞానోఽహ మరుణౌ త్వంపాతిస్తు మమాగ్రజః
జటాయురితి మాం విద్ధి శ్వేనీపుత్ర మరిదమ. ౩౧

<p>టీక॥ అరిందమ=శత్రువులనడంగఁ ద్రొక్కునట్టిరాముఁడా! అహం=నేను; తస్మాత్=ఆ; అరుణౌ=అరుణునివలన ; జాతః=పుట్టినవాడను. సంపాతిస్తు=సంపాతిమాత్రము; మమ=నాయొక్క; అగ్రజః=అన్న. మాం=నన్ను; శ్వేనీపుత్రం=శ్వేనియొక్క కొడుకునుగాను; జటాయురితి=జటాయు</p>	<p>వనియు; విద్ధి=ఎఱుంగుము. శత్రువులనడంగఁ ద్రొక్కునట్టిరాముఁడా! నేనాయరుణునకు శ్వేనియందుఁ బుట్టినవాడను ; సంపాతియనువాఁడు నాయగ్రజుండు; నాపేరుజటాయువనియెఱుంగుము. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

సోహం వాసనహాయస్తే భవిష్యామి యదీచ్ఛసి

<p>టీక॥ సః=అట్టి; అహం=నేను ; ఇచ్ఛసియది=కోరుదువేని; తే=నీకు; వాసనహాయః=నివసించుటయందుఁదోడు ; భవిష్యామి=కాఁగలను.</p>	<p>నీకష్టముండు నేని, నేను, నీకువనవాసంబునసహాయుండనైయుండెదను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఇదం దుగళం హి కాంతారం మృగరాక్షససేవితమ్. ౩౩

టీక॥ ఇదం=ఈ; కాంతారం= అడవి; దుగళం = పొందనలవిగానిదియు;

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౨౦౩

స ౧౪

మృగరాక్షససేవితంహి=మృగములచే
తనురాక్షసులచేతను సేవింపఁబడినది
గదా.

ఈయడవి మిక్కిలి చురుకైనది.

మనుక్రురమృగంబులుగలదియ, రా
క్షససేవితంబునుగావున, నాసాహ
య్యంబునీకు బ్రయోజనముగలదు.
అని, తాత్పర్యము.

సీతాంచ తాత రక్షిష్యే త్వయి యావే సలత్కుఁజే

టీక॥ తాత = నాయనా! సలత్కుఁ
జే=లత్కుఁబనితోఁగూడిన; త్వయి=నీ
వు; యావే=పోఁగా; సీతాంచ= సీతా
దేవిని; రక్షిష్యే=కాపాడెదను.

నాయనా! నీవునులత్కుఁబడును,

ఎప్పుడోపోయినప్పుడు, నేనుసీతా
దేవినిరక్షింపుచుండెదను. అని, జటా
యపురామనితోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

జటాయుషం తం ప్రతిపూజ్య రాఘవో
ముదా పరిష్వజ్యచ సన్నతోభవత్. ౩౪
పితుహి శుశ్రావ సఖిత్వ మాత్మవాన్
జటాయుషా సంకథితం పునఃపునః

టీక॥ ఆత్మవాన్=ప్రశస్తమయినస్వ
భావముగల; రాఘవః = రాముఁడు;
తం= ఆ; జటాయుషం= జటాయువు
ను; సంప్రతిపూజ్యచ= పూజించియు;
ముదా= సంతోషముచేత; పరిష్వజ్య
చ=కవుఁగిలించియు; సన్నతో= సమ
స్కరించినవాఁడు; అభవత్= అయె
ను. జటాయుషా= జటాయువుచేత;
పునఃపునః = మాటిమాటికి; సంకథి
తం=చెప్పఁబడిన; పితుః= తండ్రియొ

క్కా; సఖిత్వం= స్నేహమును; శుశ్రా
వహి=వినియోగదా!
మహాత్ముండగు రాముండు, జటా
యువుఁబూజించి, సంతోషంబునఁ గ
వుఁగిలించికొని, గౌరవము, పలుమా
టుతనమనుదశరథునకునుంగల్గి నసఖ్యం
బుఁజెప్పునప్పుడెల్ల సత్యాదరింబున విను
చు నమస్కరింపుచుండెను.
అని, తాత్పర్యము.

స తత) సీతాం పరివాయ మైథిలీం
సహేవ తేనా తిబలేన పక్షిణా. ౩౫
జ గామ తాం పంచవటిం సలత్తుణో
రపూర్ దిధక్షిక్ సంభాని వానలః

టీకాసక = ఆ	పహింపంగోరువాండై; తాం = ఆ; పం
చ్యుట; మైథిలీ = మైథిలీ	వచనం = పంచవటి; జ గామ = పాం
సీతాం = సీతను; పరివాయ = పరివహించు; దను.	
అంతలేన = అంత; మాయనబలవంగల; అంత, రాముండు, మహాబలుం	
న = ఆ; పక్షిణా = పక్షి; మైథిలీ = మైథిలీ	జ గుడటా కునువుతోఁగూడ, సీతాత్తు
తోఁగూడనె; సలత్తుణం = సలత్తుణం	జంమేలందై, శలభంబుల నగ్నిహూ
తోఁగూడినవాండై; శలభాక్ = మిడుగు	తుండువలె శత్రువులదహింపంగోరు
లను; అనలగ్రహ = అగ్నిహూత్రుండు	యం, బంచవటింబొందెను.
లె; రపూర్ = శత్రువులను; దిధక్షిక్ =	అం, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే, చతుదశస్కంః.
ఇది, స్పష్టాథకము.

ఇది, పరమాథకచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర)
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండచతుదశస్కంఠిక,
ముగిసినది.

శ్రీ మద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౨౦౫

స ౧౫

శ్లో

పంచదశసగక సారంభః.

తతః పంచవటీం గత్వా నానావ్యాళమ్మ గాయతామ్
ఉవాచ భాతరం రామ స్సౌమిత్రం దీప్తతేజసమ్. ౧

టీక॥ తతః=అంతః; గత్వా = రా	వ=చెప్పెను.
ముండు; నానావ్యాళమ్మ గాయతామ్	అంత, రాముండు, నానావిధము
నానావిధములయిన దీప్తసపకముల	లయిన దీప్తసపకములతోను మృగము
తోనుమృగములతోనుంగుడిన; పంచ	లతోనుంగుడింపంచఃటింజేరి, మహా
వటీం=పంచవటీ; గత్వా = పొంద;	తేజుండగుతమ్మునిలక్ష్యణంబుచి, యి
దీప్తతేజసం=మండుచున్న తేజస్సుగల	ట్లని, చెప్పెను.
వాండును; భాతరం=ఁమ్ముండునగు;	అని, తాత్పర్యము.
సౌమిత్రం=లక్ష్యణునిగూచిక; ఉవా	

అగతా స్తస్య యథోద్దిష్ట మమం దేశం మహాషికా
అయం పంచవటీ దేశ స్సౌమ్య పుష్పితకాననః. ౨

టీక॥ సౌమ్య=శాంతుండవగు లక్ష్య	ఈ; దేశః=ప్రదేశము; పంచవటీ=పంచ
ణుడా! మహాషికా=అగస్త్యమహా	వటీ.
మునిచేత; యథోద్దిష్టం = చెప్పబడిన	శాంతుండవగులక్ష్యణుడా! అగ
ట్లున్న; అయం=ఈ; దేశం=ప్రదేశము	స్త్యమహామునిచెప్పినపద్ధతని, మనమీప్ర
ను; అగతాః=పొందినవారలము; స్త	దేశముంజేరినాము; ఇదిగో చక్కఁగాఁ
(స్తః)=అగుచున్నాము. పుష్పితకాన	బూచిన యడవులుగల యీప్రదేశమే
నః=పూచినయడవులుగల; అయం=	పంచవటీ. అని, తాత్పర్యము.

సర్వత శ్చార్యతాం దృష్టిః కాననే నిపుణోహ్యసి
అశ్రమః కతరస్తి నో దేశే భవతి సమృతః. ౩

టీక॥ సవతః = అంతటను; దృష్టిః = చూపు; వార్యతాం = నడపఁబడుఁగాక. కాననే = అడవి గుండు; నిపుణః = సమధుఁడవు; అసిహి = అగుచున్నావుగాదా! కతరస్త్రిక్ = నీ; దేశే = ప్రదేశమునందు; నః = మనకు ; సమ్మతః = ఇష్టమయిన; ఆశ్రమః = ఆశ్రమము;

ము; భవతి = అగును?

ఈయడవినంతంజూడుము ; అడవియందాశ్రమయోగ్యస్థలంబు గనుంగొనటమందు నీవుచిక్కిలియుసమర్థుండవుగాదా! ఏప్రదేశంబున, మనకందఱకు సమ్మతంబగునట్లు, ఆశ్రమంబుగుదురును? అని, తాత్పర్యము.

రమతే యత్ర వై దేశీ త్వ మహంచైవ లక్ష్మణ

తాదృశో దృశ్యతాం దేశ సన్నికృష్టజలాశయః. ౪

వనరామణ్యకం యత్ర స్థలరామణ్యకం తథా

సన్నికృష్టంచ యత్ర స్యాత్సమిత్తుష్పకుశోదకమ్. ౫

టీక॥ లక్ష్మణ = లక్ష్మణుఁడా! యత్ర = ఎచ్చట; వై దేశీ = నీ తాదేవి; రమతే = క్రీడించునో; త్వం = నీవు; రమసే (అధ్యాహృతము) = క్రీడింతువో ; అహంచైవ = నేనును; రమే (అధ్యాహృతము) = క్రీడింతునో; యత్ర = ఎచ్చట; వనరామణ్యకం = వనసౌందర్యమును; తథా = అట్లు; స్థలరామణ్యకం = స్థలసౌందర్యమునో; యత్ర = ఎచ్చట; సమిత్తుష్పకుశోదకం = సమిత్తులునుబూలునుదర్భలును జలములును ; సన్నికృష్టం = సమీపముననుండునదిగా ; స్యాత్ = ఉండునదో; తాదృశః = అట్టి; స

న్నికృష్టజలాశయః = సమీపించినకొలనుగల; దేశః = ప్రదేశము; దృశ్యతాం = చూడఁబడుఁగాక.

లక్ష్మణుఁడా! ఎచ్చటనీతకును , నీకుచునాకును, సంతోషంబుగనుండునో, ఎచ్చట సుందరవనంబులును మంచియునుకతోఁగూడినస్థలంబునుండునో, ఎచ్చట , సమిధలును బూలునుదర్భలునుసమీపంబునసమృద్ధంబుగానుండునో, అట్టి , సమీపంబునం గొలనుగలప్రదేశముంజూడుము. అని, రాముండు, లక్ష్మణునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ము క్తస్తు రామేణ లక్ష్మణ స్సంయతాంజలిః
సీతాసమక్షం కాకుత్స్థ మిదం వచన మబ్రవీత్. ౬

టీత లక్ష్మణః=లక్ష్మణుడు; రామే	దం=ఈ; వచనం= మాటను ; అబ్రవీ
ణ=రామునిచేత; ఏవం=ఇట్లు; ఉ క్త	త్=చెప్పెను.
స్తు=చెప్పబడినవాడైనంత నె; సంయ	లక్ష్మణుడు, రామునిమాటనువిని,
తాంజలిః=కట్టబడిన చేమోడ్పు గల	శేతులు మొగుడ్చుకొని, సీతాదేవి సమ
వాడై; సీతాసమక్షం= సీతాదేవియె	దుంబున రాముంజూచి, యిట్లని, చెప్పె
దుట; కాకుత్స్థం=రామునిగూచి; ఇ	ను. అని, తాత్పర్యము.

పరవా నస్తి కాకుత్స్థ స్వయి వషణ శతం స్థితే
స్వయంతు రుచిరే దేశే క్రియతా మితి మాం వద. ౭

టీక కాకుత్స్థం= రాముడా! త్వ	రాముడా! నీవివ్వనంబున నూలు
యి=నీవు; వషణశతం= సంవత్సరము	సంవత్సరంబులున్నను, నేనునీవు చెప్పి
లనూలు; స్థితే = ఉండఁగా ; అహం	నపనిఁ జేయుచుండువాడనేగాని స్వ
(అధ్యాహృతము)=నేను; పరవాక్ =	తంత్రుండఁగాను; కావున, నీవెచూచి ,
పరతంత్రుండను ; అస్తి = అయితని.	మనోహరంబగుప్రదేశంబున , నాశ్ర
స్వయంతు=నీవే; రుచిరే= మనోహర	మంబు రచియింపుమని యానతిమ్ము.
మగు; దేశే=ప్రదేశమునందు ; క్రియ	అని, లక్ష్మణుండు, రామునితోఁ జెప్పె
తాం=చేయబడుఁగాక. ఇతి= అని ;	ను. అని, తాత్పర్యము.
మాం=నన్నుగూర్చి; వద= చెప్పము.	

సుప్రీత సేన వాక్యేన లక్ష్మణస్య మహాత్మనః
విమృశ నోచయామాస దేశం సర్వగుణ స్వితమ్. ౮

టీక రామః (అధ్యాహృతము)=	మనస్సుగల; లక్ష్మణస్య=లక్ష్మణునియొ
రాముండు; మహాత్మనః=పూజ్యమయిన	కా; సేన=ఆ; వాక్యేన=మాటచేత; సు

ప్రీతిః=మిక్కిలియు సంతోషించినవాఁ
డై; విమృశక్=అలోచించుచు; స్వగ
ణాన్వితం = సమస్తగుణములతోఁగూ
డినదగు; దేశం=ప్రదేశమును ; రోచ
యామాస=ఇచ్చించెను.

రాముండు, మహాత్ముండగు లక్ష్మ
ణునిమాటకుసంతసించి , చక్కఁగా
విమశింపించి, సమస్తగుణసమన్వితంబగు
ప్రదేశంబునొకటిఁబూపెను.

అని, తాత్పర్యము.

స తం రుచిర మాక్రమ్య దేశ మాశ్రమకమణి

హస్తా గృహీత్వా హస్తేన రామ స్సౌమిత్రి మబ్రవీత్. ౯

టీక॥ సః=ఆ; రామః = రాముఁ
డు; ఆశ్రమకమణి = ఆశ్రమకార్య
మిత్తమయి; తం=ఆ; రుచిం = మనో
హరమగు; దేశం = ప్రదేశమును; ఆక్ర
మ్య=ఆక్రమించి; హస్తేన= చేతిచేత.
హస్తా=చేతులను; గృహీత్వా = ప
ట్టుకొని; సౌమిత్రిం= లక్ష్మణునిగూర్చి;

అబ్రవీత్=చెప్పెను.

ఆరాముండు , ఆశ్రమంబునిమిత్త
మయి , యమృతోహర ప్రదేశమునా
క్రమింపఁదలంచి , తనహస్తంబున ల
క్ష్మణునిహస్తంబులుపట్టుకొని, యిట్లు
చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అయం దేశ స్సమ శ్రీమాన్ భుష్టితై స్తరుభి ర్వృతః

ఇహ శ్రమపదం సౌమ్య యథావ తగతున్ మహానసి. ౧౦

టీక॥ సౌమ్య=శాంతుండవగులక్ష్మ
ణుండా! అయం=ఈ; దేశః=దేశము ;
సమః = మిట్టపల్లములు లేనిది ; శ్రీ
మాన్=అధికమయిన కాంతిగలది. భు
ష్టితైః=పూచిన; తరుభిః= వృక్షముల
చేత; వృతః=చుట్టబడినది. ఇహ= ఇచ్చ
ట; ఆశ్రమపదం=ఆశ్రమస్థానమును ;
యథావత్= యథాశాస్త్రముగా ;

కనుకం=చేయుటకు; అహానసి=తగు
నువు.

శాంతుండవగులక్ష్మణుండా! ఈ
ప్రదేశముమిట్టపల్లములులేనిదిగానుశ్రీ
మంతంబుగాను బుష్పితంబులగు వృక్ష
ములుగలదిగానునున్నది; ఇచ్చట , య
థాశాస్త్రముగా నాశ్రమంబునిమిత్తం
బును. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౨౦౯

స ౧౫

ఇయ మాదిత్యసంకాశైః పద్వై స్సురభిగంధిభిః
అదూరే దృశ్యతే రమ్యా పద్మినీ పద్మసేవితా. ౧౧

<p>టీక॥ ఆదిత్యసంకాశైః = సూర్యునితో సమానములగు; సురభి గంధిభిః = మంచివాసనగల; పద్వైః = కమలములతో; సహితా = కూడినదియు; పద్మసేవితా = కమలములచే సేవింపఁబడినదియు; రమ్యా = రమణీయమునగు; ఇయం = ఈ; పద్మినీ = తామరకొలను; అదూరే = సమీపమునందు; దృశ్యతే = చూడఁబడుచున్నది.</p>	<p>సూర్యసమానంబులును మంచిగంధముగలవియునగు కమలంబులతో నొప్పుచున్నదియు రమ్యమంబునగు తామరకొలను, ఇదిగో సమీపంబుననున్నది. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

యథాఖ్యాత మగస్త్యేన మునినా భావితాత్మనా
ఇయం గోదావరీ రమ్యా పుష్పితై స్తరుభి ర్వృతా. ౧౨
హంసకారండవాకీణాః చక్రవాకోపశోభితా

<p>టీక॥ భావితాత్మనా = ధ్యానింపఁబడినయాత్మగల; మునినా = మునియగు; అగస్త్యేన = అగస్త్యునిచేత; యథాఖ్యాతం = చెప్పఁబడినట్లు; రమ్యా = రమణీయంబును; పుష్పితైః = పూచిన; తరుభిః = వృక్షములచేత; వృతా = చుట్టఁబడినదియు; హంసకారండవాకీణాః = హంసలచేతను గన్నెలేళ్లచేతను వ్యాపింపఁబడినదియు; చక్రవాకోపశోభితా = చక్రవాకములచేతఁబ్రకాశింపఁబడినదియునగు; ఇయం = ఈ; గోదావరీ = గోదావరి; అస్తి (అధ్యాత్మము) = ఉన్నది.</p>	<p>భావితాత్మండగు నగస్త్యమహామునిచెప్పినట్లు, రమణీయంబును పుష్పితవృక్షములతోఁగూడినదియు, హంసకారండవచక్రవాకంబులతోఁగూడినదియునగునీ గోదావరియెంతయు సమీపంబుననున్నది. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

నాతిదూరే నవాసన్నే మృగయాధ నిపీడితాః. ౧౩

మయూరనాదితా రమ్యాః ప్రాంతవో బహుకందరాః
దృశ్యంతే గిరయ స్సౌమ్య ఫుల్లై స్తరుభి రావృతాః. ౧౪

<p>టీక॥ సౌమ్య = శాంతుండవగులత్తు ణుడా; అతదూ రే = మిక్కిలియుదూరం బునందును; న = కాదు. ఆసన్నేచ = సమీ పంబునందును; న = కాదు. మృగయా ధఃపీడితాః = మృగసమూహములచే నిండినవియు; మయూరనాదితాః = నె మిళ్ల చేర్చనింపఁజేయఁబడినవియు; ర మ్యాః = రమణీయములును ; ప్రాంత వః = ఉన్నతములును; బహుకందరాః = పెక్కుగుహలుగలవియు; ఫుల్లైః = వికసించిన; తరుభిః = వృక్షములచేత; ఆవృతాః = చుట్టఁబడినవియునగు; గిర</p>	<p>యః = పవతములు; దృశ్యంతే = చూ డఁబడుచున్నవి. శాంతుండవగు లత్తుణుడా! మృ గసమూహంబుల నిండినవియు మధు రంబుగాఁ గూయుచుండు నెమిళ్లతోఁ గూడినవియు రమణీయంబులును న తృప్తతంబులును బెక్కుగుహలు గల దియఁజక్కఁగా వికసించినవృక్ష ము లుగలవృక్షములతోఁ గూడినవియునగు పర్వతంబులు, ఈపంచవటికి సమీపం బునను దూరంబుననుం గాక జెలంగు చున్నవి; చూడుము. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

సౌవజై రాజతై స్తామైః జేతేదేశేచ ధాతుభిః
గవాక్షితా ఇవాభాంతి గజాః పరమభిత్తిభిః. ౧౫

<p>టీక॥ గజాః = వీనుంగులు; సౌవ జైః = బంగారురంగుగలవియు; రాజ తైః = వెండిరంగుగలవియు; తామైః = ఎఱ్ఱవివియునగు; ధాతుభిః = గైరిక ధా తువులచేత; పరమభిత్తిభిః = ఉత్కృ ష్టములగు రేఖలచేత; గవాక్షితా ఇవ = కిటికీల వంటిది తరువులుగలవివలె; ఆ భాంతి = ప్రకాశించుచున్నవి.</p>	<p>ఇచ్చట , నయ్యెప్రదేశంబులనుం డు, సువర్ణవర్ణంబులునురజతవర్ణం బులును దామ్రవర్ణంబులునగు గైరిక ధాతువుల కాంతులు మేనంబ్రసరించు టఁజేసి, యేనుంగులు , గవాక్షితా ములగు చిత్తరువులు వ్రాయఁబడినవివ లెఁబ్రకాశించుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము.

౨౧౧

స ౧౫

సాలైస్తాలైస్తమాల్లైశ్చ ఖజూరపనసామ్రైః
నివారైస్తిమిశైశ్చైవ పున్నాగై శ్చోపశోభితాః. ౧౬
మాల్లై రశోక్తై స్తిలక్తై శ్చుపక్తైః కేతక్తై రపి
పుష్పగుల్మలతోపేత్తై స్తైస్త్వై స్తరుభి రావృతాః. ౧౭
చందనై స్సందనై నీపైః పార్శ్వానై లికుచైరపి
ధవాశ్వకణఃఖదీరై శ్శమీకింశుకపాటలైః. ౧౮

టీక॥గిరయః(అధ్యాహృతము)=ప
ర్వతములు;సాలైః= మద్దిచెట్లచేతను;
తాలైః=తాటిచెట్లచేతను; తమాల్లై
శ్చ=చీకటిచెట్లచేతను; ఖజూరపన
సామ్రైః=ఖజూరవృక్షములచేతను
బనసచెట్లచేతనుబుల్ల మామిడిచెట్లచేత
ను;నివారైః= జలకంబవృక్షములచేత
ను;తిమిశైశ్చైవ= నేమివృక్షములచేత
ను;పున్నాగైః=పున్నాగవృక్షములచే
తను;ఉపశోభితాః= ప్రకాశించినవై;
మాల్లైః=తియ్యనిమామిడి చెట్లచేతను;
అశోక్తైః=అశోకవృక్షములచేతను;తిల
క్తైః=బొట్టుగుచెట్లచేతను;చుపక్తైః=
సంపెంగచెట్లచేతను;కేతక్తైరపి= మొ
గిలిపొదలచేతను ; పుష్పగుల్మలతోపే
త్తైః=పూలపొదలతోను దీకెలతోను
గూడి;తైస్త్వైః=ఆయా;తరుభిః=వృక్ష
ములచేతను;ఆవృతాః=చుట్టబడినవై;
చందనైః = చందనవృక్షములచేతను;
స్సందనైః=ఒకవిధమైననేమి వృక్షము

లచేతను;నీపైః=కదంబవృక్షముల చేత
ను; పార్శ్వానైః=పార్శ్వానవృక్షము
లచేతను;లికుచైరపి=ఃమ్మచెట్లచేతను;
ధవాశ్వకణఃఖదీరైః=ఉమ్మై త్తచెట్లచే
తనుఇనుమద్దిచెట్లచేతను చండ్రచెట్లచే
తను;శమీకింశుకపాటలైః=జమ్మిచెట్ల
చేతనుమోదుగుచెట్లచేతను గలిగొట్టు
చెట్లచేతను;ఆవృతాః (అధ్యాహృత
ము)=చుట్టబడినవి.

మద్దిచెట్లును తాటిచెట్లును దమాల
వృక్షంబులును ఖజూరవృక్షములును
బనసచెట్లును నానావిధములగుమామి
డిచెట్లునుజలకదంబవృక్షములును నేమి
వృక్షములునుబుర్నాగవృక్షములును అ
శోకవృక్షములునుబొట్టుగుచెట్లును సం
పెంగచెట్లును మొగిలిపొదలును , మల్లె
జాజి మున్నగు పుష్పలతలతోఁగూడిన
నానావిధవృక్షంబులును , జందనవృ
క్షంబులునుస్సందనవృక్షంబులును గదం
బవృక్షంబులును పార్శ్వాన వృక్షం

ప్రతిపగాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౧౫

బులునుగిమ్మ చెట్లును, ఉమ్మెత్త చెట్లును | నుంగలిగి, యీ పవిత్రంబులెంతయునొ
ఇనుమద్ది చెట్లును జండ్ర చెట్లునుజమ్మి చె | ప్పుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

ట్లును మోదుగు చెట్లునుగలిగొట్టు చెట్లు

ఇదం పుణ్య మిదం మేధ్య మిదం బహుమ్యగద్విజమ్
ఇహ వ త్స్యమి సౌమిత్రే సాధక మేతేన పక్షిణా. ౧౯

<p>టీక॥ సౌమిత్రే=లక్ష్మణుడా! ఇ దం=ఈస్థలము; పుణ్యం= పుణ్యముగలి గించునది; ఇదం=ఇది; మేధ్యం = పావ నమయినది. ఇదం = ఇది; బహుమ్యగద్వి జం= పెక్కు-మ్యగములునుబట్టులునుగ లిది. ఇహ=ఇచ్చట; ఏతేన = ఈ; పక్షి ణాసార్థం=జటాయువుతోఁగూడ; వ త్స్యమి=వాసముచేసెదను.</p>	<p>లక్ష్మణుడా! ఈప్రదేశముపుణ్య మునుబావనమును గానున్నది; ఇచ్చట, నానా విధములగు మనోహరములయి నమ్యగంబులునుబట్టులునుంగలవు ; ఇ చ్చట, ఈజటాయువుతోఁగూడనివసిం చియుండము. అది రాముండులక్ష్మణుని తోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఏవ ము క్తస్తు రామేణ లక్ష్మణః పరవీరహః
అచిరేణాశ్రమం భ్రాతృ శ్చకార సుమహాబలిః. ౨౦

<p>టీక॥ పరవీరహః=శత్రువీరులఁజంపు నట్టి; సుమహాబలిః=మిక్కిలియునధికమ యినబలముగల; లక్ష్మణః = లక్ష్మణుం డు; రామేణ=రామునిచేత; ఏవం = ఇ ట్లు; ఉక్తస్తు=చెప్పఁబడినవాఁడై నంత నె; అచిరేణ=శీఘ్రముగా; భ్రాతృః=అ</p>	<p>న్నకు; ఆశ్రమం=ఆశ్రమమును; చకార= చేసెను. శత్రువీరులవధించువాఁడునుమహాబ లుండునగులక్ష్మణుండు, రామునిమాట నువిని, శీఘ్రమున, రామునకు, ఆశ్రమం బునిమిఁకొనెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

పణకాలాం సువిపులాం తత్ర సంఖ్యాశమృత్తికామ్
సుస్తంభాం మసూరై ర్దీక్షౌఘాః కృతవంశాం సుశోభనామ్. ౨౧

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౨౧౩

స ౦౫

శమీశాఖాభి రాస్తీర్య దృఢపాశావపాశితామ్
కుశకాశశరైః పణేన స్సరిచ్ఛాది తాం తథా. ౨౨
సమీకృతతలాం రమ్యాం చకార లఘు విక్రమః
నివాసం గాఢవస్యాథేన ప్రేక్షణీయ మను త్తవమ్. ౩౩

<p>టీక॥లఘువిక్రమః=చులుకనయినగ మనముగల లక్ష్మణుండు; తత్ర=అయా శ్రమమున; సునిపులాం=మిక్కిలియువి శాలమును; సంఖ్యాతమృత్తికాం=త్ర వ్వబడినవట్టిగలదియు; సుస్తంభాం= మంచి స్తంభములుగలదియు; దీప్యే= నిడుపులయిన; మసకరైః=వెదుళ్లచే త; కృతవంశం=చేయబడిన స్తంభ ములుగలదియు; సుశోభనాం=మిక్కి లియుమంగళతరమును; శమీశాఖాభిః= జమ్మి కొమ్మలచేత; ఆస్తీ=పఱచి; దృఢపాశావపాశితాం=దృఢములయి నత్రాళ్లచే గట్టబడినదియు; తథా= అట్లు; కుశకాశశరైః=దర్భలును తొ ళ్లునను; పణే=ఆకులచేత; సుపరి చ్ఛాదితాం=చక్కఁగాఁగప్పుబడి నది యు; సమీకృతతలాం=చదరముగాఁ జేయబడినదియు; రమ్యాం=రమణీ</p>	<p>యమునగ; పణశాలాం=పణశా లారూపమయిన; ప్రేక్షణీయం=సుం దరమును; అను త్తవం=తనకన్న నుత్త మను లేనదియునగు; నివాసం=వాస స్థానమును; గాఢవస్యాథేన=రాముని కార్యమునిమిత్తమై; చకార=చేసెను. శ్రీఘ్రముగాఁ గార్యముజేయుస్వ భావముగలలక్ష్మణుండు, ఆయాశ్రమం బున, మట్టిద్రవ్యగోడలుపెట్టి, దీప్యం బులును దృఢములునగువెదుళ్లను స్తం భంబులుగాఁ బూన్చివానిపైజమ్మి కొ మ్మలనడ్డముగా నుంచి, దృఢములగు త్రాళ్లుబంధించి, పైని, దర్భతొల్లుము దలగు పత్రములచే జక్కఁగాఁ గప్పు వేసి, నేలనుసదరముగాఁజేసి, సకలలక్ష ణయుక్తంబుగా, రామునకు, సుందరం బును రమణీయంబునగు పణశాలను ఁమిఁచెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

సహసా లక్ష్మణ శ్రీమా న్నదీం గోదావరీం తదా
స్నాత్వా పద్మాని చా దాయ సఫలః పునరాగతః. ౨౪

టీక॥ తదా=అప్పుడు; శ్రీమాన్=అధికమయినకాంతిగల; లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడు; సహసా = శీఘ్రమున, గోదావరీం=గోదావరియను; నదీం=ఏటిని ; కత్వా (అధ్యాహృతము)=పొంది; స్నాత్వా = స్నానముచేసి; పద్మానిచ= కమలంబులను; ఆదాయ= తీసికొని; సఖలః = పండ్లతోఁగూడిన

వాఁడై; పునః=మఱియు; ఆగతః = వచ్చినాఁడు.

అప్పుడు, శ్రీమంతుండగులక్ష్మణుడు , శీఘ్రమునగోదావరీనదికింబోయి, స్నానంబుగావించి , కమలంబులనుఫలంబులనుందీసికొని, మఱివచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

తతః పుష్పబలిం కృత్వా శాంతిం చ స యథావిధి
దశయమాన రామాయ తదాశ్రమపదం కృతమ్. ౨౫

టీక॥ తతః=అంత; సః=ఆలక్ష్మణుండు; యథావిధి=యథాశాస్త్రముగా; పుష్పబలిం=వాస్తుపూజను; శాంతిం=అన్యదయకమకమును; కృత్వా=చేసి; కృతం=చేయఁబడిన; తత్=ఆ; ఆశ్రమపదం=ఆశ్రమస్థానమును ; రామ-

య=రామునికొఱకు ; దశయమాన=చూపెను.

అంత, నాలక్ష్మణుండు, వాస్తుపూజనుశాంతినింగావించి, తానునిమిత్తించినయాశ్రమంబును, శ్రీరామునకుఁజూపెను. అని, తాత్పర్యము.

స తం దృష్ట్వా కృతం సౌమ్య మాశ్రమం సీతయాసహ
రాఘవః పణకశాలాయాం హవక మాహ రయ ద్భృశమ్. ౨౬

టీక॥ సః=ఆ; రాఘవః=రాముండు; సీతయాసహ=సీతతోఁగూడ; కృతం=చేయఁబడిన; సౌమ్యం = సుందరమగు; తం=ఆ; ఆశ్రమం=ఆశ్రమమును ; దృష్ట్వా=చూచి; పణకశాలాయాం= పణకశాలయందు; భృశం=మిక్కిలియు;

హవకం=సంతోషమును ; ఆహరయత్=పొందెను.

అంత, రాముండు, సీతతోఁగూడ, నయ్యాశ్రమంబుఁజూచి, పణకశాలం బ్రవేశించి, పరమసంతోషంబునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీ మద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౨౧౫

స ౧౫

సుసంహృష్టః పరివృజ్య బాహుభ్యాం లక్ష్మణం తదా
అతిస్నిగ్ధంచ గాఢంచ వచనం చేద మబ్రవీత్. ౨౧

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆ లించుకొని; ఇదం = ఈ; వచనంచ = మా
రాముడు; తదా = అప్పుడు; సుసంహృ
ష్టః = మిక్కిలియు సంతోషించినవా
డై; అతిస్నిగ్ధంచ = మిక్కిలియు స్నేహ
ముగలుగునట్లుగాను; గాఢంచ = గట్టి
గాను; బాహుభ్యాం = చేతులచేత; ల
క్ష్మణం = లక్ష్మణుని; పరివృజ్య = కవుగి
లించుకొని; ఇదం = ఈ; వచనంచ = మా
టను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
రాముండట్లు పరిమసంతస్తుడై,
అతస్నేహంబున, బాహువులనాల
క్ష్మణుని గాఢంబుగా కవుగిలించుకొ
ని, యిగామాటంబెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ప్రీతోస్తి తే మహాత్కమక త్వయా కృత మిదం ప్రభో
ప్రదేయో యన్నిమిత్త నై పరివ్వంగో మయా కృతః. ౨౨

టీక॥ ప్రభో = సమధుకాండవగుల
క్ష్మణుడా! త్వయా = నీచేత; ఇదం =
ఈ; మహత్ = గొప్పదగు; కమక = కా
ర్యము; కృతం = చేయబడినది. తే = నీకొ
ంటు; ప్రీతిః = సంతసించినవాడను; అ
స్తి = అగుచున్నాను. యన్నిమిత్తం = దే
నినిమిత్తము; ప్రదేయః = ఇవ్వఁదగినపా
రితోషికరూపమయిన; పరివ్వంగః = క
వుగిలి; తే = నీకొంటు; మయా = నాచే
త; కృతః = చేయబడినదో.
సమధుకాండవగురాముడా! నీవు
మిక్కిలియు గొప్పకార్యము గావించి
నావు; కావుననీపైనాకుఁజాల సంతోష
ముగలిగినది; అందుకు నీవ్వలసిన
పారితోషికమునకుఁగా, నిన్నుఁ గవుగి
లించుకొంటిని. అని, తాత్పర్యము.

భావజ్ఞేన కృతజ్ఞేన ధమకజ్ఞేనచ లక్ష్మణ
త్వయానాథేన ధమాకత్తా నసంవృత్తః పితా మమ. ౨౩

టీక॥ లక్ష్మణం = లక్ష్మణుడా! భావ
జ్ఞేన = భూధయముఁదెలిసినవాడవు
ను; కృతజ్ఞేన = కార్యములఁదెలిసినవాఁ
డవును; ధమకజ్ఞేనచ = ధమకములఁదె

లిసినవాఁడవునగు; నా ధేన = పాలకుఁ
డవయిన; త్వయా = నీ చేత; ధర్మాత్మా = ధర్మస్వభావుఁడగు; మమ = నా
యొక్క; పితా = తండ్రి; స సంవృత్తః =
మృతుండు కాఁడయ్యె.

లక్ష్మణుఁడా! నీవిట్లు నా హృదయం
బుఁదెలిసి, నాకుఁబ్రయంబులగువాని నె
ల్ల నేను జెప్పకుండినను నేవుతోజే

యుచు, ధర్మముఁదప్పక నాకు శుశ్రూ
ష సేయుచు, దండికిమాటుగా నన్ను
నా నావిధంబులంబాలింపుచు నుండుట
చేత, ధర్మాత్ముండుగా నాతండ్రినా
కుజీవించియున్నట్లేయున్నది. అనిరా
ముండులక్ష్మణునితో జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవం లక్ష్మణ ముక్తా వతు రాఘవో లక్ష్మీ వధానః

తస్మిన్ దేశే బహుభలే న్యవస త్సుసుఖం వశీ. ౩౦

టీక॥ వశీ = ఇంద్రియనిగ్రహముగ
ల; లక్ష్మీ వధానః = సంపదనువృద్ధిఁబొం
దించునట్టి; రాఘవః = రాముఁడు; ఏ
వం = ఇట్లు; లక్ష్మణం = లక్ష్మణునిగూర్చి;
ఉక్తా వతు = చెప్పియు; బహుభలే =
పెక్కుపండ్లుగల; తస్మిన్ = ఆ; దేశే =
ప్రదేశమునందును సుసుఖం = మిగిలియు

సుఖముగా; న్యవసత్ = ఉండెను.

జితేంద్రియుండును సంపదవృద్ధా
నుండునగురాముండు, అట్లులక్ష్మణున
కుఁజెప్పినానావిధ బహుభలసమన్వితం
బగునప్పంచవటియందు, సుఖంబుగాని
వసించెను.

అని, తాత్పర్యము.

కంచితాకాలం స ధర్మాత్మా సీతయా లక్ష్మణేనచ

అన్వాస్యమానో న్యవస త్స్వగళాకే యథామరః. ౩౧

టీక॥ ధర్మాత్మా = ధర్మస్వభా
వుఁడగు; సః = ఆ రాముఁడు; సీతయా =
సీతచేతను; లక్ష్మణేనచ = లక్ష్మణునిచేత
ను; అన్వాస్యమానః = సేవింపఁబడుచు

న్నవాఁడై; స్వగళాకే = స్వగళా
కమునందు; అయో యథా = దేవేంద్రుఁ
డువలె; కంచితాకాలం = కొంతకాల
ము; న్యవసత్ = ఉండెను.

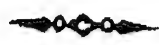
శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము: ౨౧౩

స ౧౬

ధర్మాత్తుండగునారాముండు , బోలె, సుఖంబుననుండెను.
సీతాలత్తుణులు సేవింప , నయ్యాశ్రమంబున, దేవలోకంబున నేవేంద్రుండుం
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషేఁ, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే , పంచదశస్సకాః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు , ఆరణ్యకాండ పంచదశస్సకాటిక,
ముగిసినది.

ॐ

షోడశస్సకప్రారంభః.

వసత స్తస్యతు సుఖం రాఘవస్య మహాత్మనః
శరద్వ్యపాయే హేమంత ఋతు రిష్టః ప్రవతతే. ౧

టీక॥ మహాత్మనః = పూజ్యమయిన నది.
స్వధావముగల; తస్య = ఆ; రాఘవ
స్య-రాముండు; సుఖం = సుఖముగా;
వసతస్తు ; వాసము సేయుచుండఁగా
నే; శరద్వ్యపాయే = శరదృతువుయొ
క్క-గడచుటకాఁగా; ఇష్టః = ప్రియంబ
గు; హేమంతఋతుః = హేమంత
ఋతువు; ప్రవతతే = ప్రవతించి

మహాత్తుండగునారాముండట్టు ల
య్యాశ్రమంబున, సుఖంబుగా వాసము
చేయుచుండఁగానే , శరదృతువుకడ
చి , కామినీకాముకులకుఁబ్రయంబగు
హేమంతర్తువువచ్చినది.
అని, తాత్పర్యము,

స కదాచి త్ప్రభాతాయాం శర్వర్థ్యం రఘునందనః
ప్రయయా వభిషేకాథకం రమ్యాం గోదావరీం నదీమ్. ౨

టీక॥ సః=ఆరఘనందసః = రాముఁడు; కదాచిత్=ఒకానొకప్పుడు; శర్వర్యాం=రాత్రి; ప్రభాతాయాం=తెల్లవాఁడు; అభిషేకార్థం=స్నానముకొఱకు; రమ్యాం=రమణీయమయి; న; గోదావరీం=గోదావరియను; సః=నదినిగూచి; ప్రయయా=పోయెను.

ఒకనాఁడుతూవుకొల్లవాఁడునప్పుడు, రాముండుస్నానార్థమయి, రమణీయంబగు, గోదావరీనదికింబోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రహ్వః కలశహస్తస్తం సీతయాసహ వీర్యవాక్
పృష్ఠతో నువ్రజక్ భ్రాతా సౌమిత్రి రిద మబ్రవీత్. ౩

టీక॥ వీర్యవాక్=అధికమయినపరాక్రమముగలవాఁడును; భ్రాతా=తమ్ముఁడునగు; సౌమిత్రిః=లక్ష్మణుఁడు; ప్రహ్వః=నమ్ముండై; కలశహస్తః=కలశముచేతంగలవాఁడై; సీతయాసహ=సీతతోఁగూడ; తం=ఆరాముని; పృష్ఠతః=వెనుకనుండి; అనువ్రజక్=వెంటడించుచు; ఇదం=ఈమాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

మహాపరాక్రమశాలియగు తమ్ముండులక్ష్మణుండు, నమ్ముండై, కలశంబుదీసికొని, సీతతోఁగూడ రామునివెంటడింబోవుచు, నాయనతోనిట్లనిజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అయం స కాల స్సంప్రాప్తః ప్రియోయస్తే ప్రియంవద
అలంకృతశివా భాతి యేన సంవత్సర శుభః. ౪

టీక॥ ప్రియంవద=ప్రియవాక్యములు చెప్పనట్టిరాముఁడా! యః=ఏని; తే=నీకు; ప్రియః=సంతోషముగల్గించునదో; యేన=జేనిచేత; సంవత్సరః=సంవత్సరము; శుభః=మంగళకరమయి; అలంకృతశివ=అలంకరింపఁబడినదివలె; అభాతి=ప్రకాశించుచున్నదో; సః=అట్టి; అయం=ఈ; కాలః=హేమంతతుల్య; సంప్రాప్తః=వచ్చినది.

ప్రియంవదుండవగు రాముఁడా! ఏది నీకుమిక్కిలియుఁ బ్రియమో, జేనిజే సంవత్సరమునకంతయు నలంకారముగలుగునో, అట్టిహేమంతతుల్యవచ్చినది. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౨౧౯

స ౧౬

నీహార పరుషో లోకః పృథివీ సస్యశాలినీ
జలా న్యనుపభోగ్యాని సుభగో హవ్యవాహనః. ౫

టీక॥లోకః= జనము; నీహారపరుషః=మంచుచేబిటుసుపాటిన దేహముగలది. పృథివీ=భూమి; సస్యశాలినీ=పైరులచేర్చకాశించునది. జలాని=జలములు; అనుపభోగ్యాని=అనుభవింపఁదగనివి. హవ్యవాహనః= అగ్నిహోత్రము; సుభగః=మనోహరము.

ఇప్పుడుజనులదేహముమంచుచేబిటును, గానున్నది; భూమియంతయు సస్యములతోనోప్పుచున్నది; జలంబులుదాఁక నలవిగాకున్నవి; నిప్పు మిక్కిలియు మనోహరమగుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

నవాగ్రయణ పూజాభి రభ్యర్చ్య పితృదేవతాః
కృతాగ్రయణకాః కాలే సంతో విగత కల్తషాః. ౬

టీక॥సంతః= సత్పురుషులు; నవాగ్రయణపూజాభిః=నూతనములయిన, నూతనధాన్యము భుజించుటకుమునుపు చేయవలసినయాగ్రయణపూజలచేత; పితృదేవతాః= పితృదేవతలను; అభ్యర్చ్య=పూజించి; కాలే=యుక్తకాలమునందు; కృతాగ్రయణకాః= చేయఁబడినయాగ్రయణముగలవారలయి; విగతకల్తషాః= పోయిన పాపము గల

వారలు.

సత్పురుషులు, నవధాన్యములు భుజించుటకుమున్ను చేయవలసినయాగ్రయణ యజ్ఞములచేఁచి తృప్తదేవతలంబూజించి, యట్లు యుక్తకాలంబున నాగ్రయణయజ్ఞంబు నివర్తించి విగతకల్తషులై యొప్పెదరు.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రాజ్య కామా జన పదా సంపన్న తరగోరసాః
విచరంతి మహీపాలా యాత్రా స్థా విజిగీషవః. ౭

టీక॥ జనపదాః=గ్రామములు ; సంపన్నతరగోరసాః = సమృద్ధమయిన

యావుపాలుగలవై; ప్రాజ్యకామాః =
అధికములయిన కోరఁదగిన పదాథక
ములుగలవై; వతఁకంఠే (అధ్యాహృ
తము) = ఉన్నవి; విజిగీషవః = జయిం
పఁగోరునట్టి; మహీపాలాః = రాజులు;
యాత్రాస్థాః = యుద్ధయాత్రయందుశ్ర
ద్ధగలవారలై; విచరంతి = సంచరించె

దరు.

ఇప్పుడు గ్రామములందు సమస్తప
దాథకంబులును సమృద్ధంబులై యా
వు పాలెచ్చుగానుండును; శత్రువుల
జయింపఁగోరు రాజులు, యుద్ధములంది
రుగుదురు. అని, తాత్పర్యము.

సేవమానే దృఢం సూర్యే దిశ మంతక సేవితామ్
విహీనతిలకే వస్త్రీ నోత్తరా దిక్పశితే. ౮

టీక॥ సూర్యే = సూర్యుండు; దృఢం =
దృఢముగా; అంతక సేవితాం = యముని
చే సేవింపఁబడిన; దిశం = దిక్కు
ను; సేవమానే = సేవించుచుండఁగా; ఉ
త్తరా = ఉత్తరపు; దిక్ = దిక్కు; విహీ
నతిలకా = విడువఁబడినబొట్టుగల; వస్త్రీ
వ = వస్త్రీవలె; ప్రపశితే = ప్రకాశింప

కున్నది.

సూర్యుండు, దక్షిణపు దిక్కుననుం
డుటవలన, నుత్తరపుదిక్కు, ముఖంబు
నఁదిలకంబు లేనివలె, నెంతమాత్ర
ము ప్రకాశింపకున్నది.

అని; తాత్పర్యము.

ప్రకృత్యా హిమకోశాఢ్యో దూర సూర్యశ్చ సాంప్రశమ్
యధాథకనామా సువ్యక్తం హిమవాక్ హిమవాక్ గిరిః. ౯

టీక॥ ప్రకృత్యా = స్వభావముచేత; హి
మకోశాఢ్యః = మంచుసమూహముచేస
మృద్ధంబును; సాంప్రశం = ఇప్పుడు; దూర
సూర్యః = దూరంబుననున్న సూర్యుండు
గలదియు, కావుననే; హిమవాక్ = అధి
కమయినమంచుగలదియునగు; హిమ

వాక్ = హిమవంతమును; గిరిః = పర్వత
ము; యధాథకనామా = అథకము సతి
క్రమింపఁపేరుగలది; సువ్యక్తం = స్ప
ష్టము.

స్వభావంబున నె, ఘనీభూతమగు మంచు
చేనిండియుండునదియును, హిమ

శ్రీ మద్రామాయణము*తీరణ్యకాండము. ౨౨౧

స ౧౬

త్పర్వము, ఇప్పుడుదక్షిణాయనమునందు, సూర్యుండు దూరగతుండగుటచే, మఱియొకమంచు హెచ్చగుటంజేసి, "మమంతము" (అధికముగామంచుగలది) అను యథార్థకంబగు పేరుతోఁ గూడిన దయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

అత్యంతసుఖసంచారా మధ్యాహ్నా స్పృశస్సుఖాః
దివసా స్సుభగాదిత్యా శ్చయాసలిలదుర్భగాః. ౧౦

టీక॥ దివసాః = దినములు; మధ్యాహ్నా = మధ్యాహ్నమునందు; స్పృశతః = ఉష్ణస్పృశముచే; సుఖాః = సుఖకరములును; అత్యంతసుఖసంచారాః = మిక్కిలియును సుఖకరములయిన సంచారముగలవియు; సుభగాదిత్యాః = మనోహరుడైన సూర్యుండుగలవియు; ఛాయాసలిలదుర్భగాః = అనిష్టములయిన నీడయును జలమును, ఎంతమాత్రము క్కలుకురాకున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

మృదసూర్యా స్సనీహరాః పటుశీతా స్సమారుతాః
శూన్యారణ్యో హిమధ్వస్తా దివసా భాంతి సాంప్రతమ్. ౧౧

టీక॥ సాంప్రతం = ఇప్పుడు; దివసాః = దినములు; మృదసూర్యాః = మృదుని సూర్యుండుగలవియు; సనీహరాః = మంచుతోఁగూడినవియు; పటుశీతాః = అధికమయిన చలిగలవియు; సమారుతాః = గాలితోఁగూడినవియు; శూన్యారణ్యాః = శూన్యములయిన యడవులుగలవియు; హిమధ్వస్తాః = మంచుకేఁగిడినవియు; భాంతి = ప్రకాశించుచున్నవి, ఇప్పుడు, సూర్యుండు, ఎచ్చువేడిలేక, మెత్తగానున్నాడు; మంచధికముగాఁగురియుచున్నది; చలిప్రబలముగానున్నది; గాలియెచ్చగానున్నది; అడవులయందుండు వారలడవుల విడిచియున్నారు; మంచుచేనేదియుఁజూడనలవిగాకున్నది. అని, తాత్పర్యము.

నివృత్తాకాశశయనాః పుష్కనీతా హిమారుణాః

శీతా వృద్ధత రాయామా స్త్రియామా యాంతి సాంప్రతమ్. ౧౨

<p>టీక॥ సాంప్రతం = ఇప్పుడు; రాయామాః = రాత్రులు; నివృత్తాకాశశయనాః = వదలినబయలునందుఁబరుఁడుటగలవియు; పుష్కనీతాః = పుష్కమాసముఁబొందినవియు; హిమారుణాః = మంచుచే ధూసరవణముగలవియు; శీతాః = చలిగలవియు; వృద్ధత రాయామాః = మిక్కిలియువృద్ధిఁబొందినవిస్తారముగలవియనై; యాంతి = కడచుచున్నవి.</p>	<p>దినవిస్తారముగలవియనై; యాంతి = కడచుచున్నవి.</p> <p>ఇప్పుడు, రాత్రులందు, బయలుబరుండరు; పుష్కమాసమువచ్చితి; మంచుచే రాత్రికాలమున, ధూసరవణముగానున్నది; చలియగుచున్నది; రాత్రులు, అతిదీక్షుఁబులుగానున్నవి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

రవిసంక్రాంతసౌభాగ్య స్తుషారారుణమండలః

నిశ్శ్వాసాంధివా దర్శ శ్చంద్ర మా నప్రకాశతే. ౧౩

<p>టీక॥ రవిసంక్రాంతసౌభాగ్యః = సూర్యునియందుసంక్రమించిన వనోహరత్వముగలవాఁడును; స్తుషారారుణమండలః = మంచుచే నెఱ్ఱనైనమండలముగలవాఁడునగు; చంద్రమాః = చంద్రుఁడు; నిశ్శ్వాసాంధిః = నిట్టూర్పులేదనియున్నది; అదశశివ = తీనయద్దమువలె; నప్రకాశతే = ప్రకాశింపదు. అని, తాత్పర్యము.</p>	<p>కున్నాఁడు.</p> <p>చంద్రునియందలి వనోహరతయు దశశనీయతయున్నప్పుడు సూర్యునకుఁగలిగియున్నది; మఱియుచంద్రుండుమంచుచే నెఱ్ఱమండలము గలవాఁడగుటచే, నిట్టూర్పులేదనియున్నది; ప్రకాశముపొందినయద్దమువలె, ప్రకాశింపకున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

జ్యోత్స్నా తుషారమలినా పౌణమాస్యాం న గాజతే

సీతే వచాతప శ్యామా లక్ష్మితే నతు శోభతే. ౧౪

టీక॥ పౌణమాస్యాం = పున్నమయందు; జ్యోత్స్నా = వెన్నెల; తుషారముననున్నది; సీతే = నీలముననున్నది; వచాతప = వచాతపముననున్నది; శ్యామా = నీలముననున్నది; లక్ష్మితే = లక్ష్మియందు; నతు = అది; శోభతే = ప్రకాశింపదు. అని, తాత్పర్యము.

రమలినా = మంచుచేమలిః మయినదై ;
న ర జ గే = ప్రకాశింపదు. ఆతపశ్శా
మా = ఎండచేనల్లనిదైన ; సీతేవచ = సీ
తవలెను; లక్ష్మీతే = చూడబడుచున్న
ది. సతుశోభతే = ప్రకాశించుటమా
త్రములేదు.

పున్నమనాడుగూడ , వెన్నెలతు
షారమలినమగుటజేసి , కాంతితగ్గి,
యెండతాకుడునకునల్లనయిన దేహ
ముగల సీతాదేవియుఁబోలెనున్నది ;
ఎంతమాత్రముప్రకాశింపదు.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రకృత్యా శీతలస్పర్శో హిమవిద్ధశ్చ సాంప్రతమ్

ప్రవాతి పశ్యిమో వాయుః కాలే ద్విగుణ శీతలః. ౧౫

టీక॥ ప్రకృత్యా = స్వభావమా చేత;
శీతలస్పర్శః = చల్లవైనస్పర్శముగలది
య్యు; సాంప్రతమ్ = ఇప్పుడు ; హిమవి
ద్ధశ్చ = మంచుచేఁగొట్టఁగడినదియుగా
వుననే; కాలే = ప్రాతఃకాలమునందు;
ద్విగుణశీతలః = రెండింతలచల్లఁదనము
గలదియునగు; పశ్యిమః = పడమటి;వా

యః = గాలి; ప్రవాతి = వీచుచున్నది,
స్వభావంబుననె, చల్లఁదియునిప్పు
డు హేమతతుఁవనందుమంచుదగు
లుటచేతఁ బ్రాతఃకాలంబునద్విగుణశీ
తలంబు నగుపడమటివాయువు వీచుచు
న్నది. అని, తాత్పర్యము,

బాష్పచ్ఛన్నా న్యరణ్యాని యవగోధూమ వంతిచ

శోభంతే భృదితే సూర్యే నదద్భిః క్రాంచసారసైః. ౧౬

టీక॥ సూర్యే = సూర్యుడు; అభ్యు
దితే = ఉదయించినవాఁడుకాఁగా; అ
రణ్యాని = అడవులు; బాష్పచ్ఛన్నాని =
ఆవిరిచేఁగప్పఁబడినవియు ; యవగో
ధూమవంతిచ = యవలునుగోధుమలు
నుగలవియువై; నదద్భిః = ధ్వనించుచు
న్న; క్రాంచసారసైః = క్రాంచపక్షుల

తోనుసారసపక్షులతోను; సహితాని
(అధ్యాహృతము) = కూడినవై; శోభం
తే = ప్రకాశించుచున్నవి.

సూర్యుండుదయించునప్పుడు , అ
డవులు, ఆవిరితోఁగూడినవై , యవగో
ధుమసంయుతంబులయి , మధురంబు
గాఁగూయు క్రాంచసారసపక్షులతో

నెంతయునొప్పుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

ఖజూరపుష్పాకృతిభి శ్చిరోభిః పూణతండులైః
శోభంతే కించి దానమ్ శ్చాలయః కనకప్రభాః. ౧౭

టీక॥ కనకప్రభాః = బంగారుకాంతివంటికాంతిగల; శాలయః = వరిపైరులు; ఖజూరపుష్పాకృతిభిః = ఖర్జూరపుష్పములయొక్క యాకారమువంటి యాకారముగలవియు; పూణతండులైః = నిండినగింజలుగలవియునగు; శిరోభిః = ఎన్నులతో; కించిత్ = కొంచెము; అనమాః = వంగినవై; శోభంతే = ప్రకాశించుచున్నవి.	చక్కఁగాఁ బండియుండుటచేబంగారువన్నెగలవరిపైరులు, ఖజూరపుష్పములువలెనుండుతండులపూణతంబులగువెన్నుల భారంబునకుఁ గొంచెమువంగినవై యెంతయు నొప్పుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.
--	---

మయాభై రుపసర్పద్భి హేమ నీహారసంవృతైః
దూర మభ్యుదిత సూర్య శ్శశాంక ఇవలక్ష్మ్యతే. ౧౮

టీక॥ హేమనీహారైః = చల్లనిమంచులచేతఁగప్పబడిన; ఉపసర్పద్భిః = వ్యాపించుచున్న; మయాభైః = కిరణములచేత; దూరం = దూరముగా; అభ్యుదితః = ఉదయించుచున్న; సూర్యః = సూర్యుఁడు; శశాంక ఇవ = చంద్రుఁడువలె; లక్ష్మ్యతే = చూడఁబడుచున్నాడు.	కిరణంబులు, మంచుతోఁగూడియుండుటవలనను, దూరంబున నుదయించుటవలననుసూర్యుండు, చంద్రుండువలెఁ జెల్లగానున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.
--	--

అగ్రాహ్య వీర్యః పూర్వాక్షే మధ్యాహ్న సృశత స్సుఖః
సంరక్తః కించి దాపాండురా తప శ్శోభతే షీతా. ౧౯

టీక॥ ఆతపః = ఎండ; పూర్వాక్షే = ప్రాతఃకాలము నందు; అగ్రాహ్యవీర్యః = వీర్యము గలదియు; మధ్యాహ్న = మధ్యాహ్నము	ర్యః = తెలియనలవిగాని వీర్యము గలదియు; మధ్యాహ్న = మధ్యాహ్నము
--	--

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము: ౨౨౫

స ౧౬

నందు; స్వర్గతః=స్వర్గమునందు; సు
ఖః=సుఖముగలిగించునదియ; కించిత్=
కొంచెము; రక్తః = ఎఱ్ఱనిదియు; అ
పాండుః=తేల్లనిదియునై; తౌతౌ =
భూమియందు; శోభతే=ప్రకాశించు
చున్నది.

ఎండ, పూర్వాహ్నాంబున వెన్నెలవ
తే వీర్యములేసిదిగాను మధ్యాహ్నాంబు
న సుఖస్వశాంబుగాను, గొంచెము ర
క్తవర్ణముగాను గొంచెముతేల్లగా
ను, ప్రకాశించుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

అవశ్యా యనిపాతేన కించిత్ప్రక్లిన్నశాద్వలా
వనానాం శోభతే భూమి నివిష్టతరుణాతపా. ౨౦

టీక॥ అవశ్యా యనిపాతేన= మం
చుపడుటచేత; కించిత్ప్రక్లిన్నశాద్వ
లా = కొంచెముదడిసిన పచ్చికగలది
యు; నివిష్టతరుణాతపా= విడిసినలేత
యెండగలదియునగు; వనానాం=అడ
వులయొక్క; భూమిః = నేల; ప్రకాశ

తే=ప్రకాశించుచున్నది.

అడవి నేల, మంచుగురియుటచే
దడిసినపచ్చికగలిగి, లేతయెండతో
నెంతయుఁబ్రకాశించుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

స్వశంస్తు విమలం శీత ముదకం ద్వీరద స్సుఖమ్
అత్యంతతృప్తితో వన్యః ప్రతిసంహరతే కరమ్. ౨౧

టీక॥ అత్యంతతృప్తితః = మిక్కిలి
యుదప్తిగొన్న; వన్యః=అడివియందుఁ
బుట్టిన; ద్వీరదః=వీనుంగు; సుఖం=సు
ఖముగా; విమలం=స్వచ్ఛమును; శీతం=
చల్లనిదియునగు; ఉదకం=జలమును;
స్వశంస్తు=తాకుడునే; కరం= తొం
డుమును; ప్రతిసంహరతే= వెనుకకుదీ

సికొనుచున్నది.

అడవియేనుంగు, మిక్కిలియు దప్తి
గొన్నదై, స్వచ్ఛమును అతిశీతంబునగు
జలమునుదాకి, తాకినంతనె, చల్లదన
ముతాళఁజాలక, తొండము నీడ్చుకొను
చున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతేహీ సముపాసీనా విహగా జలచారిణః

నావగాహంతి సలిల మప్రగల్భా ఇవాహవమ్. ౨౨

<p>టీక సముపాసీనాః = సమీపించి కూచుకొండియున్న; ఏతే = ఈ; జలచా రిణః = జలములందిరుగునట్టి; విహ గాః = పక్షులు; సలిలం = జలమును; అ ప్రగల్భాః = శూరులుగానివారలు; అ వాహమివ = యుద్ధమునువలె ; నావ గాహంతిహీ = ప్రవేశింపకున్నవిగ</p>	<p>దా! శూరులుగాని వారలు యుద్ధము సమీపంబునకుఁ బోయియు భయపడి యూరకుండునట్లు , ఈజలచరపక్షు లు, జలసమీపంబుననుండియుఁ , జలిభ యంబున, నీటంబ్రవేశింపకున్నవి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

అవశ్యాంతమో నద్ధా నీహరతమసా వృతాః

ప్రసుప్తాశ్చ లత్యంతే విప్రుష్యా వనరాజయః. ౨౩

<p>టీక అవశ్యాంతమోనద్ధాః = మంచనీళ్లను చీకటిచేఁ గట్టఁబడినవి యు; నీహరతమసా = మంచనుచీకటి చే; అవృతాః = కప్పఁబడినవియు; విప్రు ష్యాః = పూలులేనివియునగు; వనరా జయః = వనపక్షుకలు; ప్రసుప్తాశ్చ = మిక్కిలియునిద్రించినవివలె ; లత్యం తే = చూడఁబడుచున్నవి.</p>	<p>వనవృక్షములు, చీకటివలెదట్టము గానుండుమంచినీళ్ల తోఁగూడియుండు టచేనిశ్చలములయి, పైఁగురియుచుండు హిమంబగునంధకారముతోఁ గూడిన వై , పుష్పరహితంబులయియుండుట చేఁ, గండ్లుమూసికొని నిద్రించుచున్న ట్లుచూపట్టుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

బాష్పసంఛన్నసలిలా రుతవిజ్ఞేయసారసాః

హిమాద్రోవాలుకై స్తీరై స్సరితో భాంతి సాంప్రతమ్. ౨౪

<p>టీక సాంప్రతం = ఇప్పుడు; సరితః = నదులు; బాష్పసంఛన్నసలిలాః = ఆవి</p>	<p>రిచేఁగప్పఁబడిననీళ్లుగలవియు; రుతవిజ్ఞే యసారసాః = కూతలచేనెలుంగఁ</p>
--	--

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౨౨

స ౧౬

దగినసారసపక్షులుగలవియునై ; హి గప్పబడియున్నవి; మంచుచేగప్పబడియుండుటచే, గూతనుబట్టి సారస యిసుకగల; తీరైః=గట్టులతో; సహి పక్షులు, చెలియఁదగియున్నవి; తీరం తాః(అధ్యాహృతము) = కూడినవై; బలందలి యిసుకమంచుచే దడిసియున్నది. అని, తాత్పర్యము.

ఇప్పుడు, నదులలో, నీళ్లు, ఆవిరి చే

తుషారపతనాచ్చైవ మృదుత్వాద్భాసరస్యచ
నై త్యాదగాధస్థమపి ప్రాయేణ రసవజ్జలమ్. ౨౫

టీక॥ తుషారపతనాచ్చైవ= మం తము)=త్రాగఁగూడనిది.
చుపడుటవలనను; భాసరస్య= సూ మంచుపడుటవలనను సూర్యుండు
ర్యునియొక్క; మృదుత్వాచ్చ = మెత్త చక్కఁగా నెండగాయ కుండుటవలన
గానుండుటవలనను; నైత్యాత్ = చ లి ను, అతిశీతముగానుండుటవలనను, మం
వలనను; అగాధస్థమపి = లోతుగలప్ర చి లోతుగానుండు సరస్సులయందలి
దేశములోనున్నదైనను; రసవత్ = రు రుచ్యమయిన జలముగూడఁ , దఱచు
చికరమయిన; జలం = జలము; ప్రాయే గాఁ, ద్రాఁగనలవిగా కన్నది.
ణ=తఱచుగా; అపేయం (అధ్యాహృ అని, తాత్పర్యము.

జరాజర్ఘుకరితైః పద్మై శ్శీఘ్రకేసరకణికైః

నాశశేషే హిమధ్వస్తై నభాంతి కమలాకరాః. ౨౬

టీక॥ కమలాకరాః = తామరకొలం డయెమిగిలినదిగాఁగలవియు; హిమధ్వ
కులు; జరాజర్ఘుకరితైః = ముసలితన స్తైః = మంచుచేదడినవియునగు ; ప
ముచేదీర్ఘములయినవియు ; శ్శీఘ్రకే ష్టైః = కమలములచేత; నభాంతి =
సరకణికైః = రాలినకేసరములుగల ప్రకాశింపకున్నవి.
మిద్దెలుగలవియు ; నాశశేషేః = కా కమలంబులన్నియు , పూచిబహు

కాలమగుటచే , వివర్ణములయి రా
లినకేసరములుగలకణికలతో, నాశ
మాత్రము శేషంబులయి మంచుచేఁజెడి

యుండుటంజేసి , తామరకొలంకులు
ప్రకాశింపకున్నవి.
అని, తాత్పర్యము.

అస్తింస్తు పురుషవ్యాఘ్రః కాలే దుఃఖసమన్వితః
తపశ్చరతి ధర్మాత్తా త్వద్భక్త్యా భరతః పురే. ౨౭

టీక॥ అస్తిః=ఈ; కాలేతు=కా
లమునందును; పురుషవ్యాఘ్రః= పురు
షశ్రేష్ఠుండును; ధర్మాత్తా = ధర్మ
స్వభావుండునగు; భరతః = భరతుం
డు; పురే=పట్టణమునందు ; దుఃఖసమ
న్వితః = దుఃఖముతోఁగూడినవాఁడై;
త్వద్భక్త్యా = నీయందలిభక్తిచేత; త

పః= తపస్సును; చరతి = చేయుచు
న్నాఁడు.
ఈకాలమునందును, ధర్మాత్ముం
డును బురుషశ్రేష్ఠుండునగుభరతుండు,
దుఃఖతుండై, నీయందలిభక్తిచేత , న
యోధ్యాపురంబునఁదపస్సుగావించుచు
న్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

త్యక్త్వా రాజ్యంచ మానంచ భోగాంశ్చ వివిధాన్ బహూన్
తపస్వీ నియతాహార శ్చేతే శీతే మహీతలే. ౨౮

టీక॥ సః(అధ్యాత్మతము)= ఆభ
రతుండు; రాజ్యంచ=రాజ్యమును; మా
నంచ=మానమును; వివిధాన్=నానా
విధములయిన; బహూన్=పెక్కుల
యిన; భోగాంశ్చ=భోగములను ; త్య
క్త్వా=విడిచి; తపస్వీ=మనియ్యి ;
నియతాహారః=నియమింపఁబడినయా
హారముగలవాఁడై; శీతే=చల్లని; మహీ

తలే=నేలయందు; శ్చేతే= పరుండుచు
న్నాఁడు.
ఆభరతుండు, రాజ్యంబును మానం
బునునానావిధానేకభోగంబులను విడి
చి , మనివేషంబు ధరియించి , ఫల
మూలంబులచాహారంబుగాఁగొనుచు,
జల్లనినేలపైఁబరుండచున్నాఁడు.
అని, తాత్పర్యము.

సోపి వల్లా మిమా న్మా న మభిషేకాథా ముద్యతః

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము.

౨౨౯

స ౧౬

వృతః ప్రకృతిభి ర్విశ్వం ప్రయాతి సరయూ నదీమ్. ౨౯

టీక॥ సోపి = ఆభరతుండును;ని	దీం=నదినిగూచి;ప్రయాతి = పోవు
త్యం= ఎల్లప్పుడును;ఇమాం = ఈ;వే	న.నూనం=నిశ్చయము.
శాం=సమయమును, సమయమునందు	ఆభరతుండును , ఈసమయంబు
నుట;అభిషేకార్థం = స్నానముకొలు	న , స్నానమునేయుటకొలుకు , లే
కు;ఉద్యతః = ఉన్ముక్తుడై; ప్రకృతి	చి , ప్రకృతులచేసేవింపబడుచు, స
భిః=ప్రజలచేత;వృతః = చుట్టబడి	రయూనదికింబోవును.
వాడై;సరయూం = సరయువను;న	అని,తాత్పర్యము.

అత్యంత సుఖసంవృద్ధ స్సుకుమార స్సుఖోచితః
కథ న్నన్వ పరరాత్రేషు సరయూ మవ గాహతే. ౩౦

టీక॥ అత్యంతసుఖసంవృద్ధః = మి	త్రులయందు;సరయూం = సరయూ
క్కిలియు సుఖముచే బెరిగినవాడు	నదిని;అవ గాహతే=పొందును?
ను;సుకుమారః = మృదులమయినదే	మిక్కిలియు సుఖముగాఁ బెరిగిన
హముగలవాడును;సుఖోచితః = సు	వాడును సుకుమారశరీరుండును సు
ఖంబునకుఁదగినవాడునగు ; సః (అ	ఖోచితుండునగుభరతుండు , ఎట్లు,
ధ్యాహృతము)=ఆభరతుండు ; కథ	అపరరాత్రులలేచి, సరయూనదియం
న్న=ఎట్లు;అపరరాత్రేషు= అపరరా	దుమునుంగును. అని,తాత్పర్యము.

పద్మపత్రేక్షణో వీర శ్యామో నిరుదరో మహాన్
ధమజ్ఞ స్సత్యవాదీచ సోనిషేధో జితేంద్రియః. ౩౧
ప్రియాభిభాషీ మధురో దీక్షణబాహు ర్రిందవః
సంత్యజ్య వివిధాన్ భోగా న్నాన్యం సర్వాత్మనా శ్రితః. ౩౨

టీక॥ పద్మపత్రేక్షణః = తామర	వీరః=పరాక్రమశాలియు; శ్యామః=
పూతేకులవంటికన్నులుగలవాడును;	శ్యామలవర్ణుండును;నిరుదరః= కడు

పులేనివాఁడును; మహాక = పూజ్యుండు
 ను; ధర్మజ్ఞః = ధర్మము నెఱింగినవాఁ
 డును; సత్యవాదీచ = సత్యముఁబలుకు
 వాఁడును; ప్రానిషేధః = సిగ్గుచేతన
 కృత్యంబులనుండి మఱుట గలవాఁడు
 ను; జితేంద్రియః = జయింపఁబడిన యిం
 ద్రియములుగలవాఁడును; ప్రియాభిభా
 షీ = ప్రియవాక్యంబుఁజెప్పువాఁడును; మ
 ధురః = మనోహరుండును; దీఘబా
 హుః = నిడుపులయినచేతులు గలవాఁ
 డును; అరిందమః = శత్రువులనఁగఁ
 దొక్కవాఁడునగు; సః (అధ్యాహృత
 ము) = ఆభరతుండు; వివిధాన్ = నానా
 విధములయిన; భోగాన్ = భోగము
 లను; సంత్యజ్య = విడిచి; సర్వాత్తనా =

సమస్తమయినమనస్సుచేతను; శ్రితః =
 పొందినాఁడు.
 తామరసూతేఁకులుంబోలెవికాల
 ను; దరంబులగుకన్నులుగలవాఁడును వీ
 రుండును శ్యామలవర్ణుండును సన్ననిన
 డుముగలవాఁడును బూజ్యుండును ధర్మ
 వేత్తయు సత్యవాదియులజ్జచేతన య
 కృత్యంబుఁజేయకుండువాఁడును జితేం
 ద్రియండును బ్రయింపదుండును మనో
 హరవిగ్రహుండును ఆజాను బాహుం
 డును శత్రువులనఁగఁగఁ ద్రొక్కఁజాలి
 వవాఁడును, ఇట్లు సమస్తసుఖ భోగా
 హుండుగుభరతుండు, సమస్తభోగం
 బులనువిడిచి, యన్నివిధంబులనిన్నేపొం
 దియున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

జిత స్వగః స్తవ భ్రాత్రా భరతేన మహాత్మనా
 వనస్థమపి తాపస్యే యస్తా మనువిధీయతే. ౩౩

టీక॥ యః = ఎవ్వఁడు; వనస్థమపి =
 అడవినున్నవాఁడవై సను; తాపం = ని
 న్ను; తాపస్యే = తాపసత్వమువిషయ
 మయి; అనువిధీయతే = అనుసరించుచు
 న్నాఁడో; తేన (అధ్యాహృతము) = అ
 ట్టి; మహాత్మనా = పూజ్యమయినస్వభా
 వముగల; తవ = నీయుక్క; భ్రాత్రా =
 తమ్ముఁడయిన; భరతేన = భరతునిచే

త; స్వగః = స్వగము ; జితః = జ
 యింపఁబడినది.
 మహాత్ముండగునీతమ్ముండుభరతుండు,
 నీవడవిలో మునివేషంబుధరించియున్న
 ను, దానుననీయట్లుమునివేషముధరిం
 చి నిన్ననుసరించుచుండుటంజేసి, స్వ
 గమునుజయించిన వాఁడయ్యె.
 అని, తాత్పర్యము.

శ్రీ మద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౨౩౧

స ౧౬

నపిత్ర్య మనువతః తే మాతృకం ద్విపనా ఇతి
ఖ్యాతో లోకప్రవాదో యం భరతే నాన్యథా వృతః. ౩౪

<p>టీక॥ ద్విపదాః = రెండుకాళ్లుగల జంతువులు, మనుష్యులనుట; పిత్ర్యం = తండ్రిస్వభావమును; నానువర్తంతే = అ నుసరింపరు. మాతృకం = తల్లిస్వభావ మును; అనువతః తే (అధ్యాత్మత ము) = అనుసరింతురు. ఇతి = అనెడు; ఖ్యాతః = ప్రసిద్ధమయిన; అయం = ఈ; లోకప్రవాదః = లోకవాదము; భరతే న = భరతునిచేత; అన్యథా = వేరువిధ</p>	<p>ముగా; కృతః = చేయఁబడినది. భరతుండు, తల్లిస్వభావముననుస రింపక తండ్రిస్వభావమునే యనుస రించుటంజేసి, “మనుష్యులుతల్లిస్వభా వముననుసరింతురుగాని తండ్రిస్వభావ ము ననుసరింపరు” అనునీలోకోక్తి భ రతునివిషయమై యబద్ధమయ్యె. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

భతాః దశరథో యస్యా సాధుశ్చ భరత స్సుతః
కథన్ను సాంబా కై కేయా తాదృశీ క్రూరశీలినీ. ౩౫

<p>టీక॥ యస్యాః = ఎవ్వలెకు; సాధుః = సత్పురుషుండయిన; దశరథః = దశరథమ హారాజు; భర్తా = పెనిమిటియో; సా ధుః (అధ్యాత్మతము) = సత్పురుషుండై న; భరతః = భరతుండు; సుతశ్చ = కొ డుకునో; సా = అట్టి; అంబా = తల్లియ యిన; కై కేయా = కై కేయి; కథన్ను = ఎట్లు; తాదృశీ = అట్టి, క్రూరశీలినీ =</p>	<p>క్రూరస్వభావముగలది? ఎవ్వలెభతః, సత్పురుషుండగు డగుదశరథుడో, ఎవ్వలెకొడుకు, స త్పురుషుండగు భరతుడో; అట్టి కై కేయికి, అట్టికూరస్వభావంబెట్లుగ లిగెను? అని, అత్తులుండు, రామునితోఁ జెప్పెను అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ఇత్యేవం లక్ష్మణే వాక్యం స్నేహా ద్యుగ్రీవతి ధామికే
పరివాదం జనన్యాస్త మసహ నాగ్రీవుః బ్రవీత్. ౩౬

టీక॥ ఇత్యేవం = అనియిట్లు; ధా
ర్మికే = ధర్మమునాచరించునట్టి; ల
క్ష్మణే = లక్ష్మణుడు; స్నేహాత్ = స్నే
హమువలన; చాక్యం = మాటను; బ్ర
వతి = చెప్పుచుండగా; రాఘవః = రా
ముడు; శం = ఆ; జనన్యాః = తల్లియొ
క్క; పరివాదం = నిందను; అసహా =

ఓవనివాడై ; అబ్రవీత్ = పలి
కెను.

అనియిట్లు, ధార్మికుండగు లక్ష్మణుం
స్నేహాంబునం జెప్పుచుండగా , రా
ముండు , అట్లుతల్లియగు కైకేయినినిం
దించుటను సహింపంజాలక, యిట్లునిచె
ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

నతేంచా మధ్యమా తాత గహితవ్యా కథంచన
తామే వేత్వాకు నాథస్య భరతస్య కథాం కురు. ౩౨

టీక॥ తాత = నాయనా! కథంచ
న = ఎట్లయినను; తే = నీకు; మధ్యమా =
నడిమిదియగు; అంచా = తల్లి యయిన
కైకేయి ; గహితవ్యా = నిందింపఁ
బడఁదగినది; న = కాదు. ఇత్వాకు నాథ
స్య = ఇత్వాకు వంశమునందుఁబుట్టినవా
రలకు నాథుండగు; భరతస్య = భరతు

నియొక్క; తాం = ఆ; కథామేవ = కథనే;
కురు = చెయుము.

నాయనా! నీవెంతమాత్రము, త
ల్లియగు కైకేయిని నిందింపరాదు; ఇది
వలకు నీవు చెప్పుచుంటివే, అయిత్వాకు
నాథుండగు భరతుని సమాచారము నేచె
ప్పుము. అని, తాత్పర్యము.

నిశ్చితాపి హిమే బుద్ధి ర్వనవాసే దృఢవ్రతా
భరతస్నేహసంతప్తా చాలిశీ క్రియతే వ్రనః. ౩౩

టీక॥ దృఢవ్రతా = దృఢమయినవ్ర
తముగల; మే = నాయొక్క; బుద్ధిః = బు
ద్ధి; వనవాసే = వనవాసమునందు; నిశ్చి
తాపి = నిశ్చయమునొందినదయ్యెను ;
భరతస్నేహసంతప్తా = భరతునియంద
లిస్నేహముచే మిక్కిలియుఁదపింపఁజే
యఁబడినదై; వ్రనః = మఱల; చాలిశీక్రియ

తే = మూఢముగాఁ జేయఁబడుచున్నది.
దృఢవ్రతుండనగు నేను, వనవాసంబు
సేయవలెనని నిశ్చయించిన వాఁడనైన
ను, భరతునియందలిస్నేహాంబున, నత
నిందలందుకొనునప్పుడెల్ల, నాబుద్ధి మి
క్కిలియుఁజంకలమగుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

సంస్తరామ్య స్య వాక్యాని ప్రియాణి మధురాణిచ
హృద్యా న్యమృతకల్పాని మనఃప్రహ్లాదనానిచ. ౩౯

టీక॥ ప్రియాణి=ఇష్టములును; మధురాణిచ=మనోహరములును ; హృద్యాని=మనస్సునకింపయినవియు ; అమృతకల్పాని = అమృతముతోసమానములును; మనఃప్రహ్లాదనానిచ = మనస్సునుసంతోషపఱచునవియునగు ; అస్య=ఈభరతునియొక్క; వాక్యాని=మాటలను; సంస్తరామి = తలంచె

ప్రియఁబులును మధురంబులును అమృతంబువంటివియునగు భరతునిమాటలను, ఇప్పుడునునప్పుడప్పుడు , తలంచుకొనుచున్నాను ; అవితలంచుకొన్నను, మనంబునకుసంతోషకరంబులుగానున్నది. అని, తాత్పర్యము.

కదా న్వహం సమేష్యామి భరతేన మహాత్మనా
శత్రుఘ్నోన చ వీరేణ త్వయాచ రఘునందన. ౪౦

టీక॥ రఘునందన= లక్ష్మణుడా! అహం=నేను; మహాత్మనా= పూజ్యమయినస్వభావముగల; భరతేన = భరతునితోను; వీరేణ= పరాక్రమశాలియగు; శత్రుఘ్నోనచ= శత్రుఘ్నునితోను; త్వయాచ=నీతోను; కదాను = ఎప్పుడు; సమేష్యామి=చేరఁగలను.

లక్ష్మణుడా! నేను , మహాత్ముండగుభరతునితోఁ బరాక్రమవంతుండగు శత్రుఘ్నునినిన్నునుమిమ్మందఱనుం గూడి , యెప్పుడునుఖంబుననుభవింపఁగలను; అని , రాముండులక్ష్మణునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యేవం విలపం స్తత్ర ప్రాప్య గోదావరీం నదీమ్
చక్రేఽభిషేకం కాకుత్స్థస్స సాగజ సహసీతయా. ౪౧

టీక॥ కాకుత్స్థః = రాముఁడు; తలపఁక=దుఃఖించుచు ; గోదావరీం=త్ర=అచ్చట; ఇత్యేవం= అనియిట్లు; విగోదావరియను; నదీం = ఏటిని; ప్రా

<p>ప్య=పొంది;సానుజః = తమ్మునితోఁ గూడినవాఁడై;సీతయాసహ= సీతతోఁ గూడ;అభిషేకం = స్నానమున;చ క్రే=చేసెను.</p>	<p>రాముండల్లువిలపించుచు, గోదా వరీనదింశేరి , సీతాలక్ష్మణులతోఁగూ డనచ్చటస్నానముగావించెను. అని,తాత్పర్యము.</p>
--	---

తపఃయత్వార్థ సలిలై స్తే పితౄణా దైవతానిచ
 స్తువంతిస్తో దితం సూర్యం దేవతాశ్చ సమాహితాః. ౪౨

<p>టీక॥అథ=అంత; తే= ఆసీతారా మలక్ష్మణులు; సలిలైః=జలములచేత; పితౄణా=పితృదేవతలను ; దైవతా నిచ= దేవతలను; తర్పయిత్వా= తృ ప్తిఁబొందించి; ఉదితం= ఉదయించి న; సూర్యం=సూర్యుని;దేవతాశ్చ = దేవతలను; సమాహితాః= చిత్తైకా</p>	<p>గ్రతగలవారలయి; స్తువంతిస్త =స్తుతిం చిరి. అంత,నా సీతారామలక్ష్మణులు, పి తృదేవతలకును దేవతలకును జలతర్ప ణంబుగావించి, యుదితుండగుసూర్యు నిదేవతలనుంబ్రస్తుతించిరి. అని,తాత్పర్యము.</p>
--	---

కృతాభిషేక స్మరరాజ రామ
 స్తీతాద్వితీయ స్సహలక్ష్మణేన
 కృతాభిషేకో గిరిరాజపుత్ర్యా
 రుద్ర స్సనందీ భగవా నివేశః. ౪౩

<p>టీక॥కృతాభిషేకః= చేయఁబడిన స్నానము గలవాఁడును ; స్తీతాద్వితీ యః=సీత రెండవదిగాఁగలవాఁడును ; లక్ష్మణేనసహ(స్థితః)=లక్ష్మణునితోఁ గూడనున్నవాఁడునగు; సః=ఆ; రా మః=రామఁడు;కృతాభిషేకః = చే యఁబడినస్నానము గలవాఁడును; గిరి</p>	<p>రాజపుత్ర్యా=పార్వతితో ; సహితః (అధ్యాహృతము)= కూడినవాఁడును; సనందీ=నందితోగూడినవాఁడును ; భ గవాన్= అధికమయిన మాహాత్మ్య ముగలవాఁడును;ఈశః= జగత్ప ధుం దునగు; రుద్రభివ=శివుఁడువలె; రరా జ=ప్రకాశించెను.</p>
--	--

శ్రీ మద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౨౩౫

స ౧౭

రాముండుకృతస్నానందై, సీతా | వంతుండును జగన్నాథుండునగు శివుఁ
లత్తుణసహితుండై, స్నానము చేసిన | డుంబోలెఁ బ్రకాశించెను.
వాఁడును నందికేశసహితుండునుభగ | అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషేఁ, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే, షోడశస్కంః.
ఇది, స్పష్టాథము.

ఇది, పరమాథవంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండషోడశస్కటిక,
ముగిసినది.

॥

స వై ద శ స గ ఁ ప్రా రం భః.

కృతాభిషేకో రామస్తు సీతా సౌమిత్రిరేవచ
తస్మాద్గోదావరీతీరా త్తతో జగ్తుస్స్వమాశ్రమమ్. ౧

టీక॥ తతః=అంత; కృతాభిషేకః= మం=ఆశ్రమమును; జగ్తుః=పొందిరి.
చేయఁబడిన స్నానముగల; రామస్తు= అట్లు స్నానంబు గావించినపిమ్మట,
రాముఁడును; సీతా=సీతయును; సౌమిత్రిరేవచ= రాముండును సీతాలత్తుణులును, గో
దావరీతీరంబుననుండి, తమయాశ్రమం
బునకుఁబోయిరి. అని, తాత్పర్యము.
అ; గోదావరీతీరాత్ = గోదావరి
గట్టుననుండి; స్వం= తమదైన ; ఆశ్ర

ఆశ్రమం త ముపాగమ్య రాఘవ స్సహలత్తుణః
కృత్వా పౌర్వాహ్నికం కమఁ పణశాలా ముపాగమత్. ౨

టీక॥ సహలత్తుణః=లత్తుణునితోఁ | ఆశ్రమం= ఆశ్రమమును; ఉపాగమ్య=
గూడిన; రాఘవః=రాముఁడు; శం=ఆ; పొంది; పౌర్వాహ్నికం=పూర్వాహ్నిము

నందుఁజేయవలసిన;కమఁ = కార్యము
ను;కృత్వా = చేసి;పణకశాలాం = ప
ణకశాలను;ఉపాగమత్ = పొందెను.

రాముండు, లక్ష్మణునితోఁగూడ,

బ్రహ్మయజ్ఞము మొదలగు పూర్వాహ్న
మునందుఁజేయవలసినకమముల నిర్వ
తికంచి,పణకశాలంబు చేశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఉవాస సుఖిత స్తత్ర పూజ్యమానో మహాపికభిః

లక్ష్మణేన సహభ్రాతౌ చకార వివిధాః కథాః. ౩

టీక॥సః(అధ్యాహృతము) = ఆరా
ముండు;తత్ర = ఆపణకశాలయందు;
మహాపికభిః = పూజ్యులయినమునులచే
త; పూజ్యమానః = పూజింపఁబడుచు
న్నవాఁడై; సుఖితః = సుఖముగలవాఁ
డై; ఉవాస = ఉండెను. భ్రాతౌ =
తమ్ముఁడైన;లక్ష్మణేనసహ = లక్ష్మణు
నితోఁగూడ ; వివిధాః = నానావిధము

లయిన; కథాః = మాటలను; చకార =
చేసెను.

అచ్చట, రాముండు, మహామూల
జేఁబూజింపఁబడుచు, లక్ష్మణునితోనా
నావిధంబులగు నాయామాటలంజెప్ప
చు, సుఖంబుననుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

స రామః పణకశాలాయా మాసీన స్సహసీతయా

విర రాజ మహాబాహు శ్చిత్రయా చంద్రమాశ్రవ. ౪

టీక॥ మహాబాహుః = పెద్దచేతు
లుగల;సః = ఆ;రామః = రాముండు;
పణకశాలాయాం = పణకశాలయం
దు;సీతయాసహ = సీతతోఁగూడ;ఆసీ
నః = కూచుకొండినవాఁడై; చిత్రయా =
చిత్రాసక్షత్రముతో;సహసీనః(అధ్యా
హృతము) = కూడఁగూచుకొండిన;చం
ద్రమాశ్రవ = చంద్రుండువలె;విరరా

జ = ప్రకాశించెను.

సీతాసమేతుండై యిప్పణకశాల
యందుఁ గూచుకొండియున్న మహాబా
హుండగునారాముండు, చిత్రాసక్ష
త్రయుక్తుండగు చంద్రుండుంబోలె,
దేజరిల్లుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౨౩౪

స ౧౭

తథాసీనస్య రామస్య కథాసంసక్తచేతసః

తం దేశం రాక్షసీ కాచి దాజగమ యదృచ్ఛయా. ౫

టీక॥ తథా = అట్లు; రామస్య = రాముండును; కథాసంసక్తచేతసః = మాటలయందుఁదగినవనస్సుగలవాడై; ఆసీనస్య = కూచుండియుండఁగా; కాచిత్ = ఒకానొక; రాక్షసీ = రాక్షసస్త్రీ; యదృచ్ఛయా = డబ్బాటుచేత; తం = ఆ; దేశం = ప్రదేశము

ను; ఆజగమ = పొందినది.

అట్లు రాముండు, మనస్సునకింపుగా మాటలుచెప్పకొనుచుఁ బరీక్షాలయందుఁ గూచుండియుండఁగా, నొకానొక రాక్షసస్త్రీ యాదృచ్ఛకముగా, నాప్రదేశంబునకువచ్చినది. అని, తాత్పర్యము.

సాతు శూర్పణఖానామ దశగ్రీవస్య రక్షసః

భగినీ రామ మాసాద్య దదశత్ త్రదశోపమమ్. ౬

టీక॥ రక్షసః = రాక్షసుఁడయిన; దశగ్రీవస్య = రావణునియొక్క; భగినీ = తోఁబుట్టువును; శూర్పణఖానామ = శూర్పణఖయనిప్రసిద్ధియైనదియునగు; సాతు = ఆ రాక్షసియు; ఆసాద్య = సమీపించి; త్రదశశోపమం = దే

వతతోఁబోలికల; రామం = రాముని; దదశత్ = చూచెను. రావణునిచెల్లెలును శూర్పణఖయనుపేరుగలదియునగునా రాక్షసి, యచ్చటికివచ్చి, దేవసమానుండగురాముంబుచెను. అని, తాత్పర్యము.

సింహూరసం మహాబాహుం శద్ధపత్రనిభేక్షణమ్

ఆజానుబాహుం దీప్తాస్య మతీవ ప్రియదశశనమ్. ౭

గజవిక్రాంతగమనం జటామండలధారిణమ్

సుకుమారం మహాసత్త్వం పాథీకవవ్యంజనాన్వితమ్. ౮

రామ మిందీవరశ్యామం కందర్పసదృశప్రభమ్

బహు వేందోపమం దృష్ట్వా రాక్షసీ కామమోహితా. ౯

టీక॥ రాక్షసీ = శూపకణభిఃసిం
హేహారస్కం = సింహముయొక్కటో
మ్మువంటిటోమ్ముగలవాఁడును; మహా
బాహుం = పెద్దచేతులుగలవాఁడును;
పద్మపత్రనిభేక్షణం = తామర పూతేకు
లతో సమానములయిన కన్నులు గల
వాఁడును; ఆజానుభాహుం = మ్రో
కాలువఱకుఁజేతులుగలవాఁడును ; దీ
ప్తాస్యం = ప్రకాశించుచున్నముఖముగ
లవాఁడును; అతీవ = మిక్కిలియు; ప్రి
యదశ్శానం = సంతోషకరమగుచూచు
టగలవాఁడును; గజవిక్రాంతగమనం =
ఏనుంగుయొక్క నడకవంటి నడకగల
వాఁడును; జటామండలధారిణం = జట
ల సమూహమును దాల్చినవాఁడును;
సుకుమారం = మృదువైనశరీరముగల
వాఁడును; మహాసత్త్వం = అధికమయి
నబలముగలవాఁడును; పాథీకవవ్యంజ
నాన్వితం = రాజచిహ్నములతోఁగూ
డినవాఁడును; ఇందీవరశ్యామం = నల్లక
లువవలెనల్లనివాఁడును; కందపకాసదృశ
ప్రభం = మన్తధునికాంతితోసమానమ
యినకాంతిగలవాఁడును ; ఇంద్రోప

మం = జేవేంద్రునితోఁబోల్కిగలవాఁ
డునగు; రామం = రాముని; దృష్ట్యా =
చూచి; కామమోహితా = మన్తధుని
చేమోహమునొందింపఁబడినది; బధూ
వ = అయినది.

సింహంబునకుంబోలె విశాలంబగు
వత్సస్థలము గలవాఁడును మహాబా
హుండును దామరసపత్రంబులుం బో
లె విశాలసుందరంబులగు కన్నులుగల
వాఁడును నాజానుభాహుండును దివ్య
తేజంబున వెలుంగుచుండుముఖంబు గల
వాఁడును జూపరులకు మిక్కిలియు సంతో
షంబుగలిగించువాఁడును, మత్తగజం
బునకుంబోలె గంభీరగమనంబుగలవాఁ
డును, జటామండలంబుతోనొప్పువాఁ
డును , సుకుమారశరీరుండును మహాబ
లుండును రాజచిహ్నయుక్తుండును నల్ల
కలువలుంబోలె శ్యామశవణుండును,
నూతనమన్తధునిమాడిక సుందరాకా
రుండై తేజరిల్లుచున్నవాఁడును జేవేం
ద్రసమానుండునగు రాముంజూచి, యా
శూపకణభిమోహించినది.

అని, తాత్పర్యము.

సుముఖం దుముకభీ రామం వృత్తమధ్యం మహేందరీ
విశాలాక్షం విరూపాక్షీ సుకేశం తామ్రమూఢకా. ౧౦
ప్రీతిర్నూపం విరూపా సా సుస్వరం భైరవస్వరా

తరుణం దారుణౌ వృద్ధా దక్షిణం వావభాషిణీ. ౧౧
న్యాయవృత్తం సుదుర్వృత్తా ప్రియ మప్రియదశశానా
శరీరజసమావిష్టా రాక్షసీ వాక్య మబ్రవీత్. ౧౨

టీక॥ దుముఖీ=వికృతమయినముఖముగలదియు; మహేందరీ= పెద్దకడుపుగలదియు; విరూపాక్షీ= వికృతమయినకండ్లుగలదియు; తామ్రమూర్ధణా = ఎఱ్ఱనివెండుకలుగలదియు; విరూపా= వికృతమయినయాకారముగలదియు; భైరవస్వరా= భయంకరమయినధ్వనిగలదియు; వావభాషిణీ= గ్రామ్యములయిన మాటలంజెప్పునదియు; సుదుర్వృత్తా= మిక్కిలియుదురాచారముగలదియు ; అప్రియదర్శనా = సంతోషకరములేనిచూచుటగలదియునగు; సా=ఆ; రాక్షసీ=శూర్పణఖ; సుముఖం= సుందరమయినముఖముగలవాఁడును; వృత్తమధ్యం=సన్ననదుముగలవాఁడును; విశాలాక్షం=వెడల్పులయినకన్నులుగలవాఁడును ; సుకేశం=సుందరమయిన వెండుకలుగలవాఁడును; ప్రీతిరూపం=సంతోషముగలిగించునాకారముగలవాఁడును; సుస్వరం=శ్రావ్యమగుకంఠధ్వని గలవాఁడును; తరుణం=యావనము గలవాఁడును; దక్షిణం=చమత్కారియు; న్యాయవృ

త్తం=శాస్త్రసమ్మతమగు నాచారముగలవాఁడును; ప్రియం=సంతోషకరుండునునగు; రామం=రామనిగూఁచి ; శరీరజసమావిష్టా= మన్తధునిచేనావేశింపఁబడినదై; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

దుముఖియుమహేందరియు వికటనేత్రయునెఱ్ఱనివెండుకలు గలదియువిరూపయభయంకరమయినకంఠధ్వనిగలదియుభయంకరాకారయువృద్ధయుగ్రామ్నోక్తులాడునదియునగు సాశూపణఖ, సుందరముఖుండును సన్ననదుముగలవాఁడును వెడల్పుకన్నులుగలవాఁడునునల్లనిసుందరమయిన వెండుకలుగలవాఁడునుజూపరులకుఁ బ్రియంబగురూపముగలవాఁడును శ్రావ్యమయినకంఠధ్వనిగలవాఁడును యావనవంతుడును జతురంబుగా మాటలాడువాఁడును శాస్త్రసమ్మతముగా నాచరించువాఁడును జూపరులకుఁబ్రియుండునునగురామునింజూచి, మన్తధపరవశయయియిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము

జటి తాపసరూపేణ సభార్య శ్శరచాపధృత్

ఆగత స్వ మిమం దేశం కథం రాక్షస సేవితమ్. ౧౩

టీక॥ త్వం=నీవు; తాపసరూపేణ=	న; ఇమం=ఈ; దేశం=ప్రదేశమును; క
ఋషిరూపము చేత; జటి = జటలుగల	థం=ఎట్లు; ఆగతః=పొందినావు?
వాఁడవై; సభార్యః= భార్యతోఁగూడి	నీవు, తాపసరూపంబు, జటలుధరిం
నవాఁడవై; శరచాపధృత్= బాణంబు	చి, ధనుర్బాణంబులుదాల్చి, భార్యతోఁ
లనుధనుస్సునుదాల్చినవాఁడవై; రాక్ష	గూడ, రాక్షస సేవితంబగు నీప్రదేశంబు
స సేవితం=రాక్షసులచే సేవింపఁబడి	నకెట్లువచ్చినావు? అని, తాత్పర్యము.

కి మాగమనకృత్యం తే త త్వ మాఖ్యాతు మహాసి

టీక॥ తే=నీయొక్క; ఆగమనకృ	నీవిచ్చటికేలవచ్చితి? ఇదంతయు
త్యం=వచ్చుటయొక్క పని; కిం=ఏమి? త	నాకు యథార్థముగాఁజెప్పుము. అని,
త్వం=యథార్థమును; ఆఖ్యాతుం=	మాపకాణి రామునితోఁజెప్పును.
చెప్పుటకు; అహాసి=తగుదువు.	అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తస్తు రాక్షస్యా శూర్పణఖ్యా పరంతపః. ౧౪

ఋజుబుద్ధితయా సర్వ మాఖ్యాతు ముపచక్రమే

టీక॥ పరంతపః=శత్రువులఁ దపింప	ప్పుటకు; ఉపచక్రమే= ఆరంభించెను.
జేయునట్టి రాముఁడు; శూర్పణఖ్యా =	శత్రువులదపింప జేయునట్టి రా
శూపకాణియను; రాక్షస్యా= రాక్ష	ముండు, శూర్పణఖచెప్పినమాటలన్ని
సిచేత; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తస్తు=చెప్పబ	యువిని, కపటములేనివాఁడగుటచేఁ ద
డినవాఁడైనంతనె; ఋజుబుద్ధితయా=	నవృత్తాంతమునంతయు యథార్థము
కుటిలముగానిబుద్ధిగలవాఁడగుటచేత;	గాఁజెప్పనారంభించెను.
సర్వం=సమస్తమును; ఆఖ్యాతుం=చె	అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము: ౨౪౧

స ౧౭

అస్య త స్నహి రామస్య కదాచి దశి సమ్మతమ్. ౧౫
విశేషేణ శ్రమస్థస్య సమీపే స్త్రీజనస్యచ

టీక|| రామస్య=రామునకు; అన్య
తం=అసత్యము; కదాచిదపి = ఒకా
నొకప్పుడును; విశేషేణ = విశేషము
చేత; ఆశ్రమస్థస్య= ఆశ్రమంబుననున్న
వానికిని; స్త్రీజనస్య = స్త్రీజనముయొ
క్క; సమీపేచ = సమీపమునందును;
ససమ్మతంహి=ఇష్టముగాదుగదా!

రామనక సత్యము , ఎప్పటికినిష్ట
ముగాదు; అందువిశేషించి , తాపసధ
మకాంబవలంబించి యాశ్రమంబుననుం
డునప్పుడును స్త్రీలసమక్షమునందును,
ఎంతమాత్రమసత్యమాడఁడు.
అని, తాత్పర్యము.

ఆసీ ద్దశరథో నామ రాజా త్రిదశవిక్రమః. ౧౬

టీక|| త్రిదశవిక్రమః = దేవతయొ
క్క పరాక్రమమువంటి పరాక్రమము
గల; దశరథోనామ = దశరథుండనిప్ర
సిద్ధుడైన; రాజా=రాజు; ఆసీత్=ఉం

డెను.
దేవతలకుంటోలె బరాక్రమంబుగ
లదశరథుండనునొక రాజుండెను.
అని, తాత్పర్యము.

తస్యాహ మగ్రజః పుత్రో రామోనామ జనై శ్శృతః

టీక|| అహం=నేను; తస్య= ఆదశ
రథమహారాజుయొక్క; అగ్రజః= ముం
దుపుట్టిన; పుత్రః=కుమారుండను . రా
మోనామ=రాముండని; జనైః= జనుల
చేత; శ్శృతః=వినఁబడినవాడను.
నేనా దశరథమహారాజు పెద్దకు
మారుండను ; నన్నురాముండని జను
లుపిలుతురు. అని, తాత్పర్యము.

భ్రాతాయం లక్ష్మణోనామ యవీయా న్తామనువ్రతః. ౧౭

టీక|| అయం = ఇతఁడు ; యవీ
యా=చిన్నవాడయిన; భ్రాతా=
తోబుట్టువు. లక్ష్మణోనామ = లక్ష్మ
ణుండనిప్రసిద్ధుఁడు. మాం = నన్ను; అ

నువ్రతః=అనుసరించినవాఁడు.

సరించియుండును.

ఇతండు, నాతమ్ముండు, ఇతనిపే
రులత్తుణుండఁడు ; ఎప్పటికినన్మను

అని, తాత్పర్యము.

ఇయం భార్యచ వై దేహీ మమ సీతేతి విశ్రుతా

టీక॥ వైదేహీ= విదేహరాజుకొ
మాలేయగు; ఇయంచ = ఈవిడ
యు; మమ = నాయొక్క; భార్య=
పెండ్లాము. సీతేతి = సీతయని; విశ్రు

తా=ప్రసిద్ధిబొందినది.

ఈవిడ, జనకమహారాజుకొమా
లే, నాభార్య; సీతయనిగాబిడపే
రు. అని, తాత్పర్యము.

నియోగాత్తు నరేంద్రస్య పితృమాతృశ్చ యంత్రితః. ౧౮

ధర్మాధర్మం ధర్మకాంక్షీచ వనం వస్తు మిహగతః

టీక॥ అహం=నేను; పితృః= తం
డియైన; నరేంద్రస్య = దశరథమహా
రాజుయొక్కయు; మాతృశ్చ=తల్లియ
యినకైకేయియొక్కయు; నియోగా
త్తు=ఆజ్ఞ వలననె; యంత్రితః=బద్ధం
డనై; ధర్మకాంక్షీచ=ధర్మముఁగో
రువాడనునై; ధర్మాధర్మం=ధర్మ
ముకొఱకు; వస్తుం=వాసముసేయుట

కు; ఇహ=ఈ; వనం=అడవిని; ఆగ
తః=పోదినాను.

నేను, నాతండ్రిదశరథమహారాజు
నునాతల్లికైకేయియు నాజ్ఞాపించుటం
జేసి, పిత్రాజ్ఞాపరిపాలనరూపధర్మం
బునాచరించుటకై, యీవనంబునకువ
చ్చినాను. అని, తాత్పర్యము.

త్వాంతు వేదితు మిచ్ఛామి కథ్యతాం క్వాసి కస్య వా. ౧౯

టీక॥ త్వాంతు=నిన్నును; వేదితుం=
తెలిసికొనుటకు; ఇచ్ఛామి = కోరుచు
న్నాను. త్వం(అధ్యాహృతము)=నీవు;
కా=ఎవ్వతెవు; అసి = అగుచున్నా
వు? కస్యవా = ఎవ్వనిదానవు? కథ్య

తాం=చెప్పఁబడుఁగాక.

నిన్నుఁడెలియఁగోరియున్నాను; నీ
వెవ్వతెవు? ఎవ్వరికొమాలేవు? చె
ప్పము. అని, తాత్పర్యము.

సహితావన్తనోజ్ఞాంగీ రాక్షసీ ప్రతిభాసి మా

టీక॥ తావన్తనోజ్ఞాంగీ = అంతమగదా!
నోహరమయిన దేహముగలనీవు ; రా ఇంతసుందరమయిన రూపముగలనీ
క్షసీ = రాక్షసస్త్రీవిగా; మా = నన్ను చూపు, రాక్షసివనినాకుఁదోచలేదు.
గూచి; నప్రతిభాసిహి = తోచవు అని, తాత్పర్యము.

ఇహ వా కిన్నిమిత్తం త్వ మాగతా బూహి త త్వతః. ౨౦

టీక॥ త్వం = నీవు; ఇహ = ఇచ్చటికి; నీవిచ్చటికేలవచ్చినావు? ఈసంగ
కిన్నిమిత్తంవా = ఎందుకొఱకు; ఆగ తియంతయునాకుయథార్థముగాఁజె
తా = వచ్చినావు? త త్వతః = యథా ప్పము. అని, రాముండు, శూర్పణఖ
థముగా; బూహి = చెప్పుము. తోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సా బ్రవీ ద్వచనం శ్రుత్వా రాక్షసీ మదనాదితా

టీక॥ సా = ఆ; రాక్షసీ = శూర్పణఖ పైను.
ణఖ = శ్రుత్వా = విని; మదనాదితా = ఆశూర్పణఖ రామునిమాటను వి
మన్తఘనిచేఁ బీడింపఁబడినదై ; వచ ని, మన్తధపరవశయయి యిట్లనిచెప్పె
నం = మాటను ; అబ్రవీత్ = చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రూయతాం రామ వక్ష్యామి తత్త్వాథం వచన మ్మమ. ౨౧

టీక॥ రామ = రాముఁడా! వక్ష్యా తాం = వినఁబడుఁగాక,
మి = చెప్పెదను. మమ = నాయొక్క; త రాముఁడా! యథార్థముగానా
త్వాథం = యథార్థమయినయర్థ సంగతినంతయుజెప్పెదను ; నామా
ముగల; వచనం = మాట; శ్రూయ తునువినుము. అని, తాత్పర్యము.

అహం శూర్పణఖానామ రాక్షసీ కామరూపిణీ
అరణ్యం విచరామీద మేకా సవభయంకరా. ౨౨

టీక॥ అహం = నేను; శూపణ డవిని, అడవియందనుట; విచరామి = తి
ఖానామ = శూపణఖయనిప్రసిద్ధన రుగుచున్నాను.
గు; రాక్షసీ = రాక్షసిని . కామరూపి నేను , శూపణఖయనురాక్షసి
ణీ = ఇచ్ఛార్థీనమగురూపముగలదా ని; కామరూపిణి; సమస్తపాణులును
నను. సవభయంకరా = అందఱకు నాపేరన్న భయపడుదురు; ఒక్కతె
నుభయము సేయుదానను. ఏకా = ఒ నె యీ యడవియందుఁ దిరుగుచుందు
క్కదాననై; ఇవం = ఈ; అరణ్యం = అ ను. అని, తాత్పర్యము.

రావణోనామ మే భ్రాతా బలీయాన్ రాక్షసేశ్వరః
వీరో విశ్రవసః పుత్రో యది తే శ్రోత్రమాగతః. ౨౩

టీక॥ బలీయాన్ = అధికమయినబ లే = నీయొక్క; శ్రోత్రం = చెవి; ఆగ
లముగలవాఁడును; వీరః = పరాక్రమ త యది = పొందినాఁడాయేమి?
వంతుఁడును; విశ్రవసః = విశ్రవసుని బలవంతుఁడును , బరాక్రమవం
యొక్క; పుత్రః = కొడుకునగు ; రావ శుండును విశ్రవసుని కుమారుండును రా
ణోనామ = రావణుఁడును పేరుగల; త్త సేశ్వరుండునగు రావణుండు, నాకుస
రాక్షసేశ్వరః = రాక్షసరాజు; మే = హూదరుండు; ఆతనినీవును వినియుందు
నాయొక్క; భ్రాతా = తోఁబుట్టువు. వు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రవృద్ధనిద్రశ్చ సదా కుంభకణ్ఠశ్చ మహాబలః

టీక॥ మహాబలః = అధికమయినబ హృతము) = నాతోఁబుట్టువు.
లముగలవాఁడును; సదా = ఎల్లప్పుడు మహాబలశాలియు నెల్లప్పుడును మి
ను; ప్రవృద్ధనిద్రః = వృద్ధిబొందినది క్కలియు నిద్రపోవుచుండు వాఁడున
రగలవాఁడునగు; కుంభకణ్ఠశ్చ = కుం గుకుంభకణ్ఠండును నాసహూదరుఁ
భకణ్ఠండును ; మేభ్రాతా (అధ్యా డు. అని, తాత్పర్యము.

విభీషణస్తు ధర్మాత్మా నతురాక్షసచేష్టితః. ౨౪

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౨౪

స ౧౭

టీక॥ ధర్మాత్మా = ధర్మస్వభా
వృద్ధైః; నరాక్షసచేష్టితస్తు = రాక్షస
వ్యాపారము లేనివాఁడునగు ; విభీషణ
స్తు = విభీషణుఁడును; మేభ్రాతా (అధ్యా
హృతము) = నాతోఁబుట్టువు.

ధర్మాత్ముండగు విభీషణుండును
నాసహోదరుఁడు ; అయితే, అతఁ
డు, రాక్షసచేష్టలుగలవాఁడుగాఁడు.
అని, తాత్పర్యము.

ప్రఖ్యాతవీర్యాచ రణే భ్రాతృభౌ ఖరదూషణౌ

టీక॥ రణే = యుద్ధమునందు; ప్రఖ్యా
తవీర్యా = ప్రసిద్ధిచొందిన పరాక్రమము
గల; ఖరదూషణౌచ = ఖరదూషణులు
ను; మే (అధ్యాహృతము) = నాయొ

క్క; భ్రాతృభౌ = తోఁబుట్టువులు.
యుద్ధంబునవినుతికెక్కిన మహాపరా
క్రమశాలులగు ఖరదూషణులును, నా
సహోదరులు. అని, తాత్పర్యము.

తా నహం సమతిక్రాంతా రామ త్వా పూర్వదర్శనాత్. ౨౫
సముపేతాస్మి భావేన భతౌరం పురుషోత్తమమ్

టీక॥ రామ = రాముఁడా! పూర్వద
ర్శనాత్ = మొదటజూచుటనుండి; అ
హం = నేను; తా = అతఁ ఁ బుట్టువులను;
సమతిక్రాంతా = అతిక్రమించిన దాన
నై; పురుషోత్తమం = పురుషశ్రేష్ఠుండ
వగు; త్వా = నిన్ను; భతౌరం = పెని
మిటినిగా; భావేన = మనస్సుచేత; సము

పేతా = పొందిన దానను; అస్మి = అగుచు
న్నాను.
రాముఁడా! నేను, నిన్నుజూచినం
త నె, వారలనందఱుంబరిత్యజించి, పురు
షోత్తముండవగునిన్నుభతౌగాఁబొం
దవలెననియున్నాను.
అని, తాత్పర్యము.

అహం ప్రభావసంపన్నా స్వచ్ఛందబలగామినీ. ౨౬
చిరాయ భవ మే భతౌ సీతయా కిం కరిష్యసి

టీక॥ అహం = నేను; ప్రభావసంప
న్నా = ప్రభావముతోఁగూడినదానను. స్వచ్ఛందబలగామినీ = నాయుచ్చకోలఁ
దీబలమునుబొందు దానను; చిరాయ =

౨౪౬ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౭

<p>బహుకాలము; మే = నాయొక్క; భ తా = పెనిమిటివి; భవ = అగుము . సీతయా = సీత చేత; కిం = ఏమి ; కరిష్య సి = చేయఁగలవు?</p>	<p>ను; నాయొచ్చుకొలఁదిబలంబునొందఁ గ లదానను; నాకు బహుకాలము భతా వుగానుండుము; ఈసీతతోనీకేమి కా ర్యము. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

నేనుమహాప్రభావంబు గల దాన

వికృతాచ విరూపాచ సచేయం సదృశీ తవ. ౨౭

<p>టీక॥ ఇయం = ఈసీత; వికృతాచ = వికారముగలదియు; విరూపాచ = వి కృతరూపముగలదియు; తవ = నీకు; నస దృశీచ = తగినదియుకాదు.</p>	<p>ఈసీతవికృతగాను గురూపిగాను నున్నది; ఈబిడనీకుఁదగినదికాదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

అహ మేవా నురూపా తే భార్యారూపేణ పశ్య మామ్

<p>టీక॥ అహమేవ = నేనే; తే = నీకు ; అనురూపా = తగినదానను. మాం = న న్ను; భార్యారూపేణ = భార్యయొక్క</p>	<p>రూపముచేత; పశ్య = చూడుము. నేనేనీకుఁ దగినదానను; నన్నుభా ర్యగాఁజూడుము. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఇమాం విరూపా మసతీం క రాళాం నిణతోదరీమ్. ౨౮

అనేన తే సహభ్రాత్రా భక్షయిష్యామి మానుషీమ్

<p>టీక॥ విరూపాం = వికృతరూప ముగలదియు; అసతీం = దుమాఁగుఁ రాలును; క రాళాం = భయంకరురా లును; నిణతోదరీం = వంగినకడుపుగ లదియు; మానుషీం = మనుష్యస్త్రిము నగు; ఇమాం = ఈసీతను; తే = నీయొ క్క; అనేన = ఈ; భ్రాత్రాసహ = త</p>	<p>మ్మునితోఁగూడ; భక్షయిష్యామి = భ క్షించెదను. వికృతరూపయును దుష్టాచారయు ను భయంకరాకారయును వ్రేలుకా దు కడుపుగలదియునగు నీమనుష్యస్త్రి ని, సీతమ్మునితోఁగూడభక్షించెదను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము.

౪౪౭

స ౧౭

తతః పర్వతశృంగాణి వనాని వివిధానిచ. ౨౯
పశ్యత్ సహ మయా కాంత దండకా న్విచరిష్యసి

టీక॥ కాంత=మనోహరుఁడా! త	చరింపఁగలవు.
తః=అంతఃపర్వతశృంగాణి= పర్వత	మనోహరుఁడా! అంత, నీవు, నన్నుఁ
శిఖరములను; వివిధాని= నానావిధము	గూడి, పర్వతశిఖరంబులను నానావిధ
లగు; వనానిచ=అడవులను; పశ్యత్=	ములగువనంబులనుంబూచుచు, దండకా
చూచుచు; మయాసహ=నాతోఁగూడ;	రణ్యంబునవిహరింపఁగలవు. అని, నూ
దండకాత్=దండకారణ్యమును, దండ	పఁణఖరామునితోఁజెప్పెను.
కారణ్యమునందనుట; విచరిష్యసి= సం	అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యేవ ముక్తః కాకుత్స్థస్త్వః ప్రహస్య మదిరేక్షణామ్. ౩౦
ఇదం వచన మారేభే వక్తుం వాక్యవిశారదః

టీక॥ వాక్యవిశారదః=మాటలయం	నం=మాటను; వక్తుం=చెప్పుటకు; ఆరే
దుఁబండితుండగు; కాకుత్స్థస్త్వః = రా	భే=ఆరంభించెను.
ముఁడు; ఇతి=అని; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తః=	మాటలుచెప్పుటయందు నేపఁగి
చెప్పఁబడినవాఁడై; ప్రహస్య=నవ్వి; మ	యగురాముండు, నూపఁణఖ చెప్పిన
దిరేక్షణాం=మదముగప్పినకన్నులుగల	మాటనువిని, యాబిడంజూచి, యిట్లని,
నూపఁణఖనుగూర్చి; ఇదం=ఈ; వచ	చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపి, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే, సప్తదశస్కంధః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండసప్తదశస్కంధటీక,
ముగిసినది.

౨౨

అష్టాదశసర్గప్రారంభః.

తతః శూపకణఖాం రామః కామపాశావ పాశితామ్

స్వచ్ఛయా శ్లక్ష్యయా వాచా స్థిత పూర్వ మథా బ్రవీత్. ౧

టీక॥ తతః=అంతకన్న; అథ = పి | పుముందుగఁగఁనట్లుగా ; అబ్రవీత్ =
మృట; రామః=రాముఁడు; కామపా | పలికెను.
శావపాశితాం=మన్నఁడును పాశము | అంత, రాముండు , కామపాశవ
చేఁగట్టఁబడిన; శూపకణఖాం=శూర్ప | శంగతయగుశూపకణఖంజాచి , స్ప
కణినుగూచిక; స్వచ్ఛయా= స్పష్టము | ప్లాథకమును మధురమునగువాక్యంబు
ను; శ్లక్ష్యయా=మృదువునగు; వాచా= | నఁజేయునగవుమొగంబునందోఁప, నిట్లు
మాటచేత; స్థితపూర్వం= చిటునగ | నిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

కృతదాశో స్థి భవతి భార్యేయం దయితా మమ

త్వద్విధానాంతు నారీణాం నుదుఃఖా ససపత్నతా. ౨

టీక॥ భవతి=అమ్మా ! అహం (అ | చవతితోఁగూడియుండుట; నుదుఃఖా=
ధ్యాహృతము)=నేను; కృతదారః = | మిక్కిలియుదుఃఖముగలిగించునది.
స్వీకరింపఁబడిన భార్యగలవాఁడను; అ | అమ్మా ! నేనువివాహముచేసికొని
స్థి=అగుచున్నాను. ఇయం=ఈబిడ; | యున్నాను; ఈబిడనాభార్య; ఈబిడ
మమ=నాయొక్క; భార్యా=పెండ్లా | యిందునాకుమిక్కిలిమక్కువయుఁగలి
ము. దయితా= ప్రియురాలు. త్వద్వి | గియుండును; చుటియునీయట్టియుత్తమ
ధానాం=నీయట్టివారలగు; నారీణాం | స్త్రీలకు, చవతితోనుండుటకష్టము.
తు=స్త్రీలకుమాత్రము; ససపత్నతా= | అని, తాత్పర్యము.

అనుజ స్త్రేష మే భారతా శీలవాక్ ప్రియదశకనః

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౨౪

స ౧౮

శ్రీమా నకృతదారశ్చ లక్ష్మణోనామ వీర్యవాక్. ౩

<p>టీక॥ ఏవతు=ఇతండును; మే=నా యొక్క; అనుజః=వెనుకఁబట్టిన; భా తా=తోఁబట్టువు . లక్ష్మణోనామ= లక్ష్మణుండను పేరుగలవాఁడు . శీల వాక్= సదాచారముగలవాఁడు. ప్రి యదశేశః= సంతోషకరమయినచూ చుటగలవాఁడు. శ్రీమాక్=కాంతిమం తుండు. అకృతదారశ్చ= స్వీకరింపఁబ డనిభార్యగలవాఁడు. వీర్యవాక్= అధి</p>	<p>కమయినపరాక్రమముగలవాఁడు. ఇతండునాతమ్ముండు; ఇతనిపేరు లక్ష్మణుండందురు; సదాచారవంతుం డు; మంచిరూపరి; శ్రీమంతుండు ; ఇ తండు భార్యనువెంటఁదీసికొని రాలే దు ; మఱియునితండు మిక్కిలియుం బరాక్రమశాలి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

అపూర్వీ భార్యయాచాధీ తరుణః ప్రియదశేశః
అనురూపశ్చ తే భతా రూపస్యచ భవిష్యతి. ౪

<p>టీక॥ అనుం (అధ్యాహృతము)= ఈతండు; అపూర్వీ = మున్నుభార్య సౌఖ్యము నెఱుంగనివాఁడు . భార్య యా=భార్యచేత; ఆధీ=చ= ప్రయోజ నముగలవాఁడును. తరుణః = యౌవన వంతుండు. ప్రియదశేశః= సంతోషక రంబగుచూచుటగలవాఁడు. తే=నీయొ క్క; రూపస్యచ = రూపమునకును; అ నురూపశ్చ = తగినవాఁడునైన; భ</p>	<p>తా=పెనిమిటి; భవిష్యతి = కాఁగ లఁడు. ఇతండు , ఇదివఱకుభార్యసుఖంబె ఱుంగనివాఁడు ; కాఁబట్టియితనికిభా ర్యకావలసియున్నది ; మఱియునితం డు యౌవనవంతుండును సుందరాకా రుండునుగాన , నీరూపంబునకనురూ పంబుగా, భతకాఁగలఁడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

వీనం భజ వికలాక్షీ భతారం భ్రతరం మమ
అసపత్నా వరాహోహే మేరు మరక ప్రభా యథా. ౫

టీక॥వరాకోహే=శ్రేష్ఠములయి
నపిణ్ణదులుగల;విశాలాక్షీ=వెడల్పుల
యినకన్నులుగలశూర్పణఖా!మమ=నా
యొక్క;భ్రాతరం=తమ్ముడయిన;ఏ
నం=ఈలక్ష్మణుని;భౌతారం=పెనిమి
టిగా;అసపత్నా=చవతిలేనిదానవై;
మేరుం=మేరుపర్వతమును;అర్కప్ర
భాయథా=సూర్యకాంతివలె;భజ=
పొందుము.

సుందరములయిన పిణ్ణదులుగల
దానవువెడల్పులయిన కన్నులుగలదా
నవునగుశూర్పణఖా! మేరుపర్వతము
నుసూర్యకాంతిపొందునట్లు, నీవునాత
మ్మునిజెనిమిటిగాఁబొందుము; నీకుఁజ
వతులులేకసుఖంబుగానుండును. అని,
రాముండు, శూర్పణఖతోఁ జెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇతి రామేణ సా ప్రోక్తా రాక్షసీ కామమోహితా
విస్మయ రామం సహసా తతో లక్ష్మణ మబ్రవీత్. ౬

టీక॥కామమోహితా=వన్తధుని
చేమోహమునొందింపఁబడిన;సా=ఆ;
రాక్షసీ=శూర్పణఖ;ఇతి=ఇట్లు;రా
మేణ=రామునిచేత;ప్రోక్తా=చెప్పఁబ
డినదై;సహసా=శీఘ్రంబున;రామం=
రాముని;విస్మయ=విడిచి;తతః=అంత;

లక్ష్మణం=లక్ష్మణునిగూచిక;అబ్రవీ
త్=పలికెను.

కామమోహితయగునాశూర్పణ
ఖ, రాముండుచెప్పినదివిని, యంతశీఘ్రం
బున రామునివిడిచి, లక్ష్మణునింజూచి
యిట్లు, పలికెను. అని, తాత్పర్యము.

అస్య రూపస్య తే యుక్తా భార్యాహం వరవణికీ
మయాసహ సుఖం సర్వాః డండకాః విచరిష్యసి. ౭

టీక॥వరవణికీ=ఉష్ణకాలమున
సుఖశీతలమును శీతకాలమున సుఖోష్ణ
మునగునంగముగలిగి భతకాయం దను
రాగముగల యుతమస్త్రీనగు;అ
హం=నేను;తే=నీకు;అస్య=ఈ;రూ

పస్య=రూపమునకు;యుక్తా=తగిన;
భార్యా=భార్యను. త్వం (అధ్యాత్మ)
తము=నీవు;మయాసహ=నాతోఁగూ
డ;సుఖం=సుఖముగా;సర్వాః=స
మస్తమయిన;డండకాః=డండకార

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము.

౨౫౧

స ౧౮

ణ్యమును, దండకారణ్యమునందనుట; విచరిష్యసి=తిరుగఁగలవు.

ఉష్ణకాలముననుఖ శీతలమును శీతకాలముననుభోష్ణమునగు నంగముగలిగి భతకాయందనురాగముగల యుత్తమవనితనగునేను, నీసౌందర్యమునకుఁద

గినభార్యను; నీవునన్నుఁగూడి, సౌఖ్యంబున, నీదండకారణ్యముననంతటను విహరింపుచుండుము. అని, శూర్పణఖ లక్ష్మణునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ము క్తస్తు సౌమిత్రి రాక్షస్యా వాక్యకోవిదః

తత శ్శూపణభీం స్థిత్యా లక్ష్మణో యుక్త మబ్రవీత్. ౮

టీక॥ వాక్యకోవిదః=మాటలయందుఁబండితుండగు; సౌమిత్రిః=సుమిత్రకొడుకైన; లక్ష్మణః=లక్ష్మణుఁడు; రాక్షస్యా=శూపణఖచేత; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తస్తు=చెప్పఁబడినవాఁడైనంతనె; తతః=అంత; స్థిత్యా=కొంచెమునవ్వి; శూపణభీం=చేటలవంటి గోళ్లుగలశూపణఖనుగూర్చి; యు

క్తం = తగునట్లుగా; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

మాటలుచెప్పటయందుఁబండితుండగులక్ష్మణుఁడు శూపణఖ చెప్పిన మాటనువిని, చేటలవంటిగోళ్లతో నున్నయారాక్షసింజూచి, చిటునగవు మొగంబునందోఁప, నిట్లు యుక్తంబుగాఁబలికెను. అని, తాత్పర్యము.

కథం దానస్య మే దాసీ భార్యా భవితు మిచ్ఛసి

సోహ మా ర్యేణ పరవాక్ భ్రాతృ కమలవణిణి. ౯

టీక॥ కమలవణిణి=తామరపువ్వుయొక్కరంగువంటిరంగుగల శూపణఖా! త్వం(అధ్యాత్మతము)=నీవు; దానస్య=దాసుండనగు; మే=నాకు; భార్యా=భార్యవయి; దాసీ=దాసివి;

భవితుం=అగుటకు; కథం=ఎట్లు; ఇచ్ఛసి=కోరుచున్నావు? సః=అట్టి; అహం=నేను; ఆ ర్యేణ=పూజ్యుండగు; భ్రాతృ=అన్నచేత; పరవాక్=పరాధీనుండను.

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

నలు

తామరపువ్వువంటిరంగుగలదానవ
గుళూపణఖా! నీవుదాసుండనగునా
కుభార్యవై దాసివగుటకేల గోరెదవు? | నాకుజ్యేష్ఠభ్రాతయగునీరాముండునా
ధుఁడు; నేనతనికిదాసుఁడను.
అని, తాత్పర్యము.

సమృద్ధాథకస్య సిద్ధాథా ముదితా మలవణిణీ
ఆర్యస్య త్వం విశాలాక్షి భార్యా భవ యవీయసీ. ౧౦

టీక|| విశాలాక్షి = వెడల్పులయిన
క. ధ్లుగలగుళూపణఖా! సిద్ధాథా =
ఈడేతినప్రయోజనముగలదానవును ;
అమలవణిణీ = నిమలమయినరంగుగ
లదానవునగు; త్వం = నీవు; ముదితా =
సంతోషించినదానవై ; సమృద్ధాథక
స్య = సమృద్ధమయినప్రయోజనముగల;
ఆర్యస్య = పూజనీయుఁడయిన రామన
కు; యవీయసీ = చిన్నదానవగు ; భా
ర్యా = భార్యవు; భవ = అగుము.
వెడల్పులయినకన్నుగలగుళూపణ
ఖా! సిద్ధాథుకరాలవుననుదరాం
గివగునీవుసంతోషించున, సర్వాథకసి
ద్ధిగలరామనకురెండవభార్యవగుము.
అని, తాత్పర్యము.

ఏనాం విరూపా మసతీ కరాళాం నిరాతోదరీమ్
భార్యం వృద్ధాం పరిత్యజ్య త్వా మేవై వ భజిష్యతి. ౧౧

టీ|| ఏవః = ఈరాముఁడు ; విరూ
పాం = వికృతమయినరూపముగలది
యు; అసతీ = దుష్టురాలును ; కరా
ళాం = భయంకరురాలును; నిరాతోద
రీమ్ = వంగినకడుపుగలదియు; వృద్ధాం =
ముసలియునగు; ఏనాం = ఈ ; భా
ర్యం = భార్యను; పరిత్యజ్య = విడిచి;
త్వామేవ = నిన్నే; భజిష్యతి = పొంద
గలఁడు,
ఈరాముఁడు, వికృతరూపముగల
దియు దుమాకగురాలును భయంక
రాకారయునువ్రేలుకాదుడుండు కడు
పుగలదియుముసలిదియునగునీభార్యను
విడిచి, నిన్నేభార్యగాఁబొందును.
అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపగాంధ్ర టీకా తాత్పర్యనహితము.

స గా

టీక॥ కామమోహితా = మన్తధు
నిచే మోహమునొందింపఁబడిన; సా =
అశూపణము; సీతయాసహ = సీత
తోఁగూడ; పణకొలాయాం = పణ
కొలయందు; ఉపవిష్టం = కూచుండి
నవాడును; పరంతపం = శత్రువులఁద
పింపజేయువాడును; దుర్ధవకం = ఎ
దిరింపనలవిగానివాడునగు; రామం =

రామునిగూచిక ; అబ్రవీత్ = చె
ప్పెను.

మన్తధపరవశయగునా శూర్పణఖ
పణకొలయందు సీతతోఁగూడ దుర్ధ
వకందై కూర్చుండియున్న శత్రుమదక
నుండగు రాముంజూచి, యిట్లు, పలికె
ను. అని, తాత్పర్యము.

ఏనాం విరూపా మనతీం క రాభాం నిగతోదరీమ్

వృద్ధాం భార్యా మవప్తభ్య మాం నత్వం బహుమన్యసే. ౧౫

టీక॥ త్వం = నీవు; విరూపాం = విక్య
తరూపముగలదియు; అనతీం = దుష్టు
రాలును; నిగతోదరీం = వంగినకడు
పుగలదియు; వృద్ధాం = ముసలిదియున
గు; ఏనాం = ఈ; భార్యాం = భార్యను;
అవప్తభ్య = అవలంబించి; మాం =
నన్ను; నబహుమన్యసే = గౌరవింపకు

న్నావు.

నీవు, విక్యతరూపముగలిగి భయంక
రాకారయై ప్రేలుకాఁడుకడుపుతోఁ
గూడిన యీ ముసలి భార్యను కన్నులబెట్టు
కొని, నన్ను అవలంబింపనేయకున్నావు.
అని, తాత్పర్యము.

అశ్యే మాం భతయిష్యామి పశ్యత స్తవ మానషీమ్

త్యయాసహ చరిష్యామి నిస్సపత్నా యథా సుఖమ్. ౧౬

టీక॥ అద్య = ఇప్పుడు; తవ = నీవు ;
పశ్యతః = చూచుచుండగా; ఇమాం =
ఈ; మానషీం = మనుష్యుఁడై ; భత
యిష్యామి = భక్షించెదను. నిస్సప

త్నా = చవతిలేనిదాననై; యథా సు
ఖం = సుఖముగా; త్యయాసహ = నీతోఁ
గూడ; చరిష్యామి = సంచరించెదను.

ఇప్పుడు, నీవు చూచుచుండఁగానే

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౨౫౫

స ౧౮

ఈమనుష్యస్త్రిని భక్షించెదను; అంతః విహరించెదను. అస, శూర్యణఖ రాము
జవతిఁబులైక నీతోఁగూడ సుఖంబుగ నితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్త్వా మృగశాబాక్షీ మలాతసదృశేక్షణా
అభ్యధావ త్సుసంక్రద్ధా మహాలాఘా రోహిణీమివ. ౧౭

టీక॥ అలాతసదృశేక్షణా = కొఱ పులతోసమానములయిన కన్నులుగఁ శూర్యణఖ; ఇని = అస; ఇక్త్వా = చెప్పి; సుసంక్రద్ధా = మిక్కిలియుకోపము వొందుచు; మృగశాబాక్షీ = జింకపిల్ల కన్నులవంటికన్నులుగల నీతాదేవిని; మహాలాఘాః = క్రూరగ్రహములు; రోహిణీమివ = రోహిణిదేవినివలె; అ	భ్యధావత్ = తటిమెను. ఆశూపకణఖయిట్లుచెప్పి కన్నులు కొఱపులుంటోలె భయంకరంబులయి క్రూర, బరమకపితయయి, క్రూరగ్ర హములు రోహిణిదలుమనట్లు, నీ తాదేవిందటిమెను. అస, తాత్పర్యము.
---	--

తా మృత్యుపాశప్రతిమా మాపతంతీం మహాబలః
నిగృహ్య రామః కుపిత స్తతో లక్ష్మణ మబ్రవీత్. ౧౮

టీక॥ మహాబలః = అధికమయినబ లముగల; రామః = రాముఁడు; కుపి తః = కోపమునొందినవాఁడై; ఆపతం తీం = వచ్చుచున్న; మృత్యుపాశప్రతి మాం = మృత్యుపాశముతోఁబోలిగ ల; తాం = ఆశూపకణఖను; నిగృహ్య = నిగ్రహించి; తతః = అంత; లక్ష్మణం = లక్ష్మణునిగూచి; అబ్రవీత్ = చె	ప్పెను. మహాబలశాలియగు రాముఁడు, మృత్యుపాశంబువలె సతిభయంకరయ యి వచ్చుచున్న యాశూపకణఖంజూ చి, కుపితుండై, యదల్చి, లక్ష్మణుం జూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
---	--

క్రూరైరనారైశ్చ స్సమిత్రే పరిహసః కథంచన

సకార్యః పశ్యతై కహీం కథంచి త్సమ్యజీవతీమ్. ౧౪

టీక॥ సౌమ్య = తిన్నవాడవగు; సౌమ్యులై = లక్ష్మణుడా! అహరైః = దుష్టులు; కూరైః = గ్రూరదనులతోఁ గూడ, పరిపశ్యః = ఎగతాళి; కథంచన = ఎట్లై; సకార్యః = చేయదగినవికాదు. కథంచిత్ = ఎట్లునును; వైజీహీం = సీతాదేవి; జీవతీమ్ = బ్రతుకు	చానిగా; పశ్య = చూడుము. సౌమ్యుండవగులక్ష్మణుడా! దుష్టులునుగ్రూరులనగువారితో నెంత మాత్రము పరిపశనమాడరాదు; ఇప్పుడు, సీతదేవియుండునట్లుమాడుకొనుము. అని, తాత్పర్యము.
--	---

ఇమాం విరూపా మనరీ మతిమత్తాం మహాదరీమ్
రాక్షసీం వ్రతుషవ్యాసుః విరూపయను మహాశసి. ౧౫

టీక॥ వ్రతుషవ్యాసుః = వ్రతుషశ్రేష్ఠుడవగులక్ష్మణుడా! విరూపాం = వికృతరూపముగలదియు; అనరీం = గుర్తురాలును; అసమత్తాం = విక్రియము మదిఁచినదియు; మహాదరీమ్ = పెద్దకడుపుగలదియునగు; ఇమాం = ఈ; రాక్షసీం = రాక్షసస్త్రీ; విరూపయతుం = విరూపగాఁజేయుటకు; అహాశసి = తగు	దువు. వ్రతుషశ్రేష్ఠుడవగులక్ష్మణుడా! వికృతాకారయునుదుష్టరాలునుమిక్కిలియునుమించియున్నదియుమహాదరియునగునీశూపకాభునుఅంగ విహీనఁగాఁజేయుము. అని, రాముండు, లక్ష్మణునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
---	--

ఇత్యుక్తో లక్ష్మణ సైన్యాః క్రుద్ధో రామస్య పార్శ్వతః
ఉద్భుత్య భద్గం చిచ్ఛేద కణకనాసం మహాబలః. ౧౬

టీక॥ మహాబలః = అధికమయినబలముగల; లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడు; ఇతి = ఇట్లు; ఉక్తః = చెప్పఁబడినవాడై; క్రుద్ధః = కోపించినవాడై; రామస్య = రామునియొక్క; పార్శ్వతః = ప్రక్కనుండి; భద్గం = కఠిన; ఉద్భుత్య = ఎత్తి;	
---	--

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౨౫

స ౧౮

తస్యాః = ఆశూపక గణయొక్క; కణా
నాసం = చెవులను ముక్కును; చిచ్ఛేద =
కోసెను.

మహాబలండుగులత్త గుండు, రా

మనిమాటను విని, క్రుద్ధుండై రాముని పా
శ్వకంబుననున్న బిడ్డంబుదీసి, యాశూర్ప
గణముకూడఁ జెవులను ఛేదించెను.

అని, తాత్పర్యము.

నికృత కణానాసా తు విస్వరం నా వినద్యచ

యథాగతం ప్రదద్రావ ఘోరా శూర్పగణా వసమ్. ౨౨

టీక॥ ఘోరా = భయంకరయగ;
సా = ఆశూపక గణా = శూపక గణ;
నికృత కణానాసా సు = ఛేదించు
దిన చెవులను ముక్కును గల్పనైవంత
నె; విస్వరం = వికృతస్వరముగలుగు
నట్లుగా; వినద్యచ = అచియు; య
థాగతం = వచ్చినట్లుగా; వసం = అ

డవిగుచ్చి; ప్రదద్రావ = పరుగె
త్తెను.

భయంకరాకారయగు శూపక గ
ణ, తనముక్కుఁ జెవులను ఛేదించినం
తట, వికృతస్వరముగా నెచ్చి, వచ్చిన
దారిబట్టి, యడవికిఁ బుగెత్తిపోయె
ను. అని, తాత్పర్యము.

సా విరూపా మహాఘోరా రాక్షసీ శోణితోషితా

ననాద వివిధా న్నాదాక్ యథా ప్రా వృషి తోయదః. ౨౩

టీక॥ మహాఘోరా = మిక్కిలియుధ
యంకరయైన; సా = ఆ; రాక్షసీ =
శూపక గణ; విరూపా = వికృతరూప
ముగలదై; శోణితోషితా = నెత్తురు
జేడదుపఁబడినదై; ప్రావృషి = వషా
కాలమునందు; తోయదః = మేఘము
వలె; వివిధాక్ = నానావిధములయిన;

నాదాక్ = ధ్వనులను, ననాద = అజు
ను. చేసెననుట.

అతిభయంకరాకారయగు నాశూ
పక గణ, అట్లు విరూపగాఁ జేయఁబడి,
నెత్తురు వెల్లువలుగాఁ గలు, వషాకా
లంబున మేఘముంబోలె, నానావిధంబు
గా, నలుచెను. అని, తాత్పర్యము.

సా విక్షరంతి రుధిరం బహుధా ఘోరదశకనా

ప్రగృహ్య బాహూ గజకంతి ప్రవివేశ మహావనమ్. ౨౪

టీక॥ ఘోరదశకనా = భయంకర	శ = ప్రవేశించెను.
మయినచూచుటగల; సా = ఆశూపక	చూపరులకు భయంబుగలిగించున
ణఖ; రుధిరం = నెత్తురును; విక్షరంతి =	ట్టియాశూపకణఖ, నెత్తురుగాఁగ, జే
కాటుచు; బాహూ = చేతులను; ప్రగృ	తులంబట్టుకొని, నానావిధంబులతోద
హ్య = పట్టుకొని; గజకంతి = అటుచు	నంబునేయుచు, మహారణ్యంబుఁజొ
చు; మహావనం = పెద్దయడవిని; ప్రవివే	చ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు సా రాక్షససంఘసంవృతం
ఖరం జనస్థానగతం విరూపితా
ఉపేత్య తం భ్రాతర ముగ్రదశకనం
పపాత భూమా గగనా ద్యథాఽశః. ౨౫

టీక॥ తతస్తు = అంతను; విరూపితా =	ను; పపాత = పడెను.
తా = విరూపగాఁజేయఁబడిన; సా =	అంత, నట్లువిరూపితయయినశూ
ఆశూపకణ; జనస్థానగతం = జనస్థాన	పకణఖ, జనస్థానంబునఁబెక్కురాక్ష
మునుబొందినవాఁడును; ఉగ్రదర్శనం =	సులంగూడియున్న భయంకరాకారుం
భయంకరమయిన చూచుటగలవాఁడు	దగుతనసోదరులయొక్క, దుఃఖావేశం
ను; భ్రాతరం = తోఁబుట్టువునగు; తం =	బున, నాకాశంబుననుండిపిడుగుపడున
ఆ; ఖరం = ఖరుని; ఉపేత్య = బొంది; గ	ట్లు, నేలంబడెను.
గనాత్ = ఆకాశముననుండి; అశనిర్య	అని, తాత్పర్యము.
థా = పిడుగువలె; భూమా = నేలయం	

తత స్సభార్యం భయమోహమూర్ఛితా
సలక్ష్మణం రాఘవ మౌగతం వనమ్
విరూపితం చాత్మని శోణిశోషితా
శశంస సర్వం భగినీ ఖరస్యసా. ౨౬

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౨౫౯

స గ

<p>టీక॥ తతః = అంతః; భరస్య = భరుని యొక్క; భగినీ = తోఁబుట్టువగు; సా = ఆ శూపకణభిః; భయమోహమూర్ఛితా - భయముచేతను మోహముచేతను వ్యా ధింపఁబడినదై; కోటితోక్షితా = నెత్తురు చేదడుపఁబడినదై; సభార్యం = భార్య తోఁగూడినవాఁడును; సలక్ష్యణం = ల క్ష్యణునితోఁగూడినవాఁడునగు; రాఘ వం = రాముని; వనం = అడవిని; ఆగతం = పొందినవానిఁగాను; ఆత్మని = తనయం</p>	<p>డు; విరూపణంచ = విరూపగాఁ జేయు టను; సర్వం = సమస్తమును; శశంస = చెప్పెను. అంత, నాశూర్పణభి, భయమోహంబు లుపెనంగొన, నెత్తురు వెల్లువలుగాఁగా ఁ, రాముండు సీతాలక్ష్యణులతోఁగూ డవనంబునకువచ్చుటయుఁదన్ను విరూ పంజేయుటయు మొదలుగా సమాచా రమంతయు, భరునకుంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే, అష్టాదశస్కంధః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండాష్టాదశస్కంధాదీక,
ముగిసినది.

౩౩

ఏకో న వింశ స గణ ప్రారంభః.

తాం తథా పతితాం దృష్ట్వా విరూపాం శోణితోక్షితామ్
భగినీం క్రోధసంతప్తః ఖరః ప్రప్రచ్ఛ రాక్షసః. ౧

టీక॥ ఖరః=ఖరుడను; రాక్షసః=కోపముచే మిక్కిలియుఁ దపింపఁ జే
రాక్షసుడు; విరూపాం = ఏకశయా యఁబడినవాడై; ప్రప్రచ్ఛ=ఆడిగను.
పముగలదియు; శోణితోక్షితాం=నెత్తు అంత, ఖరుడు, అట్లు విరూపితయ
రుచేఁ దడుపఁబడినదియు ; తథా=యి నెత్తురుచేఁదడుపఁబడినదై నేలంబ
అట్లు; పతితాం = పడినదియునగు; డియున్న తనతోఁబుట్టు శూపకాణభా
తాం=అ; భగినీం = తోఁబుట్టువును; భాచి, పరమకుమారుండై యుట్లనియడిగ
దృష్ట్వా=చూచి ; క్రోధసంతప్తః=క. అని, తాత్పర్యము.

ఉత్తిష్ట తావ దాఖ్యాహీ ప్రమోహం జహీ సంభ్రమమ్
వ్యక్త మాఖ్యాహీ కేన త్వ మేవం యాపా విరూపితా. ౨

టీక॥ ఉత్తిష్ట=లేము; తావత్ = రూపగాఁజేయఁబడినావు ; వ్యక్తం=అంతయు; ఆఖ్యాహీ=చెప్పుము . ప్ర స్పష్టముగా; ఆఖ్యాహీ=చెప్పుము.
మోహం=మోహమును; సంభ్రమం=లేము; సంకతినంతయఁజెప్పుము;
తొట్ట్రహితును; జహీ=విడుపుము . మోహసంభ్రమంబుల విడుపుము ; ఎ
కేన=ఎవ్వఁచేత; త్వం=నీవు; ఏవంయా వ్వఁడునిన్నిట్లు విరూపగాఁజేసెను? స్పష్ట
పా=ఇట్టిదానవుగా; విరూపితా = వి ముగాఁజెప్పుము. అని, తాత్పర్యము.

కః కృష్ణసర్ప మాసీన మాశీవిష మవాగసమ్
తువ త్యభినమాపన్న మంగుశ్యక్రేణ రిలయా. ౩

టీక॥ కః=ఎవ్వఁడు; ఆసీనం= కూ రయందువిషముగలదియు; అభినమా
ర్చుండియున్నదియు; ఆశీవిషం= కోట పన్నం=ఎదురుగావచ్చినదియు; అవా

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము.

౨౬౪

స ౧౯

గసం=అపరాధములేదియనగు; కృష్ణసర్పం=కృష్ణ సర్పమును; లీలయా=విలాసము చేత; అంగభ్యక్తిః=వేదికొన చేత; తుదతి=హింసిచుచున్నాడఁ

ఎవ్వఁడు, తననోలికిరాకతనంతట మూలకూర్పుండియున్న కృష్ణ సర్పమును, విలాసాభావమువేలిచేఁ గొట్టుచున్నాడఁ? అని, తాత్పర్యము.

కః కాలపాశ మానభ్య కంఠే మోహా న్నజానతే
యస్త్రా వ్య మవ్య సమాసాభ్య పీతవా స్విగ ముక్తమమ్. ౪

టీక॥ కః=ఎవ్వఁడు; కంఠే=కంఠమునందు; మోహాత్=అజ్ఞానమువలన; కాలపాశం=మృత్యుపాశమును; సజ్య=బంధించుకొని; నజానతే (నజానీతే)=తెలిసికొనకున్నాడఁ? యః=ఎవ్వఁడు; అవ్య=ఇప్పుడు; త్వం=మీ; సమాసాభ్య=పొంది; ఉక్తమమ్=

తేనమయిన; విపం=విషమును; పీతవాక్=త్రాగినాడఁ?

ఎవ్వఁడు, మోహంబునఁగంతములందు మృత్యుపాశంబుఁదగిలించుకొని, తెలిసికొనకున్నాడఁ? ఎవ్వఁడు, నిన్నఁడనఁగి, విషవేగంబగువిషంబు ద్రావినాడఁ? అని, తాత్పర్యము.

బలవిక్రమసంపన్నా కామగా కామరూపిణీ
ఇమా మవస్థాం నీతా త్వం కేనాతకోసమా గతా. ౫

టీక॥ బలవిక్రమసంపన్నా = బలముతోనుబరాక్రమముతోను గూడినదానవును; కామగా = ఇచ్చకువచ్చినట్లుపోవుదానవును; కామరూపిణీ=ఇచ్ఛార్థీనమగురూపము గలదానవును; అంతకోసమా = మృత్యువుతోసరియైనదానవునగు; త్వం= నీవు; గతా=పోయినదానవై; కేన = ఎవ్వనిచేత; ఇ

మాం=ఈ; అవస్థాం = అవస్థను; నీతా=పొందింపఁబడినావు?

బలపరాక్రమంబులతోఁ గూడినదానవునుగామగమనముగలదానవునుగామరూపిణివి మృత్యుసమానవునగునీకు ఎవ్వఁడిట్టిదురవస్థగావించినాడు.

అని, తాత్పర్యము.

శేవగంధర్వభూతానా మృషీ ద్దాంచ మహాత్మనామ్

ప్రతిపదాంతర్యతీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౧

కోయమేవం విరూపాం త్వాం మహావీర్య శృకార హ. ౬

టీక॥ దేవగంధర్వభూతానాం = నరూపముగలదానిఁగా; భకార = చే
దేవతలలోను గంధర్వలలోనుభూత
ములలోను; మహాత్తనాం = శ్రాజ్యమ
యినస్వభావముగల; ఋషీకాంచ =
ఋషులలోను; మహావీర్యః = అధికమ
యినపరాక్రమముగల; అయం = ఈ;
కః = ఎవ్వఁడు; త్వాం = నిన్ను; ఏ
వం = ఇట్లు; విరూపాం = వికృతమయి
నరూపముగలదానిఁగా; భకార = చే
సెను ? "హ" అనునదిపాదవ్యూరణా
ర్థము.
దేవతలలోఁగాని గంధర్వలలోఁ
గానిధూతంబులలోఁగాని మహత్తుల
ఋషులలోఁగాని యెవ్వఁడు మహా
పరాక్రమశాలి, నిన్నిట్లువిరూపగావిం
చెను? అని, తాత్పర్యము.

సహి పశ్యామ్యహం లోకే యః కుర్యాత్తమ విప్రియమ్
అమరేషు సహస్రాక్షం మహేంద్రం పాకశాసనమ్. ౭

టీక॥ యః = ఎవ్వఁడు; లోకే = లో
కమునందు; మమ = నాకు; విప్రియం =
అపకారమును; కుర్యాత్ = చేయునో;
అమరేషు = దేవతలయందు ; తం (అ
ధ్యాహృతము) = అట్టి; సహస్రాక్షం =
వేముకన్నులుగల; పాకశాసనం = పా
కుఁడను రాక్షసునివధించినవాఁడునగు;
మహేంద్రం = దేవేంద్రుని ; సపశ్యామి
హి = చూడనుగదా!
లోకంబున, సహస్రాక్షంబునుకా
కానురుంజంపినవాఁడునగు దేవేంద్రుం
బునుఁగూడ , నాకపకారంబునెయి
తాలఁడు. అని, తాత్పర్యము.

అద్యాహం మాగణైః ప్రాణా నానాస్య జీవితాంతైః
సలిలే క్షీర మాసక్తం నిష్పిబన్నివ సారసః. ౮

టీక॥ అద్య = ఇప్పుడు; అహం = నే
ను; జీవితాంతైః = ప్రాణముల నశిం
పఁజేయునట్టి; మాగణైః = బాణము
లచేత; కస్య (అధ్యాహృతము) = ఎ
వ్వనియొక్క; ప్రాణా = ప్రాణము
లను; సలిలే = నీటియందు; అసక్తం = క

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౨౬౩

స ౧౯

లసిన; క్షీరం = పాలన; నిష్పిలక =
తాగెనునట్టి; సారసభవ = హంసపక్షి
వలె; ఆదాస్యే = గ్రహింతున?
హంసపక్షి నీటంగలసినపాలనుద్రా

వునట్లు, నేనిప్పుడు, ప్రాణాంత కరం
బులగుచాణంబుల, నెవ్వని ప్రాణంబు
లంగొనవలయు? అని, తాత్పర్యము.

నిహతస్య మయా సః ఘోరశరసంకృతమమకాణః
సఘోరం రుధిరం రక్తం మేదినీ కస్య పాస్యతి. ౯

టీక॥ పత్రరథాః = పక్షులు ; సంగ
తాః = గుంపులుగూడినవై ; ప్రహృ
ష్టాః = సంతసించినవై ; రణే = యుద్ధము
నందు; మయా = నాచేత; నిహతస్య = వ
ధింపఁబడిన; కస్య = ఎవ్వనియొక్క; కా
యాత్ = దేహముననుండి; మాంసం =
మాంసమున; తిత్కృత్య = పెరికి; భక్ష

యివ్యంజితినఁగలవు?
ఎవ్వఁడు యుద్ధంబుననాచేత నిహ
తుండగుడు, పక్షులు, సంతోషంబు
నగుంపులుగూడియతనిదేహంబుననుండి
మాంసమునుభక్షింపఁగలవు?
అని, తాత్పర్యము.

కస్య పత్రరథాః కాయా న్మాంస ముత్కృత్య సంగతాః
ప్రహృష్టా భక్షయిష్యంతి నిహతస్య మయా రణే. ౧౦

టీక॥ సంఘే = యుద్ధమునందు; మ
యా = నాచేత; నిహతస్య = వధింపఁబ
డినవాఁడును; శరసంకృతమమకాణః =
చాణములచేత ఛేదింపఁబడిన మమకా
స్థానములుగలవాఁడునగు; కస్య = ఎ
వ్వనియొక్క; సఘోరం = నురుగుతోఁ
గూడిన; రక్తం = ఎఱ్ఱని; రుధిరం = నెత్తు

రును; మేదినీ = భూమి; పాస్యతి = త్రాఁ
గఁగలడు?
ఎవ్వఁడు, యుద్ధంబుననాచాణం
బుల భిన్నమముకొండై హతుండగుడు,
నురుగుతోఁ గూడియెఱ్ఱవైయొందు న
తనిరక్తంబునుభూమిద్రావఁగలడు?
అని, తాత్పర్యము.

తం న చేతా న గంధర్వా న వికాచా న రాక్షసాః

మయాఽపకృష్టం కృపణం శక్తాస్త్రామహాహవే. ౧౧

<p>టీక॥ ఇహ = ఇప్పుడు; మయా = నాచేత; అహవే = యుగమువందు; అపకృష్టం = ఈద్యులకికట్టి; కృపణం = శోచనీయుడగుతం = అతని; అమం = రక్షించుటకు; దేవాః = దేవతలు; లు; శక్తాః = సమధులుకారు గు; ర్యాః = గంధవులు; లు (శక్తాః) = సమధులుకారు. పిశాచాః = పిశాచము</p>	<p>లు; శ (శక్తాః) = సమధులుకారు. రాక్షసాః = రాక్షసులు; లు (శక్తాః) = సమధులుకారు. నేనిప్పుడతనియందును కీడ్వగా, దేవతలుగాని గంధవులుగాని పిశాచములుగాని రాక్షసులుగాని అతనిని సంపాదించు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఉపలభ్య శక్తై స్సంజ్ఞాం తు మే శంసితు మహాహసి
యేన త్వం దుర్విసిలేన వనే విక్రమ్య నిజీకతా. ౧౨

<p>టీక॥ మ్యసీతేన = దుష్టుడగు; యేన = ఎవ్వనిచేత; త్వం = నీవు; వనే = అడవియందు; విక్రమ్య = పరాక్రమించి; నిజీకతా = జయింపఁబడినావో; శక్తైః = పిల్లగా; సంజ్ఞాం = తెలివిన; ఉపలభ్య = పొంది; తం = అతని; మే = నాకొఱకు; శంసి = శంసి</p>	<p>తుం = చెప్పటకు; అహాసి = తగుదువు. నీదుష్టుడు, పరాక్రమ గర్వంబున, నిన్నిట్లుగావించిననాడో, నీవుతన్నుఁ గాఁ, జరిపించెద్యుకొని, యతనినాకుం శిష్యుము. అని, ఇందు, శూర్పణఖతోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ఇతి భాగ్యం ద్వితీయ శ్చ త్వా క్రుద్ధస్య విశేషతః
తతః శూపణఖా వాక్యం సదావృ మిత మబ్రవీత్. ౧౩

<p>టీక॥ శూపణఖా = శూపణఖ; ఇతి = ఇట్లు; విశేషతః = విశేషించి; క్రుద్ధస్య = కోపమువొందిన; భాగ్యం = తోచుట్టువుయొక్క; వచః = మాటను; శ్రుత్వా = వినియు; తతః = తంత; సదావృత్తం = నిశ్చలతోఁగూఁతునట్లుగా; ఇదం = ఈ; వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.</p>	<p>త్వా = వినియు; తతః = తంత; సదావృత్తం = నిశ్చలతోఁగూఁతునట్లుగా; ఇదం = ఈ; వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.</p>
---	---

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౨౫

స ౧౯

శూపకాణి పరమకుపితండగుభి | న్నులంగన్తీగ్లేగాఁ, నిట్లని, చెప్పెను.
రుఁదుఁజెప్పినమాటను విని , యంతఁగ | అని, తాత్పర్యము.

తరుణౌ రూపసంపన్నా సుకుమారౌ మహాబలౌ
పుండరీకవిశాలాక్షౌ చీరకృష్ణా జినాఁబరా. ౧౪
ఫలమూలాశనౌ దాఁతౌ తాపసౌ ధర్మచారిణౌ
పుత్రౌ దశరథస్యా స్తాం భార్యౌ రామలక్ష్మణౌ. ౧౫

టీక॥ తరుణౌ = యౌవనవంతులు ; రూపసంపన్నా = సౌందర్యము
తోఁగూడినవారలును ; సుకుమారౌ =
మృదువయిన జేహము గలవారలును ;
మహాబలౌ = అధికమయినబలముగల
వారలును ; పుండరీకవిశాలాక్షౌ = తెల్ల
దామరపూలువలెవెడల్పులయిన కన్ను
లుగలవారలును ; చీరకృష్ణాజినాంబ
రా = నారచీరలునుజింకనోలునువ
స్త్రములుగాఁగలవారలును ; ఫలమూ
లాశనౌ = పండ్లునుగడ్డలును ఆహారము
గాఁగలవారలును ; దాఁతౌ = ఇంద్రి
యనిగ్రహముగలవారలును ; తాపసౌ =
తపస్సులును ; ధర్మచారిణౌ = ధ
ర్మమునాచరించువారలును ; దశర
థస్య = దశరథునియొక్క ; పుత్రౌ =
కొడుకులును ; భార్యౌ = అన్నదమ్ము
లునగు ; రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మ
ణులు ; ఆస్తాం = ఉండిరి.

యౌవన సంపన్నులును సౌందర్య
వంతులును సుకుమారశరీరులును మహా
బలశాలులును బుండరీకంబులవంటి వె
డదకన్నులుగలవారలును నారచీరలు
నుకృష్ణాజినంబును గట్టుకొన్నవారలు
ను ఫలమూలంబుల నాహారంబుగాఁ
గొనువారలును జితేంద్రియులును దా
పనులును ధామికకులునగు దశరథమ
హారాజ కుమారులు రామలక్ష్మణుల
నువారలన్నదమ్ములిద్దఱు ఖనంబునమం
డిరి. అని, తాత్పర్యము.

గంధర్వరాజప్రతిమా పాథివభ్యంజనాన్వితా
జేహవా మానుషేవాతౌ సతరూపిణు మిత్సహే. ౧౬

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స గ

టీక॥ గంధర్వ రాజప్రతిమా = గంధర్వ రాజుతోఁబోల్కి గలవారలును; పాథీవవ్యంజనాన్వితౌ = రాజచిహ్నములతోఁగూడినవారలునగు; తౌ = ఆరామలక్ష్మణులను; దేవేవా = దేవతలను గాఁగాని; మానుషే = మనుష్యులను గాఁగాని; తర్కయతుఁ = నిశ్చయించుటకు; నోత్సహే = తిక్కఁపకు. ఆరామలక్ష్మణులు, గంధర్వ రాజ సమానులు గాను రాజ చిహ్నములతోఁగూడినవారలుగానునున్నారు; వారలు దేవతలోమనుష్యులో నాడుఁ జెరుగున్నది. అని, తాత్పర్యము.

తరుణీ రూపసంపన్నా సర్వాభరణధూషితా
దృష్టా తత్ర మయా నారీ తయో మధ్యే సుమధ్యమా. ౧౬

టీక॥ తరుణీ = యౌవనము గలదియు; రూపసంపన్నా = సౌందర్యముతోఁగూడినదియు; సర్వాభరణధూషితా = సమస్తములయినసొమ్ములచే నలంకరింపఁబడినదియు; సుమధ్యమా = సుందరమయిన నదుముగలదియునగు; నారీ = స్త్రీ; తత్ర = అచ్చట; తయోః = యిద్దఱి నడుమనుండఁగఁటివి. ఆరామలక్ష్మణులయొక్క; మధ్యే = నడుమనందు; మయా = నాచేత ; దృష్టా = చూడఁబడినది. యౌవనవంతురాలును సుందరాంగియు సమస్త ధూషణములను చాచ్చి యున్నదియు సుందరమయిన నదుముగలదియునగు , నొక్క వఱత, వారి యిద్దఱి నడుమనుండఁగఁటివి. అని, తాత్పర్యము.

తాభ్యా మభాభ్యాం సంధూయ ప్రమదా మధిక్యతామ్
ఇమా మవస్థాః సీతాహం యథా నాథా సతీ తథా. ౧౭

టీక॥ తాం = ఆ; ప్రమదాం = స్త్రీని; అధిక్యతామ్ = నిమిత్తముగాఁజేసి; తాభ్యాం = ఆ; అభాభ్యాం = ఇద్దఱిచేతను; సంధూయ = ఒకటియైయు; అహం = నేను; అనాథా సతీ = నాథుఁడులేనిదాననగుదు; యథా = ఎట్లా; తథా = అట్లు; ఇమాం = ఈ; అవస్థాం = అవస్థను; సీతా = సీతాదేవి; హం = నేను; నాథా = నాథుఁడు; సతీ = సతీదేవి. ఆస్త్రీనిమిత్తముగా వారలిద్దఱును జేర్చినప్పుడు , అనాథనుఁబోయెన్నియో

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము.

స గ

వస్త్రసుబాందించినారు. అని, తాత్పర్యము.

తస్యాశ్చ నృతవృత్తాయా స్తయోశ్చ హతయో రహమ్
సఫేనం పాతు మిచ్ఛామి రుధిరం రణమూఢాని. ౧౯

టీక॥ అహం=నేను; రణమూఢా	రం=నెత్తురును; పాతుం = త్రాగుట
ని = యుద్ధాగ్రమునందు ; అన్యజావృ	తు; ఇచ్ఛామి=కోరుదున్నాను.
త్తాయాః= కుటిలమయినయాచారము	యుద్ధాగ్రంబున, హతులయిన యా
గల; తస్యాశ్చ = ఆశ్రీయొక్కయు;	రామలక్ష్మణుల యొక్కయు నావనిత
హతయోః = వధింపఁబడిన; తయో	యొక్కయు, నెత్తురునునురుఁగుతోఁగూ
శ్చ = ఆరామలక్ష్మణులయొక్కయు;	డఁద్రావఁగోరెదను.
సఫేనం = నరుఁగుతోఁగూడిన; రుధి	అని, తాత్పర్యము.

ఏష మే ప్రథమః కామః కృత స్తాత త్వయా భవేత్
తస్యా స్తయోశ్చ రుధిరం విజేయ మహ మాహవే. ౨౦

టీక॥ తాత=నాయనా! అహం=	కోర్కె; త్వయా=నీచేత; కృతః= చే
నేను; అహవే = యుద్ధమునందు ; త	యఁబడినది; భవేత్ = కావలయును.
స్యాః = ఆసీతయొక్కయు ; తయో	నాయనా! నేనుయుద్ధంబుననాము
శ్చ = ఆరామలక్ష్మణులయొక్కయు ;	వృరినెత్తురుండ్రావవలయును ; ఇది
రుధిరం=నెత్తురును; విజేయం= త్రా	నామొదటికోర్కె; దీనినినీవు గావింపవ
గవలయును. ప్రథమః=ముఖ్యమగు ;	లయును. అని, శూపణాఖిరునితోఁజె
ఏషః=ఈ; మే=నాయొక్క; కామః =	ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇతి తస్యాం బ్రహ్మదాయాం చతుదశే మహాబలాక్
వ్యాధిదేశే ఖరః క్రుద్ధో రాక్షసా నంతకోపమాన్. ౨౧

టీక॥ తస్యాం=ఆశూపణాఖ ; ఇతి=	గా; ఖరః=ఖరుఁడు; క్రుద్ధః= కోపిం
ఇట్లు; బ్రహ్మదాయాం=చెప్పబడిన	చిహ్నములై; అంతకోపమాన్=యము

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స గ

నిత్యోఽపి గల; మహాబలాః = అధి భయంతుకోపించి, మహాబలకలులనం
కమయినబలముగల; రాక్షసాః = రా తకతుల్యులఁ బదునల్వర రాక్షసులం
క్షసులను; చతుర్దశ = పదునల్వరి జూచి, యిట్లతి, యాక్షాపించెను.
ను; వ్యాధిదేశ = అక్షాపించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇట్లాశూపకణభ ద్విషుండకగా,

మానుషే శస్త్రసంపన్నా చీరకృష్ణాం జీవాబర
ప్రవిష్టా దండకారణ్యం ఘోరం ప్రమదయా సహ. ౨౨

టీక॥ శస్త్రసంపన్నా = ఆయుధ రణ్యమును; ప్రవిష్టా = ప్రవేశించిరి.
మహోఽగూర్ధినవారలును; చీరకృష్ణాజి ఇద్దఱుమనుష్యులునారిచీరలను గృ
నాంధిరౌ = నారచీరలును గృష్ణాజినం స్థాజినంబునుగట్టుకొని యాయుధధా
బునువస్త్రములుగాఁ గలవారలునగు; రులయి, ఒకస్త్రీనివెంటఁదీసికొని, భ
మానుషే = మనుష్యులు; ప్రమదయాస యంకరమగుదండకారణ్యఁబునకు వ
హ = స్త్రీతోఁగూడ; ఘోరం = భయం చ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.

కరమయిన; దండకారణ్యం = దండక

తౌ హత్యా తాంబ దుర్వృత్తా మపావరితౌ మహాభ
ఇయంబ రుధిరం లేషాం భగినీ మమ పాస్యతి. ౨౩

టీక॥ తౌ = ఆరామలక్ష్మణులను; దుర్వృత్తా మొక్క; రుధిరం = నెత్తురును ; పాస్య
తాం = దురాచారముగల ; తాంబ = తి = త్రాఁగఁగలదు.
అస్త్రీని; హత్యా = వధించి; అపావరిత తుం = మేలుబుటును; అహాభ = తగుదు
రు. ఇయం = ఈ; మమ = నాయొక్క; భ వనితనువధించిరందు ; నాభగినీయగు
గినీచ = తోఁబుట్టువును; లేషాం = వారల నీశూపకణభవారల నెత్తురుంఁద్రావును.
అని, తాత్పర్యము.

మనోరథోఽయ మిష్టోఽస్యా భగిన్యా మమ రాక్షసాః

మనోరథోఽయ మిష్టోఽస్యా భగిన్యా మమ రాక్షసాః

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము.

స ౧౯

శీఘ్రం సంపాద్యతాం తావ ప్రమథ్యస్వేన తేజసా. ౨౫

టీక॥ రాక్షసాః = రాక్షసులారా! గాఃసంపాద్యతాం = సంపాదించుట
మమ = నాయొక్క; అస్యాః = ఈ; భాగ్యః = భాగ్యముగాక.
న్యాః = తోడఁబట్టినదానియొక్క; రాక్షసులారా! మీరలుమీపరాక్ర
వ్యః = కోరఁబడిన; అనుం = ఈ; మనో = మనః; మంబున , నాసీతా రామలక్ష్మణులం
రథః = కోరిక; స్వేన = మీరైన; తేజ = జిహ్వ, నాతోడఁబట్టించాని కోరికను ,
సా = పరాక్రమముచేత; తావ = ఆరా నిర్ధించునట్లుగావిఁపుఁడు. అని, భరుం
మలక్ష్మణులను (చకారముచేత) నీతి దానదునలుపురి రాక్షసుల కాజ్ఞాపించె
ను; ప్రమథ్య = వధించి; శీఘ్రం = శీఘ్రము ను. అని, తాత్పర్యము.

ఇతి ప్రతిసమాదిప్తా రాక్షసాస్తే చతుర్దశ

తత్ర జగ్తు స్తయా సార్థం ఘనా వాతేరితా యథా. ౨౬

టీక॥ తే = ఆ; రాక్షసాః = రాక్షసులారా! యిరి.
మలు; చతుర్దశ = పదునలుపురు; ఇ అంతనాపదునలుపురు రాక్షసులు,
తి = ఇట్లు; ప్రతిసమాదిప్తాః = అజ్ఞాపించి భరునియాజ్ఞ నుశిరసావహించి , వా
పఁబడినవారలయి ; వాతేరితాః = వా యువేగచోదితంబులగు మేఘంబులకై వ
యువుచేఁబ్రేరింపఁబడిన ; ఘనాయ ది, నతివేగంబున, నాశూపకణభతోఁ
థా = మేఘంబులుంబోలె ; తయాసా గూడ, రామునియొశ్రమంబునకుఁ బో
ధకం = ఆశూపకణభతోఁగూడ; తత్ర = యిరి. అని, తాత్పర్యము.
ఆరామాశ్రమమునకు; జగ్తుః = పో

తతస్తు తే తం సమదగ్ర తేజసం

తథాపి తీక్ష్ణప్రదరా నిశాచరాః

నశేకు రేనం సహసా ప్రహరితతుం

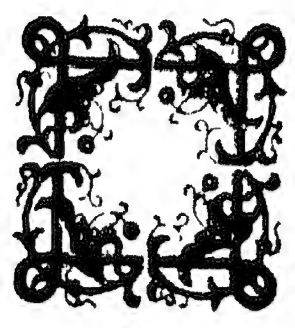
వనద్విపా దీప్త మివాగ్ని ముత్థితమ్. ౨౭

టీక॥ తతస్తు = అంతను; తథా = ఆ
ట్లు; తీక్ష్ణప్రదరాఅపి = కఠకుబాణము
లుగలవారలయ్యు; తే = ఆ; సకాచ
రాః = రాక్షసులు; సముదగ్ర తేజసం =
మిక్కిలియునున్నతమయినకాంతిగల ;
ఉత్థితం = లేచిన; తం = ఆ; ఏనం = ఈ
రాముని; వనద్విపాః = అడవియేనుం
గులు; దీప్తం = మందుచున్న ; అగ్నిమి
వ = నిప్పునువలె; సహసా = శీఘ్రమున;
ప్రమదితం = కొట్టుటకు; నశేకుః =

చాలరైరి.
అంత, నారాక్షసులుకఠకుబాణం
బులుచేతంగలవారలయ్యు, మహాతేజం
దునుదమ్ముఁజూచి యెదుర్కొన్నవాఁ
డువగురాముఁజూచి, నడవియేనుం
గులమందుచున్నకాచిఁబచ్చంజూచిభయ
పడునట్లు, వెఱఁగంది, ప్రహరింపం
జాలకయూరకుండిరి.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే, ఏకోనవింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండైకోనవింశస్సర్గటిక,
ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౨౭౧

స ౨౦

(౨)

వింశసర్గ ప్రారంభః.

తతశ్చ పక్షిణాః ఘోరా రాఘవాశ్రమ మాగతా
రక్షసా మాచచక్షే తౌ భ్రాతౌ సహ సీతయా. ౧

టీక॥ తతః=అంతః; ఘోరా = భయంకరయగు; శ్చ=చ; పక్షిణాః=పక్షిణములు; రాఘవాశ్రమం= రామునియాశ్రమమును; ఆగతా=పొందినదై; సీతయా=సీతతోఁగూడ; తౌ=ఆ; భ్రాతౌ=ఆనందములను; రక్షసాం=రాక్షసులకు; ఆచచక్షే=చెప్పెను.	అంత, భయంకరాకారయగు శ్చ=పక్షిణములు, రాముని యాశ్రమంబునకు వచ్చి, సీతారామలక్ష్మణులను, ఆరాక్షసులకుంజూపెను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

తే రామం పక్షిణాలాయా మపవిష్టం మహాబలమ్
దదృశు స్సీతయా సాధకం వై దేహ్య లక్ష్మణేనచ. ౨

టీక॥ తే=ఆరాక్షసులు; మహాబలం=ఆధికమయినబలముగలవాఁడును; వైదేహ్య=విదేహరాజపుత్రియగు; సీతయా=సీతతోను; లక్ష్మణేనచ సాధకం=లక్ష్మణునితోనుం గూడ; పక్షిణాలాయాం=పక్షిణాలయందు; ఉపవిష్టం=కూచకండియున్నవాఁడునగు; రామం=రాముని; దదృశుః=చూచిరి.	ఆరాక్షసులు, పక్షిణాలయందు, జనకమహారాజపుత్రియగు సీతతోను లక్ష్మణునితోనుం గూడఁ గూచకండియున్న మహాబలుండగు రాముఁజూచిరి. అని, తాత్పర్యము.
---	---

తా దృష్ట్వా రాఘవ శ్రీమా నాగతా తాంచ రాక్షసీమ్
అబ్రవీ ఛ్చాతరం రామో లక్ష్మణం దీప్తవేదసమ్. ౩

<p>టీక॥ శ్రీమాన్ = కాంతిమంతుండు ను; రాఘవః = రాఘవంశమునంబుట్టిన వాఁడునగు; గామః = రాముఁడు ; ఆగ తాన్ = వచ్చిన; తాన్ = ఆరాక్షసుల ను; తాన్ = ఆ; రాక్షసీంచ = శూపకా ఖను; దృష్ట్యా = చూచి ; దీప్తతేజసః = జ్వలించుచున్నకాంతిగల ; భ్రాతరం =</p>	<p>తమ్ముఁడైనలక్ష్మణునిగూచిక ; అబ్రవీ త్ = చెప్పెను. శ్రీమంతుండగు రాముండు, అపదున లువురు రాక్షసులును శూపకాఖయు వచ్చటంబూచి , మహాతేజుండగు త మ్ముండులక్ష్మణునితోఁగట్లని చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

మహాతకం భవ సౌమిత్రే సీతాయాః ప్రత్యనంతరః
ఇమా నస్యా వధిష్యామి పదవీ మాగతా సహ. ౪

<p>టీక॥ సౌమిత్రే = లక్ష్మణుఁడా ! ము హాతకం = కొంచెముసేపు; సీతా యాః = సీతయొక్క; ప్రత్యనంతరః = ద గ్గి అనుండువాఁడవు; భవ = అగుము. ఆ స్యాః = ఈశూర్పణఖయొక్క; పదవీం = మాగకమును; ఆగతాన్ = పొందిన, ఇమాన్ = ఈ రాక్షసులను; ఇహ = ఇ</p>	<p>ప్పుడు; వధిష్యామి = చంపెదను. లక్ష్మణుఁడా ! నీవుకొంచెముసేపు సీతయొద్దనుండుము; నేనిప్పుడు, ఈశూ పకాఖకుఁగావచ్చిన రాక్షసుల వధిం చివుచ్చెదను- అని రాముండు, లక్ష్మణు నితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

వాక్య మేత త్తత శ్చృత్వా రామస్య విదితాత్మనః
తథేతి లక్ష్మణో వాక్యం రామస్య ప్రత్యపూజయత్. ౫

<p>టీక॥ తతః = అంత; లక్ష్మణః = లక్ష్మ ణుఁడు; ఏతత్ = ఈ; విదితాత్మనః = తెలియఁబడినపరమాత్మగల ; రామ స్య = రామునియొక్క ; వాక్యం = మాటను; శ్రుత్వా = విని; తథేతి = అ</p>	<p>ట్లేయని; రామస్య = రామునియొక్క ; వాక్యం = మాటను; ప్రత్యపూజయత్ = గౌరవించెను. అంత, లక్ష్మణుండు, పరమాత్మ నే త్తయగురామునిమాటనువిని , అట్లు</p>
--	--

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౨౭౩

స ౨౦

యని, రామనియాజ్ఞ చొప్పునం , బ్రవతించెను. అని, తాత్పర్యము.

రాఘవోపి మహా చ్ఛాపం చామీకరవిధూషితమ్
చకార సజ్యం ధమాకత్తా తాని రక్షాంసి చాబ్రవీత్. ౬

టీక ధమాకత్తా = ధమకస్వభా	లను గూర్చియు; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
వుండగు; రాఘవోపి = రాముండును ;	ధమాకత్తుండగు రాముండును ,
చామీకరవిధూషితం = బంగారముచేస	గాంచనభూషితం గు మహాధనువునె
లంకరింపఁబడిన; మహాత్ = గొప్పదగు;	కుగ్రపెట్టి , యారాత్రనులఁజూచి ,
చ్ఛాపం = ధనుస్సును; సజ్యం = అల్లెత్రా	యిట్లని, చెప్పెను.
టితోఁగూడినదాఁగ; చకార = చేసె	అని, తాత్పర్యము.
ను. తాని = ఆ; రక్షాంసి చ = రాక్షసు	

పుత్రౌ దశరథస్యావాం భాగైః శౌ రామలక్ష్మణౌ
ప్రవిష్టౌ సీతయా సాధకం దుశ్చరం దండకావనమ్. ౭

టీక ఆవాఁ = మేము; దశరథస్య = ద	ప్రవేశించినాము.
శరథునియొక్క; పుత్రౌ = కొడుకులము.	మేముదశరథమహారాజు కొడుకుల
భాగైశ్చ = అన్నదమ్ములము. రామల	ము; అన్నదమ్ములము; మాపేరురామ
క్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులను పేరుగలవార	లక్ష్మణులు; ఈవిడపేరుసీత ; ఈవిడ
లము. సీతయా సాధకం = సీతతోగూ	తోఁగూడదుగఁమంటగు నీదండకార
డ; దుశ్చరం = పొందఁగూడని; దండకా	ణ్యంబునకువచ్చినాము.
వనం = దండకారణ్యమును; ప్రవిష్టౌ =	అని, తాత్పర్యము.

ఫలమూలాశనౌ దాంతౌ తాపసౌ ధమకచారిణౌ
వసంతౌ దండకారణ్యే కిషధక ముపహింసథ. ౮

టీక ఫలమూలాశనౌ = పండ్లును	ను; దాంతౌ = ఇంద్రియనిగ్రహము గల
గడ్డలును ఆహారముగాఁ గలవారలము	వారలును; తాపసౌ = ఋషులును ; ధ

మకారానౌ = ధమకమునాచరించు	చెదరు.
వారలును; దండకారణ్యే = దండకారణ్యమునందు;	వసంతౌ = వాసమునే
యుచున్నవారలమునగు; ఆవాం (అ	ధర్మాచరణంబుగావించుచు , దండ
ధ్యాహృతము) = మమ్ము; కిమథం =	కారణ్యంబుననున్నాము; మమ్మేలహిం
ఎందుకొటకు; ఉపహింసథం = హింస	సిం చెనరు? అని, తాత్పర్యము.

యుష్మాక్ పాపాత్త కాక్ హంతుం విప్రకారా న్మహాహవే
ఋషీణాంతు నియోగేన ప్రాప్తో హం సశరాయుధః.

టీక అహం = నేను; విప్రకారాక్ =	స్ఫులతోగూడినవాడనై; ప్రాప్తః =
హింసకులును; పాపాత్త కాక్ = పాప	వచ్చినాను.
స్వభావులునగు; యుష్మాక్ = మమ్ము;	నేను, ఋషినియోగంబున, సాధు
మహాహవే = గొప్పయుద్ధంబునందు;	హింసకులరును బాపాత్తులరునగుమి
హంతుంతు = వధించుటకును; ఋషీ	మ్ము యుద్ధంబునవధించుటకైయే, ధ
ణాం = ఋషులయొక్క; నియోగేన =	నుబాణంబులుధరించియిచ్చటికివచ్చి
ఆజ్ఞ చేత; సశరాయుధః = బాణధను	నాను. అని, తాత్పర్యము.

తివ్యతై వాత్ర సందుష్టా నోపావతితు మహాథ
యది ప్రాణై రిహాథోవా నివతథ్యం నిశాచరాః. ౧౦

టీక సందుష్టాః = మిక్కిలియుదు	పొందు.
ష్టులరయిన; నిశాచరాః = రాక్షసుల	దుష్టాత్తులగురాక్షసులారా! ఇ
రా! అలై వ = ఇచ్చటనే; తివ్యత = ని	చ్చటనే నిలువుడు; మిమ్మువధించెదను;
లువుడు. ఉపావతితుం = దగ్గిఱకు	పైకిరావలదు; మీకుఁబ్రాణాపేక్షకల
వచ్చుటకు; నాహాథ = తగరు. ఇ	దేని పాటిపొందు; అనిరాముండారా
హ = ఈలోకమున; ప్రాణైః = ప్రాణ	క్షసులతోఁజెప్పెను.
ములచేత; అథోవాదివా = ప్ర	అని, తాత్పర్యము,
యోజనముకలదేని; నివతథ్యం =	

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౨౭౫

స ౨౦

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా రాక్షసా స్తే చతుర్దశ
ఉచు ర్వాచం సుసంక్రుద్ధా బ్రహ్మఘ్నా శ్శూలపాణయః. ౧౧

<p>టీక బ్రహ్మఘ్నః=బ్రాహ్మణులంజం పువారలును;శూలపాణయః=శూలము లుచేతులంగలవారలునగు; తే=ఆ;రా క్షసాః=రాక్షసులు;చతుర్దశ= పదు నలుపురు;తస్య = ఆ రామునియొక్క; తత్=ఆ;వచనం = మాటను ; శ్రు త్వా=విని;సుసంక్రుద్ధాః = మిక్కిలి</p>	<p>యుఁగోపించినవారలయి ; వాచం= మాటను;ఉచుః=పలికిరి. బ్రాహ్మణ ఘాతకులగు నాపదున లుపురురాక్షసులు , రామునిమాటను విని , చేతుల శూలంబులు గ్రాలఁ, బరమకుపితులయి,యిట్లని,పలికిరి. అని,తాత్పర్యము.</p>
--	---

క్రోధ ముత్పాద్య నో భతుః ఖరస్య సుమహాత్మనః
త్వమేవ హాస్యసే ప్రాణా నద్యాస్తాభి హాతో యుధి. ౧౨

<p>టీక సుమహాత్మనః = మిక్కిలి యు నధికమయిన పరాక్రమముగల; నః=మాయొక్క;భతుః = ప్రభువ యిన;ఖరస్య=ఖరునకు;క్రోధం = కో పమును;ఉత్పాద్య=పుట్టించి;త్వమేవ= నీవే; అద్య=ఇప్పుడు;యుధి = యుద్ధ మునందు;అస్తాభిః = మాచేత; హ తః=వధింపఁబడినవాడై;ప్రాణాన్=</p>	<p>ప్రాణములను;హాస్యసే = విడువఁగ లవు. మహా పరాక్రమశాలియగు మా దొరఖరునికిఁ గోపముగలుగునట్లు గా వించినావు,కావున, నీవెయిప్పుడుయు ద్ధంబున మాచేవధింపఁబడిన వాడవై ప్రాణంబులువిడువఁగలవు. అని,తాత్పర్యము.</p>
--	--

కాహి తే శక్తి రేకస్య బహూనాం రణమూర్ధని
అస్తాక మగ్రత స్సాతుం కిం పున ర్యోద్ధ మాహవే. ౧౩

<p>టీక ఏకస్య=ఒక్కఁడవయిన;తే= నీకు; రణమూర్ధని=యుద్ధాగ్రమునం</p>	<p>దు; బహూనాం=పెక్కింఁడమయిన; అస్తాకం=మాయొక్క ; అగ్రతః =</p>
--	---

ముందట; స్థాతుం=నిలుచుటకు; శక్తిః= సామర్థ్యము; కాహి= ఏది? ఆహావే= యుద్ధమునందు; యోద్ధుం=పోరుటకు; కింపునః=చెప్పనేల?

నీవొక్కండవు యుద్ధంబునఁ బె క్కండ్రమగుమాయెదుట నిలుచుటకేని సమర్థుండవుకావు; ఇంకఁబోరంజాలవనిచెప్పనేల? అని, తాత్పర్యము.

ఏహి బాహుప్రయుక్తై నః? పరిఘై శూలపట్టిసైః
ప్రాణాం స్త్యత్యసి వీర్యంచ ధనుశ్చ కరపీడితమ్. ౧౪

టీక॥ ఏహి=రమ్ము.నః = మాయొక్క; బాహుప్రయుక్తైః= చేతులచేఁ బ్రయోగింపఁబడిన; పరిఘైః=ఇరుపగుదియలచేతను; శూలపట్టిసైః=శూలములచేతను అడ్డకత్తులచేతను; ప్రాణాన్=ప్రాణంబులను; వీర్యంచ=పరాక్రమమును; కరపీడితం=చేతంబట్టుకొనఁబడిన; ధనుశ్చ=వింటిని; త్యత్యసి=విడువఁ

గలవు.

యుద్ధంబునకురమ్ము; మేముప్రయోగించు పరిఘశూలపట్టిసంబుల, హీనపరాక్రముండవై, ధనుస్సు జాఱవిడిచి, ప్రాణంబులువిడువంగలవు. అని యారాక్షసులు, రామునితోఁజెప్పిరి.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యేవ ముక్త్యా సంక్రుద్ధా రాక్షసాస్తే చతుర్దశ
చిక్షువుస్తాని శూలాని రాఘవం ప్రతి దుజయమ్. ౧౫

టీక॥ తే=ఆ; రాక్షసాః = రాక్షసులు; చతుర్దశ = పదునలుపురు; ఇతి=అని; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్యా = చెప్పి; సంక్రుద్ధాః = మిక్కిలియుఁగోపమునొందినవారలయి; దుజయం = జయింపనలవిగాని; రాఘవంప్రతి = రామునిగూచి; తాని = ఆ; శూలాని=

శూలములను; చిక్షివుః=వేసిరి.

ఆపదునలుపురు రాక్షసులు, ఇట్లు చెప్పి, కోపంబినుమడింప, దుజయండగు రామునిమీఁదికి, దమచేతిశూలంబులవేసిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తాని గూలాని కాకుండు స్వమస్తాని చతుదశ
తావద్భి రేవ చిచ్ఛేద శరైః కాంచన భూషణైః. ౧౬

టీక॥ కాకుత్స్థః = రాముండు; తా
ని = ఆ; శూలాని = శూలంబులను; చక్ష
దశ = పదునాలుగింటిని; సమస్తాః =
అన్నింటిని; తావద్భిరేవ = అన్నియు
యైన; కాంచనిభివాషణ్ణే = బంగారి
ములయలంకారముగాగల; శక్తైః = బా

తతః పశ్య స్తవతేజా నా గాచాత్ సూర్యసన్నిభాత్
బ్రాహ్మ పరమక్రుద్ధ శ్చమవశ శీలాశితాత్, ౧౭

టీక॥ తతః=అంత; మహాతేజః=గిరిని; జగ్రాహ=గ్రహించెను.
అధికమయిన పరాక్రమముగల రామండు; పరమక్రుద్ధః=మిక్కిలియుఁగోపించినవాడై; సూర్యసన్నిభాః=సూర్యునితో సమానములను; శిలాశితాః=సానతాయయందు సానఁబెట్టఁబడి తీక్షణములయినవియునగు; నారాచాః=చాణములను; చతుదశ=పదునాలుగుబాణంబులను గ్రహించెను.
అని, తాత్పర్యము.

కృహీత్వా ధను రాయమ్య లక్ష్మ్యో నుద్దిశ్య రాక్షసాన్
ముమోచ రాఘవో బాణాన్ వజ్రాన్వ శతక్రతుః. ౧౨

టీక॥ రాఘవం=రామఁడు; గృహీ | న;లత్యౌక్=గుఱిగా; ఉద్దిశ్య=ఉద్దేశ్య
 త్వా=గ్రహించి;ధనుః=ధనస్సును; అ | శించి;బాణౌక్=బాణములను; శతక్ర
 యమ్య=వంచి;రాక్షసాక్=రాక్షసుల | తుః=దేవేంద్రుఁడు;వజ్రానివ=వజ్రము

లనువలె;ముమోచ=విడిచెను.

రాముండు, అట్లుబాణంబులు గ్రహించి, విల్లువంచి, రాక్షసుల నుద్దేశించి,

చి, దేవేంద్రుండువజ్రంబులంబ్రయోగించునట్లు, ఆబాణంబులనువారలపైఁ బ్రయోగించెను. అని, తాత్పర్యము.

రుక్తవ్రంఖాశ్చ విశిఖా దీప్తా హేమవిభూషితాః

తే భిత్వా రక్షసాం వేగా ద్వతౌంసి రుధిరాఘ్లాతాః. ౧౯

వినిష్ఠేతు స్తదా భూమా న్యమజ్జంతాః శనిస్వరాః

టీక॥ రుక్తవ్రంఖాశ్చ=బంగారుతోఁబూయఁబడినక్రిందిచివరలు గలవియు; దీప్తాః=ప్రకాశించుచున్నవియు; హేమవిభూషితాః=బంగారముచే నలంకరింపఁబడినవియునగు; తే=ఆబాణములు; తదా=అప్పుడు; వేగాత్ = వేగమువలన; రక్షసాం = రాక్షసులయొక్క; ద్వతౌంసి=ఱొమ్ములను; భిత్వా = భేదించి; రుధిరాఘ్లాతాః = నెత్తురుచేఁదడిసినవై; వినిష్ఠేతుః=వెడలినవి. అశని

స్వనాః=పిడుగుయొక్క ధ్వనివంటిధ్వనిగలవై ; భూమా=నేలయందు; న్యమజ్జంత=మునింగినవి.

బంగారముతోఁబూయఁబడిన పింజలుగలవియు, గాంతిమంతంబులును గాంచనాలంకృతంబులునగు నాబాణంబులు, వేగంబుననారాక్షసులవక్షంబులభేదించి, నెత్తురుతోఁగూడ, నావలికివెడలి, పిడుగులుంబోలెభూమినిభేదించుకొనిపోయినవి. అని, తాత్పర్యము.

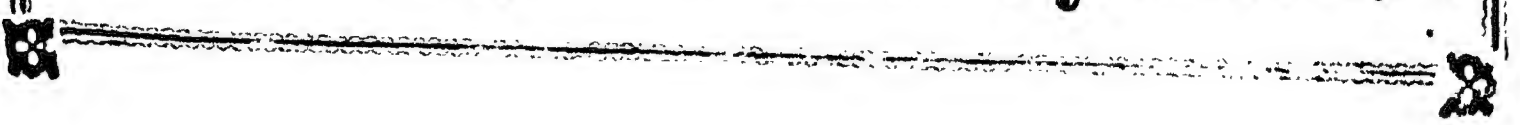
తే భిన్నహృదయా భూమా భిన్నమూలాశ్చ ద్రుమాః. ౨౦

నిపేతు శోణితద్రాక్షం గా వికృతా విగతానవః

టీక॥ తే=ఆరాక్షసులు; భిన్నహృదయాః=భేదింపఁబడినఱొమ్ముగలవారలయి; శోణితద్రాక్షం గాః= నెత్తురుచేఁదడిసినదేహగలవారలయి; వికృతాః=వికారముగలవారలయి ; భూమా=నేలయందు; భిన్నమూలాః=న

ఱకఁబడినవేళ్లుగల; ద్రుమాశ్చ=వృక్షములువలె; నిపేతుః=పడిరి.

ఆరాక్షసులు, బాణంబులచేఱొమ్ములుపగుల, నెత్తుటందోఁగూడు, వికృతకారులయి, ప్రాణంబులువిడిచి, భిన్నమూలంబులగువృక్షంబులుంబోలె, నె

లంబడిరి, అని, తాత్పర్యము.

తాకదృష్ట్యాపతితాక భూమా రాక్షసీ క్రోధమూర్ఛితా. ౨౧
పరిత్రస్తా పున తత్ర వ్యసృజదైర్భవస్వనాక

టీక॥ క్రోధమూర్ఛితా = కోపము వ్యసృజత్ = విడిచెను.
చేవ్యాపింపబడిన; రాక్షసీ = శూర్ప షరమకుషితయగు నాశూర్పణఖ,
ణఖి; భూమా = నేలయందు; పతి యట్లుమృతలై నేలంబడిన రాక్షసులం
తాక = పడిన; తాక = ఆ రాక్షసులను; జూచి, భయమనొంది, మఱలనచ్చట,
దృష్ట్యా = చూచి; పరిత్రస్తా = భయప భయంకరంబుగా నుజుచెను.
డినదై; పునః = మఱల; తత్ర = అచ్చట; అని, తాత్పర్యము.
తై రవస్వనాక = భయంకరధ్వనులను;

సా నదంతీ పున నాకదం జవా చ్ఛూపణఖా పునః. ౨౨
ఉపగమ్య ఖరం సాతు కించి త్సంశుష్కశోణితా
పపాత పునరేవాతాక సనిర్యాసేవ సల్లకీ. ౨౩

టీక॥ సా = ఆ; శూపణఖా = న; సల్లకీవ = అందుగుచెట్టువలె; పపా
శూపణఖ; పునః పునః = మాటిమా థత = పడెను.
టికి; నాదం = అటపును; నదంతీ = చేయు ఆశూపణఖ, అట్లు, మాటిమాటి
చు; కించిత్సంశుష్కశోణితా = కొం కిభయంకరంబుగా నుజుచు, వేగంబు
చెముఎండిన నెత్తురుగల; సా = ఆశూ నఖరునియొద్దకుఁబోయి, మఱలఁబరమ
పణఖ; జవాత్ = వేగమువలన; ఖరం = దుఃఖితయయి, నెత్తురుకొంచెమెండి
ఖరుని; ఉపగమ్యతు = పొందినంతనె; యుండుటఁజేసి, నిర్యాససహితంబగు
పునరేవ = మఱలనే; ఆతాక = దుఃఖిత నందుగుచెట్టుకై వడి, నేలంబడెను.
యయి; సనిర్యాసా = బంకతోఁగూడి అని, తాత్పర్యము.

భ్రాతు స్సమీపే శోకాతాక ససజ్జా నినదం ముహూః
సస్వరం ముముచే బాష్పం విషణ్ణవదనా తదా. ౨౪

అం ప్రతిపగాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౨౦

టీక॥ సా(అధ్యాహృతము) = ఆ	సన్వరిం = భవనితోఁగూడ నట్లుగా; బా
శూపకాఖి; భామిం = ఖరునియొక్క;	వృం = కన్నీటి; ముముచే = విడిచినది.
సమీపే = సమీపమునందు; శోకా	అట్లుశూపకాఖి, ఖరుని సమీపంబున
తా = దుఃఖిపీడితయ్యి; ముహుః =	జేరి, పలుమాటలుచానావిధంబులనఱ
పలుమాటలు; నినదం = భవనిని; సనజ =	చి, దుఃఖితయ్యి, రోదనంబు సేయు
విడిచినది. తదా = అప్పుడు; విషణ్ణవ	చు, గన్నీళ్లు విడిచెను.
దనా = దుఃఖితమయిన ముఖముగలదై;	అని, తాత్పర్యము.

నిపాతితాన్ దృశ్య రణేతు రాక్షసాన్
ప్రధావితా శూర్పణఖా పునస్తతః
వధంచ తేషాం నిఖిలేన రక్షసాం
శశంస సర్వం భగినీ ఖరస్య సామ్

టీక॥ భగినీ = తోడఁబుట్టినదగు; సా = ఆ;	ను; సర్వం = అంతను; శశంస = చెప్పెను.
శూపకాఖి = శూపకాఖి; రణే =	ఖరునితోడఁ బుట్టినదగు శూపకా
యుద్ధమునందు; నిపాతితాన్ = చంపఁ	ఖి, యాపదునలుగురు రాక్షసులు యు
బడిన; రాక్షసాన్ = రాక్షసులను; దృశ్య	ద్ధంబున హతులగుటఁజూచినంతనె, య
తు(దృష్టాతు) = చూచినంతనె; తతః =	చోఁగిలువక పరుగెత్తి ఖరుని యుద్ధకుఁ
అంత; పునః = మఱి; ప్రధావితా = పరు	బోయి, యా రాక్షసులందఱు హతుల
గెత్తివదై; ఖరస్య = ఖరునకు; నిఖిలేన =	గుట మొదలుగా సమాచారమంతయు
సాకల్యము చేత; తేషాం = ఆ; రక్షసాం =	నతనితోఁజెప్పెను.
రాక్షసులయొక్క; వధంచ = చంపుట	అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే, వింశస్కంధః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండ వింశస్కంధ టీక,
ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౨౦౧

స ౨౧

(౨)

ఏ క విం శ స గ క ప్రా రం భః.

స పునః పతితాం దృష్ట్వా క్రోధా చ్ఛార్పణఖాం ఖరః
ఉకాచ వ్యక్తయా వాచా తా మనథాథక మాగతామ్. ౧

టీక॥ సః=ఆ; ఖరః = ఖరుండు; పు	శూపణఖనుగూచిక; ఉవాచ = చె
నః=మఱల; పతితాం=పడిన; శూపణ	ప్పెను.
ణఖాం=శూపణఖను; దృష్ట్వా=చూ	అఖరుండు , అట్లు నేలంబడినశూ
చి; క్రోధాత్=కోపమువలన ; వ్యక్త	పణఖంజూచి, కుడితుండై , రాక్షస
యా=స్పష్టమయిన; వాచా=మాటచే	వినాశాథకమువచ్చినయాశూపణఖ
త; అనథాథకం = అనథకమకొఱ	తో, స్పష్టవాక్యంబున, నిట్లనిచెప్పెను.
కు; ఆగతాం = వచ్చినట్టి; తాం= ఆ	అని, తాత్పర్యము.

మయా త్విదానీం శూరా స్తే రాక్షసా రుధిరాశనాః
త్వత్ప్రియాథకం వినిదిక్ష్వాః కిమథకం రుద్యతే పునః. ౨

టీక॥ మయా = నాచేత; త్విదానీం	దుకొఱకు; రుద్యతే=ఏడ్చుటయగు చు
తు=ఇప్పుడే; త్వత్ప్రియాథకం=నీసం	న్నది?
తోవముకొఱకు; రుధిరాశనాః=నెత్తు	నేను, ఇప్పుడే, నీకొఱకు , శూరులు
రెయాహారముగాఁగలవారలును; శూ	నురుధిరాహారులునగు నారాక్షసులం
రాః=యుద్ధములేనివారలునగు; తే =	బంపినానే; మఱలనేల రోదనము చేసె
ఆరాక్షసులు; వినిదిక్ష్వాః= సంపాదించి	దవు? అని, తాత్పర్యము.
నారు. పునః=మఱల; కిమథకం= ఎం	

భక్తా శ్చైవా నురక్తాశ్చ హితాశ్చ మమ నిత్యశః
ఘ్నంతోపి న నిహంతవ్యా న నకుర్య ర్వచో మమ. ౩

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౨౧

<p>టీక॥ తే(అధ్యాహృతము) = ఆ రాత్రి క్షులు; నిశ్శయః = ఎల్లప్పుడును; మమ = నాకు; భక్తాశ్చైవ = భక్తులును. అర్చకాశ్చ = స్నేహముగలవారును. హితాశ్చ = మేలు సేయువారలును, ఘ్నంతోషి = వధించువారలును. ననిహంతవ్యాః = వధింపనలవిగానివారలు. మమ = నాయొక్క; వచః = మాటలు; నన</p>	<p>వర్త్యః = చేయకుండురు. ఆ రాక్షసులు, ఎల్లప్పుడును, నాకు భక్తులయి, నాయొననురాగముగలిగి, నాకు మేలు సేయుచుండువారలు ; ఎట్టి వారలైన శత్రువులవధింపంజాలినవారు; ఎదిరికిజయింపనలవిగానివారలు; వారలు నాయొక్క మీఱరు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

కి మేత చోర్నితు మిచ్చామి కారణం యత్యతే త్తనః
హానాథేతి వినదంతీ సర్వపల్లవసి షితే. ౪

<p>టీక॥ యత్యతే = దేనినిమిత్తము యి; పునః = మఱి; హానాథ = అయ్యో నాథుండా! ఇతి = అని; వినదంతీ = అ ఱచుచు; సపవత్ = సపమువలె; షితే తే = ఘామియందు; పల్లవసి = పొరలు చున్నావో; ఏతత్ = ఈ; కారణం = కారణము; కిం = ఏమి? శ్రోతుం = వినుటకు;</p>	<p>ఇచ్చామి = కోరుచున్నాను. అట్లుండగా, మఱినిప్పుడువచ్చి, “అయ్యోనాథుండా!” యనికోదనంబు సేయుచు సపముంబోలె నేలంబొరలుచున్నావే ; ఇందుకు కారణమేమి? చెప్పుము; నీనంగోరెదను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

అనాథవద్విలపసి నాథేతు మయి సంస్థితే
ఉత్తిస్తో త్తిష్ఠ మాభైషీ రైక్ష్యం త్యజ్యతా మిహ. ౫

<p>టీక॥ నాథే = నాథుండనగు ; మయి = నేను; సంస్థితేతు = ఉండగానే; అనాథవత్ = నాథుండు లేనివాడువలె ; విలపసి = ఏడ్చుచున్నాను. ఉత్తిస్తో త్తి</p>	<p>ష్ఠ = లేమ్ము లేమ్ము. మాభైషీః = భయపడకుము. ఇహ = ఇప్పుడు; రైక్ష్యం = దుఃఖము; త్యజ్యతాం = విడువఁబడుఁగాక.</p>
---	---

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౨౮౩

స ౨౧

నేనునాధుండనుండగానే , నీవనా విడువుము; అని, ఖరుండు, శూపణఖ
థవలెరోదనము సేయుచున్నావేల? తె తోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
మ్ములెమ్ము; ధయపడవలదు; దుఃఖము

ఇత్యేవ ముక్తా దుర్ధవా ఖరేణ పరిసాంత్వితా
విమృజ్య నయనే సాస్త్రే ఖరం భ్రాతర మబ్రవీత్. ౬

టీక॥దుర్ధవా = ఎదిరింపఁనలవి నిగూచి; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
గానిదగుశూపణఖ; ఇత్యేవం = అని అట్లుఖరుండునానావిధవచనంబుల
యిట్లు; ఖరేణ = ఖరునిచేత; ఉక్తా = చె ననూనయింప , దుర్ధవాయగునా
ప్పఁబడినదై; పరిసాంత్వితా = ఊట కూపణఖ , కన్నీళ్లందుడుచుకొని,
డింపఁబడినదై; సాస్త్రే = కన్నీళ్లతోఁగూ యన్నయగుఖరుంబొచి , యిట్లుని, చె
డిన; నయనే = కన్నులను; విమృజ్య = తుడి ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
చి; భ్రాతరం = అన్నయగు; ఖరం = ఖరు

అస్తి దానీ మహం ప్రాప్తా హృతశ్రవణనాసికా
శోణితౌఘపరిక్లిన్నా త్వయా వ పరిసాంత్వితా. ౭

టీక॥ ఇదానీం = ఇప్పుడు; అహం = ఊటడింపఁబడినదానను; అస్తి = అగుచు
నేను; హృతశ్రవణనాసికా = అపహ న్నాను.
రింపఁబడిన జెవులును ముక్కునుగల ఇప్పుడు, నేనుముక్కుజెవులం బోఁ
దాననై; శోణితౌఘపరిక్లిన్నా = నె గొట్టుకొనినెత్తుటఁదోఁగుచు , నిచ్చ
త్తురుసమూహముచేతఁ దడుపఁబడిన టకిరాఁగానే, నీవునన్నుఁబడించితివి.
దాననై; ప్రాప్తా = వచ్చినదాననై; అని, తాత్పర్యము.
త్వయా = నీచేత ; పరిసాంత్వితా వ =

ప్రేషితాశ్చ త్వయా వీర రాక్షసాస్తే చతుర్దశ
నిహంతుం రాఘవం క్రోధా నృత్ప్రియాథకం సలక్షణమ్. ౮

టీక॥ పీఠ = పరాక్రమశాలివగుఖ	పదునలుపురు; ప్రేషితాశ్చ = పంపబ
రుఁడా! మత్ప్రియాథకం = నాసంతోష	డినారును.
ముకొఱకు; క్రోధాత్ = కోపమువలన;	పరాక్రమవంతుండవగు ఖరుఁడా!
సలత్క్షణం = లత్క్షణునితోఁగూడిన;	నీవు, నాకొఱకుఁ, గోపించి , రామల
రాఘవం = రాముని; నిహంతుం = వ	త్క్షణులవధించుటకు, నాపదునలుగుర
ధించుటకు; త్వయా = నీచేత; తే = ఆ;	రాక్షసులనుబంపినావు.
రాక్షసాః = రాక్షసులు ; చతుదశ =	అని, తాత్పర్యము.

తేతు రామేణ సామషాః శూలపట్టినపాణయః
సమరే నిహతా స్సర్వే సాయక్తై మమభేదిభిః. ౯

టీక॥ సామషాః = కోపముతోఁ	త; నిహతాః = వధింపఁబడిరి.
గూడినవారలును ; శూలపట్టినపాణ	ఆరాక్షసులందఱు , శూలంబులఁ
యః = శూలములునలడ్డకత్తులునుజే	బట్టినంబులంగొని , కోపంబున రాము
తులంగలవారలునగు; తేతు = ఆరాక్ష	నిపైకడర, యుద్ధంబున , నారాముం
సులును; సవే = అందఱును; సమరే =	దు , మమభేదకములగు బాణము
యుద్ధమునందు; రామేణ = రామునిచే	ల, వారలనందఱవధించెను.
త; మమభేదిభిః = జీవస్థానములనుభే	అని, తాత్పర్యము.
దించునట్టి; సాయక్తైః = బాణములచే	

తా దృష్ట్వా పతితా భూమా క్షణేనై వ మహాబలా
రామస్యచ మహాతక్రమ మహం స్త్రాసో భవన్తమ. ౧౦

టీక॥ క్షణేనైవ = స్వల్పకాలముననె;	గొప్పదగు; కమ = కార్యమును ; దృ
భూమా = నేలయందు; పతితా = ప	ష్ట్వా = చూచి; మమ = నాకు; మహా =
డిన; మహాబలా = అధికమయినబల	గొప్పదగు; త్రాసః = భయము; అభ
ముగల; తా = ఆరాక్షసులను; రా	వత్ = కలిగెను.
మస్య = రామునియొక్క; మహత్ =	క్షణమాత్రముననెయ్యట్టి మహాబల

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౨౫

స ౨౧

శాలులగు రాక్షసులు నేలం గూలుట నుంజూడ, నాకుమిక్కిలియుం భయం
యు, రామునియ మేయ పరాక్రమంబు బుగలిగినది. అని, తాత్పర్యము.

అహ మస్మి సముద్విగ్నా విషణ్ణాచ నిశాచర

శరణం త్వం పునః ప్రాప్తా సర్వతోభయదశిణీ. ౧౧

టీక॥ నిశాచర=భయండా! అహం=నేను; సముద్విగ్నా=భయమునొందినదానను; విషణ్ణాచ=దుఃఖితగు; అస్మి=అగుచున్నాను. సర్వతోభయదశిణీ=అంతటనుభయమునుజూచుదాననై; పునః=మఱల; త్వం=నిన్ను; శరణం=	అతిదుస్థుఁగా; ప్రాప్తా=పొందినాను. భయండా! నేను, భయంబు నొంది, దుఃఖితకన్తయై యున్నాను, ఎందుఁజూచినను నాకుభయమగుచున్నది; కావున, మఱలనిన్నే శరణుపొందినాను. అని, తాత్పర్యము.
---	--

విషాదనక్రాధ్యుషి తే పరిత్రాసో మిమామాలిని

కిం మాం న త్రాయసే మగ్నాం విపులే శోకసాగరే. ౧౨

టీక॥ విషాదనక్రాధ్యుషి తే=దిగులను మొసలిచేనధిష్ఠింపఁబడినదియు; పరిత్రాసోమిమామాలిని=భయముననులల పశ్చిగలదియు; విపులే=విశాలమునగు; శోకసాగరే=దుఃఖసముద్రమునందు; మగ్నాం=మనింగిన; మాం=నన్ను; న త్రాయసేకిం=రక్షింప	వా యేమి? దిగులను మొసలితోఁగూడినదియుభయమనుతరంగసమూహముతోఁగూడినదియునగువిశాలంబగుదుఃఖసముద్రంబునమునింగి పరితపించుచున్న నన్ను రక్షింపవా యేమి? అని, తాత్పర్యము.
--	--

ఏతేచ నిహతా భూమా రామేణ నిశితై శ్చరైః

యేపి మే పదవీం ప్రాప్తా రాక్షసాః పిశితాశనాః. ౧౩

టీక॥ పిశితాశనాః=మాంసమి	సాః=రాక్షసులు; మే=సాయొక్క; యాహారముగాఁగల; యే=ఏ; రాక్ష	పదవీం=మాగమును; ప్రాప్తాః=పొం
------------------------	--	------------------------------

<p>దినారో; ఏతేచాపి = వీరలును; భూ మా = నేలయందు; రామేణ = రాముని చేత; నిశితైః = తీక్షణములగు; శస్త్రైః = చాణములచేత; నిహతాః = వధింపఁ బడినారు.</p>	<p>నావెంబడివచ్చిన మాంసాహారు లగునారాక్షసులనుంగూడ, రాముండు తీక్షణబాణంబుల, వధించివుచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

మయి తే యద్యనుక్రోశో యది రక్షస్సు తేషుచ
రామేణ యదితే శక్తి స్తేజోవా స్తి నిశాచర. ౧౪
దండకారణ్య నిలయం జహీ రాక్షసకంటకమ్

<p>టీక॥ నిశాచర = ఖరుఁడా! తే = నీ కు; మయి = నాయందును; తేషు = ఆ; రక్షస్సుచ = రాక్షసులయందును; అను క్రోశోయది = దయకలుగునేని; రామే ణ = రామునితో; శుల్కా (అధ్యాహృత ము) = సమానమయిన; శక్తిః = బలము గాని; తేజోవా = పరాక్రమముగాని; అస్తియది = కలదేని; దండకారణ్య నిలయం = దండకారణ్యమెయ్యనికిప ట్టుఁగాగల; రాక్షసకంటకం = రా</p>	<p>క్షసులకుశత్రువయినరాముని; జహీ = వధింపుము. ఖరుఁడా! నీకునాయందునుఆరా క్షసులయందును, ప్రీతిగలిగియుండు నేని, నీవురామునకుసమానముగా బల పరాక్రమంబులుగలవాఁడవేని, దండ కారణ్యంబున రాక్షసకంటకుండగు నా రాముని వధింపుము. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

యది రామం మమామిత్రం నత్వ మద్య వధిష్యసి. ౧౫
తవచైవా గ్రతః ప్రాశాం స్త్యక్ష్యామి నిరపత్రపా

<p>టీక॥ త్వం = నీవు; అద్య = ఇప్పుడు; మ మ = నాయొక్క; అమిత్రం = శత్రువైన; రామం = రాముని; నవధిష్యసియది = వ ధింపవేని; అహం (అధ్యాహృతము) =</p>	<p>నేను; నిరపత్రపా = సిగ్గులేనిదాననై; తవ = నీయొక్క; అగ్రతశ్చైవ = ముం దటనే; ప్రాశాం = ప్రాణములను; త్య క్ష్యామి = విడిచెదను.</p>
--	--

నీవిప్పుడునాశశ్రువును రాముని వ నె ప్రాణంబులువిడిచెదను.
ధింపవేని , నేనిట్లుముక్కుంజెవులుపో అని,తాత్పర్యము.
గొట్టుకొని సిగ్గులేనిదాననై నీయెదుట

బుద్ధ్యాహ మనుపశ్యామి న త్వం రామస్య సంయుగే. ౧౬
స్థాతుం ప్రతిముఖే శ క్త స్సబలశ్చ మహాత్మనః

టీక||త్వం=నీవు;సబలశ్చ = సైన్య ధ్య=బుద్ధిచేత;అనుపశ్యామి=ఊహించుచున్నాను.
ముతోఁగూడినవాఁడవయ్యు ; సంయుగే=యద్ధమునందు; మహాత్మనః=అధికమయినపరాక్రమముగల ; రామస్య=రామునియొక్క; ప్రతిముఖే=ఎదుటను;స్థాతుం= నిలుచుటకు ; నశక్తః=సమర్థుకండవుకావు;ఇతి(అధ్యాహృతము)=అని;అహం=నేను ; బుద్ధ్యా=బుద్ధిచేత;అనుపశ్యామి=ఊహించుచున్నాను.
నీవు సైన్యంబుతోఁగూడిన వాఁడవయ్యు,యద్ధంబుననపరిమేయపరాక్రమశాలియగు రామునియెదుటనిలువం జాలవనినాబుద్ధికిఁదోచుచున్నది.
అని,తాత్పర్యము.

శూరమానీవ శూరస్త్వం మిథ్యారోపితవిక్రమః. ౧౭
మానుషో యో నశక్నోషి హంతుం తౌ ర మలత్క్షణౌ

టీక||యః(త్వం)=ఏనీవు ; మానుష=మనుష్యులయిన;తౌ=ఆ ; రామలత్క్షణౌ=రామలత్క్షణులను ; హంతుం=వధించుటకు; నశక్నోషి= చాలవో;సః(అధ్యాహృతము)=అట్టి;శూరమానీ=శూరుండవు గాకపోయినను శూరుండనని యహంకరించియున్న ; త్వం=నీవు;మిథ్యారోపితవిక్రమః=అసత్యవాక్యములచేనారోపించు కొనఁబడినపరాక్రమముగలవాఁడవై ; శూరఇవ=శూరుఁడవలె,భవసి (అధ్యాహృతము)=ఉన్నావు.
మనుష్యులగురా రామలత్క్షణుల వధింపఁజాలకున్నావుకావున , నీవెంతమాత్రముశూరుఁడవుకావు ; అయినను,బొంకులమాటలచే నేనుశూరుండననిచెప్పుకొని,మహాపరాక్రమశాలియగు శూరుండువలెనభినయించుచున్నావు.
అని,తాత్పర్యము.

రామేణ యదితే శక్తి స్తేజో వాస్తి నిశాచర. ౧౮

దండకారణ్యనిలయం జహి తం కులపాంసన

<p>టీక॥ కులపాంసన = వంశమునుఁ జె ఱచునట్టి; నిశాచర = భరుఁడా! తే = నీ కు; రామేణ = రామునితో; తుల్యా (అ ధ్యాహృతము) = సమానమయిన ; శక్తిః = బలముగాని; తేజోవా = పరా క్రమముగాని; అస్తియది = కలుగునె ని; దండకారణ్యనిలయం = దండకార</p>	<p>ణ్యమెయునికిపట్టుగాఁగల; తం = ఆరా ముని; జహి = వధింపుము. వంశమునుజెఱపఁ బుట్టినట్టి భరుఁ డా! నీవురామునంతటి బల పరాక్ర మంబులు గలవాఁడవేని, దండకారణ్యం బుననివసింపుచున్న రాముని వధింపుము. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

నిస్సత్వస్యాల్ప వీర్యస్య వాస స్తే కీదృశ స్త్విహ. ౧౯

అపయాహి జనస్థానా త్వరిత స్సహదాంధవః

<p>టీక॥ నిస్సత్వస్య = బలములేనివాఁడవు ను; అల్పవీర్యస్య = కొంచెమయిన పరా క్రమముగలవాఁడవునగు; తే = నీకు; ఇ హ = ఇచ్చట; వాసః = ఉనికి; కీదృశః = ఎట్టిది? త్వం (అధ్యాహృతము) = నీవు; త్వరితః = వేగిరపడినవాఁడవై; సహ దాంధవః = బంధువులతోఁగూడినవాఁ</p>	<p>డవై ; జనస్థానాత్ = జనస్థానంబుననుం డి; అపయాహి = పోమ్ము. దుర్బలుండవుస్వల్పపరాక్రమండు వునగు నీవుభయంకరంబగునీజనస్థానం బుననుండఁదగవు; కాఁబట్టిబంధుసహీ తంబుగా వేగంబుననిచ్చటనుండిపోమ్ము. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

రామ తేజోభిఘాతోహి త్వం షీఘ్రం వినశిష్యసి. ౨౦

<p>టీక॥ త్వం = నీవు; రామ తేజోభిఘా తః = రామునిపరాక్రమముచేతజయిం పఁబడినవాఁడవై; షీఘ్రం = శీఘ్రము గా ; వినశిష్యసిహి = నాశమునొందఁ</p>	<p>గలవుగదా! లేనియెడ, నీవు , రామునితేజంబు నఁబరాజితుండవై నాశంబునొందుదు వు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౨౦౯

స ౨౧

సహి తేజ స్సమాయుక్తో రామో దశరథాత్మజః
భ్రాతా చాస్య మహావీర్యో యేన చాస్తి విరూపితా. ౨౧

<p>టీక॥ దశరథాత్మజః = దశరథమహారాజుకొడుకైనఃసః= ఆ; రామః= రాముడు; తేజస్సమాయుక్తోహి= పరాక్రమముతోఁ గూడినవాఁడుగదా ! యేనచ=ఎవ్వనిచేతను; విరూపితా=విరూపగాఁజేయఁబడినదాననో;సః (అధ్యాత్మతము)=అట్టి; అస్య = ఈరామునియొక్క; బ్రాతాచ = తమ్ముడై</p>	<p>నలక్ష్మణుఁడును; మహావీర్యః= అధికమయినపరాక్రమముగలవాఁడు. దశరథ మహారాజ కుమారుండగు నారాముండుమహాతేజుండు ; నన్నువిరూపగాఁ జేసినయతనితమ్ముండు లక్ష్మణుండునుమహాపరాక్రమశాలి . అని, శూపణఖ ఖరునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ఏవం విలప్య బహుశో రాక్షసీ ప్రథితోదరీ
కరాభ్యా ముదరం హత్వా రురోద భృశదుఃఖతా. ౨౨

<p>టీక॥ ప్రథితోదరీ= పెద్దకడుపుగలశూపణఖ; ఏవం = ఇట్లు; బహుశః=అధికముగా; విలప్య = విలపించి; భృశదుఃఖతా= మిక్కిలియుదుఃఖమునొందినదై; కరాభ్యాం= చేతులచేత; ఉదరం=కడుపును; హత్వా = కొట్టి; రురోద=వీడ్చెను.</p>	<p>పెద్దకడుపుగల యాశూపణఖ , యిట్లునానావిధంబులవిలపించి, యంతదుఃఖంబుమఱియువృద్ధి నొందఁ , జేతులతో నుదరంబుమోఁదికొనుచు రోదనంబు గావించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఇత్యుషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే, ఏకవింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండైకవింశస్సర్గటీక,
ముగిసినది.

అ

ద్వా వింశ స గ ప్రారంభః.

ఏవ మాధషికత శ్శూర శ్శూర్పణఖ్యా ఖర స్తథా
ఉవాచ రక్షసాం మధ్యే ఖరః ఖరతరం వచః. ౧

టీక॥ శూరః=యద్ధమునందుభయము	ఉవాచ=పలికెను.
లేనివాఁడగు; ఖరః=ఖరుఁడు; తదా=అ	శూరుండగుఖరుండు, ఇట్లు శూర్ప
ప్పుడు; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క;	ణఖ రాక్షసులనడుమందన్నవమానింప,
మధ్యే=నడుమునందు; ఏవం=ఇట్లు; ఆ	దారుణాకారుండై, భయంకరం బగు
ధషికతః=అవమానింపఁబడినవాఁడై;	వాక్యంబున, నిట్లని, పలికెను.
ఖరః=ఉగ్రుండై; ఖరతరం = మిక్కిలి	అని, తాత్పర్యము.
యుఁ బరుషమయిన; వచః= మాటను;	

తవా వమానస్రభవః క్రోధో య మతులో మమ
నశక్యతే ధారయితుం లవణాంభ ఇవోత్థితమ్. ౨

టీక॥ తవ= నీయొక్క;	అవమాన	కు; నశక్యతే=అలవిగాకున్నది.
ప్రభవః=అవమానమే కారణముగాఁ	నీకుఁగలిగినయవమానముచే నాకి	
గల; అతులః=సరిలేని; అయం= ఈ;	ప్పుడు మితిలేనికోపము గలిగినది; ప్ర	
మమ=నాయొక్క;	క్రోధః=కోపము;	శయకాలమునందుఁ బొంగినసముద్రజ
ఉత్థితం=లేచిన; లవణాంభ ఇవ=సము	లమునువలెదాని నిప్పుడు నిలుప నలవి	
ద్రజలమువలె; ధారయితుం=నిలుపుట	గాదు. అని, తాత్పర్యము.	

న రామం గణయే వీర్యా న్నానుషం క్షీణజీవితమ్
ఆత్మదుశ్చరితైః ప్రాణాన్ హతోయోద్య విమోక్ష్యతి. ౩

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు ; ఆత్మదుశ్చరితైః = తనదుష్టకార్యములచేత; హ

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము.

౨౯౦

స ౨౨

తః=కొట్టబడినవాడై; అద్య= ఇప్పుడు; ప్రాణాన్=ప్రాణములను; విమోక్ష్యతి= విడువఁగలఁడో; తం (అధ్యాత్మతము)=అట్టి; మానుషం = మనుష్యుండును; క్షీణజీవితం=నశించినయాయుస్సుగలవాఁడునగు ; రామం=రాముని; వీర్యాత్=పరాక్రమమువలన; నగ

ణయే=లెక్క పెట్టను.

మనుష్యుండును నష్టాయువునగు రామునిపరాక్రమంబున నెంతమాత్రమున రకు సేయను ; అకండుతానుగావించిన దుష్టకార్యంబులకు ఫలముగా నిప్పుడు ప్రాణంబులవిడువఁబోవుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

బాష్ప స్సంహ్రీయతా మేష సంభ్రమశ్చ విముచ్యతామ్
అహం రామం సహభ్రాత్రా నయామి యమసాదనమ్. ౪

టీక॥ వీషః=ఈ; బాష్పః= కన్నీరు; సంహ్రీయతాం=నిలుపఁబడుగాక. సంభ్రమశ్చ=భయమును; విముచ్యతాం= విడువఁబడుగాక. అహం=నేను; రామం=రాముని; భ్రాత్రాసహ=తమ్మునితోఁగూడ; యమసాదనం=యమునిగృ

హంబును; నయామి=పొందించెదను.

కన్నీరుతుడుచుకొనుము; భయంబు విడువుము; నేను, రామునినతని తమ్ముని లక్ష్యుని, యమపురికింబంపెదను. అని, తాత్పర్యము.

పరశ్వథహతస్యా ద్య మందప్రాణస్య సంయుగే
రామస్య గుధిరం రక్త ముష్ణం పాస్యసి రాక్షసి. ౫

టీక॥ రాక్షసి=శూపణఖా ! అద్య=ఇప్పుడు; మందప్రాణస్య = స్వల్పమయిన యాయుస్సు గలవాఁడును; సంయుగే=యుద్ధమునందు ; పరశ్వథహతస్య=గొడ్డలిచేఁ కొట్టబడినవాఁడునగు; రామస్య = రామునియొక్క;

ఉష్ణం=వేడియు; రక్తం= ఎఱ్ఱనిదియునగు; గుధిరం=నెత్తురును ; పాస్యసి=త్రాఁగఁగలవు.

శూపణఖా! నేనుయుద్ధంబుననల్పాయువగు రామునిఁ గుఠారంబునవధించెదను; అంతనీవు , రామునివేడి

ప్రతిపగాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౨

నెత్తుకుండ్రావఁగలవు . అని, ఖరుండు,
శూపణఖతోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

సా ప్రహృష్టా వచ శ్శ్రుత్వా ఖరస్య వదనా చ్యుతమ్
ప్రశశంస పున మాఖ్యాత్ ద్భ్రాతరం రక్షసాం వరమ్. ౬

టీక॥ సా = ఆశూపణఖ; ఖరస్య = ఖరునియొక్క; వదనాత్ = నోటనుండి; చ్యుతమ్ = జాతిన; వచః = మాటను; శ్రుత్వా = విని; ప్రహృష్టా = సంతోషించినదై; మాఖ్యాత్ = మూఖురాలగుటవలన; పునః = మఱల; రక్షసాం = రాక్షసులలో; వరం = శ్రేష్ఠుండగు; భ్రాతరం = అన్నయయిన ఖరుని; ప్రశశంస = పొగడెను. ఆశూపణఖ, ఖరుండుచెప్పినమాటను విని, సంతోషించి, అవ్యవస్థితచిత్తయగుటవలన, రాక్షసశ్రేష్ఠుండగు ఖరుని, మఱలఁబ్రశంసించెను. అని, తాత్పర్యము.

తయా పరుషితః పూర్వం పునరేవ ప్రశంసితః
అబ్రవీ ద్దూషణం నామ ఖర స్సేనా పతిం తదా. ౭

టీక॥ పూర్వం = ముందు ; తయా = అ; సేనాపతిం = సేనానాయకునిఁ గూర్చి; అబ్రవీత్ = చెప్పెను. ఆశూపణఖచేత; పరుషితః = దూషించి; అబ్రవీత్ = చెప్పెను. పఁబడినవాఁడును; పునరేవ = మఱల అట్లుశూపణఖ మొదటదూషించినే; ప్రశంసితః = పొగడఁబడిన వాఁడున వెనుకమఱలఁబొగడినవిమ్మట , ఖరుండు; ఖరః = ఖరుండు; తదా = అప్పుడు; దు, సేనానాయకుండగు దూషణంబూ దూషణంనామ = దూషణుండను పేరుగ చి, యిట్లుని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

చతుదశ సహస్రాణి మమ చిత్తానువతినామ్
రక్షసాం భీమవేగానాం సమరే ష్వనివతినామ్. ౮
నీలజీమూతవణానాం ఘోరాణాం క్రూరకమణామ్
లోకహింసావిహరాణాం బలినా ముగ్రతేజసామ్. ౯

టీక॥ మమ=నాయొక్క; చిత్తాను
వత్కినాం= మనసుననుసరించువారలు
ను; భీమవేగానాం= భయంకరమయి
నవేగముగలవారలును; సమరేషు=య
ద్ధములందు; అసవత్కినాం= మఱుగ
వారలును; నీలజీమూతవత్కినాం=
నల్లనిమేఘముయొక్క రంగువంటి
గుగలవారలును; ఘోరాణాం=భయం
కరులును; కూరకషణాం= కూర
ములయిన కార్యములుగలవారలును;
లోకహింసావిహారాణాం=లోకము
హింసించుటయేవిహారముగాగలవార
లును; ఉగ్రతేజసాం=భయంకరమయి

నకాఁదిగలవారలునగు; రక్షసాం=రా
క్షసులయొక్క; సహస్రాణి=వేలు; చ
తుర్దశ=పదునాలుగు; సంతి(ఆధ్యా
త్మికము)=కలవు.

నామనసుప్రకారము వడచువారలు
నుభయంకరవేగులునుయద్ధంబుల వెను
దీయవారలును మేఘవణులును భ
యంకరాకారులును గ్రూర కర్ములు
ను లోకహింసకులును బలవంతులును
మహాతేజులునగు రాక్షసులు, పదునా
లుగువేలమందియున్నారు.

అని, తాత్పర్యము.

తేషాం శౌదూలదర్పణాం మహాస్యానాం మహాజసామ్
సర్వోద్యోగ ముదీణానాం రక్షసాం సౌమ్య కారయ. ౧౦

టీక॥ సౌమ్య=తిన్ననివాడవగుదూ
షణుడా! శౌదూలదర్పణాం= పె
ద్దపులియొక్కగర్వమువంటిగర్వముగల
వారలును; మహాస్యానాం= పెద్దనో
రుగలవారలును; మహాజసాం= అధిక
మయినబలముగలవారలును; ఉదీణా
నాం=గర్వితులునగు; తేషాం=ఆ; రక్ష
సాం=రాక్షసులకు; సర్వోద్యోగం=స
మస్తప్రయత్నమును; కారయ=చేయిం

పుము.

సౌమ్యుండవగు దూషణుడా!
పెద్ద పులులకుంబోలె దహముగలవా
రలునువికృతములును మహాబలశాలు
లునుగర్వితులునగు నా రాక్షసులకు,
యద్ధమునకుఁ గావలసినప్రయత్నముల
న్నియుఁగావింపుము.

అని, తాత్పర్యము.

ఉపస్థాపయ మే క్షిప్రం రథం సౌమ్య ధనూంషిచ

శ రాం శ్చిత్రాంశ్చ శిష్టాంశ్చ శక్తీశ్చ వివిధా శ్చితాః. ౧౧

టీక || సౌమ్య = శాంతుండవగు తీక్ష్ణములునగు; శక్తీశ్చ = ఈటెలను; దూషణుడా! క్షిప్రం = శీఘ్రముగా; ఉపస్థాపయ = తెచ్చు.
 మే = నాయొక్క; రథం = రథమును; స సౌమ్యుండవగు దూషణుడా! మ టేయు నారథంబును ధనుస్సులను నా నావిధములయిన; శ రాంశ్చ = బాణ నావిధంబులగు బాణంబులను శిష్టంబు ములను; శిష్టాంశ్చ = కత్తులను; వివి లను శక్తులను శీఘ్రంబునందెచ్చు.
 ధాః = నానావిధములును; శితాః = అని, తాత్పర్యము.

అగ్రే నిర్యాతు మిచ్ఛామి పౌలస్త్యానాం మహాత్తనామ్
 వధాథకం దుర్విసీతస్య రామస్య రణకోవిదః. ౧౨

టీక || రణకోవిదః = యుద్ధమునందుఁ ని, శిరుండు, దూషణునితోఁజెప్పెను.
 బండితుండవగు; అహం (అధ్యాహృత విశేషాథకము. — రణకోవిదః, ము) = నేను; దుర్విసీతస్య = దుష్టుండ అహం, మహాత్తనాం = అధికమయిన నగు; రామస్య = రామనియొక్క; వధా బలముగల; పౌలస్త్యానాం = పౌలస్త్య థకం = చంపుటకొఱకు; మహాత్తనాం = లయొక్క; వధాథకం = వధించుటకొఱ అధికమయిన బలముగల ; పౌలస్త్యా కు; దుర్విసీతస్య, రామస్య, అగ్రే, నిర్యా నాం = పులస్త్యవంశమునందుఁ బుట్టిన తుం, ఇచ్ఛామి.
 వారలయొక్క; అగ్రే = ముందఱ; నిర్యా యుద్ధంబునఁబండితుండవగు నేను, తుం = పోవుటకు; ఇచ్ఛామి = కోరుచు మహాత్తులగు పౌలస్త్యులవధంబు కొఱ న్నాను. కు, అందఱి కన్నముందు నేను రామవొ

యుద్ధంబునఁబండితుండవగు నేను, దుష్టుండగు రామనివధించుటకు, మహా ద్దకుఁబోఁగోరెవను. అని, దైవయోగం త్తులగు పౌలస్త్యులలో నందఱి కన్న బుననవశంబుగా భవిష్యదథకమును శి రుండుపలికెను. అని, తాత్పర్యము.

ముందుపోవవలయుననియున్నాను. అ

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౧౯౫

స ౨౨

ఇతి తస్య బ్రువాణస్య సూర్యవణం మహారథమ్
సదశ్చై శ్శబలై ర్యుక్త మాచచక్షేఽథ దూషణః. ౧౩

టీక॥ తస్య=ఆఖరుండు; ఇతి=ఇ
ట్లు; బ్రువాణస్య=చెప్పచుండఁగా; అ
థ=అంత; దూషణః=దూషణుండు;
సూర్యవణం=సూర్యునియొక్కరం
గువంటిరంగుగలదియు; శబలైః=నా
నావణములయిన; సదశ్చైః=శ్రే
ష్ఠములయినగుట్టములతో; యుక్తం=
కూడినదియు నగు; మహారథం=గొ
ప్పరథమును; ఉపస్థితం (అధ్యాహ్న)

ము)=వచ్చినదానిఁగా; ఆచచక్షే =
చెప్పెను.
అట్లుఖరుండుచెప్పచుండఁగానే,
దూషణుండు, సూర్యవణంబుననా
నావణంబులగు సుశ్రమాశ్వంబులు
గలదియునగు మహారథంచాయత్తంబ
యైనఁ చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

తం మేరుశిఖరాకారం తప్తకాంచనధూషణమ్
హేమచక్ర మసంబాధం వైడూర్యమయకూబరమ్. ౧౪
మత్స్యైః పుష్పైః ద్రుమైః శైలైః శృంగసూర్యైశ్చ కాంచనైః
మంగళైః పక్షిసంఘైశ్చ తారాభిరభిసంవృతమ్. ౧౫
ధ్వజనిస్త్రీంశసంపన్నం కిం కిణికవిరాజితమ్
సదశ్చ యుక్తం సోమషా దారురోహ ఖిర రథమ్. ౧౬

టీక॥ సః=ఆ; ఖరః=ఖరుండు; మేరు
శిఖరాకారం=మేరుశృంగముయొక్క
యాకారమువంటి యాకారము గలది
యు; తప్తకాంచనధూషణం=కాంచ
నబడిన బంగారువికారములయినయ
లంకారములుగలదియు; హేమచక్రం=
బంగారు వికారములయిన చక్రము

లు గలదియు; అసంబాధం=ఇటుకులేని
దియు; వైడూర్యమయకూబరం=వై
డూర్యమణివికారమయిన నొగ గలది
యు; కాంచనైః=బంగారువికారము
లయిన; మంగళైః=మంగళముగలిగిం
చునట్టి; మత్స్యైః=మత్స్యములచే
తను; పుష్పైః=పూలచేతను; ద్రుమైః=

వృక్షములచేతను; శైలైః=పర్వతముల
చేతను ; చంద్రసూర్యైశ్చ = చం
ద్రసూర్యులచేతను; పక్షిసంఘైశ్చ =
పక్షి సమూహముల చేతను; తారా
భిః = నక్షత్రములచేతను; అభిసంవృ
తం=చుట్టబడినదియు; ధ్వజసంక్రీలశ
సంపన్నం=ఘోషముతోనుగత్తులతో
నుంగూడినదియు; కింకీణీ కవిరాజితం=
చిలుగంటలచేతఁ బ్రకాశించు చున్నది
యు; సదశ్వయుక్తం= ఉత్తమాశ్వము
లతోఁగూడినదియునగు; రథం = రథ
మును; అమహాత్ =కోపమువలన; ఆ
రురోహ=ఎక్కె-ను.

అంత, ఖరుండు, కోపంబున, మేరుశి

ఖరాకారంబును గాంచనాలంకృతంబు
నుబంగారుచక్రంబులు గలదియు విశా
లంబును వైడూర్యవణితోఁ జేయఁబడిన
నొగగలదియు బంగారముతోఁజేయఁబ
డినవియు మంగళకరంబులునగుమత్స్యం
బులతోను పుష్పంబులతోను వృక్షంబు
లతోను బర్వతంబులతోను చంద్రసూ
ర్యబింబములతోను బక్షులతోను నక్ష
త్రంబులతోనుంగూడినదియు ధ్వజ ఖ
డ్గసంయుతంబును జిలుగంటలతో నొ
ప్పచున్నదియు సుత్తమాశ్వసమేతంబు
నగు మహారథంబునారోహించెను.

అని, తాత్పర్యము.

నిశామృత రథస్థం తం రాక్షసా భీమవిక్రమాః

తస్థు స్సంపరివార్యైః నం దూషణంచ మహాబలమ్. ౧౭

టీక॥ భీమవిక్రమాః = భయంకర
మయినపరాక్రమముగల; రాక్షసాః=
రాక్షసులు; రథస్థం= రథమునందున్న;
తం=ఆఖరుని; నిశామృతం= చూచినం
తనె; ఏనం=ఈఖరుని; మహాబలం= అ
ధికమయినబలముగల ; దూషణంచ=
దూషణుని; సంపరివార్య = చుట్టుకొ

ని; తస్థుః=నిలిచిరి.

భయంకరమగు పరాక్రమముగల
రాక్షసులు , ఖరుండు రథంబునారో
హించినంతనె, యతనినిమహాబలుండ
గుదూషణునిఁబరివేష్టించినిలిచిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఖరస్తు తా మహేష్వాసా ఘోరవమా యథధ్వజా

నిర్యాతేత్య బ్రవీ ద్దృష్ట్వా రథస్థ స్సర్వరాక్షసా. ౧౮

టీక|| ఖరస్తు = ఖరుండును; రథస్థః = రథస్థులు. విత్ = చెప్పెను.
 ధముననున్నవాఁడై; మహేష్వాసాన్ = ఖరుండును రథంబుననుండి, మహా
 పెద్దవిండ్లుగలవారలును; ఘోరవమాన్ = ధనుధరులును భయంకరకవచాయుధ
 యుధధ్వజాన్ = భయంకరమయినకవ
 చములును ఆయుధములునుధ్వజములు
 నుగలవారలునగు; తాన్ = ఆ; సపరా
 త్తసాన్ = సమస్త రాక్షసములు; దృష్త్వా
 చూచి; నిర్యాతేతి = వెడలుండని; అన్తి

తత స్త రాక్షసం సైన్యం ఘోరవమాన్యుధధ్వజమ్
 సపరాత్తసానాన్ స్పృహనాదం మహాజవమ్.

టీక|| తతః = అంత, ఘోరవమాన్ = ముననుండి; నిర్జ గామ = బయలు వెడలెను.
 యుధధ్వజం = భయంకరములయినకవ
 చములును ఆయుధములునుధ్వజములు
 నుగలదియు; మహాజవం = అధికమ
 యినవేగముగలదియునగు; తత్ = ఆ;
 రాక్షసం = రాక్షససంబంధియును; సై
 న్యం = సైన్యము; జనస్థానాత్ = జనస్థాన
 ముననుండి; నిర్జ గామ = బయలు వెడలెను.
 అంత, గొప్పగొప్పకవచంబులను
 ఆయుధంబులను ధరించియున్న రాక్షసు
 లతోఁగూడినదియుఁబతాకాసమన్వితం
 బునగునారాక్షసైన్యము, మహాధ్వనిగ
 దుర, మహావేగంబున, జనస్థానంబున
 నుండి వెడలినది. అని, తాత్పర్యము.

ముద్గరైః పట్టిసైన్యాలై స్సుతీక్ష్ణైశ్చ పరశ్వశ్చైః
 ఖడ్గైశ్చక్రైశ్చ హస్తస్థైః భ్రాజమానైశ్చ తోమరైః. ౨౦
 శక్తిభిః పరిఘైః ఘోరై రతిమాత్రైశ్చ కామక్షైః
 గదాసిముసలై వక్షైః గృహీతై భిః మదర్శనైః. ౨౧
 రాక్షసానాం సుఖే రాణాం సహస్రాణి చతుర్దశ
 నిర్యాతాని జనస్థానా భ్రంచిత్రానవతినామ్. ౨౨

టీక|| గృహీతైః = పట్టుకొనఁబడినవియు; హస్తస్థైః = చేతులనున్న

వియు; భీమదశానైః = భయంకరము
యిన చూచుటగలవియునగు ; మద్గ
రైః = మద్గరములను నాయుధములచే
తను; పట్టినైః = అడ్డకత్తులచేతను; శూ
లైః = శూలములచేతను; సుతీక్ష్ణైః =
మిక్కిలియుఁగలుగులయిన ; పరశ్వధై
శ్చ = గొడ్డుళ్లచేతను; ఖడ్గైః = కత్తు
లచేతను; చక్రైశ్చ = చక్రములచేతను;
భ్రాజమానైః = ప్రకాశించుచున్న;
తోమరైః = తోమరములను నాయుధ
ములచేతను; శక్తిభిః = శక్తిలచేత
ను; ఘోరైః = భయంకరములగు; పరి
ఘైః = శుభగుదియలచేతను; అతిమా
త్రైః = మిక్కిలియుఁబెద్దవగు; కార్ముకై
శ్చ = ధనుస్సులచేతను; గదాసిముసలైః =
గదలచేతను కత్తులచేతను గోఁకల్లచే
తను; వజ్రైః = వజ్రములచేతను; ఉప
లక్షితానాం (అధ్యాహృతము) = కూ
డినవారలును; సుఘోరాణాం = మిక్కి

లియుభయంకరులును ; ఖరచిత్రానువ
తానాం = ఖరునిచునస్సకనుసరించు
వారలునగు; రాక్షసానాం = రాక్ష
సులయొక్క; సహస్రాణి = వేలు; చతు
వశశ = పదునాలుగు; జనస్థానాత్ = జ
నస్థానముననుండి; నిర్యాతాని = వెడ
లినవి.

భయంకరాకారంబులగు మద్గరం
బులు పట్టినంబులు శూలంబులుగొడ్డు
ళ్లుఖడ్గంబులు చక్రంబులు తోమరంబు
లుశక్తులు పరిఘంబులు ధనువులుగదలు
ముసలంబులువజ్రంబులు మొదలగునా
యుధంబుల ధరించినవారలును పరమ
భయంకరాకారులును ఖరునాజ్ఞ చొ
ప్పున నడచువారలునగు రాక్షసులుప
దునాలుగు వేలమంది జనస్థానంబున
నుండి , రామునిపైకియుద్ధంబుసేయఁ
బోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

తాం స్వభిద్రవతో దృష్ట్వా రాక్షసాన్ భీమవిక్రమాన్
ఖరస్యాపి రథః కించి జ్జగామ తదనంతరమ్. ౨౩

టీక॥ అభిద్రవతః = పరుగెత్తుచున్న;
భీమవిక్రమాన్ = భయంకరమయినప
రాక్రమముగల; తాన్ = ఆ ; రాక్ష
సాన్ = రాక్షసులను; దృష్ట్వా తు = చూ

చినంతనె; ఖరస్య = ఖరునియొక్క ; ర
థోపి = రథమును; కించిత్ = కొంచెము;
తదనంతరం = దానికివెనుక; జగామ =
పోయెను.

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౨౯

స ౨౨

భయంకరపరాక్రములగునారాక్ష కేఁగొంచెమువెనుక, ఖరునిరథంబువెడలి
సులుబయలుదేటిపోవుటంబాచి, దాని వది. అని, తాత్పర్యము.

తత స్తాన్ శబల్థా నశ్వాన్ స్తప్తకాంచనఘాషితాన్
ఖరస్య మతి మాజ్ఞాయ సారథి సమచోదయత్. ౨౪

టీక||తతః= అంత; సారథిః= శేరు ఆ; అశ్వాన్= గుఱ్ఱములను; సమచోద
నడపువాఁడు; ఖరస్య= ఖరుని యొక్క; యత్= తోలెను.
మతిం= బుద్ధిని; ఆజ్ఞాయ= తెలిసి; తప్త కాంచనఘాషితాన్= కాంచనబడినబం
అంత, సారథి, ఖరునియభిప్రాయం
గారముచే నలంకరింపబడిన ; శబల్థాన్= నానావర్ణములుగల; తాన్= బుగాఁదోలెను. అని, తాత్పర్యము.

స చోదితో రథ శ్శేఘ్రం ఖరస్య రిప్రఘాతినః
శబ్దేనా పూరయామాస దిశశ్చ ప్రదిశ స్తదా. ౨౫

టీక||తదా= అప్పుడు; రిప్రఘాతినః= స=నించెను.
శత్రువులఁజంపునట్టి; ఖరస్య= ఖరునియొక్క; సః= ఆ; రథః= రథము; శ్శేఘ్రం= వే
ఆప్పుడు, సారథి, శత్రువులవధించున
గముగా; చోదితః= తొలఁబడినదై; శబ్దేన= ట్టిఖరునిరథంబును వేగంబునందోలఁగా
న= ధ్వనిచేత; దిశశ్చ= దిక్కులను; ప్రదిశ= నే, యారథధ్వనికి, దిక్కులను విదిక్కు
లను, నిండినవి. అని, తాత్పర్యము.
శశ్చ= విదిక్కులను ; ఆపూరయామా

ప్రవృద్ధమన్యస్తు ఖరః ఖరస్వనో
రిపో ర్వధాథకం త్వరితో యథాంతకః
అమామహ త్సారథి మున్నదన్ ఘనం
మహాబలో మేఘభవాశ్చ వషణవాన్. ౨౬

టీక॥ మహాబలః = అధికమయినబలముగలవాఁడును; ప్రవృద్ధమన్యః = వృద్ధిబొందిన కోపముగలవాఁడును; ఖరస్వనః = పరుషమయిన ధ్వనిగలవాఁడునగు; ఖరస్తు = ఖరుఁడును; విప్రో = శత్రువుయొక్క; వధాధికం = చంపుటకొఱకు; త్వరితః = వేగిరపడినవాఁడై; అంతకోయథా = యముఁడువలె; అశ్చ వషణవాన్ = తొల్లవానగల; మేఘవ = మేఘమువలె; ఘనం = పెద్దగా; ఉన్నదన్ = అఱచుచు; సారథిం = సారథిని; అచూచుదత్ = ప్రేరించెను. మహాబలుండగుఖరుఁడు, అంతకంతకుఁ గోపంబగ్గలంబుగా, శత్రువధాధికమయి, యముఁడుంబోలెఁ బూసట్టుచు, తొల్లవానగురియు మహామేఘుంబుకరణి, భయంకరనాదంబున గజింపుచు, సారథిఁ రథంబును వేగమునంబోలనాఱ్ఱాపించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

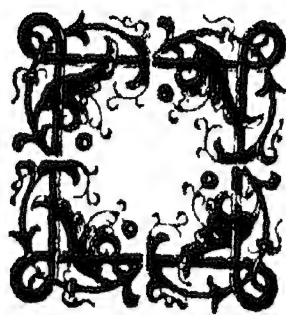
ఆరణ్యకాండే, ద్వావింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండద్వావింశస్సర్గటీక,

ముగిసినది.

(౫)

త్ర యో వింశతీ స గణ ప్రారంభః.

త త్ప్రియాతం జనస్థానా దశివం శోణితోదకమ్
అభ్యవషణ్ న్మహామేఘ స్తుమలో గదా భారుణః. ౧

టీక జనస్థానాత్ = జనస్థానముననుబడి; ప్రయాతం = పోయిన; తత్ = ఆ	యినదియును; అభ్యవషణ్ = వషణం చెను.
రాక్షససైన్యమును గూచి; తుములః = రాక్షస సేన, జనస్థానంబుననుండి వె	
దట్టమయిన; గదా భారుణః = గాడిసవ	దలఁగానే, గదాభంబువలె ధూసరవ
లెధూసరవణముయిన; మహామేఘః = గాంబగుమహామేఘము, అసైన్యము	
గొప్పమేఘము; అశివం = అమంగళకర	మైనమంగళకరంబగురక్తజలంబుఁగు
మయిన; శోణితోదకం = రక్తవణము	రిసెను. అని, తాత్పర్యము.

నిపేతు స్తురగా స్తస్యరథయుక్తా మహాజవాః
సమే వృషచితే డేశే రాజమాగే యదృచ్ఛయా. ౨

టీక రథయుక్తాః = రథంబునందుఁ	గే = రాజమాగమునందు; నిపే
బూన్పఁబడిన; మహాజవాః = అధికమ	తుం = పడినవి.
యినవేగముగల; తురగాః = గుఱ్ఱము	అతనిరథంబునకుఁబూన్చియున్నను
లు; యదృచ్ఛయా = డచ్చాటుచేత; స	హావేగంబులగుగుఱ్ఱంబులు సమభూమి
మే = మిట్టపల్లములులేనిదియు; వృష	యుబూలుజల్లియున్నదియునగు గాజ
చితే = పూలచేవ్యాపింపఁబడినదియున	మాగఁబునదైవగతిచేఁబడినవి.
గు; డేశే = ప్రదేశమయిన; రాజమా	అని, తాత్పర్యము.

శ్యామం రుధిరపర్యంతం బహువ పరివేశణమ్

౧౦౨ ప్రతిపగాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స. ౨౩

అలాతచక్రప్రతిమం పరిగృహ్య దివాకరమ్. ౩

టీక॥ దివాకరం = సూర్యః; పరి	ధూవ = కలిగినది.
గృహ్య = చుట్టి; శ్యామం = నల్లనిదియు;	సూర్యః చుట్టును, నల్లనిదియునం
రుధిరపర్యంతం = నెత్తురు రంగుగల	చునందు మాత్రముర క్తవర్ణంబును చ
యంచు గలదియు ; అలాతచక్రప్రతి	క్రకాకారంబగు కొఱవివలెనున్నదియు
మం = కొఱవిచక్రముతోఁబోల్కిగల	నగు, పరివేషంబుకలిగినది.
దియునగు; పరివేషణం = గాలిగుడి; బ	. అని, తాత్పర్యము.

తతో ధ్వజ ముపాగమ్య హేమదండం సముచ్చితమ్
సమాక్రమ్య మహాకాయ స్తస్థా గృధ్ర స్సుదారుణః. ౪

టీక॥ తతః = అంత; మహాకాయః =	అక్రమించి ; తస్థా = నిలిచెను.
పెద్దదేహముగలదియు; సుదారుణః =	అంత, మహాకాయంబునుభయంక
మిక్కిలియుభయంకరమునగు; గృధ్రః =	రంబునగునొకగద్ద, బంగారుదండంబు
గద్ద; హేమదండం = బంగారువికారమ	గలదియు నత్యున్నతంబు నగు ధ్వజం
యినదండముగలదియు; సముచ్చితం =	బునాక్రమించినిలిచెను.
ఉన్నతంబునగు; ధ్వజం = తెక్కెము	అని, తాత్పర్యము.
ను; ఉపాగమ్య = పొంది; సమాక్రమ్య =	

జనస్థానసమీపే తు సమాగమ్య ఖరస్వనామ్
విస్వరా నివిధాం శ్చక్ర ర్థాంసాదా మృగపక్షిణః. ౫

టీక॥ జనస్థానసమీపేతు = జనస్థాన	మృ = చేరి; ఖరస్వనాః = పరుషమయిన
మునకుసమీపంబునందును ; మాంసా	ధ్వనిగలవై; నివిధాన్ = నానావిధముల
దాః = మాంసభక్షకములగు; మృగపక్షి	గు; విస్వరాన్ = వికృతధ్వనులను ; చ
ణః = మృగములునుపక్షులును; సమాగ	మృ = చేసినవి.

మాంస భక్షకంబులగు మృగశకు విధంబులుగ, వికృతంబుగా నటచినవి.
లు, జనస్థానసమీపంబునంజేరి, నానా అని, తాత్పర్యము.

వ్యాజహృశ్చ ప్రదీప్తాయాం దిశివై భైవస్వనమ్
అశివం యాతుధానానాం శివా ఘోరా మహాస్వనాః. ౬

టీక॥ శివాః=నక్కలు; ఘోరాః=	శ్చ=అటచినవియు, చేసినవనుట.
భయంకరంబులయి; మహాస్వనాః=	నక్కలు, సూర్యుండు వెలుంగుది
పెద్దధ్వనిగలవై; ప్రదీప్తాయాం=ప్ర	కనంజేరి, భయంకరంబులయి, పే
కాశించుచున్న; దిశి=దిక్కునందు;	రెలుంగున, రాక్షసులకమంగళనూచ
యాతుధానానాం=రాక్షసులకు; అ	కంబగునట్లు, అటచినవి.
శివం=అమంగళకరమగు; భైవస్వ	అని, తాత్పర్యము.
నం=భయంకరధ్వనిని; వ్యాజహృ	

ప్రభిన్నగిరిసంకాశా స్తోమశోణితధారిణః
అనాకాశం తదా కాశంచ క్రుర్భీమా వలాహకాః. ౭

టీక॥ ప్రభిన్నగిరిసంకాశాః=పగిలినప	లేనిదానిం గా; చక్రుః=చేసినవి.
ర్వతములతో సమానముగలవియు; తో	పగిలినపర్వతంబులతో సమాన ము
యశోణితధారిణః=నెత్తురువంటి నీళ్ల	లును భయంకరములునగు మేఘ ము
యొక్క ధారలుగలవియు; భీమాః=	లునెత్తురువంటిజలమును వపికంచుచు,
భయంకరములునగు; వలాహకాః=	నాకాశమంతయునిరవ కాశము గావిం
మేఘములు; తత్=అ; అకాశం=అ	చినవి. అని, తాత్పర్యము.
కాశమును; అనాకాశం=అవకాశము	

బధూవ తిగ్రం ఘోర ముక్ధతం రోమహవకాణమ్
దిశోవా విదిశోవాపి నచ వ్యక్తం చకాశిరే. ౮

టీక॥ ఘోరం=భయంకరంబును; ఉ	కుండినవియు.
ద్ధశం=అధికమును; రోమహాషణం=	భయంకరంబును అధికంబును రోమ
వెండుకలగగుపాటానొందించు నది	హాషణంబునగుచీకటిక్రమ్మినది; ది
యునగు; తిమిరం=చీకటి; బహూవ=	కులుగానివిదికులుగాని, యెంత
అయినది. షోవా=దిక్కులుగాని; విది	మాత్రముప్రకాశింపకుండినవి.
శోవాపి=విదిక్కులుగాని; వ్యక్తం=	అని, తాత్పర్యము.
స్పష్టముగా; నచకాశిరేచ=ప్రకాశింప	

తతజాద్ర=సవణాభా సంధ్యాకాలం వినాబభౌ

టీక॥ తతజాద్ర=సవణాభా =	బభౌ=ప్రకాశించినది.
నెత్తురుచేదడిసినవస్త్రముతో సమాన	సంధ్యాకాలమురాకమున్నె, నె
మయినరంగుగలకాంతిగల, సంధ్యా=	త్తురువంటివణముగల సంధ్య యడరి
సంధ్య; కాలంవినా=కాలమునువిడిచి;	నది. అని, తాత్పర్యము.

ఖరస్యాభిముఖా నేదు స్తదా ఘోరవృగాః ఖగాః. ౯
కంకగోమాయుగృధ్రాశ్చ చక్రకు భకయశంసినః

టీక॥ తదా=అప్పుడు; ఘోరవృ	తః=అటచినవి.
గాః=భయంకరవృగంబులును; ఖగాః=	అప్పుడు, భయంకరములగుక్రూ
పక్షులును; ఖరస్య=ఖరునికి; అభిము	రవృగంబులునుబక్షులునురావులుగులు
ఖాః=ఎదురై నవై; నేదుః=అటచిన	నునక్కలునుగద్దలును, ఖరునికెదురు
వి. కంకగోమాయుగృధ్రాశ్చ=రా	మొగమయి, భయంబుగలుగుటసూ
వులుగులునక్కలునుగద్దలును; భయశం	చింపుచునటచినవి. అని, తాత్పర్యము.
సినః=భయమునుసూచించినవై; చక్ర	

నిత్యా శుభకరా యుద్ధే శివాఘోర నిదశకనాః. ౧౦
నేదుర్బలస్యాభి ముఖంజ్వాలా ద్గారిభిరానవైః

టీక॥ యుద్ధే = యుద్ధమునందు; ని	తో; నేదః = అజచినవి.
త్యాశుభక రాః = ఎల్లప్పుడును అమంగ	యుద్ధంబునఁ , దప్పకయుమంగళం
ళము చేయునవియు ; ఘోరనిదశక	బుగలిగించునట్టి సాన్నిధ్యంబుగలవియు
నాః = భయంకరమయిన దృష్టాంతము	భయంకరమయిన యాపదను గలిగిం
గలవియునగు; శివాః = నక్కలు; బల	చుచవియునగు నక్కలు , సైన్యమున
స్య = సైన్యమునకు; అభిముఖం = ఎ	కభిముఖముగా, వస్త్రంబులనగ్నిత్వా
దురుగా; జ్వాలాద్గారిభిః = మంట	లలుగదుర, నజచినవి.
లనుగ్రక్కచున్నట్టి; ఆననైః = నోళ్ల	అని, తాత్పర్యము.

కబంధః పరిఘాభాసో దృశ్యతే భాస్కరాంతికే. ౧౧

టీక॥ పరిఘాభాసః = ఇనుపగు	సూర్యునిసమీపంబున , నినుపగుది
దియవలెఁ బ్రకాశించుచున్న ; కబం	యవఁటి నల్లని మనిషిమొండెము ౭
ధః = మనిషిమొండెము ; భాస్కరాం	కటి చూపట్టినది.
తికే = సూర్యునిసమీపమునందు; దృశ్య	అని, తాత్పర్యము.
తే = చూడఁబడినది.	

జగ్రాహ సూర్యం స్వర్చాను రపర్వణి మహాగ్రహః

టీక॥ మహాగ్రహః = గొప్పగ్ర	రాహువు , పూణికమగాని య
హమగు; స్వర్చానుః = రాహువు; అ	మావాస్యగాని కాని కాలమునం దు
పవణి = పవణముకానికాలమునం	సూర్యునిగ్రసించెను.
దు; సూర్యం = సూర్యుని; జగ్రాహ =	అని, తాత్పర్యము.
గ్రహించెను.	

ప్రవాతి మారుత శ్శీఘ్రం నిష్క్రిభో ధూ ద్దివాకరః. ౧౨

టీక॥ మారుతః = వాయువు; శ్శీ	క్రూలముగావీచినది . దివాకరః = సూ
ఘ్రం = వేగముగా; ప్రవాతి = ప్రతి	ర్ముడు; నిష్క్రిభః = కాంతిలేనివాడు;

అభూత్ = అయ్యెను.

వాయువు , మహావేగంబునఁ బ్ర
తికూలంబుగా వీచెను ; సూర్యుండు

కాంతివిహీనుండయ్యెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఉత్పేక్షుశ్చ వినా రాత్రిం తారాః ఖిద్యోత సప్రభాః

టీక॥ రాత్రింవినా = రాత్రిలేక తుశ్చ = లేచినవియు.

యె; తారాః = నక్షత్రములు; ఖిద్యో

తసప్రభాః = మిడుగుఱుఱుబురువుల
తోసమానమయిన కాంతిగలవై; ఉత్పే

పట్టపగటనె , నక్షత్రంబులు మి

డుగుఱుఱుబురువులుఁబోలె, నుదయిం
చినవి. అని, తాత్పర్యము.

సంలీన మీనవిహగా నశిన్య శ్శుష్కపంకజాః. ౧౩

తస్మిన్ క్షణే బభూవుశ్చ వినాపుష్ప ఫలై ద్రుమాః

టీక॥ తస్మిన్ = అ; క్షణే = సమయ
ధ్యాహృతము) = అయినవి.

మునందు; నశిన్యః = తామరకొలంకు

లు; సంలీనమీనవిహగాః = అణగిన మ

త్స్యములును బక్షులును గలవియు ; శు

ష్కపంకజాః = ఎండినకమలములు గల

వియు; బభూవుశ్చ = అనయివియు. ద్రు

మాః = వృక్షములు; పుష్పఫలై వినా =

పూలనుబండ్లనువిడిచి; బభూవుః (అ

ఆసమయమునందు, తామరకొలం

కులు, మత్స్యములును జలపక్షులును జ

లంబులనడంగి, యెండినకమలంబులతోఁ

గాంతిహీనంబులయియుండినవి; వృక్షం

బులఁబుష్పఫలంబులు లేకుండినవి.

అని, తాత్పర్యము.

ఉద్ధూతశ్చ వినా వాతం రేణు జల ధరారుణః. ౧౪

వీచీకూచీతి వాశ్యంత్యో బభూవుస్తత్ర శారికాః

టీక॥ తత్ర = అసేనయందు; వాతంవి

నా = గాలిలేక యె; జలధరారుణః = మే

ఘమువలెధూసరవణముయిన; రేణుః =

పరాగము; ఉద్ధూతశ్చ = రేగినదియు.

శారికాః = గోరువంకపిట్టలు; వీచీకూచీ

తి = వీచీకూచియని; వాశ్యంత్యః = అల

దుచున్నవి;బహువుః=అయినవి.

ఆరాక్షససేనయందు , గాలితేక
యె, మేఘంబువలెధూసరవణమగుదు

మ్ము, రేగినది;గోరువంకలు, వీచికూచి
యనిపరుషంబుగాఁ గూయుచుండినవి.
అని, తాత్పర్యము.

ఉల్కాశ్చాపి సనిఘాతా నిపేతు ర్హ్యోరదర్శనాః. ౧౫
ప్రచచాల మహీ సర్వా సశై లవనకాననా

టీక॥ ఘోరదశకానాః= భయంకర
మయినచూచుటగల;సనిఘాతాః= పి
డుగులతోఁగూడిన; ఉల్కాశ్చాపి= ఒ
కవిధమయిన తేజస్సులును;నిపేతుః=ప
డినవి;సశైలవనకాననా= పర్వతంబు
లతోనువనంబులతోను అడవులతోనుం
గూడిన;సర్వా=సమస్తమయిన ; మ

హీ=ఘామి;ప్రచచాల=చలించినది.
చూపరులకుభయంకరంబుగా, మ
హాకాంతితోఁబిడుగులుపడినవి ; పర్వ
తంబులతోనువనంబులతోనుంగూడఘా
మియంతయుఁజలనంబునొందినది.
అని, తాత్పర్యము.

ఖరస్యచ రథస్థస్య నదకమానస్య ధీమతః. ౧౬
ప్రాకంపత భుజస్సవ్య స్వరశ్చాస్యా వసజ్జత

టీక॥ రథస్థస్య = రథమునందున్న
వాఁడును;ధీమతః= బుద్ధిమంతుండును;
నదకమానస్య=అటుచుచున్న వాఁడున
గు;ఖరస్య=ఖరునియొక్క;సవ్యః= ఎడ
మదైన;భుజః=బాహువు; ప్రాకంపత
చ=వడంకినదియు.అస్య = ఇతనియొ
క్క;స్వరశ్చ=కంఠధ్వనియు; అవసజ్జ

త(అవాసజ్జత)=తడఁబడెను.
రథంబుపైఁగూచుకొండి గజింఁచు
చున్నబుద్ధిమంతుండగుఖరునియెడమభు
జంబదరినది; అతనికంఠధ్వనియు డగ్గు
త్తికతోఁడడఁబడసాగినది.
అని, తాత్పర్యము.

సాసా సుపద్యతే దృష్టిః పశ్యమానస్య సర్వతః. ౧౭
బలాటే చ రుజా జాతా నచమోహా న్న్య వతేత

టీక॥ సర్వతః = అంతటను; పశ్యమా
నస్య = చూచుచుండఁగా; నృష్టిః = చూపు;
సాసా = కన్నీళ్లు తోఁగూడినది; సంప
ద్యతే = అయినది. లలాటేచ = నెత్తి
యందును; రుజా = రోగము; జాతా =
కలిగినది. మోహాత్ = అజ్ఞానముననుం
డి; నన్యవతః తచ = వదలఁడయ్యెను.

ఖరుండును నాలుగుప్రక్కలఁజూచిన
ప్పుడు, నినిమిత్తముగా నతని కన్నుల
లో నీళ్లు గాఢినది; అతనికి నెత్తియందొక
విధమయిన వికారముగలిగినది; అట్లయి
నను అతండు యుద్ధంబు సేయవలెనను త
నయజ్ఞానమును వదలఁడయ్యె.
అని, తాత్పర్యము.

తాత్ సమీక్ష్య మహేత్పాతా నుత్థితాత్ రోమహర్షణాత్. ౧౮
అబ్రవీ ద్రాక్షసాత్ సర్వాత్ ప్రహసన్ స ఖర స్తథా

టీక॥ తదా = అప్పుడు; సః = ఆ;
ఖరః = ఖరుండు; ఉత్థితాత్ = ఉదయిం
చిన; రోమహర్షణాత్ = వెండ్రుకల
గగుర్పాటునొందఁజేయునట్టి; తాత్ =
ఆ; మహేత్పాతాత్ = మహేత్పా
తంబులను; సమీక్ష్య = చూచి; ప్ర
హసన్ = నవ్వుచు; రాక్షసాత్ = రా

క్షసులను; సర్వాత్ = అందఱనుగూర్చి;
అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
అప్పుడు, ఖరుండు, భయంకర
ములగు నాయుత్పాతంబులుదయించు
టంగనిపక పకనవ్వుచు, రాక్షసులనం
దఱంజూచి, యిట్లుచెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

మహేత్పాతా నిమాత్ సర్వా నుత్థితాత్ ఘోరదర్శనాత్. ౧౯
నచింతయా మ్యహం వీర్యా ద్బలవాత్ దుర్బలానివ

టీక॥ అహం = నేను; ఉత్థితాత్ =
పుట్టిన; ఘోరదర్శనాత్ = భయంక
రముగూచూచుటగల; ఇమాత్ = ఈ; మ
హేత్పాతాత్ = గొప్పయుత్పా
తంబులను; సర్వాత్ = అన్నింటిని; వీ
ర్యాత్ = పరాక్రమాతిశయమువలన;

బలవాత్ = అధికమయినబుద్ధిగలవాఁ
డు; దుర్బలానివ = బలహీనులనువలె;
నచింతయామి = ఆలోచింపను.
ఇప్పుడుదయించునట్టిభయంకరంబు
లగునీమహేత్పాతంబులను, నేను, బ
రాక్రమబలంబున, బలవంతుండుబల

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౩౦౯

స ౨౩

హీనులంబోలెనెంతమాత్రము సరకు సేయను. అని, తాత్పర్యము.

తారా అపి శరైః స్తీర్ణైః పాతయామి నభస్థస్థలాత్. ౨౦
మృత్యుం మరణధమేణ సంక్రుద్ధో యోజయామ్యహమ్

టీక॥ అహం=నేను; సంక్రుద్ధః =	మృమతో; యోజయామి = కూర్చె
కోపించినవాడనై; స్తీర్ణైః=కఱకుల	దను.
యిన; శరైః=దాణములచేత; తారా	నేనుగోపించినయెడఁ దీక్షబాణం
అపి=నక్షత్రములనై నను; నభస్థస్థలా	బులనక్షత్రంబులనుంగూడ నాకాశంబు
త్=ఆకాశముననుండి; పాతయామి =	ననుండిపడఁగ్రోయుదును ; మృత్యువు
పడఁగ్రోనెదను. మృత్యుం= మృత్యు	నకుంగూడమరణంబుగలిగింతును.
వును; మరణధమేణ = చావుఅనుధ	అని, తాత్పర్యము.

రాఘవం తం బలోత్సిక్తం భ్రాతరం చాస్య లక్ష్మణమ్. ౨౧
అహత్వా సాయకైః స్తీర్ణైః రోపావలితు ముత్సహే

టీక॥ అహం(అధ్యాహ్వానము)=నే	లితుం=మఱియుటకు; నోత్సహే=ఉ
ను; బలోత్సిక్తం=బలముచే గవించి	త్సహింపను.
న; తం=ఆ; రాఘవం=రాముని ; అ	నేనుగఱకుదాణంబుల, బల గవి
స్య=ఇతనియొక్క; భ్రాతరం=తమ్ముఁ	తుండగురాముని, అతనితమ్ముని లక్ష్మ
డగు; లక్ష్మణంచ=లక్ష్మణుని; స్తీర్ణైః=	ణులవధింపక, మఱివచ్చుటలేదు.
కఱకులయిన; సాయకైః=దాణముల	అని, తాత్పర్యము.
చేత; అహత్వా=వధింపక ; ఉపావ	

స కామా భగినీ మేస్తు పీత్వాతు రుధిరం తయోః. ౨౨
యన్నిమి త్తస్తు రామస్య లక్ష్మణస్య విపర్యయః

టీక॥ మే=నాయొక్క; భగినీ=చెల్లె	క్క; రుధిరం=నెత్తురును; పీత్వాతు =
లు; తయోః = ఆరామలక్ష్మణులయొ	త్రాఁగియె; సకామా = కోరికతోఁ

గూడినది; అస్తు = అగుఁగాక. రామస్య =
రామునికిని; లక్ష్మణస్య = లక్ష్మణునికిని; వి
పర్యయః = నాశము; యన్నిమిత్తస్తు =
వీవిడినిమిత్తముగాఁగలదేయో.

నాచెల్లెలుశూర్పణఖయు, నారా

మలత్కుఁజుల రుధిరంబుద్రావి, తనకో
రికినీడేచుకొనుఁగాక; అబిడకొఱకే
గదా యిప్పుడారామలక్ష్మణులకు నా
శంబువాటిల్లునది.

అని, తాత్పర్యము.

న క్వచి త్ప్రాప్త పూర్వో మే సంయుగేషు పరాజయః. ౨౩
యుష్మాక మేతత్ప్రత్యక్షం నాన్యతం కథయామ్యహమ్

టీక॥ మే = నాకు; క్వచిత్ = ఒకానొ
కచోటను; సంయుగేషు = యుద్ధము
లందు; పరాజయః = అపజయము; న
ప్రాప్తపూర్వః = ముందుగలిగినది కా
దు. ఏతత్ = ఇది; యుష్మాకం = మీకు;
ప్రత్యక్షం = ప్రత్యక్షము. అహం = నేను;
అన్యతం = అబద్ధమును; నకథయామి =

చెప్పలేదు.

ఇదివఱకు నాకెప్పుడును ఎందును
యుద్ధంబునఁ బరాజయంబు గలిగినది
లేదు; ఇదిమీకును జక్కఁగాఁ దెలిసిన
దేగదా! నేనబద్ధముఁజెప్పలేదు.

అని, తాత్పర్యము.

దేవ రాజ మపి కుర్ధ్ధో మత్తై రావత యాయినమ్. ౨౪
వజ్రహస్తం రణే హన్యాంకిం పునస్తౌ కుమానుషౌ

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము) =
నేను; కుర్ధ్ధః = కోపించినవాఁడనై; మత్తై
రావతయాయినం = మదించినయై రా
వతముచేఁబోవునట్టి; వజ్రహస్తం =
వజ్రముచేతంగల; దేవ రాజమపి = దే
వేంద్రునైనను; రణే = యుద్ధమునందు;
హన్యాంకిం = వధింతును. తౌ = ఆ; కుమా
నుషౌ = కుత్సితమనుష్యులయిన రామల

క్ష్మణులను; కింపునః = చెప్ప నేలకే

నేనుగోపింతునేని, యుద్ధంబునమ
దించినయై రావతముపైఁ గూచుకొండి
న వజ్రహస్తంబగు దేవేంద్రునేనివధిం
చివుత్తును; ఇంకనా కుత్సితంపుమను
ష్యులగు గౌమలత్కుఁజుల విషయమయి
చెప్పనేలకే అని, ఖరుండురాక్షసులతోఁ
జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము.

౩౧౧

స ౨౩

సా తస్య గజికతం శ్రుత్వా రాక్షసస్య మహాచమూః. ౨౫
ప్రహవక మతులం లేభే మృత్యుపాశా వపాశితా

టీక॥ మృత్యుపాశావపాశితా = సంతోషమును; లేభే=పొందెను.
మృత్యుపాశముచేఁగట్టఁబడిన ; సా= ఆసేనలోని రాక్షసులందఱు , ఖరు
ఆ;మహాచమూః= మహాసేన;తస్య= నిమాటనువిని , మృత్యుపాశ వశంగ
ఆ;రాక్షసస్య=ఖతునియొక్క ; గజిక తులుకావునఁ, బరమసంతోషఁబునొం
తం=గజికంచినమాటను; శ్రుత్వా= దిరి. అని, తాత్పర్యము.
విని;అతులం = సరిలేని;ప్రహవకః=

సమీయశ్చ మహత్తానో యుద్ధదశకన కాంక్షీణః. ౨౬
ఋషయో దేవగంధర్వా సిద్ధాశ్చ సహచారణైః

టీక॥ మహత్తానః=అధికమయిన టకుఁగోరినవారలయి ; సమీయశ్చ=
ప్రభావముగల; ఋషయః=ఋషులు వచ్చిరియు.
ను; దేవగంధర్వాః=దేవతలునుగంధ మహాత్ములగుఋషులును దేవతలు
ర్వులును ; సిద్ధాశ్చ=సిద్ధులును; చారి నుగంధపుకలునుసిద్ధులును జారణులును
ణైస్సహ=చారణులతోఁగూడ; యుద్ధ యుద్ధంబుఁజూడఁగోరి , యచ్చటికివ
దశకనకాంక్షీణః=యుద్ధమునుచూచు చ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.

సమేత్యచోదు స్సహితాస్తే న్యోన్యం పుణ్యకమణః. ౨౭

టీక॥ పుణ్యకమణః(పుణ్యకమాణః) = పుణ్యములయినకార్యములుగల ; చుః=చెప్పుకొనిరి.
ణః)=పుణ్యములయినకార్యములుగల ; పుణ్యకమణలగు నాదేవషికగంధ
తే=ఆఋష్యాదులు; సమేత్యచ= వ ర్వచారణులు, అచ్చటికివచ్చియొక్కటి
చ్చియు;సహితాః=కూడినవారలయి; గాఁజేరియొండురులతోనిట్లనిచెప్పుకొని
అన్యోన్యం=పరస్పరమునుగూచిక; ఊ రి. అని, తాత్పర్యము.

స్వస్తి గోత్రావృణేభ్యోస్తు లోకానాం యేభిసంగతాః

టీక॥ గోబ్రాహ్మణేభ్యః = గోవుల
కొఱకునుబ్రాహ్మణులకొఱకును; యే =
ఎవ్వరు; లోకానాం = లోకములకు; అ
భిసంగతాః = అనుకూలరీతి; తేభ్యో
పి(అధ్యాహృతము) = వారలకును; స్వ

స్తి = మంగళము; అస్తి = కలుగుఁగాక.
గోబ్రాహ్మణులకును, ఎవ్వరులోక
హితంబుఁగోరువారలో, అట్టిమహా
త్ములకును మంగళంబుగలుగుఁగాక.
అని, తాత్పర్యము.

జయతాం రాఘవ స్సంఖ్యే పౌలస్త్యాక్ రజనీచరాక్. ౨౮
చక్రహస్తో యథా యుద్ధే సర్వాంశ్చ సురపుంగవాక్

టీక॥ రాఘవః = రాముఁడు ; సం
ఖ్యే = యుద్ధమునందు; పౌలస్త్యాక్ = పు
లస్త్యవంశమునందుఁబుట్టిన; రజనీచ
రాక్ = రాక్షసులను; చక్రహస్తః = వి
ష్ణువు; యుద్ధే = యుద్ధమునందు; అసుర
పుంగవాక్ = అసురశ్రేష్ఠులను; సర్వా
న్యథా = అందఱనువలె; జయతాం (జ

యతు) = జయించుఁగాక.
చక్రపాణియగువిష్ణుఁడు, యుద్ధం
బుననసురులనందఱను జయించినట్లు,
రాముఁడు, యుద్ధంబునఁబులస్త్యవంశం
బునఁబుట్టిన రాక్షసులనందఱను జయిం
చుఁగాక. అని, దేవషిక గంధర్వాదులు
చెప్పకొనిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఏతచ్ఛాన్యచ్చ బహుశో బ్రవాణాః పరమషణ్యః. ౨౯
జాతకౌతూహలాస్తత్ర విమానస్థాశ్చ దేవతాః
దదృశు ర్వాహినీం తేషాం రాక్షసానాం గతాయుషామ్. ౩౦

టీక॥ తత్ర = అచ్చట ; జాతకౌతూ
హలాః = పుట్టినకౌతుకముగల ; పరమ
షణ్యః = పరమషులును ; దేవతా
శ్చ = దేవతలును; విమానస్థాః = విమాన
ముననున్నవారలై; ఏతచ్చ = ఈమాట
ను; అన్యచ్చ = ఇతరమును; బహుశః = అ
ధికముగా; బ్రవాణాః = చెప్పేచు ; గ
తాయుషాం = పోయిన యాయు
స్సుగల; తేషాం = ఆ ; రాక్షసానాం =

రాక్షసులయొక్క; వాహినీం = సేనను;
దదృశుః = చూచిరి.
యుద్ధంబుఁ జూచువేడుకతోఁగూడి
నయిమ్మహాషులును దేవతలును, వి
మానారూఢులయి, గోబ్రాహ్మణుల
కు మంగళంబుగలుగుఁగాకయని మొ
దలగుమాటలంజెప్పకొనుచు, గతా
యుష్కులగునారాక్షసుల సేనంజూచి
రి. అని, తాత్పర్యము.

రథేనతు ఖరౌ వేగా దుగ్రనైన్యో వినిస్సృతః

తం దృష్ట్వా రాక్షసం భూయో రాక్షసాశ్చ వినిస్సృతాః . ౩౦

టీక॥ ఉగ్రనైన్యః = భయంకరమయి	నులును; వినిస్సృతాః = వెడలిరి.
న సేనగల; ఖరస్తు = ఖరుండును; వేగా	భయంకరంబగునైన్యముగల ఖరుం
త్ = వేగమువలన; రథేన = రథముచేత;	డు, రథమునెక్కి, వేగంబున వెడలెను; అ
వినిస్సృతః = వెడలినాడు. తం = ఆ; రా	తండు వెడలుటంజూచి, రాక్షసులందఱు
క్షసం = రాక్షసుని; దృష్ట్వా = చూచి;	వెడలిరి. అని, తాత్పర్యము.
భూయః = మఱల; రాక్షసాశ్చ = రాక్ష	

శ్వేనగామీ పృథుగ్రీవో యజ్ఞశత్రు విహంగమః

దుజ్జయః కరవీరాక్షః పరుషః కాలకామకః . ౩౧

మేఘమాలీ మహామాలీ సర్పాస్యో రుధిరాశనః

ద్వాద శైలే మహావీర్యాః ప్రతస్తు రభితః ఖరమ్ . ౩౩

టీక॥ శ్వేనగామీ = శ్వేనగామియు;	శ = పండ్లెండుగురు రాక్షసులు; ఖరమ
పృథుగ్రీవః = పృథుగ్రీవుండును; యజ్ఞ	భితః = ఖరునింబరివేష్టించి; ప్రతస్తుః = బ
శత్రుః = యజ్ఞశత్రుండును; విహంగ	యలుదేలిరి.
మః = విహంగముండును; దుజ్జయః =	శ్వేనగామియుం బృథు గ్రీవుండును
దుజ్జయుండును; కరవీరాక్షః = కరవీ	యజ్ఞశత్రుండును విహంగముండును దు
రాక్షుండును; పరుషః = పరుషుండును;	జ్జయండును కరవీరాక్షుండును బరు
కాలకామకః = కాలకామకుండు	షుండును గాలకామకుండును మేఘ
ను; మేఘమాలీ = మేఘమాలియు; మహా	మాలియు మహామాలియు సపకమ ఖుం
మాలీ = మహామాలియు; సర్పాస్యః =	డును రుధిరాశనుండునను మహాపరాక్ర
సర్పము ఖుండును; రుధిరాశనః = రుధిరా	ములగునీ పండ్లెండుగురు రాక్షసులు, ఖ
శనుండును; మహావీర్యాః = అధికమయి	రునింబరివేష్టించి వెడలిరి.
నపరాక్రమముగల; ఏ శై = ఈ; ద్వాద	అని, తాత్పర్యము.

మహాక పాలి స్థూలాక్షః ప్రమాధీ త్రిశిరా స్తథా
చ త్వార ఏతే సేనాన్యో దూషణం పరితో యయుః. ౩౪

టీక॥ మహాక పాలిః = మహాక పాలి చుట్టును; యయుః = పోయిరి.
యు; స్థూలాక్షః = స్థూలాక్షుండును; ప్ర మహాక పాలియు స్థూలాక్షుండును
మాధీ = ప్రమాధియు; తథా = అట్లు; త్రి త్రిమాధియుఁ ద్రిశిరుండుననునీనలువురు
శిరాః = త్రిశిరుండును; ఏతే = ఈ; సేనా సేనానాయకులు, దూషణునింబరి వేష్టిం
న్యః = సేనానాయకులు; చ త్వారః = చ చితరలిరి. అని, తాత్పర్యము.
లువురు; దూషణంపరితో = దూషణుని

సా భీమవేగా సమరాభికామా
మహాబలా రాక్షసవీర సేనా
తౌ రాజపుత్రౌ సహసా ధ్యుపేతా
మాలా గ్రహణౌ మివ చంద్రసూర్యౌ. ౩౫

టీక॥ భీమవేగా = భయంకరమయి, చంద్రసూర్యవివ = చంద్రసూర్యులనువ
నవేగముగలదియు; సమరాభికామా = తె; అధ్యుపేతా = పొందినది.
యద్ధంబునందుఁగోరికగలదియు; మ భయంకర వేగులును మహాబలశా
హాబలా = అధికమయినబలముగలది లులునగునా రాక్షసవీరులందఱుయుద్ధో
యునగు; సా = ఆ; రాక్షసవీర సేనా = త్సహంబొప్ప, నంగారకాదిగ్రహము
రాక్షసవీరుల సైన్యము; సహసా = వేగం లుచంద్రసూర్యులంబొందునట్లు, ఆరా
బున; తౌ = ఆ; రాజపుత్రౌ = రాచకొమ మలత్తులులయొద్దకుఁబోయిరి.
రులగు రామలత్తులును; గ్రహణౌ = అని, తాత్పర్యము.
గ్రహములయొక్క; మాలా = పజ్జిక;

ఇత్యాషేక, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే, త్రయోవింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టాథకము.

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౩౧౫

స ౨౪

ఇది, పరమాథవచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండత్రయోవింశత్యక్షక,
ముగిసినది.

ॐ

చ తు ర్వింశత్యక్షకప్రారంభః.

ఆశ్రమం ప్రతి యాతేతు ఖరే ఖరపరాక్రమే
తానే వాత్పాతికా రామ స్సహ భ్రాత్రా దదశ హ. ౧

టీక॥ ఖరపరాక్రమే = శీర్షమయిన	కాథము.
పరాక్రమముగల; ఖరే = ఖరుండు; ఆశ్ర	భయంకరంబగు పరాక్రమంబుగల
మంప్రతి = రామనియాశ్రమమునుగూ	ఖరుండు, రామనియాశ్రమంబునకుం బ
చి; యాతేతు = వెడలఁగానే ; రా	యనంబగుచుండ, రామండులత్తుణుని
మః = రామండు; భ్రాత్రాసహ = త	తోఁ గూడ, మున్నుదాహరింపఁ బడిన
మ్మునితోఁగూడ; తా = ఆ; వాత్పాతి	యత్పాతంబులనే గాంచెను.
కానేవ = ఉత్పాతములనే ; దదశ =	అని, తాత్పర్యము.
చూచెను "హ" అనునది పాదపూర.	

తా నుత్పాతా న్మహాఘోరా నుత్థితా రామహషణా
ప్రజానా మహితా దృష్ట్వా రామో లక్ష్మణ వ్రబ్రవీత్. ౨

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆ; రామః =	తా = కీడుకలిగించునవియునగు; ఉత్తి
రామండు; మహాఘోరా = మహాభ	తా = పొడసూపిన; తా = ఆ ; ఉ
యంకరములును; రామహషణా =	త్పాతా = ఉత్పాతంబులను ; దృ
వెండ్రికలగగుపాటు నొందించునవి	ష్ట్వా = చూచి; లక్ష్మణం = లక్ష్మణునిగూ
యును; ప్రజానాం = ప్రజలకు ; అహి	చి; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

రాముండు, మహాభయంకరంబులు తంబులుపొడసూపుటంగని, లక్ష్మణుం
నురోమహాషణంబులును జనులకుఁగీ జూచి, యిట్లని, చెప్పెను.
దుగావించునవియునగు నట్టి యుత్సా అని, తాత్పర్యము.

ఇమాన్ పశ్య మహాబాహూ సర్వభూతాపహరిణిః

సముత్థితాన్ మహేమాత్పతాన్ సంహర్తుం సర్వరాక్షసాన్. ౩

టీక॥ మహాబాహూ = పెద్దచేతులుగలలక్ష్మణుడా! సర్వభూతాపహరిణిః = సమస్తభూతంబుల సంహరించునవియు; మహాఘోరాన్ = మిక్కిలియుభయంకరంబులును; సర్వరాక్షసాన్ = సమస్తరాక్షసులను; సంహతుకాన్ = సంహరించుటకు; సముత్థితాన్ = లేచినవియునగు, ఇమాన్ = ఈ; మహేమాత్పతాన్ = త్పతాన్ = మహేమాత్పతంబులను; పశ్య = చూడుము.
మహాబాహుండవగులక్ష్మణుడా! సమస్తరాక్షసులను సంహరించుటకై సర్వభూతభయంకరంబులగునీమహేమాత్పతంబులుపొడసూపినవి; చూడుము.
అని, తాత్పర్యము.

అమీ రుధిరధారాస్తు విస్మజంతః ఖరస్వనాః

వ్యోమ్ని మేఘా వివతకంఠే పరుషా గదాభారుణాః. ౪

టీక॥ పరుషాః = తీక్షణములును; గదాభారుణాః = గాడిదవలెనెట్టినవియునగు; అమీ = ఈ; మేఘాః = మేఘములు; రుధిరధారాః = నెత్తురుచారలును; విస్మజంతస్తు = విడుచుచునే; ఖరస్వనాః = తీక్షణమయినధ్వనిగలవై; వ్యోమ్ని = ఆకాశమునందు; వివతకంఠే = తిరుగుచున్నవి.
పరుషములుగాదాభవణములునగునీమేఘంబులు, రక్తధారలువహించుచు, మహాధ్వనిగలుగునట్లుగజికంచుచు, నాకాశంబునఁదిరుగుచున్నవి.
అని, తాత్పర్యము.

స ధూమాశ్చ శరా స్సర్వే మమ యుద్ధాభినందితాః

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౩౧౬

స ౬౪

రుక్తపృష్ఠాని చాపాని వివేష్టంతేచ లక్ష్మణ. ౫

టీక॥ లక్ష్మణ = లక్ష్మణుడా! మ	స్పృశును; వివేష్టంతే = పొరలుచున్నవి.
మ = నాయొక్క; శరాః = బాణములు;	లక్ష్మణుడా! నా బాణములన్నియు
సర్వే = అన్నియు; సధామాశ్చ = పొగ	పొగ రాజుచు యుద్ధంబుఁగోరుచున్నవి;
తోఁగూడినవియునై ; యుద్ధాభినంది	కాంచనా లంకృతంబులగునాధనస్సు
తాః = యుద్ధమునందుసంతోషంబుగలఁ	లు, యుద్ధోత్సాహంబుననాతురంబు
గానున్నవి. రుక్తపృష్ఠాని = బంగారి	లయి పొరలుచున్నవి.
మవీపులందుఁగల; చాపానిచ = ధను	అని, తాత్పర్యము.

యాదృశా ఇహ కూజంతి పక్షిణో వనచారిణః
అగ్రతో నో భయం ప్రాప్తం సంశయో జీవితస్యచ. ౬

టీక॥ ఇహ = ఇప్పుడు; యాదృ	శ్చ = సందేహమును; ప్రాప్తః (అ
శాః = ఎట్టి; వనచారిణః = అడవియందు	ధ్యాహృతము) = వచ్చినది.
సంచరించునట్టి; పక్షిణః = పక్షులు; కూ	ఇప్పుడు, కూయుచుండునట్టివనచ
జంతి = కూయుచున్నవో ; తస్మాత్	రపక్షులంజూడఁగా, ముందుమనకుభ
(అధ్యాహృతము) = అందువలన; అ	యంబును బ్రాణసంశయంబును గలు
గ్రతః = ముందట; నః = మనకు; భ	గుననితొందుచున్నది.
యం = భయము; ప్రాప్తం = వచ్చినది.	అని, తాత్పర్యము.
జీవితస్య = ప్రాణముయొక్క ; సంశ	

సంప్రహరస్తు సుమహాన్ భవిష్యతి నసంశయః
అయ మాఖ్యాతి మే బాహు స్ఫురమాణో ముహుర్ముహుః. ౭

టీక॥ సుమహాన్ = మిక్కిలియుగొ	సందేహము; న = లేదు. ముహుర్ముహ
ప్పదగు; సంప్రహరస్తు = యుద్ధముమా	హుః = మాటిమాటికి; స్ఫురమాణః =
త్రము; భవిష్యతి = కలుగును. సంశయః =	స్ఫురించుచున్న; అయం = ఈ; మే = నా

యొక్క; బాహుః=చేయి; ఆఖ్యాతి= చెప్పుచున్నది.

మహాయుద్ధంబు మాత్రముజరుగును; ఇందుకుసంజేహములేదు; నాదక్షి

గఘజముమాటిమాటికి స్ఫురించుచుండుటవలనఁ దెలియవచ్చినది.

అని, తాత్పర్యము.

సన్నికషేతు న శూర జయం శత్రోః పరాజయమ్

టీక॥ శూర=యుద్ధమునందుభయములేనిలక్ష్మణుఁడా! సన్నికషేతు=సమీపమునందే; నః=మనకు; జయం=జయమును; శత్రోః=శత్రువునకు; పరాజయం=అపజయమును; భవిష్య

తి(అధ్యాపూతము)=కాఁగలదు.

శూరుండవగులక్ష్మణుఁడా! ఇంకశీఘ్రంబుననె, మనకుజయంబును శత్రువునకుఁబరాజయంబునుగలుగును.

అని, తాత్పర్యము.

స ప్రభంచ ప్రసన్నంచ తవ వక్త్రం హి లక్ష్మణే. ౮

టీక॥ తవ=నియొక్క; వక్త్రం=ముఖము; సప్రభంచ=కాంతితోఁగూడినదిగాను; ప్రసన్నంచ=నిర్మలముగాను; లక్ష్మణేహి=చూడఁబడుచున్నదిగాదా.

నీముఖంబును, గాంతిమంతంబును ప్రసన్నంబును గాఁబూపట్టుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

ఉద్యతానాంహి యుద్ధాథకం మేషాం భవతి లక్ష్మణ నిష్ప్రభం వదనం తేషాం భవ త్యాయుఃపరిక్షయః. ౯

టీక॥ లక్ష్మణ=లక్ష్మణుఁడా! యుద్ధాథకం=యుద్ధముకొఱకు; ఉద్యతానాం=ఉద్యుక్తులయిన; మేషాం=ఎవ్వరియొక్క; వదనం=ముఖము; నిష్ప్రభం=కాంతిహీనమో; తేషాం=వారలకు; ఆయుఃపరిక్షయః=ఆయునా

శము; భవతి=కలుగును.

లక్ష్మణుఁడా! యుద్ధమువచ్చినప్పుడు, ఎవ్వరిముఖముకాంతిహీనమగునో, వారలకుఁబ్రాణహానికలుగును.

అని, తాత్పర్యము.

శ్రీ మ ద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము.

308

స ౨౪

రక్షసాం నదతాం ఘోర శ్చూరియతేచ మహాధ్వనిః

అహతానాంచ భేరీణాం రాక్షసైః కూరకమభిః. ౧౦

టీక॥ నదతాం = అటచుచున్న; శ్చ=గొప్పధ్వనియు; శ్చూరియతే = వి
రక్షసాం = రాక్షసులయొక్కయు ; నటచుచున్నది.
కూరకమభిః= కూరములయినకా ఇదిగో , రాక్షసులసింహనాదం
ర్యములుగల; రాక్షసైః= రాక్షసులచే బలునుభేరీధ్వనులును , మహాభయం
త; అహతానాం = కొట్టబడిన; భేరీ కరముగా , మనవీనులకు వినవచ్చుచు
ణాంచ = భేరులయొక్కయు; ఘో న్నవి. అని, తాత్పర్యము.
రః= భయంకరమయిన ; మహాధ్వని

అనాగతవిధానంతు కతవ్యం శుభ మిచ్ఛతా

అపదం శంకమానేన పురుషేణ విపశ్చితా. ౧౧

టీక॥ శుభం=మంగళమును ; ఇచ్ఛ/నది.
తా=కోరుచున్నవాడును ; అపదం= అపదవచ్చునేమోయని భయపడు
అపత్తును; శంకమానేన=సందేహించు వాడునుమంగళంబుగోరువాడునుబం
చున్నవాడునగు; విపశ్చితా=పండితుం డితుండునగుపురుషుండు, అపదవచ్చుట
డయిన; పురుషేణ=పురుషునిచేత ; అ కుమున్నె దానికిఁబ్రతీకారంబు సేయవ
నాగతవిధానంతు=రానిదానికిఁ బ్రతీ లసినది. అని, తాత్పర్యము.
కారము; కతవ్యం= చేయఁబడవలసి

తస్మాద్గృహీత్వా వైదేహీం శరపాణి ధనుధరః

గుహ మాశ్రయ శైలస్య దుర్గాం పాదపసంకులామ్. ౧౨

టీక॥ తస్మాత్=అందువలన; త్వం(అ నుస్సుచుదాల్చినవాడవై; వై దేహీం=
ధ్యాహృతము)=నీవు; శరపాణిః= బా సీతను; గృహీత్వా = తీసికొని ; దు
ర్గాముచేతంగలవాడవై; ధనుధరః=ధ గాం=ప్రవేశింపరానిదియు; పాదప

సంకులాం=వృక్షములచే నిండినదియు
నగు; శైలస్య=పర్వతముయొక్క; గు
హం=గుహను; ఆశ్రయ = ఆశ్రయం
వుము.

అందువలన, నీవుధనుర్వాణంబు

లుధరించి, సీతందీసికొని, దుగ్ధ
మంబును వృక్షములచేనాచ్ఛాదితంబున
గుగుహంబ్రవేశించికాచియుండుము.
అని, తాత్పర్యము.

ప్రతికూలితు మిచ్ఛామి సహి వాక్య మిదం త్వయా

శాపితో మమ పాదాభ్యాం గమ్యతాం వత్స మాచిరమ్. ౧౩

టీక॥ వత్స=బిడ్డఁడవగు లక్ష్మణుఁ
డా! త్వయా=నీచేత; ఇదం = ఈ; వా
క్యం=మాటను; ప్రతికూలితుం = ఎది
రించుటకు; నేచ్ఛామి=కోరను. మమ=
నాయొక్క; పాదాభ్యాం= పాదము
లచేత; శాపితః = బట్టుపెట్టుబడినాఁ

డవు. మాచిరం = శీఘ్రముగా; గమ్య
తాం=పొందఁబడుఁగాక.

లక్ష్మణుడా! నీవీమాటకడ్డమునె
ప్పవలదు; నాపాదంబులయిన; జా
గుసేయవలదు; శీఘ్రముగాఁబొమ్ము.
అని, తాత్పర్యము.

త్వం హి శూరశ్చ బలవాక్ హన్యా హ్యేతా న్న సంశయః

స్వయంతు హంతు మిచ్ఛామి సర్వానేవ నిశాచరాన్. ౧౪

టీక॥ త్వం=నీవు; శూరశ్చ= యుద్ధ
మునందుభయములేనివాఁడవును; బల
వాక్ హి=అధికమయినబలముగలవాఁ
డవునుగదా! ఏతాన్= ఈరాక్షసుల
ను; హన్యాహి=చంపుదువుగదా! సం
శయః=సందేహము; న=లేదు. స్వ
యంతు=నేనే; నిశాచరాన్ = రాక్ష
సులను; సర్వానేవ=అందఱునే; హం

తుం=వధించుటకు; ఇచ్ఛామి= కోరు
చున్నాను.

నీవునుశూరుండవుబలవంతుండవు;
ఈరాక్షసులనందఱును వధింపఁ జాలు
దువు; ఇందుకుసందియములేదు; అయి
తే, నేనేయీరాక్షసులనందఱు వధింపఁ
దలఁచియున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౩౨౧

స ౨౪

ఏ వముక్తస్తు రామేణ లక్ష్మణ స్సహ సీతయా

శరా నాదాయ చాపంచ గుహం దుగాఢం సమాశ్రయత్. ౧౫

టీక॥ లక్ష్మణః=లక్ష్మణుడు; రామే=రామునిచేత; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తస్తు=చెప్పబడినవాడైనంతనె; శరా=దాణములను; చాపంచ=ధనుస్సును; అదాయ=దీసికొని; సీతయాసహ=సీతతోఁగూడ; దుగాఢం=పొందఁగూడని;	దఁగూడని; గుహం=గుహను; సమాశ్రయత్=ఆశ్రయించెను. లక్ష్మణుడు, రామునిమాటనువిని, ధనుర్బాణంబులనుదాల్చి, సీతదేవినిదీసికొని, దుప్పివేశంబగుగుహనాశ్రయించెను. అని, తాత్పర్యము.
---	--

తస్మిన్ ప్రవిష్టేతు గుహం లక్ష్మణే సహ సీతయా

హంత నిర్ముక్త మిద్యక్త్వా రామః కవచ మావిశత్. ౧౬

టీక॥ తస్మిన్=ఆ; లక్ష్మణే=లక్ష్మణుడు; సీతయాసహ=సీతాదేవితోఁగూడ; గుహం=గుహను; ప్రవిష్టేతు=ప్రవేశించినంతనె; రామః=రాముడు; హంత; ఆ! నిర్ముక్తం=మంచియుపాయము! ఇతి=అని; ఇద్యక్త్వా=చెప్పి; కవచం=కవచమును; ఆవిశత్=	పొందెను. లక్ష్మణుండు సీతాదేవినిదీసికొనిగుహంబ్రవేశించినపిదప, రాముండు, “ఆ! మంచియుపాయంబుదోచినది.” అనిచెప్పి, మేనుగవచంబుధరించెను. అని, తాత్పర్యము.
--	--

స తేనాగ్నినికాశేన కవచేన విధూషితః

బధూవ రామ స్తిమిరే విధూమోగ్ని రివోత్థితః. ౧౭

టీక॥ అగ్నినికాశేన=అగ్నిహోత్రముతోసమానమయిన; తేన=ఆ; కవచేన=కవచముచేత; విధూషితః=అగ్నిరివ=అగ్నిహోత్రమువలె; బధూఅలంకరింపబడిన; సః=ఆ; రామః=రాముడు; తిమిరే=చీకటియందు; ఉత్థితః=లేచిన; విధూమః=పొగలేని;	
--	--

అగ్నిహోత్రమువలె వెలుంగు చు బాగలేకమండుచున్నయిగ్నిపగిదివెలుం
న్నట్టి యావకచము దొడుగుకొన్నది గుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.
దప , రాముండు , చీకటియందు.

స శాప ముద్యమ్య మహా చృరా నాదాయ వీర్యవాక్
బహువా వస్థిత స్తత జ్యాస్వనైః పూరయన్ దిశః. ౧౮

టీక॥ వీర్యవాక్ = అధికమయిన పూరయన్ = నిండించుచు ; బహువా =
పరాక్రమముగల; సః = ఆరాముండు; ఉండెను.
మహత్ = గొప్పదగు; చాపం = ధను మహాపరాక్రమశాలియగు నారా
స్సున; ద్యమ్య = పట్టుకొని; శరాన్ = ముండు , అట్లు మహాధనుస్సును బా
దాణములను; ఆదాయ = తీసికొని; ఇంబులనుదీసికొని, జ్యాఘ్రావంబులచి
శత్రు = అచ్చట; జ్యాస్వనైః = అల్లెత్రా కులపిక్కటిల్లజేయుచునుండెను.
టిధ్వనులచేత ; దిశః = దిక్కులను; అని, తాత్పర్యము.

తతో దేవా సగంధర్వా సిద్ధాశ్చ సహచారణైః
సమేయశ్చ మహాత్మానో యుద్ధదశకనకాంక్షిణః. ౧౯

టీక॥ తతః = అంత; మహాత్మానః = ముచూచుటంగోరువారలయి ; సమే
అధికమయినప్రభావముగల ; సగంధ యుశ్చ = వచ్చిరియు.
ర్వాః = గంధవులతోఁగూడిన; దే అంత , మహాత్ములగుదేవతలును
వాః = దేవతలును; సిద్ధాశ్చ = సిద్ధులు గంధవులును సిద్ధులును జారణులును
ను; చారణైస్సహ = చారణులతోఁగూ యుద్ధంబుఁజూచుటకైవచ్చిరి.
డ; యుద్ధదశకనకాంక్షిణః = యుద్ధ అని, తాత్పర్యము.

ఋషయశ్చ మహాత్మానో లోకే బ్రహ్మషికసత్తమాః
సమేత్య చోచు స్సహితా అన్యోన్యం పుణ్యకమణః. ౨౦

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. 3౨౩

స ౨౪

టీక|| లోకే=లోకమునందు ; బ్రహ్మశిష్యత్వమాః = బ్రహ్మశిష్యశ్రేష్ఠులును; పుణ్యకర్మాణః (పుణ్యకర్మాణః) = పుణ్యములయిన కార్యములుగలవారలును; మహాత్మానః = అధికమయినప్రభావముగలవారలునగు ; ఋషయశ్చ=ఋషులును; సమేత్యచ = వచ్చియు; సహితాః = కూడినవారలము; అన్యోన్యం = పరస్పరమునుగూచి; ఊహం=చెప్పిరి.

పుణ్య కర్మాలును మహాత్ములును బ్రహ్మశిష్యప్రవరులునగుఋషులును, అచోటికివిచ్చేసి, యందఱుజేరి, యెందొరులతో, నిట్లని, చెప్పుకొనిరి.

అని, తాత్పర్యము.

స్వస్తి గోబ్రాహ్మణేభ్యోస్తు లోకానాం యే ౭ భిసంగతాః

టీక|| గోబ్రాహ్మణేభ్యః=గోవులను; స్వస్తి=మంగళము; అస్తు = అకొఱకునుబ్రాహ్మణులకొఱకును; యే=ఎవరు; లోకానాం=లోకములకు; అభిసంగతాః=మేలుగోరువారలో; తేభ్యః (అధ్యాహృతము)=వారలకొఱకును; స్వస్తి=మంగళము; అస్తు = అగుఁగాక.

గోబ్రాహ్మణులకును లోకహితార్థులగు వారలకునుమంగళము గలుగుఁగాక. అని, తాత్పర్యము.

జయతాం రాఘవో యుద్ధే పౌలస్త్యాక్ రజనీవరాక్. ౨౧
చక్రహస్తో యథా యుద్ధే సర్వా నసురపుంగవాక్

టీక|| యుద్ధే=యుద్ధమునందు; రాఘవః=రాముఁడు ; పౌలస్త్యాక్ = పౌలస్త్యునివంశమునందుఁబుట్టిన; రజనీవరాక్=రాక్షసులను; యుద్ధే=యుద్ధమునందు; చక్రహస్తః=విష్ణువు; అసురపుంగవాక్=అసురశ్రేష్ఠులను; సర్వా=అందఱనువలె; జయతాం = గెలుచుఁగాక.

చక్రహతియగువిష్ణుదేవుఁడు, సమస్తాసురులనుజయించినట్లు, రాముఁడు, పౌలస్త్యులగు రాక్షసులనందఱను యుద్ధంబునజయించుఁగాక. అని, యాదేవారులుపరస్పరముచెప్పుకొనిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్యా వునః ప్రోచు రాలోక్యచ పరస్పరమ్. ౨౨

టీక॥ తే(అధ్యాహృతము)= అదే వాదులు; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్యా= చెప్పి; వునః=మఱి; పరస్పరం = ఒకరినొకరు; ఆలోక్యచ=చూచియు; ప్రోచుః= చెప్పిరి.

ఈప్రకారమునం చెప్పి, యాదే వతలు మున్నగువారలు మఱియొందు రులంజూచి, యిట్లనిచెప్పకొనిరి. అని, తాత్పర్యము.

చతుర్దశ సహస్రాణి రక్షసాం భీమకమణామ్

ఏకశ్చ రామో ధర్మాత్మా కథం యుద్ధం భవిష్యతి. ౨౩

టీక॥ భీమకమణాం=భయంకరమ గలదా? యినకార్యముగల; రక్షసాం = రాక్ష సులయొక్క; చతుర్దశ = పదునాలు గు; సహస్రాణి= వేల; సంతి (అధ్యా హృతము)=ఉన్నవి. ధర్మాత్మా = ధ మ్మస్వభావుండగు; రామః = రామఁ దు; ఏకశ్చ=ఒక్కఁడే. కథం = ఎట్లు; యుద్ధం=యుద్ధము; భవిష్యతి = కాం

భయంకర కములగు రాక్షసులు పదునాలుగువేళురున్నవారు; ధర్మాత్ముండగు రామఁడొక్కఁడే; యుద్ధంబెట్లుజరగును? అని, దేవతలుమున్న గువారలుచెప్పకొనిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఇతి రాజషణ్డు స్సిద్ధా స్సగణాశ్చ ద్విజషణ్భాః

జాతకౌతూహలా స్తస్థు ర్విమానస్థాశ్చ దేవతాః. ౨౪

టీక॥ ఇతి=ఇట్లు; రాజషణ్డుః = రాజషణ్డులును; సగణాః= సమూహ ముతోఁగూడిన; సిద్ధాః=సిద్ధులును; ద్వి జషణ్భాః=ద్రాహ్మణశ్రేణులును; దే వతాశ్చ=దేవతలును; విమానస్థాః = విమానముననున్నవారలయి; జాతకౌ తూహలాః= పుట్టినవేడుకగలవారల యి; తస్థుః=నిలిచిరి.

ఇట్లు, రాజషణ్డులును సిద్ధులును ద్రాహ్మణులును దేవతలును, యుద్ధంబు

జూచువేషకతో, విమానారు ధులయి
యాకాశంబుననుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఆవిష్టం తేజసా రామం సంగ్రామశిరసి స్థితమ్
దృష్ట్వా సర్వాణి భూతాని భయా ద్వివ్యధిరే తదా. ౨౫

టీక|| తదా-అప్పుడు; తేజసా-తే
జస్సుచేత; ఆవిష్టం = ఆవేశించి
వాడును, సంగ్రామశిరసి = యుద్ధాగ్ర
మునందు; స్థితం-ఉన్నవాడనగు; రా
మం = రాముని; దృష్ట్వా = చూచి; సర్వా
ణి = సమస్తములయిన; భూతాని = భూ

తంబులు; భయాత్ = భయమువలన; వి
వ్యధిరే = దుఃఖించినవి.

అప్పుడు, అద్భుతంబగు తేజస్సుతోఁ
గూడియు ధృగ్గ్రంబుననున్న రాముఁజూ
చి, సమస్తభూతంబులును భయమొహి
కంబులయినవి. అని, తాత్పర్యము.

రూప మప్రతిమం తస్య రావస్యా క్లిష్టకమణః
బభూవ రూపం క్రుద్ధస్య రుద్రస్యేవ మహత్త్వనః. ౨౬

టీక|| అక్లిష్టకమణః = దుఃఖకరము.
కానికార్యములుగల; తస్య = అ; రామ
స్య = రామునియొక్క; అప్రతిమం = పో
లికలేని; రూపం = ఆకారము ; మహ
త్త్వనః = అధికమయిన ప్రభావముగల;
క్రుద్ధస్య = కోపమునొందిన; రుద్రస్య =
రుద్రునియొక్క; రూపమివ = ఆకార

మువలె; బభూవ = ఉండెను.

అప్పుడు క్రుద్ధుండయిన అక్లిష్టకమణం
బగునా రామునియొక్కారంబు, క్రుద్ధుండ
గురుగుని యాకారంబుపడి, నెంత
మహిమయుంకరింజెయ్యెప్పినది.

అని, తాత్పర్యము.

ఇతి సంభాష్యమాణేతు దేవగంధర్వచారణైః
తతో గంభీరనిహ్రాదం ఘోరవమాకాయుధధ్వజమ్. ౨౭
అనీకం యాతుధానానాం సమంతా త్ప్రత్య భృశ్యత

టీక|| ఇతి = ఇట్లు ; దేవగంధర్వచారణైః = దేవతలచేతను గంధర్వులచే

తనుజారణులచేతను; సంభాష్యమాణే
తు=చెప్పబడుచుండగానే; తతః=
అంతఃగంభీరనిహృదం=గంభీరమయి
నధ్వనిగలదియు; ఘోరవమాణయధ
ధ్వజం=భయంకరములయిన కవచమ
లును ఆయుధములును ధ్వజములునుగల
దియునగు; యాతుధానానాం = రా
క్షసులయొక్క; అనీకం = సైన్యము; స
మంతాత్ = అంతటను; ప్రత్యదృశ్యతే =

చూడబడినది.

ఇట్లు, దేవగంధర్వచారణులు,
చెప్పకొనుచుండగానే, అంత, గం
భీరధ్వనియుభయంకరంబులగు కవచం
బులునాయుధంబులును ధ్వజంబులును
గలదియునగు నారాక్షస సైన్యము,
ఎల్లెడలం జూపట్టినది.

అని, తాత్పర్యము.

సింహనాదం విస్ఫుజతా మన్యోన్య మభిగజకతామ్. ౨౪
చాపాని విష్ఫారయతాం జృంభతా మప్యభీక్షశః
విప్రఘుప్తస్వనానాంచ దుందుభీశ్చాపి నిఘ్నతామ్. ౨౫
తేషాం సుతుముల శబ్దః పూరయామాస త ద్వనమ్

టీక. సింహనాదం=సింహనాదమును;
విస్ఫుజతాం= విడుచుచున్నవారలును;
మన్యోన్యం=ఒండొరులనుగూర్చి; అభి
గజకతాం=గజికంచుచున్నవారలును;
చాపాని= ధనుస్సులను; విష్ఫారయ
తాం = ధ్వనింపఁజేయుచున్నవారలు
ను; అభీక్షశః=మిక్కిలియు; జృంభతా
మపి=ఆవలింతలువిడుచుచున్న వారలు
ను; విప్రఘుప్తస్వనానాం= అఱచుచున్న
ధ్వనులుగలవారలును; దుందుభీః=భేరు
లను; నిఘ్నతాంచాపి=కొట్టుచున్నవా
రలునగు; తేషాం = ఆరాక్షసులయొ

క్క; సుతుములః=మిక్కిలియు దొమ్మి
యయిన; శబ్దః=ధ్వని; తత్=ఆ; వ
నం=అడవి; పూరయామాస= సిం
చెను.

సింహనాదంబులునేయువారలును
ఒండొరులఁజూచిననుజయించెద నేను
జయించెదనని యుచ్చై నాడఁబున
నుద్దోషించువారలును జ్ఞానాదంబులు
గావించువారలును మదంబుననావలిం
తలువిడుచువారలును మహాధ్వనులు గ
లుగునట్లఱచు వారలును భేరులు వా
యించువారలునగు నారాక్షసుల తు

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౩౨

స ౨౪

మలధ్వని, యావనంబంతయు నిండిచెలంగినది. అని, తాత్పర్యము.

తేన శబ్దేన విత్రస్తా శ్వాపదా వనచారిణః. ౩౦

దుద్రువు ర్యత్ర నిశ్శబ్దం పృష్ఠతో నవ్యలోకయన్

టీక|| వనచారిణః = అడవియందుండిరుగునట్టి; శ్వాపదాః = క్రూరజంతువులు; తేన = ఆ; శబ్దేన = ధ్వనిచేత; విత్రస్తాః = భయపడినవై; యత్ర = ఎచ్చరిగి; నిశ్శబ్దం = శబ్దములేమియు; తత్ర (అధ్యాహూతము) = అచ్చటికి; దుద్రువుః = పాటినవి. పృష్ఠతః = వెనుకను; నవ్యలోకయన్ = చూడలేదు. అడవియందుండనట్టి క్రూరజంతువులు, అధ్వనికిభయమునొంది, తెరిగిచూడక, నిశ్శబ్దముగానున్నట్లమనకుచు బాటిపోయినవి. అని, తాత్పర్యము.

తత్త్వనీకం మహాఘోరం రావం సముపసర్పత. ౩౧

ధృతనానాప్రహరణం గంధీరం సాగరోపమమ్

టీక|| ధృతనానాప్రహరణం = ధరింపఁబడిన నానావిధములయిన యాయుధములుగలదియు; గంధీరం = లోతైనదియు; సాగరోపమం = సముద్రముతోఁబోలిగలదియు; మహాఘోరం = మిక్కిలియు భయంకరంబునగు; తత్ = ఆ; త్వనీకంతు = సైన్యమును; రావం = రాముని; సముపసర్పత (సముపాసపత్) = సమీపించెను. నానావిధాయుధంబులతోఁ గూడినదియునితరులకుదుష్ప్రవేశంబును సముద్రతుల్యంబును మహా భయంకరంబునగునారాక్షససేన, రామునిచేంతకుఁ బోయినది. అని, తాత్పర్యము.

రామోపి చారయన్ చక్షు స్సర్వతో రణపండితః. ౩౨

దదశన్ ఖరసైన్యం త ద్యుద్ధాభిముఖ ముత్థితమ్

టీక|| రణపండితః = యుద్ధమునందుఁబండితుండగు; రామోపి = రాముండును; చక్షుః = కంటిని; సర్వతః = అంతటను; చారయన్ = సంచరింపఁజేయుచు;

యద్ధాభిముఖం = యద్ధమునకెదురు
మొగమునదియు; ఉత్థితం = ఉద్భు
త్తునగు; తత్ = ఆ ; ఖరనైన్యం =
ఖరునిసేనను; దదశక = చూచెను.

యద్ధమునందుఁబండితుండగు రా
ముండును, నలుప్రక్కలఁబూచి, యు
ద్ధంబునకుసన్నద్ధంబుగావచ్చిన ఖరనై
న్యముంగనెను. అని, తాత్పర్యము.

పితృత్య చ ధనుర్భీషం తూర్వాశ్చోద్ధృత్య సాయకాక. ౩౩
కోధ మాహరయ త్త్రివం వధాధకం సర్వరక్షసామ్

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆ
రాముండు; భీషం = భయంకరమయి
న; ధనుః = విల్లును; పితృత్య = పితృ
ల్లజేసియు; తూర్వాశ్చో = అమ్మలపొది
నుండి; సాయకాక = బాణములను ; ఉ
ద్ధృత్యచ = ఎత్తియు ; సవరక్షసాం =
సమస్తరాక్షసులఁబ్రక్కయు ; వధా
ధకం = చంపుటకొఱకు; త్త్రివం = త్రిక్ష

మయిన; క్రోధం = కోపమును; ఆహర
యత్ = తెచ్చుకొనెను.

రాముండు, భయంకరాకారంబ
గుధనుస్సునుగొంచెనువంచి, యమ్ము
లపొదినుండిబాణంబులుదీసి, సమస్తరా
క్షసులనువధించుటకై, త్రివంబగుకోపం
బవలఁబించెను. అని, తాత్పర్యము.

దుష్ప్రేక్ష సోభవ తుగ్రీవో యుగాంతాగ్ని రివ జ్వలత్. ౩౪
తం దృష్ట్వా తేజసా విష్టం ప్రాద్రవత్ వనదేవదాః

టీక॥ క్రుద్ధః = కోపమునొందిన; సః =
ఆ రాముండు; యుగాంతాగ్నిరివ = ప్ర
ళయకాలాగ్నివలె; జ్వలత్ = మండుచు;
దుష్ప్రేక్షః = చూడఁగూడనివాఁడు ;
అభవత్ = అయ్యెను. తేజసా = తేజం
బుచే; ఆవిష్టం = ఆవేశింపఁబడిన; తం =
ఆ రాముని; దృష్ట్వా = చూచి; వనదేవ
తాః = వనదేవతలు; ప్రాద్రవత్ = పరు

గత్తిరి.

అట్లు రాముండుక్రుద్ధుండై, ప్రళయ
కాలానలంబుపగిదిఁ దేఱిచూడ నలవి
గాక తేజరిల్లుచుండెను; అట్లు తేజంబున
దుర్నిరీక్షుండై, వెలుంగు చున్న రా
ముంబూచి, వనదేవలుభయంబునంభా
ఱిపోయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య క్రుద్ధస్య రూపంతు రామస్య దదృశే తదా. ౩౫

దక్షస్యేవ క్రతుం హంతు ముద్యతస్య పినాకినః

టీక॥ తదా=అప్పుడు; క్రుద్ధస్య = క్రోధమునొందిన; తస్య=ఆ; రామస్య=రామనియొక్క; రూపంతు=ఆకారముమాత్రము; దక్షస్య=దక్షప్రజాపతియొక్క; క్రతుం=యాగమును; హంతుం=చెఱపుటకు; ఉద్యతస్య=ఉద్యుక్తుడైన; పినాకినః=రుద్రునియొక్కవలె; దదృశే=చూడఁబడినది. అప్పుడు రాక్షసపధాధిమయి క్రుద్ధుండగు రామనియాకారంబు, దక్షప్రజాపతియజ్ఞంబుహరింప నుద్యుక్తుడై యొక్కద్ధుండైన రుద్రునియాకారంబుకై వడి, యతిభయంకరంబయి, చూపట్టినది. అని, తాత్పర్యము.

ఆవిప్త్వం తేజసా రామం సంక్రామశిరసి స్థితమ్. ౩౬

దృష్ట్వా సర్వాణి భూతాని భయాత్కాని ప్రదుద్రువుః

టీక॥ సంక్రామశిరసి=యుద్ధాగ్రమునందు; స్థితం = ఉన్నవాఁడును; తేజసా=తేజస్సుచేత; ఆవిప్త్వం= అవేశింపఁబడినవాఁడునగు; రామం=రామని; దృష్ట్వా=చూచి; సర్వాణి=సమస్త భూతములు; భయాత్కాని = భయపీడితంబులయి; ప్రదుద్రువుః = పాటినవి. అట్లు యుద్ధాగ్రంబున నిలుచుండి దుర్మరీక్ష తేజుండై యున్న రామంజూచి, సమస్త భూతంబులును భయపీడితంబులయి పరుగెత్తినవి. అని, తాత్పర్యము.

త తామకై రాభరణై ధ్వజైశ్చ

తై వామభి శ్చాగ్నిసమానవణ్ణైః. ౩౭

బభూవ సైన్యం విశితాశనానాం

సూర్యోదయే నీల మివాభ్రబృందమ్

టీక॥ కామకైః = ధనుస్సులచేతను; ఆభరణైః = సొమ్ములచేతను; ధ్వజైః =

జైశ్చ=పైకై-ములచేతను ; అగ్నిస
మానవజ్ఞేః = నిష్పతోసమానమయి
నరంగుగల; తైః=ఆ; వమణభిః = కవచ
ములచేతను; తత్ = ఆ ; పిశితాశనా
నాం=రాక్షసులయొక్క; సైన్యం = సై
న్యము; సూర్యోదయే = సూర్యోదయ
కాలమునందు, నీలం=నల్లని ; అభ్రబృ
దమివ=మేఘసమూహమువలె; బధూ
వ-ఉండినది.

అట్లుకాంచనాలంకృతంబులగు ధ
నుస్సులనుభూషణంబులనుధ్వజంబులను
అగ్నిసమానవణకంబులగు కవచంబు
లనుధరించియుండుటంజేసి, నీలవణుక
లగునారాక్షసులసైన్యము, సూర్యోద
యంబున , సూర్యకిరణంబులతోఁగల
సిననీలమేఘసమూహంబుకరణేఁ బ్రకా
శించినది. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపేక్ష, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే ,

ఆరణ్యకాండే , చతుర్వింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమాధికచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండచతుర్వింశస్సర్గటిక,

ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము.

౩౩౧

స ౨౫

౨౨

పంచవింశత్యస్తోత్రం భః.

అవష్టభధనుం రామం క్రుద్ధంచ రిపుఘాతినమ్

దదశాశ్రమ మాగమ్య ఖర స్సహ పురస్సరైః. ౧

టీక|| ఖరః=ఖరుండు ; పురస్సరైః వధించువాఁడునగు; రామం= రాము
స్సహ=ముందునడచువారలతోఁగూడ; ని; దదశాశ్రమ=చూచెను.
అశ్రమం=అశ్రమమును; ఆగమ్య=పో
యి; అవష్టభధనుం=అవలంబింపబడినధ
నుస్సుగలవాఁడును; క్రుద్ధంచ= కోపిం
చినవాఁడును; రిపుఘాతినం=శత్రువుల
ముంటాచెను. అని, తాత్పర్యము.

తం దృష్ట్వా సశరం చాప మద్యమ్య ఖరసిస్సనమ్

రామస్యా భిముఖం సూతం చోద్యతా మిత్యచోదయత్. ౨

టీక|| సః(అధ్యాహృతము)= అఖరుం
డు; తం=ఆ రాముని ; దృష్ట్వా=చూచి; అచోదయత్=ప్రేరించెను.
సశరం= బాణముతోఁగూడిన ; ఖరసి
స్సనమ్=తీక్షణమయినధ్వనిగల; చాపం=
ధనుస్సును; ఉద్యమ్య=పట్టుకొని; సూ
తం=సారథినిగూచి; “రామస్య =
రామునకు; అభిముఖం=ఎదురుగా; చో
ద్యతాం=తోలఁబడుఁగాక.” ఇతి- అని;
అచోదయత్=ప్రేరించెను.
అఖరుండు, రాముంజూచి, మహా
ధ్వనియగుధనుస్సునుబాణంబును బట్టు
కొని , రామునకభిముఖంబుగాఁదోలు
ము; అనిసారథినాజ్ఞాపించెను.
అని, తాత్పర్యము.

స ఖరస్యా జ్ఞయా సూత స్తురగాశ్రమచోదయత్

యత్ర రామో మహాబాహు రేకో ధూస్వక స్థితో ధనుః. ౩

<p>టీక॥ సః=ఆ; సూతః=సారథి; ఖ రస్య=ఖరునియొక్క; ఆజ్ఞయా=ఆజ్ఞ చేత; యత్ర=ఎచ్చట; మహాబాహుః= పెద్ద చేతులుగల; రామః=రామఁడు; ఏకః=ఒక్కఁడే; ధనుః=ధనుస్సును; ధూన్వ=విసరుచు; స్థితః=ఉన్నా తః; తత్ర(అధ్యాహృతము)=అచ్చట</p>	<p>కి; తురగా=గుట్టములను; సమచో దయత్=తోలెను. ఆసారథి, ఖరునానతిచొప్పున, మ హాబాహుండగు రాముండొక్కడే, ధను ధారుండైయుండు స్థలమునకు, గు ట్టంబులందోలెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

తంతుఃప్రతితం దృష్ట్వా సవే తే రజనీచరాః
నదమానా మహానాదం సచివాః పర్యవారయ. ౪

<p>టీక॥నిష్ప్రతితం=పోయిన; తం=ఆఖ రుని; దృష్ట్వాతు=చూచినంతనె; సచి వాః=మంత్రులగు; తే=ఆ; రజనీచ రాః=రాక్షసులు; సర్వే=అందఱును; మహానాదం=మహాధ్వనిగలుగునట్లు గా; నదమానాః=అటచుచు; పర్యవా</p>	<p>రయ=చుట్టుకొనిరి. అట్లుఖరుండు రామునిపైకి బోవు టఁజూచినంతనె, శ్వేనగామిమన్నగు నతనిమంత్రులందఱు, మహాధ్వనిగదుర సింహనాదంబులు సేయుచు, నతనింబ రివేష్టించిపోయిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

స తేషాం యాతుధానానాం మధ్యే రథగతః ఖరః
బభూవ మధ్యే తారాణాం లోహితాంగ ఇవోదితః. ౫

<p>టీక॥రథగతః=రథమునుబొందిన ట్టి; సః=ఆ; ఖరః=ఖరుఁడు; తేషాం= ఆ; యాతుధానానాం=రాక్షసుల యొక్క; మధ్యే=నడుమునందు; తా రాణాం=నక్షత్రములయొక్క; మధ్యే- నడుమునందు; ఉదితః=ఉదయించిన</p>	<p>ట్టి; లోహితాంగఇవ=అంగారకుఁడు వలె; బభూవ=ఉండెను. నక్షత్రంబులనడుమ నుదితుం డగు నంగారకుండు ప్రకాశించునట్లు, ఆరా క్షసుల నడుమ రథగతుండగు ఖరుండు తేజరిలైను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. 333

స ౨౫

తత శ్శరసహస్రేణ రామ మప్రతిమాజసమ్
అదకయిత్యా మహానాదం ననాద సమరే ఖరః. ౬

టీక॥ తతః=అంతః; ఖరః= ఖరుఁడు;	గలగునట్లుగా; ననాద=అటచేను.
సమరే=యుద్ధమునందు; అప్రతిమాజ	అంత, యుద్ధంబున, ఖరుండు, అస
సం= సరిలేనిపరాక్రమముగల ; రా	మానపరాక్రమశాలియగు రామునివే
మం=రాముని; శరసహస్రేణ=బాణం	యిబాణంబులనొప్పించి, మహాధ్వనిగ
బులవేయఁజేత; అదకయిత్యా=నొ	మర, సింహనాదంబుగావించెను.
ప్పించి; మహానాదం=అధికమయినధ్వని	అని, తాత్పర్యము.

తత స్తం భీమధన్వానం క్రుద్ధా స్సర్వే నిశాచరాః
రామం నానావిధై శ్శస్త్రై రభ్యవషణ్త దుజ్జయమ్. ౭

టీక॥ తతః=అంతః; నిశాచరాః=రా	స్త్రైః= ఆయుధములచేత ; అభ్యవ
క్షసులు; సర్వే=అందఱు; క్రుద్ధాః= కో	షణ్త=కరిపించిరి.
పించినవారలయి; భీమధన్వానం = భీ	అంత, నారాక్షసులందఱుఁ గుపితు
యంకరమయిన ధనుస్సుగలవాఁడును;	లయి, భయంకర ధనుధరుండును జ
దుజ్జయం=జయింపనలవిగానివాఁడు	యింప నలవిగానివాఁడునగు రాముని
నగు; తం=ఆ; రామం= రామునిగూర్చి;	పై, నానావిధాయుధంబులం గురిపిం
నానావిధైః= నానావిధములగు ; శ	చిరి. అని, తాత్పర్యము.

మద్గరైః పట్టిసై శూలైః ప్రాసైః ఖడ్గైః పరశ్వధైః
రాక్షసా స్సమరే రామం నిజఘ్నూ రోషతత్పరాః. ౮

టీక॥ రాక్షసాః=రాక్షసులు; రో	అడ్డకత్తులచేతను; శూలైః = శూల
షతత్పరాః=కోపాధీనులయి; సమరే=	ములచేతను; ప్రాసైః= ఈఁటెలచేత
యుద్ధమునందు; రామం = రాముని;	ను; ఖడ్గైః=కత్తులచేతను ; పరశ్వ
మద్గరైః= గుదియలచేతను; పట్టిసైః=	ధైః=గొడ్డళ్ల చేతను; నిజఘ్నూః= కొ

టీక.

రాక్షసులు, కుపితులయి, యుద్ధంబున, ముద్గ రంబులుఁబట్టినంబులుశూ

లంబులుఁద్రాసంబులు ఖడ్గంబులుగొడ్డ
ళ్లుమున్నగునాయుధంబులచేత, రా
ముంబ్రహరించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తే వలాహకసంకాశా మహానాదా మహాజనః

అభ్యధావంత కాకుత్స్థం రథై ర్వాజిభి రేవచ. ౯

గజైః పవకతకూటాభై రామం యుద్ధే జిఘాంసవః

టీక॥ వలాహకసంకాశాః = మేఘములతో సమానులును; మహానాదాః = అధికమయిన ధ్వనిగలవారలును ; మహాజనః = అధికమయిన పరాక్రమముగలవారలునగు; తే = ఆ రాక్షసులు ; యుద్ధే = యుద్ధమునందు; కాకుత్స్థం = కాకుత్స్థవంశమునందుఁ బుట్టిన ; రామం = రాముని; జిఘాంసవః = వధింపఁ గోరువారలయి; రథైః = రథములచేతను; వాజిభిరేవచ = గుఱ్ఱములచేతను; ప

ర్వతకూటాభైః = పర్వతశిఖరముల కాంతివంటికాంతిగల; గజైః = ఏనుంగులచేతను; అభ్యధావంత = తఱిమిరి. మేఘాకారులును మహానాదులును మహాపరాక్రమశాలులునగు నారాక్షసులు, యుద్ధంబున రాముని వధింపఁగోరి, కొండలురథంబులచేతను గొండలుగుఱ్ఱంబులచేతను గొండలు పర్వతశిఖరాకారంబులగు నేనుంగులచేతను, రామునిందఱిమిరి. అని, తాత్పర్యము.

తే రామే దశ వషాణి వ్యసృజక్ రక్షసాం గణాః. ౧౦

శైలేంద్ర మివ ధారాభి వక్షమానౌ వలాహకాః

టీక॥ తే = ఆ; రక్షసాం = రాక్షసులయొక్క; గణాః = సమూహములు; రామే = రామునందు; దశవషాణి = పదివానలను; వక్షమానౌ = కురియుచున్న; వలాహకాః = మేఘములు ; ధారాభిః = ధారలచేత ; శైలేంద్రమి

వ = పర్వత రాజుంబులె; వ్యసృజక్ = విడిచినవి. ఆ రాక్షసులు , మేఘంబులు పవకతంబుపై వషిండునట్లు , రామునిపైఁ బదిమాలుక , చాణవషకంబులుగురిపించిరి. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౩౩౫

స ౨౫

స తైః పరివృతో ఘోరై రాఘవో రక్షసాం గణైః. ౧౧

టీక॥ సః=ఆ; రాఘవః = రాముఁ	తః=చుట్టఁబడినాఁడు.
దు; ఘోరైః = భయంకరములగు; ర	రాముండు , అప్పుడు యుద్ధంబున,
క్షసాం=రాక్షసులయొక్క; తైః= ఆ;	నారాక్షస గణంబుల చేఁబరివేష్టితుండ
గణైః= సమూహములచేత ; పరివృ	యియుండెను. అని, తాత్పర్యము.

తాని ముక్తాని శస్త్రాణి యాతుధానై స్స రాఘవః
ప్రతిజగ్రాహ విశితై నకద్యోఘానివ సాగరః. ౧౨

టీక॥ సః=ఆ; రాఘవః = రాముఁ	చెను.
దు; యాతుధానైః = రాక్షసులచేత;	సముద్రంబునందు , నదీప్రవాహ
ముక్తాని=విడువఁబడిన; తాని = ఆ; శ	ములులయమునొందునట్లు, ఆరాక్షసు
స్త్రాణి=ఆయుధములను ; విశితైః=	లచేఁబ్రయోగింపఁబడినయాయుధంబు
చాణములచేత; సాగరః = సముద్రం	లన్నియు , రామచాణ ప్రహతంబు
దు; నకద్యోఘానివ = నదీప్రవాహము	లయి, లయమునొందినవి.
లనువలె ; ప్రతిజగ్రాహ = స్వీకరిం	అని, తాత్పర్యము.

స తైః ప్రహరణై ఘోరై భిన్నగాత్రో న వివృథే
రామః ప్రదీప్తై బహుభి వశై రివ మహాచలః. ౧౩

టీక॥ సః=ఆ; రామః=రాముఁడు;	(అధ్యాహృతము) = భేదింపఁబడినదే
తైః=ఆ; ఘోరైః=భయంకరములయి	హముగల; మహాచలభవ= మహాపర్వ
న; ప్రహరణైః=ఆయుధములచేత; భి	తమువలె; నవివృథే=దుఃఖితుండు కాఁ
న్నగాత్రః=భేదింపఁబడిన దేహముగ	డయ్యె.
లవాఁడై; ప్రదీప్తైః= ప్రకాశించుచు	ఆరాముండు , 'భయంకరంబులగు
న్నవగు; బహుభిః=పెక్కులయిన; వ	నారాక్షసులయాయుధంబులచే భిన్న
శైః = విడుగులచేత; భిన్నగాత్రః	గాత్రుండయ్యె, నెన్నివిడుగులుపడినను

మహాపర్వతంబుచలనంబునొందనట్లు , అని, తాత్పర్యము.
ఎంతమాత్రముచలనంబునొందఁడయ్యె.

స విద్ధః ఊతజాదిగ్ధ స్సవకాగ్రతేషు రాఘవః
బఘావ రామ స్సంధ్యాభ్రై దివాకర ఇవావృతః. ౧౪

టీక॥ సః=ఆ; రాఘవః= రఘువంశ
మునందుఁబుట్టిన; రామః=రాముఁడు; స
ర్వగాగ్రతేషు= సమస్తావయవములందు
ను; విద్ధః=కొట్టఁబడినవాఁడై; ఊతజా
దిగ్ధః = నెత్తురుచేఁబూయఁబడినవాఁ
డై; సంధ్యాభ్రైః=సంధ్యాకాలమునం
దలిమేఘంబులచేత; ఆవృతః= కప్పఁబ
డిన; దివాకరఇవ=సూర్యుండువలె; బ
ఘావ=ఉండెను.

ఆ రాముండు, అట్లు సమస్తావయవ
ములందును బాధింపఁబడి నెత్తుటం దడు
పఁబడినవాఁడై, సాయంకాలమునందలి
మేఘంబులచేనావృతుండగు సూర్యుని
పగిదింబ్రకాశిండుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

విషేదు దేవగంధర్వా సిద్ధాశ్చ పరమవక్షయః
ఏకం సహస్రై ర్బహుభి స్తదా దృష్ట్వా సమావృతమ్. ౧౫

టీక॥ తదా=అప్పుడు ; దేవగంధ
ర్వాః=దేవతలునుగంధర్వులును; సిద్ధా
శ్చ=సిద్ధులును; పరమవక్షయః=ఉత్తము
లయినఋషులును; బహుభిః=పెక్కుల
యిన; సహస్రైః=వేలచేత; సమావృ
తం=చుట్టఁబడిన; ఏకం=ఒక్కఁడైన రా
ముని; దృష్ట్వా=చూచి; విషేదుః=దుః
ఖించిరి.

అప్పుడు దేవతలునుగంధర్వులును సి
ద్ధులును పరమఋషులును , రాముండొ
క్కఁడు పెక్కు వేలరాక్షసులచేఁజిక్కి
యుండుటనుజూచి, మిక్కిలియుదుఃఖం
బునొందిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతో రామ స్సుసంక్రుద్ధో మండలీకృతకాముకః
ససజా విశిఖా దానా శతశో థ సహస్రశః. ౧౬

టీక॥ తతః=అంత; రామః= రాముడు; సుసంక్రుద్ధః = మిక్కిలియుఁ గోపించినవాఁడై; మండలీకృతకామః = గుండ్రముగాఁ జేయఁబడినధనుస్సు గలవాఁడై; విశిఖాః=విశిఖములను ; బాణాః=బాణములను, అధఃచంద్రాకారబాణములననుట ; శతశః= నూ టునూటుగాను; అధః=ఇంక; సహస్రశః=వేసవేలుగాను ; ససజః = విడిచెను.

అంత , రాముండు పరమకుపితుం డై, మండలీకృతకోదండుండై, నూటు టునూటులుగాను వేసవేలుగాను , అ ధఃచంద్రాకార బాణంబులంబ్రయో గించెను. అని, తాత్పర్యము.

దురావారాః దుర్విషహాః కాలదండోపమాః రణే
ముమోచ లీలయా రామః కంకపత్రా నజిహ్వాగాః. ౧౭

టీక॥ రామః=రాముడు; రణే = యుద్ధమునందు; లీలయా= విలాసము చేత; దురావారాః=నివారింపనలవి గానివియు; దుర్విషహాః=సహింపన లవిగానివియు; కాలదండోపమాః= యమదండములతోఁబోల్కి గలవియు; అజిహ్వాగాః= వక్రముగాఁబోనివియు నగు; కంకపత్రాః=బాణములను; ము మోచ=విడిచెను.

అప్పుడు, యుద్ధంబున, రాముండు నివారింపఁగూడనివియుదుస్సహంబులు ను యమదండములవంటివియులత్యం బుదప్పనివియునగు పెక్కుబాణంబుల ను , అనాయాసంబుగాఁ బ్రయో గించెను. అని, తాత్పర్యము.

తే శరా శ్శత్రునైస్యేష ముక్తా రామేణ లీలయా
ఆదదూ రక్షసాం ప్రాణాః పాశాః కాలక్యతాభవ. ౧౮

టీక॥ రామేణ=రామునిచేత; లీల యా=విలాసముచేత; శత్రునైస్యేష= శత్రునైన్యములయందు; ముక్తాః= విడువఁబడిన; తే=ఆ; శరాః= బాణము లు; కాలక్యతాః=యమునిచేతఁజేయఁ బడిన; పాశాభవ=పాశములువలె; రక్ష సాం=రాక్షసులయొక్క; ప్రాణాః= ప్రాణములను; ఆదదూః=గ్రహించినవి.

రామండు రాక్షస సైన్యంబులపై, బున, రాక్షసుల ప్రాణంబులను గ్రహిం
విలాసంబునం బ్రయోగించిన బాణంబు చినవి. అని, తాత్పర్యము.
లు, కాలపాశంబులుంబోలె, యుద్ధం

భిత్వా రాక్షస దేహం స్త్రాం స్తే శరా రుధిరాప్లుతాః
అంతరిక్షగతా రేణు దీప్తాగ్ని సమ తేజసః. ౧౯

టీక॥ తే=ఆ; శరాః = బాణములు; మండుచున్న యగ్నితో సమానమయిన
తాక్ష=ఆ; రాక్షస దేహం= రాక్షస కాంతిగలవై; రేణుః=ప్రకాశించినవి.
దేహములను; భిత్వా=భేదించి; రుధి ఆబాణంబులు రాక్షస దేహంబుల
రాప్లుతాః= నెత్తురుచే దడుపఁబడిన నుభేదించి, నెత్తురుతో నాకాశంబునొం
వై; అంతరిక్షగతాః = ఆకాశమును ది, మండుచున్న యగ్నులుకై వడిం బ్ర
బొందినవై; దీప్తాగ్ని సమ తేజసః = కాశించినవి. అని, తాత్పర్యము.

అసంఖ్యేయాస్తు రామస్య సాయకా శ్చాపమండలాత్
వినిష్ఠేతు రతీవోగ్రా రక్షః ప్రాణాపహరిణః. ౨౦

టీక॥ రామస్య= రామనియొక్క; యకాస్తు=బాణంబులుమాత్రము; విని
చాపమండలాత్ = మండలాకార ముష్టేతుః=వెడలినవి.
గుధనుస్సననుండి; అసంఖ్యేయాః= లె అప్పుడు, మండలాకారమునొందిన
క్కపెట్టరానివియు; అతీవ = మిక్కి రామనిధనుస్సననుండి, మహాభయంక
యు; ఉగ్రాః=భయంకరములును; ర రంబులగులెక్కలేని బాణంబులువెడలి,
క్షఃప్రాణాపహరిణః= రాక్షసులప్రా రాక్షసుల ప్రాణంబులనపహరించినవి.
ణంబులనపహరించునవియునగు; సా అని, తాత్పర్యము.

తై ధకనూంపి ధ్వజాగ్రాణి వమాణిచ శిరాంసిచ
బాహూ సహస్రాభరణా నూరూ కరికరోపమా. ౨౧

చిచ్ఛేద రామ స్సమరే శతశో థ సహస్రశః

టీక॥ రామః = రాముడు; సమరే = యుద్ధమునందు; తైః = ఆబాణములచేత; శతశః = నూలులునూలులుగాను; అథ = మఱియు; సహస్రశః = వేనవేలుగాను; ధనూంషి = విండ్లను; ధ్వజాగ్రాణి = టెక్కెములకొనలను; వమాణిచ = కవచములను; శిరాసిచ = తలలను; సహస్రాభరణాన్ = కడియములతోఁగూడిన; బాహూన్ = చేతులను; కరికరోపమాన్ = ఏనుంగులతోండము

లతోఁబోలెగలవగు; ఊరూన్ = తొడలను; చిచ్ఛేద = నలుకెను.

రాముడు, యుద్ధంబున, రాక్షసులధనుస్సులనుధ్వజంబులనుగవచంబులనుశిరస్సులనుగడియంబులతోఁగూడినబాహువులనుఏనుంగుతోండంబులవంటితొడలను, వేనవేలుగాఁ దీక్షబాణంబుల, ఛేదించెను.

అని, తాత్పర్యము.

హయాన్ కాంచనసన్నాహాన్ రథయుక్తాన్ ససారధీన్. ౨౨
గజాంశ్చ సగజారోహాన్ సహయాన్ సాదినస్తథా
పదాతీన్ సమరే హత్వా హ్యనయ ద్యమసాదనమ్. ౨౩

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆరాముడు; సమరే = యుద్ధమునందు; కాంచనసన్నాహాన్ = బంగారలంకారముగాఁగలవియు; రథయుక్తాన్ = రథమునందుఁగూపఁబడినవియు; ససారధీన్ = సారథులతోఁగూడినవియునగు; హయాన్ = గుఱ్ఱములను; సగజారోహాన్ = మావటీలతోఁగూడిన; గజాంశ్చ = ఏనుంగులను; తథా = అట్లు; సహయాన్ = గుఱ్ఱములతోఁగూడిన; సాదినః = గుఱ్ఱపువొండను; పదాతీన్ = కాల్పు

రను; హత్వా = వధించి; యమసాదనం = యమునియింటిని; అనయద్ధి = పొందించెనుగదా!

అప్పుడు, యుద్ధంబున, రాముడు, కాంచనాలంకృతంబులును సారధీసహితంబులునుగురథంబులకుఁగట్టినగుఱ్ఱంబులను, మావటీలతోఁగూడ నేనుంగులనుసాదులతోఁగూడగుఱ్ఱంబులను, గాలిబంటులను, వధించి, యమపురికిం బంపెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతో నాశీకనారాచై స్తీత్వాగ్నే శ్వ వికణిభిః
భీమ మాతకస్వరం చక్రు ర్భిద్యమానా నిశాచరాః. ౨౪

టీక॥ తతః=అంత; నిశాచరాః= రాక్షసులు; నాశీకనారాచైః= నాశాకారములగు బాణములచేతను ఆయన బాణములచేతను; స్తీత్వాగ్నేః= కలుకులయినకొనలుగల; వికణిభిశ్చ= కణాకార బాణములచేతను; భిద్యమానాః= భేదింపఁబడుచున్నవారలయి; భీమం= భయంకరముగా; ఆతకస్వరం = దుఃఖితధ్వని; చక్రుః = చేసిరి.

అంత , రాక్షసులట్లు , తీక్షణములగు నానావిధబాణములచే భేదింపఁబడుచు, నోవకంజాలక, దుఃఖించున , భయంకరంబుగా నటచిరి.

అని, తాత్పర్యము.

త త్సైన్యం నిశితై బాణై రదితం మమభేదిభిః
రామేణ న సుఖం లేభే శుష్కం వన మివాగ్నినా. ౨౫

టీక॥ రామేణ = రామునిచేత; మమభేదిభిః = జీవస్థానములను భేదింపఁచునట్టి; నిశితైః = తీక్షణములయిన; బాణైః= బాణములచేత; అదితం = పీడింపఁబడిన; తత్ = ఆ; సైన్యం = సైన్యము; అగ్నినా = అగ్ని హోమాత్రముచేత; అదితం (అధ్యాహృతము) = పీడింపఁబడిన; వనమివ = అడవివలె;

సుఖం = సుఖమును; నలేభే = పొందదయ్యె.

అట్లు రామునిచే మమభేదకంబులగు బాణంబులనొప్పింపఁబడినయారాక్షససేన , కాచిచ్చుచేదహింపఁబడునరణ్యముంబోలె , మిక్కిలియువ్యధనొందినది. అని, తాత్పర్యము.

శేచి ద్భీమబలా శ్శూరా శ్శూలాః ఖడ్గాః పరశ్వధాః
రామస్యా భీముఖం గత్వా చిక్షీరుః పరమాయుధాః. ౨౬

టీక॥ భీమబలాః = భయంకరమయినబలముగలవారలును; శూరాః =

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౩౧

స ౨౫

యద్ధమునందు భయములేనివారలను
గు; కేచిత్ = కొందఱు రాక్షసులు ; రా
మస్య = రామునికి; అభిముఖం = ఎదు
రుగా; గత్వా = పోయి ; పరమా
యుధాన్ = ఉత్తమాయుధంబుల
గు; శూలాన్ = శూలములను; శ
ర్థాన్ = కత్తులను; పరశ్వధాన్ = గొ

డ్డ వ్రును; చిక్షిపుః = వేసిరి.
భయంకరబలశాలులను శూరులు
నగుకొందఱు రాక్షసులు , రామునక
భిముఖంబుఁగాఁబోయి, యుత్తమంబుల
గు శూలంబులు ఖడ్గ బులుఁబరశ్వధం
బులుమున్నగునాయుధంబులను, రాము
లపైవేసిరి. అని, తాత్పర్యము.

తేషాం బాణైః మహాబాహు శ్శస్త్రాః శ్యావాన్య రాఘవః
జహర సమరే ప్రాణాన్ చిచ్ఛేదచ శిరోధరాన్. ౨౪

టీక|| మహాబాహుః = పెద్దచేతులు
గల; రాఘవః = రాముఁడు; బాణైః = బా
ణములచేత; తేషాం = ఆ రాక్షసులయొ
క్క; శస్త్రాణి = ఆయుధములను; ఆవా
ర్య = అడ్డగించి; సమరే = యుద్ధమునం
దు; ప్రాణాన్ = ప్రాణములను ; జహ

ర = గ్రహించెను. శిరోధరాన్ = కం
తములను; చిచ్ఛేద = నలుకెను.
మహాబాహుండగు రాముండు, బా
ణంబులచే, నా రాక్షసులుప్రయోగించిన
యాయుధంబులనివారించి, వారలకంత
ములనుఛేదించెను. అని , తాత్పర్యము.

తే భిన్నశిరసః పేతు శ్చిన్నవమశరాసనాః
సుపణవాతవిక్షిప్తా జగత్యాం పాదపాయథా. ౨౫

టీక|| తే = ఆ రాక్షసులు; భిన్నశి
రసః = నలుకఁబడినతలలుగలవారల
యి; భిన్నవమశరాసనాః = నలుకఁ
బడినకవచములును ధనుస్సులునుగల వా
రలయి; సుపణవాతవిక్షిప్తాః = గరు
త్తంతునివాయువుచే నెగురఁ గొట్టఁ
బడిన; పాదపాయథా = వృక్షములువ

లె; జగత్యాం = భూమియందు; పే
తుః = పడిరి.
ఆ రాక్షసులు, తలలుఛేదింపఁ బడి
కవచంబులును ధనుస్సులును ఖండితం
బులుగాఁగా , గరుత్తంతునిపక్ష వా
యువుచేవృక్షంబులుభూమింబడునట్లు,
నేలంగూలిరి. అని, తాత్పర్యము.

౩౪౨ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౫

అవశిష్టాశ్చ యే తత్ర విషణ్ణాశ్చ నిశాచరాః

ఖర మేవాభ్యధావంత శరణాథకం శరాదికతాః. ౨౯

టీక॥ తత్ర = ఆ సేనయందు; యే = ఎ	క్షణముకొఱకు; ఖర మేవ = ఖరునిగూ
వ్వరు; అవశిష్టాశ్చ = మిగిలినవారలనో;	చికయె; అభ్యధావంత = పరుగెత్తిరి.
తే (అధ్యాహృతము) = ఆ ; నిశాచరా	ఆ రాక్షసులలోఁజంపఁబడఁగా మి
శ్చ = రాక్షసులును; శరాదికతాః = బా	గిలిన రాక్షసులును, రామబాణవిద్ధుల
ణములచేఁబీడింపఁబడినవారలయి; విష	యిభయంపడి, కావుకావుమని, ఖరునిశ
ణ్ణాః = దుఃఖితులయి; శరణాథకం = ర	రిణువాచ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.

తాన్ సర్వాన్ పున రాదాయ సమాశ్వాస్యచ దూషణః

అభ్యధావత కాకుత్స్థం క్రద్ధో రుద్ర మివాంతకః. ౩౦

టీక॥ దూషణః = దూషణుఁడు;	నిగూర్చి; అంతకభవ = యముఁడువలె ;
తాన్ = ఆ రాక్షసులను; సర్వాన్ = అం	అభ్యధావత = పరుగెత్తెను.
దటును; పునః = మఱల; ఆదాయ = గ్ర	దూషణుఁడు, ఆ రాక్షసులనందఱం
హించి; సమాశ్వాస్యచ = ఊఱడించి	బిలిచి, యాశ్వాసించి, క్రద్ధుఁడై, రుద్రు
యు; క్రద్ధః = కోపించినవాఁడై ; కాకు	నిపైకిమృత్యువుపోవునట్లు, రామునిపై
త్థం = రామునిగూచిక; రుద్రం = రుద్రు	కడరెను. అని, తాత్పర్యము.

నివృత్తాస్తు పున స్సర్వే దూషణాశ్రయసంశ్రితాః

రామ మేవాభ్యధావంత సాలతాలశిలాయుధాః. ౩౧

టీక॥ తే (అధ్యాహృతము) = ఆ రా	ధూషణునియాశ్రయమును బొందినవా
క్షసులు; సర్వే = అందఱును; పునః =	రలయి; సాలతాలశిలాయుధాః = మ
మఱల; నివృత్తాస్తు = మఱలినవారలయి	ద్దిచెట్లును తాటిచెట్లును తాళ్లును ఆ
నంతనె; దూషణాశ్రయసంశ్రితాః =	యుధములుగాఁగలవారలయి ; రామ

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. 383

స ౨౫

మేవ=రామునిగూర్చియే; అభ్యధావం
త=పరుగెత్తిరి.

ఆరాక్షసులందఱును మఱి వచ్చి
దూషణునిమున్నిడికొని, సాలవృక్షంబు

లను దాలవృక్షంబులను శిలలను నాయు
ధంబులుగాఁగొని, రామునిపైకడరిరి.
అని, తాత్పర్యము.

శూలమద్గరహస్తాశ్చ చాపహస్తా మహాబలాః

సృజంత శరవషాణి శస్త్రవషాణి సంయుగే. 3౨

ద్రుమవషాణి మంచంత శిలావషాణి రాక్షసాః

టీక॥ శూలమద్గరహస్తాశ్చ=శూ
లములును గుడియలును శేతులం గల
వారలును; చాపహస్తాః = విల్లుచేతు
లంగలవారలును; మహాబలాః = అధి
కమయినబలముగలవారలునగు; రా
క్షసాః=రాక్షసులు; సంయుగే= యు
ద్ధమునందు; శరవషాణి= బాణము
లవానలను; శస్త్రవషాణి= ఆయుధ
వషాణములను; సృజంతః= సృష్టించుచు;
ద్రుమవషాణి= వృక్షవషాణములను.

శిలావషాణి = తాళ్లవానలను; ము
చంతః = విడుచుచు; అసక్ (అధ్యా
త్మము)=ఉండిరి.

శూలమద్గరంబులును ధనుస్సులును
దాల్చియున్నవారలును మహాబలశాలు
లునగునారాక్షసులు, యుద్ధంబున,
రామునిపై, బాణంబులను నానావిధా
యుధంబులను వృక్షంబులను తాళ్లను
గుఱిపించుచుఁబోరుచుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తద్బభూవా ద్భృతం యుద్ధం తుములం రోమహాషణమ్. 33

రామస్యచ మహాఘోరం వ్రణ స్తేషాంచ రక్షసామ్

టీక॥ వ్రణః=మఱి; రామస్యచ=
రామునకును; స్తేషాం=ఆ; రక్షసాం=
రాక్షసులకును; అద్భృతం = ఆశ్చర్యక
రంబును; రోమహాషణం= వెండ్రుకల
గగుపాకటునొందించునదియు; తుము

లం=దొమ్మియును; మహాఘోరం =మ
హాభయంకరమునగు; తత్=అట్టి; యు
ద్ధం=యుద్ధము; బభూవ = అయినది.

అప్పుడు, మఱి, రామునకును ఆరాక్ష
సులకును రోమహాషణంబును ఆశ్చర్య

కరంబును మహాభయంకరంబునగు తు | అని, తాత్పర్యము.
ములయుద్ధము, జరిగినది.

తే సమంతా దభిక్రుద్ధా రాఘవం పున రభ్యయుః. 38

టీక|| తే=ఆ రాక్షసులు; సమంతా పోయిరి.
త్=అంతటను; అభిక్రుద్ధాః= కోపము ఆ రాక్షసులు, మఱలఁ, బరమకుపితు
నొందినవారలయి; పునః=మఱల; రా లయి, రామునిపైకడరిరి.
ఘవం=రామునిగూచిక; అభ్యయుః= అని, తాత్పర్యము.

తైశ్చ సవాణ దిశో దృష్ట్వా ప్రదిశశ్చ సమావృతాః
రాక్షసై రుద్యతప్రాపై శ్శరవషాభివషిభిః. 39
స కృత్వా భైరవం నాద మస్త్రం పరమభాస్వరమ్
సంయోజయత గాంధవం రాక్షసేషు మహాబలిః. 40

టీక|| మహాబలిః=అధికమయినబల గాంధవం= గంధర్వదేవతాకమయి
ముగల; సః=ఆ రాముండు; ఉద్యతప్రా న; అస్త్రం=అస్త్రమును; రాక్షసే
పైః=ఎత్తంబడినయీతలు గలవార ఘ= రాక్షసులయందు; సంయోజయ
లును; శరవషాభివషిభిః= బాణవ త(సమయోజయత్)=కూచెను.
షణ్ములు గురియుచున్నవారలునగు; మహాబలుండగు రాముండు, రాక్ష
తైః=ఆ; రాక్షసైః=రాక్షసులచేత; స సులుప్రాసంబులుధరించి, బాణవషణ్
మావృతాః= కప్పబడిన; సవాణః= బులుగురియుచు సమస్తదిక్కుల నావ
సమస్తములయిన; దిశశ్చ=దిక్కులను; రించియుండుటంజూచి, భయంకరంబు
ప్రదిశశ్చ=విదిక్కులను; దృష్ట్వా=చూ గాసింహనాదంబుసేయుచు, బరమ
చి; భైరవం=భయంకరమయిన; నా భాస్వరంబగు గాంధవాస్త్రంబును,
దం=ధ్వని; కృత్వా=చేసి; పరమభా రాక్షసులపైఁబ్రయోగించెను.
స్వరం= మిక్కిలియుఁబ్రకాశించునట్టి; అని, తాత్పర్యము.

తత శ్వరసహస్రాణి నిర్యయు శ్చాపమండలాత్
సర్వా దశ దిశో బాణై రవార్యంత సమాగతైః. 32

టీక॥ తతః=అంత; చాపమండలాత్ = మండలాకారమగుధనుస్సుననుండి; శ్వరసహస్రాణి = బాణంబులవేలు; నిర్యయుః=వెడలినవి. సమాగతైః= వచ్చిన; బాణైః=బాణములచేత; దశ = పదియయిన; దిశః = దిక్కులు; సర్వాః=అన్నియును; అవార్యంత=అడ్డగింపఁబడినవి. అంతరామునిధనుస్సుననుండి, వేనవేలుగబాణంబులు వెడలినవి; రామప్రయుక్తంబులగు బాణంబులు దశదిశలునునిండి చెలంగినవి. అని, తాత్పర్యము.

నాదదానం శరాణ్ ఘోరా న్నముంచంతం శిలీముఖాన్
వికషమాణం పశ్యంతి రాక్షసాస్తే శరాదితాః. 33

టీక॥ శరాదితాః = బాణములచేచీడింపఁబడిన; తే=ఆ; రాక్షసాః=రాక్షసులు; ఘోరాన్ = భయంకరములయిన; శరాన్=బాణములను; ఆదదానం = గ్రహించుచున్నరాముని; న(పశ్యంతి)=చూడరు. శిలీముఖాన్=బాణములను; ముంచంతం= విడుచుచున్నరాముని; న (పశ్యంతి)= చూడరు. వికషమాణం = ఈడ్చుచున్నరాముని; (న)పశ్యంతి=చూడరు. బాణపీడితులగునారాక్షసులు, రాముండు బాణంబులు దీయుటనుగాని బాణంబులు విడుచుటనుగాని ధనుస్సునాకషించుటను గాని గానంజాలరైరి; బాణంబులచేచీడితులుమాత్రమగుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

శరాంధకార మాకాశ మావృణో త్సదివాకరమ్
బభూవా వస్థితో రామః ప్రవమన్నివ తాన్ శరాన్. 34

టీక॥ శరాంధకారం= బాణములను నంధకారము; సదివాకరం= సూర్యుని తొఁగూడిన; ఆకాశం = ఆకాశమును; ఆవృణోత్=కప్పినది. రామః=రాముండు; తాన్=ఆ; శరాన్= బాణములను; ప్రవమన్నివ=క్రక్కుచున్నవాఁడవలె;

అవస్థితః = ఉన్నవాడు; బభూవ = ఆ
యెను.

ఆకాశంబలతయు సూర్యునితోఁ
గూడ, బాణమయంబగు సంధికారంబు

చేనావృతంబయినది; రాముండు, ఆబా
ణంబులనునోటివెంటడిఁ గ్రమ్మనట్లు
చూపట్టుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

యుగప తృతమానైశ్చ యుగపచ్చ హతై భృశమ్

యుగప తృతితైశ్చైవ వికీణా వసుధా ౭ భవత్. ౪౦

టీక॥ యుగపత్ = ఏకకాలమునం

దు; పతమానైశ్చ = పడుచున్నవార

లును; యుగపత్ = ఏకకాలమునందు;

హతైశ్చ = వధింపఁబడిన వారలును;

యుగపత్ = ఏకకాలమునందు; పతితై

శ్చైవ = పడినవారలునగు రాక్షసుల

చేత; వసుధా = భూమి; భృశం = మి

క్కిలియు; వికీణా = వ్యాపింపఁబడిన

ది; అభవత్ = అయినది.

గుంపులుగుంపులుగాఁబడుచున్నవార

లునుగుంపులుగుంపులుగా వధింపఁబడి

నేలఁగూలువారలునుగుంపుగుంపుగావి

వశులయినేలంబడియున్న వారలునగు

నారాక్షసులచే, నయ్యుద్ధభూమి యం

తయువ్యాపింపఁబడియుండినది.

అని, తాత్పర్యము.

నిహతాః పతితాః క్షీణా భిన్నా భిన్నా విదారితాః

తత్ర తత్ర స్త దృశ్యం తే రాక్షసాస్తే సహస్రశః. ౪౧

టీక॥ తే = ఆ; రాక్షసాః = రాక్షసు

లు; నిహతాః = చంపఁబడినవారలును; ప

తితాః = పడినవారలును; క్షీణాః = నశిం

చినవారలును; భిన్నాః = నలుకఁబడిన

వారలును; భిన్నాః = భేదింపఁబడిన వా

రలును; విదారితాః = చీల్చఁబడినవార

లునై; సహస్రశః = వేనవేలుగా; తత్ర

తత్ర = అచ్చటచ్చట; దృశ్యం తేస్త =

చూడఁబడిరి.

ఆయ్యుద్ధభూమియందు, రాక్షసు

లు, కొండలు నిహతులును గొండలు

పతితులును గొండలు రూపనాశంబు

నొందినవారులును గొండలునలుకఁబడి

నవారలును గొండలుభిన్నులునుగొండ

లువిదారితులునునై, వేనవేలుగాఁ బడి

యుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

సోష్ఠీష్ఠే రుత్రమాంఝైశ్చ సాంగదై ర్చాహుభి స్తథా
 ఊరుభి జానుభి శ్చిన్నై నానారూపవిభూషణైః. ౪౨
 హయైశ్చ ద్విపముఖైశ్చ రథైశ్చిన్నై రనేకశః
 చామరై వ్యజనై శ్చత్రై ధ్వజై నానావిధై రపి. ౪౩
 రామస్య బాణాభిహతై విచిత్రై శూలపట్టినైః
 ఖడ్గైః ఖండికృతైః ప్రానై ద్వికీర్ణైశ్చ పరశ్వధైః. ౪౪
 చూడాతాభి శ్శిలాభిశ్చ శరై శ్చిత్రై రనేకశః
 విచ్ఛిన్నై స్సమరే భూమి ద్వికీర్ణా ౭ భూ భ్యయంకరా. ౪౫

<p>టిక సమరే= యుద్ధమునందు; భి న్నై=నలుకఁబడిన; సోష్ఠీష్ఠైః= తల గుడ్డలతోఁగూడిన; ఉత్తమాంఝైశ్చ= తలలచేతను; తథా=అట్లు ; సాంగ దైః = బాహుపురులతోఁగూడిన; బా హుభిః=చేతులచేతను; నానారూపవి భూషణైః=నానావిధములయినయలం కారములుగల; ఊరుభిః= తొడలచేత ను; జానుభిః=మోఁకాళ్ల చేతను ; అ నేకశః=అనేకములుగా; భిన్నైః=భే దింపఁబడిన; హయైశ్చ=గుఱ్ఱములచేత ను; ద్విపముఖైశ్చ=గజశ్రేష్ఠములచే తను; రథైః=రథములచేతను; నానావి ధైః=నానావిధములగు; చామరైః=విం జామరలచేతను; వ్యజనైః= విసనకఱ్ఱల చేతను; చత్రైః=గొడుగులచేతను; ధ్వ జైరపి= పుకెములచేతను ; రామ</p>	<p>స్య= రామునియొక్క ; బాణాభిహ తైః=బాణములచేతఁగొట్టఁబడిన; విచి త్రైః=నానావిధములగు ; శూలపట్టి నైః=శూలములచేతను; అడ్డకత్తులచేత ను; ఖండికృతైః=తునకలుగాఁ జేయఁబ డిన; ప్రానైః= ఈఁటెలచేతను ; వికీ ర్ణైః=వెదచల్లఁబడిన; పరశ్వధైః=గొడ్డ ల్ల చేతను; చూడాతాభిః= చూడాము గాఁజేయఁబడిన; శిలాభిశ్చ=తాళ్ల చేత ను; అనేకశః=అనేకముగా; విచ్ఛిన్నైః= నలుకఁబడిన; చిత్త్రైః= నానావిధముల గు; శరైః=బాణములచేతను; భూమిః= భూమి; వికీర్ణా= వ్యాపింపఁబడినదై; భయంకరా=భయముగలిగించునది; అ భూత్=అయినది. రామబాణంబులచే నలుకఁబడినత లగుడ్డలతోఁగూడినశిరస్సులచేతను బా</p>
--	--

హువురులచేనలంకృతంబులగు బాహు
వులచేతను నానావిధాలంకార సహి
తములగు తొడలచేతను మ్రోఁకాళ్ల
చేతను గుఱ్ఱములచేతను ఏనుంగుల చే
తను రథములచేతను నానావిధము ల
గు బామరముల చేతను విసనకఱ్ఱలచే
తను చత్రంబులచేతను ధ్వజంబుల చే
తను నానావిధంబులగు శూలంబులచే

తను అడ్డకత్తులచేతను దునకలుగా
శేయఁబడిన ఖడ్గంబులచేతను బ్రాసం
బులచేతను గొడ్డళ్ల చేతను బాణి
తంబులగు శిలలచేతను భిన్నంబులగు
బాణంబులచేతను, ఆయుధధూమియం
తయు వ్యాపింపఁబడి భయంకరంబ
యియుండినది. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషేః, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే ,
ఆరణ్యకాండే , పంచవింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండపంచవింశస్సర్గటిక,
ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౩౪

స ౨౬

౨౬

ష డ్వింశ సర్గ ప్రా రం భః.

దూషణస్తు స్వకంనైన్యం హన్యమానం నిరీక్ష్య సః
సందిదేశ మహాభాహు ర్భీమవేగాన్నిశాచరణ. ౧
రాక్షసాన్ పంచసాహస్రాన్ సమరే వ్యనివర్తినః

టీక॥ మహాభాహుః = పెద్దచేతులు	సాన్ = అయిదువేలమందిని ; సందిదేశ = ఆజ్ఞాపించెను.
గల; సః = ఆ; దూషణస్తు = దూషణుండు	మహాభాహుండగుదూషణుండు, త
ను; హన్యమానం = చంపబడుచున్న;	ననైన్యమంతయః ట్లు రామునిశేహతం
స్వకం = తనదైన; నైన్యం = నైన్యమును;	బగుటంటాచి, భయంకరవేగులును ఎట్టి
నిరీక్ష్యతు = చూచినంతనె; భీమవేగాన్ =	యుద్ధంబున నేనియె వెనదీయనివారలు
భయంకరమయిన వేగము గలవారలు	నగునైదువేలరాక్షసుల, రామునిపైకిఁ
ను; సమరేషు = యుద్ధములందు ; అనివ	బోవ, నాజ్ఞాపించెను.
ర్తినః = మఱినివారలును ; నిశాచ	అని, తాత్పర్యము.
రాన్ = రాత్రిదిరుగువారలునగు; రా	
క్షసాన్ = రాక్షసులను ; పంచసహ	

తే శూలైః పట్టనైః ఖడ్గైః శ్శిలావమైక దుగ్రీమై రపి. ౨

శరవమైక రవిచ్ఛిన్నం వవఘ్నస్తం సమంతతః

టీక॥ తే = ఆరాక్షసులు; శూలైః =	ఆరామునిగూచిక; సమంతతః = అం
శూలములచేతను; పట్టనైః = అడ్డకత్తు	తటను; అవిచ్ఛిన్నం = ఎడతెగక; వవ
లచేతను; ఖడ్గైః = కత్తులచేతను; శి	ఘ్నః = కురిపించిరి
లావమైకః = తొల్లవానలచేతను; ద్రు	ఆరాక్షసులు, నలుప్రక్కలనుండి,
మైరపి = వృక్షములచేతను ; శరవ	శూలంబులును బట్టిసంబులును ఖడ్గంబు
మైకః = బాణములవానలచేతను; తం =	లును తొల్లను వృక్షంబులును బాణంబు

లును, రాముఁడై, నవిచ్ఛిన్నంబు గాఁగురిప్పించిరి. అని, తాత్పర్యము.

స ద్రుమాణాం శిలానాంచ వషణం ప్రాణహరం మహత్. ౩

ప్రతిజగ్రాహ ధర్మాత్తా రాఘవ స్తీక్షణాయకైః

<p>టీక॥ ధర్మాత్తా = ధర్మస్వభా వుండగు; సః=ఆ; రాఘవః= రాముం డు; ద్రుమాణాం= వృక్షములయొక్క యు; శిలానాంచ = తాళ యొక్క యు; ప్రాణహరం=ప్రాణములనుహ రించునట్టి; మహత్ = గొప్పదగు; వ షణం=వానను; తీక్షణాయకైః= కఠ</p>	<p>కులయినబాణములచేత ; ప్రతిజగ్రా హ=స్తీక్షరించెను. ధర్మాత్తుండగు రాముండు, ప్రా ణహరంబునుభయంకరంబునునగు, నా శిలావృక్షములవషణమును, గఠకుబా ణంబుల, నివారించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ప్రతిగృహ్యచ తద్వషణం నిమీలితఇవషణభః. ౪

రామః క్రోధం పరం లేభే వధాథణం సవరక్షసామ్

<p>టీక॥ రామః=రాముండు ; ఋష షభవ=వృషభమువలె; నిమీలితః= కం డ్లుమూసికొన్నవాడై; తత్=ఆ ; వ షణం=వానను; ప్రతిగృహ్యచ=స్తీక్షరిం చియు; సర్వరక్షసాం= సమస్తరాక్ష సులయొక్కయు; వధాథణం=చంపు టకొఱకు; పరం=అధికమయిన; క్రో ధం=కోపమును; లేభే=పొందెను.</p>	<p>రాముండు, ఆఁబోతుకన్నుచూసి కొనియెంతవానమైనను సరకుసేయ కుండునట్లు, నానావిధాయుధవషణ మునుసరకుసేయకతీసికొని , ఆరాక్ష సులనందఱను వధించుటకై , మహా కోపంబునవలంబించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

తతః క్రోధసమానిప్తః ప్రదీప్త ఇవ తేజసా. ౫

శరైరవాకిర త్స్యైవ్యం సర్వత స్సహదూషణమ్

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౩౫౧

స ౨౬

౧

౨

<p>టీక॥ తతః = అంతఃసః (అధ్యాత్మతము) = ఆరాముఁడు ; క్రోధసమావిప్లవః = కోపముచేనావేగింపఁబడినవాఁడై; తేజసా = కాంతిచేత; ప్రదీప్తశవ (స్థితః) = మండుచున్నవాఁడై; సహదూషణం = దూషణుతోఁగూడిన; సైన్యం = సైన్యమును; సవకం =</p>	<p>అంతను; శరైః = బాణములచేత; అవాకిరత్ = చల్లెను. అంత, రాముండు పరమక్రుద్ధుఁడై, తేజంబునవెలుంగుచు, దూషణసహితంబుగా నారాక్షిస సేననంతయు, బాణంబులచేసిండునట్లు గావించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

తత స్సేనాపతిః క్రుద్ధో దూషణ శ్శత్రుదూషణః. ౬
శరై రశనికలై స్తం రాఘవం సమవాకిరత్

<p>టీక॥ తతః = అంతః; శత్రుదూషణః = శత్రువులదూషించునట్టి; సేనాపతిః = సేనానాయకుఁడగు; దూషణః = దూషణుఁడు; క్రుద్ధః = కోపించినవాఁడై; అశనికలై స్తం = వజ్రములతోసమానములగు; శరైః = బాణములచేత;</p>	<p>తం = అ; రాఘవం = రాముని; సమవాకిరత్ = చల్లెను. అంత, శత్రుదూషణుండును సేనానాయకుండునగు నాదూషణుండుకోపించివజ్రంబులంబోని కఱక బాణంబుల రామునినొప్పించెను. అని, తాత్పర్యము</p>
---	--

తతో రామ స్సుసంక్రుద్ధః త్సరేణా స్య మహాద్ధనుః. ౭
చిచ్ఛేద సమరే వీర శ్చతుర్థి హయాన్

<p>టీక॥ తతః = అంతః; సమరే = యుద్ధంబునందు; వీరః = పరాక్రమశాలియగు; రామః = రాముఁడు; సుసంక్రుద్ధః = మిక్కిలియుఁగోపించినవాఁడై; త్సరేణ = అధికచంద్రబాణముచేత; అస్య = ఈదూషణునియొక్క; మహత్ = గొప్పదగు; ధనుః = వింటిని ; చతుర్థిః =</p>	<p>నాలుగింటిచేత; చతురః = నాలుగైవ; హయాన్ = గుఱ్ఱంబులను; చిచ్ఛేద = విఱకెను. అంత, వీరుండగు రాముండునుయుద్ధంబున, నొక్కయర్థచంద్రాకారబాణంబున నాదూషణునిధనుస్సునుఖండించి, నాలుగుబాణంబులచే నతనిగుఱ్ఱం</p>
---	---

బులంగూల నేనెచు. అని, తాత్పర్యము.

హత్వా చాశ్వాక్ శరై స్తీక్ష్ణై రధచంద్రేణ సారధేః. ౮
శిరో జహర త ద్రక్ష స్త్రిభి ర్వివ్యాధ వత్ససి

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆరా
ముందు; తీక్ష్ణైః = కఱకులయిన; శ
రైః = బాణములచేత; అశ్వాక్ = గుఱ్ఱ
ములను; హత్వాచ = వధించియు; అ
ధచంద్రేణ = అధచంద్రబాణముచే
త; సారధేః = తేరునడచువానియొక్క;
శిరః = తలను; జహర = హరించెను.
తత్ = ఆ; రక్షః = దూషణు; వత్ససి =

ఱొమ్మునందు; త్రిభిః = మూడింటిచే
త; వివ్యాధ = నొప్పించెను.
ఆరాముడు, అట్లుకఱకుబాణంబు
లచేగుఱ్ఱంబులవధించి, యొకయర్థ చం
ద్రాకారబాణంబున సారథి శిరంబు
ద్రుంచి, యంతంబోక, యాదూషణుని
ఱొమ్మునమూడమ్ములనొప్పించెను.
అని, తాత్పర్యము.

సచ్చిన్నధన్వా విరథో హతాశ్వో హతసారథిః. ౯
జగ్రాహ గిరిశృంగాభం పరిఘం రోమహషణమ్
వేష్టితం కాంచనైః పట్టై దేవసైన్యప్రమదకానమ్. ౧౦
ఆయనై శృంకుభి స్తీక్ష్ణైః కీణాం పరవసోక్షితమ్
వజ్రాశనిసమస్పృశణం పరగోవురదారణమ్. ౧౧

టీక॥ సః = ఆదూషణుడు ; చిన్న
ధన్వా = నలుకఁబడిన విల్లుగలవాడై;
విరథః = రథములేనివాడై; హతా
శ్వః = చంపఁబడిన గుఱ్ఱములుగలవా
డై; హతసారథిః = చంపఁబడినసారథి
గలవాడై; గిరిశృంగాభం = పవతశి
ఖరముయొక్క కాంతివంటి కాంతిగలది
యు; రోమహషణం = వెండ్రుకలక

గుపాకటునొందించునదియు; కాంచ
నైః = బంగారువికారములయిన ; ప
ట్టైః = కట్టులచేత; వేష్టితం = చుట్టఁ
బడినదియు ; దేవసైన్యప్రమదకానం =
దేవసైన్యములమదికంచునదియు ; ఆ
యనైః = ఇసుమువికారములయిన ; తీ
క్ష్ణైః = కఱకులయిన; శంకుభిః = శుకు
లచేత; కీణాం = వ్యాపింపఁబడినదియు;

పరవసోక్షితం = శత్రువుల మేదస్సు
చేడడుపఁబడినదియు ; వజ్రాశనిసమ
స్పృశం=వజ్రములతోను వజ్రాయుధ
ముతోనుసమానమయిన తాఁకుడుగల
దియు; పరగోవురదారణం = శత్రు
వుల పట్టణద్వారంబులను భేదించునది
యనగు; పరిఘం=ఇనుపగుదియను; జ
గ్రాహ=తీసికొనెను.

దూషణుండు , అట్లు తనధనుస్సు
ఖండింపఁబడుటయుగుట్టంబులును సా
రథీయునువధింపఁబడుటయుంజూచి, ప
వత శిఖరసమానంబును బూపరుల

కుభయంబుగలిగించునదియు బంగారు
కట్టులతోఁ గూడినదియుఁ బలుమాటు
దేవసైన్యంబుల మదిఁజిన్నదియుఁ దీ
క్షంబులగు నినుపమేకులతోఁ గూడిన
దియుశత్రువులమేదస్సుచేడడుపఁబడి
నదియు వజ్రములను రత్నంబులు వలె
నతికఠినంబును వజ్రాయుధంబుకై వ
డిఁ బ్రాణహారంబును శత్రువుల వుర
ద్వారంబుల భేదించునదియు నగు మ
హాపరిఘంబు, గ్రహించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తం మహారాగసంకాశం ప్రగృహ్య పరిఘం రణే
దూషణో భ్యద్రవ ద్రామం కూరకమాన్ నిశాచరః. ౧౨

టీక॥ కూరకమాన్ = కూరముల
యినకార్యములుగల; దూషణః = దూ
షణుఁడను; నిశాచరః = రాక్షసుఁడు;
రణే = యుద్ధమునందు ; మహారాగ
సంకాశం=మహాసపకముతో సమాన
మయిన; తం=ఆ; పరిఘం = ఇనుపగు
దియను; ప్రగృహ్య = పట్టుకొని; రా

మం=రామునిగూచి; అభ్యద్రవత్ =
పరుగెత్తెను.

కూరకముండగు దూషణుండు,
మహారాగముంబోని యాపరిఘంబు
చేకొని, యుద్ధంబునరామునిపైకిఁ బో
యెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్యా భిపతమానస్య దూషణస్య స రాఘవః
ద్వాభ్యాం శరాభ్యాం చిచ్ఛేద సహస్రాభరణౌ భుజౌ. ౧౩

టీక॥ సః=ఆ; రాఘవః = రాముఁడు; అభిపతమాతస్య = ఎదురొకని

వచ్చుచున్నంతస్య = అ;దూషణస్య =
 దూషణునియొక్క; సహస్రాభరణౌ =
 కడియములతోఁగూడిన; భుజౌ = బా
 హువులను; వాఙ్భ్యాం = రెండైన;
 శరాభ్యాం = బాణములచేత; చిచ్ఛేద =
 నఱి కెను.

ఆరాముండు, అట్లుదూషణుండు
 పరిఘంబుచేసిడికొని తనపైకివచ్చుటం
 జూచి, రెండుబాణంబులచే, గం
 కణాలంకృతంబులగు నతని బాహువు
 లంద్రుంచెను. అని, తాత్పర్యము.

భ్రష్టస్తస్య మహాకాయః పపాత రణమూఢాని
 పరిఘ భీష్మహస్తస్య శక్రధ్వజ ఇవాగ్రతః. ౧౪

టీక|| మహాకాయాని = యుద్ధానికి చెను.

మునందు; భీష్మహస్తస్య = యుద్ధానికి
 చేతులగుల; తస్య = ఆదూషణునియొ
 క్క; మహాకాయః = పెద్దయాకానిము
 గల; పరిఘః = ఇనుపగుదియ; భ్రష్టః =
 జాతినదై; అగ్రతః = ముందట; శక్రధ్వ
 జఇవ = ఇంద్రధ్వజమువలె; పపాత = ప

అట్లుదూషణుని బాహువులురెండు
 యుద్ధానికిచేతులు, భయంకరాకా
 రంబగునతనికరిఘంబుచేతనుండిజాతి,
 యుద్ధవాంతంబుననింద్రధ్వజంబు పడు
 నట్లు, నేలంబుచెను.
 అని, తాత్పర్యము.

స కరాభ్యాం విశీణాభ్యాం పపాత భువి దూషణః
 విషాణాభ్యాం విశీణాభ్యాం మనస్స్వీవ మహాగజః. ౧౫

టీక|| సః = అ; దూషణః = దూషణుండు;
 విశీణాభ్యాం = పడిన; కరాభ్యాం = చేతు
 లతో; సహితః (అధ్యాహృతము) =
 కూడినవాండై; విశీణాభ్యాం = రాలి
 న; విషాణాభ్యాం = కొమ్మలతో; సహి
 తః (అధ్యాహృతము) = కూడిన; మన

స్వీవ = ధైర్యముగల; మహాగజఇవ =
 పెద్దయేనుంగువలె; భువి = నేలయందు;
 పపాత = పడెను.
 ఆదూషణుండట్లుచేతులుదెగి, దం
 తంబులుదెగినమహాగజంబుపగిది, నేలం
 బులెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౩౫౫

స ౨౬

తం దృష్ట్వా పతితం భూమా దూషణం నిహతం రణే
సాధు సాధ్వితీ కాకుత్స్థం సర్వభూతా న్యపూజయత్. ౧౬

టీక సర్వభూతాని= సమస్తభూ	పూజయత్=పూజించిరి.
తంబులు; రణే=యద్ధమునందు; నిహ	అట్లుదూషణండు యద్ధంబున ని
తం=చంపఁబడినవాఁడును; భూమా=	హతుండై నేలంబడుటనుబాచి, సమ
నేలయందు; పతితం= పడినవాఁడున	స్తభూతంబులును, రామునిసాధు వా
గు; తం=ఆ; దూషణం = దూషణుని;	దంబులం బశంసించినవి.
దృష్ట్వా=చూచి; సాధుసాధ్వితీ=బలే	అని, తాత్పర్యము.
బలేయని; కాకుత్స్థం=రాముని ; అ	

ఏతస్మి న్మంతరే క్రుద్ధా శ్రుయ స్సేనాగ్రయాయినః
సంహృత్యా భ్యద్రవత్ రామం మృత్యుపాశావపాశితాః. ౧౭
మహాక పాల స్థూలాక్షః ప్రమాధీవ మహాబలిః

టీక ఏతస్మి న్మంతరే= ఈ మధ్యము	సంహృత్య=చేరి; రామం= రాముని
నందు; మహాక పాలః=మహాక పాల	కాపు; అభ్యద్రవత్=పొగెత్తిరి.
మను; స్థూలాక్షః=స్థూలాక్షుండును ;	ఇంతలో, మహాకపాలుండును స్థూ
మహాబలిః = అధికమయినబలముగల;	లాక్షుండునా మహాబలుండుగా ప్రమా
ప్రమాధీవ=ప్రమాథియు ; సేనాగ్ర	ధియుననునీయవ్వరు రాక్షసులు, మృ
యాయినః = సేనముందునడచువా	త్యపాశాద్ధులగుటంజేసి, శరమ కుపి
లు; శ్రయః=ముప్పురు; క్రుద్ధాః=కో	బలము, రామునిపై కడరిరి.
పించినవారలయి; మృత్యుపాశావపా	అని, తాత్పర్యము.
శితాః= మృత్యుపాశముచేబద్ధులయి;	

మహాకపాలో విపులం శూల ముద్యమ్య రాక్షసః. ౧౮
స్థూలాక్షః పట్టినం గృహ్య ప్రమాధీవ పరశ్వధమ్

టీక॥ విప్రులం=విశాలమగు ; శూ
లం=శూలమును; ఉద్యమ్య = పట్టు
కొని; మహాక పాలః = మహాక పాలుఁ
డను; రాక్షసః=రాక్షసుఁడును ; పట్టి
సం=అడ్డక తిని; గృహ్య(గృహీత్వా)=
పట్టుకొని; స్థూలాక్షః = స్థూలాక్షుం
డును; పరశ్వధం = గొడ్డలిని; గృహీ
త్వా (అధ్యాహృతము)= గ్రహించి;

ప్రమాధీచ = ప్రమాధీయు; అభ్యద్ర
వక్ (అధ్యాహృతము)=పరుగెత్తిరి.
విశాలంబగుశూలంబుధరియించిమ
హాక పాలుండును బట్టిసంబుదాల్చిస్థూ
లాక్షుండును బరశ్వధంబుఁ జేకొనిప్ర
మాధీయు, రామునిపైకడరిరి.
అని, తాత్పర్యము.

దృష్ట్వై వాపతత స్తూణం రాఘవ స్సాయకై శ్శితైః. ౧౯
తీక్ష్ణాగ్రైః ప్రతిజగ్రాహ సంప్రాప్తా నఃథీ నివ

టీక॥ రాఘవః=రాముఁడు; ఆప
తతః = వచ్చుచున్నయారాక్షసులను;
దృష్ట్వైవ=చూచినంతనె; తాక్ (అ
ధ్యాహృతము)=ఆరాక్షసులను; తూ
ణం=శీఘ్రముగా; శితైః = సానఁబె
ట్టఁబడిన; తీక్ష్ణాగ్రైః = కఠకులయిన
కొనలుగల; సాయకైః = బాణముల
చేత; సంప్రాప్తా = వచ్చిన; అతిథీ

నివ=అతిథులనువలె ; ప్రతిజగ్రాహ=
స్వీకరించెను.
రాముఁడు , ఆరాక్షసులుమువ్వు
రునువచ్చుటంబూచి , యీధులువచ్చి
నచోవారలకఘ్నాదులొసంగునట్లు,
శీఘ్రంబుననారాక్షసులకుఁ , దీక్షంబు
లగుబాణంబులంబయొగించెను.
అని, తాత్పర్యము.

మహాకపాలస్య శిర శ్చిచ్ఛేద పరమేషభిః. ౨౦

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆరా
ముఁడు; పరమేషభిః = ఉత్కృష్టముల
గుబాణములచేత; మహాక పాలస్య=మ
హాక పాలునియొక్క; శిరః=తలను; చి

చ్ఛేద=నఱకెను.
ఆరాముండు, కఠకుబాణంబులచే
మహాక పాలునిశిరంబుభండించెను.
అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. 342

స ౨౬

అసంఖ్యేయై స్తు బాణౌఘైః ప్రమమాథ ప్రమాధిః మ

స పపాత హతో భూమా విటపీవ మహాద్రుమః. ౨౧

<p>టీక సః(అధ్యాహృతము)= ఆరాముండు; అసంఖ్యేయైః= లెక్క పెట్టరాని; బాణౌఘైః= బాణసమూహములచేత; ప్రమాధిః= ప్రమాధినిగూడ; ప్రమమాథ= వధించెను. సః= ఆప్రమాధి; హతో= వధింపబడినవాడై; విటపీవ= కొమ్మలుగల; మహాద్రుమః</p>	<p>వ=మహావృక్షమువలె; భూమా= నేలయందు; పపాత= పడెను. ఆరాముండు, లెక్కలేని బాణములచేత ప్రమాధిని వధించెను. నందరినీ తలచు, పెక్కుకొమ్మలతోగూడిన మహావృక్షంబువగిది, నేలంగూలెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

స్థూలాక్షస్యా క్షిణీ తీర్ణైః పూరయామాస సాయాక్షైః

<p>టీక సః(అధ్యాహృతము)= ఆరాముండు; తీర్ణైః= కఱకులయిన; సాయాక్షైః= బాణములచేత; స్థూలాక్షః= స్థూలాక్షునియొక్క; అక్షిణీ= కన్నుల</p>	<p>సః; పూరయామాస= నిండించెను. ఆరాముండు, స్థూలాక్షుని కన్నులు నిండఁగఱకు బాణముల నేసెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

దూషణస్యా నుగార్ పంచ సాహస్రాన్ కుపితః క్షణాత్. ౨౨

బాణౌఘైః పంచసాహస్రై రనయ ద్యమసావనమ్

<p>టీక సః(అధ్యాహృతము)= ఆరాముండు; కుపితః= కోపించినవాడై; క్షణాత్= క్షణమువలన; దూషణస్య= దూషణునియొక్క; అనుగార్= వెంట</p>	<p>సైః = అయిదువేలయిన; బాణౌఘైః= బాణసమూహములచేత; యమసావనం= యముని యింటిని; అనయత్= పొందించెను. ఆరాముండు, కుపితుడై, దూషణుని వెంటదొంచి వచ్చిన యయిదువేల</p>
--	--

మందిరాక్షసులను, అయిదువేల బాణ | పెను. అని, తాత్పర్యము.
ములచే, క్షణంబున, యమపురికిం బం

దూషణం నిహతం దృష్ట్వా తస్యచైవ పదానుగాఁ. ౨౩
వ్యాదిదేశ ఖరః క్రుద్ధ సేనాధ్యక్షాఁ మహాబలాఁ

టీక॥ ఖరః=ఖరుండు ; నిహతం= | ట్టాఁ=సేనాధ్యక్షులను; వ్యాదిదేశ=
చంపంబడిన; దూషణం=దూషణుని; ని | ఆజ్ఞాపించెను.
హతాఁ(అధ్యాహృతము)=చంపంబ | ఖరుండు, దూషణుండును అతనివెం
డిన; తస్య= ఆదూషణునియొక్క ; ప | బడిబోయిన నయిదువేలమంది రాక్ష
దానుగాఁచైవ= అడుగునువెంబడిం | సులును నిహతులగుటంజూచి, కుపితు
చినవారలను; దృష్ట్వా = చూచి; క్రు | డై, మహాబలశాలులగు సేనాధ్యక్ష
ద్ధః=కోపించినవాఁడై; మహాబలాఁ= | లకాజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.

అయం వినిహత స్సంఖ్యే దూషణ స్సపదానుగః. ౨౪

టీక॥ సపదానుగః= అడుగునువెం | ఈదూషణుండును , అతనివెంబడి
బడించువారలతోఁగూడిన ; అయం= | బోయిన నయిదువేల రాక్షసులును
ఈ; దూషణః=దూషణుండు; సంఖ్యే= | రాముని చేహతులయిరి.
యుద్ధమునందు; వినిహతః= చంపంబడి | అని, తాత్పర్యము.

మహత్యా సేనయా సాధకం యుద్ధ్వా రామం కుమానుషమ్
శస్త్రై నానావిధాకారై హానధ్వం సవరాక్షసాః. ౨౫

టీక॥ సవరాక్షసాః = సమస్త | గొప్పదగు; సేనయాసాధకం = సేన
రాక్షసులారా ! యూయం (అధ్యా | తోఁగూడ; నానావిధాకారైః = నా
హృతము)= మీరలు ; మహత్యా= | నావిధములయిన యాకారములుగల ;

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము 3౫

స ౨౬

శస్త్రిః = ఆయుధములచేత ; కుమాను
వం = కుత్సితమనుష్ఠ్యండుగు ; రామం =
రాముని; హనర్థం = వధించుడు.

సమస్తరాక్షసులారా ! మీరలు,
ఇమ్మహాసేనంగూడి, నానావిధాయు

ధంబులయుద్ధముగావించి , కుత్సితమ
నుష్ఠ్యండుగు రామునివధించుడు. అని, ఖ
రుండు సేనాధ్యక్షులకాజ్ఞాపించెను.

అని; తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్వా ఖరః క్రుద్ధో రామ మేవాభిదుద్రువే

టీక॥ ఖరః = ఖరుండు; ఏవం = ఇ
ట్లు; ఉక్త్వా = చెప్పి; క్రుద్ధః = కోపించిన
వాడై ; రామమేవ = రామునిగూ
చియె; అభిదుద్రువే = పరుగెత్తెను.

ఖరుండీపకారమునంజెప్పి, కుపి
తుండై, రామునిమీఁదికిఁబోయెను.
అని, తాత్పర్యము.

శ్యేనగామీ పృథుగ్రీవో యజ్ఞశత్రు విహంగమః. ౨౬

దుర్జయః కరవీరాక్షః పరుషః కాలకాముకః

మేఘమాలీ మహామాలీ సర్పాస్యో రుధిరాశనః. ౨౭

ద్వాదశై తే మహావీర్యా బలాధ్యతౌ ససైనికాః

రామ మేవా భ్యవతంత విస్మజంత శ్శరోత్తమాన్. ౨౮

టీక॥ శ్యేనగామీ = శ్యేనగామియు;
పృథుగ్రీవః = పృథుగ్రీవుండును ; యజ్ఞ
శత్రుః = యజ్ఞశత్రుండును; విహంగ
మః = విహంగముండును; దుర్జయః =
దుర్జయుండును; కరవీరాక్షః = కరవీ
రాక్షుండును; పరుషః = పరుషుండును;
కాలకాముకః = కాలకాముకుండు
ను; మేఘమాలీ = మేఘమాలియు; మహా
మాలీ = మహామాలియు; సర్పాస్యః = స

ర్పాస్యుండును; రుధిరాశనః = రుధిరాశ
నుండును; మహావీర్యాః = అధికమయినప
రాక్రమముగల; ఏతే = ఈ; ద్వాదశ =
పండ్రెండుగురైన; బలాధ్యతౌ = సే
నాధ్యక్షులు; ససైనికాః = సైనికుల
తోఁగూడినవారలయి; శరోత్తమాన్ =
బాణశ్రేష్ఠములను; విస్మజంతః = విడు
చుచు; రామమేవ = రామునిగూచి
యె; అభ్యవతంత = పోయిరి.

శ్వేన గామియ్యం బృథుగ్రీవుండును | డునురుధిరాశనుండును మహావీర్యులగు
యజ్ఞ శత్రుండునువిహంగముండునుదు | నీ సేనాధ్యక్షులుపండ్రెండుగురును సే
జకాయుండునుగరవీరాత్ముండును బరు | నాసహితులయి , నానావిధోత్తమ
పుండును గాలకాముకండును మేఘ | బాణంబులంబ్రయోగించుచు , రాము
మాలియుమహామాలియు సర్పాస్యం | నిమిదికడరిరి.అని, తాత్పర్యము.

తతః పావకసంకానై హేమవజ్రవిభూషితైః

జఘాన శేషం తేజస్వీన్ తస్య సైన్యస్య సాయకైః. ౨౯

టీక||తతః= అంత; తేజస్వీన్ = తను;జఘాన=వధించెను.
అధికమయిన పరాక్రమము గల రా | అంత, మహాపరాక్రమశాలియగు
ముండు;పావకసంకానైః= నిప్పుతోస | రాముండు,బంగారముచేతను వజ్రము
మానములును ; హేమవజ్రవిభూషి | లచేతను అలంకృతంబులయి యగ్ని
తైః=బంగారములచేతనువజ్రములచేత | హోత్రములువలెఁ జేజరిల్లుచున్నబా
నుఅలంకరింపఁబడినవియువగు; సాయ | ణంబులచే , నామిగిలినసైన్యమునుగూ
కైః=బాణములచేత;తస్య=ఆ ; సై | డ,వధించెను. అని, తాత్పర్యము.
న్యస్యం=సైన్యముయొక్క; శేషం=మిగ

తే రుక్తపుంఖా విశిఖా స్సధూమా ఇవ పావకాః

నిజఘ్నుస్తాని రక్షాంసి వజ్రాభవ మహాద్రుమాః. ౩౦

టీక||సధూమాః= పొగతోఁగూడి | చినవి.
న;పావకాభవ(స్థితాః)= నిప్పులువలె | పొగరాజుచున్నయగ్నిహోత్రములువ
నున్న;రుక్తపుంఖాః= బంగారుపింజలు | లేనున్నకాంచనపుంఖములగునాబాణం
గల;తే=ఆ;విశిఖాః=బాణములు; తా | బులు,వజ్రాయుధంబులు,మహావృక్షం
ని;ఆ;రక్షాంసి=రాక్షసులను;వజ్రాః= | బులనటకునట్లు,ఆ రాక్షసులనందఱు,ఖం
వజ్రాయుధములు; మహాద్రుమానివ= | డించినవి. అని, తాత్పర్యము.
మహావృక్షములనువలె;నిజఘ్నుః=వధిం

రక్షసాంతు శతం రామ శృతే నై కేన కణికానా

సహస్రంచ సహస్రేణ జఘాన రణమూర్ధణి. ౩౦

టీక॥ రామః = రామఁడు; రణమూర్ధణి = యుద్ధాగ్రమునందు; ఏకేన = ఒక్కటయిన; కణికానా = కణికాకారములగు; శతేన = నూలుబాణములచేత; రక్షసాం = రాక్షసులయొక్క; శతంతు = నూటని; సహస్రేణ = వేయిబాణములచేత; సహస్రంచ = వేయింటిని; జఘాన = వధించెను.

రామఁడు, యుద్ధాగ్రమున, నూలు రాక్షసుల నూలుబాణములచేతను, వేయిమంది రాక్షసుల వేయిబాణములను వధించెను. అని, తాత్పర్యము.

తైర్భిన్నవమాభరణా భిన్నభిన్నశరాసనాః

నిపేతు శోణితాద్ధిగా ధరణ్యాం రజనీచరాః. ౩౧

టీక॥ రజనీచరాః = రాక్షసులు; తైర్భిన్నవమాభరణా = తురుచేఁ దడుపఁబడినవారలయి; ధరణ్యాం = భూమియందు; నిపేతుః = పడిరి.

రాక్షసులు, ఆబాణములచే భిన్నవచులయి, నలుకఁబడిన ధనుస్సులుగలవారలయి, నెత్తుటం దోగుచు, భూమింబడిరి. అని, తాత్పర్యము.

తై ముక్తకేశై సమరే పతితై శోణితోష్ణితైః

ఆస్తీణా వసుధా కృత్స్నా మహావేదిః క్షుణ్ణై రివ. ౩౨

టీక॥ సమరే = యుద్ధమునందు; ముక్తకేశైః = విడువఁబడిన వెండుకలుగ; పతితైః = పడినవారలు; శోణితోష్ణితైః = నెత్తురుచేఁదడు

పఁబడినవారిలునగు; వైః=ఆరాక్షసు	శించినది.
లచేత; ఆ స్తీర్ణా=కప్పఁబడిన; వసు	అట్లు, విరిసినతలవెండుకలతోనె
ధా=ఘూమి; కృత్సా=అంతయు ;	త్తుటందోఁగుచుఁబడియున్న రాక్షసుల
వైః=దర్భలచేత; ఆ స్తీర్ణా= క	చేఁగప్పఁబడినయాయుధఘూమి, దర్భ
ప్పఁబడిన ; మహావేదిరివ=యాగ వేదిక	లచేఁగప్పఁబడినయాగ వేదికవలె , నొ
వలె; బభౌ(అధ్యాహృతము)=ప్రకా	ప్పచుండినది. అని, తాత్పర్యము.

క్షణేనతు మహాఘోరం వనం నిహతరాక్షసమ్
బభూవ నిరయప్రఖ్యం మాంసశోణితకడఁవమ్. ౩౪

టీక॥ క్షణేనతు=క్షణముచేతనే ;	గాను; బభూవ=ఆయెను.
మహాఘోరం=మహాభయంకరమగు ;	క్షణమాత్రంబున, మహాభయంకర
వనం=అడవి; నిహతరాక్షసం = చం	బగునవ్వనంబు , రాక్షసులందఱునిహ
పఁబడినరాక్షసులుగలదిగాను; మాం	తులగుటచే , మాంసరక్తంబులయందు
సశోణితకడఁవం= మాంసముచేరిను	లతోఁగూడి, నరకంబువలెనుండినది.
నెత్తురుచేతను నడుసుగలదిగాను; నిర	అని, తాత్పర్యము.
యప్రఖ్యం= నరకముతోఁబోలికలది	

చతుర్దశ సహస్రాణి రక్షసాం భీమకమణామ్
హతాన్యేకేన రామేణ మానుషేణ పదాతినా. ౩౫

టీక॥ ఏకేన=ఒక్కఁడును; మానుషే	దశశ=పదునాలుగు; హతాని=చంపఁ
ణ=మనుష్యుండును; పదాతినా= కా	బడినవి.
లిబంటువునగు; రామేణ= రామునిచే	మనుష్యుండును బదాతియునగురా
త; భీమకమణాం= భయంకరమయి	ముండొక్కఁడు, భయంకర పరాక్ర
నకార్యముగల; రక్షసాం= రాక్షసుల	ములగు పదునాలుగువేల రాక్షసులను
యొక్క; సహస్రాణి = వేలు; చతు	వధించెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య సైన్యస్య సర్వస్య ఖరశ్వేషో మహారథః

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము ౩౬౩

స ౨౬

రాక్షస ప్రీతిరాశ్చైవ రామశ్చ రివుసూదనః. ౩౬

<p>టీక॥ తస్య=ఆ; సైస్యస్య = సైస్య మనకు; సర్వస్య=అంతకును; మహార థః=తన్నును సారథిని గుఱ్ఱంబులం గా పాడుకొనుచుం బడునొకండువేలమం దివిలుకాండ్రతోఁ బోరువాడగు; ఖ రః=ఖరుండును; త్రిశిరాః=త్రిశిరుండ ను; రాక్షసశ్చైవ=రాక్షసుండును; రివుసూదనః = శత్రువులంజంపునట్టి;</p>	<p>రామశ్చ= రాముండును ; శేషః = మిగత. ఆసైస్యమునకంతయుం దన్నునుసా రథినిగుఱ్ఱంబులను గాపాడు కొనుచుం బడునొకండువేలమందివిలుకాండ్రతోఁ బోరఁజాలినఖరుండునుత్రిశిరుండును శ త్రువధంబు సేయునట్టిరాముండును, వీ రుమిత్వరుమిగిలెరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

శేషా హతా మహాసత్త్వా రాక్షసా రణమూఢాని

ఘోరా దుర్విషహా స్పృహ లక్ష్మణ స్యాగ్రజేన తే. ౩౭

<p>టీక॥ శేషాః= మిగిలిన ; మహాస త్త్వాః= అధికమయినబలముగలవార లును; ఘోరాః=భయంకరులును; దు ర్విషహాః = సహింపఁగూడనివారలు నగు; తే=ఆ; రాక్షసాః = రాక్షసు లు; సర్వే=అందఱును; రణమూఢా ని=యుద్ధాగ్రమునందు; లక్ష్మణస్య=ల క్ష్మణునియొక్క; అగ్రజేన= అన్నయ</p>	<p>గు రామునిచేత; హతాః = చంపఁ బడినారు. మహా బలశాలులును భయంకరా కారులునుదుర్జయములనగుతక్కినరా క్షసులనందఱును , లక్ష్మణాగ్రజుండగు రాముండు, యుద్ధంబున, వధించివుచ్చె ను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

తతస్తు త ద్భీమబలం మహాహవే

సమీక్య రామేణ హతం బలీయసా

రథేన రామం మహతా ఖరస్తదా

సమాససా జేంద్ర ఇవోద్యతాశనిః. ౩౮

ప్రతిపదాంధ్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౬

<p>టిక తతస్తు=అంతను; తదా= అప్పుడు; ఖరః=ఖరుడు; మహాహవే= మహాయుద్ధమునందు; బలియసా=బలి</p>	<p>ద్రుడువలె; సమాససాద = సమీపించెను.</p>
<p>వుండగు; రామేణ=రామునిచేత; హతం=వధింపబడిన; భీమబలం=భయంకరమయినబలముగల; తత్= ఆనైర్యమును; సమీక్య= చూచి; మహతా= గొప్పదగు; రథేన=రథముచేత ; రామం=రాముని; ఉద్యతాశనిః=పట్టుబడినవజ్రాయుధముగల; ఇంద్రభవ=ఇంద్ర</p>	<p>అంతనప్పుడు, బలివంతుండగు రాముండు యుద్ధంబున భయంకరంబగు నానైర్యమునంతయు వధించుటం బాచి, ఖరుండు, కోపంబున, మహా రథారూఢుడై, వజ్రాయుధంబు ధరించిన యింద్రునిపగిది, భయంకరాకారుడై, రామునిపైకి గవినెను.</p>
<p>అని, తాత్పర్యము.</p>	

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే ,
ఆరణ్యకాండే , షడ్వింశస్సర్గాః.
ఇది, స్పష్టాథకము.

ఇది, పరమాథకచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండషడ్వింశస్సర్గాటిక,
ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౩౬౫

స ౨౭

(శ్లో)

సప్తవింశసర్గప్రారంభః.

ఖరంతు రామాభిముఖం ప్రయాతం వాహినీపతిః

రాక్షసప్రిశిరా నామ సన్నిపత్యేద మబ్రవీత్. ౧

టీక || వాహినీపతిః = సేనానాయకుడగు; త్రిశిరానామ = త్రిశిరుడని పిసిద్ధుడైన; రాక్షసః = రాక్షసుడు; రామాభిముఖం = రామునకభిముఖముగా; ప్రయాతం = పోయిన; ఖరంతు = ఖరునిగూచి; సన్నిపత్య = పోయి; ఇదం = ఈమాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను. సేనానాయకుడగు త్రిశిరుండు, రామునకభిముఖముగా నడచిన ఖరుంజూచి, యతనికడ్డముగాఁబోయి, యీమాటల జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

మాం నియోజయ విక్రాంత సన్నివతన్వ సాహసాత్

పశ్య రామం మహాబాహుం సంయుగే వినిపాతితమ్. ౨

టీక || విక్రాంత = పరాక్రమశాలివగు ఖరుఁడా! మాం = నన్ను; నియోజయ = నియోగింపుము. సాహసాత్ = సాహసముననుండి; సన్నివతన్వ = మఱలుము. మహాబాహుం = పెద్దచేతులుగల; రామం = రాముని; సంయుగే = యుద్ధమునందు; వినిపాతితమ్ = వధింపఁబడినవానిఁగా; పశ్య = చూడుము. పరాక్రమశాలివగు ఖరుఁడా! నన్నాజ్ఞాపింపుము; ఈసాహసంబువదలుము; ఇదిగో, మహాబాహుండు రాముని యుద్ధంబున వధింపఁబడినను; చూడుము. అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిజ్ఞానామి తే సత్యమాయుధం చాహ మాలభే

యథా రామం వధిష్యామి వధాహం సర్వరక్షసామ్. ౩

టీక॥ యథా = ఎట్లు; సవకరత్వ
సాం = సమస్తరాక్షసులకును ; వధా
హం = వధింపనహుడగు ; రా
మం = రాముని; వధిష్యామి = వధించె
దనో; తథా (అధ్యాహృతము) = అ
ట్లు; తే = నీకొఱకు; సత్యం = సత్యము
గా; ప్రతిజానామి = ప్రతిజ్ఞ చేసెదను.

అహం = నేను; ఆయుధంచ = ఆయు
ధమును; ఆలభే = తాండ్రుదను.
నేను సమస్తరాక్షసులకును వధ్యుం
డగు రామునివధించెదను ; అట్లు, ఆ
యుధబుదాకి, సత్యముగాఁబ్రతినగా
వించెదను. అని, తాత్పర్యము.

అహం వాస్య రణే మృత్యు రేషవా సమరే మమ
వినివృత్య రణోత్సాహాత్ స్తుహూతం ప్రాశ్నికో భవ. ౪

టీక॥ అహంవా = నేనేని; అస్య =
ఈరామునకు; రణే = యుద్ధమునందు;
మృత్యుః = మృత్యువును. ఏషవా = ఇతఁ
డేని; సమరే = యుద్ధమునందు; మమ =
నాకు; మృత్యుః (అధ్యాహృతము) =
మృత్యువు. త్వం (అధ్యాహృతము) =
నీవు; రణోత్సాహాత్ = యుద్ధోత్సా
హముననుండి; వినివృత్య = మఱచి; ము

హూతం = కొంచెముసేపు; ప్రాశ్ని
కః = సాక్షివి; భవ = అగుము.
నేనైనను, ఈరామునియుద్ధంబున
వధించెదను; లేక, రాముఁడేని నన్ను
యుద్ధంబున వధించుఁ గాక; నీవిప్పుడు
యుద్ధోత్సాహంబువదలి కొంచెముసే
పుసాక్షివిగానుండుము.
అని, తాత్పర్యము.

ప్రహృష్టోవా హతే రామే జనస్థానం ప్రయాస్యసి
మయివా నిహతే రామం సంయుగాయో పయాస్యసి. ౫

టీక॥ రామే = రాముఁడు ; హతే =
చంపఁబడఁగా; త్వం = నీవు; ప్రహృష్టః =
సంతసించినవాఁడవై; జనస్థానం = జన
స్థానమును; యాస్యసివా = పొందనైన
నుబొందుదువు. మయి = నేను ; నిహ

తే = చంపఁబడఁగా; సంయుగాయ =
యుద్ధముకొఱకు; రామం = రాముని; ఉ
పయాస్యసివా = పొందనైననుబొందు
దువు.
రాముఁడు హతుండగు నేని, నీవుసం

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౩౬౭

స ౨౭

తుష్టండవై జనస్థానంబున కై నను బోఁ | అని, త్రిశిరుఁడు, ఖరునితోఁజెప్పెను.
గలవు; లేక, నేను హతుండనగుదు నేని, | అని, తాత్పర్యము.
రామునితో నేని యుద్ధంబు గా వింపుము.

ఖర స్త్రిశిరసా తేన మృత్యులోభా త్ప్రసాదితః

టీక॥ ఖరః = ఖరుఁడు; తేన = ఆ; త్రిశి | సాదితః = వేఁడుకొనఁబడినాఁడు.
రసా = త్రిశిరునిచేత ; మృత్యులోభా | ఆత్రిశిరుండిప్రకారంబున , ఖరుని
త్ = మరణమునందలియాసవలన , ప్ర | వేఁడుకొనియెను. అని, తాత్పర్యము.

గచ్ఛ యుధ్యే త్యనుజ్ఞాతో రాఘవాభి ముఖోయయా. ౬

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆ | యినవాఁడై; యయా = పోయెను.
త్రిశురుఁడు; “గచ్ఛ = పొమ్ము. యు | అంతఖరుండు , “పోయియుద్ధం
ధ్య = పోరుము” ఇతి = అని ; అనుజ్ఞా | బుగావింపుము ” అనియనుమతింప ,
తః = అనుమతింపఁబడినవాఁడై; రాఘ | నాత్రిశురుఁడు రామున కభిముఖంబు
వాభిముఖః = రామునికెదురుమొగము | గాఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

త్రిశిరాపి రథేనైవ వాజీయుక్తేన భాస్వతా

అభ్యద్రవ ద్రణే రామం త్రిశ్యంగభవ పర్వతః. ౭

టీక॥ త్రిశిరాపి (త్రిశిరాఅపి) = | అభ్యద్రవత్ = పరుగెత్తెను.
త్రిశిరుఁడును; వాజీయుక్తేన = గుఱ్ఱము | త్రిశిరుండు , మంచిగుఱ్ఱంబులుగ
లతోఁగూడిన; భాస్వతా = ప్రకాశిం | ట్టినదియు దేదీప్యమానంబునగు , ర
చుచున్న; రథేనైవ = రథముచేతనె; | థంబునారోహించి, మూఁడుతలలుగల
త్రిశ్యంగః = మూఁడుశిఖరములుగల; | వాఁడుకావున మూఁడుశిఖరములతోఁ
పవతాతభవ = కొండవలె; రణే = యు | గూడినపవతంబుకరణి, యుద్ధంబున
ద్ధమునందు; రామం = రామునిగూచి; | రామునిపైకడరెను. అని, తాత్పర్యము.

శరధారాసమూహాన్ సమహమేఘ ఇవోన్మృజన్
వ్యసృజ త్సదృశం నాదం జలాద్రక్స్యతు దుందుభేః ౮

టీక॥ సః=ఆత్రిశిరుడు; మహమేఘం=చెను.

ఇవ=గొప్పమేఘమువలె; శరధారాస
మూహాన్ = బాణములనుధారలను
మూహములను; ఉన్మృజన్=విడుచుచు; రిపించుచు, నీటందడిసిన భేరినాదమున
జలాద్రక్స్య=జలముచేదడిసిన; దుం
దుభేః=భేరికి; సదృశం=సమానమయి
న; నాదం=ధ్వనిని; వ్యసృజత్ = విడిచెను. అని, తాత్పర్యము.

ఆగచ్ఛంతం త్రిశిసం రాక్షసం ప్రేక్ష్య రాఘవః
ధనుషా ప్రతిజగ్రాహ విధూన్వక్ సాయకాన్ శితాన్. ౯

టీక॥ రాఘవః=రాముడు ; ఆగచ్ఛంతం=వచ్చుచున్నది; త్రిశిసం=త్రిశిరుడు; రాక్షసం=రాక్షసుని ; ప్రేక్ష్య=చూచి; ధనుషా=ధనుస్సుచేత; శితాన్=శీతములగు; సాయకాన్=బాణములను; విధూన్వక్=కదలింపుచు; ప్రతిజగ్రాహ=ప్రతిగ్రహించెను.

రాముడు, త్రిశిరుండు వచ్చుటం
జూచి, శీతములగు బాణములనువిం
టంగుచి, ప్రయోగించుచు, నాతనిం
బ్రతిగ్రహించెను. అని, తాత్పర్యము.

స సంప్రహరస్తుములో రామత్రిశిరసో మహాన్
బధూవా తీవ బలినో స్సింహకుంజరయో రివ. ౧౦

టీక॥ అతీవ=మిక్కిలియు ; బలి
నోః=బలవంతులగు; రామత్రిశిరసోః=
రామునకునుద్రీశిరునకును; సింహకుం
జరయోరివ=సింహమునకును ఏనుంగు
నకునువలె; మహాన్=గొప్పదియు; తు
ములః=దొమ్మియునగు; సః=ఆ ; సం
ప్రహరః=యుద్ధము; బధూవ = ఆ
యెను.

శ్రీమద్రామాయణము*అరణ్యకాండము.

౩౬౯

స ౨౭

అంత, మహాబలశాలులగునారామ | నుంగునకుంబోలె , గొప్పతుములయు
త్రిశిరులకు సింహంబునకునుమదవుటే | ధంబుగలిగెను. అని, తాత్పర్య

తత స్త్రిశిరసా బాణే లకలాటే తాడిత స్త్రిభిః
అవషీక కుపితో రామ స్సంరబ్ధ మిద మబ్రవీత్. ౧౧

టీక|| తతః=అంత; అవషీక= అ | టుతోఁగూడునట్లుగా; ఇదం= ఈమా
ధికమయినకోపముగల; రామః = రా | టను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
ముఁడు; త్రిశిరసా = త్రిశిరునిచేత; ల | అంతఁ , గ్రుద్ధుండైనరామండు,
లాటే=నొసటను; స్త్రిభిః = మూఁడై | త్రిశిరునిచే నొసట మూఁడుబాణంబు
న; బాణేః = బాణములచేత; తాడి | లందాడితుండై , మఱియుఁగోపము
తః=కొట్టఁబడినవాఁడై; కుపితః= కో | నొంది, యిట్లని, చెప్పెను.
పించినవాఁడై; సంరబ్ధం = జేగిరపా | అని, తాత్పర్యము.

అహో విక్రమశూరస్య రాక్షసస్యే దృశం బలమ్
పుష్పేరివ శరై ర్యస్య లలాటే స్త్రి పరిక్షతః. ౧౨

టీక|| అహో=అశ్చర్యము! విక్రమ | నటను; పరిక్షతః= కొట్టఁబడినానో.
శూరస్య=పరాక్రమశూరుండగు; రా | ఆశ్చర్యము! మహాపరాక్రమశాలి
క్షసస్య=రాక్షసునియొక్క; బలం=బలి | యుశూరుండునగురాక్షసునిబలముచా
మి; ఈదృశం=ఇట్టిది! యస్య = ఎవ్వని | లగొప్పదిగానున్నది ! ఈబాణంబులు
యొక్క; శరైః=బాణములచేత ; పు | నానొసటందగిలిపుష్పంబులువలె నున్న
ష్పేరివ=పూలచేతవలె; లలాటే=నా | వి! అని, తాత్పర్యము.

మమాపి ప్రతిగృహ్ణీష్వ శరాం శ్చాపగుణచ్యుతాన్

టీక|| మమ=నాయొక్క; చాపగుణ | టనుండివెడలిన; శరానపి= బాణముల
చ్యుతాన్=ధనుస్సుయొక్క యల్లత్రా | నుగూడ, ప్రతిగృహ్ణీష్వ= ప్రతిగ్రహిం

ప్రము.

ఇంక; నాధనుస్సుననుండి వెడలెడు
బాణంబులనుం బ్రతిగ్రహించి చూడు

ము.అని, రాముండు, త్రిశిరునితోఁజెప్పె
ను.అని, తాత్పర్యము.

ఏవ మక్త్యాతు సంరబ్ధ శ్శరా నాశీవిషోపమాన్. ౧౩

త్రిశిరునితోఁజెప్పె; క్రద్ధో నిజఘాన చతుర్దశ

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)=ఆరా
ముండు;ఏవం=ఇట్లు;ఉక్త్యాతు=చె
ప్పినంతనె; క్రద్ధః=కోపించినవా
డై; సంరబ్ధః=వేగిరపడినవాడై;అశీవి
షోపమాన్=సంకములతోఁబోల్కి
గల;చతుర్దశ=పదునాలుగు; శ
రాన్=బాణములను; త్రిశిరునితోఁజెప్పెను.

త్రిశిరుని తోఁమ్మునందు; నిజఘాన=

ఆరాముండు, ఈప్రకారమునం
జెప్పి,కుపితుండై, వేగంబునఁగ్రూర స
ర్పసమానంబులగు పదునాలుగు బా
ణంబులఁ, త్రిశిరునితోఁమ్ముపైగాడ నె
సెను. అని, తాత్పర్యము.

చతుర్భి స్తురగా నస్య శరై స్సన్నతపవణభిః. ౧౪

న్యపాతయత తేజస్వీ చతుర స్తస్య వాజినః

టీక॥ తేజస్వీ = అధికమయిన
పరాక్రమముగలరాముండు; తస్య=
అట్టి;అస్య=ఈత్రిశిరునియొక్క; వా
జినః=వేగవంతములగు; తురగాన్=
గుఱ్ఱములను; చతురః = నాలుగింటి
ని;సన్నతపవణభిః = వంకరలేనిగణు
పులుగల;శరైః = బాణములచేత;చ

తుర్భిః=నాలుగింటిచేత; న్యపాతయ
త=పడవేసెను.

అంత, మహాపరాక్రమశాలియ
గు రాముండు, నాలుగుబాణలబు
లచేత, నాత్రిశిరునిగుఱ్ఱంబుల నా
లుగింటినింగూలవేసెను.

అష్టభి స్సాయకై స్సూతం రథోపస్థా న్న్యపాతయత్. ౧౫

రామ శ్చిచ్ఛేద బాణేన ధ్వజంచాస్య సముచ్చితమ్

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౩౭౧

స ౨౭

టీక॥ రామః = రాముడు; అష్టాదశాక్షః = అష్టాదశాక్షుడు; బాణేన = బాణముచేత ; చిచ్ఛేద
భిః = ఎనిమిదియైన ; పాయకైః = నలుకైను.
బాణములచేత; సూతం = సారధిని; రాముండెనిమిదిబాణంబుల సార
రథోపస్థాత్ = రథముపైనుండి; స్యధిః గూలనేసెను ; ఒక్కబాణంబు
పాతయత్ = పడవేసెను. అస్య = న, రథంబుపైనుండుధ్వజంబును దెగవే
ఈత్రశిరునియొక్క ; సముచ్చితం = సెను. అని, తాత్పర్యము.
ఉన్నతమగు; ధ్వజంచ = టెక్కెము.

తతో హతరథా త్తస్మా దుత్పతంతం నిశాచరమ్. ౧౬
విభేద రామ స్తం బాణే హృదయే సోభన జ్జడః

టీక॥ తతః = అంత; రామః = రామ; అభయత్ = అర్యోను.
ముడు; తస్మాత్ = ఆ ; హతరథాత్ = అంత , రాముండు , ఆత్రశిరుం
కొట్టబడినరథముననుండి ; ఉన్నతం డా హృదయంబగు నారథంబుననుం
తం = ఎగురుచున్న ; తం = ఆ; డియొద్దముండుబంబూచి , యాతనివ
నిశాచరం = రాక్షసుని; హృదయే = క్షున్నలంబునఁ దెగఁబాణంబుల గా
తోమ్మునందు; బాణేః = బాణము డనేయ, నా రాక్షసుండుమూచ్చిలైన.
లచేత; విభేద = భేదించెను . సః = ఆ అని, తాత్పర్యము.
త్రిశురుండు; జడః = మూఁతిఁడు;

సాయకై శ్చాప్రవేశయాత్తా సామషా స్తస్య రక్షసః. ౧౭
శిరాం స్యపాతయ ద్రామో వేగవద్భి స్త్రైశ్చ శ్చితైః

టీక॥ అప్రవేశయాత్తా = కొలఁత పె
ట్టరానిబలముగల; రామః = రాముడు; భిః = మూండైన; సాయకై శ్చ = బాణ
సామషాః = కోపముతోఁ గూడినవాం ములచేతను; తస్య = ఆ; రక్షసః = త్రిశి
డై; వేగవద్భిః = అధికమయినవేగము రునియొక్క; శిరాంసి = తలలను; అపా
గలవియు; శ్చితైః = తీక్షణములునగు; త్రి తయత్ = పడవేసెను.
అప్రవేశయబలుండగు రాముండు,

కోపమునొంది, వేగవంతంబులగుమూఁడుతలలను ఖండించెను.
 మకటకుదాణంబుల, నాత్రిశిరుని మూఁ అని, తాత్పర్యము.

స భూమా రుధిరోద్ధారీ రామదాణాభిషిషితః. ౧౫
 న్యపత త్పతితైః పూర్వం స్వశిరోభి నిశాచరః

టీక॥ సః = అనిశాచరః = రాక్షసుఁడగుత్రిశిరుఁడు; రామదాణాభిషిషితః = పతత్ = పడెను.
 రామదాణములచేబీడింపఁబడిన వాఁడై; రుధిరోద్ధారీ = నెత్తురుగ్రకుఁడు అత్రిశిరుండు, అట్లు రామదాణంబులచే ఖండితశిరసుగఁడై, నెత్తురుగ్రకుఁడు, దలలతోఁగూడ, నేలంగూతైః = పడిన; స్వశిరోభిః = తనతలలలెను. అని, తాత్పర్యము.

హత శేషా స్తతో భగ్నా రాక్షసాః ఖరసంశ్రయాః. ౧౬
 ద్రవంతిస్త న తిష్ఠంతి వ్యాఘ్రతస్తా మృగా ఇవ

టీక॥ తతః = అంత; హత శేషాః = పులివలనభయపడిన; మృగాఇవ = జింకలువలె; నతిష్ఠంతి = నిలువరు.
 చంపఁబడఁగా మిగిలిన ; ఖరసంశ్రయాః = ఖరుఁడేయాశ్రయముగాఁగల; అంత, ఖరనైనికులలోహత శేషులగురాక్షసులు, భీతులయిపెద్దపులికిభయపడిన జింకలపగిది, నిలువక పరుగెత్తిరి. అని, తాత్పర్యము.

తా ఖరో ద్రవతో దృష్ట్వా నివత్యక రుషిత స్వయమ్. ౧౭
 రామ మేవాభిదుద్రావ రాహు శ్చంద్రమనం యథా

టీక॥ ఖరః = ఖరుఁడు; ద్రవతః = పరుగెత్తుచున్న; తా = ఆరాక్షసుల

ను; దృష్ట్యా=చూచి; రుషితః=కోపం | రుగైలైను.
 చినవాడై; స్వయం = తానే; నివ | ఖరుండు , అట్లుపరు గెత్తుచున్న
 త్యక్=మఱలించి; రామమేవ = రా | రాక్షసులఁజూచి, కపితుండై , వా
 మునిగూచియె ; రాహుః = రా | రలమఱలించి , రాహువు చంద్రుని
 హువు ; చంద్రమసంయథా = చం | పైకి బోవునట్లు , రామిపైకి బో
 దునివలె ; అభి దుద్రావ = ప | యెఱు. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
 ఆరణ్యకాండే, సప్తవింశస్సర్గః.
 ఇతి, స్పష్టాథకము.

ఇది, పరమాథక చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
 వ్యాఖ్యానంబునందు , ఆరణ్యకాండసప్తవింశసర్గటీక,
 ముగిసినది.

॥౨॥

అష్టావింశస్సర్గప్రారంభః.

నిహతం దూషణం దృష్ట్వా రణే త్రిశిరసా సహ
 ఖరస్యా పృథవ త్రాసో దృష్ట్వా రామస్య విక్రమమ్. ౧

టీక॥ రణే = యుద్ధమునందు; త్రి | అభవత్=కలిగెను.
 శిరసాసహ= త్రిశిరుఃతోఁగూడ ; ని | అట్లురాముండు , యుద్ధంబున,
 హతం=వధింపఁబడిన ; దూషణం= | దూషణునిఁ ద్రిశిరునింగూడ వధించిన
 దూషణుని; దృష్ట్వా=చూచి; ఖరస్యా | ది చూచి , ఖరుండును , రాముని
 పి=ఖరునికిని; రామస్య = రామునియొ | పరాక్రమంబునకుభయమునొందెను.
 కరః; విక్రమం = పరాక్రమమును; దృ | అని, తాత్పర్యము.
 ష్ట్వా=చూచి; త్రాసః = భయము;

స దృష్ట్యా రాక్షసం నైవ్య మవిషహ్యం మహాబలః
హత మేకేన రామేణ త్రిశిరోదూషణౌవపి. ౨
తద్బలం హతభూయిష్ఠం విమనాః ప్రేక్ష్య రాక్షసః
ఆససాద ఖరౌ రామం నమచి ర్వాసవం యథా. ౩

టీక॥ మహాబలః = అధికమయినబలముగల; రాక్షసః = రాక్షసుడైన ; ఖరః = ఖరుడు; ఏకేన - ఒకరచేత; రామేణ = రామునిచేత; హతం = చంపబడిన; అవిషహ్యం = సహింపనలగని; రాక్షసం = రాక్షససంబంధియగు; నైవ్యం = నైవ్యమును; హతౌ (అధ్యాత్మతము) = చంపబడిన; త్రిశిరోదూషణౌవపి = త్రిశిరునిదూషణుని; దృష్ట్యా = చూచి; హతభూయిష్ఠం = చంపబడిన యుత్తమరాక్షసులుగల; తత్ = ఆ; బలం = నైవ్యమును; ప్రేక్ష్య = చూచి; విమనాః = దుఃఖమునొందిన మనస్సుగలవాడై ;

రామం = రాముని; నమచి = సమచియనురాక్షసుడు; వాసవం యథా = ఇంద్రునిబోలె; ఆససాద = సమీపించెను.

మహాబలశాలియగు ఖరుడు, ఒకరచేత, రామునిచే, దుష్కారములగు రాక్షసనైవ్యంబంతయుఁ ద్రిశిరుండును దూషణుండును వధిపఁబడుటనుజూచి, నైవ్యమంతయునశించుటంగని, దుఃఖితుండై, నమచియింద్రునిపైకిఁబోయినట్లు, రామునిమీఁదికడరెను.

అని, తాత్పర్యము.

వికృష్య బలవ చ్చాపం నారాచాక్ రక్తభోజనాక్
ఖర శ్చిక్షేప రామాయ క్రుద్ధా నాశీవిషానివ. ౪

టీక॥ ఖరః = ఖరుడు ; బలవత్ = బలముగలుగునట్లుగా; చాపం = ధనుస్సును; వికృష్య = ఆకషింపించి; క్రుద్ధా = కోపమునొందిన ; ఆశీవిషానివ (స్థితా) = సహములువలెను

న్న; రక్తభోజనాక్ = రక్తమునుదిననట్టి; నారాచాక్ = చాణములను; రామాయ = రామునికొఱకు; చిక్షేప = విడిచెను.

ఖరుండు , తనబలముకొలంది ధ

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము 31౫

స ౨౮

నుస్సనాకషిణంచి , క్రుద్ధంబులగుక్య | గుబాణంబులరామునిపై, బ్రయోగిం
ష్ట సపకంబులవంటి ర క్తఘోజనంబుల | చెను. అని, తాత్పర్యము.

జ్యం విధూన్వక్ సుబహుశ శ్శిక్షయాస్త్రాణి దర్శయక్
చకార సమరే మాగాణ్ శరై రథగతః ఖరః. ౫

టీక|| రథగతః=రథమునుబొందిన; విధమ-గణములను ; చకార - చే
ఖరః=ఖరుండు; సమరే=యుద్ధమునం సెను.
దు; శిక్షయా=అభ్యాసముచేత ; స రథగతుండగుఖరుండు, యుద్ధంబు
బహుశః = అనేక విధములుగా ; న, ధనుర్విద్యాపాండిత్యంబేపడ, నా
జ్యం=అల్లెత్రాటిని; విధూన్వక్=చ నావిధంబులబాణంబులు నారింగూర్చు
లింపఁజేయుచు; అస్త్రాణి= అస్త్రము చు, నస్త్రప్రయోగసావధ్యకంబుజేట
లను; దర్శయక్=చూపుచు; శరైః= పడ, నానామాగాణంబుల బాణంబులు
బాణములచేత; మాగాణ్= నానా ప్రయోగించెను. అని, తాత్పర్యము.

స సర్వాశ్చ దిశో బాణైః ప్రదిశశ్చ మహారథః
పూరయామాస తం దృష్ట్వా రామోపి సుమహా ధనుః. ౬

టీక|| మహారథః= తన్నునుసారథి దిశః=దిక్కులను; ప్రదిశశ్చ=విదిక్కు
నిగుట్టంబులనుగాపాడుకొనుచుం బడు లను; పూరయామాస= నిండించెను.
నొకండువేలు విలుకాండ్రతోఁ బోగు మహారథుండగునారామండును ,
నట్టి; సః=ఆ ; రామోపి=రాముండు ఖరుండుతనమీదికివచ్చుటంబూచి, మ
ను; తం=ఆఖరుని; దృష్ట్వా=చూచి; హాధన్యునబాణంబులుగూచిక , సమ
బాణైః=బాణములచేత; సుమహత్ = స్తములయినదిక్కులును విదిక్కులును
మిక్కిలియుగొప్పదగు; ధనుః = ధను నిండునట్లు , బాణంబులుప్రయోగించె
స్సను ; సవాణః=సమస్తములయిన; ను. అని, తాత్పర్యము.

ససాయక్తై ర్దుర్వివహై స్సస్ఫులింగై రివాగ్నిభిః

నభ శ్చకారాఽ వివరం పజన్య ఇవ వృష్టిభిః. ౨

టీక॥ సః = ఆరాముఁడు ; దువిష్ నివాసఁగా; చకార = చేసెను.
 శ్చైః = సహింపఁగూడనివియు ; సస్ప ఆరాముండు , దుస్సహంబులును
 లింగైః = అస్థికణములతోఁగూడిన; అ స్ఫులింగ సహితంబులగు నగ్నులంబో
 స్థిభిరివ (స్థితైః) = నిష్ఠులువలెనున్నవి లెనున్నవియునగుబాణంబులను , మే
 యునగు; సాయజైః = బాణములచే ఘంబు వషణంబుగురియు నట్లు , గురి
 తఃపజన్యః = పేఘులు ; వృష్టిభిరి పిచి,యాకాశంబునంతయునందులేన
 వ = వషణములచేతవలె; నభః = అ ట్లుగావింగెను. అని, తాత్పర్యము.
 కాశమును ; అవివరం = సందులే

త దృఢావ శితైర్బాజైః ఖరరామవిసజ్జితైః

పర్యాకాశ మనాకాశం సర్వత శ్శరసంకులమ్. ౩

టీక॥ ఖరరామవిసజ్జితైః = ఖరుని ను; దృఢావ = ఆయెను.
 చేతను రాముని చేతనుచిడువఁబడిన; శి అట్లు, ఖరుండును రాముండును ఒం
 తైః = తీక్ష్ణములగు; బాజైః = బాణముల డొరులపై బ్రయోగించు కొనినబాణం
 చేతఃతత్ = ఆ; పర్యాకాశం = చుట్టును బులచే, నాచుట్టునున్నయాకాశంబంత
 న్నయాకాశము; సర్వతః = అంతట; శ యు, బాణమయంబై, సర్వకాశంబయి
 రసంకులం = బాణములచే నిండినదిగా నది. అని, తాత్పర్యము.
 ను; అనాకాశం = అవకాశములేనిదిగా

శరజాలావృత స్సూర్యో న తదా స్త ప్రకాశతే

అన్యోన్యవధసంరంభా దుభయో సంప్రయుధ్యతేః. ౪

టీక॥ తదా = అప్పుడు; అన్యోన్యవధ సంరంభాత్ = ఒండురులవధించుట
 సంరంభాత్ = ఒండురులవధించుట పోరుచుండఁగా; సూర్యః = సూర్యుఁ
 యందలి సంరంభంబు వలన ; ఉభ యు; శరజాలావృతః = బాణసమూహ

ముచే గప్పబడినవాడై; నప్రకాశ
తేన్మన ప్రకాశింపడయ్యె.
అప్పుడు, ఒండొరుల వధింపుదలం
పున, నారాముండును ఖరుండునుయు

ద్ధంబుసేయుడు , సూర్యుండు , వా
రిలబాణంబులనావృతుండై, ప్రకాశిం
పకుండెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో నాశీకనారాచై తీక్ష్ణాగ్రీశ్చ వికణిశభిః
ఆజఘాన ఖరో రామం తోత్రైరివ మహాద్విపమ్. ౧౦

టీక॥ తతః=అంత; ఖరః = ఖరుం
డు; నాశీకనారాచైః = నాశాకార
ముల బాణములచేతను ఆయుసబాణ
ములచేతను; తీక్ష్ణాగ్రీః = కఠకులయి
నకొనలుగల; వికణిశభిశ్చ = కణాక
కారబాణములచేతను; రామం = రా
ముని; తోత్రైః = బరిగోలలచేత; మ

హాద్విపమివ=మహాగజమునువలె; ఆ
జఘాన=కొట్టెను.
అంత , బరిగోలలచేమహాగజంబు
నుబొడుచునట్లు, ఖరుండు , తీక్ష్ణంబు
లగునానావిధబాణంబులచే రామునిం
బ్రహరించెను. అని, తాత్పర్యము.

తం రథస్థం ధనుస్పాణిం రాక్షసం పర్యవస్థితమ్
దదృశు స్సవఃఘాతాని పాశహస్త మివాంతకమ్. ౧౧

టీక॥ సవఃఘాతాని = సమస్త
ఘాతంబులును; రథస్థం = రథమున
నున్నవాడును; ధనుస్పాణిం = ధను
స్సుచేతంగలవాడును; పర్యవస్థితం=
యుద్ధసన్నద్ధుండును; పాశహస్తం=
పాశముచేతంగల ; అంతకమివ (స్థి
తం)= యమునివలె నున్నవాడునగు;
తం=ఆ; రాక్షసం = రాక్షసుని; దదృ

శుః=చూచినవి.
అట్లు రథగతుండును ధనుధారం
డును యుద్ధసన్నద్ధుండునై పాశహ
స్తుండగు యమునివైవడి భయంకరా
కారుండైయున్నఖరుంటాచి, సమస్త
ఘాతంబులునుభయమునొందినవి.
అని, తాత్పర్యము.

హంతారం సర్వసైన్యస్య పౌరుషే పర్యవస్థితమ్
పరిశ్రాంతం మహాసత్త్వం మేనే రామం ఖర స్తదా. ౧౨

టీక॥ ఖరః=ఖరుండు; తదా = అ రామసి; పరిశ్రాంతం = అలసటనొందినవానిగా; మేనే=తలంచెను.
పౌరుషే=పౌరుషము; హంతారం = వధించినవాడును; పౌరుషే = పౌరుషమునందు; పర్యవస్థితం = నిలిచియున్నవాడును; మహాసత్త్వం = అధికమైనబలముగలవాడునగు; రామం= ఖరుండు, రామండు మహాబలుండును మహాపౌరుషుండునైనను అంతటి మహాసైన్యమున వధించి యున్నాడు కావున అలసటనొందియుండునని, తలంచెను. అని, తాత్పర్యము.

తం సింహమివ విక్రాంతం సింహవిక్రాంత గామినమ్
దృష్ట్వా నోద్వీజతే రామ సింహః ఝద్రమృగం యథా. ౧౩

టీక॥ రామః = రాముండు; సింహమివ=సింహమునువలె; విక్రాంతం=పరాక్రమించిన వాడును; సింహవిక్రాంత గామినం = సింహముయొక్క గమనమువలెనడుచువాడునగు; తం=ఆ ఖరుని; దృష్ట్వా = చూచి; సింహః=సింహము; ఝద్రమృగం = స్వల్పమృగమును; దృష్ట్వా (అధ్యాహృతము) యథా=చూచివలె; నోద్వీజతే=చలింపడు.
రాముండు, అట్లు సింహమువలెనతి పరాక్రమశాలియై యతివేగంబున వచ్చుచున్న యా ఖరుంబూచి, సింహము ఝద్రమృగంబులంబూచి భయపడనట్లు, ఎంతమాత్రము చలింపడయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

తత స్సూర్యనికాశేన రథేన మహతా ఖరః
అససాద రథే రామం పతంగభవ పావకమ్. ౧౪

టీక॥ తతః=అంత; ఖరః= ఖరుండు; రథే=యుద్ధమునందు; స్సూర్యనికాశే

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము ౩౭

స ౨౮

న=సూర్యునితో సమానమయిన; మహా
తా=గొప్పదగు; రథేన=రథముచేత;
రామం=రాముని; పతంగః=మిడుత;
పావకమివ=అగ్నిహూత్రమువలె;
అససాద=సమీపించెను.

అంత, మిడుతయగ్నిహూత్రము
మీదికిఁబోవునట్లు, ఖరుండు, యుద్ధంబు
న, సూర్యప్రభంబగు మహారథముతో,
రామునిమీదికడరెను.
అని, తాత్పర్యము.

తతోస్య సశరం చాపం మష్టిదేశే మహాత్మనః
ఖరశ్చిచ్ఛేదరామస్య దశకాయౌ పాణిలాఘవమ్. ౧౫

టీక॥ తతః=అంత; అస్య=ఈ ఖరు
నియొక్క; శరః=బాణము; పాణిలాఘ
వం=హస్తలాఘవమును; దశక
యౌ=చూపుచు; మహాత్మనః=అధిక
మయిన పరాక్రమముగల; రామస్య=
రామునియొక్క; సశరం=బాణము
తోఁగూడిన; చాపం=ధనుస్సును; మష్టి

దేశే=పడికిలి ప్రదేశమునందు; చిచ్ఛే
ద=ఖండించెను.
అంత, ఖరుండు, శనహస్తలాఘవం
బేపడ, నొక్క బాణమును, మహా
త్ముండగు రాముని ధనుస్సును, మష్టి ప్ర
దేశంబున, ఖండించెను.
అని, తాత్పర్యము.

స పున స్త్వపరా నప్త శరా నాదాయ వమణి
నిజఘాన ఖరః క్రుద్ధశృక్రాశనిసమప్రభా౯. ౧౬

టీక॥ సః=ఆ; ఖరః=ఖరుండు; క్రు
ద్ధః=కోపించినవాఁడై; అపరా=ఇ
తరములయిన; శక్రాశనిసమప్రభా౯=
ఇంద్రుని వజ్రముయొక్క కాంతివంటి
కాంతిగల; శరా=బాణములను; అ
దాయ=తీసికొని; వమణి=కవచము

నందు; నిజఘాన=కొట్టెను.
ఆ ఖరుండు, క్రుద్ధుడై, మఱల, దే
వేంద్రుని వజ్రాయుధముతోనిదేడు
బాణంబులఁదీసి, రాముని కవచంబుప
యినెను. అని, తాత్పర్యము.

తతస్తత్ప్రహతం చాక్షేః ఖరముక్తే స్సుపర్వభిః

౧౦౦ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౨౮

పపాత కవచం ధూమా రామస్యా దిత్యవర్చసః. ౧౭

<p>టీక॥ తతః=అంత; ఆదిత్యవర్చసః=సూర్యునియొక్క కాంతివంటి కాంతి గల; రామస్య = రామునియొక్క; తత్=ఆ; కవచం = కవచము; ఖరముక్తైః= ఖరులచే విడువబడిన; సుపర్వభిః = మంచి గణపులుగల; బాణైః= బాణములచేత; ప్రహతం=కొట్టబడి</p>	<p>నదై ; ధూమా=నేలయందు ; పపాత=పడెను. అంత, ఖరుండు విడిచిన యా సప్రబాణంబులచే, కొట్టబడి, రాముని కవచంబు నేలంబడెను ; అట్లుకప్పు విడుచుటచే, రాముండు సూర్యునికై వడిదేజరిల్లెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

తత శ్వరసహస్రేణ రామ మప్రతిమాజసమ్

అదకయిత్యా మహానాదం ననాద సమరే ఖరః. ౧౮

<p>టీక॥ తతః=అంత; ఖరః=ఖరుండు; సమరే=యుద్ధమునందు; శ్వరసహస్రేణ=బాణములవేయింటిచేత ; అప్రతిమాజసం=సరిలేని పరాక్రమముగల ; రామం= రాముని; అదకయిత్యా = నొప్పించి; మహానాదం= అధికమయిన ధ్వనిగలుగునట్లుగా; ననాద = అబ</p>	<p>చెను. అంత, ఖరుండు, యుద్ధంబున , మహాపరాక్రమశాలియగు రాముని వేయి బాణంబులంబ్రహరించి, మహాధ్వనిగలుగునట్లు, సింహనాదంబు గావించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

స శరై రపికాతః క్రౌద్ధ స్పర్శగాత్రేషు రాఘవః

రరాజ సమరే రామో విధూమోగ్ని రివ జ్వలన్. ౧౯

<p>టీక॥ రాఘవః= రఘువంశమునంబుట్టిన; సః=ఆ; రామః = రాముండు; సమరే= యుద్ధమునందు ; సవకాగా</p>	<p>త్రేషు = సమస్తావయవములందును; బాణైః=బాణములచేత ; అపికాతః= పొందింపబడినవాడై; క్రౌద్ధః = కో</p>
--	--

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౩౦

స ౨౮

పించినవాడై; విధూమః = పొగలేసి;
అగ్నిరివ = అగ్ని హోత్రమువలె; జ్వ
లన్ = వెలుంగుచు; రరాజ = ప్రకాశిం
చెను.

ఆరాముండు, యుద్ధంబున , నట్లు

దేహంబునందంతటను బాణములచే బా
ధితుండై , పరమకుపితుండై , పొగ
లేక మండుచుండు నగ్ని హోత్రము
కై వడి, ప్రకాశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతో గంభీరనిహ్రోదం రామ శత్రునిబహూణః

చకారాంతాయ స రిపో సృజ్య మన్యన్తహ ధనుః. ౨౦

టీక॥ తతః = అంత; శత్రునిబహూ
ణః = శత్రువులంజంపునట్టి; సః = ఆ;
రామః = రాముండు; రిపోః = శత్రు
వుయొక్క; అంతాయ = నాశముకొ
నుటకు; గంభీరనిహ్రోదం = గంభీరమ
యిన ధ్వనిగలదియు; మహత్ = గొప్ప
దియునగు; అన్యత్ = ఇతరమయిన;
ధనుః = ధనుస్సును; సజ్యం = అల్లెతా

టితోఁగూడినదానిఁగా; చకార = చే
సెను.

అంత , శత్రువులవధించునట్టి రా
ముండు, శత్రువధాధికమయి , గంభీ
రమయిన ధ్వనిగలదగు మహియొక మహా
ధనుస్సును, సజ్యంబుగావించెను.

అని, తాత్పర్యము.

సుమహ ద్వైష్ణవం యత్త దతిస్సృష్టం మహాపికా

వరం త ధను రుద్యమ్య ఖరం సమభిధావత. ౨౧

టీక॥ రామః (అధ్యాహృతము) =
రాముండు; యత్ = ఏది ; మహాపికా
ణా = అగస్త్యమహాపికాచేత; అతిస్సృ
ష్టం = ఇవ్వఁబడినదో; తత్ = అట్టి; సు
మహత్ = మిక్కిలియుగొప్పదియు;
ద్వైష్ణవం = విష్ణుదేవునిదియు; వరం =
ప్రేక్ష్యమనగు; తత్ = ఆ; ధనుః = విం

టిని; ఉద్యమ్య = ఎత్తుకొని; ఖరం = ఖ
రునిగూచి; సమభిధావత (సమభ్య
ధావత్) = పరుగెత్తెను.

అగస్త్యమహామునిచే నియ్యఁబడిన
ద్వైష్ణవంబగు సమృహధనువుదీసికొని ,
రాముండు, యుద్ధంబున, ఖరునిపైకడరె
ను. అని, తాత్పర్యము.

తతః కనకపుంఖే స్తు శరైః సన్నతపర్వభిః
విభేద రామ స్సంక్రుద్ధః ఖరస్య సమరే ధ్వజమ్. ౨౨

టీక॥ తతః=అంత; రామః=రాముడు; సంక్రుద్ధః=మిక్కిలియుఁగోపించినవాఁడై; సమరే=యుద్ధమునందు; కనకపుంఖేః=బంగారుపింజలు గలవియు; సన్నతపర్వభిః=వంకర లేనిగణువులుగలవియునగు; శరైః=బాణములచేత; ఖరస్య=ఖరునియొక్క; ధ్వజంతు = పెక్కమును; విభేద=భేదించెను. అంత, రాముండు, కుపితుండై, బంగారుపింజలుగలవియు ఋజుపర్వంబులునగుబాణంబులచే, ఖరునిధ్వజంబును ఖండించెను. అని, తాత్పర్యము.

స దశశనీయో బహుధా వికీర్ణః కాంచనధ్వజః
జగమ ధరణీం సూర్యో దేవతానా మి వాజ్ఞయా. ౨౩

టీక॥ దశశనీయః=సుందరమయిన; సః=ఆ; కాంచనధ్వజః=బంగారుపికారమయిన పెక్కము; బహుధా = పెక్కువిధములయి; వికీర్ణః=వెదచల్లఁబడినదై; దేవతానాం=దేవతలయొక్క; అజ్ఞయా=అజ్ఞచేత; సూర్యః=సూర్యుఁడువలె; ధరణీం=భూమిని; జగమ=పొందెను. దేవతలయాజ్ఞ చేసూర్యుండు భూమికివచ్చెనోయన, సుందరంబగునా కాంచనధ్వజంబు పెక్కువ్రయ్యలయి నేలంబడినది. అని, తాత్పర్యము.

తం చతుర్భిః ఖరః క్రుద్ధో రామం గాత్రేషు మాగణైః
వివ్యాధ యుధి మమజ్ఞో మాతంగ మివ తోమరైః. ౨౪

టీక॥ మమజ్ఞః=జీవస్థానంబుల నెఱింగినట్టి; ఖరః=ఖరుఁడు; యుధి=యుద్ధమునందు; క్రుద్ధః=కోపించినవాఁడై; రామం=రాముని; గాత్రేషు=అవయవములందు; చతుర్భిః=నాలుగైన; మాగణైః=బాణములచేత; తోమరైః=చిల్లకోలలచేత; మాతంగమివ=వీనుంగునువలె; వివ్యాధ=కొట్టెను. జీవస్థానంబులుచక్కఁగాఁ దెలిసినట్టిఖరుండు, యుద్ధంబునఁగుపితుండై, చి

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౩౪౩

స ౨౮

ల్లకోలల నేనుంగునబాడుచునట్లు, రా | చేనొప్పించెను. అని, తాత్పర్యము.
మునిజీవస్థానంబుల నాలుగుబాణంబుల

స రామో బహుభి ర్భాజ్ఞేః ఖరకామృకనిస్సృతైః
విద్ధో రుధిరసిక్తాంగో బహూవ రుషితో భృశమ్. ౨౫

టీక సః=ఆ; రామః = రామః	రుషితః= కోపముతోఁగూడినవాఁడు;
దుఃఖరకామృకనిస్సృతైః = ఖరుని	బహూవ=అయ్యెను.
వింటనుండి వెడలిన; బహుభిః= పెక్కు	ఆరామండు , అట్లు ఖరుఁడుప్ర
లయిన; భాజ్ఞేః = బాణములచేత; వి	యోగించిన పెక్కు బాణంబులచే వి
ద్ధః=కొట్టఁబడినవాఁడై; రుధిరసిక్తాం	ద్ధండై నెత్తుటందోఁగుచు , మిక్కిలి
గః = నెత్తురుచేఁదడుపఁబడిన దేహ	యురోషంబునొందెను.
ముగలవాఁడై; భృశం= మిక్కిలియు;	అని, తాత్పర్యము.

స ధనుర్ధన్వినాం శ్రేష్ఠః ప్రగృహ్య పర మాహవే
ముమోచ పరమేష్వాస ష్టట్చరా నభిలషీ తాన్. ౨౬

టీక ధన్వినాం= విలుకాండ్రలో;	స; శ రాన్=బాణములను; షట్ = ఆ
శ్రేష్ఠః=ఉత్తముఁడును ; పరమేష్వా	ఱింటిని; ముమోచ=విడిచెను.
సః = ఉత్తమమయిన ధనుస్సుగలవాఁ	ధనుర్ధనులలోను త్తముఁడును మ
డునగు; సః=ఆ రామఁడు ; ఆహవే=	హధనుర్ధనుండునగు నారామఁడు,
యుద్ధమునందు; పరం= ఇతరమయిన;	అట్లు యుద్ధంబున మఱియొకవిల్లుఁజే
ధనుః=వింటిని; ప్రగృహ్య = తీసికొ	ని, యుత్తమబాణంబులనాటింటినివి
ని; అభిలషీ తాన్ = ఉత్తమములయి	డిచెను. అని, తాత్పర్యము.

శిరస్యే కేన బాణేన ద్వాభ్యాం బాహ్వా రథాదాయత్
త్రిభి శ్చంద్రాధా వక్త్రైశ్చ వక్ష స్యభిజఘాన హ. ౨౭

టీక॥ అథ = అంత; సః (అధ్యాహృతము) = అరాముఁడు; శిరసి = తలయందు; ఏకేన = ఒకటయిన; బాణేన = బాణముచేతను; బాహ్యాః = భుజములయందు; ద్వాభ్యాం = రెండు బాణములచేతను; అర్థయత్ = నొప్పించెను. త్రిభిః = మూడయిన; చంద్రాధికవక్తైశ్చ = అధికచంద్రబాణములచేతను; వక్షసి =

తొమ్మనందు; అభిజఘాన - కొట్టెను ("హ" అనునది పాదపూరణాధికము.)

అంత, రాముఁడు, శిరంబుననొక బాణముచేతను బాహువులందు రెండమ్ములచేతను, వక్షస్థలంబున మూడధికచంద్రబాణంబులచేతను, ఖరుగొప్పించెను అని, తాత్పర్యము.

తతః పశ్చాత్తహతేజా నారాచా భాస్కరోపమాభిఘాంసూ రాక్షసం కృద్ధస్త్రయోదశ సమాదదే. ౨౮

టీక॥ తతః = అంతకన్న; పశ్చాత్ = వెనుక; మహతేజాః = అధికమయిన పరాక్రమముగల రాముఁడు; క్రుద్ధః = కోపించినవాఁడై; రాక్షసం = రాక్షసుఁడగు ఖరుని; జిఘాంసుః = వధింపఁగోరినవాఁడై; భాస్కరోపమాభి = సూర్యునితోఁ బోల్కొగల; నారాచా = బాణములను; త్రయోదశ = ప

దుమూడింటిని; సమాదదే = గ్రహించెను.

అటుపిమ్మట, మహతేజుండగు రాముఁడు, క్రుద్ధుండయి ఖరుని వధించుటకై, సూర్యసమానతేజంబులగు పదుమూడు బాణంబులఁదీసెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతోస్య యుగ మేకేన చతుర్భి శ్చతురో హయాభి
షష్ఠేన తు శిర స్సంఖ్యే ఖరస్య రథసారథేః. ౨౯
త్రిభి శ్చ్రీవేణుం బలవాణ్ ద్వాభ్యా మక్షం మహాబలః
ద్వాదశేన తు బాణేన ఖరస్య సశరం ధనుః. ౩౦
ధిత్వా వజ్రసింహాశేన రాఘవః ప్రహసన్నివ
త్రయోదశే నేంద్రసమో విభేద సమరే ఖరమ్. ౩౧

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము.

౩౮౫

స ౨౮

టీక॥ తతః = అంత; ఇంద్రసమానుఁడును; బలవాన్ = అధికమయిన బలముగలవాఁడును; మహాబలః = అధికమయిన పరాక్రమముగలవాఁడునగు; రాఘవః = రాముఁడు; ప్రహసన్నివ(స్థితః) = నవ్వుచున్నట్లున్నవాఁడై; సంఖ్యే = యుద్ధమునందు; ఏకేన = ఒక బాణముచేత; అస్య = ఈ ఖరుని యొక్క; యుగం = కాండిని; చతుర్థిః = నాలుగింటిచేత; హయాన్ = గుఱ్ఱములను; పశ్యేనతు = ఆటవ బాణముచేత నె; ఖరస్య = ఖరుని యొక్క; రథసారథేః = రథము యొక్క సారథి యొక్క; శిరః = శిరసు; త్రిభిః = మూడింటిచేత ; త్రివేణుః = నొగను; ద్వాభ్యాం = రెంటిచేత; అక్షం = బండికంటిని; వజ్రనికాశేన = వజ్రాయుధముతో సమానమయిన; ద్వాదశేన = పండ్రెండవదగు; బాణేనతు = బాణముచేత నె; ఖరస్య = ఖరుని యొక్క

కరః; సశరం = బాణముతోఁగూడిన; ధనుః = ధనుస్సును; భిత్వా = నఱకి; సమరే = యుద్ధమునందు ; త్రయోదశేన = పదుమూడవ బాణముచేత ; ఖరం = ఖరుని; విభేద = భేదించెను.

అంత , దేవేంద్రసమానుఁడును మహాబల పరాక్రమశాలియునగు రాముఁడు, అనాయాసంబుగా , నాపదుమూడవ బాణంబులలో , నొక బాణంబున రథము కాండిని ఖండించి , నాలుగింటిచే గుఱ్ఱంబులం గూల నేసి, యాటవ బాణంబున నతని సారథి శిరంబుఁడెగవ్రేసి , మూడింట యుగంధరము భేదించి , రెంటునకుంబు దునియ నేసి, మంత, వజ్రాయుధముంబోని పండ్రెండవ బాణంబున ఖరుని చేత నుండు బాణసహితంబగు ధనుస్సును ఖండించి , పదుమూడవ బాణంబున, ఖరుని నొప్పించెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రభగ్నధన్వా విరథో హతాశ్వో హతసారథిః

గదాపాణి రవప్లుత్య తస్థౌ భూమా ఖరస్తదా. ౩౨

టీక॥ తదా = అప్పుడు; ఖరః = ఖరుఁడు; ప్రభగ్నధన్వా = విఱువఁబడిన ధనుస్సుగలవాఁడై; విరథః = రథము లేనివాఁడై; హతాశ్వః = చంపఁబడి

న గుఱ్ఱములుగలవాఁడై; హతసారథిః = చంపఁబడిన సారథిగలవాఁడై ; గదాపాణిః = గదచేతంగలవాఁడై ; అవప్లుత్య = దిగి; భూమా = నేలయందు;

తస్మా = నిలిచెను.

అప్పుడు ఖరుండు , అట్లు భగ్నశ
రాసనుండును విరధుండును హతాశ్వుం

దును హతసారథియునై, గదచేతంగొ
ని, రథంబున నుండి లంఘించి, నేలపై నిలి
చెను. అని, తాత్పర్యము.

త త్కమ౯ రామస్య మహారథస్య
సమేత్య దేవాశ్చ మహావ౯యశ్చ
అపూజయ౯ పాంజలయః ప్రహృష్టా
స్తదా విమానాగ్ర గతా స్సమేతాః, ౩౩

టీక॥ తదా = అప్పుడు; సమేతాః =
వచ్చినవారలును; విమానాగ్రగతాః =
విమానంబులయగ్రభాగమునుబొందిన
వారలునగు; దేవాశ్చ = దేవతలును ;
మహావ౯యశ్చ = మహావ౯లును; ప్ర
హృష్టాః = సంతసించినవారలయి ;
ప్రాంజలయః = మంచిచేమోడ్పుగల
వారలయి; సమేత్య = చేరి ; మహార
థస్య = తన్నును సారథిని గుఱ్ఱమునుగా
పాడుకొనుచుండునొకండువేల మంది
విలుకాండ్రితోఁబోరునట్టి; రామస్య =
రామునియొక్క; తత్ = ఆ ; కమ౯ =

కార్యమును ; అపూజయ౯ = పూ
జించిరి.

అప్పుడచ్చటికివచ్చి యాకాశంబున
విమానగతులయి యుద్ధం బంతయుఁ
జూచుచున్న దేవతలును మహావ౯లు
ను, మహారథుండగు రాముండు, ఖరుని
విరధుం గావించుటనుజూచి , పరమ
సంతుష్టులయి , చేతులు మొగుడ్చు
కొని , యందఱు నొక్కటిగాఁ జే
రి, రామునిఁబూజించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే౯, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే, అష్టావింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టాథకము.

ఇది, పరమాథకచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు , ఆరణ్యకాండాష్టావింశస్సర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్లో

ఏకో న త్రింశ స గణ ప్రారంభః.

ఖరంతు విరథం రామో గదాపాణి మవస్థితమ్
మృదుపూర్వం మహాతేజాః పరుషం వాక్య మబ్రవీత్. ౧

<p>టీక॥ మహాతేజాః = అధికమయినప రాక్రమముగల; రామః = రాముఁడు; వి రథం = రథములేనివాఁడును; గదాపా ణిం = గదచేతంగలవాఁడును ; అవస్థి తం = నిలిచినవాఁడునగు; ఖరంతు = ఖ రునిగూచికయై; మృదుపూర్వం = మెత్త నిమాటముందుగలుగునట్లుగా ; పరు</p>	<p>షం = కఠినమయిన; వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను. మహాతేజుండగు రాముండు, అట్లువి రథుండై గదాపాణియై నిలిచియున్న ఖరుంబూచి, మెత్తనిమాటలచేఁ బరుష మయిన యర్థముగల్గునట్లు , ఈప్రకా రంబునం జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

గజాశ్వరథసంచాధే బలే మహతి తిష్ఠతా
కృతం సుదారుణం కమః సర్వలోకజుగుప్సితమ్. ౨

<p>టీక॥ గజాశ్వరథసంచాధే = ఏనుం గులచేతనుగుట్టములచేతను రథములచే తనునిండిన; మహతి = గొప్పదియగు; బ లే = నైవ్యమునందు; తిష్ఠతా = ఉన్నట్టి; త్వయా (అధ్యాహృతము) = నీచేత; సు దారుణం = మిక్కిలియు భయంకరము ను; సర్వలోకజుగుప్సితం = సమస్తజన ములచేతనునిందింపఁబడినదియునగు; క</p>	<p>మః = కార్యము; కృతం = చేయఁబడి నది. నీవు, ఏనుంగులచేతను గుట్టంబులచే తను రథములచేతను నిండిన మహానైవ్య ముతోఁగూడి , సమస్తలోకంబులకును బాధకరంబును మహాభయంకరంబునగు కార్యంబుఁగావించితివి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ఉద్వేజనీయో భూతానాం నృశంసః పాపకమఃకృత్

కౌరవ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౨౯

త్రయాణామపి లోకానా మీశ్వరోపి నతిష్ఠతి. ౩

టీక॥ భూతానాం = ప్రాణుల
కు; ఉద్వేజనీయః = దుఃఖకరుండును ;
నృశంసః = ఘాతకుండును ; పాపక
మకృత్ = పాపకార్యములు చేయు
వాఁడునైనయతఁడు ; త్రయాణాం =
మూఁడైన; లోకానామపి = లోకము
లకును; ఈశ్వరోపి = నాథుండైనను ; న

తిష్ఠతి = నిలువఁడు.
ప్రాణులకు దుఃఖంబు సేయు చుఘా
తుకుండై పాపంబులు సేయుచుండు
నేని , యతండు మల్లోకంబులకును
నాథుండైనను, ట్రేమంబునొందఁజాలఁ
డు. అని, తాత్పర్యము.

కమః లోకవిరుద్ధంతు కుర్వాణం తుణదాచర
తీక్ష్ణం సర్వజనో హంతి సర్పం దుష్ట మివాగతమ్. ౪

టీక॥ తుణదాచర = రాక్షసుఁడ
వగుఖరుఁడా! లోకవిరుద్ధం = లోకం
బులకువిరుద్ధమయిన; కమఃతు = కా
ర్యమునే; కుర్వాణం = చేయువాఁడ
ను; తీక్ష్ణం = ఉగ్రుండునగువాని ; ఆగ
తం = వచ్చిన; దుష్టం = దుష్టమగు; స
పఃమివ = పామునువలె ; సర్వజ
నః = సమస్తజనమును; హంతి = వధిం

చును.
ఖరుఁడా ! దుష్టసపఃమువచ్చిన
యెడ , నందఱును దానివధించునట్లు,
లోకవిరుద్ధంబగుకమఃము సేయువాఁ
డునుభయంకరుండునగువాని , సమ
స్తజనులును, వధింపఁబూనుదురు.
అని, తాత్పర్యము.

లోభా త్పాపాని కుర్వాణః కామాద్వా యో నబుద్ధ్యతే
భ్రష్టః పశ్యతి తస్యాంతం బ్రాప్తాణీ కరికాదివ. ౫

టీక॥ యః = ఎవ్వఁడు; లోభాత్ = ఆ
సవలనఁగాని; కామాద్వా = కామమువ
లనఁగాని; పాపాని = పాపములను; కు
ర్వాణః = చేయుచు; నబుద్ధ్యతే = తెలు
సుకొనకుండునో; సః (అధ్యాహృత
ము) = అతఁడు; భ్రష్టః = పతితుండై; క

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౩౪

స ౨౯

రకాత్ = వడిగల్లుతొయిదిన్న; బ్రాహ్మణీవ = నలికండ్లపామువలె; తస్య = దానియొక్క; అంతం = ఫలమును; పశ్యతి = చూచును.

లోభంబునంగాని కామంబునంగానియొడలుదెలియక పాపంబులు గావిం

చనట్టివాఁడు, భ్రష్టుడై, వడిగల్లుతొయిదిన్ననలికండ్లపామువలె, దానిఫలమును, శీఘ్రంబునంబొందును. (వడిగల్లుతొయినలికండ్లపామనకు విషమనుటప్రసిద్ధము.) అని, తాత్పర్యము.

వసతో దండకారణ్యే తాపసాః ధర్మచారిణః

కింను హత్వా మహాభాగాః ఫలం ప్రాప్స్యసి రాక్షస. ౬

టీక॥ రాక్షస = ఖరుఁడా! దండకారణ్యే = దండకారణ్యమునందు; వసతః = వాసమునేయువారలును; ధర్మచారిణః = ధర్మమునాచరించువారలును; మహాభాగాః = పూజ్యమయినయదృష్టముగలవారలునగు; తాపసాః = ఋషులను; హత్వా = వధించి; కిన్ను =

ఏము; ఫలం = ఫలమును; ప్రాప్స్యసి = పొందగలనా? ఖరుఁడా! ధర్మచారులును మహాభాగులనగుదండకారణ్యంబునవసించు ఋషులనువధించితివే; నీకుదానివలన నేమిఫలంబుగలిగినది? అని, తాత్పర్యము.

న చిరం పాపకర్మాణః కూరా లోకజుగుప్సితాః

విశ్వర్యం ప్రాప్య తిష్ఠంతి శీఘ్రమూలా ఇవద్రుమాః. ౭

టీక॥ పాపకర్మాణః = పాపములెకార్యములుగాఁగలవారలును; కూరా = కూరులును; లోకజుగుప్సితాః = లోకములచేసిందింపఁబడినవారలును; శీఘ్రమూలాః = నశించినవేలుగల; ద్రుమాః = వృక్షములువలె; చిరం = బ

హుకాలము; విశ్వర్యం = ప్రభుత్వమును; ప్రాప్య = పొంది; తిష్ఠంతి = నిలువరు. పాపకర్ములునుగూరులును లోకనిందితులునగువారలు, బహుకాలమైశ్వర్యంబునొందియుండఁజాలరు; వే

ఋణగీనవృక్షములువలె, శీఘ్రముననాశంబునొందుదురు. అని, తాత్పర్యము.

అవశ్యం లభతే జంతుః ఫలం పాపస్య కర్మణః
ఘోరం పర్యాగతే కాలే ద్రుమాః పుష్ప మివాతావమ్. ౮

<p>టీక॥ కాలే = కాలము; పర్యాగ తే = రాగానే = జంతుః = ప్రాణి; పా పస్య = పాపముగలిగించునట్టి ; కర్మ ణః = కార్యముయొక్క; ఘోరం = భ యంకరమయిన; ఫలం = ఫలమును ; ద్రుమాః = వృక్షములు; ఆతావం = ఋ తువునందుండగలుగునట్టి ; పుష్పమివ = పుష్పమునువలె; అవశ్యం = అవశ్యము;</p>	<p>లభతే = పొందును. ఋతుకాలమువచ్చి పుష్పములు , అద్రుమైఋతువులననుసరించి పుష్పంబులంబొందునట్లు, పురుషుడు, అనుభవకాలమువచ్చి పుష్పము , తాను గావించిన పాపకర్మములఫలమునవ శ్యముననుభవించును. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

నచిరా త్పాప్యతే లోకే పాపానాం కర్మణాం ఫలమ్
సవిషాణా మివాన్నానాం భుక్తానాం క్షణదాచర. ౯

<p>టీక॥ క్షణదాచర = రాక్షసుడవగు ఖరుడా! పాపానాం = పాపములుగ లిగించునట్టి; కర్మణాం = కర్మముల యొక్క; ఫలం = ఫలము; భుక్తానాం = భుజింపబడిన; సవిషాణాం = విషము తోడగూడిన; అన్నానాం = అన్నముల యొక్క ; ఫలం (అధ్యాత్మికము) ఇ వ = ఫలమువలె; నచిరాత్ = శీఘ్రము</p>	<p>గ; ప్రాప్యతే = పొందబడుచున్నది. ఖరుడా! విషమిశ్రితమయిన య న్నముభుజించినచో , దానిఫలము శీ ఘ్రంబుననే యనుభవమునకు వచ్చున ట్లు, అత్యుత్కటంబులగు పాపంబులు గావించినవారలకు, దానిఫలము అతి శీఘ్రంబుననే, యనుభవమునకు వచ్చు ను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

పాప మాచరతాం ఘోరం లోకస్యా ప్రియ మిచ్ఛతామ్
అహ మా సాదితో రాక్షా ప్రాణాక హంతుం నిశాచర. ౧౦

శ్రీమద్రామాయణము# ఆరణ్యకాండము ౩౯౧

స ౨౯

టీక||నిశాచర=రాక్షసుఁడా! ఘోరం=భయంకరమయిన; పాపం=పాపమును; అచరతాం=చేయుచున్నవారలయొక్కయు; లోకస్య=లోకమునకు; అప్రియం=అనిష్టమును; ఇచ్ఛతాం=కోరుచున్న వారలయొక్కయు ; ప్రాణాణ్=ప్రాణములను; హంతుం=వధించుటకు; రాజ్ఞా=రాజుచేత; అహం=

నేను; ఆసాదితః=వచ్చిచాను. రాక్షసుఁడా! భయంకరంబు లగు పాపములుగావించువారలును లోకమునకుఁగీడుగావించు వారలునగు దుష్టాత్ములనువధించుటకై, రాజయిన దశరథునియాజ్ఞచే, నేనువచ్చియున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

అద్యహి త్వా మయామక్తా శ్శరాః కాంచన భూషణాః
విదార్యాతి పతిష్యంతి వల్క్లీకమివ పన్నగాః. ౧౧

టీక||అద్య=ఇప్పుడు; మయా=నాచేత; మక్తాః=విడువఁబడిన; కాంచభూషణాః=బంగారమలంకారముగాఁగల; శరాః=బాణములు; త్వా=నిన్ను; పన్నగాః=సపకములు; వల్క్లీకమివ=పొదనువలె; విదార్య=భేదిం

చి; అతిపతిష్యంతి=వెడలఁగలవుగదా! సర్పములు, వల్క్లీకమును జొచ్చి యావలికివెడలునట్లు, ఇప్పుడు నేనుబ్రయోగించు కాంచనభూషణంబు లగు బాణంబులు, నీశరీరమునుభేదించియావలికిఁబోఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

యే త్వయా దండకారణ్యే భక్షితా ధమకచారిణః
తానద్యనిహత స్సంఖ్యే ససైన్యో నగమిష్యసి. ౧౨

టీక||యే=ఏ; ధమకచారిణః=ధమకమునాచరించునట్టిమునులు; త్వయా=నీచేత; దండకారణ్యే=దండకారణ్యమునందు; భక్షితాః=తినఁబడినారో; తాన్=వారలను; అద్య=

ఇప్పుడు; త్వం (అధ్యాహృతము)=నీవు; సంఖ్యే=యుద్ధమునందు; నిహతః=వధింపఁబడినవాఁడవై; ససైన్యః=సైన్యముతోఁగూడినవాఁడవై; అనుగమిష్యసి=పొందఁగలవు.

నీవిదివఱకు దండకారణ్యంబునధిగతులననాచేసిహతుండవై , నైశ్యస
మఁచారులగు మనుల నెవ్వరెవ్వరిభి
క్షించియున్నావో , ఇప్పుడునేపుయ్యు
వు. అని, తాత్పర్యము.

అద్యత్వాం పశితం బాణైః పశ్యంతం పరమపదయః

నిరయస్థం విమానస్థా యే త్వయా హింసితాః పురా. ౧౩

టీక॥యే=ఎవ్వరు; పురా = మున్న; పశ్యంతం=చూతురుగాక.
మున్న; పశ్యంతం=చూతురుగాక.
మున్నసీచేహింసితులగు మహా
భూలిష్టుడువిమానగతులయి యాకా
శంబుననుండి, నాబాణంబులనిహతుం
డవై నేలంగూలి దురవస్థనొందియున్న
నిన్నుఁజూతురుగాక.
అని, తాత్పర్యము.

ప్రహర త్వం యథాకామం కురు యత్నం కులాధమ

అద్య తే పాతయిష్యామి శిర స్తాలఫలం యథా. ౧౪

టీక॥కులాధమ = కులంబుఁజేఱుచు
వాడవగు ఖరుఁడా! యథాకామం=
యథేచ్ఛముగా; ప్రహర= కొట్టుము.
యత్నం=ప్రయత్నమును; కురు = చే
యుము అద్య=ఇప్పుడు; తే = నీయొ
క్క; శిరః=తలను; తాలఫలంయథా=
తాటిపండునుబోలె ; పాతయిష్యా
మి=పడవేసెదను.

కులాధముండవగుఖరుఁడా! ఇప్పుడు
నీవు యథేచ్ఛముగానన్నుఁ బ్రహరిం
పుము; నీచేనైనంతమట్టుకుఁజూడుము ;
ఇప్పుడె, తాటిపండునుబోలె నీశిరస్సు
ను, నేలంబడవేసెదను. అని, కామండు
ఖరునితోఁ జెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తస్తు రామేణ క్రుద్ధ స్సంరక్తలోచనః

ప్రత్యువాచ ఖరో రామం ప్రహసన్ క్రోధమూర్ఛితః. ౧౫

టీక॥ ఖరో=ఖరుండు; రామేణ = రామునిచేత; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తస్తు= చెప్పబడినవాడైనంతనె ; క్రుద్ధః= కోపించినవాడై; సంరక్తలోచనః = ఎఱ్ఱనైనకన్నులు గలవాడై ; ప్రహసన్=నవ్వుచు; క్రోధమూర్ఛితః= కోపముచేనొడలుదెలియనివాడై ; రామం=రామునిగూచిక; ప్రత్యువాచ= బదులుచెప్పెను.

ఖరుండు, రామునిమాటలనువిని, క్రుద్ధుండై, కన్నులనెఱ్ఱదనంబుగదురంబకపకనవ్వుచు, గోపావేశంబుననొడలుదెలియక, ఆరామునిఁజూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రాకృతా రాక్షసా హత్వా యుద్ధే దశరథాత్మజ

ఆత్మనా కథ మాత్మాన మప్రశస్యం ప్రశంససి. ౧౬

టీక॥ దశరథాత్మజ = దశరథుని కొమరుండవైనరాముడా! యుద్ధే= యుద్ధమునందు; ప్రాకృతా= స్వల్పలయిన; రాక్షసా=రాక్షసులను; హత్వా=చంపి; అప్రశస్యం= పొగడఁదగనట్టి; ఆత్మానం=నిన్ను; ఆత్మనా = నీచేతనె; కథం = ఎట్లు ; ప్రశంససి= పొగడుకొనుచున్నావు?

దశరథపుత్రుండవగు రాముడా! నీవుయుద్ధంబున నల్పులగు రాక్షసులం గొందఱుఁజంపి, యింతలోమహానూరుండవైనట్లు నిన్నునీవే పొగడుకొనుచున్నావేమి? అని, తాత్పర్యము.

విక్రాంతా బలవంతోవా యేభవంతి నరషణ్ధాః

కథయంతి సతేకించి త్తేజసా స్వే న గర్వితాః. ౧౭

టీక॥ యే=ఏ; నరషణ్ధాః= పురుషశవారలును; బలవంతోవా = అధికమశ్రేణులు; విక్రాంతాః= పరాక్రమించి యినబలముగలవారలును; భవంతి= అ

గుచున్నారో; తే=వారలు; స్వేన= త
మదైన; తేజసా=ప్రతాపముచేత; గర్వి
తాః—గర్వించినవారలయి; కించిత్=
కొంచెమైనను; నథయంతి=చెప్పరు.
ఎవ్వరుపరాక్రమశాలులునుబలవం
తులునైయుందురో, అట్టివరుషశ్రేష్ఠు
లు, తమప్రతాపంబునకుగర్వించి , త
మ్ముఁడామెయెంతమాత్రముఁబొగడు
కొనరు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రాకృతాస్త్యకృతాత్తానో లోకే క్షత్రియపాంసనాః
నిరథాకం వికత్థంతే యథా రామ వికత్థనే. ౧౮

టీక॥ రామ=రాముఁడా! యథా=
ఎట్లు; త్వం(అధ్యాహృతము)=నీవు; విక
త్థనే = పొగడుకొనుచున్నావో; త
థా(అధ్యాహృతము)=అట్లు; లోకే=
లోకమునందు; ప్రాకృతాత్తానః=అల్పు
లును; అకృతాత్తానః=ధైర్యములేనివార
లునగు; క్షత్రియపాంసనాః=క్షత్రియా
ధములు; నిరథాకం=నిష్ప్రయోజనము
గా; వికత్థంతే=పొగడుకొందురు.
రాముఁడా! ఇప్పుడునీవుపొగడుకొ
నునట్లు , అల్పులునుబిటికివాండునగు
క్షత్రియాధములు, నిష్ప్రయోజనముగా,
దమ్ముఁడామెపొగడుకొందురు.
అని, తాత్పర్యము.

కులం వ్యపదిశక వీర సమరే కో భిధాస్యతి
మృత్యుకాలేహి సంప్రాప్తే స్వయ మప్రస్తవే స్తవమ్. ౧౯

టీక॥ వీరః= పరాక్రమశాలియగు
వాఁడు; కః=ఎవ్వఁడు; సమరే=యు
ద్ధమునందు; మృత్యుకాలే=మరణకాల
ము; సంప్రాప్తేహి=వచ్చియుండఁగా
నే; అప్రస్తవే=అసమయమునందు;
స్వయం=తానే; కులం=తనవంశము
ను; వ్యపదిశక=పొగడుచు; స్తవం=
ఆత్మస్తుతిని; అభిధాస్యతి=చెప్పును;
యుద్ధంబున మరణకాలంబు వచ్చి
యుండు నప్పుడు , అసమయమునం
దు , వీరుండెవ్వఁడు , తనకులంబుఁ,
బొగడుకొని , యాత్మస్తుతిఁజేసికొను
ను? అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము ౩౯౫

స ౨౯

సర్వదైవ లఘుత్వం తే కత్థనేన విదశితమ్
సువణప్రతిరూపేణ తప్తేనేవ కుశాగ్నినా. ౨౦

టీక॥ సర్వదైవ = అన్నివిధంబు దలి యల్పత్వము స్పష్టముగాఁజెలియ
లనే; కత్థనేన = పొగడుకొనుటచేత; వచ్చినది; మంచిబంగారు రంగుతోమం
తే = నీయొక్క; లఘుత్వం = చులుకఁ దుచుండు కుశాగ్ని ఇతరపదార్థము
దనము; సువణప్రతిరూపేణ = బం ల దహింపఁ జాలక యాటిపోవు న
గారముతో సమానమయిన; తప్తేన = ట్లు , ఆత్మస్తుతిచేసికొనివిష్ణువేంగువాఁ
తపింపఁజేయఁబడిన ; కుశాగ్నినేవ = దు , ఇతరులనెంతమాత్రమువధింపఁ
దభకలనిప్పుచేతవలె ; విదశితం = జాలక, తానెవధింపఁబడును.
చూపఁబడినది. అని, తాత్పర్యము.

నీవాత్మస్తుతిచేసికొనుటచేతనీయం

నను మా మిహ తిష్ఠంతం పశ్యసి త్వం గదాధరమ్
ధరాధర మివాకంప్యం పర్వతం ధాతుభి శ్చితమ్. ౨౧

టీక॥ అకంప్యం = కదిలింపరానిది వాఁడనగు; మాం = నన్ను ; పశ్యసిన
యు; ధరాధరం = భూమిని ధరించునట్టి ను = చూచుచున్నావుగదా!
దియు; ధాతుభిః = గైరికధాతువులచే ధాతువులతోఁగూడినపర్వతంబు కరణి
త; చితం = వ్యాపింపఁబడినదియునగు; ప నిశ్చలుండనైగదాధరుండనై నీయెదుట
ర్వతమివ(స్థితం) = కొండవలెనున్నవాఁ నిలిచియున్ననన్నుం బూచుచున్నావుగ
డను; గదాధరం = గదదాల్చినవాఁడను; దా! అని, తాత్పర్యము.
ఇహ = ఇచ్చట; తిష్ఠంతం = నిలుచుచున్న

పర్యాప్తోహం గదాపాణి హంతం ప్రాణాన్ రణే తవ
త్రయాణామపి లోకానాం పాశహస్త ఇవాంతకః. ౨౨

టీక॥ త్రయాణాం = మూడైన; లోకానామపి = లోకములకును ; పాశహ

స్తః=పాశముచేతంగల; అంతకభవ=
యముఁడువలె; గదాపాణిః=గదచేతం
గల; అహం=నేను; రణే=యుద్ధంబునం
దు; తవ=నీయొక్క; ప్రాణాన్=ప్రా
ణములను; హంతుం=వధించుటకు ; ప
ర్యాప్తః=చాలుదును.

ముల్లోకంబులకును బాశహస్తుండ
గునంతకుండొక్కఁడుచాలినట్లు , నీ
ప్రాణంబులయుద్ధంబునహరింప, నేనొ
క్కఁడంజాలుదును.

అని, తాత్పర్యము.

కామం బహ్వపి వక్తవ్యం త్వయి వత్సోమి నత్వహమ్
అస్తం గచ్ఛేద్ధి సవితా యుద్ధ విఘ్నస్తతో భవేత్. ౨౩

టీక॥ త్వయి=నీయందు; బహ్వపి=అనేకమును; వక్తవ్యంకామం=చెప్పఁ
బడవలసినదే. అహం=నేను; నవత్సో
మితు=చెప్పను. సవితా = సూర్యుఁ
డు; అస్తం=అస్తమయమును ; గచ్ఛే
ద్ధి=పొందునుగదా! తతః=అంత; యు
ద్ధవిఘ్నః=యుద్ధమునకడ్డి ; భవేత్ =

అగును.
మఱియునిట్లాత్మస్తుతిచేసికొనునట్టి
నీవిషయమయి యింకను జాలఁజెప్పవ
లసియున్నది ; అయినను , నిప్పుడుచె
ప్పను; అట్లుచెప్పినచో, నాలస్యమయి
సూర్యుండస్తమించి, యుద్ధంబునకువి
ఘ్నంబువచ్చును. అని, తాత్పర్యము.

చతుర్దశ సహస్రాణి రాక్షసానాం హతాని తే
త్వద్విశాళా తర్రో మ్యేష తేషా మశ్రుప్రమాజనమ్. ౨౪

టీక॥ తే(త్వయా)= నీచేత; రా
క్షసానాం = రాక్షసులయొక్క; స
హస్రాణి=వేలు; చతుర్దశ = పదు
నాలుగు; హతాని=చంపఁబడినవి . ఏ
షః(అహం)= ఈనేను; త్వద్విశాళా
త్=నిన్నువధించుటవలన ; తేషాం=
ఆరాక్షసులకు; అశ్రుప్రమాజనం=

కన్నీళ్లుతుడుచుటను; కరోమి = చేయు
చున్నాను.

నీవు, పదునాలుగువేల రాక్షసుల
వధించినావు, నేను, ఇప్పుడు , నిన్ను
వధించి, వారలయందఱి కన్నీళ్లుతుడి
చెదను. అని, ఖరుండురామునితోఁజెప్పె
ను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్త్వా పరమక్రుద్ధ స్తాం గదాం పరమాంగదః
ఖర శ్చిక్షేప రామాయ ప్రదీప్తా మశనిం యథా. ౨౫

టీక|| పరమాంగదః = ఉత్కృష్ట గదాం=గదను; రామాయ = రాము
ములయిన బాహువులు గల ; ఖ నికొఱకు; చిక్షేప=విడిచెను.
రః = ఖరుడు; ఇతి=అని; ఉక్త్వా= మంచిబాహువులుగల ఖరుడే
చెప్పి; పరమక్రుద్ధః = మిక్కిలియుఁ ప్రకారమునంజెప్పి, పరమకుపితుండై,
గోపించినవాడై; ప్రదీప్తాం = ప్రకా వజ్రాయుధముంబోలెఁ బ్రకాశించుచు
శించుచున్న; అశనిం యథా (స్థితాం)= న్నయాగదను, రామునిపైవైచెను.
వజ్రాయుధమువలెనున్న; తాం = ఆ; అని, తాత్పర్యము.

ఖరబాహుప్రయుక్తా సా ప్రదీప్తా మహతీ గదా
భస్తవృక్షాంశ్చ గుల్తాంశ్చ కృత్వా గాత్రతస్మిపతః. ౨౬

టీక|| ఖరబాహుప్రయుక్తా = ఖరు మనకు; అగాత్ =పోయెను.
నిచేతిచేఁబ్రయోగింపఁబడిన; ప్రదీప్తా = అట్లు, అమృహగద , ఖరునిచేఁబ్ర
ప్రకాశించుచున్న; మహతీ = పెద్దదగు; యోగింపఁబడినదై, మహాతేజంబునవె
సా = ఆ; గదా = గద; వృక్షాంశ్చ = వృ లుంగుచు, మాగఁజంబుననున్నవృక్షగు
క్షములను; గుల్తాంశ్చ = బోదలెనివృక్ష ల్తంబులభస్తముగావింపుచు , నారా
ములను; భస్త = బూడిద గా; కృత్వా = మునిసమీపంబునకుంబోయెను.
చేసి; తత్సమీపతః = ఆరామునిసమీప అని, తాత్పర్యము.

తా మాపతంతీం జ్వలితాం మృత్యుపాశోపమాం గదామ్
అంతరిక్షగతాం రామ శ్చిచ్ఛేద బహుధా శరైః. ౨౭

టీక|| రామః = రాముడు; ఆప ప్రకాశించుచున్నదియు ; మృత్యుపా
తంతీం = వచ్చుచున్నదియు; జ్వలితాం = శోపమాం = మృత్యువుయొక్క పాశము

<p>తోఁ బోల్కగలదియు ; అంతరిక్షగ తాం= ఆకాశము నొందినదియునగు; తాం=ఆ; గదాం = గదను; శరైః= బాణములచేత; బహుధా = పెక్కు విధములుగా; విచ్ఛేద=నలుకెను.</p>	<p>రాముండు, అట్లు , మృత్యుపాశం బువలె నమృతహిగద జ్వలించుచువచ్చు టంజూచి, దానినాకాశంబుననె , బా ణములచేఁబెక్కువ్రయ్యలుగా ఖండిం చెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

సా వికీర్ణా శరైర్భగ్నా పపాత ధరణీతలే
గదా మంత్రౌషధబలై వ్యాళీన వినిపాతితా. ౨౯

<p>టీక॥ సా=ఆ; గదా = గద ; శ రైః=బాణములచేత; భగ్నా=ఖండిం పఁబడినదై; వికీర్ణా=తునకలుతునక లయి; మంత్రౌషధబలై =మంత్రముల యొక్కయు నౌషధములయొక్కయు బలములచేత; వినిపాతితా=పడఁదొ యఁబడిన; వ్యాళీన=సపకమువలె; ధ</p>	<p>రణీతలే = భూతలమునందు; పపా త=పడెను. అట్లు, ఆగద, బాణములచేఁఖండిం పఁబడి, తునకులుతునకలయి, మంత్రౌ షధములచేఁజితమయిన సర్పముకై వడి, నేలంబడెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే ,
ఆరణ్యకాండే , ఏకోనత్రింశస్సగళః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండైకోనత్రింశస్సగళటిక,
ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము.

377

స 30

శ్లో

త్రింశసర్గప్రారంభః.

భిత్వాతు తాం గదాం బాణై రాఘవో ధర్మవత్సలః
స్తయమానః ఖరం వాక్యం సంరబ్ధ మిద మబ్రవీత్.౧

టీక॥ ధర్మవత్సలః = ధర్మము	గా; ఇదం = ఈ; వాక్యం = మాటను;
నందధీకప్రీతిగల; రాఘవః = రాము	అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
డు; తాం = ఆ; గదాం = గదను; బా	పరమధామికుండగు రాముండు,
ణైః = బాణములచే; భిత్వాతు = ఖం	బాణంబులచేనాగదనుఖండించి, పరి
డించినంతనె; స్తయమానః = పరిహ	హాసముగావింపుచు, ఖరుంబూచి, సం
సింపుచు; ఖరం = ఖరునిగూచి; సం	రంభంబుననిట్లు, చెప్పెను.
రబ్ధం = సంభ్రమముతోఁగూడునట్లు	అని, తాత్పర్యము.

ఏతత్తే బలసర్వస్వం దశితం రాక్షసాధమ
శక్తిహీనతరో మత్తో వృధా త్వమవగజ్జసి. ౨

టీక॥ రాక్షసాధమ = రాక్షసులలోఁ	ధా = వ్యథముగా; అవగజ్జసి = అట
దకుగ్రవచుయిన ఖరుఁడా! ఏతత్ =	చుచున్నావు.
ఈ; తే = నీయొక్క; బలసర్వస్వం =	రాక్షసాధమఁడవగు ఖరుఁడా! నీ
బలముయొక్క సర్వస్వమును; దశితం =	బలమంతయుఁజూపినావు; ఇంక నేమి
చూడఁబడినది. త్వం = నీవు; మత్తః =	నేయఁగలవు? నీవుబలంబున నాకన్న
నాకన్నను; శక్తిహీనతరః = మిక్కిలి	నుహీనుండవయ్యు, వ్యథముగాఁజే
యు బలముచేవిడువఁబడినవాఁడవు; వృ	లేదవు. అని, తాత్పర్యము.

ఏషా బాణవినిర్భిన్నా గదా భూమితలం గతా
అభిధానప్రగల్భస్య తవ ప్రత్యయఘాతినీ. 3

టీక॥ ఏషా = ఈ; గదా = గద; బా
ణవినిభీకన్నా = బాణములభేదింపఁ
బడినదై; అభిధానప్రగల్భశ్య = మా
టలు చెప్పుటయందు సమధుకాండవగ;
తవ = నీయొక్క; ప్రత్యయఘాతినీ =
సమ్మకమును బోగొట్టినదై; భూమి
తలం = భూతలమును; గతా = పొంది
నది.

ఇంతదూరము ప్రేరితివే; నీవుమా
టలు చెప్పుటయందు మాత్రము మహాస
మధుకాండవు; ఇదిగో నీవంతదూరము
జయము గల్గించునని నమ్మియుండిన,
యీగద యిప్పుడు బాణంబులచేఱిం
డింపఁబడి నేలంబడినది.
అని, తాత్పర్యము.

యత్తయోక్తం వినష్టానా మహా మశ్రుప్రమాజ్ఞానమ్
రాక్షసానాం కరోమితి మిథ్యా తదపి తే వచః. ౪

టీక॥ త్వయా = నీచేత; అహం =
నేను; వినష్టానాం = నాశమునొందిన;
రాక్షసానాం = రాక్షసులకు; అశ్రు
ప్రమాజ్ఞానం = కన్నీళ్లుతుడుచుటను;
కరోమి = చేసెదను" ఇతి = అని; యత్ =
ఏమాట; ఉక్తం = చెప్పఁబడినదో;
తత్ = ఆ; తే = నీయొక్క; వచోపి =

మాటయును; మిథ్యా = అబద్ధము.
"నేను, నిన్నువధించి, యిప్పుడు
యుద్ధంబుననీ చేహతులయిన రాక్షసుల
కన్నీళ్లుతుడిచెదను" అని, యిప్పుడుచె
ప్పితివే; ఆమాటయబద్ధమయినది గ
దా! అని, తాత్పర్యము.

నీచన్య ఊద్రశీలన్య మిథ్యావృత్తన్య రక్షసః
ప్రాణా నహం హరిష్యామి గరుత్మా నమృతం యథా. ౫

టీక॥ అహం = నేను; నీచన్య = నీ
చుండవు; ఊద్రశీలన్య = దుష్టస్వభావ
ముగలవాఁడవును; మిథ్యావృత్తన్య =
అనాచారముగలవాఁడవును; రక్షసః =

రాక్షసుఁడవునగు నీయొక్క; ప్రా
ణా = ప్రాణములను; గరుత్మా =
గరుత్మంతుఁడు; అమృతం యథా =
అమృతమునువలె; హరిష్యామి = హరిం

చెదను.

గరుత్మంతుండమృతమును హరించి
నట్లు, నేను నీచుండపుడు వ్యస్థభావంబున

ననాచార సంపన్నుండవు రాక్షసుండ
వునగునీ పాణంబులను హరించెదను.
అని, తాత్పర్యము.

అద్యతే ఛిన్నకంఠస్య ఫేనబుద్ధుదభూషితమ్
విదారితస్య మద్భాతై మహీ పాస్యతి శోణితమ్. ౬

టీక॥ అద్య=ఇప్పుడు; మద్భాతై=మీ=భూమి; పాస్యతి = త్రాగి
నాబాణములచేత; విదారితస్య=చీల్చి గలదు.
బడినవాడవును; ఛిన్నకంఠస్య=నలు
కబడినకంఠముగలవాడవునగు; ఫేన
నీయొక్క; ఫేనబుద్ధుదభూషితం =
నురుగుచేతను బుగ్గచేతను అలంకరిం
పబడిన; శోణితం = నెత్తురును; మ
ఇప్పుడు, నాబాణంబుల విదారి
తుండవై కంఠము దెగవడిన నీనురుగు
బుగ్గలతో గుడిసక్రొత్త నెత్తురును, భూ
మిత్రాగలదు.
అని, తాత్పర్యము.

పాంసురూషితసర్వాంగ స్స స్తస్య స్తభుజద్వయః
స్వస్య సే గాం సమాలింగ్య దులభాం ప్రమదామివ. ౭

టీక॥ త్వం (అధ్యాత్మతము) = కవుఁగిలించుకొని; స్వస్య సే=నిదురిం
నీవు; పాంసురూషితసర్వాంగః=దు పఁగలవు.
మ్ముచేఁగప్పబడిన సమస్తావయవము
లునుగలవాడవై; స్తస్య స్తభుజద్వ
యః = జాతీయుండునట్లుంచబడిన
భుజములజంట గలవాడవై; గాం=
భూమిని; దులభాం = పొందఁగూడ
ని; ప్రమదామివ=స్త్రీనివలె; ఆలింగ్య=
కవుఁగిలించుకొని; స్వస్య సే=నిదురిం
నీవు, దుమ్మునంబొరలుచు, జే
తులుసాఁచిపరుండినవాడవై, దులభ
భయగువనితెంబోలెభూమిని గాఢంబు
గాఁ గవుఁగిలించుకొని, దీఘనిద్రం
బొందఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రబద్ధ నిద్రే శయితే త్వయి రాక్షస పాంసనే

భవిష్యంతి శరణ్యానాం శరణ్యా దండకా ఇమే. ౮

టీక॥ రాక్షసపాంసనే = రాక్ష	ము; భవిష్యంతి = కాఁగలదు.
సాధముఁడవగు; త్వయి = నీవు; సబ	రాక్షసాధముఁడవగునీవట్లు దీఱు
ద్ధనిద్రే = చక్కఁగాఁగట్టఁబడిననిద్ర	నిద్రఁబొందిశయనించినపిమ్మట, మహా
గలవాఁడవై; శయితే = పరుండఁగా;	తపశ్శాలులగుమునులు, ఈదండకా
ఇమే = ఈ; దండకాః = దండకారణ్య	రణ్యంబునసుఖము గానివసించురు.
ము; శరణ్యానాం = శరణుపొందఁదగి	అని, తాత్పర్యము.
నట్టిఋషులకు; శరణ్యాః = నివాసస్థాన	

జనస్థానే హతస్థానే తవ రాక్షస మచ్ఛరైః
నిర్భయా విచరిష్యంతి సర్వతో మనయో వనే. ౯

టీక॥ రాక్షస = రాక్షసుఁడవగు	యాః = భయము లేనివారలయి ; విచరి
ఖరుఁడా! మచ్ఛరైః = నాబాణములచే	ష్యంతి = తిరుగఁగలరు.
త; తవ = నీయొక్క; జనస్థానే = జన	ఖరుఁడా! నాబాణములచేత, నీ
స్థానము; హతస్థానే = కొట్టఁబడినరా	జనస్థానంబునందలిరాక్షసులందఱు హ
క్షససన్ని వేశముగలదగుచుండఁగా; ము	తులయినపిదప, మునులీవనంబునందం
నయాః = ఋషులు; వనే = అడవియం	తటనునిర్భయముగావిహరింపఁగలరు.
దు; సర్వతః = అంతటను ; నిభా	అని, తాత్పర్యము.

అద్య విప్ర సరిష్యంతి రాక్షసో హతబాంధవాః
బాష్పాద్రక్ష వదనా దీనా భయా దన్య భయావహాః. ౧౦

టీక॥ అన్యభయావహాః = ఇతరులకు	ధవాః = చంపఁబడినబంధువులు గలవా
భయముగలిగించునట్టి; రాక్షస్యః = రా	రలయి; బాష్పాద్రక్షవదనాః = కన్నీ
క్షసస్త్రీలు; అద్య = ఇప్పుడు; హతబాం	టందడిసిన ముఖములు గలవారలయి;

దీనాః=దుఃఖతులయి ; భయాత్=భయమువలన; విప్రసరిష్యంతి= పరుగెత్తగలరు-

ఇదివఱకుఋషులకు భయంబు గలిగించుచుండిన రాక్షసస్త్రీలు , ఇప్పుడు,

తమబంధువులందఱుహతులగుటంజేసి , కన్నీళ్లు గాఱుచు బరమదుఃఖతులయి, భయంబునంబరుగెత్తగలరు.

అని, తాత్పర్యము.

అద్య శోక రసజ్ఞాస్తా భవిష్యంతి నిరర్థకాః

అనురూపకులాః పత్న్యో యాసాం త్వం పతి రీద్యశః. ౧౧

టీక॥ యాసాం = ఎవ్వరికి; ఈద్యశః=ఇట్టి; త్వం=నీవు; పతిః=పెనిమిటివో; తాః=అట్టి; అనురూపకులాః=నీకుండగినకులముగల; పత్న్యః= భార్యలు; అద్య=ఇప్పుడు; నిరర్థకాః=కామరూపమయిన పురుషార్థములేనివారలయి; శోకరసజ్ఞాః=దుఃఖరసమును

దెలిసినవారలు;భవిష్యంతి=కాగలరు.

నీకుసరియయిన కులంబునంబుట్టియిట్టి దుర్మాగుండవగు నిన్నుఁబెండ్లాడిన రాక్షసవనితలు, ఇప్పుడుదుఃఖరసంబెట్టి దోయెఱుంగంగలరు.

అని, తాత్పర్యము.

నృశంస నీచ త్సుద్రాత్త్వ నిత్యం బ్రాహ్మణ కంటక

యత్యతే శంకితై రగ్నో మునిభిః పాత్యతే హవిః. ౧౨

టీక॥నృశంస= ఘాతుకుడవు ; నీచ=నీచుడవు;త్సుద్రాత్త్వ= దుష్టస్వభావముగలవాడవు;నిత్యం = ఎల్లప్పుడు;బ్రాహ్మణకంటక= బ్రాహ్మణులకు శత్రుడవునగుఖరుడా! యత్యతే= ఎవ్వనినిమిత్తమయి;శంకితై=భయమునొందిన;మునిభిః= మునులచేత ; హవిః=హవిస్సు; అగ్నో= అగ్నిహోత్రమునందు;

పాత్యతే = వేయబడుచున్నదో.

ఘాతుకుడవు నీచుండవు దురాత్ముండవు నెల్లప్పుడును బ్రాహ్మణులకుఁ గీడు గావించుచుండు వాడవు నగుఖరుడా! నీనిమిత్తమయి , మునులుహవిస్సునగ్నిహోత్రమును వ్రేల్చునపుడెల్ల భయంబునొందుదురు ; అట్టిపరమ

౪౦౪ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౩౦

దుమాకర్ణుడవగు నిన్నుఁ బెండ్లాడిన కొనఁగలరు. అని , రాముండు ఖరుని స్త్రీలు , ఇప్పుడుదుఃఖంబెట్టిదో తెలిసి తోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

త మేవ మభిసంరబ్ధం బ్రవాణం రాఘవం రణే
ఖరో నిర్భత్యాయామాస రోషా త్ఖరతరస్వనః. ౧౩

టీక॥ ఖరః=ఖరుఁడు; రణే = యుద్ధమునందు; అభిసంరబ్ధం = కోపమునొందినవాఁడును; ఏవం = ఇట్లు; బ్రవాణం=చెప్పుచున్నవాఁడునగు ; రాఘవం=రాముని; రోషాత్ = కోపమువలన; ఖరతరస్వనః = మిక్కిలియుద్ధముయినధ్వనిగలవాడై; నిర్భత్యాయామాస=అట్లు కుపితుండై చెప్పుచున్నరాముంజూచి , ఖరుండు, పరమక్రుద్ధుడై, మహాధ్వనిగలవలన, నారాముని , నీ ప్రకారంబునబెదరించెను. అని, తాత్పర్యము.

దృఢం ఖల్వవలిప్తోసి భయేష్వపిచ నిర్భయః
వాచ్యావాచ్యం తతోహి త్వం మృత్యువశ్యో నబుద్యసే. ౧౪

టీక॥ త్వం=నీవు; దృఢం = మిక్కిలియు; అవలిప్తో=గర్వితుండవు; అసి=అగుచున్నావు. తతోహి= అందువలన; భయేష్వపిచ=భయములందును; నిర్భయః=భయములేనివాఁడవు ; అసి (అధ్యాహృతము) = అగుచున్నావు. మృత్యువశ్యః=మృత్యువునకధీనుండవై; వాచ్యావాచ్యం = చెప్పఁదగినదానిని; నబుద్యసే=ఎఱుంగవు. నీవుమిక్కిలిగర్వితుండవు, అందువలన నె, భయపడవలసిన కాలంబులందు నంగూడనిభకయుండవై , మృత్యువశ్యుండవగుటంజేసి" ఇదిచెప్పవచ్చు. ఇదిచెప్పరాదు" అనిగూడఁడెలియకనో టికివచ్చినట్లు ప్రేలుచున్నావు. అని, తాత్పర్యము.

కాలపాశ పరిక్షిప్తా భవంతి పురుషాహి యే
కార్యా కార్యం నజానంతి తే నిరస్తపడింద్రియాః. ౧౫

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము ౪౦౫

స ౩౦

టీక॥యే=ఏ;పురుషాః = పురుషులు; కాలపాశపరిక్షిప్తాః= మృత్యుపాశముచేఁగట్టఁబడినవారలు; భవంతి=అగుచున్నారో; తే=వారలు; సర్వస్థాని=విడువఁబడిన యాతీంద్రియములుగలవారలయి; కార్యకార్యం=యొక్కయు క్తమును; సజానంతి=ఎఱుంగరు.

ఎవ్వరు మృత్యుపాశబద్ధులగుదురో, అట్టిపురుషులు, ఇంద్రియాధీనతంబు, యొక్కయు క్తంబునెఱుంగఁజాలరు. అని, ఖరుండు, రామునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్వా తతో రామం సంరుద్య భుక్కుటీం తతః
స దదశే మహాసాల మవిదూరే నిశాచరః. ౧౬
రణే ప్రహరణ స్యాథే సర్వతో హ్యవలోకయే

టీక॥సః=ఆ; నిశాచరః= రాక్షసుఁడైనఖరుండు; ఏవం=ఇట్లు; రామం=రామునిగూచి; ఉక్త్వా=జెప్పి; తతః=అంత; భుక్కుటీం=బొమమడిని; సంరుద్య=కట్టి; తతః=అంత; రణే=యుద్ధమందు; ప్రహరణస్య=ఆయుధముయొక్క; అథే=కార్యమునిమిత్తమయి; సర్వతోహి=అంతటను; అవలోకయే=చూచుచు; అవిదూరే=సమీపమునందు;

మహాసాలం=పెద్దవృక్షమును; దదర్శ=చూచెను.

ఆఖరుండు, రామునితో నీప్రకారంబునంజెప్పి, యంత మొగంబున బొమమడిపాటుగదుర, యుద్ధంబున నాయుధంబునిమిత్తమయి, నాలుగుప్రక్కలంజూచుచు, సమీపంబుననొక్క మహావృక్షముంగనెను. అని, తాత్పర్యము.

స త ముత్పాటయామాస సందశ్య దశనచ్ఛదమ్. ౧౭

టీక॥సః=ఆఖరుండు; దశనచ్ఛదం=పెదవిని; సందశ్య=కొఱికి; తం=ఆమహావృక్షమును; ఉత్పాటయామాస=పెఱికెను.

ఆఖరుండు, రోషంబునఁబెదవింగొఱుకుచు, నామహావృక్షముంబెఱికెను. అని, తాత్పర్యము.

తం సముత్తిష్ఠ్య బాహుభ్యాం వినద్యచ మహాబలః
రామ ముద్దిశ్య చిక్షేప హత స్త్వమతిచా బ్రవీత్. ౧౮

టీక॥ మహాబలః—అధికమయినబల
ముగలభరుండు ; బాహుభ్యాం=చేతు
లచేత; తం = ఆవృక్షమును; సముత్తి
ష్ఠ్య=ఎత్తి; వినద్యచ=అటచియు; రా
మం=రాముని ; ఉద్దిశ్య=ఉద్దేశించి; చి
క్షేప=వేసెను. త్వం=నీవు ; హతః=
చంపఁబడినావు; ఇతిచ=అనియు; అబ్ర

వీత్ =చెప్పెను.
మహాబలశాలియగుభరుండు, చేతు
లతోనావృక్షంబునెత్తి సింహనాదంబు
గావించి, రామునిపైనేసి, “దీనితోనీవు
హతుండవై తివి” అని, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

త మా పతంతం బాణౌ ఘైశ్చిత్వా రామః ప్రతాపవాక్
దోషమాహరయ త్తీవ్రం నిహంతుం సమరే ఖరమ్. ౧౯

టీక॥ ప్రతాపవాక్ = అధికమయి
నపరాక్రమముగల; రామః = రాముం
డు; ఆపతంతం = వచ్చుచున్న; తం=ఆ
వృక్షమును; బాణౌ ఘైః = బాణసమూ
హములచేత; చిత్వా=నటికి; సమరే=
యుద్ధమునందు; ఖరం = ఖరుని; నిహం
తుం=వధించుటకై; తీవ్రం= తీక్షణముగ;
రోషం=కోపమును; ఆహరయత్ =తె

చ్చుకొనెను.
మహాపరాక్రమశాలియగురాముం
డు, అట్లుతనపైకివచ్చుచున్న యమ్మ
హా వృక్షమునుబాణములం దునియలు
గావించి, యుద్ధంబున ఖరునివధించు
టకై, తీవ్రంబగుకోపంబువహించెను.
అని, తాత్పర్యము.

జాతస్వేద స్తతో రామో రోషా ద్రక్తాంత లోచనః
నిర్బిభేద సహస్రేణ బాణానాం సమరే ఖరమ్. ౨౦

టీక॥ తతః=అంత; రామః = రా
ముండు; సమరే=యుద్ధమునందు ; రో
షాత్=కోపమువలన; జాతస్వేదః=
కలిగినచెమటగలవాడై; రక్తాంతలో

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౪౮౭

స ౩౦

చనః = ఎఱ్ఱనైనకొనలుగల కన్నులుగ
 లఃఖరం = ఖరుని; బాణానాం = బాణ
 ములయొక్క; సహస్రేణ = వేయిటి
 చేత; నిబిఃభేద = భేదించెను.
 అంత, రాముండు, కోపంబునంజే

సి దేహమంతయుఁ జెమటగాఁ , గ
 నుంగొనల నెఱ్ఱదనంబుగదుర , ఖరు
 ని, వేయిబాణంబులనొప్పించెను.
 అని, తాత్పర్యము.

తస్య బాణాంతరా ద్రక్తం బహు సుస్థావ ఘ్నే నిలమ్
 గిరేః ప్రస్రవణస్యేవ తోయధారా పరిస్రవః. ౨౦

టీక॥ తస్య = ఆ ఖరునియొక్క; బా
 ణాంతరాత్ = బాణములచేఁజేయఁ
 బడినరంధ్రమువలన; ఘ్నేనిలం = నురుఁ
 గుగల; బహు = అధికమయిన; రక్తం =
 నెత్తురు; ప్రస్రవణస్య = ప్రస్రవణమను;
 గిరేః = పర్వతముయొక్క; తోయధా
 రాపరిస్రవ ఇవ = జలధారలప్రవాహ

మువలె; సుస్థావ = కాఁతెను.
 ఆ ఖరుని దేహంబున రామునిబాణం
 బులంజేయఁబడిన గాయములనుండి, ప్ర
 స్రవణపర్వతముననుండిజలధారా ప్ర
 వాహములు స్రవించునట్లు, నురుఁగుతోఁ
 గూడిన నెత్తురెచ్చుగా స్రవించినది.
 అని, తాత్పర్యము.

విహ్వల స్సకృతో బాణైః ఖరో రామేణ సంయుగే
 మత్తోరుధిర గంధేన తమేవాభ్య ద్రవ ద్దుగ్ధతమ్. ౨౧

టీక॥ మత్తః = మదించిన; సః = ఆ; ఖ
 రః = ఖరుఁడు; సంయుగే = యుద్ధమునం
 దు; రామేణ = రామునిచేత; విహ్వలః =
 అవయవములస్వాధీనత దప్పిన వాఁడు
 గా; కృతః = చేయఁబడినవాఁడై; రుధిర
 గంధేన = నెత్తురువాసనతో; ద్రుతం =
 శ్రుతిముగా; తమేవ = ఆ రామునిగూర్చి

యె; అభ్యద్రవత్ = పరుగెత్తెను.
 మత్తుండగునా ఖరుండు, యుద్ధంబు
 న, రామునిబాణంబులచే నవయవంబు
 లస్వాధీనతదప్పునట్లుగా వింపఁబడి, నె
 త్తురువాసనతో, నారామునిపైకడరె
 ను. అని, తాత్పర్యము.

త మాపతంతం సంరబ్ధం కృతాస్తోఽరుధిరా ప్లుతమ్
అపాసర్ప త్వత్రిపదం కించి త్వరిత విక్రమః. ౨౩

<p>టీక॥ కృతాస్త్రం = నేర్వబడినయ స్త్రములుగలవాఁడును ; త్వరితవిక్ర మః = శీఘ్రమయినపరాక్రమముగలవా డునగురాముఁడు; ఆపతంతం = వచ్చు చున్నవాఁడును; సంరబ్ధం = వేగముగ లవాఁడును; రుధిరా ప్లుతం = నెత్తురు చేదడుపబడినవాఁడునగు; తం = అఖ రునిగూచి; ప్రతిపదం = ఎదురుమా గఁముగా; కించిత్ = కొంచెము ; అ</p>	<p>పాసర్పత్ = వెనుకకుఁబోయెను. సమస్తాస్త్రవేత్తయశీఘ్రవిక్రమం డునగురాముండు, అట్లు, ఖరుండుమహా వేగంబున నెత్తుటందోఁగుచువచ్చుటం బూచి, బాణంబువిడువనవకాశంబుగ ల్లుటకునుఖరునిమేనిరుధిరదుఃఖంబు సహింపంజాలకపోవుటవలనను, గొం చెమువెనుకకుఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

తతః పావక సంకాశం వధాయ సమరే శరమ్
ఖరస్య రామో జగ్రాహ బ్రహ్మదండ మివాపరమ్. ౨౪

<p>టీక॥ తతః = అంత; రామః = రా ముఁడు, సమరే = యుద్ధమునందు; ఖ రస్య = ఖరునియొక్క; వధాయ = చం పుటకొఱకు; పావక సంకాశం = అగ్ని హోత్రముతో సమానమయి నది యు; అపరం = రెండవదైన; బ్రహ్మదం డమివ(స్థితం) = బ్రహ్మదండమువలెను</p>	<p>న్నదియునగు; శరం = బాణమును ; జ గ్రాహ = గ్రహించెను. అంత, రాముండు, ఖరవధాధికమ యి, యగ్నిహోత్రంబుపగిది వెలుం గు చున్నదియు రెండవబ్రహ్మదండంబ నందగియున్నదియు నగు బాణంబుగ్ర హించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

స తం దత్తం మఘవతా సురరాజేన ధీమతా
సందధేచాపి ధమాత్తా ముమోచచ ఖరంప్రతి. ౨౫

టీక॥ ధర్మాత్మా = ధర్మస్వభావముండగు; సః = ఆ రాముడు; ధీమతా = ధర్మాత్ముండగు రాముండు, మున్ను బుద్ధిమంతుండగు దేవేంద్రుండు, అగస్త్యమహాషికాద్వారంబున నొసంగిన యమ్మహాశరంబును సందించి ఖరుని పైవిడిచెను. అని, తాత్పర్యము.

టీక॥ ధర్మాత్మా = ధర్మస్వభావముండగు; సః = ఆ రాముడు; ధీమతా = ధర్మాత్ముండగు రాముండు, మున్ను బుద్ధిమంతుండగు దేవేంద్రుండు, అగస్త్యమహాషికాద్వారంబున నొసంగిన యమ్మహాశరంబును సందించి ఖరుని పైవిడిచెను. అని, తాత్పర్యము.

స విమక్తో మహాబాణో నిఘాత సమనిస్వనః
రామేణ ధను రాయమ్య ఖరస్యో ర స్యపాతయత్. ౨౬

టీక॥ రామేణ = రామునిచేత ; ధనుః = వింటిని; ఆయమ్య = ఈడ్చి; విమక్తః = విడువబడిన; సః = ఆ; మహాబాణః = గొప్ప బాణము ; నిఘాత సమనిస్వనః = పిడుగుతో సమానమయిన ధ్వనిగలదై; ఖరస్య = ఖరునియొక్క ; ఉరసి = తొమ్మునందు; అపాతయత్ = పడెను.

టీక॥ రామేణ = రామునిచేత ; ధనుః = వింటిని; ఆయమ్య = ఈడ్చి; విమక్తః = విడువబడిన; సః = ఆ; మహాబాణః = గొప్ప బాణము ; నిఘాత సమనిస్వనః = పిడుగుతో సమానమయిన ధ్వనిగలదై; ఖరస్య = ఖరునియొక్క ; ఉరసి = తొమ్మునందు; అపాతయత్ = పడెను.

స పపాత ఖరౌ ధూమా దహ్యమాన శ్వరాగ్నినా
రుద్రదేవ వినిదగ్ధ శ్వేతా రణ్యే యథాంధకః. ౨౭

టీక॥ సః = ఆ; ఖరః = ఖరుండు; శ్వరాగ్నినా = బాణాగ్నిచేత; దహ్యమానః = దహింపబడుచున్నవాడై; శ్వేతారణ్యే = శ్వేతారణ్యక్షేత్రమునందు; రుద్రదేవ = రుద్రునిచేత; ("ఇవ" అనునది వాక్యలంకారాథము) వినిదగ్ధః = దహింపబడిన; అంధకోయథా = అంధకాసురుండువలె; ధూమా = నేలయందు; పపాత = పడెను.

టీక॥ సః = ఆ; ఖరః = ఖరుండు; శ్వరాగ్నినా = బాణాగ్నిచేత; దహ్యమానః = దహింపబడుచున్నవాడై; శ్వేతారణ్యే = శ్వేతారణ్యక్షేత్రమునందు; రుద్రదేవ = రుద్రునిచేత; ("ఇవ" అనునది వాక్యలంకారాథము) వినిదగ్ధః = దహింపబడిన; అంధకోయథా = అంధకాసురుండువలె; ధూమా = నేలయందు; పపాత = పడెను.

కాసురునిపగిది, నేలంగూలెను. అని, తాత్పర్యము.

స వృత్రశవ వశ్రేణిశేన నమచిర్యథా

బలోమంద్రా శనిహత నిసపాత హతః ఖరః. ౨౮

టీక॥ సః = ఆ; హతః = చంపబడిన; పాత = పడెను.

ఖరః = ఖరుండు; వశ్రేణి = వశ్రాయుధముచేత; వృత్రశవ = వృత్రాసురుండువలె; శేన = సురుంగుచేత; నమచిర్యథా = నమచివలె; ఇంద్రాశనిహతః = ఇంద్రునివశ్రాయుధముచే వధింపబడిన; బలోవా = బలాసురుండువలె; నిసపాత =

వశ్రాయుధబుచేసిహతుండైనవృత్రాసురుకై వడి, సురుంగుచే హతుండయిన నమచిభంగి, వశ్రాయుధహతుండయిన బలాసురునిచాడ్చున, నాఖరుండు, రామబాణహతుండై, నేలంగూలెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో రాజమయ స్సర్వే సంగతాః పరమపకయః

సభాజ్య ముదితా రామ మిదం వచన మబ్రవత్. ౨౯

టీక॥ తతః = అంత; రాజమయః = రాజమయలును; పరమపకయః = బ్రహ్మమయలును; సర్వే = అందఱును; ముదితాః = సంకోషించినవారలయి; సంగతాః = చేరినవారలయి; రామం = రాముని; సభాజ్యం = పూజించి

చి; ఇదం = ఈ; వచనం = మాటను; అబ్రవత్ = చెప్పి.

అంత, రాజమయలును బ్రహ్మమయలును, వచ్చి, పరమ సంతోషంబునొంది, రాముంబూజించి, యిట్లు, చెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఏత దధకం మహితేజా మహేంద్రః పాకశాసనః

శరభంగాశ్రమం పుణ్య మాజగామ పురందరః. ౩౦

టీక॥ మహితేజాః = అధికమయి. వృత్రాసురునివధించినవాండును; పానతేజస్సుగలవాండును; మహేంద్రః = కశాసనః = పాకాసురుని వధించిన

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౪౧౧

స 30

వాఁడునగు;పురందరః = ఇంద్రుఁడు; ఏతదథాఁ=ఇందుకొఱకె; పుంజం= పవిత్రమును;శరభంగాశ్రమం = శరభంగ మహాముని యాశ్రమమునుగూచి;ఆజ గామ=వచ్చెను.

మహాతేజుఁడును వృతాసుర పాకాసురులవధించిన వాఁడు నగు దేవేంద్రుఁడు, ఈఖరాదివధముకొఱకె,పవిత్రంబగు శరభంగాశ్రమంబునకువచ్చెను. అని,తాత్పర్యము.

ఆనీత స్త్వమిమం దేశ ముపామేన మహాషిఃభిః

ఏషాం వధాథాఁ క్రూరాణాం రక్షసాం పాపకమాణామ్. 3౦

టీక॥కూ)రాణాం=ఘాతుకులును; పాపకమాణాం= పాపముగలిగించు కార్యములుగలవారిలునగు; ఏషాం = ఈ; రక్షసాం= రక్షసులయుక్కె; వధాథాఁ=వధముకొఱకు; స్త్వం=నీవు; మహాషిఃభిః=మహాఘోషలదేశత; ఉపామేన=ఉపాసుముదేశత; ఇమం=ఈ;

దేశం=ప్రదేశమును; ఆనీతః=పొందింపబడినావు.

ఘాతుకులును బాపాత్ములు నగు నీరాక్షసులవధాథామై మహాఘోషలు పాయంబున, సన్నీహలంబుఁ జేరునట్లు గావించిరి. అని,తాత్పర్యము.

తదిదం నః కృం క్యాం త్వయా దశరథాత్తజ

సుఖం ధమం చరిష్యంతి దండకేషు మహాషాయః. 3౧

టీక॥దశరథాత్తజ = దశరథునికులను. మారుండవయిన రాముఁడా! నీవు నీచేతఃతత్=అట్టి;ఇమం. ఈ;మహా యొక్క;కార్యం=చరికృతం=చేయబడినది.మహాషాయః=పూజ్యులుముములు;దండకేషు=దండకారణ్యమునందు;సుఖం=సుఖముగా;ధమం=ధర్మమును;చరిష్యంతి = ఆచరింపంగ

దశరథమహాగాజపుత్రుండవగు రాముఁడా!నీవును కుమారతీయు సుఖకరమగుదండకారణ్యంబుగావలెనావు; ఇంక మీద,మహాఘోష, దండకారణ్యంబున,సుఖంబుగాధర్మములనాచరింతురు. అని, మహాఘోషలు, రామునితోఁ జెప్పిరి. అని,తాత్పర్యము.

ఏతస్మిన్నంతరే దేవాశ్చ రణే స్సహసంగతాః
దుందుభీం శ్చాభినిష్ఠుంతః పుష్పవక్షాం సమంతతః. ౩౩
రామస్యో పరి సంహృష్టా వవృషు ర్విస్త్రితాస్తదా

<p>టీక॥ ఏతస్మిన్ = ఈ; అంతరే = మధ్యమునందు; తదా = అప్పుడు; దేవాః = దేవతలు; చారణైస్సహ = చారణులతోఁగూడ; సంగతాః = చేరినవారలయి; సంహృష్టాః = మిక్కిలియు సంతోషించినవారలయి; విస్త్రితాః = ఆశ్చర్యమునొందినవారలయి; దుందుభీంశ్చ = భేరులనుగూడ; అభినిష్ఠుంతః = కొట్టుచు; సమంతతః = అంతటను; రామస్యోపరి = రామునిమీఁదను; పుష్పవక్షాం = పూలవానను; వవృషుః = కురిసిరి.</p>	<p>ఈమధ్యమున, దేవతలునుజారణులునుబరమసంతుష్టులయి, మిక్కిలియునాశ్చర్యంబునొంది, భేరులువాయింపుచు, రామునిపైఁబూలవానగరిపించిరి.</p>
<p>అని, తాత్పర్యము,</p>	<p>అని, తాత్పర్యము,</p>

అధాకధిక మహూతేన రామేణ నిశితై శ్శరైః. ౩౪
చతుర్దశ సహస్రాణి రక్షసాం భీమకమణౌమ్
ఖరదూషణ ముఖ్యానాం నిహతాని మహాహవే. ౩౫

<p>టీక॥ రామేణ = రామునిచేత; మహూతేన = మహాయుద్ధమునందు; అధాకధిక = సగముచే నధికమయినమహూతముచేత; నిశితైః = తీక్షణములయిన; శరైః = బాణములచేత; భీమకమణౌమ్ = భయంకరమయినకార్యముగల; ఖరదూషణముఖ్యానాం = ఖరుండును దూషణుండును మొదలుగాఁగల; రక్షసాం = రాక్షసులయొక్క; సహస్రాణి = వేలు; చతుర్దశ = పదునాలుగు; నిహతాని = వధింపఁబడినవి.</p>	<p>రాముండు, మహాయుద్ధంబునందు, ఒకటియునఱచు హూతంబులొపల, భయంకరపరాక్రమముగల ఖరదూషణులు మొదలయిన పదునాలుగువేలరాక్షసులవధించెను.</p>
<p>అని, తాత్పర్యము.</p>	<p>అని, తాత్పర్యము.</p>

అహో బల మహా తక్రమ రామస్య విదితాత్మనః

అహో వీర్య మహా దాత్యం విష్ణో రివహి దృశ్యతే. ౩౨

టీక॥ విదితాత్మనః = తెలియబడిన
యాత్మగల; రామస్య = రామనియె
కర; కమః = కార్యము; మహాత్ = గొ
ప్పది. అహోబత = ఆశ్చర్యము! వీ
ర్యం = పరాక్రమము! అహో = ఆశ్చ
ర్యము! దాత్యం = సామర్థ్యము! అ
హో = ఆశ్చర్యము! విష్ణోరివ = వి
ష్ణుదేవునకువలె; దృశ్యతేహి = చూడఁ
బడుచున్నదిగాదా!

ఆత్మజ్ఞానముగలరాముండు, ఎం
గటి గొప్పకార్యము గావించినాఁడు!
ఆశ్చర్యము! ఈతనిపరాక్రమము, నీ
తని సామర్థ్యమును విష్ణుదేవుఁడపరా
క్రమసామర్థ్యములుంబోలె నచింత్యం
బులయియున్నవి! ఆశ్చర్యము! అ
ని, దేవాదులుచెప్పిరి.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యేవ ముక్త్యా తే సర్వే జన్తు ర్దేవా యథా గతమ్

టీక॥ తే = ఆ; దేవాః = దేవతలు;
సర్వే = అందఱును; ఇతి = అని; ఏవం =
ఇట్లు; ఉక్త్యా = చెప్పి; యథాగతం =
వచ్చినట్లు; జన్తుః = పోయిరి.

దేవతలు మున్నగువారందఱు, నీ
ప్రకారమునంజెప్పితమతమ నెలవులకుం
బోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

వీతస్త్రి స్తంతరే వీరో లక్ష్మణ స్సహసీతయా. ౩౩

గిరి దుగాఢ ద్వనిషక్రీమ్య స వివేశా శ్రమం సుభీ

టీక॥ వీతస్త్రి = ఈమధ్య
మునందు; వీరః = పరాక్రమశాలియగు
సః = ఆ; లక్ష్మణః = లక్ష్మణుండు; సీత
యాసహ = సీతతోఁగూడ; గిరిదు
గాఢత్ = పర్వతమునందలిదుగాఢమప్ర
దేశముననుండి; వినిషక్రీమ్య = వెడలి;

సుభీ = సంతోషముగలవాఁడై; ఆశ్రమం =
ఆశ్రమమును; ప్రవివేశ = ప్రవేశించెను.
ఇంతలో, వీరుండగులక్ష్మణుండు,
రాముండుజయించుటంజేసి, పరమసం
తుష్టుండై, సీతతోఁగూడఁ, బవన
గుహనుండివెడలి, యాశ్రమంబుఁబ్రవే

శించెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో రామస్తు విజయీ పూజ్య మానో మహిభిః. ౩౮
ప్రవివే శాశ్రమం వీరో లక్ష్మణే నాధి పూజితః

టీక తతో = అంత; విజయీ = గెల్చు	ప్రవేశించెను.
గలవాఁడును; వీరః = పరాక్రమశాలి	అంత, జయము నొందిన వాఁడును
యునగు; రామస్తు = రామిండును; మ	విమండునగు రామిండు, మహామూల
మహిభిః = పూజ్య గుణులతో;	చేరి బుజ్జించుచుచు, లక్ష్మణులచే
పూజ్యమానః = పూజింపబడుచు	నగుగొరనే పూజింపఁ బడినవాఁడై,
వాఁడై; లక్ష్మణేన = లక్ష్మణునిచేత;	తనియూత్రమంబుఁ జొచ్చెను.
భిపూజితః = పూజింపఁబడినవాఁడై;	అని, తాత్పర్యము.
అశ్రమం = ఆశ్రమమును; ప్రవేశ =	

తం దృష్ట్వా శత్రుహంతారం మహావీరం సుఖావహమ్. ౩౯
బహూవ హృష్టా వై దేహీ భతారం పరివస్వజే

టీక వై దేహీ = సీతాదేవి ; శత్రు	బుగలిగించినవాఁడునగునా రాముంటా
హంతారం = శత్రువుల వధించువాఁడు	చి. సంతోషంబునొంది, పెనిమిటిని
ను; మహావీరం = మహామూలకు; సు	గంధంబు గాఁగవుగిలించుకొనెను.
ఖావహం = సుఖముగలిగించు వాఁడున	అని, తాత్పర్యము.
గు; తం = ఆ రాముని; దృష్ట్వా = చూచి;	విశేషార్థము. — పదునాలుగువ
హృష్టా = సంతసించినది; బహూవ = ఆ	ల రాక్షసులతో రాముండొక్కఁడేమిచే
యెను. భతారం = పెనిమిటిని; పరి	యుననియదివఱకుదిగులుపడుచున్న సీ
వస్వజే = కవుగిలించుకొనెను.	తాదేవి, యిప్పుడు, గాముండుపదునా
సీతాదేవి, యట్లుసమస్తశత్రువుల	లుగువేల రాక్షసులనందఱవధించివచ్చు
వధించినవాఁడును మహామూలకుసుఖం	టంజూచి, సంతృప్తయి, వీరతారత

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము ౪౦౫

స 30

మృంబుదెలిసినకులంబునం బుట్టివడి
పున, సబహుమానంబుగా రామునిం గ
పురిలించుకొనెననిచెప్పచున్నారు.

తందృష్ట్యా=ఆరామునింజూచి, అంత
కుమున్నుమహాయుద్ధంబుననదృశ్యుడై
యిండియప్పుడునమీపంబునకు వచ్చిన
రాముంజూచియనుట; తందృష్ట్యా=ఆ
రామునింజూచి, నెత్తురుగాటు వీరప్ర
ణంబులతోరోమకూపంబులకెడలు
మటబిందువుతోనుంగూడికోదండ
డమునవలంబించికొం చుము శిమమున
నొప్పుచున్న రాముంజూచియనుట; త.
దృష్ట్యా=మున్నువీరుండనిమ త్రముతో
యంబడినవాని, నిప్పుమవీరుండు గావింప
వలసినకృత్యంబునెఱవేర్చిన మహావీరు.
రామునింజూచియనుట; తందృష్ట్యా=ఇ
ద్రాదిదేవతలంబులు నొక్కపెట్టుచున్న
నను సాధింపవలసిగాని మహా. రా.
మకౌలులం బడునాలుగువేలరాక్షసుల
నొక్కండె యొకటియు నటం హూ
తకంబున ననాయాసంబుగా వధించి.
ట్టి రామునింజూచి యనుట ; తందృ
ష్ట్యా = “రామజామాతరం ప్రాప్య
స్త్రీయంపురుషవిగ్రహం” (రాము
డా! నీవుపురుషవేషంబు ధరించినవా
డవు అంతస్త్రీరూపుడవు) అని, ము

త్తుతనచే, నరణ్యమునకువచ్చుటకుము
నిపు, అజ్ఞానంబున, నవమానంబుగాంబ
లుకంబడివాని, నిప్పుడు , ఒకటియున
జమహూతకంబులోపల మహాపరా
క్రమం బులంబుననాలుగువేల రాక్షసు
లననాయాసంబుగా వధించిన మహావీర
ునింజూచియనుట; తందృష్ట్యా=ఆరాముని
బ. శ్రీరామ. తాం. = శ్రీరామ. వధి చి
వా, శ్రీరామ. వధిచి
చేయించిలేనటులు దురా నదిష్ట
కు. దేవుడు ఒడిసెడి. మహా
శౌంసుఖావహం = మహామహాకుసు
ఖంబుగలిగించువాని, శ్రీరామహామహా
మేషమాత్రంబున సమస్తరాక్షసులను
సహారంప శక్తులయ్యు రామునందలి
క్షయ్యహాపథమక మనకును దక్షకుం
క్షయ్యహాపథమక మనకును హా
నిగలుగ రాదను నభిప్రాయంబుచే, రా
ముండె వడువచ్చిరాక్షసులవధించునో
గనినిగిడించుచుండినలోకమర్యాదా
శాలకు కుమహర్షుకు, వారలుగోగన
ట్లుగమస్తరాక్షసులను సహగించి, రా
క్షసబాధయేలే సుఖంబుగాం దక్షస్సు
గావిచుకొననట్లు మహాసంతోషంబు
గలిగించినవానిననుట ; ఇందువలన,
శిష్ట పరిపాలనమును ధర్మకసంస్థాపన

౪౧౬ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౩౦

మును నెలుపంబడినవి . ఈరెంటివలన , “పరిత్రాణాయ సాధూనాం వివాళాయ చ దుష్కృతాం, ధర్మసంస్థాపనార్థాయ సంభవామియ్యుగేయ్యుగే” (సత్పురుషులను రక్షించుటకును దుష్టుల శిక్షించుటకును ధర్మంబు నిలుపుటకును బ్రతియుగంబునందును అవతరించెదను.) అనుశ్లోకమునందలి యథాముచెప్పబడినది. హృష్టా , బభూవ = సంతోషించినదయ్యెను , రామండాకరణై పెక్కురాక్షసులనడుమఁ జిక్కిరియుండుటవలన , నంతవజ్రకునానంద రూపంబగు సత్తలేకుండిన నీతాడేవి , యిప్పుడు రామసత్తంజూ

చి, తానును సత్తంబొందినదనుట. వైడేహీ = “మిలాధీపతిర్వీరః” అని వీరుఁడని ప్రసిద్ధి నొందిన జనకుని కొమారైకావున, వీరతారతమ్యంబు దెలిసినదనుట. భతాకారంపరివస్వశే = పెనిమిటిని గవుఁగిలించుకొనెను; సర్వలోకభతాను గవుఁగిలించుకొనెను ; సుఖోష్ణంబులగు తన స్తనంబులచేనాయుధంబులంగలిగిన గాయములకితవుకాఁగవుఁగిలించుకొనెను. తాను సర్వలోక మాయగుటచేత, సర్వలోకభతాయగు రామండు, తన ప్రజలరక్షించుటం జేసి, సంతోషించి , యితనింగవుఁగిలించుకొనెను.

ముదా పరమయా యుక్తా దృష్ట్వా రత్నోగణా హతాః. ౪౦

రామంచైవా వ్యధం దృష్ట్వా తతోష జనకాత్తజా

టీక||జనకాత్తజా = జనకమహారాజుకూతురయిన నీతాడేవి ; పరమయా = మిక్కిలియు నధికమయిన ; ముదా = సంతోషముతో; యుక్తా = కూడినదై; హతాః = చంపబడిన ; రత్నోగణాః = రాక్షససమూహములను; దృష్ట్వా = చూచి; అవ్యధం = బాధలేనట్టి; రామంచైవ = రామనింగూడ; దృ

ష్ట్వా = చూచి; తతోష = సంతోషించెను.

జనకమహారాజుకూతురైన నీతాడేవి, రాక్షసులహతులగుటకుఁ బరమసంతోషంబునొంది రామండును యుద్ధంబున నేమియు బాధనొందకుండుటంజూచి, మఱియునానందించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు తం రాక్షస సంఘమదశనం

సథాజ్యమానం ముదితై మహాషిభిః. ౪౧

పునః పరిష్వజ్య శశిప్రభాననా

బభూవ హృష్టా జనకాత్మజా తదా

<p>టీక॥ తతస్తు=అంతను; శశిప్రభా ననా=చంద్రునికాంతివంటికాంతిగల; జనకాత్మజా=సీతాదేవి; తదా=అప్పు డు; రాక్షససంఘమదానం=రాక్షసు లసమూహమునుమడించినవాడును; ముదితైః = సంతసించిన; మహాషి భిః = మహాఘోరచేత; సథాజ్యమా నం=పూజింపబడినవాడునగు; తం= ఆరాముని; పునః=మఱల; పరిష్వజ్య= కవుఁగిలించుకొని; హృష్టా = సంత</p>	<p>సించినది; బభూవ=అయ్యెను. అంత, నప్పుడు, చంద్రబింబముం బోలుముఖంబుగలయాసీతాదేవి, య ట్లుసమస్తరాక్షసులసంహరించినవాని సంతుష్టులగుమహాఘోరచేఁ బూజిం పబడుచున్నవాని శ్రీరామునిమఱిమఱి గాఢంబుగాఁగవుఁగిలించుకొని, పరమ సంతోషంబునొందెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ఇత్యాషేః, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

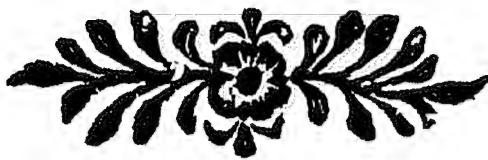
ఆరణ్యకాండే, త్రింశస్సర్గాః.

ఇది, స్పష్టాథకము.

ఇది, పరమాథకచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండత్రింశస్సర్గాటిక,

ముగిసినది.

౨

వీ క త్రి ం శ స ర్గ ప్రా ర ం భః.

త్వరమాణ స్తతో గత్వా జనస్థానా దకంపనః
ప్రవిశ్య లంకాం వేగేన రావణం వాక్య మబ్రవీత్.౧

టీక॥ తతః = అంత; అకంపనః = బ్రవీత్ = చెప్పెను.

అకంపనుడు; త్వరమాణః = వేగిర
పడుచున్నవాడై; జనస్థానాత్ = జ
నస్థానముననుండి; గత్వా = పోయి; వే
గేన = వేగముచేత; లంకాం = లంకను;
ప్రవిశ్య = ప్రవేశించి; రావణం = రా
వణునిగూచి; వాక్యం = మాటను; అ

అంత , రావణునిచారుడగు న
కంపనుండు, జనస్థానంబుననుండి య
తివేగంబున లంకకుంబోయి , రావ
ణుంబూచియిట్లు, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

జనస్థానస్థితా రాజ౯ రాక్షసా బహవో హతాః
ఖరశ్చ నిహత స్సంఖ్యే కథంచి దహ మా గతః. ౨

టీక॥ రాజ౯ = రాక్షసరాజుండవ అగతః = వచ్చినాను.

గురావణుడా! జనస్థానస్థితాః = జన
స్థానముననున్న; బహవః = పెక్కుండ
యిన; రాక్షసాః = రాక్షసులు; హ
తాః = వధింపబడినారు. ఖరశ్చ = ఖ
రుండును; సంఖ్యే = యుద్ధమునందు; ని
హతః = వధింపబడినాడు. అహం =
నేను; కథంచిత్ = అతిప్రయాసమున ;

రాక్షసరాజుండవగు రావణుడా!
జనస్థానంబుననున్న రాక్షసు లందఱు
యుద్ధంబునహతులయిరి ; ఖరుండును
వధింపబడియె; నేనుమాత్రముప్రయా
సంబునఁదప్పించుకొనివచ్చినాను. అని,
యకంపనుడు రావణునితోఁ జెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

వీ వ ముక్తో దశగ్రీవః క్రుద్ధ స్సంర క్తలోచనః

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౪౧

స ౩౧

అకంపన మువాచేదం నిర్దహ నివ చక్షుషా. ౩

టీక॥ దశగ్రీవః = రావణుడు ; ఏ	మాటను; ఉవాచ = చెప్పెను.
వం = ఇట్లు; ఉక్తః = చెప్పఁబడినవాఁడై;	రావణుడు, అకంపనుని మాటను
కుద్ధః = కోపించినవాఁడై; సంరక్తలో	విని, కుపితుండై, కన్నుల నెఱ్ఱఁదనం బొ
చనః = మిక్కిలియు నెఱ్ఱనైనకన్నులుగల	ప్ప, దహించువాఁడువోలె జుఱచుఱం
వాఁడై; చక్షుషా = కంటిచేత; నిదాహ	జూచుచు, నకంపనునితోనిట్లని , చెప్పె
నివ = దహించువాఁడువలె ; అకంప	ను. అని, తాత్పర్యము.
నం = అకంపనుని గూచిక; ఇదం = ఈ	

కేన రమ్యం జనస్థానం హతం మమ పరాసునా
కోహి సర్వేషు లోకేషు గతిం చాధిగమిష్యతి. ౪

టీక॥ పరాసునా = పోయినప్రా	నమును ; అధిగమిష్యతి = పొందఁగ
ణంబులుగల; కేన = ఎవ్వనిచేత; మమ =	లఁడు?
నాయొక్క; రమ్యం = సుందరమయి	మృత్యువశ్యుండెవ్వండు , జనస్థా
న; జనస్థానం = జనస్థానము ; హతం =	నంబునందలి రాక్షసుల వధించెను ? ఇం
వధింపఁబడినది? కోహి = ఎవ్వఁడు ;	కనతనికి సమస్తలోకంబులయందును ,
సర్వేషు = సమస్తములయిన ; లోకే	గతియొక్కదీ? అని, తాత్పర్యము.
షు = లోకములయందును; గతిం = స్థా	

నహి మే విప్రియం కృత్వా శక్యం మఘవతా సుఖం
ప్రాప్తం వైశ్రవణేనాపి నయమేన నవిష్టునా. ౫

టీక॥ మే = నాకు; విప్రియం = అ	పి = కుబేరునిచేతఁగాని; నశక్యంహి = అ
ప్రియమును; కృత్వా = చేసి; సుఖం = సుఖ	లవిగాదుగదా! యమేన = యముని
మును; ప్రాప్తం = పొందుటకు; మఘవ	చేత; న (శక్యం) = అలవిగాదు. విష్టు
తా = ఇంద్రునిచేతఁగాని; వైశ్రవణేనా	నా = విష్ణుదేవునిచేత; న (శక్యం) = అ

లనిగాదు.

చేవేంద్రుండుగాని కుబేరుండుగా
నియముండుగాని విష్ణుండుగాని , నా

కప్రియంబుగావించిరేని , యెంతమా
త్రముసుఖంబునొందఁజాలరు.
అని, తాత్పర్యము.

కాలస్య చాప్యహం కాలో దహేయ మపి పావకమ్
మృత్యుం మరణధమేకణ సంయోజయితు ముత్సహే. ౬

టీక॥ అహం=నేను ; కాలస్యచా
పి=యమునకును; కాలః = యముఁడ
ను. పావకమపి=అగ్నినైనను; దహే
యం=దహింతును. మృత్యుం=మృత్యు
వును; మరణధమేకణ=మరణమనుధ
మకముతో; సంయోజయితుం= కూ

చుటకు; ఉత్సహే=ఉత్సహింతును.
నేనుయమునకునుయముండను ; అ
గ్నినింగూడదహింతును; మృత్యువునకు
నుగూడమరణంబుగలిగింతును.
అని, తాత్పర్యము.

దహేయ మపి సంక్రుద్ధ స్తేజసాదిత్య పావకా
వాతస్య తరసా వేగం నిహంతు మహ ముత్సహే. ౭

టీక॥ అహం=నేను; సంక్రుద్ధః= కో
పించినవాఁడనై; తేజసా=తేజస్సుచేత;
ఆదిత్యపావకావపి = సూర్యునిఅగ్ని
హూత్రునింగూడ; దహేయం=దహిం
తును. తరసా=వేగముచేత; వాతస్య=
వాయువుయొక్క; వేగం=వేగమును; ని
హంతుం=కొట్టుటకు; ఉత్సహే=ఉత్స

హింతును.
నేనుక్రుద్ధుండనగుదునేని , సూర్య
పావకులనిద్దఱునుంగూడదహింతును; వే
గంబున వాయువేగంబును హరింతు
ను. అని, రావణుండు, అకంపనునితోఁ
జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తథా క్రుద్ధం దశగ్రీవం కృతాంజలి రకంపనః
భయా త్సందిగ్ధయా వాచా రావణం యాచతే భయమ్. ౮

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౪౨౧

స ౩౧

❧

❧

టీక॥ అకంపనః = అకంపనుడు; కృ	యమును; యాచతే = అడిగెను.
తాంజలిః = చేయఁబడిన చేమోడ్పుగల	అంత, నకంపనుండు, రావణుండట్లు
వాఁడై; తథా = అట్లు; కృద్ధం = కోపము	కుపితుండగుటనుజూచి, చేతులు మొగి
నొందిన; దశగ్రీవం = పదికఁతములుగల;	ప్రభయంబున, మాటలుతొట్టుపడ, న
రావణం = రావణుని; భయాత్ = భయ	భయంబొసంగుమని రావణుని యాచిం
మువలన; సందిగ్ధయా = తొట్టుపడిన;	చెను. అని, తాత్పర్యము.
వాచా = మాటచేత; అభయం = అభ	

దశగ్రీవోఽభయం తస్మై ప్రదదౌ రక్షసాం వరః

టీక॥ రక్షసాం = రాక్షసులలో;	దౌ = ఇచ్చెను.
వరః = శ్రేష్ఠుండగు; దశగ్రీవః = రావ	రాక్షస శ్రేష్ఠుండగు రావణుండా
ణుడు; తస్మై = ఆయకంపనునికొ	యకంపనునకభయంబొసంగెను.
ఁకు; అభయం = అభయమును ; ప్రద	అని, తాత్పర్యము.

స విస్రబ్ధోఽబ్రవీ ద్వాక్య మసందిగ్ధ మకంపనః. ౯

టీక॥ సః = ఆ; అకంపనః = అకం	చెప్పెను.
పనుడు; విస్రబ్ధః = నమ్మకముగలవాఁ	ఆయకంపనుండు, అంతభయంబు
డై; అసందిగ్ధం = తొట్టుపాటు లేన	విడిచి, ధైర్యంబున, నిట్లనిచెప్పెను.
ట్లుగా; వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్ =	అని, తాత్పర్యము.

శ్రుత్వో దశరథస్యాస్తి సింహసంహననో యువా

రామో నామ వృషస్కంధో వృత్తాయతమహాభుజః. ౧౦

టీక॥ సింహసంహననః = శ్రేష్ఠమయి	అఁబోతుయొక్క-మూఁపువంటి మూఁ
నరూపముగలవాఁడును; యువా = యౌ	పుగలవాఁడును ; వృత్తాయతమహాభు
వనముగలవాఁడును ; వృషస్కంధః =	జః = గుండ్రములునునిడుపులునయినగొ

❧

పృథుజములుగలవాఁడును; వీరః = పరా
క్రమశాలియు; పృథుయశాః = గొప్పకీ
తిగలవాఁడును; శ్రీమాన్ = అధికమ
యినకాంతిగలవాఁడును; అతుల్యబల
విక్రమః = సరిలేనిబలపరాక్రమములు గ
లవాఁడును; దశరథస్య = దశరథునియొ
క్క; పుత్రః = కొడుకునగు; రామోనా
మ = రాముఁడనువాఁడు; అస్త్రైః = కలఁడు.
లోకోత్తరమగు రూపముగలవాఁ

డును యావనవంతుండును అఘోరు
మూఁపువంటిమూఁపులు గలవాఁడును
గుండ్రములయి నిడువులయిబలవంతం
బులయినభుజంబులుగలవాఁడునువీరుం
డునుమహాయశుండునుశ్రీమంతుండును
సరిలేనిబలపరాక్రమంబులు గలవాఁడు
ను, దశరథమహారాజపుత్రుండునగురా
ముండునునొక్కమహాపురుషుండున్నాఁ
డు. అని, తాత్పర్యము.

వీరః పృథుయశా శ్రీమాన్ అతుల్యబలవిక్రమః
హంత తేన జనస్థానం ఖరశ్చ సహదూషణః. ౧౧

టీక॥ హంత = అయ్యో! తేన = ఆ
రామునిచేత; జనస్థానం = జనస్థాన
ము; హతం (అధ్యాహృతము) = వ
ధింపఁబడినది. సహదూషణః = దూష
ణునితోఁగూడిన; ఖరశ్చ = ఖరుండును;
హతః (అధ్యాహృతము) = వధింపఁబడి

నాఁడు.
అయ్యో! ఆ రాముఁడె, ఖరుండుదూ
షణుండు మొదలుగాఁగల, జనస్థానంబు
నందలిరాక్షసులనందఱను, వధింఁచెను.
అని, యకంపనుండు, రావణునితోఁజె
ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అకంపనవచ శ్చుత్వా రావణో రాక్షసాధిపః
నాగేంద్రశివ నిశ్శ్వస్య వచ నం చేద మబ్రవీత్. ౧౨

టీక॥ రాక్షసాధిపః = రాక్షసులకుఁ
బ్రభుఁడగు; రావణః = రావణుండు; అ
కంపనవచః = అకంపనునిమాటను ;
శ్చుత్వా = విని; నాగేంద్రశివ = సర్పరా
జువలె; నిశ్శ్వస్య = నిట్టూర్పులువిడిచి ;

ఇదం = ఈ; వచనంచ = మాటను ; అబ్ర
వీత్ = చెప్పెను.
రాక్షసేశ్వరుఁడగు రావణుండు ,
అకంపనుండుచెప్పినమాటనువిని, సర్ప
రాజువలె వేడి నిట్టూర్పులుపుచ్చుచు ,

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౪౨౩

స ౩౧

నిట్లనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

స సురేంద్రేణ సంయుక్తో రామ స్సర్వా మరై స్సహ
ఉపయాతో జనస్థానం బ్రూహి కచ్చి దకంపనం ౧౩

టీక॥ అకంపన = అకంపనుఁడా ! ప్పము.

సః=ఆ; రామః=రాముఁడు; సురేంద్రేణ=దేవేంద్రునితోను; సర్వామరైస్సహ=సమస్తదేవతలతోనుంగూడ; సంయుక్తః=కూడినవాఁడై; జనస్థానం=జనస్థానమును; ఉపయాతఃకచ్చిత్=పొందినాఁడా యేమి? బ్రూహి=చె	అకంపనుఁడా! ఆరాముఁడు, దేవేంద్రునితోను దేవతల యందఱితోనుంగూడి జనస్థానంబునకువచ్చినాఁడా యేమి? నాకావివరంబుఁజెప్పుము. అని, అకంపనునితో రావణుఁడుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
--	--

రావణస్య పున ర్వాక్యం నిశవ్య త దకంపనః
ఆచచక్షే బలం తస్య విక్రమంచ మహాత్మనః. ౧౪

టీక॥ అకంపనః=అకంపనుఁడు; పునః=మఱి; తత్=ఆ; రావణస్య=రావణునియొక్క; వాక్యం=మాటను; నిశవ్య=విని; మహాత్మనః=అధికమయిన పరాక్రమముగల; తస్య = ఆరామునియొక్క; బలం=బలమును; విక్రమం=పరాక్రమమును; ఆచచక్షే=చెప్పెను.	అకంపనుండు, మఱిరావణుండు చెప్పినమాటనువిని, మహాత్ముండగునారామునిబలపరాక్రమంబులం జెప్పనారంభించెను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

రామోనామ మహాతేజా శ్చైవ స్సర్వధనుష్టతామ్
దివ్యాస్త్రగుణసంపన్నః పురందరసమో యుధి. ౧౫

టీక॥ రామోనామ = రాముఁడు; మహాతేజాః = అధికమయిన	తేజస్సుగలవాఁడు. సర్వధనుష్టతాం=ఎల్లవిలుకాండలలోపలను; శ్చైవః = ఉ
---	---

త్తముఁడు. దివ్యాస్త్రగుణసంపన్నః =
శ్రేష్ఠములైనయస్త్రములనుగుణముతో
గూడినవాఁడు. యుధి = యుద్ధమునం
దు; పురందరసమః = ఇంద్రునితోసమా
నుఁడు.

రాముండు, మహాతేజుండు, సమ
స్తధనధానులలోను శ్రేష్ఠుండు, ది
వ్యాస్త్రంబులు దెలిసినవాఁడు; యు
ద్ధంబున దేవేంద్రునకు సాటివచ్చును.
అని, తాత్పర్యము.

తస్యా నురూపో బలవాక్ రక్తాక్షో దుందుభిస్వనః
కనీయాక్ లక్ష్మణోనామ భ్రాతా శశినిభాననః. ౧౬

టీక॥ తస్య = ఆరామునకు; బల
వాక్ = అధికమయినబలముగలవాఁడు
ను; రక్తాక్షః = ఎఱ్ఱనికన్నులుగలవాఁడు
ను; దుందుభిస్వనః = భేరియొక్కధ్వని
వంటిధ్వనిగలవాఁడును; శశినిభాననః =
చంద్రునితోసమానమయిన ముఖముగ
లవాఁడునగు; లక్ష్మణోనామ = లక్ష్మ
ణుండనిప్రసిద్ధుడైన; కనీయాక్ = చి
న్న; భ్రాతా = తోఁబుట్టువు, తమ్ముఁడు

నుట; అస్తి (అధ్యాహృతము) = కలఁడు.
ఆరామునకు, బలవంతుండును ఎఱ్ఱ
నిరేఖలతోనొప్పుదున్నకన్నులు గలవాఁ
డును, భేరిధ్వనివలెగంభీరంబగుకంఠధ్వ
నిగలవాఁడును జంద్రబింబమువంటిము
ఖముగలవాఁడునగు లక్ష్మణుండను త
మ్ముఁడొక్కఁడుగలఁడు.
అని, తాత్పర్యము.

స తేన సహ సంయుక్తః పావకే నాని లో యథా
శ్రీమాక్ రాజవర స్తేన జనస్థానం నిపాతితమ్. ౧౭

టీక॥ శ్రీమాక్ = అధికమయినకాం
తిగలవాఁడును; రాజవరః = రాజశ్రే
ష్ఠుఁడునగు; సః = ఆరాముఁడు; తేనస
హ = ఆలక్ష్మణునితోఁగూడ; పావకే
న = అగ్నిహోత్రునితో; అనిలోయ
థా = వాయువువలె; సంయుక్తః =

కూడియున్నాఁడు. తేన = ఆరాముని
చేత; జనస్థానం = జనస్థానము; నిపాతి
తం = వధింపబడినది.
శ్రీమంతుండును రాజశ్రేష్ఠుండున
గునారాముఁడు, వాయువగ్నిహోత్రా
దునితోఁగూడునట్లు ఆలక్ష్మణునితోఁ

గూడియున్నాఁడు ; ఆరాముఁడెజన | చెను. అని, తాత్పర్యము.
స్థానంబునందలి రాక్షసులనందఱవధి |

నైవ దేవా మహాత్మానో నాత్ర కార్యావిచారణా

<p>టీక మహాత్మానః = పూజ్యులయి నస్వభావముగల; దేవాః = దేవతలు; నైవ = లేనేలేరు. అత్ర = ఈవిషయము నందు; విచారణా = ఆలోచన; సకా ర్యా = చేయఁదగినదికాదు.</p>	<p>మహాత్ములగు దేవతలెవ్వరును అ చ్చటికివచ్చి, రామునకు సాహాయ్యము గేయనేలేరు; ఈవిషయంబునందు సం శయింపవలసినదిలేదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

శరా రామేణ తూత్సప్తా రుక్మపుంఖాః పతత్రిణః. ౧౨
సపాణః పంచాననా భూత్వా భక్షయంతిస్త రాక్షసాన్

<p>టీక రామేణ = రామునిచేత ; ఉ త్సప్తాః = విడువఁబడిన ; రుక్మపుం ఖాః = బంగారుపింజలుగలవియు; పత త్రిణః = తొక్కులుగలవియునగు; శరా స్తు = బాణములుమాత్రము ; పంచాన నాః = అయిదుతలలుగల; సపాణః = స పకములు; భూత్వా = అయి; రాక్ష</p>	<p>సాన్ = రాక్షసులను; భక్షయంతిస్త = భక్షించినవి. రామునిచేఁబ్రయోగింపఁబడినకాం చనపుంఖములగు బాణములు , అయి దుతలలపాములయి , రాక్షసులనుభ క్షించినవి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

యేన యేనచ గచ్ఛంతి రాక్షసా భయకశితాః. ౧౩
తేన తేన స్త పశ్యంతి రామ మేవా గ్రత స్థితమ్

<p>టీక రాక్షసాః = రాక్షసులు; భయ కర్షితాః = భయముచేఁ గృశింపఁజేయఁ</p>	<p>బడినవారలయి; యేనయేనచ = ఏయే యాయుధముతోడను; గచ్ఛంతి = పోవు</p>
--	---

౪౫౬ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౩౧

<p>చున్నారో ; తేన తేన== ఆయా యా యధముతోడను; అగ్రతః==ముందట; స్థితం=ఉన్న; రామమేవ=రామునే ; పశ్యంతి=చూచిరి. రాక్షసులు, భయపీడితులయి, యా</p>	<p>త్వ సంరక్షణార్థమయియే యాయు ధముంగొని యుద్ధంబుగావింపఁబూను దురొ, రాముండును ఆయా యుద్ధంబునే పట్టుకొని వారికట్టెడుటఁగాన్పించుచుం డెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఇత్థం వినాశితం తేన జనస్థానం తవానఘ. ౨౦

<p>టీక॥ అనఘ=పాపరహితుండవగు రావణుడా? తేన=ఆ రామునిచేత; ఇ త్థం=ఈప్రకారము; తవ=నీయొక్క; జనస్థానం=జనస్థానము; వినాశితం = నశింపఁ జేయఁబడినది.</p>	<p>పాపరహితుండవగు రావణుడా! రాముండీ ప్రకారంబున, నీ జనస్థానంబు నంతయు నాశంబు నొందించెను. అని, యకంపనుఁడు, రావణునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

అకంపనవచ శ్శ్రుత్వా రావణో వాక్య మబ్రవీత్

<p>టీక॥ రావణః=రావణుఁడు; అకం పనవచః = అకంపనునియొక్క మాట ను; శ్రుత్వా=విని; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.</p>	<p>రావణుండు, అకంపనుఁడుచెప్పిన మాటను విని, యిట్లుని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

జనస్థానం గమిష్యామి హంతుం రామం సలక్షణమ్. ౨౧

<p>టీక॥ సలక్షణం= లక్షణునితోఁ గూడిన; రామం=రాముని; హంతుం= వధించుటకు; జనస్థానం=జనస్థానమును గూచి; గమిష్యామి=పోయెదను.</p>	<p>నేను జనస్థానంబునకుఁబోయి, రాము నిలక్షణునివధించివ్రచ్చెదను. అని, రా వణుండకంపనునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

అధైవ ముక్తే వచనే ప్రోవాచే ద మకంపనః

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౪౨

స ౩౧

టీక|| అథ=అంతఃపవం = ఇట్లు; పైను.
వచనే=మాట; ఉక్తే = చెప్పబడ
గా; అకంపనః = అకంపనుడు ; ఇ యకంపనుం, డిట్లని, చెప్పెను.
దం=ఈమాటను ; ప్రోవాచ = చె అని, తాత్పర్యము.

శృణు రాజ్ యథావృత్తం రామస్య బలపౌరుషమ్, ౨౨

టీక|| రాజ్ = రాక్షసరాజుండ వగురావణుడా! యథావృత్తం= యథాథామయిన; రామస్య = రాముని యొక్క; బలపౌరుషం = బలమునుబ రాక్షసుమును; శృణు=వినుము.
రాక్షసరాజుండవగు రావణుడా! రాముని బలపరాక్రమంబుల యథార్థముగా, జెప్పెదను, వినుము. అని, తాత్పర్యము.

అసాధ్యః కుపితో రామో విక్రమేణ మహాయశాః

ఆపగాయా స్సుపూర్ణాయా వేగం పరిహరే చ్చరైః. ౨౩

టీక|| మహాయశాః=అధికమయిన కీర్తికల; రామః=రాముడు; అసాధ్యః=సాధింపనలవిగానివాడు. కుపితః=కోపించినవాడై; విక్రమేణ=పరాక్రమంబుచేత; శరైః=బాణంబుల చేత; సుపూర్ణాయాః=చక్కగానిండిన; ఆపగాయాః = నదియొక్క; వేగం=వేగమును; పరిహరేత్ = హరించును.

మహాయశుండగు రామునిసాధింప నేరికినలవిగాదు; అతండు, కోపించు నేని , నిండినయేటి ప్రవాహవేగము నుగూడ, బాణంబులచేసిలుపును. అని, తాత్పర్యము.
విశేషాథము.— వాల్మీకిమహాముని , యకంపనవచనవ్యాజంబున శ్రీ రామునియచింత్య శక్తినభివణికంచుచు న్నారు.—“నదీప్రవాహమునిలుపు”న నుటచే, భవిష్యత్కృష్టావతారకథసూచింపబడినది.

సతాగ్రహనక్షత్రం నభ శ్చాప్య వసాదయేత్

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము) = ఆ
రాముండు; సతారగ్రహనక్షత్రం = సా
ధారణములయినచుక్కలతోను నవగ్ర
హములతోను నక్షత్రములతోను గూడి
న; నభశ్చాపి = ఆకాశమునుగూడ; ఆవ
సాదయేత్ = నశింపజేయును.

ఆరాముండు, నక్షత్రగ్రహంబుల
తోఁగూడనాకాశంబు సంతయునశిం
పజేయఁజాలును. అని, తాత్పర్యము.
విశేషార్థము. — ఈగ్రహశ్చో
కార్థమువలనఁ, ద్విక్రమావతారం
బుసూచింపఁబడినది.

అసౌ రామస్తు నీదంతీం శ్రీమా నభ్యుద్ధరే న్నహీమ్. ౨౪

టీక॥ శ్రీమాన్ = సర్వాధికుండఁగ;
అసౌ = ఈ; రామస్తు = రాముండె; నీ
దంతీం = నశించుచున్న; మహీం = భూ
మిని; అభ్యుద్ధరేత్ = లేవనెత్తును.

శ్రీమతుండఁగనీ రాముండు, ముని
గిపోవుచున్న భూమినింగూడ లేవనె
త్తును. అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — “భూమినిలే
వనెత్తును” అనుటచే, వరాహావతార
ముసూచింపఁబడినది. లేక; “భూమి
” అనగా భూమియందులిజనులుసంసార
సముద్రమునమునింగినజనులనుద్ధరించు
వాండనట.

భిత్త్వా వేలాం సముద్రస్య లోకానా స్థావయే ద్విభుః

వేగం వాపి సముద్రస్య వాయుంవా విధమే చ్ఛరైః. ౨౫

టీక॥ విభుః = స్వతంత్రుండగురా
ముండు; సముద్రస్య = సముద్రముయొ
క్క; వేలాం = చెలియలికట్టను; భిత్త్వా =
భేదించి; లోకాన్ = లోకములను; అస్థా
వయేత్ = ముంచును. శరైః = బాణముల
చేత; సముద్రస్య = సముద్రముయొక్క;
వేగంవాపి = వేగమునుగాని; వాయుం
వా = వాయువునుగాని; విధమేత్ = నశిం

పజేయును.
స్వతంత్రుండగురాముండు, సము
ద్రముచెలియలికట్టనుభేదించి, లోకము
లనన్నిటిసముద్రజలంబుల ముంచును;
బాణంబుల, సముద్రవేగంబుఁగాని, వా
యువేగంబుఁగాని, నిలుపును.
అని, తాత్పర్యము.
విశేషార్థము. — సముద్రజలము

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౪౨

స ౩౧

లచేలోకములమందును " అనుటచే, బుభు "ననుటచే, భవ్యత్యైతుబంధంబు
రాముండె జగత్సంహారంబు గావించు సూచింపబడినది.
వాండసి దెల్పుబడినది. "సముద్రంబుని

సంహృత్యవా పున లోకాకా విక్రమేణ మహాయుగః

శక్త స్స పురుషవ్యాఘ్ర స్సప్తం పునరపి ప్రజాః. ౨౧

టీక||మహాయుగః= అధికమయిన చి, మఱల మొదటనుండి ప్రజల సృజించు
కీర్తికాలవాండునగు; సః= ఆ రాముండ; బకునుంగూడ సమధుకండు.
విక్రమేణ= పరాక్రమముచేత; పునః= అని, తాత్పర్యము.
మఱల; లోకాకా= లోకములను ; సం విశేషార్థము. — ఇందువలన,
హృత్య= సంహరించి; పునరపి= మఱల "సంహరింబు గావించి, యథాపూర్వం
ను; ప్రజాః= జనులను; సప్తంబా = సృ మగా, మఱల లోకంబుల సృజించువాం
జించుటకుఁగాని; శక్తః= సమధుకండు. డును రాముండెనున" సూచింపబడి
మహాయుగండుగు రాముండ, పరాక్ర నది.
మంబున లోకంబులనన్నిటిని సంహరిం

నహి రామో దశగ్రీవ శక్యో జేతుం త్వయా యుధి

రక్షసాం వాపి లోకేన స్వగః పాప జనైరివ. ౨౨

టీక|| దశగ్రీవ= రావణుడా! రా చుటకు; నశక్యోహి = అలవికాండు
మః= రాముండ; యుధి = యుద్ధము గదా!
నందు; త్వయా = నీచేతఁగాని; రక్ష సాం= రాక్షసులయొక్క ; లోకేన
వాపి= సమూహముచేతఁగాని; స్వ గః= స్వగము ; పాపజనైరివ= బున రామునిజయింపనలవిగాదు.
పాపజనులచేతవలె ; జేతుం= జయిం అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాండ్రటీకాతాత్పర్యసహితముః

స ౩౦

న తం వధ్య మహం మన్యే సన్వైదేవాసురై రపి

టీక॥ అహం=నేను; తం = ఆరా	గా; నమన్యే=తలంపను.
ముని; దేవాసురైః = దేవతలచేతను	దేవాసురులండఱునొక్కటియై
సురులచేతను; సన్వైకరపి = అందఱి	ననురామునివధింపఁజాలరని నేను దలం
చేతను; వధ్యం = వధింపఁగినవాని	చేదను. అని, తాత్పర్యము.

అయ మన్య వధోపాయ స్తన్నమైకమనా శృణు. ౨౮

టీ॥ అయం=ఇది; అన్య=ఈరామునియొ	వాడవై; శృణు=వినుము.
క్క; వధోపాయః=వధించును పాయ	రామునివధించును పాయం బొకటి
ము. తత్ = దానిని; మమ (మత్తః)=నావ	యున్నది; దానింజెప్పెదను వినుము.
లన; ఏకమనాః= ఒక్కటెనునస్సుగల	అని, తాత్పర్యము.

భార్య తస్యో త్తమా లోకే సీతానామ సుమధ్యమా
శ్యామా సమవిభక్తాంగీ స్త్రీరత్నం రత్నభూషితా. ౨౯

టీక॥ తస్య=ఆరామునకు; లోకే=	ర్యా=పెండ్లాము; అస్త్రీ (అధ్యాహ్న
లోకమునందు; ఉత్తమా= శ్రేష్ఠరా	తము)=కలదు.
లును; సుమధ్యమా=సుందరమయిన న	ఆరామునకు, లోకంబున సమస్త
దుముగలదియు; శ్యామా = యావన	స్త్రీలలో నుత్తమరాలును సుందరమ
మధ్యంబుననున్నదియు ; సమ విభక్తాం	యిన నదుముగలదియు యావనమధ్యస్థ
గీ=ఎచ్చుతకుగవలులేకవిభజింపఁ బడి	యును సమముగాఁగుదిరియుండు నవ
నయవయవములు గలదియు ; స్త్రీర	యవములు గలదియు రత్నాలంకారం
త్నం=స్త్రీశ్రేష్ఠరాలును; రత్నభూషి	బలతో నొప్పుచున్నదియునగు సీతయ
తా=మణులచేనలంకరింపఁబడినదియు	నెదుభార్యగలదు. అని, తాత్పర్యము.
నగు; సీతానామ=సీతయనెడు; భా	

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౪౩౧

స ౩౧

నైవ జేవీ నగంధర్వీ నాప్సరా నాపిదానవీ

తుల్య సీమంతినీ తస్యా మానషీషు కుతో భవేత్. ౩౦

టీక॥ తస్యాః=ఆసీతకు; తుల్య=	కుతః=ఎక్కడ;భవేత్=కలుగును.
సమానయిన;సీమంతినీ = స్త్రీ;దే	ఆసీతకు సరియైనవనిత ,
వీ=జేవధార్య;నైవ= లేనేలేదు. గం	తలలోఁగానిగంధపుఁతలలోఁగాని
ధవీఁ=గంధవఁపత్ని;న= లేదు. అ	పురసలలోఁగాని దానపులలోఁగాని
ప్సరాః=అప్సరస్సు;న=లేదు . దాన	లేదు;ఇంకమనుష్యులలోలేదని చెప్పనే
వ్యపి=దానవపత్నియు; న = లేదు.	ల? అని,తాత్పర్యము.
మానషీషు = మనుష్యస్త్రీలయందు;	

తస్యా పహర భార్యాం త్వం ప్రమథ్యతు మహావనే

టీక॥ త్వం=నీవు;మహావనే=మహార	హరించుము.
ణ్యమునందు;ప్రమథ్యతు= బలాత్కరిం	నీవామహారణ్యంబునకుఁబోయి, బ
చియె;తస్య=ఆరామునియొక్క; భా	లాత్కారంబుననారాముని భార్యను దీ
ర్యాం=పెండ్లామును;అపహర= అప	సికొనిరమ్ము. అని,తాత్పర్యము.

సీతయా రహితః కామీ రామో హస్యతి జీవితమ్. ౩౧

టీక॥ కామీ=కాముకుండగు ; రా	రాముఁడు, కాముకుండుగావునసీ
మః=రాముఁడు;సీతయా= సీతచేత;	తనువిడిచియుండంజాలక, ప్రాణంబు
రహితః= విడువఁబడినవాడై ; జీవి	లువిడుచును. అని,అకంపనుండు,రావ
తం=ప్రాణమును;హస్యతి=విడువఁగ	ణునొకఁడెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.
లఁడు.	

ఆరోచయత తద్వాక్యం రావణో రాక్షసాధిపః

చింతయిత్వా మహాదాహు రకంపన మువాచ హ. ౩౨

టీక॥ రాక్షసాధిపః = రాక్షసుల
కుంభ్రుండగు; రావణః = రావణుం
దు; రిత్ = ఆ; వాక్యం = మాటను ; ఆ
రోచయత = సరియనితలంచెను . మ
హిమః = పెద్దచేతులుగలరావ
ణుడు; చింతయిత్వా = ఆలోచించి;
అకంపనం = అకంపనునిగూచి; ఉ
వాచ = చెప్పెను ("హ" అనునదిపాద
పూరణార్థము).
రాక్షసరాజుండగురావణుండు, అ
కంపనుండు జెప్పినమాట, చక్కగా
నేయన్నదనితలంచి, యోచించి , య
కంపనునిఁటాచి, యిట్లుని, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

బాధా కాల్యం గమిష్యామి హ్యేక స్సారథినా సహ
ఆనయిష్యామి వై దేహీ మిమాం హృష్టో మహాపురీమ్. ౩౩

టీక॥ బాధం = మంచిది. అహం
(అధ్యాహృతము) = నేను; ఏకః =
ఒక్కఁడనె; సారథినాసహ = సారథి
తోఁగూడ; కాల్యం = (సప్తమ్యర్థముం
దుద్వితీయ) ప్రాతఃకాలమునందు; గమి
ష్యామి = పోయెదను. హృష్టః = సం
తోషించినవాఁడనై ; వై దేహీం = నీ
తాదేవి; ఇమాం = ఈ; మహాపురీం =
మహాపట్టణమును; ఆనయిష్యామి = పొం
దించెదను.
మంచిది , నేనొక్కఁడనెసారథి
తోఁగూడఁబోద్దనలేచిపోయి, సంతో
షంబున, నీతనిచ్చటికిఁదీసికొనివచ్చెద
ను. అని, తాత్పర్యము.

అధైవ ముక్త్వా ప్రయయా ఖరయుక్తేన రావణః
రథే నాదిత్యవజ్రేన దిశ స్సఖాః ప్రకాశయత్. ౩౪

టీక॥ రావణః = రావణుండు ; ఏ
వం = ఇట్లు; ఉక్త్వా = చెప్పి; అథ = అంత;
ఖరయుక్తేన = గాడిదలతోఁగూడిన; ఆ
దిత్యవజ్రేన = సూర్యునియొక్క కాం
తివంటికాంతిగల; రథేన = రథముచే
త; దిశః = దిక్కులను; సర్వాః = అన్నిటి
ని; ప్రకాశయత్ = ప్రకాశింపఁజేయు
చు; ప్రయయా = పోయెను.
రావణుం డీప్రకారంబునంజెప్పి
యంతఁబ్రాతఃకాలంబున , గాడిదలు

పూన్చినసూర్యప్రభంబగు రథంబు నాచు, వెడలెను. అని, తాత్పర్యము.
రోహించి, దిక్కులు వెలుంగు శేయు

స రథో రాక్షసేంద్రస్య నక్షత్ర పథగో మహాః
సంచార్యమాణ శ్శుశుభే జలదే చంద్రమాశ్రివ. ౩౫

టీక॥ నక్షత్రపథగః = నక్షత్రమా
గఃమునుబొందియున్న; మహాః = గొ
ప్పదగు; సః = ఆ; రాక్షసేంద్రస్య = రా
క్షసేశ్వరుడగు రావణునియొక్క; ర
థః = రథము; సంచార్యమాణః = తోల
బడుచు; జలదే = మేఘమునందు; చం
ద్రమాశ్రివ = చంద్రుడువలె; శుశు
భే = ప్రకాశించెను.
ఆకాశంబునందుఁబోవుచున్న యా
రాక్షసరాజుండగు రావణుని మహార
థము, మేఘమండలంబునందిరుగుచం
ద్రునిభంగిఁబ్రకాశింపుచుండెను.
అని, తాత్పర్యము.

స మారీచా శ్రమం ప్రాప్య తాటకేయ ముపాగమత్

టీక॥ సః = ఆ రావణుడు; మారీ
చాశ్రమం = మారీచునియొక్క యాశ్రమ
మును; ప్రాప్య = పొంది; తాటకేయం =
తాటకకొడుకై నమారీచుని; ఉపాగ
మత్ = పొందెను.
ఆ రావణుడు మారీచాశ్రమంబుజే
రి, యచ్చటఁదేరుడిగ్గి, తాటకావు
త్రుండగు మారీచునొద్దకుఁ బోయెను.
అని, తాత్పర్యము.

మారీచే నాచితో రాజా భక్త్యభోజ్యై రమానుషైః. ౩౬

టీక॥ రాజా = రాక్షసరాజుడ
గు రావణుడు; మారీచేన = మారీచు
నిచేత; అమానుషైః = మనుష్యసంబం
ధములుకాని; భక్త్యభోజ్యైః = విండి
వంటలచేతను అన్నాదులచేతను; అ
చితః = పూజింపఁబడినాడు.
మారీచుండు, మనుష్యదులభం
బులగుభక్త్యభోజ్యంబులచే రాక్షసరా
జుడగు రావణునిఁబూజించెను.
అని, తాత్పర్యము.

తం స్వయం పూజయిత్వాతు ఆసనే నోదకేనచ
అథోకపహితయా వాచా మారీచో వాక్య మబ్రవీత్. ౩౭

టీక || మారీచః = మారీచుడు; మాటచేత; వాక్యం = మాటను; అబ్ర
తం = ఆ రావణుని; ఆసనేన = ఆసన
ముచేతను; ఉదకేనచ = జలముచేత మారీచుండు, ఆసనోదకంబులనా
ను; స్వయం = తానే; పూజయిత్వా రావణునిఁబూజించి, మహాధకంబు
తు = పూజించినంతనె; అథోకపహిత యవచనంబున, రావణుంజూచి, యిట్లు
తయా = అథకముతోఁగూడిన; వాచా = ని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

కచ్చి త్సుకుశలం రాజక లోకానాం రాక్షసేశ్వర
ఆశంకే నాథ జానే త్వం యత స్తూణక మిహగతః. ౩౮

టీక || రాక్షసేశ్వర = రాక్షసుల శయించెదను. జానే = ఎఱుంగుదును.
కుఁబ్రభుఁడవగు; రాజక = రావణుడా! రాక్షసరాజుండవగు రావణుడా!
లోకానాం = రాక్షసజనములకు; సు రాక్షసులందఱు క్షేమమాయేమి? నీవిం
కుశలంకచ్చిత్ = క్షేమమాయేమి? నా తశీఘ్రముగా వచ్చుటవలన, నాకు
థ = నాథుడా! త్వం = నీవు; యతః = సంశయమగుచున్నది. అని, మారీచుం
ఎందువలన; తూణకం = శీఘ్రముగా; డు, రావణు! తోఁజెప్పెను.
ఆగతః = వచ్చినావా; తతః (అధ్యా అని, తాత్పర్యము.
హృతము) = అందువలన; ఆశంకే = సం

ఏవ ముక్తో మహాతేజా మారీచేన స రావణః
తతః పశ్యా దిదం వాక్య మబ్రవీ ద్వాక్యకోవిదః. ౩౯

టీక || మహాతేజాః = అధికమయిన తే రావణః = రావణుడు; మారీచేన; మా
జస్సుగలవాఁడును; వాక్యకోవిదః = మా రీచునిచేత; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్తః = చెప్పఁ
టలయందుఁబండితుండునగు; సః = ఆ; బడినవాఁడై; తతః పశ్యాత్ = అటువిచ్చు

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౪౩౫

స ౩౧

ట; ఇదం = ఈ; వాక్యం = మాటను; అబ్రీ | యందుఁబండితుండునగు రావణుండు,
వీత్ = చెప్పెను. | మారీచుఁడుచెప్పినమాటనువిని, యంతఁ
మహాతేజుండును మాటలుచెప్పట | దానిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఆరక్షో మే హతస్తాత రామేణా క్లిష్టకమణా
జనస్థాన మవధ్యం త త్వర్వం యుధి నిపాతతమ్. ౪౦

టీక|| తాత = నాయనా! మే = నా | యు; యుధి = యుద్ధమునందు ; నిపాతి
యొక్క; ఆరక్షః = తలారివాఁడు ; అ | తం = వధింపఁబడినది.
క్లిష్టకమణా = దుఃఖకరములుకాని | మారీచుఁడా! నాతలారివాఁడైనఖ
కార్యములుగల; రామేణ = రామునిచే | రుని, రాముండువధించినాఁడు ; మఱి
త; హతః = చంపఁబడినాఁడు. అవ | యు, ఎట్టివారికివధింప నలవిగానివార
ధ్యం = వధింపరాని; తత్ = ఆ ; జనస్థా | లగుజనస్థానమునందలిరాక్షసులందఱు,
నం = జనస్థానము, జనస్థానమందలి రా | యుద్ధంబున, రామునిచేహతులయిరి.
క్షససమూహమనుట; సర్వం = అంత | అని, తాత్పర్యము.

తస్య మే కురు సాచివ్యం తస్య భార్యాప హరణే

టీక|| తస్య = ఆరామునియొక్క; భా | ఆరామునిభార్యనపహరించు విష
ర్యాపహరణే = భార్యయొక్కయపహ | యమునందు, బంధువులంబోఁగొట్టుకొ
రించుటయందు; తస్య = అట్టి; మే = నా | నియున్ననాకు, నీవుసాహాయ్యంబుగా
కు; సాచివ్యం = సాహాయ్యము; కురు = | వింపుము. అని, రావణుండు, మారీచు
చేయుము. | నితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసేంద్ర వచ శ్చృత్వా మారీచో వాక్య మబ్రవీత్. ౪౧

టీక|| మారీచః = మారీచుఁడు ; రా | వణునియొక్కమాటను; శ్చృత్వా = విని;
క్షసేంద్రవచః = రాక్షసరాజుఁడగు రా | వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్ = చె

పైను.

రావణుడు చెప్పినమాటను విని, యిట్లు
మారీచుండు, రాక్షస రాజుడగు నిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అఖ్యాతా కేన సీతా సా మిత్రరూపేణ శత్రుణా

త్వయా రాక్షస శాదూకల కో న నందతి నిందితః. ౪౨

టీ॥ రాక్షస శాదూకల = రాక్షస శ్రే
ష్ఠుండవగు రావణుడా! మిత్ర రూపే
ణ = స్నేహితరూపంబుగల; శత్రుణా =
శత్రువైన; కేన = ఎవ్వనిచేత; సా = ఆ;
సీతా = సీత; అఖ్యాతా = చెప్పబడినది;
కః = ఎవ్వడు; త్వయా = నీచేత; నింది
తః = నిందింపబడినవాడై; ననందతి =
సంతోషింపకున్నాడు?

రాక్షస శ్రేష్ఠుండవగు రావణు
డా! స్నేహితుడవలెనటించుచు నీపై
విరోధంబుగొని నిన్ను నాశంబు నొం
దింపఁ దలచినవాడెవ్వడు నీకు సీత
పేరు చెప్పెను? ఎవ్వడు, నీచే నైశ్వ
ర్యమదంబునఁ దిరస్కృతుండై, నీపైన
సూయగొనియున్నాడు?
అని, తాత్పర్యము.

సీతా మహానయస్వేతి కోబ్రవీతి బ్రవీహి మే

టీక॥ కః = ఎవ్వడు; సీతాం = సీ
తను; ఇహ = ఇచ్చటికి; ఆనయస్వ = తె
మ్ము. ఇతి = అని; బ్రవీతి = చెప్పుచున్నా
డు? మే = నాకొఱకు ; బ్రవీహి (బ్రూ

హి) = చెప్పుము.
సీతనిచ్చటికిఁ దెమ్మని యెవ్వడునీ
కుఁజెప్పెను? నాకతనింజెప్పుము.
అని, తాత్పర్యము.

రక్షో లోకస్య సర్వస్య కశ్చంగం ఛేత్తు మిచ్ఛతి. ౪౩

ప్రోత్సాహ యతి కశ్చి త్వాం సచశత్రు రసంశయః

టీక॥ కః = ఎవ్వడు; సర్వస్య = స
మస్తమయిన; రక్షో లోకస్య = రాక్ష
సలోకముయొక్క; శ్చంగం = ప్రధా

నమును; ఛేత్తుం = ఛేదించుటకు; ఇచ్ఛ
తి = కోరుచున్నాడు; యః (అధ్యాత్మ
తము) = ఎవ్వడు; కశ్చిత్ = ఒకానొ

కందు;త్వాం=నిన్ను; ప్రోత్సహయ
తి=ప్రోత్సహపఱచుచున్నాఁడో; గ
చ=అతఁడును; శత్రుః=శత్రువు. అసం
శయః=సందేహములేదు.

ఎవ్వఁడు, రాక్షసలోకమునకంత
యఁ బ్రధానభూతుఁడవైననిన్న నా

శంబునొందింపఁగోరినాఁడు? ఎవ్వఁ
డు నిన్నీవిషయంబునఁ బ్రోత్సహప
ఱచుచున్నాఁడో, అతఁడునీకుశత్రువు;
సందేహములేదు.

అని, తాత్పర్యము.

ఆశీవిష మఖా ద్దంష్ట్రా ముద్ధతుం చేచ్ఛతి త్వయా. ౪౪

టీక॥కః(అధ్యాహృతము)=ఎవ్వఁ
డు; త్వయా=నీచేత; ఆశీవిషమఖాత్=
దుష్టసపకమునోటనుండి; దంష్ట్రాం=
కోటను; ఉద్ధతుంచ= వెలికించుటకు

ను; ఇచ్ఛతి=కోరుచున్నాఁడు?
ఎవ్వఁడు, నిన్నుఁ గ్రూరసపకమునో
టనుండికోట బెలుకుమనుచున్నాఁడు?
అని, తాత్పర్యము.

కమణౌ కేన కేనాసి కాపథం ప్రతిపాదితః

టీక॥కేన=ఎవ్వనిచేత; కేన=ఏ; క
మణౌ=కార్యముచేత; కాపథం=దు
ష్టమాగమును; ప్రతిపాదితః=పొందిం
పఁబడినవాఁడవు. అసి=అయితివి.

ఎవ్వఁడే యుపాయంబున నీకీట్టిదు
ష్టాదిగలుగునట్లు గావించినాఁడు?
అని, తాత్పర్యము.

సుఖసుప్తస్య తే రాజ౯ ప్రహృతం కేన మూఢాని. ౪౫

టీక॥రాజ౯=రాక్షసులకుఁబ్రభుం
డవైనరావణుఁడా! సుఖసుప్తస్య=సు
ఖముగానిద్రించియున్న; తే = నీయొ
క్క; మూఢాని=తలయందు; కేన=ఎ
వ్వనిచేత; ప్రహృతం = కొట్టఁబడినది?

రాక్షసరాజుఁడవగురావణుఁడా!
నిష్కారణముగా నెవ్వఁడునీకు మహాన
ధకముగలిగింపఁదలంచినాఁడు?
అని, తాత్పర్యము.

విశుద్ధవంశాభిజనాగ్రహస్త
 ప్రేక్షోమదస్సంస్థితదోర్విషాణః
 ఉదీక్షితుం రావణ నేహయ్య క
 స్స సంయుగే రాఘవ గంధహస్తీ. ౪౧

టీక || రావణ=రావణుడా! విశుద్ధవంశాభిజనాగ్రహస్తః = పరిశుద్ధమయిన వంశమునందుఁ బుట్టుటయనెడునున్నతమయిన తొండముగలదియు; ప్రేక్షోమదః = ప్రతాపమనుమదముగలదియు; సంస్థితదోర్విషాణః = చక్కనియునికిగల బాహువులను కొమ్ములుగలదియునగు; రాఘవగంధహస్తీ = రాముండనుమదపుటేనుంగు; ఇహ = ఇప్పుడు; సంయుగే = యుద్ధమునందు; ఉదీక్షితుం = తేజిమాచుటకు; నయ్య క్తః = అలవికాదు.
 రావణుడా! పరిశుద్ధమయిన వంశమునందుఁ బుట్టుటయె తొండముగాఁగలదియు, ప్రతాపమె మదముగాఁగలదియు బాహువులె కొమ్ములుగాఁగలదియునగు, దేనిగంధముమూర్ఖనియితరగజంబులుపరుగెత్తునో, అట్టి రాముండను మదపుటేనుంగును, యుద్ధంబునఁ దేజిమాడనైన నలవికాదు.
 అని, తాత్పర్యము.

అసౌ రణాంతస్థితసంధివాలా
 విదగ్ధరక్షోమృగహాన్యసింహః
 సుప్తస్త్వయా బోధయితుం నయ్య క్త
 శ్వరాంగపూణోక నిశితాసిదంష్ట్రః. ౪౨

టీక || రణాంతస్థితసంధివాలాః = యుద్ధాగ్రమునందుండుటయనెడునడుమునుబొందినతోడగలదియు; విదగ్ధరక్షోమృగహాన్యసింహః = సమధుకలగు రాక్షసులనుమృగముల వధించునదియు; శ్వరాంగపూణోక నిశితాసిదంష్ట్రః = కఠినులయిన కత్తులనుకోలుగలదియునగు; సుప్తః = నిదురించిన; బోధయితుం = భువివ్రేష్టుడయిన రా

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము.

౪౩౯

స ౩౧

ముండనుసింహము; త్వయా = నీచేత;
బోధయితుం = మేలుకొలుపుటకు; న
యుక్తః = తగినదికాదు.

యౌద్ధాగ్రంబుననుండుటయెకోపం
బున నడుముదాకి యుండువాలంబు
గాగలదియు శూరులగు రాక్షసులను

మృగంబులంజంపునదియు బాణంబులె
నఖాద్యవయవములుగాఁ గలదియుఁగ
అకుఞ్చంబులె కోటలుగాఁగలదియున
గు, నిదురించియున్న రాముండనుసిం
హమును, నీవు మేలుకొలుపఁదగదు.

అని, తాత్పర్యము.

చాపావహారే భుజవేగపంకే

శరోమికమాలే సుమహాహవాఘ్నే

న రామపాతాళముభే తిఘ్నారే

ప్రస్కండితుం రాక్షసరాజ యుక్తమ్. ౪౪

టీక॥ రాక్షసరాజ = రాక్షసులకుఁబ్ర
భుండవైన రావణుడా! చాపావహ
రే = ధనుస్సను మొసలిగలదియు; భు
జవేగపంకే = బాహు వేగమును నడు
సుగలదియు; శరోమికమాలే = బాణ
ములనునలలప జ్జిగలదియు; సుమహా
హవాఘ్నే = మిక్కిలియు గొప్పయుద్ధ
మనుప్రవాహముగలదియు; అతిఘ్నా
రే = మిక్కిలియు భయంకరమునగు; రా
మపాతాళముభే = రాముండను మహాబి

లమ యొక్క నోట; ప్రస్కండితుం = ప
డుటకు; నయుక్తం = తగినదికాదు.

రాక్షసరాజుండవగు రావణుడా!

ధనుస్సను మొసలి గలదియు బాహువే
గంబనునడుసుగలదియు బాణంబులను
తరంగసమూహముగలదియు యుద్ధం
బనుమహాజలప్రవాహముగలదియు మ
హాభయంకరంబునగు రాముండనుమహా
బిలంబునోటంబడుట, మెంతమాత్రము
యుక్తముగాదు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రసీద లంకేశ్వర రాక్షసేంద్ర

లంకాం ప్రసన్నో భవ సాధు గచ్ఛ

త్వం స్వేషు దారేషు రమస్వ నిత్యం

రామ స్సభార్యో రమతాం వనేషు. ౪౫

టీక॥లంకేశ్వర = లంకానాథుండ	యందు; రమతాం=క్రీడించుఁగాక.
వు; రాక్షసేంద్ర = రాక్షసరాజుండవు	లంకానాథుండవు రాక్షస రాజుం
నగురావణుడా! ప్రసీద=ప్రసన్నుండ	డవునగు రావణుడా! అట్లు కావున
వగుము. ప్రసన్నః = కోపమువిడిచిన	నీవుకోపంబువిడువుము; ప్రసన్నుండవ
వాండవు; భవ=అగుము. సాధు = తె	యిలంకకుఁబొమ్ము; అచ్చట నీభార్య
స్సఁగా; లంకాం= లంకనుగూర్చి; గ	లంగూడి నానావిధభోగంబుల ననుభ
చ్ఛ=పొమ్ము. త్వం=నీవు; నిత్యం= ఎ	వింపుము; రాముండుతనభార్యం గూ
ల్లప్పుడును; స్వేషు=నీవారలయిన; దా	డియడవులంక్రీడింపుచుండుఁగాక. అని,
రేషు=భార్యలయందు; రమస్వ= క్రీడిం	మారీచుండు, రావణునితోఁజేప్పెను.
పుము. సభార్యః=భార్యతోఁగూడిన ;	అని, తాత్పర్యము.
రామః=రాముండు; వనేషు=అడవుల	

ఏవ ముక్తో దశగ్రీవో మారీచేన స రావణః

న్యవతత పురీం లంకాం వివేశచ గృహీత తమమ్. ౫౦

టీక॥సః=ఆ; దశగ్రీవః=పదికంఠము	హాశ్రేష్ఠమును; వివేశచ = ప్రకాశిం
లుగల; రావణః=రావణుఁడు. ఏచే	చెను.
ది. గూడి - - - అతఁడూచుటకు; ముక్తో	

న=మనసుచేత; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తః=	ఆరావణుండు. మారీచుండుచెప్పిన
చెప్పఁబడినవాండై; లంకాం = లంకయ	మాటనువిని, మఱిలంకకుఁ బోయి, స
ను; పురీం=పట్టణమునుగూచిక; న్యవ	ర్జితమంబగుతనగృహముం బ్రవేశిం
తత=మఱిలెను. గృహీత తమం=గృ	చెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపి, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే ,

అరణ్యకాండే, ఏకత్రింశస్సర్గాః.

ఇది, సప్తాథము.

ఇది, పరమాథకచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, అరణ్యకాండైకత్రింశసర్గాటిక,

ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౪౪

స ౩౨

(౫౨)

ద్వా త్రింశ సర్గ ప్రారంభః.

తత శ్శూర్పణఖీ దృష్ట్వా సహస్రాణి చతుదశ
హతా న్యేకేన రామేణ రక్షసాం భీమకమణౌమ్. ౧
దూషణంచ ఖరంచైవ హతం త్రిశిరసా సహ
దృష్ట్వా పున మహానాదం ననాద జలదో యథా. ౨

టీక॥ తతః=అంతః; శూర్పణఖీ=	మజల; జలదో యథా = మేఘమువలె;
శూర్పణఖిః ఏకేన= ఒక్కఁడైన; రా	మహానాదం = అధికమయినధ్వనితోఁ
మేణ=రామునిచేత; హతాని=వధింపఁ	గూడునట్లుగా; ననాద=అటచెను.
బడిన; భీమకమణౌమ్= భయంకరము	అంత, శూర్పణఖి, రాముఁడొ
లయినకార్యములుగల; రక్షసాం=రా	క్కఁడె భయంకరపరాక్రమముగల ప
క్షసులయొక్క; సహస్రాణి = వేల	దునాలుగువేలరాక్షసులను దూషణుని
ను; చతుదశ=పదునాల్గుఁగింటిని; దృ	ఖియునిచూచుని వధించుటఁబూచి, మ
ష్ట్వా=చూచి; త్రిశిరసాసహ = త్రిశి	ఱల, మహాధ్వనిగలుగునట్లు, మేఘం
రునితోఁగూడ; హతం = వధింపఁబడి	బవలె, గజింఁచెను.
న; దూషణంచ= దూషణుని; ఖరంచై	అని, తాత్పర్యము.
వ=ఖియుని; దృష్ట్వా= చూచి; పునః=	

సా దృష్ట్వా కమ రామస్య కృత మన్యై స్సుగువరమ్
జగామ పరమోద్విగ్నా లంకాం రావణపాలితామ్. ౩

టీక॥ సా = ఆశూర్పణఖి; అ	కార్యమును; దృష్ట్వా=చూచి; పరమో
న్యైః=ఇతరులచేత; సుగువరం=	ద్విగ్నా = మిక్కిలియభయమునొంది
చేయనలవిగాని; కృతం=చేయఁబడిన;	నదై; రావణపాలితాం = రాక్షసుని
రామస్య=రామునియొక్క; కమ=	చేఁబాలింపఁబడిన; లంకాం=లంకాపు

రిని; జగామ=పొందెను.

అశూర్పణఖ, మఱియెవ్వరికిఁ జేయ
నలవిగానట్టి రాముని కార్యమును జూచి,

మిక్కిలియుభయంబునొంది, రావణ

పాలితంబగులంకకుఁబోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

సా దదశశ విమానాగ్రే రావణం దీప్తతేజసమ్

ఉపోపవిష్టం సచివై మృదుద్భిరివ వాసవమ్. ౪

టీక॥ సా=అశూర్పణఖ ; విమా
నాగ్రే=పుష్పకవిమానాగ్రమునందు ;
సచివైః=మంత్రచేత; ఉపోపవిష్టం=
సమీపమునఁగూచుండఁ బడినవాఁడు
ను; మరుద్భిః=దేవతలచేత ; ఉపోప
విష్టం(అధ్యాహృతము)=సమీపమునఁ
గూచుండఁబడిన; వాసవమివ(స్థితం)=
ఇంద్రునివలెనున్నవాఁడును; దీప్తతేజ
సం=ప్రకాశించుచున్నచుట్టును.

మనగు; రావణం = రావణుని ; దద
శశ=చూచెను.

అశూర్పణఖ, దేవతలతోఁగూడఁ
గూచుండిన దేవేంద్రుండుంబోలె, బు
ష్పకవిమానాగ్రంబునమంత్రులతోఁగూ
డఁగూచుండియున్న వాఁడును మహా
తేజుండునగు రావణునింజూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఆసీనం సూర్య సంకాశం కాంచనే పరమాసనే
రుక్తవేదిగతం ప్రాజ్యం జ్వలంతమివ పావకమ్. ౫

టీక॥ సూర్యసంకాశం= సూర్యు
నితోసమానుఁడును; కాంచనే = బం
గారువికారమయిన; ఆసనే = ఆసన
మునందు; ఆసీనం= కూచుండినవా
డును; రుక్తవేదిగతం = బంగారువేది
నిబొందినదియు; ప్రాజ్యం = అధికమ
యిన నేయి గలదియు ; జ్వలంతం=
మండుచున్నదియునగు; పావకమివ (స్థి

తం)= అగ్నివలెనున్నవాఁడునగు; రా
వణందదశశ (అధ్యాహృతము. ఇట్లు
మందును)=రావణునింజూచెను.

సూర్యసమాన తేజుండును గాంచ
వాసనంబునంగూచుండి, బంగారు
వేదికయందు హెచ్చుగా నేయివేల్పు
టచేజ్వలించుచున్న యగ్నిహోత్రుం
డుంబోలె దేజరిల్లుచున్న వాఁడునగు

రావణుని, శూపకణఖిచూచెను. అని, తాత్పర్యము.

దేవగంధవః ఘాతానా మృషీశాంచ మహాత్మనామ్
అజేయం సమరే శూరం వ్యాత్రానన మివాంతకమ్. ౬

<p>టీక॥ దేవగంధవః ఘాతానాం = దేవతలకును గంధవులకును ఘాత ములకును; మహాత్మనాం = అధికమ యిన ప్రభావముగల ; మృషీశాంచ = ముఖులకును; సమరే = యుద్ధమునం దు; అజేయం = జయింపరానివాఁడు ను; శూరం = యుద్ధమునందు భయము లేనివాఁడును; వ్యాత్రాననం = లెఱవ బడిననోరుగల; అంతకమివ (స్థితం) = యముఁడువలెనున్నవాఁడునగు ; రా</p>	<p>వణం, దదశః = రావణునిఁబూచెను. దేవతలకుఁగాని గంధవులకుఁగా ని ఘాతంబులకుఁగాని మహాత్ములకు ముఖులకుఁగాని, యుద్ధంబున జయిం పవలవిగానివాఁడును శూరుండును నో రుదెఱచుకొని యుండు యముఁడువ లె భయంకరాకారుండునగు రావణు ని, శూపకణఖిచూచెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

దేవాసురవిమదేశు వజ్రాశనికృతవ్రణమ్
ఐరావతవిషాణా గైరుతక్ష్వాప్తకిణవక్షసమ్. ౭

<p>టీక॥ దేవాసురవిమదేశు = దేవా సురయుద్ధములందు ; వజ్రాశనికృతవ్ర ణం = వజ్రాయుధముచేఁ జేయఁబడిన వ్రణములుగలవాఁడును; ఐరావతవిషా ణాగైరి = ఐరావతముయొక్క కొ మ్ముకొనలచేత; ఉతక్ష్వాప్తకిణవక్షసం = గీటుటలచేఁగలిగిన కాయలుగల తొ మ్ముగలవాఁడునగు; రావణందదశః =</p>	<p>రావణునిఁబూచెను. దేవాసుర యుద్ధంబులందు వజ్రా యుధప్రహారంబులచేఁగలిగిన గాయము లతోఁగూడినవాఁడును, ఐరావతముకొ మ్ములతోఁగీటుటచేఁగలిగిన కాయలతో నొప్పువక్షస్థలంబుగలవాఁడునగు రా వణుని, శూపకణఖి, చూచెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

వింశద్భుజం దశగ్రీవం దర్శనీయపరిచ్ఛదమ్
విశాలవక్షసం వీరం రాజలక్షణశోభితమ్. ౮

టీక॥ వింశద్భుజం = ఇరువది చేతులు
గలవాఁడును; దశగ్రీవం = పదికంఠములు
గలవాఁడును ; దశగ్రీవం పరిచ్ఛదం =
సుందరములయిన ఛత్రచామరములు మొ
దలగునవిగలవాఁడును; విశాలవక్షసం =
వెడఁదఱొమ్ముగలవాఁడును; వీరం = ప
రాక్రమశాలియు ; రాజలక్షణ శోభి
తం = రాజచిహ్నములచేఁ బ్రకాశించు
చున్నవాఁడునగు; రావణం, దదశే =

రావణుఁడబూచెను.
ఇరువది చేతులును పదికంఠములును గల
వాఁడును సుందరములయిన ఛత్రచామ
రాదులతో నొప్పుచున్నవాఁడును విశా
లంబగుఱొమ్ముగలవాఁడును వీరుండును
రాజచిహ్నశోభితుండునగు రావణుని,
శూపకాని, చూచెను.
అని, తాత్పర్యము.

స్నిగ్ధవైడూర్య సంకాశం తప్తకాంచనకుండలమ్
సుధుజం శుక్లదశనం మహాస్యం పర్వతోపమమ్. ౯

టీక॥ స్నిగ్ధవైడూర్య సంకాశం = సుం
దరములయినవైడూర్యమణులచేఁ బ్ర
కాశించుచున్నవాఁడును ; తప్తకాంచ
నకుండలం = కాంచబడిన బంగారుపొ
గులుగలవాఁడును; సుధుజం = మంచి
బాహువులుగలవాఁడును ; శుక్లదశ
నం = తెల్ల నిదంతములుగలవాఁడును; మ
హాస్యం = పెద్దనోరుగలవాఁడును; పర్వ
తోపమం = కొండతోఁబోలి-గలవాఁడు
నగు; రావణం దదశే = రావణుని

చూచెను.
అభరణస్థగితంబులగు సుందరంబుల
యినవైడూర్యమణులచేఁ బ్రకాశించు
చున్నవాఁడును దప్తకాంచనమయంబు
లగుకుండలంబులు దాల్చినవాఁడును దీ
ఘముగాగుండ్రముగానుండుధుజము
లుకలవాఁడును తెల్లనిదంతములు గల
వాఁడును పెద్దనోరువాఁడును బవనా
కారుండునగు, రావణుని, శూపకాని
చూచెను. అని, తాత్పర్యము.

విష్ణుచక్రనిపాలైశ్వ శతశో దేవసంయుగే

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౪౪౫

స ౩౨

అన్వైశ్చస్త్ర ప్రహరైశ్చ మహాయుధేష తాడితమ్. ౧౦

<p>టీక దేవసంయుగే = దేవతలయుద్ధమునందు; శతశః = నూలునూలులు; విష్ణుచక్రనిపాతైశ్చ = విష్ణుదేవుచక్రముయొక్కవేటులచేతను; మహాయుధేష = మహాయుద్ధములందు; అన్వైశ్చ = ఇతరములయిన; శస్త్రప్రహరైః = ఆయుధములదెబ్బలచేతను; తాడితం = కొట్టబడినవాడగు; రావణదదశః = రావణునింజూచెను.</p>	<p>దేవతలతోయుద్ధమునందు, దెక్కునూలులవిష్ణుదేవునిచక్రముచేతను, ఇతరములయినమహాయుద్ధములందునానావిధములయిన దివ్యయుధములచేతను గొట్టబడియువానినిన్నింటినినూకుసేయని మహాబలుండగు రావణుని, శూర్పణఖ, చూచెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఆహతాంగం సమస్తైశ్చ దేవప్రహరణేస్తథా
అక్షోభ్యాణాం సముద్రాణాం క్షోభణం క్షీప్రకారిణమ్. ౧౧

<p>టీక తథా = అట్లు; సమస్తైః = సమస్తములయిన; దేవప్రహరణైశ్చ = దేవతలయాయుధములచేతను; ఆహతాంగం = కొట్టబడినయవయవములు గలవాడును; అక్షోభ్యాణాం = కలఁతపెట్టరాని; సముద్రాణాం = సముద్రములయొక్క; క్షోభణం = కలఁతపెట్టువాడును; క్షీప్రకారిణం = శీఘ్రముగాఁ జేయువాడునగు; రావణం, దదశః = రా</p>	<p>వణునింజూచెను. అట్లు, దేవతల సమస్తాయుధములచేతనుదెక్కునూలులప్రహరింపఁబడినదేహముగలవాడును అక్షోభ్యములగుసముద్రములకునుక్షోభంబుగలిగించువాడును, ఏకార్యమునని యతివేగంబునంజేయువాడునగు, రావణుని, శూర్పణఖ, చూచెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

క్షేప్తారం పర్వతేంద్రాణాం సురాణాం చ ప్రమదకనమ్
ఉచ్ఛేత్తారం చ ధమాణాం పరదారాభిమర్శనమ్. ౧౨

టీక|| పర్వతేంద్రాణాం = పర్వతశ్రేష్ఠములయొక్క; క్షేప్తారం = ఎగురవ

యువాఁడును; సురాణాం = దేవలయై	రావణునిజూచెను.
కూ; ప్రమదకనంచ = మడించువాఁడు	మహాపర్వతంబుల నెగుర వేయువాఁ
ను; ధర్మాణాం = ధర్మముల యై	డును దేవతలచుడించువాఁడును ధర్మ
కూ; ఉచ్చేత్తారంచ = చేదించువాఁడు	ములనశింపఁ జేయువాఁడును బర (స్త్రీ)
ను; సరదా రాభిమతకనంచ = పరస్త్రీలఁ	గామియునగు రావణుని, శూపకణఖ
జెలుపువాఁడునగు; రావణం, దదశక =	చూచెను. అని, తాత్పర్యము.

సవదివ్యాస్త్రయోక్తారం యజ్ఞవిఘ్నకరం సదా

టీక॥ సవదివ్యాస్త్రయోక్తారం =	సమస్తదివ్యాస్త్రంబులనుం బ్రయో
సమస్తములయినదివ్యాస్త్రములను బ్ర	గింపఁ దెలిసినవాఁడును ఎల్లప్పుడును యా
యోగించువాఁడును; సదా = ఎల్లప్పు	గంబులకు విఘ్నంబు సేయువాఁడునగు
డును; యజ్ఞవిఘ్నకరం = యాగము	రావణుని, శూపకణఖచూచెను.
లకు విఘ్నము సేయువాఁడునగు; రావ	అని, తాత్పర్యము.
ణం, దదశక = రావణునిజూచెను.	

పురీం భోగవతీం ప్రాప్య పరాజిత్వచ వాసుకిమ్. ౧౩
తక్షకస్య ప్రియాం భార్యాం పరాజిత్వ జహర యః

టీక॥ యః = ఎవ్వఁడు; భోగవ	తము) = ఆ; రావణం = రావణుని; దద
తీం = భోగవతియను; పురీం = పట్టణ	శక = చూచెను.
మును; ప్రాప్య = పొంది; వాసుకిం = వా	ఎవ్వఁడు, భోగవతియను సపకరా
సుకిని; పరాజిత్వచ = జయించియు;	జనగరమునకుఁ బోయి వాసుకిని జయిం
పరాజిత్వ = బలాతక్రరించి; తక్షక	చి, బలాతక్రరంబునఁ దక్షకుని ప్రియ
స్య = తక్షకునియొక్క; ప్రియాం = ప్రి	భార్యనపహరించెనో, అట్టి రావణుని,
యయగు; భార్యాం = భార్యను; జహ	శూపకణఖ, చూచెను.
ర = అపహరించెనో. తం (అధ్యాహ్న)	అని, తాత్పర్యము.

కైలాసపర్వతం గత్వా విజిత్య నరవాహనమ్. ౧౪
విమానం పుష్పకం తస్య కామగం వై జహర యః

టీక॥ యః = ఎవ్వఁడు; కైలాసపర్వతం = కైలాసపర్వతమున గూర్చి; గత్వా = పోయి; నరవాహనం = కుబేరుని; విజిత్య = జయించి; తస్య = ఆ కుబేరుని యొక్క; కామగం = ఇచ్చచొప్పున బోవునట్టి; (“వై” అనునది పాదపూరితాథాము.) పుష్పకం = పుష్పకమును; విమానం = విమానమును; జహర

ర = హరించెనో; తం రావణందదర్శ = ఆ రావణునిఁబూచెను.

ఎవ్వఁడు కైలాస పర్వతంబునకుఁ బోయి కుబేరుని జయించి, కామగమనంబగు నతఁడు పుష్పక విమానంబున పహరించెనో, అట్టి మహాబలురావణుని, శూపకణఖి, చూచెను. అని, తాత్పర్యము.

వనం చైత్రరథం దివ్యం సశినీం నందనం వనమ్. ౧౫
వినాశయతి యః క్రోధా ద్దేవోద్యానాని పీర్యవాక్

టీక॥ పీర్యవాక్ = అధికమయిన పరాక్రమముగల; యః = ఎవ్వఁడు; క్రోధాత్ = కోపమువలన; దివ్యం = శ్రేష్ఠమయిన; చైత్రరథం = చైత్రరథమును; వనం = కుబేరుని వనమును; సశినీం = కుబేరుని పుష్కరిణిని; నందనం = నందనమును; వనం = ఇంద్రుని వనమును; దేవోద్యానాని = దేవతల యుద్యానవనంబులను; వినాశయతి = నశింపఁజేయుచుం

డెనో; తం, రావణం, దదశక = అట్టి రావణునిఁబూచెను.

ఎవ్వఁడు, కుబేరుని చైత్రరథవనంబును అతని పుష్కరిణిని, ఇంద్రుని నందనవనంబును, మఱియు సితరదేవతల యుద్యానవనంబులను, గోపంబున, నాశంబునొందించెనో, అట్టి మహాపరాక్రమశాలిని రావణుని, శూపకణఖి చూచెను. అని, తాత్పర్యము.

చంద్రసూర్య మహాభాగా వృత్తిషంతౌ పరంతపౌ. ౧౬
నివారయతి బాహుభ్యాం య శ్చైలశిఖరోపమః

టీక॥ శైలశిఖరౌ పమః = పర్వతశిఖ
రముతోఁబోలికలఁగఁగి = ఎవ్వఁడు;
మహాభాగౌ = పూజ్యమయిన యదృష్ట
ముగలవారలును; పరంతపౌ = శత్రువు
లనుదప్పించఁజేయువారలునగు; ఉత్తిష్ఠ
తౌ = ఉదయించుచున్న ; చంద్రసూ
ర్యౌ = చంద్ర సూర్యులను ; బాహు
భ్యాం = చేతులచేత; వారయతి = అడ్డు

దశవక్ష సహస్రాణి తపస్తప్త్యా మహావనే. ౧౭

పురా స్వయం భువే ధీర శ్చిరాం స్యుపజహర యః

టీక॥ ధీరః = ధైర్యశాలియగు; యః =
 ఎవ్వఁడు; పురా = మున్ను; మహావనే =
 మహారణ్యమునందు ; వషణసహస్రా
 ణి = సంవత్సరములయొక్క వేలు; దశ =
 పది; తపః = తపస్సును; తప్తా = చేసి;
 స్వయంభువే = బ్రహ్మదేవునికొఱకు; శి
 రాంసి = తలలను; ఉపబహర = పూజా
 సాధనములుగాఁ జేసెనో; తం, రావ

దేవ దానవ సంధర్మపిశాచపతగోరక్షైః. ౧౮

అభయం యస్య సంగ్రామే మృత్యుతో మానుషా దృతే

టీక॥ యస్య=ఎవ్వనికి; మానుషా దృశే=మనుష్యునివిడిచి ; దేవదానవ గంధర్వాపిశాచపతంగోరగైః = దేవ తలచేతను దానవులచేతను చిశాచముల

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౪౪

స ౩౨

ఆరావణునిజూచెను.

ఎవ్వనికి,మనుష్యుడొక్కఁడుదక్కఁ,
దక్కిన దేవదానవ గంధర్వపిశాచప
తగోర గాదులవలనయ్యుద్ధంబున మరణ

భయములేదో , ఆరావణుని , శూ
పకాగఖ చూచెను.
అని,తాత్పర్యము.

మంత్రై రభిష్టుతం పుణ్య మధ్వరేషు ద్విజాతిభిః. ౧౯
హవిధానైషు య సోమ ముపహంతి మహాబలిః

టీక॥ మహాబలిః = అధికమయిన
బలముగల;యః= ఎవ్వఁడు; అధ్వరే
షు = యాగములయందు ; ద్విజాతి
భిః=బ్రాహ్మణులచేత;మంత్రైః= మం
త్రములచేత; అభిష్టుతం = స్తుతింపఁ
బడినదియు;పుణ్యం=పవిత్రమునగు;హ
విధానైషు= యాగశాలలయందలి;
సోమం=సోమమును;ఉపహంతి = న

శింపఁజేయుచున్నాడో;తం , రావ
ణం,దదశక=ఆరావణునిజూచెను.
ఏమహాబలశాలి , యాగములందు
బ్రాహ్మణులచే మంత్రంబుల నభిష్టుతం
బును బవిత్రంబునగు యాగశాలలయం
దలిసోమమునునశింపఁజేయునో , ఆ
రావణుని,శూపకాగఖ,చూచెను.
అని,తాత్పర్యము.

ప్రాప్తయజ్ఞహరం క్రూరం బ్రహ్మఘ్నం దుష్టచారిణమ్. ౨౦
కర్కశం నిరసుక్రోశం ప్రజానా మహితే రతమ్

టీక॥ ప్రాప్తయజ్ఞహరం= దక్షి
ణాకాలమును బొందిన యాగములను
హరించువాఁడును;క్రూరం = కఠినుం
డును;బ్రహ్మఘ్నం = బ్రాహ్మణులవధిం
చువాఁడును;దుష్టచారిణం = దుష్టకా
ర్యములఁజేయువాఁడును ; కర్కశం=
దక్షిణ్యములేనివాఁడును ; నిరసుక్రో

శం=దయలేనివాఁడును; ప్రజానాం=
ప్రజలయొక్క;అహితే = కీడునందు;
రతం=ఆసక్తుండునగు ; రావణం,దద
శక=రావణునిజూచెను.
యాగములంతయుముగిసి దక్షిణి
చ్చకాలంబునవానింజేలుచువాఁడును ,
గ్రూరుండును బ్రహ్మహత్యలు గావిం

చినవాఁడును దుమాఁగుఁడును ని	వణుని, శూపణఖచూచెను.
దాఁక్షిణ్యండును దయలేనివాఁడును	అని, తాత్పర్యము.
బ్రజలకుఁ గీడుసేయువాఁడునగు రా	

రావణం సవఁభూతానాం సవఁలోకభయావహమ్. ౨౧
రాక్షసీ భ్రాతరం శూరం సా దదశఁ మహాబలమ్

టీక॥ సవఁభూతానాం = సమ	రావణుని; సా = ఆ; రాక్షసీ = శూపణ
స్తభూతములయొక్క; రావణం = ఏ	ఖ; దదశఁ = చూచెను.
ద్వీంచువాఁడును ; సవఁలోకభయా	సమస్త భూతంబుల నేడ్చించువాఁ
వహం = సమస్తలోకంబులకును భయ	డును సమస్తలోకంబులకును భయంబు
ముగలిగించువాఁడును; శూరం = యు	గలిగించువాఁడును శూరుండును మహా
ద్ధంబునందుభయములేనివాఁడును ; మ	బలశాలియునగు తనసోదరుఁడైన రా
హాబలం = అధికమయినబలముగలవాఁ	వణుని, శూపణఖచూచెను.
డునగు; భ్రాతరం = తోఁబుట్టువయిన	అని, తాత్పర్యము.

తం దివ్యవస్త్రాభరణం దివ్యమాల్యోపశోభితమ్. ౨౨
ఆసనే సూపవిష్టంచ కాలకాల మివోద్యతమ్
రాక్షసేంద్రం మహాభాగం పౌలస్త్యకులనందనమ్. ౨౩
రావణం శత్రుహంతారం మంత్రిభిః పరివారితమ్
అభిగమ్యా బ్రవీ ద్వాక్యం రాక్షసీ భయవిహ్వలా. ౨౪

టీక॥ దివ్యవస్త్రాభరణం = శ్రేష్ఠ	క్కఁగాఁగూచుకొండియున్నవాఁడును;
ములయినవస్త్రములును ఆభరణములు	ఉద్యతం = ఉద్యక్తుండయిన ; కాలకా
నుగలవాఁడును ; దివ్యమాల్యోపశోభి	లమివ (స్థితం) = మృత్యువునకునుమృ
తం = శ్రేష్ఠములయిన పుష్పమాలికల	త్యువువలెనున్నవాఁడును ; రాక్షసేం
నేఁబ్రకాశించువాఁడును; ఆసనే = సిం	ద్రం = రాక్షసులకుఁబ్రభువును ; మహా
హాసంమునందు; సూపవిష్టంచ = చ	భాగం = పూజ్యమయిన యదృష్టము

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౪౫౧

స ౩౨

గలవాఁడును; పౌలస్త్యకులనందనం= పులస్త్యునకుఁబుట్టినవంశమును సంతోషింపఁజేయువాఁడును ; శత్రుహంతారం= శత్రువులవధించువాఁడును; మంత్రభిః=మంత్రులచేత ; పరివారితం= పరివేష్టింపఁబడినవాఁడునగు ; తం= ఆ; రావణం= రావణుని; అభిగమ్య= పొంది; రాక్షసీ = శూపకణఖ; భయవిహ్వలా= భయముచే నవయవముల స్వాధీనతదప్పినదై; వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

దివ్య వస్త్రాభరణంబులు దాల్చిన వాఁడునుదివ్యపుష్పమాలికలతో నొప్పు

చున్నవాఁడునుసింహాసనంబునంజక్కఁగాఁగూచుకొండియున్నవాఁడును లోకసంహారోద్యోక్తుండగు మృత్యుమృత్యువుంబోలెభయంకరాకారుండైయున్నవాఁడును మహాభాగుండునుబౌలస్త్యవంశమునకు సంతోషముగలిగించువాఁడునుశత్రువులవధించువాఁడునుమంత్రులచేఁబరివేష్టింపఁ బడియున్నవాఁడునగు రాక్షసరాజుఁడయినరావణునియొద్దకుఁబోయి, శూపకణఖ, భయవిహ్వలయై, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము,

త మబ్రవీ ద్దీప్తవిశాలలోచనం

ప్రదశ్శయిత్యా భయమోహ మూర్ఛితా

సుదారుణం వాక్య మభీతచారిణీ

మహాత్మనా శూపకణఖా విరూపితా. ౨౫

టీక॥ మహాత్మనా=అధికమయినప్రభావముగలలక్ష్మణుని చేత ; విరూపితా=విరూపగాఁజేయఁబడిన ; అభీతచారిణీ=నిభకయముగాఁ దిరుగునట్టి; శూపకణఖా=శూపకణఖ; ప్రదశ్శయిత్యా(ప్రదశ్శయ)= చూపి; దీప్తవిశాలలోచనా=ప్రకాశించుచున్న విశాలములయినకన్నులుగల; తం= ఆ రావ

ణునిగూచిక; సుదారుణం = మిక్కిలియుభయంకరమయిన; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

మహాత్ముండగులక్ష్మణునిచేవిరూపితయయిన నిభకయముగా సర్వలోకములందిరుగుచుండునట్టిశూపకణఖ విశాలంబులయి వెలుంగుచుండునట్టి కన్నులుగలయా రావణుం జూచి, మహాభ

యంకరంబుగానీమాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే, ద్వాత్రింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండద్వాత్రింశస్సర్గటిక,
ముగిసినది.

—o—

శ్లో

త్రయస్త్రింశస్సర్గప్రారంభః.

తతశ్శూపణఖాదీనా రావణం లోకరావణమ్
అమాత్యమధ్యే సంక్రుద్ధా పరుషం వాక్య మబ్రవీత్. ౧

టీక తతః=అంత;దీనా=దుఃఖిత	వాక్యం=మాటను;అబ్రవీత్=చెప్పెను.
యగు;శూపణఖా=శూపణఖ;సం	అంత,విరూపితయగుటంజేసిదుఃఖ
క్రుద్ధా=కోపించినదై;అమాత్యమ	తయగు శూర్పణఖ, మంత్రిమధ్యంబున
ధ్యే=మంత్రిులనడుమ;లోకరావణం=	లోకంబుల నేడ్చించునట్టి రావణుంజూ
లోకముల నేడ్చించునట్టి;రావణం=రా	చి, పరమకుపితయయి, పరుషవాక్యంబు
వణునిగూచి;పరుషం=కఠినమయిన;	న, నిట్లుచి, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రమత్తః కామభోగేషు స్వైరవృత్తో నిరంకుశః
సముత్పన్నం భయం ఘోరం బోధవ్యం నావబుధ్యసే. ౨

టీక||త్వం(అధ్యాహృతము)=నీవు;డవై;కామభోగేషు=మత్తభోగ
ప్రమత్తః=మిక్కిలియు మదించినవాఁ ములయందు; స్వైరవృత్తః=యథే

చ్ఛాచారముగలవాడవై; నిరంకుశః= ఎదురులేనివాడవై; సముత్పన్నం=పుట్టిన; బోధవ్యం=ఎఱుంగఁబడవలసిన; ఘోరం=భయంకరమయిన; భయం=భయమును; రావబుధ్యనే=తెలియక న్నావు.

నీవునుదించి, ఎదురులేక యడ

చ్ఛంబుగామన్తథ భోగంబులంబడియున్నావు; ఇష్టమమహాభయంబు నీకువచ్చినది; ముఖ్యంబుగానీచేతనే చారులవలనఁ దెలిసికొనవలసినదయ్యు, నుదోన్మత్తుండవగుటచేఁ దెలిసికొనకున్నావు. అని, తాత్పర్యము.

సక్తం గ్రామ్యేషు భోగేషు కామవృత్తం మహీపతిమ్
లబ్ధం న బహుమన్యంతే శ్మశానాగ్ని మివ ప్రజాః. ౩

టీక||ప్రజాః=జనులు; గ్రామ్యేషు=నీచములయిన; భోగేషు=భోగములయందు; సక్తం=తగిలినవాఁడును; కామవృత్తం=యథేచ్ఛముగాఁ నాచరించువాఁడును; లబ్ధం=అసగొన్న పొందునగు; మహీపతిం=రాజును; శ్మశానాగ్నిమివ=శ్మశానము నఁదలి యగ్ని

మివలె;నబహుమన్యంతే=గౌరవింపరు. ప్రజలు, ఎల్లప్పుడును గ్రామ్య భోగంబులంబెతగిలియుండువాఁడును స్వేచ్ఛగానాచరించువాఁడును లబ్ధుండునగురాజును, శ్మశానాగ్నిమివలె జూతురు; ఎంతమాత్రముగౌరవింపరు. అని, తాత్పర్యము.

స్వయం కార్యాణి యః కాలే నానుతివృత్తి పాథివః
సతు వై సహరాజ్యేన తైశ్చ కార్యై ర్వినిశ్చతి. ౪

టీక||యః=ఏ; పాథివః=రాజు; కాలే=కాలమునందు; కార్యాణి=కార్యములను; స్వయం=తానె; నానుతివృత్తి=చేయఁడో; సతు=ఆరాజుమాత్రము ("వై"అనునది పాదపూరణ భామ;); తైః=ఆ;కార్యైశ్చ=కా

ర్యములతోను; రాజ్యేనసహ=రాజ్యముతోనుంగూడ;వినిశ్చతి=నశించును. ఏరాజు, యుక్తకాలంబునఁదనకార్యంబులఁదానేచేసికొనఁడో, అతనికార్యంబులు చెడుటయెగాక, అతండు, రాజ్యంబు బోగొట్టుకొని తానును

నశించును. అని, తాత్పర్యము.

అయు క్తచారం దుదేశశ్చ మస్వాధీనం నరాధిపమ్

వజ్రయంతి నరా గూరా న్నదీపంక మివ ద్విపాః. ౫

టీక॥ నరాః = మనుష్యులు; అయు క్త
చారం = ఏపక్షముపలుడని చారులుగల
వాఁడును; దుదేశశ్చ = చూడఁగూడని
వాఁడును; అస్వాధీనం = తనయధీనతలో
లేనివాఁడును, స్త్రీలలోలుండుననుట, అ
గు; నరాధిపం = రాజును; ద్విపాః = ఏ
నుంగులు; నదీపంకమివ = ఏటియడుసు
నువలె; దూరాల్ = దూరంబున; వజ్ర
యంతి = విడుతురు.

ఏనుంగులు, ఏటియడుసులోనికిఁబో
యిననందుఁడగులుకొందుమనిదానిసూ
రంబువదలునట్లు, జనులు, చారులులేని
వాఁడును అయ్యైకాలంబులదేశశ్చనంబొ
సఁగనివాఁడును స్త్రీపరతంత్రుండునగు
రాజును, అతనితోఁజేరినదామునుజెడు
చురని, దూరంబునఁబరిత్యజింతురు.

అని, తాత్పర్యము.

యే నరక్షంతి విషయ మస్వాధీనా నరాధిపాః

తే న వృద్ధ్యా ప్రకాశంతే గిరయ స్సాగరే యథా. ౬

టీక॥ యే = ఏ; అస్వాధీనాః = స్త్రీ
పరతంత్రులగు; నరాధిపాః = రాజులు;
విషయం = దేశమును; నరక్షంతి = రక్షింప
రొ; తే = వారలు; సాగరే = సముద్రము
నందు; గిరయోయథా = పర్వతములు
వలె; వృద్ధ్యా = వృద్ధిచేత; నప్రకాశం

తే = ప్రకాశింపరు.

సముద్రంబునందుమునింగిన పర్వత
ములుప్రకాశింపనట్లు, స్త్రీపరతంత్రుల
యిదేశమును జక్కఁగారక్షింపని రా
జులు, వృద్ధి నొందిప్రకాశింపరు.

అని, తాత్పర్యము.

అత్తవద్భి ర్విగృహ్య త్వం దేవగంధర్వదానచైః

అయు క్తచార శ్చపలః కథం రాజా భవిష్యసి. ౭

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౪౫

స ౩౩

టీక॥ త్వం=నీవు; అత్స వర్చిః= బల
వంతులగు; దేవగంధర్వదానవైః= దే
వతలతోను గంధర్వలతోను దానవుల
తోను; విగృహ్య=విరోధము చేసి; అయ
క్తచారిః=వీక్షణుపబడినచారులుగల
వాడవై; చపలః=చంచలుండవై ; క
థం=ఎట్లు; రాజా=రాజుగా ; భవిష్య

సి=ఉండగలవు?
నీవు, బలవంతులగుదేవగంధర్వదానవు
లతోవిరోధముచేసికొని, యిట్లు, చారు
లనేపక్షముకొనకవిషయ లోలుండవై
యున్నయెడ, నెట్లుదొరతనముదక్కిం
చుకొనగలవు? అని, తాత్పర్యము.

త్వంతు బాలస్వభావశ్చ బుద్ధిహీనశ్చ రాక్షస
జ్ఞాతవ్యంతు నజానీషే కథం రాజా భవిష్యసి. ౮

టీక॥ రాక్షస = రావణుడా ! లవు?
త్వంతు=నీవో; బాలస్వభావశ్చ = పి
న్నవానిస్వభావమువంటి స్వభావముగ
లవాడవును; బుద్ధిహీనశ్చ = బుద్ధిచే
విడువబడినవాడవును. జ్ఞాతవ్యంతు=
లెలియబడవలసినదానినే ; నజానీ
షే=ఎఱుంగవు. కథం = ఎట్లు; రా
జా=రాజుగా; భవిష్యసి = ఉండగ

లవు?
రావణుడా ! నీవు, బాలునివం
టివాడవు; బుద్ధిహీనుండవు ; దేనిము
ఖ్యముగాఁ దెలిసికొనవలెనో , దా
నింగూడఁ దెలిసికొనకున్నావు; నీవెట్లు
దొరతనముసేయగలవు?
అని, తాత్పర్యము.

యేషాం చార శ్చ కోశ శ్చ నయ శ్చ జయతాం వర
అస్వాధీనా నరేంద్రాణాం ప్రాకృతై స్తే జనై స్సమాః. ౯

టీక॥ జయతాం = జయించువార
లలోపల; వర = శ్రేష్ఠుడవగు రావ
ణుడా! యేషాం=ఏ; నరేంద్రాణాం=
రాజులకు; చారశ్చ= వేగులవాడును;
కోశశ్చ=బొక్కసమును ; నయశ్చ=
నీతియును; అస్వాధీనాః = స్వాధీనము
లుకావో; తే = ఆరాజులు; ప్రాకృ
తైః=మూఢులగు; జనైః = జనులతో;

శ్రీమదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స 33

సమాః = సమానులు.

జయించువారలలో శ్రేష్ఠుడవగు
రావణుడా ! ఏ రాజులుచారులనుబొ
క్కసముననీతిని ఏకాఘచుకొనకుండు

రో , వారలు , సాధారణ మూ
ఢజనులవంటివారలే.
అని, తాత్పర్యము.

యస్తా తృశ్యంతి దూరస్థాన్ సర్వా సర్థా న్నరాధిపాః
చారేణ తస్తా దుచ్యంతే రాజానో దీక్షుచక్షుషః. ౧౦

టీక॥ యస్తాత్ = ఏకారణమువల
న; నరాధిపాః = రాజులు; చారేణ =
వేగులవానిచేత; దూరస్థాన్ = దూరం
బుననుండునట్టి; సర్వాన్ = సమస్తము
లయిన; అర్థాన్ = సమాచారముల
ను; తృశ్యంతి = చూచుచున్నారో; త
స్తాత్ = అందువలన; రాజానః = రా
జులు; దీక్షుచక్షుషః = దీక్షుముల

యినకన్నులుగలవారలుగా ; ఉచ్యం
తే = చెప్పబడుచున్నారు.
రాజులు, చారులవలన, బహుదూ
రంబున జరిగినసమాచారంబుల నన్నిం
టినించెలిసికొందురు కావున , వార
లకుదీక్షునేత్రులనుపేరువచ్చినది.
అని, తాత్పర్యము.

అయు క్తచారం మన్యే త్వాం ప్రాకృతై స్సచివై వృతమ్
స్వజనంతు జనస్థానం హతం యో నావబుద్ధ్యసే. ౧౧

టీక॥ మః(త్వం) = వనీవు; హతం =
వధింపబడిన; జనస్థానం = జనస్థాన
ముననున్న; స్వజనంతు = బంధుజనమునే;
నావబుద్ధ్యసే = ఎఱుంగకున్నావో ;
తం(అధ్యాహృతమ్) = అట్టి; త్వాం =
నిన్ను; అయు క్తచారం = ఏర్పటుపఁబ
డనిచారులుగలవానిఁ గాను; ప్రాకృ
తైః = మూఢులయిన; సచివైః = మం

త్రులచే; వృతం = చుట్టబడినవానిఁగా
ను; మన్యే = తలంచెదను.
నీవు, జనస్థానంబునబంధుజనులందఱు
హతులయిన సంగతిసింగూడ చెలిసికొ
నకున్నావు, కావున, నీవు చారులనే
యుండుకొనలేదనియు నీమంత్రులంద
ఱు మూఢునియుం దలంచెదను.
అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము: ౪౫

స 33

చతుర్దశ సహస్రాణి రక్షసాం క్రూరకమణామ్
హతా న్యేకేన రామేణ ఖరశ్చ సహదూషణి: ౧౨

<p>టీక॥ ఏకేన = ఒక్కఁడైన; రామేణ = రామునిచేత; క్రూరకమణాం = క్రూరములయినకార్యములుగల; రక్షసాం = రాక్షసులయొక్క; సహస్రాణి = వేలు; చతుర్దశ = పదునాలుగు; హతాని = చంపబడినవి. సహదూషణి = దూషణునితోఁగూడిన; ఖరశ్చ =</p>	<p>ఖరుఁడును; హతః(అధ్యాహృతము) = చంపబడినాఁడు. రాముండుొక్కఁడు, భయంకరపరాక్రములగు పదునాలుగువేల రాక్షసులను ఖరునిదూషణునింగూడ, వధించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఋషీణా మభయం దత్తం కృతక్షేమాశ్చ దండకాః
ధర్షితంచ జనస్థానం రామేణా క్లిష్టకమణా: ౧౩

<p>టీక॥ అక్లిష్టకమణా = దుఃఖకరముకానికార్యముగల; రామేణ = రామునిచేత; ఋషీణాం = ఋషులకు; అభయం = భయములేమి; దత్తం = ఇయ్యఁబడినది. దండకాశ్చ = దండకములు; కృతక్షేమాః = చేయఁబడినక్షేమముగలవి. జనస్థానంచ = జనస్థానము</p>	<p>ను; ధర్షితం = ధర్షింపఁబడినది. అక్లిష్టకమణాండగు రాముండు, ఋషులకభయంబొసంగి, జనస్థానంబునందలిరాక్షసులనందఱు వధించి, దండకారణ్యంబుననేవిధమయిన బాధయు లేకుండునట్లుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

త్వంతు లబ్ధః ప్రమత్తశ్చ పరాధీనశ్చ రావణ
విషయేస్వే సముత్పన్నం భయం యో నావబుధ్యసే: ౧౪

<p>టీక॥ రావణ = రావణుఁడా ! యః (త్వం) = ఏనీవు; స్వే = తనదైన; విషయే = దేశమునందు; సముత్పన్నం = ప్ర</p>	<p>ట్టిన; భయం = భయమును; నావబుధ్యసే = ఎఱుంగకున్నావో; సః (అధ్యాహృతము) = అట్టి; త్వంతు = నీవుమాత్ర</p>
--	---

ము; లుబ్ధః = కృషణుండవు; ప్రమత్తశ్చ = ఏమటియుండువాడవును ; పరాధీనశ్చ = ఇతరలయినస్త్రీల యధీనుండవును.

రావణుడా! నీవు, నీ దేశంబునందు

మహాభయంబుగలిగియుండుటను దెలిసికొనఁజాలకున్నావే; కావున, నీవుకృపణుండవు; జాగ్రత్తలేనవాడవు ; స్త్రీలోలుండవు. అని, తాత్పర్యము.

తీక్ష్ణ మల్పప్రదాతారం ప్రమత్తం గవికతం శతమ్

వ్యసనే సవకభూతాని నాభిధావంతి పాథివమ్. ౧౫

టీక॥ తీక్ష్ణం = క్రూరుండును; అల్పప్రదాతారం = కొంచెమిచ్చువాఁడును; ప్రమత్తం = ఏమటియున్నవాఁడును; గర్వితం = గర్వించినవాఁడును; శతం = రహస్యముగానప్రియముచేయువాఁడునగు; పాథివం = రాజును; వ్యసనే = కష్టమునందు; సర్వభూతాని = సమస్తజనులును; నాభిధావంతి = ఎదుర్కొని పరు

గెత్తురు.

క్రూరుండును ఎంతకార్యముచేసిననుగొంచెముగానిచ్చు వాఁడును ప్రమత్తుండునుగర్వితుండును బైకి మంచివాఁడుగానుండి రహస్యముగా నప్రియముగావింపువాఁడునగు రాజునకు , అపదవచ్చినప్పుడు, జనులెవ్వరును , అతనిరక్షింపరారు. అని, తాత్పర్యము.

అతిమానిన మగ్రాహ్య మాత్మసంభావితం సరమ్

క్రోధినం వ్యసనే హంతి స్వజనోపి మహీపతిమ్. ౧౬

టీక॥ అతిమానినం = అధికమయిన యహంకారముగలవాఁడును ; అగ్రాహ్యం = గ్రహింపరానివాఁడును; ఆత్మసంభావితం = తనచేతనేగౌరవింపఁబడువాఁడును; క్రోధినం = అధికమయిన కోపముగలవాఁడునగు; సరం = మను

ష్యుడైన; మహీపతిం = రాజును; వ్యసనే = కష్టమునందు; స్వజనోపి = తనజనముగూడ; హంతి = వధించును.

మిక్కిలియైనహంకారముగలవాఁడును సత్పురుషులకగ్రాహ్యుండును దన్నుఁదానెపొగడుకొనువాఁడును అకా

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౪౫

స ౩౩

లంబునందుమిక్కిలయుఁగోపపడువాఁ | స్వజనులునుఅతనివధింతురు.
దునగురాజునకు, ఆపదవచ్చినప్పుడు, | అని,తాత్పర్యము.

నానుతిష్ఠతి కార్యాణి భయేషు సచిభేతివ

శీప్రం రాజ్యా చ్యుతో దీన స్తుజ్జే స్తుభ్యో భవిష్యతి. ౧౭

టీక॥యః(అధ్యాత్మము) = ఏ భవిష్యతి=కాఁగలఁడు.
రాజు;కార్యాణి=పనులను; నానుతిష్ఠ | ఏరాజు,కార్యంబుల నయ్యెకాలం
తి=చేయఁడో;భయేషు= భయములం బులందుసరి గాఁజేయక,భయములు వ
దు;సచిభేతివ=భయపడఁడో; సః (అ చ్చునప్పుడు, జాగ్రత్త నొందకుండు
ధ్యాత్మము)=ఆ రాజు;రాజ్యాత్= నో;అతందు,శీఘ్రంబున రాజ్య భ్రష్టుం
రాజ్యముననుండి; చ్యుతః=భ్రష్టుడై; డై,గర్వంబుడిగి,తృణంబువంటివాఁడగు
దీనః=గర్వంబుడిగినవాఁడై;శ్చజ్జే= గ ను.అని,తాత్పర్యము.
ద్విపోచలతో;తుల్యః = సమానుఁడు;

శుష్కైః కాష్ఠైర్భవే తాగ్ధ్యం లోష్ఠైరపిచ పాంసుభిః
సతుస్థానా త్పరిభ్రష్టైః కార్యం స్యా ద్వసుధాధిపైః. ౧౮

టీక॥శుష్కైః=ఎండిన; కాష్ఠైః= ప్రయోజనము;నస్యాత్=ఉండదు.
కొయ్యలచేతను;లోష్ఠైరపిచ=మట్టిగ ఎండుకొయ్యలచేతనుమట్టిగడ్డలచే
డ్డలచేతను;పాంసుభిః=దుమ్ముల చేతను; తసుదుమ్ము చేతను గార్యముండును గా
కార్యం=ప్రయోజనము ; భవేత్ = ని, రాజ్యభ్రష్టులగురాజులచే నెంత
ఉండును.స్థానాత్=స్థానముననుండి;ప మాత్రము ప్రయోజనములేదు.
రిభ్రష్టైః= జాతిన ; వసుధాధిపై అని,తాత్పర్యము.
స్తు=రాజులచేతమాత్రము; కార్యం=

ఉపభుక్తం యథా వాస స్సజోవా మృదితా యథా

ఏవం రాజ్యా త్పరిభ్రష్ట స్సమథోఽపి నిరథఃకః. ౧౯

టీక॥ ఉపభుక్తం = అనుభవింపఁబడిన; వాసం = వస్త్రము; యథా = ఎట్లో; మృదితాః = నలఁపఁబడిన; స్రజోవా = పుష్పమాలికలుగాని; యథా = ఎట్లో; ఏవం = ఇట్లు; రాజ్యాత్ = రాజ్యముననుండి; పరిభ్రష్టః = జాతినవాఁడు; సమభోకపి = గట్టివాఁడైనను; నిరథకః = నిష్ప్రయోజనుఁడు.

కట్టుకొని విడువఁబడిన వస్త్రము, ఎట్లు, ఇతరులకు పయోగింపదో; ధరించి విడిచిన పుష్పమాలికలు, ఎట్లు ఇతరులకు పయోగింపదో; అట్లు, రాజ్యభ్రష్టుఁడగురాజు, ఎంతగట్టివాఁడైనను, ఎంతమాత్రముఁ బ్రయోజనకారికాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

అప్రమత్తశ్చ యో రాజా సర్వజ్ఞో విజితేంద్రియః
కృతజ్ఞో ధర్మశీలశ్చ స రాజా తిష్ఠతే చిరమ్. ౨౦

టీక॥ యః = ఏ; రాజా = రాజు; అప్రమత్తశ్చ = ఏమఱుపాటులేనివాఁడును; సర్వజ్ఞః = సమస్తముదెలిసినవాఁడును; విజితేంద్రియః = జయింపఁబడిన యింద్రియములుగలవాఁడును; కృతజ్ఞః = చేయఁబడిన యుపకారమును దెలిసినవాఁడును; ధర్మశీలశ్చ = ధర్మస్వభావుఁడునో; సః = ఆ; రాజా = రాజు; చిరం = బ

హుకాలము; తిష్ఠతే = ఉండును. ఏరాజు, ఏమఱుపాటులేక, సర్వజ్ఞుండును విజితేంద్రియుండును కృతజ్ఞుండును ధర్మశీలుడైన యుండనో, అతండు, బహుకాలము, సుఖముగా రాజ్యముఁ బాలించుచుండును. అని, తాత్పర్యము.

నయనాభ్యాం ప్రసుప్తోపి జాగతి నయ చక్షుషా
వ్యక్తక్రోధప్రసాదశ్చ స రాజా పూజ్యతే జనైః. ౨౧

టీక॥ యః (అధ్యాహృతము) = ఏరాజు; నయనాభ్యాం = కన్నులచేత; ప్రసుప్తోపి = నిదురించినవాఁడైనను;

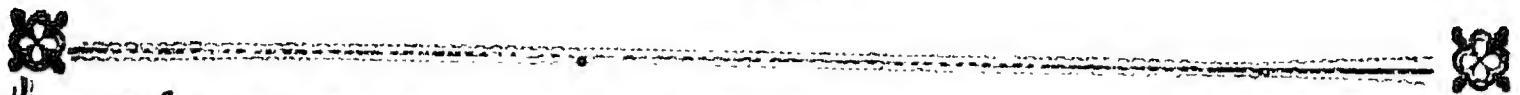
నయచక్షుషా = నీతయనుకన్ను చేత; జాగతి = మేలుకొనియుండునో; వ్యక్తక్రోధప్రసాదశ్చ = స్పష్టములయి

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము.

౪౬౧

స ౩౩

న కోపమును అనుగ్రహమును గలవాఁ
డునో; సః=ఆ; రాజా=రాజు; జనైః=
జనులచేత; పూజ్యతే = పూజింపఁబ
డుచున్నాఁడు.

ఎవ్వఁడు, చమక నేత్రములచే నిడు
రవోపు చుండినను, నీతివిషయము

యెంతమాత్రము నేమటకుండునో, మ
ఱియు నెవ్వని నిగ్రహానుగ్రహములు
వ్యర్థములుగాకుండునో, ఆరాజు
నుజనులు పూజింతురు.

అని, తాత్పర్యము.

త్వంతు రావణ దుర్బుద్ధి ర్గుణై రేలై ద్వివజితః

యస్య తేఽవిదిత శ్చరై రక్షసాం సుమహా న్వధః. ౨౨

టిక॥ రావణ=రావణుఁడా! య
స్య=ఏ; తే=నీకు; రక్షసాం = రాక్ష
సులయొక్క; సుమహా = మిక్కిలి
యుగొప్పదగు; వధః = చంపుట; చా
రైః=వేగులవారలచేత; అవిదితః= తె
లియఁబడకున్నదో; సః (అధ్యాహ్వా
ము)= అట్టి; త్వంతు= నీవుమాత్రము;
దుబుకధ్ధిః=దుష్టబుద్ధిగలవాఁడవు. ఏ
తైః=ఈ; గుణైః=గుణములచేత; వివ

జితః=విడువఁబడినవాఁడవు.

రావణుఁడా! నీవుజనస్థానంబున,
రాక్షసులందఱును వధింపఁబడినసంగ
తిని, జారులచేనిదివఱకుఁ జెలిసికొ
నకున్నావుకావున, దుబుకధ్ధివగు నీ
యిందిప్పుడు చెప్పిన రాజాహాగుణం
బులెంతమాత్రములేవు.

అని, తాత్పర్యము.

పరావమంతా విషయేషు సంగతో

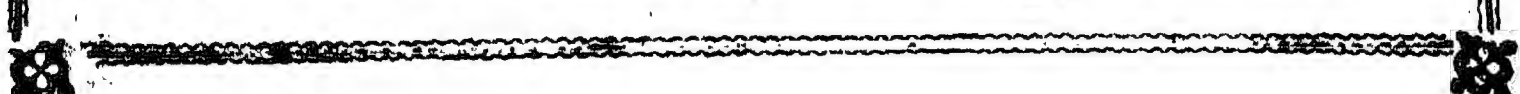
న దేశకాలప్రవిభాగతత్త్వవితే

అయుక్తబుద్ధి గుణాదోషనిశ్చయే

విపన్నరాజ్యో న చిరాద్విపత్స్యసే. ౨౩

టిక॥ త్వం(అధ్యాహ్వాతము)=నీవు;
పరావమంతా = ఇతరులనవమానించు

వాఁడవు. విషయేషు=విషయములందు;
సంగతః=ఆసక్తుండవు. దేశకాల ప్ర

విభాగతత్త్వవిత్ = దేశకాలములవి
భాగముయొక్కతత్త్వముఁదెలిసినవాఁ
డవు; ప=కావు. గుణదోషఃశ్చయే=గుణ
దోషంబులనునిశ్చయిండుటయందు; అ
యుక్తబుద్ధిః=ప్రవేశింపనిబుద్ధిగలవాఁడ
వు. నచిరాత్=శీఘ్రముగనే; విపన్నరా
జ్యః=నశించిన రాజ్యముగలవాఁడవై; వి
పత్స్యసే=నాశమునొందఁగలవు.

నీవు, పరులనవమానించువాఁడవు ;

విషయోపభోగంబులందగిలినవాఁడవు;
ఏదేశంబుననేకాలంబుననేదిచేయ వల
సినదోదానిం దెలియనివాఁడవు; గుణ
దోషంబులనిశ్చయింపఁజాలనివాఁడవు;
కావున, నీవు, శీఘ్రంబునభ్రష్టరాజ్యం
డవై, నశియింపంగలవు. అని, శూర్ప
ణఖి, రావణునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇతి స్వదోషాన్ పరికీర్తితాం స్తయా

సమీక్య బుద్ధ్యా తుణదాచరేశ్వరః

ధనేన దర్పేణ బలేన చాన్వితో

విచింతయామాస చిరం స రావణః. ౨౪

టీక॥ ధనేన=ధనముతోను; దర్పే
ణ=గర్వముతోను; బలేనచ= బలము
తోను; అన్వితః=కూడిన; తుణదాచరే
శ్వరః=రాక్షసులకుఁబ్రభుండగు; సః=
ఆ; రావణః=రావణుఁడు; ఇతి=ఇట్లు;
తయా=ఆశూర్పణఖిచేత; పరికీర్తితా
న్=చెప్పఁబడిన; స్వదోషాన్ =
తనదోషములను; బుద్ధ్యా=బుద్ధిచేత ;

సమీక్య=చూచి; చిరం= బహుకాల
ము; విచింతయామాస=ఆలోచించెను.

ధనంబునుగర్వంబును బలంబునుంగ
లరాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండు, ఇ
ట్లుశూర్పణఖి చెప్పిన తనదోషంబుల
న్నియు స్వబుద్ధిచేఁజూచుకొని, బహు
కాలమాలోచించెను.

అని, తాత్పర్యము,

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే ,

ఆరణ్యకాండే, త్రయస్త్రింశస్సర్గాః.

ఇది, స్పష్టాథకము.

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండముః ౬౩

స ౩౪

ఇది, పరమాధికచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాధి
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండత్రయస్త్రింశసగకటిక,
ముగిసినది.

శ్లో

చ తు స్త్రింశసగకప్రారంభః.

తత శ్శూషణఖాం క్రుద్ధాం బ్రవతీం పరుషం వచః
అమాత్యమధ్యే సంక్రుద్ధః పరిపప్రచ్ఛ రావణః. ౧

టీక॥ తతః=అంత; రావణః=రావ అడిగెను.

ఋండు; సంక్రుద్ధః=కోపించినవాడై ;	అంత, రావఋండు, ఖరాదివధంబు
క్రుద్ధాం=కోపించినదియు; పరుషం=	వినుటచేఁగఁగద్దుండై, కుపితయ్యి పరు
కఠినమయిన; వచః=మాటను; బ్రవం	పంబుగా మాటలాడుచున్న శూషణ
తీం=చెప్పుచున్నదియునగు; శూషణ	ఖంబూచి, మంత్రవేద్యంబున, నిట్లనియ
ఖాం= శూషణఖను ; అమాత్యమ	డిగెను. అని, తాత్పర్యము.
ధ్యే=మంత్రులనడుమ ; పరిపప్రచ్ఛ=	

కశ్చ రామః కథం వీర్యః కింరూపః కింపరాక్రమః

కిమథకం దండకారణ్యం ప్రవిష్ట స్సుదురాసదమ్. ౨

టీక॥ రామశ్చ=రామండును; కః=	అకు; సుదురాసదం= పొందఁగూడని ;
ఎవ్వఁడు? కథంవీర్యః= ఎట్టివీర్యముగ	దండకారణ్యం=దండకారణ్యమును; ప్ర
లవాఁడు? కింరూపః= ఎట్టిరూపముగల	విష్టః=ప్రవేశించినాఁడు?
వాఁడు? కింపరాక్రమః= ఎట్టిపరాక్ర	రామండెవ్వఁడు? అతనివీర్య మె
మముగలవాఁడు? కిమథకం= ఎందుకొ	ట్టిది? అతనిపరాక్రమమెట్టిది? అతఁడె

౪౬౪ ప్రతిపగాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౩౪

రూపముగలవాఁడు? అతఁడు ఎట్టివా | వచ్చినాఁడు? అని, తాత్పర్యము.
రికినిఁజొరరాని దండకారణ్యంబున కేల

ఆయుధం కించ రామస్య నిహతా యేన రాక్షసాః
ఖరశ్చ నిహత స్సంఖ్యే దూషణ స్త్రిశిరాస్తథా. ౩

టీక॥ యేన = దేనిచేత; సంఖ్యే = యుధంచ = ఆయుధమును ; కిం =
యుద్ధమునందు; రాక్షసాః = రాక్ష
సులు; నిహతాః = వధింపబడినారో;
ఖరశ్చ = ఖరుండును; దూషణః = దూ
షణుండును; తథా = అట్లు; త్రిశిరాః =
త్రిశిరుండును; నిహతః = వధింపబ
డినాఁడో; తత్ (అధ్యాహృతము) =
అట్టి; రామస్య = రామనియొక్క ; ఆ

యేన, రామండు , యుద్ధంబు
న , ఖరుండు దూషణుండు త్రిశిరుం
డు మొదలుగాఁ బదునాలుగువేల రా
క్షసులంజలఁడెనో , ఆయాయుధంబె
ద్ది ? అని, రావణుండు , శూపక
ణఖనడిగెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్తా రాక్షసేంద్రేణ రాక్షసీ క్రోధమూర్ఛితా
తతో రామం యథాతత్త్వ మాఖ్యాతు ముపచక్రమే. ౪

టీక॥ క్రోధమూర్ఛితా = కోపము
చే వ్యాపింపబడిన; రాక్షసీ = శూపక
ణఖ; రాక్షసేంద్రేణ = రాక్షసులకుఁ
బ్రభువగు రావణుంచేత; ఇతి = ఇట్లు;
ఉక్తా = చెప్పబడినదై; తతః = అంత;
రామం = రాముని ; యథాతత్త్వం =
యథార్థమునతిక్రమింపక ; ఆఖ్యా

తుం = చెప్పటకు; ఉపచక్రమే = ఆరం
భించెను.
పరమకుపితయయిన శూపకణఖ,
రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండుచెప్పి
నచూటనువిని, అంత , రామునిస్వ
రూపంబును యథార్థంబుగాఁ జె
ప్పనారంభించెను. అని, తాత్పర్యము.

దీక్షుఁబాహు వికళాలాక్ష శ్రీరకృష్ణాజినాంబరః

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౪౬౫

స ౩౪

కందపక సమరూపశ్చ రామో దశరథాత్మజః. ౫

<p>టీక దశరథాత్మజః = దశరథునికొడుకైన; రామః = రాముడు; దీఘబాహుః = నిడువులయినచేతులుగలవాడు. విశాలాక్షః = వెడల్పులయినకన్నులుగలవాడు. చీరకృష్ణాజినాంబరః = నారచీరలును గృష్ణాజినమును వస్త్రముగాగలవాడు. కందపక సమరూపశ్చ = మన్తధునితో సమాన మయిన</p>	<p>రూపముగలవాఁడును. దశరథపుత్రుండగురాముండు, ఆ జానుబాహుఁడు; విశాలములయిన కన్నులుగలవాఁడు; నార చీరలును గృష్ణాజినంబును గట్టుకొని యున్నవాఁడు; మన్తధుంబోలురూపము గలవాఁడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

శక్రచాపనిభం చాపం వికృష్య కనకాంగదమ్
దీప్తాక్షాక్షిపతి నారాచాక్ష సపాణివ మహావిషాక్ష. ౬

<p>టీక సః(అధ్యాహృతము) = ఆరాముఁడు; శక్రచాపనిభం = ఇంద్రధనుస్సుతోసమమైనదియు; కనకాంగదం = బంగారువికారమయినపట్టబంధముగలదియునగు; చాపం = ధనుస్సును; వికృష్య = ఆకషింపించి; మహావిషాక్ష = అధికమయిన విషముగల; సర్పానివ (స్థితాక్ష) = సర్పములువలెనున్న; దీ</p>	<p>ప్తాక్ష = ప్రకాశించుచున్న; నారాచాక్ష = బాణములను; క్షిపతి = విడుచును. ఆరాముఁడు, బంగారుపట్టబంధముగల ఇంద్రధనుస్సువంటి ధనుస్సు నాకషింపించి, మహావిషంబులగు సర్పంబులవంటి తీక్షణబాణంబుల విడుచును. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

నాదదానం శరాక్ష ఘోరాన్న ముంచంతం శిలీమఖాక్ష
న కామూకం వికషాంతం రామం పశ్యామి సంయుగే. ౭

<p>టీక అహం (అధ్యాహృతము) = నేను; సంయుగే = యుద్ధమునందు; రా</p>	<p>మం = రాముని, ఘోరాక్ష = భయంకరములయిన; శరాక్ష = బాణములను ;</p>
---	--

ఆదదానం=గ్రహించువాని ; నపశ్యా
మి=చూడను. శిలీముఖాః=బాణము
లను; మంచంతం=విడుచుచున్నవాని ;
న(పశ్యామి)=చూడను. కామృకం=
ధనుస్సును; వికషకంతం = ఈడ్చుచు
న్నవాని; న(పశ్యామి)=చూడను.

నేను, యుద్ధంబున, రాముండు, భ
యంకరంబులగు బాణంబుల గ్రహించు
టనుగాని బాణంబుల విడుచుటనుగాని
ధనుస్సు నాకషికంచుటను గాని చూ
చినదిలేదు. అని, తాత్పర్యము.

హన్యమానంతు మత్సైన్యం పశ్యామి శరవృష్టిభిః

ఇంద్రదేవే వోత్తరుం సస్య మాహతం త్వత్తవృష్టిభిః. ౮

టీక॥ ఇంద్రదేవ=ఇంద్రునిచేత; అత్త
వృష్టిభిః=తాళ్ల వానలచేత; ఆహతం=
కొట్టబడిన; ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమయిన ;
సస్యమివతు = పైరువలెనే; శరవృష్టి
భిః=బాణవషణములచేత ; హన్యమా
నం= వధింపబడుచున్న; మత్సైన్యం
తు=నా సేననుమాత్రమే; పశ్యామి =

చూచుచుంటిని.

ఇంద్రుండు గుఱిపించు తాళ్ల వాన
లచేమంచిపయిరు చేడునట్లు , బాణ
వషణంబులచే, నా సైన్యమంతయు ,
వధింపబడుచుండుటను మాత్రము ,
చూచుచుంటిని. అని, తాత్పర్యము.

రక్షసాం భీమరూపాణాం సహస్రాణి చతుదశ

నిహతాని శరైస్తీక్ష్ణైస్తేనైకేన పదాతినా. ౯

అధాకధిక మహూతేన ఖరశ్చ సహదూషణః

టీక॥ పదాతినా = కాలిబంటుగు;
తేన=ఆరామునిచేత; ఏకేన= ఒకరిని
చేత; తీక్ష్ణైః=కఠకులైన; శరైః= బా
ణములచేత; అధాకధిక మహూతే
న=సగముచేసరికమయినమహూతక
ముచేత; భీమరూపాణాం=భయంక

రాకారులగు; రక్షసాం=రాక్షసులయొ
క్కరి; సహస్రాణి=వేలు; చతుదశ=
పదునాలుగు; నిహతాని= చంపబడిన
వి. సహదూషణః = దూషణునితోఁ
గూడిన; ఖరశ్చ=ఖరుండును; నిహతః(అ
ధ్యాహృతము)=వధింపబడినాఁడు.

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౪౭

స ౩౪

పదాతియగునారామం డొక్కఁ | గుపదునాలుగువేలమంది రాక్షసులను
డు, ఒకటియు నటమహూతకంబునఁ, | దూషణునింగూడ, వధించివుచ్చె
దీక్షబాణంబులచే, భయంకరాకారుల | ను. అని, తాత్పర్యము.

ఋషీణామభయం దత్తం కృతక్షేమాశ్చ దండకాః. ౧౦

టీక॥ తేన(అధ్యాహృతము)=ఆరా | గలవి.
మునిచేతః; ఋషీణాం=ఋషులకుః; అభ | అట్లురాముండు, ఋషులకభయం
యం=భయములేమి; దత్తం= ఇయ్యఁ | బొసంగి, దండకారణ్యంబున నేమియు
బడినది. దండకాః=దండకారణ్యములు; | బాధలేనట్లుగావించెను.
కృతక్షేమాః = చేయఁబడినక్షేమము | అని, తాత్పర్యము,

ఏకా కథం చి స్తుక్తాహం పరిధూయ మహాత్మనా
స్త్రీవధం శంకమానేన రామేణ విదితాత్మనా. ౧౧

టీక॥ మహాత్మనా= అధికమయిన | ధంచిత్ = అతిప్రయాసముచేత; ము
పరాక్రమముగలవాఁడును; విదితాత్మ | క్తా=విడువఁబడినాను.
నా= లేలియఁబడిన యాత్మగలవాఁ | మహాత్ముండును అత్తజ్ఞానము గల
డును; స్త్రీవధం = స్త్రీనిచంపుటను | వాఁడునగురాముండు, స్త్రీవధముకా
గుఱించి; శంకమానేన = సం దేహిం | రాదని, యతిప్రయాసంబున , నన్నొ
చుచున్నవాఁడునగు; రామేణ= రాము | కతెనుమాత్రము , నానావిధంబులన
నిచేత; అహం=నేను; ఏకా = ఒక్క- | వమానించివిడిచెను.
తెను; పరిధూయ = తిరస్కరించి; క | అని, తాత్పర్యము.

భౌతా చాస్య మహాతేజా గుణత మ్మల్యవిక్రమః
అసుర క్తశ్చ భక్తశ్చ లక్ష్మణోనామ వీర్యవాక్. ౧౨

టీక॥ అస్య=ఈరామునకును ; మ | వాఁడును; గుణతః= గుణంబుతో; తు
మహాతేజాః= అధికమయిన కాంతిగల | ల్యవిక్రమః = సమానమయినపరాక్ర

మముగలవాఁడును; అనుర క్తశ్చ = అ
నురాగముగలవాఁడును ; భ క్తశ్చ =
భక్తుండును; వీర్యవాక్ = అధికమయి
నపరాక్రమముగలవాఁడునగు ; లక్ష్మ
ణోనామ = లక్ష్మణుండనెడ; భ్రాతా
చ = తమ్ముండును; అస్తి (అధ్యాహృ
తము) = కలఁడు.

ఈ రామునకు, మహా తేజుండునుగు
ణవంతుండును మహాపరాక్రమ శాలి
యు , అన్నపైననురాగంబును భక్తి
యుఁ గలవాఁడునగు లక్ష్మణుండనుత
మ్ముండొక్కఁడున్నాఁడు.
అని, తాత్పర్యము.

అమషీక దుజ్జయో జేతా విక్రాంతో బుద్ధిమాన్ బలీ
రామస్య దక్షిణో బాహు నిత్యం ప్రాణో బహిశ్చరః. ౧౩

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆ
లక్ష్మణుఁడు; అమషీక = అధికమయి
నకోపముగలవాఁడు. దుజ్జయః =
జయింప నలవిగానివాఁడు. జేతా =
జయించువాఁడు. విక్రాంతః = పరా
క్రమించువాఁడు. బుద్ధిమాన్ = అధి
కమయినబుద్ధిగలవాఁడు . బలీ = అధి
కమయినబలముగలవాఁడు. రామస్య =
రామునియొక్క; దక్షిణః = కుడిదైన;
బాహుః = ఘజము. నిత్యం = ఎల్లప్పు

డును; బహిశ్చరః = బయటఁదిరుగున
ట్టి; ప్రాణః = ప్రాణము.
ఆలక్ష్మణుఁడు , మిక్కిలియుఁగో
పముగలవాఁడు ; శత్రువులకుదుజ్జ
యిండు; ఎట్టిశత్రువునైననుజయించు
వాఁడు; మహాపరాక్రమశాలి; బుద్ధిమం
తుండు; బలవంతుండు ; రామునకుఁ
గుడిఘజమువంటివాఁడు ; బహిశ్చరం
బగుప్రాణంబువంటివాఁడు.
అని, తాత్పర్యము.

రామస్యతు విశాలాక్షీ పూజేకందుసదృశాననా
ధమకపత్నీప్రియా భతుక నిత్యం ప్రియహితే రతా. ౧౪

టీక॥ రామస్య = రామునియొక్క;
ధమకపత్నీతు = ధమకపత్నియు; విశా
లాక్షీ = వెడల్పులయిన కన్నులు గ

లది. పూజేకందుసదృశాననా = నిండు
చంద్రునితో సమానమయినముఖముగ
లది. భర్తుః = పెనిమిటికి; ప్రియా = ఇ

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౪౬

స ౩౪

ప్తురాలు. నిత్యం = ఎల్లప్పుడును; ప్రేయహితే = ప్రేయమునందును మేలునందును; రతా = ఆసక్తురాలు.

రామునిభార్యయు, విశాలములయినకన్నులుగలది; నిండుచందురునిం

బోలుముఖంబుగలది; పెనిమిటికిఁబ్రయురాలు; ఎల్లప్పుడును పెనిమిటికిఁబ్రయుంబును హితంబునగుకార్యమును జేయుచుండును. అని, తాత్పర్యము.

సా సుకేశీ సునాసోరు స్సూరూపాచ యశస్స్వినీ
దేవతేవ వనస్యాస్య రాజతే శ్రీ రివా ౭ పరా. ౧౫

టీక॥ సుకేశీ = సుందరములయిన వెండ్రుకలుగలదియు; సునాసోరుః = సుందరములయిన ముక్కును దొడలునుగలదియు; సూరూపాచ = సుందరమైనరూపముగలదియు; యశస్స్వినీ = అధికమయినకీర్తిగలదియునగు; సా = ఆరామునిభార్య; అస్య = ఈ; వనస్య = దండకారణ్యముయొక్క; దేవతేవ = దేవతవలె; అపరా = ఇతరయైన; శ్రీరి

వ = లక్ష్మీవలె; రాజతే = ప్రకాశించుచున్నది.

ఆరామునిభార్య, సుందరములయిన వెండ్రుకలతో సుందరములయిన ముక్కుం దొడలతోనొప్పుచు రమణీయకారియై, యాదండకారణ్యదేవతయో, దండవలక్ష్మీదేవియోయనందగి ప్రకాశించుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

తప్తకాంచనవణాభారక్తతుంగనభీ శుభా
సీతానామ వరారోహ వై దేహీ తనుమధ్యమా. ౧౬

టీక॥ సా (అధ్యాత్మతము) = ఆరామునిభార్య; తప్తకాంచనవణాభార = కాంచనబడిన బంగారు రంగుయొక్క కాంతివంటికాంతిగలది. రక్తతుంగనభీ = ఎఱ్ఱనివియు సున్నతములునగు నభిములుగలది, శుభా = మంగళకరియయి

నది. వరారోహ = సుందరములయిన పిఱుదులుగలది. తనుమధ్యమా = సన్ననదుముగలది. సీతానామ = సీతయనుపేరుగలది. వై దేహీ = విదేహదేశమునందుఁబుట్టినది.

ఆబిడ, మంచిబంగారుచాయగల

మేనితోనొప్పుచుండును; ఎట్టినియున్నత | గళలక్షణంబులుగలది; ఆవిడపేరుసీత;
మొలయిననఖములునుసుందరములయిన | విదేహదేశపు రాజుకూతురు.
పిలుందులునుసన్ననడుమునుగలది; మం | అని, తాత్పర్యము.

నైవదేవీ న గంధర్వీ న యక్షీ నచ కిన్నరీ
నైవంరూపా మయా నారీ దృష్టపూర్వా మహీతలే. ౧౭

టీక|| మయా=నాచేత; ఏవంరూ | లే = భూతలమనందు; న(దృష్టపూ
పా=ఇట్టిరూపముగల; నారీ=(స్త్రీ); వా)=చూడఁబడినదిగాదు.
దేవీ=దేవపత్ని; నై వదృష్టపూర్వా= నేను, దేవతలలోఁ గాని యక్షులలో
మున్నుచూడఁబడినదేగాదు. యక్షీ = గాని కిన్నరులలో గాని, యాసీతవంటి
యక్షపత్ని; న(దృష్టపూర్వా)= ము రూపముగల యాఁడుదాని నిదివఱకుఁ
న్నుచూడఁబడినదిగాదు. కిన్నరీచ= కి జూడలేదు; ఇంక భూలోకంబున లేదని
న్నరపత్నియు; న(దృష్టపూర్వా)= చెప్పనేల? అని, తాత్పర్యము.
మున్నుచూడఁ బడినదిగాదు. మహీత

యస్య సీతాభ వేచ్ఛార్యా యంచ హృష్టా పరిష్వజేత్
అతిజీవే త్స సర్వేషు లోకేషుపి పురందరాత్. ౧౮

టీక|| యస్య = ఎవ్వనికి; సీతా= | బ్రతుకును.
సీత; భార్యా=భార్యగా; భవేత్ = అ సీతాదేవి, యెవ్వనికి భార్యయో,
గునో; యంచ = ఎవ్వనికి; హృష్టా= ఎవ్వనిసంతోషంబునం గవుఁగిలించుకొ
సంతోషించినదై; పరిష్వజేత్ = కవుఁ నునో, అమ్మహాపురుషుండు, సమ
గిలించుకొనునో; సః=అతండు; సర్వే స్త లోకంబులందును, చేవేంద్రునిక
షు=సమ స్తములయిన; లోకేషు= లో న్నును, అధికుండు.
కములందు; పురందరాదపి = దేవేం అని, తాత్పర్యము.
ద్రునికన్నను; అతిజీవేత్= అధికముగా

సా నుశీలా వపుక్లృఘ్నా హాపేదా ప్రతిమా భువి

తవానురూపా భార్యస్యా త్వంచ తస్యా స్తథాపతిః. ౧౯

టీక|| సుశీలా = మంచిస్వభావముగలదియు; వశ్రుక్లాఘ్య = దేహముచేఁగొనియాడఁదగినదియు; రూపేణ = సౌందర్యముచేత; భువి = భూమియందు; అప్రతిమా = సరిలేనిదియునగు; సా = ఆసీత; తవ = నీకు; అనురూపా = తగిన; భార్య = భార్య; స్యాత్ = అగును. త్వంచ = నీవును; తథా = అట్లు; తస్యాః = ఆవి

డకు; పతిః = పెనిమిటివి; స్యాః (అధ్యాత్మతము) = అగుదువు.

సదాచారసంపన్నయు సుందరాంగియు సౌందర్యంబున భూలోకంబున నెచ్చటన సాటిలేనిదియునగు, నాసీత, నీకుఁదగినభార్య; అట్లు, నీవావిడకుఁదగిన పెనిమిటివి, అని, తాత్పర్యము.

తాంతు విస్తీర్ణజఘనాం పీనశ్రోణీపయోధరామ్

భార్యార్థేచ తవానేతు మద్యతాహం వరాననామ్. ౨౦

టీక|| అహం = నేను; విస్తీర్ణజఘనాం = విశాలమయిన మొలగలదియు; పీనశ్రోణీపయోధరాం = బలిసినపిటుదులును స్తనములునుగలదియు; వరాననాం = సుందరమయినముఖముగలదియునగు; తాంతు = ఆసీతనే; తవ = నీకు; భార్యార్థేచ = భార్యనిమిత్తమయియె; అనేతుం = లెచ్చటకు; ఉ

ద్యతా = యత్నించితిని.

విశాలమయినజఘనమును , బలిసిన పిటుదులును స్తనములును సుందరమయినముఖమునుగలయాసీతను , నీకు భార్యగానుండునని , నేనిచ్చటికి దేఁబ్రయత్నించితిని.

అని, తాత్పర్యము.

విరూపితాస్త్వి క్రూరేణ లక్ష్మణేన మహాభుజ

టీక|| మహాభుజ = పెద్దచేతులుగలరావణుడా! క్రూరేణ = కఠినుడగు; లక్ష్మణేన = లక్ష్మణునిచేత; వి

రూపితా = విరూపగాఁ జేయఁబడినదానను; అస్త్వి = అయితిని.

మహాబాహుండవగు రావణుడా!

౪౪౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౩౪

నేనట్లు సీతన పహరింపఁబ్రయత్నించుట | స్నిట్లు విరూపఁగా వించెను.
నుజూచి, కూరుండగులత్తుణుండు, న | అని, తాత్పర్యము.

తాంతు దృష్ట్యాద్య వై డేహీం పూణఁచంద్రనిభాసనామ్. ౨౦
మన్తధన్య శరాణాం వై త్వం విధేయో భవిష్యసి

టీక॥ త్వం=నీవు; అద్య = ఇప్పుడు; పూణఁచంద్రనిభాసనాం= నిండుచంద్రునితో సమానమయినముఖముగల ; తాం=ఆ; వై డేహీం=సీతను; దృష్ట్యా=చూచినంత నె; మన్తధన్య= మన్తధునియొక్క; శరాణాం= బాణములకు ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము);	విధేయః=లోకువయినవాడవు; భవిష్యసి=కాఁగలవు. నీవు, నిండుచందురుంబోలు మొగముగలయా సీతనుజూచితెవేని, తత్త్వంబున, మన్తధదాణదాధంబొక్కదువు. అని, తాత్పర్యము.
---	---

యది తస్యా వభిప్రాయో భార్యధేవ తవ జాయతే. ౨౧
శీఘ్ర ముద్ధ్రియతాం పాదో జయాథా మిహ దక్షిణః

టీక॥ తవ=నీకు; భార్యధేవ = భార్యనిమిత్తమయి; తస్యాం= ఆసీతయందు ; అభిప్రాయః=కోరిక; జాయతేయది=కలుగునేని; ఇహ= ఇప్పుడు; శీఘ్రం=శీఘ్రముగా; జయాథా=జయముకొఱకు; దక్షిణః= కుడిదైన; పాదః=పాదము; ఉద్ధ్రియతాం= ఎ	త్తంబడుఁగాక. నీకు, ఆసీతభార్యకావలెననుకోరికలదేని, యిప్పుడెశీఘ్రముగా, రామలక్ష్మణులను జయింపఁ, గుడియడుగు ముందు పెట్టుము. అని, తాత్పర్యము.
--	--

కురు ప్రియం తథా తేహం రక్షసాం రాక్షసేశ్వర. ౨౩
వధా త్రస్య నృశంసస్య రామస్యా శ్రమవాసినః

టీక॥ రాక్షసేశ్వర = రాక్షసుల	తోషమును; కురు = చేయుము.
కుఁబ్రభుండవగురావణుడా! తథా =	రాక్షస రాజుండవగు రావణుడా!
అట్లు; ఆశ్రమవాసినః = ఆశ్రమమునం	నీవట్లు క్రూరుండును ఆశ్రమవాసీయు
దుండునట్టి; నృశంసస్య = క్రూరుండగు;	నైన రామునివధించి, యతనిచే వధిం
రామస్య = రామునియొక్క; వధాత్ =	పఁబడిన రాక్షసులకందఱకును సంతో
చంపుటవలన; తేషాం = ఆ; రక్ష	షముగావింపుము. అని, తాత్పర్యము.
సాం = రాక్షసులకు; ప్రియం = సం	

తంశరై నిశితై హత్యా లక్ష్మణంచ మహారథమ్. ౨౪
హతనాథాం సుఖం సీతాం యథావ దుపభోక్త్యసి

టీక॥ తం = ఆ రాముని; మహారథం = త	థముగా; యథావత్ = యథాక్రమము
న్ననుసారధినిగుఱ్ఱంబులనుం గాపాడు	గా; ఉపభోక్త్యసి = అనుభవింపఁగలవు.
కొనుచు, బదునొకండువేలమందివిలు	ఆ రామునిమహారథుండగు లక్ష్మణు
కాండ్రతోఁబోరునట్టి; లక్ష్మణంచ =	నిఁగఱకుబాణంబులవధింతువేని, యట్లు
లక్ష్మణుని; నిశితైః = కఱకులయిన; శ	నాథయయిన సీతను, సుఖంబుగాభా
రైః = బాణములచేత; హత్యా = వధిం	ర్యగాఁగావించుకొని, నానావిధభోగ
చి; హతనాథాం = చంపఁబడిననా	లననుభవింపఁగలవు.
థుండుగల; సీతాం = సీతను; సుఖం =	అని, తాత్పర్యము.

రోచతే యది తే వాక్యం మమైత ద్రాక్షసేశ్వర. ౨౫
క్రియతాం నిర్విశంకేన వచనం మమ రావణ

టీక॥ రాక్షసేశ్వర = రాక్షసులకుఁ	చనం = మాట; నిర్విశంకేన = భయము
బ్రభుండవగు; రావణ = రావణుడా!	లేనట్టి; త్వయా (అధ్యాహృతము) = నీ
తే = నీకు; మమ = నాయొక్క; వీరత్ =	చేత; క్రియతాం = చేయఁబడుఁగాక.
ఈ; వాక్యం = మాట; రోచతే యది =	రాక్షస రాజుండవగు రావణుడా!
రుచించునేని; మమ = నాయొక్క; వ	నేనిప్పుడుచెప్పినమాట నీకుసమ్మతమగు

నేని, నేను జెప్పినట్లు, నిభాకయముగాఁ గావింపుము. అని, తాత్పర్యము.

విజ్ఞాయే హత్తశక్తిం చ హ్రియతా మబలా బలాత్. ౨౬
సీతా సర్వానవద్యాంగీ భార్యాథే రాక్షసేశ్వర

టీక॥ రాక్షసేశ్వర = రాక్షసరా
జుడవగు రావణుడా! ఇహ = ఇప్పుడు;
ఆత్మశక్తిం చ = నీబలమును; విజ్ఞాయే =
తెలిసి; బలాత్ = బలిమివలన ; సర్వా
నవద్యాంగీ = సమస్తములయిననిందిత
ములుకాని యవయవములుగల ; సీ
తా = సీతయను ; అబలా = (స్త్రీ) ; భా
ర్యాథే = భార్యనిమిత్తమయి ; హ్రి
యతాం = అపహరింపఁబడుఁగాక.
రాక్షసనాథుడవగు రావణుడా!
నీకుంగలబలాతిశయమును దెలిసికొని,
సర్వాంగసుందరియగు సీతను బలా
తాఁరంబునంగొనితెచ్చిభార్యగావిం
చుకొనుము. అని, తాత్పర్యము.

నిశమ్య రామేణ శరై రజిహ్నైః

హతాన్ జనస్థానగతాన్ నిశాచరాన్. ౨౭

ఖరంచ బుద్ధ్యా నిహతంచ దూషణం

త్వమత్ర కృత్యం ప్రతిపత్తు మహాసి

టీక॥ త్వం = నీవు; రామేణ = రా
మునిచేత ; అజిహ్నైః = కుటిలము
గాఁబోనట్టి; శరైః = బాణములచేత ;
హతాన్ = చంపఁబడిన ; జనస్థానగ
తాన్ = జనస్థానమునుబొందిన ; నిశా
చరాన్ = రాక్షసులను; నిశమ్య = విని ;
నిహతం = చంపఁబడిన; ఖరంచ = ఖరు
ని; దూషణం = దూషణుని; బుద్ధ్యా =
ఎఱింగి; అత్ర = ఈవిషయమునందు; కృ
త్యం = కఠకవ్యమును; ప్రతిపత్తుం = తె
లిసికొనుటకు; అహాసి = తగుదువు.
రాముండు, జనస్థానంబునందలిరా
క్షసులనందఱను, ఖరదూషణులను, దీ
క్షబాణంబులవధించినసంగతిని వినియు
న్నావుగదా? ఇంకఁగఠకవ్యమును గు
ఱించినీవెనిశ్చయింపుము. అని, శూర్ప
ణఖ, రావణునకుఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౪౩౫

స ౩౫

ఆరణ్యకాండే, చతుస్త్రింశస్సగళః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమాధికచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండచతుస్త్రింశస్సగళటిక,

ముగిసినది.

—
ॐ

పంచత్రింశస్సగళప్రారంభః.

తతశ్శూర్పణఖావాక్యం తచ్చృత్వా రోమహవణమ్

సచివా నభ్యనుజ్ఞాయ కార్యం బుద్ధ్వా జగామ సః ౧

టీక॥ తతః=అంతః; సః= ఆరావ

ణఁడు; రోమహవణం= వెండుక

లనుగగుపాటునొందించునట్టి; తత్=

ఆ; శూర్పణఖావాక్యం=శూర్పణఖయొ

క్కమాటను; శ్చృత్వా=విని; కార్యం=

పనిని; బుద్ధ్వా= తెలిసికొని; సచివా=

మంత్రులను; అభ్యనుజ్ఞాయ= వీడుకొ

లిపి; జగామ=పోయెను.

అంతనారావణుండు, భయంకరం

బగుశూర్పణఖచెప్పినమాటనువిని, మం

త్రులవలనరాచకార్యంబులు తెలిసి కొ

ని, వారలకు సెలవొసంగి, యంతః

పురంబునకుఁబోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

త తాకార్య మనుగమ్యా థ యథావ దుపలభ్యచ

దోషాణాంచ గుణానాంచ సంప్రధార్య బలాబలమ్. ౨

ఇతి కతవ్య మిత్యేవ కృత్వా నిశ్చయ మాత్మనః

స్థిరబుద్ధి స్తో రమ్యాం యానకాలాం జగామహ. ౩

టీక॥ అథ=అంతః; సః(అధ్యాహ్న)ర్యం=పనిని; అనుగమ్య=ఆలోచించి ;

తము)=ఆరావణుండు; తత్=ఆ ; కాన్యథావత్=యథాక్రమముగ; ఉపల

భృవ=చూచుకొనియు ; దోషాణాం
చ=దోషములయొక్కయు; గుణానాం
చ=గుణములయొక్కయు; బలాబలం=
ఎచ్చుతక్కువలను ; సంప్రధార్య= ని
శ్చయించి; ఇతి=ఇట్లు; కతావ్యం =
చేయఁబడవలసినది. ఇత్యేవ=అనియె;
ఆత్మనః=తనయొక్క; నిశ్చయం= ఏ
ర్పాటును; కృత్వా=చేసి; స్థిరబుద్ధిః=
చలనములేనిబుద్ధిగలవాడై; తతః=అం
త; రమ్యాం=సుందరమయిన ; యాన
శాలాం=గుఱ్ఱములకొట్టమును ; జగ
మ=పొందెను. (“హ” అనునదిపాద
పూరణార్థము.

అంత, నారావణుండు, ఏకాంతం
బున, సీతనపహరించుటను గుఱించి చ

క్ర-గానాలోచించి, పరాక్రమంబు
నంగొనివచ్చుటయందును దొంగ తన
ముగా నపహరించుట యందును, గు
ణదోషంబుల బలాబలములు విమర్శించి
జనస్థానముననున్న ఖరదూషణలు ము
న్నగాఁ బదునాలుగువేల రాక్షసుల
మూడుగడియలలో వధించిపుచ్చిన మ
హా పరాక్రమశాలియగు రామునెదు
టఁబరాక్రమంబునసీత నపహరించుట
యెంతమాత్రము సాధ్యముకాదని యె
ఱింగి, చౌర్యంబున నెయపహరింప వల
యుననిదృఢంబుగానిశ్చయించి, రమణీ
యంబగు గుఱ్ఱముల కొట్టమునకుఁ బో
యెను. అని, తాత్పర్యము.

యానశాలాం తతో గత్వా ప్రచ్ఛన్నో రాక్షసాధిపః
సూతం సంహోదయామాస రథ స్సంయోజ్యతా మితి. ౪

టీక॥ రాక్షసాధిపః= రాక్షసులకుఁ
బ్రీఘుడైన రావణుండు; ప్రచ్ఛన్నః=
తెలియఁబడనివాడై; యానశాలాం =
గుఱ్ఱములకొట్టమును; గత్వా=పొండి;
తతః=అంత; సూతం=సారథిని ; “ర
థః=రథము; సంయోజ్యతాం= కూ
ర్పఁబడుఁగాక.” ఇతి=అని; సంహోద
యామాస=ఆజ్ఞాపించెను.

రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండు,
మందోదరి మంత్రులు మున్నగువారలె
ఱింగిననివారించురని, యెవ్వరికిని దెలి
యనట్లు, యానశాలకుఁబోయి సార
థింగని, రథంబాయత్తంబు గావింపుమ
నియాజ్ఞాపించెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తః క్షణేనైవ సారథి లఘునిక్రమః

రథం సంయోజయామాస తస్యాభిమత ముత్తమమ్. ౫

టీక॥ లఘునిక్రమః = శీఘ్రమయి	స = కూచేశను.
ననడకగల;సారథిః = తేరుగడపువాఁ	శీఘ్రమయిన.నడకగలయాసారథి,రా
దు;ఏవం=ఇట్లు;ఉక్తః= చెప్పబడిన	వణునియాజ్ఞనువిని, తీగమాత్రంబున,
వాఁడై,క్షణేనైవ = తీగమాత్రముచే	రావణునకభిమతంబగురమణీయ రథం
తనె;తస్య=ఆరావణునికి; అభిమతం=	బునాయత్తంబుగావించెను.
ఇష్టమును;ఉత్తమం = శ్రేష్ఠమునగు;౫	అని, తాత్పర్యము.
థం= రథంబును; సంయోజయామా	

కాంచనం రథ మాస్థాయ కామగం రత్నధూషితమ్

పిశాచవదనై ర్యుక్తం ఖరైః కాంచనధూషణైః. ౬

మేఘప్రతిమనాదేన సతేన ధనదాసుజః

రాక్షసాధిపతి శ్రీమాన్ యయా నదనదీపతిమ్. ౭

టీక॥ ధనదాసుజః=కుచేరునితమ్ముం	ఖరైః=గాడిదలతో;యుక్తం= కూడి
దును;శ్రీమాన్=అధికమయినకాంతిగ	నదియునగు;రథం= రథమును; ఆస్థా
లవాఁడును;రాక్షసాధిపతిః= రాక్షసు	య=అధిష్ఠించి; మేఘప్రతిమనాదేన=
లకుఁబ్రభుండునగు;సః = ఆరావణుఁ	మేఘముతోఁబోలికలధ్వజగల ; శే
దు;కాంచనం=బంగారువికారంబును;	న=ఆరథముచేత;నదనదీపతిం= సము
కామగం = ఇచ్చచొప్పునఁ బోవునది	ద్రమును;యయా=పొందెను.
యు;రత్నధూషితం=మణులచేనలంక	కుచేరునితమ్ముండగు రాక్షసాధీశ్వ
రింపఁబడినదియు;పిశాచవదనైః = పి	రుండురావణుండు, కామగమనంబును
శాచములముఖమువంటి ముఖముగలది	రత్నధూషితంబును బిశాచముఖంబులు
యు;కాంచనధూషణైః=బంగారువికా	నుగాంచనాలంకృతంబులునగు ఖరంబు
రములయిన సొమ్ములుగలదియునగు;	లుపూన్చినదియునగు కాంచనరథంబు

నారోహించి, సముద్రంబు చెంతకుంటోయెను. అని, తాత్పర్యము.

స శ్వేతవాలవ్యజనశ్వేతచ్ఛత్రో దశాననః
స్నిగ్ధ వైడూర్యసంకాశ స్తవ్తకాంచనకుండలః. ౮
వింశద్భుజో దశగ్రీవో దశకనీయపరిచ్ఛదః
త్రిదశారి ముకనీంద్రఘ్నా దశశీషణ ఇవాద్రిరాట్. ౯
కామగం రథ మాస్తాయ శుశుభే రాక్షసేశ్వరః
విద్యున్నండలవా న్నేషు సబలాక ఇవాంబరే. ౧౦

టీక॥ శ్వేతవాలవ్యజనః=తెల్లని విం
జామరలు గలవాఁడును ; శ్వేతచ్ఛ
త్రః=తెల్లనిగొడుగుగలవాఁడును; స్నిగ్ధ
వైడూర్యసంకాశః=సుందరమయినవై
డూర్యమణితో సమానుడైనవాఁడును;
స్తవ్తకాంచనకుండలః = కాంచనబడిన
బంగారుపోగులుగలవాఁడును ; వింశ
ద్భుజః=ఇరువదిచేతులుకలవాఁడును ;
దశగ్రీవః= పదికంఠములుకలవాఁడును;
దశకనీయపరిచ్ఛదః = సుందరములయి
నవస్త్రములుగలవాఁడును ; త్రిదశా
రిః = చేవతలకుశత్రువును; మునీంద్ర
ఘ్నః= మునిశ్రేష్ఠులనువధించు వాఁడు
ను; దశశీషణః=పదిశిఖరములుగల; అ
ద్రిరాడివ(స్థితః)= పర్వతశ్రేష్ఠమువలె
నున్నవాఁడును; రాక్షసేశ్వరః=రాక్ష
సులకుఁబ్రభుఁడునగు; సః=ఆ; దశాన
నః=రావణుఁడు; కామగం= ఇచ్చ చా
ప్పనఁబోవునట్టి; రథం = రథమును ;

అస్తాయ=అధిష్ఠించి; అంబరే = ఆక
సమునందు; విద్యున్నండలవాఁ = మెఱ
పులసమూహముగలదియు ; సబలా
కః= కొక్కెరలతోఁ గూడినదియు న
గు; మేఘభవ=మేఘమువలె; శుశుభే=
ప్రకాశించెను.

ఇరువదిచేతులుగలవాఁడునుబదిత
లలుగలవాఁడునగు నారాక్షసరాజుఁ
డయినరావణుఁడు, పది శిఖరంబులఁ
తోఁగూడినపర్వతంబు కరణిజూపట్టు
చువైడూర్యంబువంటిమేనిచాయగల్గి డె
ల్లనివింజామరులును శ్వేతచ్ఛత్రములును
మంచిబంగారుపోగులునుధరించికామ
గమనంబగుకాంచనరథంబునారోహిం
చియుండుటచే, నాకాశంబున, మెఱ
పులతోను గొక్కెరులతోనుం గూడిన
మేఘంబువలె, నెంతయుశోభిల్లెను.

అని, తాత్పర్యము.

సశైలం సాగరానూపం వీర్యవా నవలోకయక్
నానాపుష్పఫలైర్వృక్షై రనుకీణం సహస్రశః. ౧౧

<p>టీక॥ వీర్యవాక్ = అధికమయినప రాక్రమముగల రావణుడు ; సశై లం = పర్వతములతోఁగూడినదియు; స హస్రశః = వేనవేలుగా ; నానాపుష్ప ఫలైః = నానావిధములగుపూలును పం డ్లునుగల; వృక్షైః = చెట్లచేత ; అనుకీ ణం = వ్యాపింపఁబడినదియునగు; సా గరానూపం = సముద్రతీరమును; అవ</p>	<p>లోకయక్ = చూచుచు; జగావ (అధ్యా హృతము) = పోయెను. మహాపరాక్రమ శాలియగు రావ ణుండు, పర్వతంబులతోనునానావిధం బులగుపుష్పఫలంబులతోనొప్పుచున్నవృ క్షములతోనుంగూడిన, సముద్రతీరంబు నుబూచుచు బోయెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

శీతమంగళతోయాభిః పద్మినీభి స్సమంతతః

విశాలై రాశ్రమపదై శ్వేదిమద్భి స్సమావృతమ్. ౧౩

<p>టీక॥ సమంతతః = అంతటను ; శీత మంగళతోయాభిః = చల్లనిమంగళకరం బులగుజలముగల; పద్మినీభిః = తామర కొలనులచేతను; విశాలైః = విస్తీర్ణ ములును; శ్వేదిమద్భిః = యాగవేదికలు గ లవియునగు; ఆశ్రమపదైః = ఆశ్రమస్థా నములచేతను; సమావృతం = కప్పఁబడి నదియునగు ; సాగరానూపం, అవ లోకయక్ ; జగావ (అధ్యాహృత</p>	<p>ము) = సముద్రముతీరమును బూచుచు, బోయెను. చల్లనిమంచినీళ్లుగల తామరకొలం కులతోనువిశాలంబులును యాగవేదికా లంకృతంబులునగు నాశ్రమంబులతోను ఒప్పుచున్నసముద్రతీరంబుఁ బూచుచు, రావణుండు, పోయెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

కదళ్యాఢకీసంబాధం నారికేళోపశోభితమ్

సాలై స్తాలై స్తమాల్లైశ్చ పుష్పితై స్తరుభి ర్వృతమ్. ౧౪

<p>టీక॥ కదశ్యాధకిసంబాధం = అర టిచెట్లచేతనుకందితీగెలచేతను నిండిన దియు; నారీకల్లోఁ శోభితం = పెంకా యచెట్లచేఁ బ్రకాశించు చున్నదియు; సాలైః = మద్దిచెట్లచేతను; తాలైః = తా టిచెట్లచేతను; తమలైశ్చ = చీకటిచె ట్లచేతను; పుష్పితైః = పూచిన; తరుభిః = వృక్షములచేతను; వృతం = చుట్టఁబడిన దియునగు; సాగరానూపం, అవలోక</p>	<p>యక, జగామ (అధ్యాహృతము) = స ముద్రతీరమునుజూచుచుఁబోయెను. అరటిచెట్లతోను కందితీగెలతోను పెంకాయచెట్లతోనుగూడినదియు, మ ద్దిచెట్లుతాటిచెట్లు తమాలవృక్షంబులు మున్నగుచక్కగాఁ బూచిన వృక్షము లచేసిండియుండునదియునగు, సముద్ర తీరమునుజూచుచు, రావణుండుపోయె ను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

నాగై స్సుపజ్జే = గంధర్వైః కిన్నరైశ్చ సహస్రీశః

అజై రై వఖా ననై ర్దాషై ర్వాలఖిలైః పరీచిహైః. ౧౫

అత్యంతనియతాహారై శ్శోభితం పరమషిభిః

<p>టీక॥ సహస్రీశః ± వేనవేలుగా; నాగైః = సహములచేతను; సుప జ్జేః = గరుడులచేతను; గంధర్వైః = గంధవులచేతను; కిన్నరైశ్చ = కిన్న రులచేతను; అజైః = అయోనిజులగు; మరీచిహైః = కిరణములనుద్రావువారలు ను; అత్యంతనియతాహారైః = మిక్కిలి యనియతమయినయాహారముగల వా రలునగు; వైఖానసైః = బ్రహ్మనఖంబు నఁబుట్టినవారలును; మాషైః = మాష గోత్రంబునఁబుట్టినవారలును; వాలఖి లైః = బ్రహ్మవాలంబునఁబుట్టినవారలు నైన; పరమషిభిః = శ్రేష్ఠులయినఁబు</p>	<p>మలచేత; శోభితం = ప్రకాశించుచున్న; సాగరానూపం, అవలోకయక, జ గామ (అధ్యాహృతము) = సముద్రతీర మునుజూచుచుఁబోయెను. నాగములును గరుడులును గంధ ర్వులును కిన్నరులును, అయోనిజులు ను జంద్రసూర్యకిరణంబులై యాహారం బుగాఁ గొనువారలును, నియతాహా రులనగు వైఖానసులును వాలఖి ల్యులునుమున్నగు వారలకు నివాసస్థా నంబగుసముద్రతీరమును జూచుచు రా వణుండుపోయెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౪౫౧

స ౩౫

జితకామైశ్వ సిద్ధైశ్చ చారణై రుపశోభితమ్. ౧౬

టీక|| జితకామైశ్వ = జయింపబడి రమునుజూచుచుబోయెను.
నకోకులుగలవారలచేతను ; సిద్ధైశ్చ = సిద్ధులచేతను; చారణైః = చారణులచేతను, ఉపశోభితం = ప్రకాశించుచున్న; సాగరానూపం, అవలోకయన్, జగామ (అధ్యాహృతము) = సముద్రతీరమునుజూచుచుబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

దివ్యాభరణమాల్యాభి దివ్యరూపాభి రావృతమ్
క్రీడారతివిధిజ్ఞాభి రప్సరోభి స్సహస్రశః. ౧౭

టీక|| దివ్యాభరణమాల్యాభిః = శ్రేష్ఠములయిన భూషణములను బుష్పమాలికలునుగలవారలును; దివ్యరూపాభిః = శ్రేష్ఠమయిన సౌందర్యముగలవారలును; క్రీడారతివిధిజ్ఞాభిః = ఆటలయొక్కయు సురతములయొక్కయు విధులను దెలిసినట్టివారలునగు; అప్సరోభిః = అప్సరసలచేత ; సహస్రశః = వేనవేలుగా; ఆవృతం = కప్పబడినట్టి; సాగరానూపం, అవలోకయన్, జగామ (అధ్యాహృతము) = సముద్రతీరమునుజూచుచుబోయెను. దివ్యంబులగు నాభరణములను బుష్పమాలికలను దాల్చియుండు వారలును దివ్యసౌందర్యంబుగల వారలును నానావిధక్రీడలయందుఁ బాండిత్యంబుగలవారలునగునప్సర స్త్రీలతో నొప్పుచున్న సముద్రతీరముం జూచుచు రావణుండుపోయెను. అని, తాత్పర్యము.

సేవితం దేవపత్నీభి శ్శ్రీమతీభి శ్శ్రియా వృతమ్
దేవదానవసంఘైశ్చ చరితం త్వమృతాశిభిః. ౧౮

టీక|| శ్రీమతీభిః = అధికమయినకాంతిగల; దేవపత్నీభిః = దేవభార్యలచేత; సేవితం = సేవింపబడినదియు ; శ్శ్రియా = కాంతిచేత; వృతం = చుట్టబడిన

దియు; అమృతాశిభిః = అమృతమునభ
క్షించునట్టి ; దేవదానవసంఘైశ్చ =
దేవతలయొక్క దానవులయొక్క స
మూహముల చేతను; చరితం = సంచరిం
పఁబడినదియునగు; సాగరానూపం, అ
వలోకయే, జగామ (అధ్యాహృతము)
సముద్రతీరమునుబాచుచుఁ బోయెను.

కాంతిసంపన్నులగు దేవభార్యలచే
సేవింపఁబడినదియుఁ గాంతిసంపన్నం
బును, అమృతంబుభుజించునట్టి దేవదా
నవులకు విహారస్థానంబునగు, సముద్రతీ
రంబుఁజూచుచు, రావణుఁడుపోయె
ను. అని, తాత్పర్యము.

హంసక్రౌంచస్థవాకీణం సారసై స్సంప్రణాదితమ్
వైడూర్యప్రస్తరం రమ్యం స్నిగ్ధం సాగరతేజసా. ౧౯

టీక॥ హంసక్రౌంచస్థవాకీణం =
హంసపక్షులచేతనుక్రౌంచపక్షులచేత
నుకప్పలచేతనువ్యాపింపఁ బడినదియు;
సారసైః = బెగ్గురుపక్షులచేత ; సంప్ర
ణాదితం = భృనింపఁ జేయఁబడినదియు;
వైడూర్యప్రస్తరం = వైడూర్యములె
తాళ్లుగాఁగలదియు; రమ్యం = సుందర
మును; సాగరతేజసా = సముద్రముయొ
క్క కాంతిచేత; స్నిగ్ధం = నునుపయినది
యునగు; సాగరానూపం , అవలోక

యే, జగామ (అధ్యాహృతము) = స
ముద్రతీరమునుబాచుచుఁబోయెను.
మధురముగాఁగూయునట్టి హంస
పక్షులుఁక్రౌంచపక్షులనీరుకోళ్లుసార
సపక్షులు మొదలగుపక్షులతోనొప్పచు
న్నదియురమణీయంబునుసముద్రకాంతి
చేమఱియుసుందరముగాఁ జూపట్టుచు
న్నదియునగుసముద్రతీరముఁ జూచుచు
రావణుఁడుపోయెను.
అని, తాత్పర్యము.

పాండరాణి విశాలాని దివ్యమాల్యాయుతానిచ
తూర్యగీతాభిజుష్టాని విమానాని సమంతతః. ౧౯
తపసా జితలోకానాం కామగా న్యభిసంపతే
గంధర్వాప్సరసశ్చైవ దదశే ధనదానుజః. ౨౦

టీక॥ ధనదానుజః = కుబేరునితమ్ముఁడగురావణుఁడు; పాండరాణి = తెల్ల

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము: ౪౩

స ౩౫

నివియు; విశాలాని = విస్తీర్ణములు
ను; దివ్యమాల్యాయుతానిచ = శ్రేష్ఠము
లయిన పుష్పమాలికలతోఁ గూడినవి
యు; తూర్వగీతాభిజుష్టాని = వాద్యము
లతోను పాటలతోనుగూడినవియు; కా
మగాని = ఇచ్చచొప్పునబోవునవియు న
గు; తపసా = తపస్సుచేత; జితలోకా
నాం = జయింపఁబడినలోకములుగల
వారలయొక్క; విమానాని = విమాన
ములను; సమంతతః = అంతటను ; అభి
సంపతే = పొందుచు; గంధర్వాప్సర
సశ్చైవ = గంధర్వులను అప్సరసలను;

దదశే = చూచెను.

కుబేరునితమ్ముండగు రావణుండు,
అప్పుడుమాగఁబునఁ, దెల్లనివియు
విశాలంబులునుదివ్యంబులగుపుష్పమా
లికలతోఁ గూడినవియు నానావిధవా
ద్యధ్వనులతోనుగీతధ్వనులతోను ఒప్పు
చున్నవియుఁగామగమనంబులునగు త
పోబలంబునదివ్యలోకంబుల సాధించిన
ట్టినత్పురుషులవిమానంబులను , గంధ
ర్వులను అప్సరస్త్రీలనుఁబూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

నిర్యాసరసమూలానాం చందనానాం సహస్రశః

వనాని పశ్యే సౌమ్యాని ఘ్రీణత్పక్తికరాణిచ. ౨౦

టీక॥నిర్యాసరసమూలానాం = బం
కయడుగునందుఁగల; చందనానాం =
చందనవృక్షములయొక్క; సౌమ్యాని =
సుందరములయినవియు; ఘ్రీణత్పక్తి
కరాణిచ = ఘ్రీణేంద్రియమునకుఁ దృ
ప్తినిజేయునవియునగు; వనాని = వన
ములను; సహస్రశః = వేనవేలుగా; ప

శ్యే = చూచుచు; జగవ (అధ్యాహృ
తము) = పోయెను.

సుగంధంబు గుబాళించుచుండు ని
ర్యాసంబులతోఁ గూడినవియు సుందర
ములును ఘ్రీణేంద్రియాహ్లాదకంబులు
నగుచందనవనంబులంబూచుచు, రావ
ణుండు పోయెను. అని, తాత్పర్యము.

అగరూఢౌంచ ముఖ్యానాం వనాన్యపవనానిచ

తక్కోలానాంచ జాత్యానాం ఫలానాంచ సుగంధినామ్. ౨౧

టీక॥ముఖ్యానాం = శ్రేష్ఠములయిన; అగరూఢౌంచ = అగరువృక్షముల

యొక్కయు ; జాత్యానాం=శ్రేష్ఠము
లయిన; తక్కులానాంచ=తక్కుల
వృక్షములయొక్కయు; సుగంధినాం=
మంచివాసనగల; ఫలానాంచ=జాతి
వృక్షములయొక్కయు; వనాని=వన
ములను; ఉపవనాని=ఉద్యానవనము
లను; పశ్యేత్, జగామ (అధ్యాహృత

ము)=చూచుచుబోయెను.

శ్రేష్ఠములయిన యగరువృక్షముల
యొక్కయుఁ దక్కులవృక్షముల యొ
క్కయు మంచివాసనగలజాతివృక్షము
లయొక్కయువనంబులను, ఉద్యాన వ
నంబులనుఁజూచుచు రావణుండు, పో
యెను. అని, తాత్పర్యము.

పుష్పాణిచ తమాలస్య గుల్తాని మరిచస్యచ

ముక్తానాంచ సమూహాని శుష్యమాణాని తీరతః. ౨౩

టీక॥ తమాలస్య = చీకటిచెట్టు
యొక్క; పుష్పాణి=పూలను; మరిచ
స్య=మితియముయొక్క; గుల్తానిచ=
పొదలను; తీరతః=గట్టునందు; శుష్య
మాణాని=ఎండుచున్న; ముక్తానాం=
ముత్యములయొక్క ; సమూహానిచ=
సమూహములను; పశ్యేత్, జగామ(అ

ధ్యాహృతము)=చూచుచుబోయెను.

తమాలవృక్షముల పుష్పములనుమి
తియపుండిగెలను సముద్రతీరంబునం
బడియెండుచున్న ముత్యముల సమూ
హములనుబూచుచు, రావణుండు, పో
యెను. అని, తాత్పర్యము.

శంఖానాం ప్రస్తరంచైవ ప్రవాళనిచయం తథా

కాంచనానిచ శైలాని రాజతానిచ సర్వశః. ౨౪

టీక॥ శంఖానాం=శంఖములయొ
క్క; ప్రస్తరంచైవ=సమూహమును;
తథా=అట్లు; ప్రవాళనిచయం=చిగు
ళ్ల సమూహమును; కాంచనానిచ=బం
గారువికారంబులగు ; రాజతానిచ=
వెండివికారంబులునగు; శైలాని=పర్వ

తములను; సర్వశః=అన్నిటిని; పశ్యేత్,
జగామ(అధ్యాహృతము)=చూచుచు
బోయెను.

శంఖసమూహములనుబిగురుటాకు
లసమూహములనుబంగారు కొండలను
వెండికొండలనువీనినన్నింటినిం బూచు

శ్రీ మద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౪౮౫

స ౩౫

చు, రావణుడు, పోయెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రప్రవాణి వనోజ్ఞాని ప్రసన్నాని హృదానిచ

టీక॥ వనోజ్ఞాని = వనోహరముల
గు; ప్రప్రవాణి = సెలయేళ్లును ; ప్రస
న్నాని = నివళలములయిన ; హృదాని
చ = మడుగులను; పశ్యత్, జగామ (అ
ధ్యాహృతము) = చూచుచు, బోయెను.

వనోహరములగు సెలయేళ్లును ని
వళలములైన జలమగల మడుగుల
నుంబూచుచు రావణుండు పోయెను.
అని, తాత్పర్యము.

ధనధాన్యోపపన్నాని స్త్రీరత్నైశ్చ శోభితానిచ. ౨౫
హస్త్యశ్వరథగాఢాని సగరాణ్యవలోకయత్

టీక॥ ధనధాన్యోపపన్నాని = ధన
ములతోను ధాన్యములతోనుం గూడిన
వియు; స్త్రీరత్నైశ్చ = స్త్రీలలోను త్త
మలగువారలచేత; శోభితానిచ = ప్రకా
శించుచున్నవియు; హస్త్యశ్వరథగా
ఢాని = ఏనుంగులచేతను గుఱ్ఱములచేత
నురథములచేతనుండినవియునగు; సగ
రాణి = పట్టణములను; అవలోకయత్ =

చూచుచు; జగామ (అధ్యాహృతము) =
పోయెను.
ధనధాన్యసంపన్నములను ఉత్తమ
స్త్రీలతోనొప్పచున్నవియు సేనంగుల
తోనుగుఱ్ఱములతోను రథంబులతోనునిం
డినవియునగు సగరంబులంబూచుచు,
రావణుండు పోయెను.
అని, తాత్పర్యము.

తం సమం సర్వత స్స్నిగ్ధం మృదుసంస్పర్శమారుతమ్. ౨౬
అనూపం సింధురాజస్య దదశత్ త్రిదశోపమమ్

టీక॥ సమం = మిట్టపల్లములులేనిది
యు; సర్వతః = అంతటను; స్నిగ్ధం = నును
పైనదియు ; మృదుసంస్పర్శ మారు
తం = మెత్తనితాకుటగల గాలి గలది

యు ; త్రిదశోపమం = స్వగము
తోఁబోలిక-గలదియునగు; తం = ఆ ;
సింధురాజస్య = సముద్రము యొక్క;
అనూపం = తీరమును; దదర్శ = చూచెను.

మిట్టపల్లములు లేనిదియు అంతటను | యునగుసముద్రతీరమును , రావణుం
రమణీయంబును జల్లగాలిగలదియున్వ | డు, చూచెను. అని, తాత్పర్యము.
గణంబువలె నతి సుందరంబైయున్నది

తత్రాపశ్య తస్మేఘాభం న్యగ్రోధ మృషిభి ర్వృతమ్. ౨౭
సమంతా ద్యస్య తా శ్శాఖా శ్శతయోజన మాయతాః

<p>టీక॥ సః = ఆ రావణుడు; తత్ర = అ చట; యస్య = దేనియొక్క; తాః = ఆ; శాఖాః = కొమ్మలు; సమంతాత్ = అంతటను; శతయోజనం = నూలుయో జనములు; ఆయతాః = పొడువులయిన వో; తం (అధ్యాహృతము) = అట్టి; మే ఘాభం = మేఘముయొక్క కాంతివం టికాంతిగలదియు; ఋషిభిః = ఋషుల చేత; వృతం = చుట్టబడినదియునగు; న్య</p>	<p>గ్రోధం = వట్టి చెట్టును; అపశ్యత్ = చూ చెను. అచటనా రావణుండు , నాలుగు ప్రక్కలను నూలుయోజనముల నిడువు గలకొమ్మలుగలదియు మేఘసమానం బును ఋషులకు నివాస భూతంబునగు న్యగ్రోధవృక్షముంజూచెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

యస్య హస్తిన మాదాయ మహాకాయంచ కచ్ఛపమ్. ౨౮
భక్షోధకం గరుడ శ్శాఖా మాజగామ మహాబలిః

<p>టీక॥ మహాబలిః = అధికమయినబల ముగల; గరుడః = గరుత్మంతుడు; హ స్తినం = ఏనుంగును; మహాకాయం = పె ద్దదేహముగల; కచ్ఛపం = తాళబేలును; ఆదాయ = తీసికొని; భక్షోధకం = తిను టకొఱకు; యస్య (తస్య) = ఆచెట్టు యొక్క; శాఖాం = కొమ్మను; ఆజగా</p>	<p>మ = పొందెను. మున్ను మహాబలశాలియును గరు త్మంతుండు ఏనుంగును మహా కాయంబ గుకచ్ఛపంబును దీసికొని, వానిందినుటకై యాచెట్టుకొమ్మపైకి వ్రాలెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

తస్య తాం సహసా శాఖాం భారేణ పతగో త్తమః. ౨౯

సుపణః పణః బహుళౌం బభంజచ మహాబలః

టీక॥ మహాబలః=అధికమయినబలముగల; పతగోత్తమః=పక్షిశ్రేష్ఠుడగుగరుత్మంతుడు; సహసా=శీఘ్రమున; ధారేణ=బరువుచేత; తస్య=ఆవృక్షముయొక్క; శాఖాం=కొమ్మన; బభంజచ=ఁజేచెను. మహాబలశాలియగు నాగరుత్మంతునిధారము తాళజాలక యాచెట్టుకొమ్ముతటాలనఁజేసినది. అని, తాత్పర్యము.

తత్ర వై ఖానసా మాషా వాలఖిల్యా వరీచిపాః. ౩౦
అజా బహువు ధూమాశ్చ సంగతాః పరమషణయః

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; వరీచిపాః=రణములనుద్రావువారలును; అజాః=అయోనిజులును; ధూమాశ్చ=పొగనుత్రావువారలును; పరమషణయః=ఉత్తమలయినఋషులునగు; వై ఖానసాః=వైఖానసులును; మాషాః=మాషగోత్రజులగు ఋషులును; వాలఖిల్యాః=వాలఖిల్యులును; సంగతాః=చేరినవారలు; బహువుః=అయిరి. ఆకొమ్మక్రింద, చంద్రసూర్యకిరణంబులుద్రావువారలును ధూమవులును, అయోనిజులునగు వైఖానసులును వాలఖిల్యులును మాషులుననుమహా ఋషులు తపస్సుచేయుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

తేషాం దయాధణం గరుడ స్తాం శాఖాం శతయోజనామ్. ౩౧
జగమాదాయ వేగేన తౌ చోభౌ గజకచ్ఛపౌ

టీక॥ గరుడః=గరుత్మంతుడు; తేషాం=ఆఋషులయొక్క; దయాధణం=దయకొఱకు; శతయోజనాం=నూఱుయోజనములనిడువుగల; తాం=ఆ; శాఖాం=కొమ్మను; తౌ=ఆ; గజకచ్ఛపౌ=ఏనుంగునుతాచేలును, ఉభౌ=రెంటిని; ఆదాయ=తీసికొని; వేగేన=వేగముచేత; జగమ=పోయెను. గరుత్మంతుండు, ఆఋషులపైదయచేత, నూఱుయోజనంబుల నిడువుగల యాశాఖనుఆగజకచ్ఛపంబులరెంటినిఁదీసికొని, వేగంబునంబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏకపాదేన ధర్మాత్వా భక్షయిత్వా తదామిషమ్. ౩౨

నిషాదవిషయం హత్వా శాఖయా పతగోత్తమః

ప్రహషణ మతులం లేభే మోక్షయిత్వా మహామనీః. ౩౩

టీ॥ ధర్మాత్వా = ధర్మబుద్ధిగల; ప	పించి; అతులం = సరిలేని; ప్రహషణం =
తగోత్తమః = పక్షి శ్రేష్ఠుడగు గరుత్మం	సంతోషమును; లేభే = పొందెను.
తుండు; ఏకపాదేన = ఒక్క కాళిచేత; త	ధర్మాత్తుండగు గరుత్మంతుండు
దామిషం = ఆహంసమును; భక్షయి	ఒక్క కాళిచే నిలిచి యాగజకచ్ఛపం
త్వా = తిని; శాఖయా = కొమ్మచేత; ని	బులందిని, యంత, నాశాఖచే నిషాదుల
షాదవిషయం = నిషాద గ్రామమును; హ	నందఱుంజంపి, వారలను భక్షించి, య
త్వా = చంపి; మహామనీః = పూజ్యుల	మృహమునులను విడిపించి, పరమ సంతో
యినమునులను; మోక్షయిత్వా = విడి	షమునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

స లేనైవ ప్రహషేణ ద్విగుణీకృతవిక్రమః

అమృతానయనాథం వై చకార మతిమా న్నతిమ్. ౩౪

టీక॥ మతిమాన్ = అధికమయినబు	పాదపూరణాథము;) మతిం = బుద్ధి
ద్ధిగల; సః = ఆగరుత్మంతుండు; లేన =	ని; చకార = చేసెను.
ఆ; ప్రహషేణైవ = సంతోషముచే	బుద్ధిమంతుండగు నాగరుత్మంతుం
తనె; ద్విగుణీకృతవిక్రమః = రెండింత	డు, ఆసంతోషంబున రెట్టించిన పరాక్ర
లుగాఁ జేయఁబడిన పరాక్రమముగల	మముగలవాడై, యమృతంబుదేరం ద
వాడై; అమృతానయనాథం = అ	లంచెను. అని, తాత్పర్యము.
మృతంబుదెచ్చుటకై (“వై” అనునది	

అయోజాలాని నిమగ్న్య భిత్వారత్నమయం గృహమ్. ౩౫

మహేంద్రభవనా గ్ధుత్త మాజహరామృతం తతః

టీక॥ తతః = అంత ; సః (అధ్యా	జాలాని = ఇనుపకిటికీలను ; రత్నమ
హృతము) = ఆగరుత్మంతుండు; అయో	యం = రత్నవికారమయిన; గృహం =

శ్రీమద్రామాయణము*తిరణ్యకాండము. ౪౫

స ౩౫

ఇంటిని; భిత్వా = భేదించి; మహేంద్ర
భవనాత్ = మహేంద్రునింటనుండి; గు
ప్తం = రక్షింపబడిన; అమృతం = అమృ
తమును; ఆజహర = తేచ్చెను.

అంత, సంగరుత్తంతుండు, ఇసుక

కిటికీలను బగులఁగొట్టి, రత్నమయంబగు
గృహమును భేదించి, మహేంద్రునింట
రక్షితంబైనయమృతంబుఁదెచ్చెను.
అని, తాత్పర్యము.

తం మహాషిఁగణై జుష్టం సుపణకృతలక్షణమ్

నామ్నా సుభద్రం న్యగ్రోధం దదశః ధనదానుజః. ౩౬

టీక॥ ధనదానుజః = కుబేరునిత
మ్ముండగు రావణుండు ; మహాషిఁగ
ణైః = సూర్యులయినయులుల సమాహ
ములతో; జుష్టం = కూడినదియు ; సుప
ణకృతలక్షణం = గరుత్మంతునిచేఁ జే
యఁబడినగుఱుతుగలదియు; నామ్నా =
పేరుచేత; సుభద్రం = సుభద్రమను;

తం = ఆ; న్యగ్రోధం = మట్టిచేట్టును; దద
శః = చూచెను.

కుబేరునితమ్ముండగు రావణుండు ,
మహాషిఁగే వితంబును గరుత్మంతునిచేఁ
గొమ్ము విఱిగినగుఱుతుగలదియు సుభ
ద్రమను పేరుగలదియు నగునాన్యగ్రోధ
క్షమునుజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తంతు గత్వా పరం పారం సముద్రస్య నదీపతేః

దదర్శా శ్రమ మేకాంతే రమ్యే పుణ్యే వనాంతరే. ౩౭

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆరా
వణుండు; నదీపతేః = నీలులగుఁ బెనిమి
టియైన; సముద్రస్య = సముద్రము
యొక్క; పరం = ఆవలిదైన; పారం = గ
ట్టును; గత్వా = పొంది; ఏకాంతే = విజ
నమయినదియు; రమ్యే = సుందరమయిన
దియు; పుణ్యే = పవిత్రమునగు; వనాంత

రే = అడవిమధ్యమనందు; అశ్రమం = ఆ
శ్రమమును; దదశః = చూచెను.

అంతనారావణుండట్లు , సముద్ర
ముయొక్క-యావలిగట్టుఁజేరి, యచ్చట
నేకాంతంబును రమణీయంబును బుణ్యం
బునగువనంబునడుమ, నొకయాశ్రమం
బుఁగనెను. అని, తాత్పర్యము.

తత్ర కృష్ణాజినధరం జటావల్కలధారిణమ్

దదశఁ నియతాహారం మారీచంనామ రాక్షసమ్. ౩౮

టీక॥ తత్ర = అచ్చట; కృష్ణాజినధ	దదర్శ = చూచెను.
రం = కృష్ణాజినమునుదాల్చినవాఁడును;	రావణుం డయ్యాశ్రమంబునఁ గృ
జటావల్కలధారిణం = జటలను నార	ష్ణాజినంబునుజటావల్కలంబులును ధ
చీరలనుధరించినవాఁడును ; నియతా	రించినవాఁడును నియతాహారుఁడునగు
హారం = నిగ్రహింపఁబడిన యాహారం	మారీచుండను రాక్షసుంబూచెను.
బుగలవాఁడునగు; మారీచంనామ =	అని, తాత్పర్యము.
మారీచుండను; రాక్షసం = రాక్షసుని ;	

స రావణ స్సమాగమ్య విధిప త్తేనరక్షసా

మారీచేనా ర్చితో రాజా సర్వకామై రమానుషైః. ౩౯

టీక॥ రాజా = రాక్షసరాజుండ	అర్చితః = పూజింపఁబడినాఁడు.
గు; సః = ఆ; రావణః = రావణుండు; స	అంత, మారీచుండు, రాక్షసరాజుం
మాగమ్య = చేరి; తేన = ఆ ; మారీచే	డగు రావణుండువచ్చటంబూచి, య
న = మారీచుండను ; రక్షసా = రాక్షసు	థాశాస్త్రంబుగా, మనుష్య దుర్లభం
నిచేత; విధివత్ = యథాశాస్త్రము	బులగునానావిధ మహాహాపదాధిక
గా; అమానుషైః = మనుష్యసంబంధు	మలచేన తనఁబూజించెను.
లుగాని; సర్వకామైః = సమస్తముల	అని, తాత్పర్యము.
యినకోరఁబడుపదాధికములచేతను ;	

తం స్వయం పూజయిత్వాతు భోజనే నోదికేనచ

అధోకప హితయా వాచా మారీచో వాక్య మబ్రవీత్. ౪౦

టీక॥ మారీచః = మారీచుండు; స్వ	లముచేతను; పూజయిత్వాతు = పూ
యం = తానే; తం = ఆ రావణుని; భో	జించినంతనె; అధోకపహితయా = అ
జనేన = భోజనముచేతను; ఉదికేన = ఉ	ధికమయినయథాముతోఁగూడిన; వా

నా=మాటచేత; వాక్యం=మాటను ; బసంగిపూజించి, యతనింజూచి, య
అబ్రవీత్ =చెప్పెను. ధికాథఁసహితంబగు మాటచేసిట్లని,
మారీచుండు, ఆ రావణునకు , అ చెప్పెను.అని, తాత్పర్యము.
ఘృకపాద్యంబులను ఆహారంబులను,

కచ్చి త్సుకుశలం రాజ్ లంకాయాం రాక్షసేశ్వర

కేనాథేన పున స్త్వం వై తూణ్ మేవ మిహగతః. ౪౧

టీక॥ రాక్షసేశ్వర = రాక్షసుల హ=ఇచ్చటికి; ఆగతః=వచ్చిరావ?
కుబ్రహుండవైన; రాజ్ = రావణు రాక్షసరాజుండవగు రావణుడా!
డా! లంకాయాం=లంకాయందు; సుకు లంకాయందుతయుత్తేమమేకదా! నీవె
శలంకచ్చిత్ = మిక్కిలియుత్తేమమే ముతశీసుముగామఱలనిచ్చటి కెందు
దా? త్వం వై =నీవే; కే=ఏ; అథేన కువచ్చిరావ? అని, మారీచుండురావ
న=కార్యముచేత; పునః=మఱల; తూ ణునడిగెను, అని, తాత్పర్యము.
ణ్=శీసుముగా; ఏవం=ఇట్లు ; ఇ

ఏవ ముక్తో మహాతేజా మారీచేన స రావణః

తతః పశ్చా ద్దీపం వాక్య మబ్రవీ ద్వాక్యకోవిదః. ౪౨

టీక॥ మహాతేజాః= అధికమయిన క్యం=మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
పరాక్రమముగలవాఁడును ; వాక్యకో మహాతేజుండునుమాటలు చెప్పట
విదః = మాటలయందుఁబండితుండున యందుఁబండితుండునగు రావణుండు,
గు; సః=ఆ; రావణః= రావణుండు; మారీచుండుచెప్పినమాటనువిని, యం
మారీచేన=మారీచునిచేత ; ఏవం=ఇ త, నీమాటంజెప్పెను.
ట్లు; ఉక్తః=చెప్పఁబడినవాడై; తతఃప అని, తాత్పర్యము.
శ్చాత్=అటుపిమ్మట; ఇదం=ఈ; వా

ఇత్యాశ్చ, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే, పంచత్రింశస్సగళః.

ఇది, స్పష్టాథకము.

ఇది, పరమాథకచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండపంచత్రింశస్సగళ టీక,
ముగిసినది.

ॐ

ష ట్రింశ స గ ల ప్రా రం భః.

మారీచ శ్రూయతాం తాత వచనం మమ భాషతః

ఆతోన్తి మమ చాతకస్య భవాన్హి పరమా గతిః. ౧

టీక॥ తాత=నాయనా! మారీచ=	వాన్=నీవు; పరమ.=శ్రేష్ఠమయిన ;
మారీచుడా! భాషతః (భాషమాణ	గతిహి=గతివిగదా.
స్య)=చెప్పుచున్నట్టి; మమ=నాయు	నాయనా! నేనుజెప్పమాట లన్ని
కల; వచనం=మాట; శ్రూయతాం=	యువినుము; నేనుమిక్కిలియుదుఃఖితుం
వినఁబడుఁగాక. ఆతకః=దుఃఖితుఁడ	డనై తిని; అట్లాతుఁడనగునాకుఁబ
ను; అన్తి=అగుచున్నాను. ఆతకస్య=	రమగతివినీవెకదా! అని, తాత్పర్యము.
దుఃఖితుఁడనగు ; మమ = నాకు; భ	

జానీషే త్వం జనస్థానే యథా భ్రాతా భరో మమ

దూషణశ్చ మహాబాహు స్వసా శూర్పణఖావ మే. ౨

త్రిశిరాశ్చ మహాతేజా రాక్షసః విశితాశనః

అస్యేవ బహవ శ్శూరా లబ్ధలక్షౌ నిశాచరాః. ౩

వసంతి మన్నియోగేన రతివాసంచ రాక్షసాః

చాధమానా మహారణ్యే మనీక్ వై ధమచారిణః. ౪

శ్రీ మద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౪౩

స ౩౨

టీక॥ యథా = ఎట్లు; మమ = నా యొక్క; భాతా = తమ్ముడైన; ఖరః = ఖరుఁడును; మహాబాహుః = పెద్ద నేతలుగల; దూషణశ్చ = దూషణుండును; మే = నాయొక్క; స్వసా = చెల్లెలగు; శూపకణఖాద = శూర్పకణయును; మహాచేజాః = అధికమయిన పరాక్రమముగలవాఁడును; పిశితాశనః = మౌనమెయ్యువాఁడుముగాఁగలవాఁడునగు ; శ్రీశిరాః = శ్రీశిరుఁడును; రాక్షసశ్చ = రాక్షసుఁడును; అన్యే = ఇతరులయిన ; లబ్ధలక్ష్యాః = పొందఁబడిన యుత్సాహముగలవారలును; శూరాః = యుద్ధమునందు భయములేనివారలును ; శాచరాః = రాక్షసులందైన గువారలునగు; రాక్షసాః = రాక్షసులు; బహవశ్చ = పెక్కుండ్రును; మహారణ్యే = దండకారణ్యమునందు; మన్నియోగేన = నాయాజ్ఞ చేత; ధమకచారిణః = ధ

మకమునాచరించునట్టి; మనీక = మునులను ("వై" అనునవిపాదపూరితాధికము); బాహుశః = బాధించుచు; రతివాసం = ప్రీతిచేనివసించుట గల్గునట్లుగా; జనస్థానే = జనస్థానమునందు; వసంతి = ఉన్నారా; తథా (అధ్యాహృతము) = అట్లు; త్వం = నీవు; జనీషే = ఎఱుంగుదువు.

నాతమ్ముండుఖరుండును మహాబాహుఁడగు దూషణుండును నాచెల్లెల శూపకణఖయు మహాచేజుండుగు శ్రీశిరుండునువటియగు శితరులగు శూరులయిన రాక్షసులు పెక్కుండ్రును , నాయాజ్ఞ చేపండకారణ్యంబున ధమకచారులగుమనలనుబాధించుచు, జనస్థానంబుననున్నారనసంగతి, నీకుండెఱసియున్నది. అని, తాత్పర్యము.

చతుదశ సహస్రాణి రక్షసాం భీమకమణౌమ్
శూరాణాం లబ్ధలక్ష్యాణాం ఖరచిత్తాను వతికనామ్. ౫

టీక॥ భీమకమణౌమ్ = భయంకరమయినకార్యముగలవారలును; శూరాణాం = యుద్ధమునందు భయములేనివారలును; లబ్ధలక్ష్యాణాం = పొందఁబడిన యుత్సాహముగలవారలును; ఖరచిత్తా

నువతికనాం = ఖరునిమనస్సు ననుసరించువారలునగు; రక్షసాం = రాక్షసులయొక్క; చతుదశ = పదునాలుగు; సహస్రాణి = వేలు; సంతి (అధ్యాహృతము) = ఉన్నది.

భ.యంకరకములును శూరులును | పమనాలుగువేలమంది, ఖరునిక్రిందను
మఱువాత్సాహులునగు రాక్షసులు, | న్నారు. అని, తాత్పర్యము.

తే త్విదానీం జనస్థానే వసమానా మహాబలాః
సంగతాః పరమాయత్తా రామేణ సహ సంయుగే- ౬
నానాప్రహరణో పేతాః ఖరప్రముఖ రాక్షసాః

టీక|| జనస్థానే = జనస్థానమునం | యి ; సంయుగే = యుద్ధమునందు; రా
దు; వసమానాః = వాసము సేయుచుం | మేణసహ = రామునితోఁగూడ; సంగ
డునట్టి; మహాబలాః = అధికమయినబల | తాః = చేరినారు.
ముగల; తే = ఆ; ఖరప్రముఖరాక్షసా | జనస్థానంబునందు నివసించుచున్న
స్తు = ఖరుండు మొదలు గాఁగల రాక్షసు | మహాబలశాటలగునా ఖరుండు మొదల
లును; ఇదానీం = ఇప్పుడు ; నానాప్ర | గురాక్షసులు , నానావిధాయుధంబు
హరణో పేతాః = నానావిధములయిన | లంజేకొని, సన్నద్ధులయి, రామునితో
యాయుధములతోఁగూడినవారలయి; | యుద్ధంబు గావించిరి.
పరమాయత్తాః = మిక్కిలియు సన్నద్ధుల | అని, తాత్పర్యము.

తేన సంజాత రోషేణ రామేణ రణమూఢాని. ౭
అనుక్త్వా పరుషం కించి చ్చరై ర్వాపారితంధనుః

టీక|| సంజాతరోషేణ = పుట్టినకో | లది గాఁజేయుఁబడినది.
పముగల; తేన = ఆ; రామేణ = రాముని | అంత, నా రాముండు, పరమకుపితుం
చేత; రణమూఢాని = యుద్ధాగ్రమునం | డై, యుద్ధంబునఁ గొంచెమేని పరుషవా
దు; కించిత్ = కొంచెమయినను ; పరు | తకయాడక, ధనుస్సున, బాణంబులుగూ
షం = కఠినవచనమును; అనుక్త్వా = చె | చి, ధనుర్విద్యాపాండిత్యంబుఁ జూపె
ప్పక; ధనుః = ధనుస్సు; శరైః = బాణము | ను. అని, తాత్పర్యము.
లచేత; వ్యాపారితం = వ్యాపారముగ

చతుర్దశ సహస్రాణి రాక్షసా ముగ్ర తేజసామ్. ౮

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౪౯౫

స ౩౨

నిహతాని శరై స్తీక్ష్ణై మానుషేణ పదాతినా

టీక॥ పదాతినా = కాలినడకనున్న వాఁడును; మానుషేణ = మనుష్యుఁడ నగురామునిచేత; ఉగ్రలేజసాం = భయంకరమయినపరాక్రమముగల; రక్షసాం = రాక్షసులయొక్క; సహస్రాణి = వేలు; చతుదశ = పదునాలుగు; తీక్ష్ణైః = కఠకులయిన; శరైః = బాణములచేత; నిహతాని = వధింపఁబడినవి. పదాతీయనుమనుష్యుండునగురాముండొక్కఁడుభయంకర పరాక్రమములగుపదునాలుగువేలరాక్షసులవధించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఖరశ్చ సిహత స్సంఖ్యే దూషణశ్చ నిపాతితః. ౯

హతశ్చ త్రిశిరాశ్చాపి నిభకాయా దండకాః కృతాః

టీక॥ సంఖ్యే = యుద్ధమునందు; ఖరశ్చ = ఖరుఁడును; సిహతః = చంపఁబడెను. దూషణశ్చ = దూషణుఁడును; నిపాతితః = చంపఁబడినాఁడు. త్రిశిరాశ్చాపి = త్రిశిరుఁడును; హతశ్చ = చంపఁబడెను. దండకాః = దండకారణ్యము; నిభకాయాః = భయములేనిది; కృతాః = చేయఁబడినది. అని, తాత్పర్యము.

పిత్రానిరస్తః క్రుద్ధేన సభార్యః క్షీణజీవితః. ౧౦

స హంతా తస్య సైన్యస్య రామః క్షత్రియపాంసనః

టీక॥ క్రుద్ధేన = కోపించినట్టి; పిత్రా = తండ్రిచేత; నిరస్తః = విడువఁబడినవాఁడును; సభార్యః = భార్యతోఁగూడినవాఁడును; క్షీణజీవితః = నశించినపాణిముగలవాఁడును; క్షత్రియపాంసనః = కుపితుండగుతండ్రిచేఁదలుమఁబడిన

సనః = క్షత్రియాధముండునగు; సః = ఆ; రామః = రాముఁడు; తస్య = ఆ; సైన్యస్య = సైన్యముయొక్క; హంతా = వధించువాఁడు.

వాఁడును భార్యసహితముఁడును, ఆయన గునారామండు అంతటి సైన్యమునంత
స్పృహతోన వాఁడును త్రివిధముండున | యువధిచివాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

దుశ్శీలః కరకశశ్శీర్ణో మూఘోఽ లబ్ధో జితేంద్రియః. ౧౧
త్యక్త ధర్మో హ్య ధర్మో త్తా ధూతానా మహితే రతః

టీక॥ సం(ఆధ్యాపృథము)=ఆరా మనందు ; రతోహి = అసక్తుడును
ముఁడు; దుశ్శీలః = దుష్టస్వభావుఁడు. గదా!
కరకశః=కూరుఁడు. శ్శీర్ణః = కఠినం
డు. మూఘః=మూఘుఁడు. లబ్ధః=
ఆసపోతు. జితేంద్రియః= జయింపఁ
బడనియింద్రియములుగలవాఁడు . త్యక్త
ధర్మః = విడువబడినధర్మముగ
లవాఁడు అధర్మోత్తా = అధర్మము
నందుబుద్ధిగలవాఁడు . ధూతానాం=
బ్రాహ్మణులయొక్క ; ఆహితే = కీ

ఆరాముడు, నుష్టుఁడు ; కూరుఁ
డు; కఠినహృదయుఁడు; మూఘుఁడు;
లబ్ధుఁడు ; ఇంద్రియంబులకు లోబడి
యుండువాఁడు; ధర్మంబు విడిచియధ
ర్మం బాచరించువాఁడు ; ప్రాణుల
కుగ్రీమ గావించువాఁడు.
అని, తాత్పర్యము.

యేన వైరం వినా జ్యే సత్త్వ మాశ్రిత్య కేవలమ్- ౧౨
కణనాసాపహరణా ద్భగినీ మే విరూపితా
తస్య భార్యం జనస్థానా త్సీతాం సురసుతోపమామ్. ౧౩
అనయిష్యామి విక్రమ్య సహాయ స్తత్ర మే భవ

టీక॥యేన = ఏరామునిచేత; ఆర
జ్యే=అడవియందు; వైరంవినా=విరూ
ధములేకయె; సత్త్వంకేవలం=బలము
నుమాత్రమే; ఆశ్రిత్య=ఆశ్రయించి; క
ణనాసాపహరణాత్ = చెవులనుము
క్కును అపహరించుటవలన; మే = నా
యొక్క; భగినీ=చెల్లెలగుసూర్యుని; వి
రూపితా = విరూపగాఁజేయబడిన
దో; తస్య = అట్టిరామునియొక్క; భా
ర్యం = భార్యయైన; సురసుతోప
మాం = దేవకన్యతోఁబోల్కిగల; సీ
తాం=సీతను; జనస్థానాత్=జనస్థాన

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము.

౪౨

స ౩౬

బుననుండి;విక్రమ్య=పరాక్రమించి;అన
యిష్యామి (అనేష్యామి)=తెచ్చెదను.
తత్ర=ఆవిషయమునందు; మే=నాకు;
సహాయః=తోడు;భవ=అగుము.

ఎవ్వఁడు,ఎంతమాత్రము వైరములే
కున్నను, కేవలబలగర్వంబున, వనంబు

నందు, నాచెల్లెఁగూర్పణఖను, ముకుం
జెవులుగోసి, విరూపగావింఁజెనో, ఆ
రామునిభార్యనుదేవకన్యాసమానురా
లనుసీతందేవలయు;నీవావిషయమునం
దుసాహాయ్యంబుసేయుము.

అని, తాత్పర్యము.

త్వయా హ్యహం సహాయేన పార్శ్వస్థేన మహాబల.౧౪
భ్రాతృభిశ్చ సురాకయుద్ధే సమగ్రా న్నాభిచింతయే

టీక॥ మహాబల=అధికమయినబల
ముగలమారీచుఁడా! సహాయేన=తో
డైనవాఁడవును; పార్శ్వస్థేన=ప్రక్క
నున్నవాఁడవునగు; త్వయా=నీచేత;
భ్రాతృభిశ్చ=తమ్ములచేతను;యుద్ధే=
యుద్ధమునందు; సమగ్రా=సంపూ
ర్ణులగు; సురాక=దేవతలను; నా

భిచింతయేహి=తలంపనుగదా!

మహాబలుండవగుమారీచుఁడా! నీ
వునునాతమ్ములును నాకు సహాయులు
గానాప్రక్కనుండఁగా, నేనయుద్ధం
బున, దేవతలందఱు నొకటిగావచ్చిన
ను, సరకుసేయకుందునుగదా!

అని, తాత్పర్యము.

త త్సహాయో భవ త్వం మే సమథోహ్యసి రాక్షస.౧౫

టీక॥ రాక్షస = మారీచుఁడా!
తత్=అందువలన; త్వం=నీవు; మే =
నాకు; సహాయః=సహాయుఁడవు; భ
వ=అగుము. సమథః=సమధుండ

వు; అసిహి=అగుచున్నావుగదా!

మారీచుఁడా! అందువలన, నీవు
నాకుసహాయుండవగుము;నీవుమిక్కిలి
యుసమధుండవు.అని, తాత్పర్యము.

వీర్యే యుద్ధేచ దర్శేచ నహ్యస్తి సదృశస్తవ
ఉపాయజ్ఞో మహాశూర స్సర్వమాయావిశారదః. ౧౬

టీక॥ వీర్యే=పరాక్రమమునందును; యుద్ధేచ=యుద్ధమునందును; ద

రేచ=గణమునందును; తవ=నీకు ;
సదృశః=సమానుఁడు; నా స్తిహి=లే
దుగదా! త్వం (అధ్యాహృతము)=నీ
వు; ఉపాయజ్ఞః= ఉపాయముదెలిసి
నవాఁడవు; మహా=గొప్పవాఁడవు ;
శూరః = యుద్ధమునందుభయములేని
వాఁడవు; సర్వమాయావిశారదః= స
మస్తమయిన మాయలందును బండి

తుండవు.
పరాక్రమంబుననుదర్పంబుననుయో
ద్ధంబునను నీకుసరియైనవాఁడెవ్వఁ
డనులేడు; నీవు, ఉపాయంబుదెలిసి
నవాఁడవు; మహాశూరుండవు ; సమ
స్తమాయలును దెలిసినవాఁడవు-
అని, తాత్పర్యము.

ఏతదథా మిహ ప్రాప్త స్వత్సమీపం నిశాచర

శృణు తత్కమ సాహాయ్యే యతాకార్యం వచనా న్నమ.౧౭

టీక॥ నిశాచర=మారీచుఁడా! ఏత
దథా=ఇందుకొఱకు; ఇహ= ఇచ్చటి
కి; త్వత్సమీపం=నీసమీపమును ; ప్రా
ప్తః=పొందినాను. సాహాయ్యే = తో
డుపాటునందు; మమ=నాయొక్క; వ
చనాత్=మాటవలన; యత్=ఏది; కా

ర్యం=చేయఁదగినదో; తత్=ఆ; కమ=
కార్యమును; శృణు=వినుము.
మారీచుఁడా! ఇందుకొఱకేనేనని
యొద్దకు వచ్చినాను ; నాకునీవు సా
హాయ్యముసేయనేమిచేయవలెనో చె
ప్పెదనువినుము. అని, తాత్పర్యము.

సౌవణ స్త్యం మృగో భూత్వా చిత్రో రజతబిందుభిః

ఆశ్రమే తస్య రామస్య సీతాయాః ప్రమ ఖే చర.౧౮

టీక॥ త్వం=నీవు; రజతబిందుభిః=
వెండిబిందువులచేత; చిత్రః= నానావ
ణమయిన; సౌవణః = బంగారువి
కారమయిన; మృగః = జింక; భూ
త్వా=అయి; తస్య=ఆ; రామస్య=రా
మునియొక్క; ఆశ్రమే= ఆశ్రమమునం

దు; సీతాయాః = సీతయొక్క; ప్రము
ఖే=ఎదుటను; చర=సంచరింపుము.
నీవు , వెండిబిందువులతోనొప్పుచు
న్నబంగారుజింకరూపముధరించి, రా
మునియాశ్రమంబున సీతయెదుటసంచ
రింపుము. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౪౯౯

స ౩౨

త్వంతు నిస్సంశయం సీతా దృష్ట్వాతు మృగరూపిణమ్
గృహ్యతామితి భతారం లక్ష్మణంచాధిధాన్యతి. ౧౯

టీక|| సీతా=సీత;మృగరూపిణం=చెప్పఁగలదు.
జింకరూపముగల;త్వాంతు=నిన్నుమా
త్రము;దృష్ట్వాతు=చూచినంతనె; ని
స్సంశయః=నిస్సందేహముగా; గృ
హ్యతాఁ=పట్టఁబడుఁగాక. ఇతి=అ
ని;భతారం=పెనిమిటిని; లక్ష్మణం
చ=లక్ష్మణుఁగూచి;అధిధాన్యతి=

సీత, కాంచనమృగరూపంబుధరించి
నఁన్నజూచినంతనె, దీనింబట్టియిండ
ని, తనపెనిమిటితోనులక్ష్మణుతోనుని
స్సంశయముగాఁజెప్పును.
అని, తాత్పర్యము.

తతస్తయో రపాయేతు శూన్యే సీతాం యథాసుఖమ్.
నిరాచాధో హరిష్యామి రాహు శ్చంద్రప్రభామివ. ౨౦

టీక|| తతః=అంత;తయోః=ఆరా
మలక్ష్మణులయొక్క; అపాయేత=
పోవుటకాఁగానే;శూన్యే=శూన్యప్ర
దేశమునందు;నిరాచాధః=అటంకము
లేనివాఁడనై;యథాసుఖం = సుఖము
గా;రాహుః=రాహువు;చంద్రప్రభా
మివ= చంద్రునికాంతినివలె;హరిష్యా

మి=అపహరించెదను.
అంత, నారామలక్ష్మణులు పోయి
నవెనుక, శూన్యంబగునరణ్యంబున, న
డ్డిలేనివాఁడనై, సుఖంబుగ రాహువుచం
ద్రప్రభనుగబళించునట్లు, సీతనపహరిం
చెదను. అని, తాత్పర్యము.

తతఃపశ్చాత్సుఖం రామే భార్యాహరణకశితే
విస్రబ్ధం ప్రహరిష్యామి కృతాథేనాంతరాత్తనా. ౨౧

టీక|| తతఃపశ్చాత్ = అటుపిమ్మ
ట;భార్యాహరణకశితే = భార్యన
పహరించుటచేగృహింపఁజేయఁబడిన;
రామే=రామునియందు;సుఖం= సుఖ

ముగా;విస్రబ్ధం=నిభయముఁగా; కృ
తాథేన=చేయఁబడినపనిగల; అం
తరాత్తనా= మనస్సుతో;ప్రహరిష్యా
మి= కొట్టెదను.

అంత, రాముడు, భార్యవిరహం గృతాధుకాండనైనిభకాయంబుగాఁ, బ
బునంబరమదుఃఖితుండైకృశించును, గా హరించెదను. అని, తాత్పర్యము.
వున, నతండు యుద్ధంబునకు వచ్చినను,

తస్య రామకథాం శ్రుత్వా మారీచస్య మహాత్మనః
శుష్కం సమభవ ద్వక్త్రం పరిత్రస్తో బభూవ హ. ౨౨

టీక॥ రామకథాం = రామునిమా డినవాఁడు; బభూవ = ఆయెను "హ" అ
టను; శ్రుత్వా = విని; మహాత్మనః = అ నునదిపాదపూరణార్థము.
ధికమయినబలముగల; తస్య = ఆ; మా రామునిపేరు విన్నంతనె మహా
రీచస్య = మారీచునియొక్క; ద్వక్త్రం = బలుండగునమ్మారీచునినోరెండి, య
నోరు; శుష్కం = ఎండినది; సమభ తండుపరమభీతుండయ్యె.
వత్ = అయినది. పరిత్రస్తః = భయప అని, తాత్పర్యము.

ఓష్ఠా పరిలిహ౯ శుష్కా నేత్రై రనిమిషైరివ
మృతభూత ఇవాతస్త్తు రావణం సముదైక్షత. ౨౩

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆ రావణుని; సముదైక్షత = చూచెను.
మారీచుఁడు; శుష్కా = ఎండిన; ఓష్ఠా = ఆమారీచుండు, ఎండినపెదవులం
పెదవులను; పరిలిహ౯ = నాకుచు; అ దడువుకొనుచు, చచ్చినవాఁడువలెఁబ
నిమిషైరివ (స్థితైః) = యెప్పపాటులే రమాతుకండై, యెప్పపాటులేనికన్ను
నట్లున్న; నేత్రైః = కన్నులతో; మృ లతో రావణుఁజూచుచుండెను.
తభూత ఇవ = చచ్చినవాఁడువలె; ఆ అని, తాత్పర్యము.
తస్త్తు = దుఃఖితుండైయె; రావణం =

స రావణం త్రస్తవిషణ్ణచేతా
మహావనే రామపరాక్రమజ్ఞః
కృతాంజలి స్తత్త్వ మువాచ వాక్యం
హితంచ తస్మై హిత మాత్మనశ్చ. ౨౪

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము.

౫౦౧

స ౩౭

టీక॥ మహావనే=దండకారణ్యము తత్త్వం=యథార్థమునగు; వాక్యం= నందు; రామపరాక్రమజ్ఞః= రాము మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను.
నిపరాక్రమమునుదెలిసినట్టి; సః=ఆమా దండకారణ్యంబుననిదివలకురాము రీచుడు; త్రస్తవిషణ్ణచేతాః=భయపడి నిపరాక్రంబు నెఱింగియుండునట్టి య మ్మారీచుండు, పరమభీతుండై పరమ దుఃఖితుండై, చేతులు మొగిడ్చి, రావ ణంజూచి, యతఃకిఁదనకునుహితంబు నయథార్థంబునగు నీమాటంజెప్పెను.
కును; హితం=మేలుగలిగించునదియు; త అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే, షట్తిగ్రంథసంగ్రహః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండషట్తిగ్రంథసంగ్రహటిక,
ముగిసినది.

శ్లో

స వృత్తిం శ స గ కా ప్రా రం భః.

తచ్ఛత్యా రాక్షసేంద్రస్య వాక్యం వాక్యవిశారదః
ప్రత్యువాచ మహాప్రాజ్ఞో మారీచో రాక్షసేశ్వరమ్. ౧

టీక॥ వాక్యవిశారదః = మాటల సులకుఁబ్రభుఁడగు రావణనియొక్క ; యిందుఁబండితుండును ; మహాప్రా తత్=ఆ; వాక్యం=మాటను; శ్శత్యా= జ్ఞః=మహాపండితుండునగు; మారీచః= విని; రాక్షసేశ్వరం= రాక్షసులకురా మారీచుండు; రాక్షసేంద్రస్య= రాక్ష జయినరావణునిగూర్చి; ప్రత్యువాచ =

బదులుచెప్పెను.

మాటలయందుగట్టివాఁడును , మ
హాపండితుండునగుమారీచుండు , రా

క్షుసరాజుండగు రావణునిమాటనువిని ,

రావణుఁజూచి, యిట్లుని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

సులభాః పురుషా రాజక సతతం ప్రియవాదినః

అప్రియస్యతు పథ్యస్య వక్తా శ్రోతాచ దులభః. ౨

టీక॥ రాజక= రాక్షసరాజుఁడవ వాఁడును; శ్రోతాచ=వినువాఁడును ;
గురావణుఁడా! సతతం = ఎల్లప్పుడు దులభః=పొందఁగూడనివాఁడు.
ను ; ప్రియవాదినః=ప్రియములగుమా రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా!
టలఁజెప్పనట్టి; పురుషాః=పురుషులు; కీడుమేలెంచక ఇచ్చకములాడువారలు,
సతతం=ఎల్లప్పుడును; సులభాః= సు ఎల్లప్పుడును గావలసినంతమందిదొర
ఖముగాఁబొందఁ దగినవారలు. అప్రి కుదురు; అప్రియమయినహితమునుజె
యస్య=ప్రియముకాని; పథ్యస్యతు = ప్పవాఁడునుజెప్పినచోవినువాడును, ఎ
హితమునకుమాత్రము; వక్తా = చెప్ప వ్వఁడునులేడు. అని, తాత్పర్యము.

న నూనం బుధ్యసే రామం మహావీర్యం గుణోన్నతమ్

అయు క్తచార శ్చపలో మహేంద్రవరుణోపమమ్. ౩

టీక॥ అయు క్తచారిః= నియోగిం నబుధ్యసే=ఎఱుంగవు. నూనం = ని
పఁబడనిచారులుగలవాఁడవును ; చప శ్చయము.
లిః= చంచలుండవునగు ; త్వం (అ నీవు, చారులచేతశ్రువునిజాడదెలిసి
ధ్యాహృతము)=నీవు; రామం= రా కొనలేదు, మఱియుఁజపలుండవుకావు
ముని; మహావీర్యం=అధికమయినపరా న, రాముండుమహా పరాక్రమశాలియి
క్రమముగలవానిఁగాను; గుణోన్నతం= నియుసమస్తసద్గుణ సంపన్నుండనియు
గుణములచేతనధికునిగాను ; మహేం మహేంద్రవరుణులకు సాటివచ్చువాఁ
ద్రవరుణోపమం= దేవేంద్రునితోనువ డనియు, నీకుఁదెలియలేదు , ఇదినిశ్చ
రుణునితోనుంబోల్కిగలవానిఁగాను ; యము. అని, తాత్పర్యము.

అపిస్వస్తి భవేత్తాత సర్వేషాం భువి రక్షసామ్
అపిరామో నసంక్రుద్ధః కుర్యాల్లోక మరాక్షసమ్. ౪

టీక॥ తాత=నాయనా ! భువి=	గా; సకుర్యాదపి = చేయకుండునా
భూమియందు ; రక్షసాఁ=రాక్షసుల	యేమి?
కు;సర్వేషాం = అందఱకును;స్వస్తి=	నాయనా! భూమిలోనికి రాక్షసు
మంగళము;భవేదపి=కలుగునాయేమి?	లకందఱకుమంగళముకల గునా ? రా
రామః=రాముఁడు;సంక్రుద్ధః= కోప	ముండుకోపించి, లోకములోరాక్షసు
మునొందినవాఁడై;లోకం = లోకము	లలేకుండునట్లుచేయఁడా యేమి?
ను;అరాక్షసం= రాక్షసులలేనిదాని	అని, తాత్పర్యము.

అపి తే జీవితాంతాయ నోత్పన్నా జనకాత్తజా
అపి సీతానిమిత్తంచ నభవేద్వ్యసనం మమ. ౫

టీక॥ జనకాత్తజా=జనకమహారా	దుఃఖముచు ; నభవేదపి = కలుగదు
జుకూతురయినసీతాదేవి;తే= నీయొ	కద ?
క్క;జీవితాంతాయ= ప్రాణనాశము	సీతాదేవీనీమరణంబుకై పుట్టలేదా
కొఱకు;అపినోత్పన్నా=పుట్టలేదాయే	యేమి? సీతానిమిత్తముగానాకుదుఃఖ
మి?మమ=నాకు;సీతానిమిత్తం = సీత	ముకలుగదాయేమి?
యొకారణముగాఁగల ; వ్యసనంచ=	అని, తాత్పర్యము,

అపి త్వా మీశ్వరం ప్రాప్య కామవృత్తం నిరంకుశమ్
నవినశ్యేత్పురీ లంకా త్వయా సహ సరాక్షసా. ౬

టీక॥ కామవృత్తం= ఇచ్ఛాధీనమ	పట్టణము; త్వయాసహ=తోనీఁగూడ;
గువాచారముగలవాఁడవును ; నిరంకు	సరాక్షసా=రాక్షసులతోఁగూడినదై ;
శం=అడ్డిలేనివాఁడవునగు; త్వాం= ని	నవినశ్యేదపి=నశింపదాయేమి?
న్ను ; ఈశ్వరం=ప్రభువునుగా; ప్రా	నిరంకుశంబుగామనసునకు వచ్చిన
ప్య=పొంది;లంకా=లంకయను;పురీ=	ట్లాచరించునట్టినిన్నునాధునిఁగాఁ బొం

ది, లంకాపురి, సీతోనుసమస్తరాక్షసు | యేషి? అని, తాత్పర్యము.
లతోనుంగూడనాశమనొందకుండునా

త్వద్విధః కామవృత్తోహి దుశ్శీలః పాపమంత్రితః
ఆత్మానం స్వజనం రాష్ట్రం స రాజా హంతి దుమతిః ౭

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు ; త్వద్విధః=నీ
యట్టి; కామవృత్తిః= యథేచ్ఛాచార
ముగలవాఁడును; దుశ్శీలః = దుష్టస్వ
భావుఁడును; పాపమంత్రితః= పాప
ముగలిగించునట్టియాలోచనముగలవాఁ
డునో; సః=అట్టి; దుమతిః= దుష్ట
బుద్ధియగు; రాజా = రాజు; ఆత్మా
నం=తన్నును; స్వజనం=తనజనమును; రాష్ట్రం=రాజ్యమును; హంతిహి =
నశింపఁజేసికొనుచున్నాఁడుగదా!
ఎవ్వఁడు, నీవలెమనస్సునకువచ్చి న
ట్లాచరించుచుదుష్టస్వభావుండై పాపా
లోచనముంజేయుచుండునో, అట్టిదు
మతియగురాజు , తన్నునుతన బం
ధువులను తనరాజ్యమును జేఱుచు కొ
నును. అని, తాత్పర్యము.

నచ పిత్రా పరిత్యక్తో నామర్యాదః కథంచన
నలుబ్ధో నచదుశ్శీలో నచక్షత్రియపాంసనః. ౮
నచధర్మగుణై హీనః కౌసల్యానందవధానః
సతీత్వో నచ భూతానాం సర్వేషా మహితే రతః. ౯

టీక॥ కౌసల్యానందవధానః=కౌ
సల్యయొక్క-సంతోషమును వృద్ధిబొం
దించునట్టి రాముండు; పిత్రా= తండ్రి
చేత; పరిత్యక్తశ్చ= విడువఁబడినవాఁ
డును; న=కాఁడు. కథంచన= ఎట్లయి
నను; అమర్యాదః= మర్యాదలేనివాఁ
డును; న=కాఁడు. లుబ్ధః=ఆసగొన్న
వాఁడు; న=కాఁడు. దుశ్శీలశ్చ=దుస్స్వ
భావుఁడును; న=కాఁడు; క్షత్రియపాం
సనశ్చ=క్షత్రియాధముఁడును; న=కాఁ
డు. ధర్మగుణైః=ధర్మముచేతనుగు
ణములచేతను; హీనశ్చ=విడువఁబడిన
వాఁడును; న=కాఁడు; తీక్ష్ణః=కూర్మ
డు; న=కాఁడు. సర్వేషాం=సమస్త
ములయిన; భూతానాం=ప్రాణులకు;
అహితే=కీడునందు; రతశ్చ=ఆసక్తుఁ
డును; న=కాఁడు.
రాముండు తండ్రిచేవలుమఁగొట్టఁ

బడినవాఁడుకాఁడు; మర్యాదలేనివాఁడు | నివాఁడుకాఁడు; గ్రూరుఁడుకాఁడు ;
కాఁడు; లుబ్ధుఁడుకాఁడు ; దుష్టస్వభా | సమస్తభూతంబులకును గీడుగావించు
వుఁడుకాఁడు; క్షత్రియాధముఁడుకా | వాఁడునుగాఁడు. అని, తాత్పర్యము.
డు; ధర్మంబుగానిగుణంబులుగానిలే

వంచితం పితరం దృష్ట్వా కైకేయ్యా సత్యవాదినమ్
కరిష్యామీతి ధర్మాత్తా తాత ప్రవ్రజితో వనమ్. ౧౦

టీక|| తాత = నాయనా . కైకే | విని; ప్రవ్రజితః = పొందినాఁడు.
య్యా = కైకేయిచేత; వంచితః = మో | నాయనా! తనతండ్రికైకేయికిమో
సప్రచ్యుబడినవాఁడును; సత్యవాదినః = | సపోయి సత్యపాశబద్ధుండై యుండు
సత్యముల నెచెప్పువాఁడునగు; పితరః = | టంబూచి , ధర్మాత్తుండగురాముం
తండ్రిని; దృష్ట్వా = చూచి; ధర్మా | డుకైకేయికోరికనిగావించి , తండ్రిని
త్తా = ధర్మస్వభావుండగురాముండు; | అసత్యదోషములేనివానిఁ గావించెదన
కరిష్యామీతి = చేసెదనని; ఉక్త్వా (అ | నిచెప్పి, యడవికివచ్చినాఁడు.
ధ్యాహృతము) = చెప్పి; వనం = అడ | అని, తాత్పర్యము.

కైకేయ్యాః ప్రియకామాధకం పితౄ దశరథస్యచ
హిత్యా రాజ్యంచ భోగాంశ్చ ప్రవిష్టో దండకావనమ్. ౧౧

టీక|| సః (అధ్యాహృతము) = ఆ | రణ్యమును ; ప్రవిష్టః = ప్రవేశించి
రాముండు; కైకేయ్యాః = కైకేయి | నాఁడు.
యొక్కయు; పితృః = తండ్రియైన ; | రాముండు , కైకేయికినిదశరథున
దశరథస్యచ = దశరథునియొక్కయు ; | కునుసంతోషంబుగలుగుటకై , రాజ్యం
ప్రియకామాధకం = సంతోషమునెడు | బునుభోగంబులనువిడిచి, దండకారణ్యం
కోకిలకొఱకు; రాజ్యంచ = దొరతనము | బునకువచ్చినాఁడుగానివేఱుగాదు.
ను; భోగాంశ్చ = భోగములను ; హి | అని, తాత్పర్యము.
త్వా = విడిచి; దండకావనం = దండకా

నరామః కర్కశ స్తాత నావిద్యా న్నాజితేంద్రియః
అన్యతం దుశ్శృతం చైవ వైవ త్వం వక్తు మహానసి. ౧౨

టీక॥ తాత=నాయనా! రామః= విన్నమాటను; వక్తుం=చెప్పటకు; నా
రాముఁడు; కర్కశః=కఠినుఁడు; న= హానసి=తగ నేతగవు.
కాఁడు. అవిద్యా= పండితుఁడుకా నాయనా! రాముండు, కూర్మం
నివాఁడు; న=కాఁడు. అజితేంద్రియః= దుకాఁడు; మూఢుఁడుకాఁడు; ఇంద్రి
జయింపఁబడనియింద్రియములుగలవాఁ యవశ్యుండునుగాఁడు ; తప్పుడుమా
డు; న=కాఁడు. త్వం=నీవు; అన్యతం= టలనువినినీవిట్లుబద్ధముఁజెప్పరాదు.
అబద్ధమును; దుశ్శృతం=తప్పుగా అని, తాత్పర్యము.

రామో వి గ్రహవాన్ ధర్మ సాధు స్సత్యపరాక్రమః
రాజా సర్వస్య లోకస్య దేవానాం మఘవానివ. ౧౩

టీక॥ రామః=రాముఁడు; విగ్రహ వాన్=ఆకారముగల; ధర్మః = ధ మము. సాధుః=సత్పురుషుఁడు. సత్య పరాక్రమః= సత్యమయినపరాక్రమ ముగలవాఁడు. దేవానాం= దేవతల కు; మఘవానివ=ఇంద్రుఁడువలె; సర్వ స్య=సమస్తమయిన; లోకస్య = జన మనకును; రాజా=ప్రభువు.
రాముండు; ఆకారమునొందిన ధ ముఁబనందగును; సత్పురుషుండు; స త్యపరాక్రముండు; దేవతల కందఱకు నుఇంద్రుఁడుప్రభువగునట్లు, జనులకంద ఱకునుఅతండుప్రభుండు.
అని, తాత్పర్యము.

కథం త్వం తస్య వైదేహీం రక్షితాం స్వేన తేజసా
ఇచ్ఛసి ప్రసభం హతుం ప్రభామివ వివస్వతః. ౧౪

టీక॥ త్వం=నీవు; తస్య=ఆరాము తః=సూర్యునియొక్క; ప్రభామివ = నియొక్క; స్వేన=తనదైన; తేజసా= కాంతినివలె; ప్రసభం=బలాతాగ్రము పరాక్రమముచేత; రక్షితాం= రక్షిం గా; హతుం=హరించుటకు; కథం= పఁబడిన; వైదేహీం=సీతను; వివస్వ ఎట్లు; ఇచ్ఛసి= కోరుచున్నావు?

శ్రీ మద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౫౦౭

స ౩౭

అట్టి రాముని తేజంబుచే సురక్షిత | వ్వరేని, సూర్యునికాంతినిహరింపఁగల
యయియున్న సీతాదేవిని బలాత్కా | రా? అని, తాత్పర్యము.
రంబుననీవెట్లపహరింపఁ గోరెదవు? ఎ

శరార్చిష మనాధృవ్యం చాపఖడ్గేంద్రనం రణే
రామాగ్నిం సహసా దీప్తం న ప్రవేష్టుం శ్వ మహాహసి. ౧౫

టీక|| త్వం=నీవు; రణే=యుద్ధము | హాసి=తగవు.
నందు; శరాచిషఁ=బాణములెఱ్ఱాల | నీవు, యుద్ధమునందు, బాణంబు
లుగాగలదియు; చాపఖడ్గేంద్రనం=ధ | లెఱ్ఱాలలుగాఁగలదియుధనుస్సు ఖడ్గం
నుస్సును ఖడ్గమునే కట్టెలుగాఁగలది | బునెకట్టెలుగాఁగలదియు నెదిరింపనల
యు; అనాధృవ్యం=ఎదిరింపఁగూడనిది | విగానిదియుఁబ్రజ్వలించుచున్నదియు న
యు; దీప్తం=మండుచున్నదియునగు; గురాముండను నగ్నిహోత్రములో,
రామాగ్నిం=రాముండనునగ్ని హోత్ర | నెంతమాత్రముపడకుము.
మును; ప్రవేష్టుం=ప్రవేశించుటకు; నా | అని, తాత్పర్యము.

ధనుర్వ్యాధితదీప్తాస్యం శరాచిష మమషణమ్
చాపపాశధరం వీరం శత్రునైస్యప్రహరిణమ్. ౧౬
రాజ్యం సుఖంచ సంత్యజ్య జీవితం చేష్ట మాత్మనః
నాత్యాసాదయితుం తాత రామాంతక మిహాహహసి. ౧౭

టీక|| తాత=నాయక! త్వం (అ | యుమండుచున్నదియునగు నోరుగాఁ
ధ్యాహృతము)=నీవు; రాజ్యం=దొర | గలవాఁడును; శరాచిషం= బాణము
తనమును; సుఖంచ=సుఖమును; ఆత్మ | లెమంటలుగాఁగలవాఁడును; అమషణ
నః=ఆత్మకు; ఇష్టం = ప్రియమయిన; ణం=కుపితుండును; చాపపాశధరం=
జీవితంచ=బ్రతికియుండుటను; సంత్య | ధనుస్సును బాశమును ధరించినవాఁడు
జ్య=విడిచి; ఇహ=ఇప్పుడు; ధనుర్వ్యా | ను; వీరం= పరాక్రమశాలియును; శ
దితదీప్తాస్యం= ధనుస్సెఱువఁబడినది | త్రునైస్యప్రహరిణం = శత్రునైస్యము

నుసంహరించువాఁడునగు; రామాంత
కం=రాముండనుయముని; అత్యాసాద
యితం=మిక్కిలియుసమీపించుటకు;
నాహాసి=తగవు.

నాయనా! నీవు రాజ్యంబును సుఖంబు
నుబ్రിയమయినజీవితంబును విడిచియి
ప్పుడు , ధనుస్సెలొకసంహారాధామ

యి లెజవఁబడిన నోరుగాఁగలవాఁడు
నుచాణంబులె జ్వాలలుగాఁగలవాఁడు
ను గుపితుండును జాపపాశంబులుదా
ల్చినవాఁడును వీరుండు శత్రుసైన్యంబు
లసంహరించువాఁడునగు, రాముండను
యమునిచెంతకుంజనవలదు.

అని, తాత్పర్యము.

అప్రమేయం హి తత్తేజో యస్య సా జనకాత్మజా

న త్వం సమథా స్తాం హతుం రామచాపాశ్రయాం వనే. ౧౮

టీక॥ సా=ఆ; జనకాత్మజా=జన
కమహారాజుకొమారేయయిన సీతా
దేవి; యస్య=ఎవ్వనిభార్యయో; తత్=
ఆ; తేజః=తేజస్సు; అప్రమేయంహి=
కొలఁదిలేనిదిగదా! త్వం=నీవు; వనే=
అడవియందు; రామచాపాశ్రయాం=
రామునిధనుస్సేయవలంబముగాఁగల;
తాం=ఆసీతను; హర్తుం=హరించుట

కు; సమథాః=సమధుండవు ; న=
కావు.

ఆసీతకుఁబెనిమిటియయిన రాముని
తేజస్సు, అప్రమేయమయినది ; అట్టి
రామధనుస్సు నాశ్రయించియున్న సీ
తా దేవినిహరింపనీవుసమధుండవుకా
వు. అని, తాత్పర్యము.

తస్య సా నరసింహస్య సింహూరసకస్య భామినీ

ప్రాణేభ్యోపి ప్రియత రా భార్యా నిత్య మనువ్రతా. ౧౯

టీక॥ సా=ఆ; భామినీ = సీత; నర
సింహస్య = పురుషశ్రేష్ఠుండును; సిం
హూరసకస్య=సింహముయొక్కఁ
మ్మువంటిఁకొమ్ముగలవాఁడునగు ; త
స్య=ఆరామునకు; ప్రాణేభ్యోపి=ప్రా

ణములకన్నను; ప్రియతరా = మిక్కిలి
యుఁబ్రിയురాలైన; భార్యా = భా
ర్య. నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; అనువ్రతా=
అనుసరించియుండునది.

ఆసీతను బురుషోత్తముండును సిం

హంబునకుంబోలె విశాలంబగు తొ నుచుండును; ఆసీతయు , నెల్లప్పుడును
మ్ముగలవాఁడునగునారాముండు, తన బెనిమిటిననుసరించియేయుండును.
ప్రాణంబులకన్న నెచ్చుగాఁ జూచుకొ అని, తాత్పర్యము.

న సా ధషణయితం శక్యా మైథిల్యో జస్వినః ప్రియా
దీప్తస్యేవ హుతాశస్య శిఖా సీతా సుమధ్యమా. ౨౦

టీక॥ ఓజస్వినః = అధికమయినప వలె; ధషణయితం = ఎదిరించుటకు;
రాక్రమముగల రామునియొక్క ; ప్రి నశక్యా = అలవికాదు.
యా = ప్రియురాలును; మైథిలీ = మిథిల మండుచున్నయగ్నిజ్వాలను దాఁకుట
యందుఁబుట్టినదియు ; సుమధ్యమా = కలవిగానట్లు, మహాపరాక్రమశాలిని
సుందరమయిన నడుముగలదియునగు; గు రామునిప్రియభార్యయగు నాసీతా
సా = ఆ; సీతా = సీతాదేవి ; దీప్తస్య = దేవిని, ధషణంప నంతమాత్రమునలవి
మండుచున్న; హుతాశస్య = అగ్ని గారు. అని, తాత్పర్యము.
హుత్రముయొక్క; శిఖేవ = జ్వాల

కిముద్యమ మిమం వ్యథం కృత్వాతే రాక్షసాధిప
దృష్టశ్చే త్వం రణే తేన తదంతం తవజీవితమ్. ౨౧

టీక॥ రాక్షసాధిప = రాక్షసులకుఁ జీవితం = ప్రాణము; తదంతం = అదియె
బ్రభుండవగురావణుఁడా! తే = నీకు; యంతముగాఁగలది.
ఇమం = ఈ; వ్యథం = నిష్ప్రయోజన రాక్షసరాజుండవగురావణుఁడా! ని
మయిన; ఉద్యమం = ప్రయత్నమును; స్ప్రయోజనమగునీ ప్రయత్నమును గా
కృత్వా = చేసి; కిం = ఏమిప్రయోజన వించుటవలననీ కేమి ప్రయోజనముగలు
ము? రణే = యుద్ధమునందు; తేన = ఆ గును? యుద్ధంబుననిన్ను రాముండుఎప్పు
రామునిచేత; త్వం = నీవు; దృష్టశ్చేత్ = డుచూచునో, ఆక్షణమెనీప్రాణమునశిం
చూడఁబడుదువే; తవ = నీయొక్క; చును. అని, తాత్పర్యము.

జీవితంచ సుఖంచైవ రాజ్యంచైవ సుదుర్లభమ్
యదీచ్ఛసి చిరం భోక్తుం మాకృథా రామవిప్రియమ్. ౨౨

టీక॥ జీవితంచ=ప్రాణమును ; సుఖంచైవ=సుఖమును ; సుదుర్లభం=మిక్కిలియుదుర్లభమగు ; రాజ్యంచైవ = రాజ్యమును; చిరం = బహుకాలము ; భోక్తుం = అనుభవించుటకు ; ఇచ్ఛసియది = కోరుదువేసి; రామవిప్రియం= రామనకపకారమును; మాకృథాః=చేయవలదు. జీవితంబునుసుఖంబును దుర్లభంబగు రాజ్యంబును అనుభవింపఁ గోరుదువేసి, రామునిజోలికఁబోవలదు. అని, తాత్పర్యము.

స సర్వై స్సచివై స్సాధకం విభీషణపురోగమైః
మంత్రయిత్యాతు ధర్మకష్టైః కృత్వా నిశ్చయ మాత్మనః. ౨౩
దోషాణాంచ గుణానాంచ సంప్రధార్య బలాబలమ్
ఆత్మనశ్చ బలం జ్ఞాత్వా రాఘవస్యచ తత్త్వతః. ౨౪
హితాహితం వినిశ్చిత్య త్నమం త్వం కతుక మహాసి

టీక॥ సః=అట్టి; త్వం=నీవు; విభీషణపురోగమైః= విభీషణుండు ముందునడచువాఁడుగాఁగల; ధర్మకష్టైః= పరమధర్మములగు; సచివైః = మంత్రులతో; సర్వైస్సాధకం= అందఱిఁతోఁగూడ; మంత్రయిత్యాతు= ఆలోచించియు; ఆత్మనః=నీయొక్క; నిశ్చయం= నిశ్చయమును; కృత్వా=చేసి ; దోషాణాంచ=దోషములయొక్కయు; గుణానాంచ=గుణములయొక్కయు ; బలాబలం=బలమునుఅబలమును; సంప్రధార్య=నిశ్చయించి; ఆత్మనః = తనయొక్క; బలంచ=బలమును; రాఘవస్య=రామునియొక్క; బలం (అధ్యాహృతము)చ=బలమును; తత్త్వతః=యథాధర్మముగా; జ్ఞాత్వా=ఎఱింగి; హితాహితం=మేలుకీడులను; వినిశ్చిత్య= నిశ్చయించి; త్నమం = యుక్తమును ; కతుకం=చేయుటకు; అహాసి = తగుదువు.

నీవు, పరమధర్మములగువిభీషణుండుమున్నగుమంత్రులతో నాలోచించి, గుణదోషంబులనుబలాబలంబులనువిచారించి, నీబలంబునురామునిబలంబును జక్కఁగాఁదెలిసికొని, కీడుమేలులనాలోచించి, యేదియుక్తమో దానింజేయుము. అని, తాత్పర్యము.

అహంతు మన్యే తవ నక్షమం రణే
సమాగమం కోసలరాజసూనునా. ౨౫
ఇదంహి ధూయ శ్శృణు వాక్య ముత్తమం
క్షమంచ యుక్తంచ నిశాచరేశ్వర

<p>టీక॥ నిశాచరేశ్వర = రాక్షససా ధుండవగురావణుడా ! అహంతు= నేనుమాత్రము;రణే = యుద్ధమునం దు;కోసలరాజసూనునా= దశరథమ హారాజుకొడుకైనరామునితో; సమా గమం=కలియటయును;క్షమం= యు క్తమునుగా;నమన్యే= తలంపను. క్ష మంచ=తగినదియు;యుక్తంచ= యు క్తితోఁగూడినదియునగు ; ఉత్తమం= శ్రేష్ఠమయిన;ఇదం= ఈ; వాక్యం=</p>	<p>మాటను;ధూయః=పలుమాటు ; శ్శృ ణు=వినుము. రాక్షసరాజుండవగురావణుడా! నాకుమాత్రము , నీవుదశరథమహారా జపుత్రుండగు రామునితో యుద్ధంబు గావించుట మంచిదికాదని తోచుచు న్నది; నేనుమాటిమాటికిదీనినే చెప్పె దను ; యుక్తియుక్తంబునుదేశకాల యోగ్యంబునగునీమాటనువినుము. అని,తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే, సప్తత్రింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండసప్తత్రింశస్సర్గటీక,
ముగిసినది.

అ

అష్టత్రింశతసర్గప్రారంభః.

కదాచిదప్యహం వీర్యాత్పర్యటన్ పృథివీమిమామ్
బలం నాగసహస్రస్య ధారయన్ పర్వతోపమః. ౧
నీలజీమూతసంకాశస్తప్తకాంచనకుండలః
భయం లోకస్య జనయన్ కిరీటీపరిఘాయుధః. ౨
వ్యచరం దండకారణ్యే ఋషిమాంసాని భక్షయన్

టీక॥ కదాచిత్ = ఒకానొకప్పుడు;	యం = భయమును; జనయన్ = కలిగించుచు; ఋషిమాంసాని = ఋషులమాంసములను; పృథివీం = భూమిని; పర్వటన్ = పర్వతముతోఁ బోల్చుకొని; పర్వతోపమః = పర్వతముతోఁ బోల్చుకొని; నీలజీమూతసంకాశః = నల్లని మేఘముతోఁ సమానుఁడనై; తప్తకాంచనకుండలః = కాంచనబడిన బంగారుపోగులుగలవాఁడనై; కిరీటీ = కిరీటముగలవాఁడనై; పరిఘాయుధః = ఇనుపగుదియ యాయుధముగాఁ గలవాఁడనై; లోకస్య = లోకమునకు; భ
అహమపి = నేనును; వీర్యాత్ = పరాక్రమమువలన; ఇమాం = ఈ; పృథివీం = భూమిని; పర్వటన్ = సంచరించుచు; నాగ సహస్రస్య = ఏనుంగుల యొక్క వేయింటియొక్క; బలం = బలమును; ధారయన్ = ధరించుచు; పర్వతోపమః = పర్వతముతోఁ బోల్చుకొని; నీలజీమూతసంకాశః = నల్లని మేఘముతోఁ సమానుఁడనై; తప్తకాంచనకుండలః = కాంచనబడిన బంగారుపోగులుగలవాఁడనై; కిరీటీ = కిరీటముగలవాఁడనై; పరిఘాయుధః = ఇనుపగుదియ యాయుధముగాఁ గలవాఁడనై; లోకస్య = లోకమునకు; భ	యం = భయమును; జనయన్ = కలిగించుచు; ఋషిమాంసాని = ఋషులమాంసములను; పృథివీం = భూమిని; పర్వటన్ = పర్వతముతోఁ బోల్చుకొని; పర్వతోపమః = పర్వతముతోఁ బోల్చుకొని; నీలజీమూతసంకాశః = నల్లని మేఘముతోఁ సమానుఁడనై; తప్తకాంచనకుండలః = కాంచనబడిన బంగారుపోగులుగలవాఁడనై; కిరీటీ = కిరీటముగలవాఁడనై; పరిఘాయుధః = ఇనుపగుదియ యాయుధముగాఁ గలవాఁడనై; లోకస్య = లోకమునకు; భ

మున్నొకప్పుడు, నేను, వేయిగజంబులబలంబుగలిగి, పర్వతకారుండనై, నీలమేఘవర్ణుండనై మంచి బంగారుపోగులుధరించి, కిరీటధరుండనై పరిఘంబుచేతంగొని, లోకంబునకంతయు భయంబుగలిగించుచు, భూమింగ్రుమ్మరుచుచు, ఋషిమాంసంబుభక్షింపవలయునని, కొంతకాలముదండకారణ్యంబునసంచరించుచుంటిని.

అని, తాత్పర్యము.

విశ్వామిత్రోథ ధర్మాత్మా మద్విశ్రస్తో మహామునిః. ౩
స్వయం గత్వా దశరథం నరేంద్ర మిద మబ్రవీత్

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౫౧౩

స ౩౮

టీక|| అథ=అంత; ధర్మాత్మా= ధర్మనిగూచి; ఇదం=ఈమాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.
మహాస్వభావుండగు; మహాముని= పూజ్యుడైనమునియైన; విశ్వామిత్రః= త్రమహాముని, నాకుభయపడి, తానె, దశరథమహారాజునొద్దకుఁబోయి, యిట్లనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
విశ్వామిత్రుఁడు; మత్=నావలన; తస్త్రః=భయపడినవాడై; స్వయం=తానె; గత్వా=పోయి; నరేంద్రం = మనుష్యులకుఁబ్రభువైన; దశరథం= దశర

అద్య రక్షతు మాం రామః పర్వకాలే సమాహితః. ౪
మారీచా న్నే భయంఘోరం సమర్పన్నం నరేశ్వర

టీక|| నరేశ్వర= మనుష్యులకుఁబ్రభుండవైనదశరథమహారాజా! అద్య= ఇప్పుడు; రామః=రాముఁడు; పర్వకాలే=పరువపుకాలమునందు; సమాహితః=ఎచ్చరికగలవాడై; మాం = నన్ను; రక్షతు=రక్షించుఁగాక. మే=నాకు; మారీచాత్=మారీచునివలన; ఘోరం=భయంకరమయిన; భయం = భయము; సమర్పన్నం=పుట్టినది.
దశరథమహారాజా! మారీచుండు, మమ్ముమిగిలించు బాధించుచున్నాఁడు; కావున, నిప్పుడు, రాముండు , వచ్చి , పవకకాలంబున నన్నురక్షించుండవలయును. అని , విశ్వామిత్రుఁడుదశరథునితోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యేవ ముక్తో ధర్మాత్మా రాజా దశరథ స్తదా. ౫
ప్రత్యువాచ మహాభాగం విశ్వామిత్రం మహామునిమ్

టీక|| తదా = అప్పుడు; ధర్మాత్మా=ధర్మస్వభావుఁడును; రాజా=రాజునగు; దశరథః=దశరథుఁడు ; ఇత్యేవం=అనియిట్లు ; ఉక్తః=చెప్పఁబడినవాడై ; మహాభాగం=పూజ్యమైన యదృష్టము గలవాఁడును ; మహామునిం= పూజ్యుడయినమునియైనగు; విశ్వామిత్రం=విశ్వామిత్రుని; ప్రత్యువాచ=బదులుచెప్పెను.
అప్పుడు, ధర్మాత్ముండగుదశరథ

మహారాజు , విశ్వామిత్రుండుచెప్పిన | త్రమహమునింజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.
మాటనువిని, మహాభాగుండగువిశ్వామి | అని; తాత్పర్యము.

బాలా ద్వాదశవషోఽయ మకృతాస్త్రశ్చ రాఘవః. ౬

టీక|| అయం=ఈ; రాఘవః= రా | ఈరాముండు, పండ్రెండేళ్లపిన్న
ముండు; ద్వాదశవషః= పండ్రెండే | వాఁడు; అస్త్రంబులను అన్నియుఁ జ
ళ్లుగల; బాలః= పిన్నవాఁడు. అకృతా | క్కఁగాఁదెలియనివాఁడు.
స్త్రః= నేవఁబడనియస్త్రములుగల | అని, తాత్పర్యము.
వాఁడును.

కామంతు మమ యతై సన్యం మయాసహ గమిష్యతి

టీక|| మమ=నాయొక్క; సైన్యం | గలదు.
తు=సైన్యమును; యత్ (అస్తి)= ఏది | నీవుకావలెనన్నచో, నాసైన్యం
గలదో; తత్ (అధ్యాహృతము)= అ | బంతయు వెంటఁదీసికొనినేను వచ్చెద
ది; మయాసహ= నాతోఁగూడ; కా | ను. అని, తాత్పర్యము.
మఁ=ను భేచ్ఛముగా; గమిష్యతి= పోఁ

బలేన చతు రంగేణ స్వయమేత్య నిశాచరాక్. ౭

వధిష్యామి మునిశ్రేష్ఠ శత్రూంస్తే మనసేప్పితాక్

టీక|| మునిశ్రేష్ఠ=మునివరుండవగు | లను; వధిష్యామి=చంపెదను.
విశ్వామిత్రుఁడా! స్వయం=నేనే; చ | మునివరుండవగువిశ్వామిత్రుఁడా!
తురంగేణ=నాలుగంగములుగల; బలే | నేనెచతురంగసైన్యముతోవచ్చి, నీశత్రు
న=సైన్యముతో; ఏత్య=వచ్చి; తే=నీ | వులగురాక్షసులవధించిపుచ్చెదను. అని,
యొక్క; మనసా=మనస్సుచేత; ఈ | దశరథమహారాజు, విశ్వామిత్రునితోఁ
ప్పితాక్=కోరఁబడిన; శత్రూక్= శ | జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
త్రువులయిన; నిశాచరాక్=రాక్షసు

శ్రీ మద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౫౧౫

స ౩౨

ఇత్యేవ ముక్త స్సమునీ రాజాన మిద మబ్రవీత్. ౮

టీక॥ సః=ఆ; మునిః=విశ్వామిత్రమ	ను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.
హాముని; ఇత్యేవం=అనియిట్లు; ఉక్తః=	ఆవిశ్వామిత్రమహాముని, దశరథమ
చెప్పఁబడినవాఁడై; రాజానం=దశరథ	హారాజుమాటనువిని, యతనింజూచి
మహారాజునుగూచి; ఇదం=ఈమాట	యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రామా న్నాన్య ద్బలం లోకే పర్యాప్తం తస్య రక్షసః

టీక॥ లోకే=లోకమునందు ; రా	చాలినదికాదు.
మాత్=రామునికన్న ; అన్యత్=ఇత	లోకమున, రాముండుదక్క, మఱి
రమయిన; బలం=బలము; తస్య=ఆ ;	యెంతబలమయినను, ఆమారీచుసా
రక్షసః=మారీచునకు; నపర్యాప్తం=	ధింపనలవిగాదు. అని, తాత్పర్యము.

దేవతానా మపి భవాన్ సమరే వ్యభిపాలకః. ౯

టీక॥ భవాన్=నీవు ; సమరేమ=	నీవు, యుద్ధంబులను దేవతలనుం
యుద్ధమునందు; దేవతానామపి =దే	గూడరక్షించినవాఁడవు.
వతలయొక్కయు; అభిపాలకః =పా	అని, తాత్పర్యము.
లించువాఁడవు.	

ఆసీ త్తవ కృతం కమన్ త్రిలోకే విదితం నృప

టీక॥ నృప=దశరథమహారాజా! త	దశరథమహారాజా ! నీవుగావించిన
వ=నీయొక్క; కృతః=చేయఁబడిన; క	గొప్పకార్యములు, ముల్లోకంబులందు
మన్=కార్యము; త్రిలోకే=ముల్లోకం	నువినుతఁజెందియున్నవి.
బులయందును; విదితం=ప్రసిద్ధము; ఆ	అని, తాత్పర్యము.
సీత్=అయినది.	

కామ మస్తు మహ తై న్నన్యం తిష్ఠత్విహ పరంతప. ౧౦

టీక॥ పరంతప = శత్రువులందరిం
పఁ జేయునట్టిదశరథమహారాజా ! మ
హాత్ = గొప్పదగు; నైన్యం = నేన; కా
మం = యథేచ్ఛముగా; అస్తు = ఉండుగా
క. ఇహ = ఇచ్చట; తివ్రతు = ఉండుగాక.

శత్రువులందరింపఁ జేయునట్టిదశర
థమహారాజా! నీనైన్యముచాల గొప్ప
దె, అయినను దానితోఁబనిలేదు; అదంత
యునిచ్చట నెయుండుగాక.

అని, తాత్పర్యము.

బాలో ప్యేష మహాతేజా సమథా స్తస్య నిగ్రహే

టీక॥ బాలోపి = పిన్నవాడైనను; మ
హాతేజాః = అధికమయిన పరాక్రమము
గల; ఏషః = ఈరాముండు; తస్య = ఆ
మారీచునియొక్క; నిగ్రహే = నిగ్రహిం

చుటయందు; సమథాః = సమధుండు.

ఈరాముండు బాలుండయినను, మ
హాతేజుండుగావున, నారాక్షసుని వ
ధింపఁగలఁడు. అని, తాత్పర్యము.

గమిష్యే రామ మాదాయ స్వస్తి తేస్తు పరంతప. ౧౧

టీక॥ పరంతప = శత్రువులందరింపఁ
జేయునట్టిదశరథమహారాజా; రామం =
రాముని; ఆదాయ = తీసికొని; గమిష్యే =
పోయెదను; తే = నీకు; స్వస్తి = మంగ
ళము; అస్తు = అగుగాక.

ధమహారాజా! అట్లుకావున నేను రా
మునిండిసికొనిపోయెదను; నీకుమంగళ
ముగలుగుఁగాక. అని, విశ్వామిత్రుండు,
దశరథునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

శత్రువులందరింపఁ జేయునట్టి దశర

వీవ ముక్త్యాతు సముని స్త మాదాయ నృపాత్తజమ్
జగామ పరమప్రీతో విశ్వామిత్ర స్వప్రమాశ్రమమ్. ౧౨

టీక॥ సః = ఆ; విశ్వామిత్రః = విశ్వా
మిత్రుండను; మునిః = ఋషి; వీవం = ఇ
ట్లు; ఉక్త్యాతు = చెప్పినంతనె; తం =
ఆ; నృపాత్తజం = రాచకొమరుండగు;

తం = ఆరాముని; ఆదాయ = తీసికొని;
పరమప్రీతః = మిక్కిలియు సంతోషించి
నవాడై; స్వం = తనదైన; ఆశ్రమం = ఆ
శ్రమమును; జగామ = పొందెను.

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౫౧౭

స ౩౮

అవిశ్వామిత్రమహాముని , యిష్టు శ్రమంబునకుఁ బోయెను.
చెప్పి, రాచకొమరుండగు రాముందీ అని, తాత్పర్యము.
సికొని, పరమసంతుష్టుడై , తనయా

తం తదా దండకారణ్యే యజ్ఞముద్దిశ్య దీక్షితమ్
బధూవా పస్థితో రామ శ్చిత్రం విష్పా రయన్ ధనుః ౧౩

టీక॥ తదా=అప్పుడు, రామః = రాముడు; దండకారణ్యే= దండకారణ్యమునందు; చిత్రం= చిత్రవణముయిన; ధనుః=విడిటి; విష్పా రయన్=ధ్వనింపఁజేయుచు; యజ్ఞం= యాగమును; ఉద్దిశ్య=ఉద్దేశించి; దీక్షితం=దీక్షనుబొందిన; తం=అవిశ్వామిత్రుని; ఉపస్థితః= సమీపించినవాఁడు; బధూ=

న=అయ్యెను.
అప్పుడు, రాముడు , దండకారణ్యంబున , నవిశ్వామిత్రునాశ్రమమునందు; గాంచనచిత్రతండుగుఁడనుస్సుచే నంగొని జ్ఞానాదంబు పరిగించుచు, యాగదీక్ష వహించిన విశ్వామిత్రునిచేం పంపింపెను. అని, తాత్పర్యము.

అజాతవ్యం జనశ్శ్రీ గ్రమాన్ పద్మపత్రనిభేక్షణః
ఏకవస్త్రధరోధన్వీ శిభీకనకమాలయా. ౧౪
శోభయన్ దండకారణ్యం దీప్తేన స్వేన తేజసా

అదృశ్యత తతో రామా చాలచంద్ర ఇవోదితః. ౧౫

టీక॥ తతః = అంత; అజాతవ్యంజనః = పుట్టినపురుషచిహ్నములుగలవాఁడును; శ్రీమాన్ = అధికమయినకాంతిగలవాఁడును; పద్మపత్రనిభేక్షణః = తామరపూతేకులతో సమానములయినకన్నులుగలవాఁడును; ఏకవస్త్రధరః = ఒక్కటేవస్త్రమునుదాల్చినవాఁడును; ధన్వీ = ధనుస్సుగలవాఁడును; కనకమాలయా = బంగారుపుష్పమాలికతో; శిఖీ = జుట్టుగలవాఁడునగు, రామః = రాముఁడు; దీప్తేన = ప్రకాశించుచున్న; స్వేద = తనదైన; తేజసా = కాంతిచేత; దండకారణ్యం = దండకారణ్యమును; శోభయన్ = ప్రకాశింపఁచేయుచు; ఉదితః = ఉదయించిన; చాలచంద్ర ఇవ = చాలచంద్రుఁడువలె; అదృశ్యత = చూడఁబడెను.

అంత, ఇంకను మీసములు మొదలగుపురుషచిహ్నములు గలుగకున్నవాఁడును శ్రీమంతుండును, దామఱపూతేకులుంబోలె విశాలసుందరంబులగు కన్నులు గలవాఁడును ఒక్కటేవస్త్రంబుగట్టుకొనియున్నవాఁడును బంగారుమాలికతోఁ జుట్టుబడిన జుట్టుగలవాఁడును దనదివ్యతేజంబున దండకారణ్యంబునంతయు వెలిఁగింపుచున్నవాఁడును, నవోదితుండగు చాలచంద్రుని మాట్కిఁదేజరిల్లుచున్నవాఁడునగు రాముంజూచితిని. అని, తాత్పర్యము.

తతోహం మేఘసంకాశ స్తప్తకాంచనకుండలః

బలీ దత్త వరో దర్పా దాజగామ తదాశ్రమమ్. ౧౬

టీక॥ తతః = అంత; మేఘసంకాశః = హఁ = నేను; దర్పాత్ = గర్వమువలన; తదాశ్రమం = అవిశ్వామిత్రునియాశ్రమమునుగూచి; అజగామ = వచ్చినాను.

అంత, మేఘకారుండను మంచిబంగారుపోఁగులుధరించి యున్నవాఁడును బలవంతుండనువరంబులుపొందియున్న

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము.

౫౧౯

స ౩౮

వాఁడనగు నేను, గర్వంబున, నావిశ్వా | అని, తాత్పర్యము,
మిత్రునాశ్రమంబునకుఁబోతిని.

తేన దృష్టః ప్రహృష్టోహం సహనై వాద్యతాయుధః

టీక॥ అహం=నేను; తేన = ఆరా | తిని.
మునిచేత; దృష్టః = చూడఁబడినవాఁ | నేను, ఆయుధధరుండనై, రామం
డనై; ఉద్యతాయుధః = పట్టఁబడినయా | డు చూచుచుండ, శీఘ్రంబున నాశ్రమం
యుధముగలవాఁడనై; సహనైవ = శీ | బుఁబ్రవేశించితిని. అని, తాత్పర్యము.
ఘ్రముననై ; ప్రవిష్టః = ప్రవేశించి

మాంతు దృష్ట్వా ధనుస్స జ్య మసంభ్రాంత శ్చకారసః. ౧౭

టీక॥ సః=ఆరాముఁడు; మాం=న | ఆ రాముండు, నన్నుఁజూచినంతనె
న్ను; దృష్ట్వాతు=చూచినంతనె; అసం | మెంతమాత్రముసంభ్రామంబు నొడ
భ్రాంతః=తొట్టుపడనివాఁడై; ధనుః= | క, ధనుస్సును సజ్యంబు గావించెను.
ధనుస్సును; సజ్యం=అల్లెత్రాటితోఁగూ | అని, తాత్పర్యము.
డినదానిఁగా; చకార=చేసెను.

అవజాన స్నహంమోహం దృఢాయమితి రాఘవమ్
విశ్వామిత్రస్య తాం వేది మభ్యధావం కృతత్వరః. ౧౮

టీక॥ అహం=నేను; మోహం= | వేదినిగూచి; అభ్యధావం = పరుగె
అజ్ఞానమువలన; అయం=ఈతఁడు; దృ | త్తితిని.
ఢం=పిల్లవాఁడు; ఇతి=అని; రాఘవం = | నేను; అజ్ఞానంబున, “ఇతండుపిల్ల
రాముని; అవజానం= అవమానించు | వాఁ”డని రామునిసరకు సేయక, వేగం
చు; కృతత్వరః= చేయఁబడినత్వరగల | బున ; విశ్వామిత్రునియాగ వేదికమీఁది
వాఁడై ; తాం=ఆ; విశ్వామిత్రస్య = | కేఁబోతిని.
విశ్వామిత్రునియొక్క; వేది=యాగ | అని, తాత్పర్యము,

తేన ముక్త స్తకో బాణ శ్శిత శ్శత్రునిబహుళాణి

టీక॥ తతః=అంత; తేన= ఆరా	విడవబడినది.
నచేత; శితః=కఱకైనదియు; శత్రుః	అంత, నారాముండు, శత్రుసంహ
బహుళాణి=శత్రుప్రబంధించునదియు న	రణంబుగ నొక్కతీక్షణబాణంబువిడిచెను.
గు; బాణః = బాణము ; ముక్తః=	అని, తాత్పర్యము.

తేనాహంత్యా హతఃక్షిప్త సముద్రే శతయోజనే. ౧౯

టీక॥ అహంత్య=నేనునూత్నము; తే	నాను.
న=ఆబాణముచేత ; ఆహతః=కొట్ట	ఆబాణంబుదెబ్బకు, నేను, నూలు
బడినవాడనై; శతయోజనే =నూరు	యోజనంబుల కావల సముద్రంబునం
యోజనంబులదూరముగల; సముద్రే=	బడితిని.
సముద్రమునందు ; క్షిప్తః=వేయబడి	అని, తాత్పర్యము.

నేచ్ఛతా తాత మాం హంతుం తదా వీరేణ రక్షితః

టీక॥ తాత=నాయనా ! తదా=	నాయనా! అప్పుడు; వీరుండగురా
అప్పుడు; మాం = నన్ను; హంతుం=	ముండు , నన్నువధింపనొల్లనందున,
వధించుటకు; నేచ్ఛతా=కోరనట్టి ; వీ	నాప్రాణంబులుగొనక, రక్షించెను.
రేణ= పరాక్రమశాలియగు రాముని	అని, తాత్పర్యము.
చేత; రక్షితః=రక్షింపబడినాను.	

రామస్య శరవేగేన నిరస్తో హ మచేతనః. ౨౦

టీక॥ అహం=నేను ; రామస్య=	అభూవం(అధ్యాహృతము)=అయితిని.
రామునియొక్క; శరవేగేన = బాణ	నేను , రాముని బాణవేగంబునకు
వేగముచేత; నిరస్తః = త్రోయబడిన	సముద్రంబునంబడిమూర్ఛనొందితిని.
వాడనై; అచేతనః=తెలివిలేనివాడను;	అని, తాత్పర్యము.

శ్రీ మద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౫౨

స ౩౨

పాతితోహం తదాతేన గంభీరే సాగరాంభసి

ప్రాప్యసంజ్ఞాం చిరాత్తాత లంకాం ప్రతిగతః పురీమ్. ౨౧

టీక|| తాత=నాయనా! తదా= అప్పుడు; అహం=నేను; తేన= అబాణము చేత; గంభీరే=లోతయిన; సాగరాంభసి=సముద్రజలమునందు; పాతితః=పడదోయి బడినవాడనై; చిరాత్=బహుకాలమునకు; సంజ్ఞాం=తెలిపి; పాప్య=పొంది; లంకాం=లంకయను. పురీం=పట్టణమును; ప్రతిగతః=పొందినాను.
నాయనా! అప్పుడు, అబాణవేగంబున, నేను లోతయిన సముద్ర జలంబులంబడి, బహుకాలంబునకు సంజ్ఞానొంది, లంకానగరంబునకు వచ్చినాను.
అని, తాత్పర్యము.

ఏవ వస్త్వి తదా ముక్త స్సహాయాస్త్యుని పాతితాః
అకృతాస్త్రేణ బాలేన రామేణా క్షిప్తకమణా. ౨౨

టీక|| అకృతాస్త్రేణ=నేర్వబడిన హాయానుతోడైనవారలుమాత్రము; యస్త్రములుగలవాడను; అక్షిప్తకమణా=దుఃఖకరముకానికార్యముని పాతితాః=చంపబడినారు.
అప్పటికి రామండు బాలుండు, ఇంకను అస్త్రములుగూడ నేచికయుండలేదు; అట్లుండగానే, నాసహాయులనండజవధించి, నన్నయంతటితో విడిచెను. అని, తాత్పర్యము.

తన్మయా వార్యమాణ స్త్వం యది రామేణ విగ్రహమ్
కరివ్యస్యా పదం ఘోరం క్షీప్రం ప్రాప్యసి రావణ. ౨౩

టీక|| రావణ=రావణుడా! తదుచన్నవాడవయ్యె; రామేణ=రాత్=అందువలన; త్వం=నీవు; మయా=మునితో; విగ్రహం=యుద్ధమును; కరినాచేత; వార్యమాణః=అడ్డగింపబడవ్యసియడి=చేయదువేని; క్షీప్రం=

౫౨౨ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౩౮

శీఘ్రముగా; ఘోరాం = భయంకరము | నేను జెప్పిన మంటన వినక, రామునతో
యిన; అపదం = అపదను; ప్రాప్త్యసి = యుద్ధముగా వింతు వేసి, శీఘ్రమున, గా
పొందఁగలవు. | పృథ్వీపదంబొందఁగలవు.
రావణుడా! అట్లుకావున, నీవు, | అని, తాత్పర్యము.

క్రీడారతివిధిజ్ఞానాం సమాజోత్సవ శాలినామ్
రక్షసాంచైవ సంతాప మనధకం చా హరిష్యసి. ౨౪

టీక|| త్వం(అధ్యాత్మతమ) = నీ | మమును; ఆహరిష్యసి = తెచ్చెదవు.
వు; క్రీడారతివిధిజ్ఞానాం = ఆటలయొ | నీవు చెడుటయెగాక, నావిధంబు
క్కయుసంభోగముయొక్కయుఁగ్రమ | గాఁగ్రీడలందేలుచు, నానావిధసంభో
మును దెలిసినవారలును; సమాజోత్సవ | గరసంబనుభవింపుచునభలు చేరి బహు
శాలినాం = సభల చేతను ఉత్సవముల చే | విధోత్సవసుఖంబులంబొందుచున్న రా
తనుబ్రకాశించుచున్న వారలునగు; రక్ష | ళ్లునులకునుగూడ, సంతాపంబును నా
సాంచైవ = రాక్షసులకును; సంతా | శంబును దెచ్చినవాడవగుచున్నావు.
పం = దుఃఖమును; అనధకంచ = అపా | అని, తాత్పర్యము.

హమ్యక్ ప్రాసాద సంబాధాం నానారత్న విభూషితామ్
ద్రక్ష్యసి త్వం పురీం లంకాం వినష్టాం మైథిలీకృతే. ౨౫

టీక|| త్వం = నీవు; హమ్యక్ ప్రాసా | మము; వినష్టాం = నశించినదాఁగా; |
దసంబాధాం = మేడలచేతనురాజగృ | ద్రక్ష్యసి = చూడఁగలవు.
హములచేతనునిండినదియు; నానార | మేడలచేతనురాజగృహముల చేత
త్నవిభూషితాం = నానావిధమయిన | నునిండియుండునదియునానావిధ మణు
మణులచేతనలంకరింపఁబడినదియు న | లచేతనలంకృతంబునగులంకాపురి సీతాని
గు; లంకాం = లంకయును; పురీం = ప | మిత్తమయినశిండుటం, జూడగలవు.
ట్టణమును; మైథిలీకృతే = సీతానిమిత్త | అని, తాత్పర్యము.

అకుర్వంతోపి పాపాని శుచయః పాపసంశ్రయాత్

శ్రీమద్రామాయణము*అరణ్యకాండము.

౫౨౩

స ౩౮

పరపాపై ర్విసశ్యంతి మత్స్య నాగహృదే యథా. ౨౧

టీక॥ పాపాని=పాపములను; అ
కువంతః=చేయనట్టి; శుచయోపి=
పరిశుద్ధులుగూడ; పాపసంశ్రయాత్=
పాపులసహవాసమువలన; పరపాపైః=
ఇతరులపాపములచేత; నాగహృదే=
సపకము నివసించునట్టి తటాకమునం
దు; మత్స్య ఇవ = మత్స్యములువలె;
విసశ్యంతి=నశింతురు.

సపకములు నివసించునట్టి తటాక
మునందుండుటచేమత్స్యములుగూడ గ
రుత్తుంతునిచేభక్షింపఁబడునట్లు , ఏ
పాపము నెఱుంగనిపరిశుద్ధాత్ములుగూ
డఁ, చాపులసహవాసముచేత, వారల
పాపదోషంబునఁ, దామునునశింతురు.
అని, తాత్పర్యము.

దివ్యచందన దిగ్ధాంగాన్ దివ్యాభరణ భూషితాన్

ద్రత్య స్యభిహతాన్ భూమా తవ దోషాత్తు రాక్షసాన్. ౨౨

టీక॥ తవ=నీయొక్క; దోషాత్తు=
దోషమువలననె; భూమా= నేలయం
దు; అభిహతాన్=కొట్టఁబడిన ; దివ్య
చందనదిగ్ధాంగాన్ = దివ్యచందనము
చేఁబూయఁబడిన దేహముగలవారలు
ను; దివ్యాభరణభూషితాన్ = శ్రేష్ఠ
ములయినసొమ్ములచే నలంకరింపఁబడి
నవారలునగు; రాక్షసాన్ = రాక్షసు

లను; ద్రత్యసి=చూడఁగలవు.

దివ్యచందనంబుమేననలందికొని ది
వ్యభూషణధారులయియుండు , రా
క్షసులు , నీదోషంబునంజేసి , రా
మ బాణాభిహతులయి , నేలఁగూలి
యుండుటఁజూడఁగలవు.

అని, తాత్పర్యము.

హృతదారాన్ సదారాంశ్చ దశ విద్రవతో దిశః

హతశేషా నశరణాన్ ద్రత్యసి త్వం నిశాచరాన్. ౨౩

టీక॥ త్వం=నీవు; హృతదారాన్= | దారాంశ్చ= భార్యలతోఁగూడినవార
విడువఁబడినభార్యలుగలవారలును; స | లును; దశ= పదియయిన; దిశః=దిక్కు

లనుగూచిఁ; విద్రవతః= పరుగెత్తుచు
న్నవారలునగు; హతశేషాఁ= చంపఁ
బడఁగామిగిలిన; అశరణాఁ=రక్షకుఁ
డులేని; నిశాచరాఁ=రాక్షసులను; ద్ర
త్యసి=చూడఁగలవు.

నీవు, హతశేషులగురాక్షసులు, ర
క్షకుఁగానక, కొందఱుభార్యలంగూ
డవిడిచియుఁగొందఱుభార్యలతోను, ద
శదిశలకుంబరుగెత్తుటను జూడఁగలవు.
అని, తాత్పర్యము.

శరజాల పరిక్షిప్తా మగ్నిజ్వాలా సమావృతామ్
ప్రదగ్ధ భవనాం లంకాం ద్రత్యసి త్వం న సంశయః. ౨౯

టీక॥ త్వం=నీవు ; శరజాలపరిక్షి
ప్తాం=బాణసమూహములచేఁ బుట్టఁ
బడినదియు ; అగ్నిజ్వాలా సమావృ
తాం = నిప్పుమంటలచేఁబుట్టఁబడినది
యు; ప్రదగ్ధభవనాం= దహింపఁబడిన
యిండ్లుగలదియునగు; లంకాం=లంక
ను; ద్రత్యసి=చూడఁగలవు. సంశయః=

సందేహము; న=లేదు.
నీవు, లంకాపురియంతయు బాణస
మూహంబులంగప్పఁబడి, అగ్నిజ్వ
లాసమావృతమయి, మండిపోయినవి
యుమండుచున్నవియునగుగృహంబుల
తోనుండుటఁజూడఁగలవు; ఇందుకుసం
శయములేదు. అని, తాత్పర్యము.

పరదారాభి మర్శాత్తు నాన్యత్పాపతరం మహత్
ప్రమదానాం సహస్రం చ తవ రాజా పరిగ్రహః. ౩౦

టీక॥ రాజాఁ=రాక్షసరాజుండవ
గురావణుఁడా ! పరదారాభిమర్శాఁ
త్తు=పరస్త్రిసంగమముకన్నన; అన్య
త్=ఇతరమయిన; మహత్ = గొప్ప
దగు; పాపతరం = మిక్కిలియుఁదాప
ముగలిగించుకార్యము; న=లేదు. తవ=
నీకు; పరిగ్రహశ్చ=భార్యలును ; ప్రమ

దానాం=స్త్రీలయొక్క; సహస్రం=
వేయి.
రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా!
పరస్త్రిసంగమముకన్నను వేతెయిధిక
పాపమేదియులేదు ; నీకు, భార్య
లు వేయిమందియున్నారు ; పరస్త్రి
లనపేక్షింపకుము. అని, తాత్పర్యము.

భవ స్వదారనిరత స్వకులం రక్ష రాక్షస

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము.

౫౭౫

స ౩౮

మాన మృద్ధించ రాజ్యంచ బీవితం శేష్ మాత్మనః. ౩౧

టీక॥ రాత్వస=రావణుడా! స్వ
దారనిరతః=స్వభార్యలయందానకుం
డవు; భవ=అగుము. స్వకులం= నీకులము
ను; మానం=గౌరవము; మృద్ధించ=నల
పదను; రాజ్యంచ=రాజ్యమును; అత్త
నః=అత్తకు; కష్టం = ప్రియమయిన;
బీవితంచ=ప్రాణమున; త్వ= కాపా

డకొనుము.

రావణుడా! పరస్మైలనువిడిచి,
స్వభార్యలయందెయ్యనకుండవైయుం
డుము; నీవంశమును గౌరవంబునునల
పదను రాజ్యమునుబ్రదియింబగజీవితం
బునురక్షించుకొనువా.

అని, తాత్పర్యము.

కళత్రాణివ సౌమ్యాని మిత్రవగణం తథైవచ

యదీచ్ఛసి చిరం భోక్తుం మాకృథా రామ విప్రీయం ౩౨

టీక॥ సౌమ్యాని= సౌందర్యముగ
ల; కళత్రాణి=భార్యలను; తథైవచ=
అట్లే; మిత్రవగణం = స్నేహితులగ
మూహమును; చిరం= బహుకాలము;
భోక్తుం=అనుభవించుటకు; ఇచ్ఛసియ
ది=కోరుదువేని; రామవిప్రీయం = రా
మునకప్రియమయినకార్యమును; మా

కృథాః=నేయకుము.

బహుకాలము సౌందర్య వతులగు
భార్యల సుపభోగించుచు స్నేహితుల
తోగూడ సుఖంబు ననుభవించుటకుం
గోరుదువేని, రామునకెంతమాత్రము
పకారమునేయవలదు.

అని, తాత్పర్యము.

నివార్యమాణ స్సుహృదా మయా భృశం

ప్రసహ్య సీతాం యది ధషణ్యిష్యసి

గమిష్యసి క్షీణబల స్సచాంధవో

యమక్షయం రామశరా త్తబీవితః. ౩౩

టీక॥ త్వం(అధ్యాహృతము)= నీ
వు; సుహృదా=స్నేహితుడనైన; మ
నివార్యమాణః = అడ్డగింపబడనివాడ

వయ్య; సీతాం = సీతాదేవిని ; ప్రసహమును; గమిష్యసి = పొందగలవు.
 హ్య = బలాత్కరించి ; ధవయిష్యసి స్నేహితుండగు నేనుజెప్పినమా
 యది = తిరస్కరింతువేని ; సచాంద్రటనువినక, నీవు, బలాత్కారంబున, సీ
 వః = బంధువులతోఁగూడినవాఁడవై ; తీతనపహరింతువేని, నీవు, రామబాణాభి
 ణబలః = సగించినబలముగలవాఁడవై ; హతుండవై, బంధుసహితంబుగా నా
 రామశరాత్తజీవితః = రామబాణములశంబునొంది, యమపురంబు సేరింగలవు
 చేనాకషింపఁబడిన ప్రాణములుగల అని, తాత్పర్యము.
 వాఁడవై ; యమక్షయం = యమునిగృ

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే, అష్టశ్లోకసంగః.

ఇది, స్పష్టాథకము.

ఇది, పరమాథక చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండాష్టశ్లోకసంగటిక,

ముగిసినది.

॥

ఏకోనచత్వారింశసంగప్రారంభః.

ఏవమస్మి తదా ముక్తః కథంచి త్రేన సంయుగే

ఇదానీమపి యద్వృత్తం తచ్ఛృణుష్వ నిరుత్తరమ్ ॥

టిక॥ తదా = అప్పుడు; త్రేన = ఆ వాఁడను; అస్మి = అయితిని; ఇదానీమపి =
 రామునిచేత; సంయుగే = యుద్ధము ఇప్పుడును; యత్ = ఏది; వృత్తం = జరగ
 నందు; కథంచిత్ = అతిప్రయాసముచే నో; తత్ = దాని ; నిరుత్తరం =
 త; ఏవం = ఇట్లు; ముక్తః = విడువఁబడిన బదులుమాటలేకుండునట్లు; శృణుష్వ =

వినుము.

అప్పుడు, చాల్యంబున , ర ముం
డు , యుద్ధంబున , నన్నెట్టకేలకువ
న్నించివిడిచెను; ఇప్పుడు , అతనియా

వనంబువచ్చిన వెనుక ఓరగినగమాచార
మునుజెప్పెను; మాతాడ! యూరక
వినుము. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసాభ్యా మహంద్వాభ్యా మనిర్విణ్ణ స్తథాకృతః

సహితో మృగరూపాభ్యాం దండకావనమ్. ౨

టీక॥ అహం=నేను; తథాకృతః=
అట్లుచేయబడినవాడనయ్యెను; అనిర్వి-
ణ్ణః = వైరాగ్యమనొందనివాడనై ;
మృగరూపాభ్యాం= జింకరూపముగ
ల; ద్వాభ్యాం=ఇద్దఱున; రాక్షసా-
భ్యాం=రాక్షసులతో; సహితః= కూ-
డినవాడనై ; దండకావనం=దండకా

రణ్యమును; దండకావనం=దండకావనము.
అట్లు, ర మునిచే, దెబ్బదినయు
నంతనురకుడక, నేనువఱల , జింక
లరూపుదాచ్చినయిద్దఱి రాక్షసులతో
దండకారణ్యంబుజొచ్చితిని.
అని, తాత్పర్యము.

దీప్తజిహ్వా మహాకాయ శ్రీక్షదంష్ట్రో మహాబలః

వ్యచరం దండకారణ్యం మాంసభక్షో మహామృగః. ౩

టీక॥ అహం(అధ్యాత్మము) =
నేను; దీప్తజిహ్వః=మిండుచున్ననాలు
కగలదియు; మహాకాయః= పెద్దశరీర
ముగలదియు; శ్రీక్షదంష్ట్రః=కఱకులయి
నకోటలుగలదియు; మహాబలః=అధిక
మయినబలముగలదియు ; మాంసభ-
క్షః=మాంసమునుదిననదియునగు; మ-
హామృగః=పెద్దజింకనై ; దండకార

ణ్యం=దండకారణ్యమును ; వ్యచరం=
పోండితిని.
నేను, వెలుంగుచున్న నాలుకయుఁ
గఱకుఁ గోటలునుబెద్దమేనునుం గలది
యుమహాబలంబును మాంసభక్షంబున
గుపెద్దజింకనై ,దండకారణ్యంబునసం-
చరించితిని. అని, తాత్పర్యము.

అగ్నిహోత్రేషు తీర్థేషు వైశ్యవృక్షేషు రావణ

అన్యంత ఘోరౌ వ్యచరం తాపసాన్ సంప్రధక్షయన్. ౪

టీక॥ రావణ = రావణుడా! అ

రించితిని.

గ్నిహోత్రేషు = అగ్నిహోత్రముల

రావణుడా! నేను, భయంకరా

యందును; తీర్థేషు = పుణ్యతీర్థము

కాదుండనై, అగ్నిహోత్రంబులయొ

లయందును; అన్యంత ఘోరౌ = మిక్కిలి

ద్దన, బుణ్యతీర్థంబులయందునుజై త్య

యుభయంకరుడనై; తాపసాన్ =

వృక్షసమీపంబులందను, ఋషులనుభ

ఋషులను; సంప్రధక్షయన్ = మిక్కిలి

యపఱచుచు, సంచరించుచుంటిని.

యబెదరించుచు; వ్యచరం = సంచ

రి, తాత్పర్యము.

నిహత్య దండకారణ్యే తాపసాన్ ధమకచారిణః

రుధిరాణి పిబన్ తేషాం తథా మాంసాని భక్షయన్. ౫

టీక॥ అహం (అధ్యాత్మతము) =

మాంసాని = మాంసములను; భక్ష

నేను; దండకారణ్యే = దండకారణ్య

యన్ = భక్షించుచు; వ్యచరం (అధ్యా

మనందు; ధమకచారిణః = ధమకము

హృతము) = సంచరించితిని.

నాచరించునట్టి; తాపసాన్ = ఋషు

దండకారణ్యంబున ధమకంబునాచ

లను; నిహత్య = వధించి; తేషాం = వా

రించుచుండు ఋషులను వధించి, వార

రలయొక్క; రుధిరాణి = నెత్తురుల

లరక్తంబుగ్రోలుచు, మాంసంబుభక్షిం

ను; పిబన్ = త్రావుచు; తథా = అట్లు;

పుచుంటిని. అని, తాత్పర్యము.

ఋషిమాంసాశనః క్రూర స్త్రాసయన్వనగోచరాన్

తథా రుధిర మత్తోహం విచరన్ ధమకదూషకః. ౬

టీక॥ అహం = నేను; ఋషిమాంసా

నివ్యాడనై; వనగోచరాన్ = వనంబు

శనః = ఋషులమాంసమెయాహారము

ననగపడువారలను; త్రాసయన్ = భ

గాఁగలవాడనై; క్రూరః = దయలే

యపఱచుచు; రుధిరమత్తః = నెత్తురు

శ్రీ మద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౫౨

స ౩౯

చేమదించినవాడనై ; ధమకదూష
కః = ధమకమును దూషించినవాడ
నై; తథా = అట్లు; విచరక్ = సంచరిం
చుచు; ఆసం (అధ్యాహృతము) = ఉం
టిని.

నేను, గ్రూడుండనై ఋషులమాం

సంబుదినుచు వనంబుననుండువారలవె
ఱపించుచు యథేచ్ఛముగా నెత్తురుదా
విమదించి, ధమకంబుఁజెఱచుచు, నీప్ర
కారంబున, విహరింపుచుఁటిని.

అని, తాత్పర్యము.

ఆసాదయం తదా రామం తాపసం ధమకచారిణం

వై దేహీంచ మహాభాగాం లక్ష్మణంచ మహారథమ్. ౨

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము) =
నేను; తదా = అప్పుడు; తాపసం = ఋ
షియును; ధమకచారిణం = ధమకము
నాచరించువాడనగు; రామం = రాము
ని; మహాభాగాం = పూర్వముయినభాగ్య
ముగల; వై దేహీంచ = నీతాదేవిని; మ
హారథం = తన్నునుసారధినిగల్గియుల
ను గాపాడుకొనుచుం బడునొకండువే

లమందివిలుకాండ్రతోఁబోరునట్టి ; ల
క్ష్మణంచ = లక్ష్మణుని ; ఆసాదయం =
బోందినాను.

అప్పుడు, నేను, ఋషివేషధరుండు
నుధామికకుండునగురాముని, మహా
భాగురాలగునీతాదేవిని, మహారథు
డగులక్ష్మణునింబూచితిని.

అని, తాత్పర్యము.

తాపసం నియతాహారం సర్వధూత హితే రతం

సోహం వనగతం రామం పరిధూయ మహాబలమ్. ౩

తాపసోయ మితి జ్ఞాత్వా పూర్వవైర మనుస్మరక్

అభ్యధావంహి సంక్రుద్ధ స్తీక్షణ్యంగో మృగాకృతిః. ౪

జిహూంసు రకృత ప్రజ్ఞ స్తంధ్రహర మనుస్మరక్

టీక॥ స్తీక్షణ్యంగః = కఠకులయినకొ
మ్ములుగల; మృగాకృతిః = జింకయొక్క
రూపమువంటిరూపముగల; సః = అట్టి;

అహం = నేను; పూర్వవైరం = మునుప
టివిరోధమును; అనుస్మరక్ = తలంచు
చు; సంక్రుద్ధః = కోపించినవాడనై;

౫౩౦ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౩౯

తం=ఆ; ప్రహరం=దెబ్బను ; అనుస్త
రణ=తలంచుచున్నవాడనై; అకృతప్ర
జ్ఞః=నేయఁబడనిబుద్ధిగలవాడనై; “అ
యం=ఈతండు; తాపసః=ఋషి;” ఇతి=
అని; జ్ఞాత్వా=తలంచి; తాపసం=ఋషి
యును; నియతాహరం=నియమింపఁబ
డినయాహరముగలవాడను; సర్వధూ
తహితే=సమస్తప్రాణుల మేలునందు;
రతం=ఆసక్తుండును; వనగతం= అడ
వినిబొందినవాడను; మహాబలం= అ
ధికమయినబలముగలవాడనుగు ; రా
మం=రాముని; పరిభూయ=తిరస్క
రించి; జిఘాంసుః= వధింపఁగోరినవా
డనై; అభ్యధావంహి=ఎదిరించిపరుగె

త్తితినిగదా!

కఱకుగొమ్ములుగలజింకరూపంబు
దాల్చియున్న సేను , రామంజూచినం
తనె, మున్నతండునన్నుగొట్టినదెబ్బను
దలంచుకొని, మనుషటివై రంబుదలం
చి , యుక్తాయుక్తంబువిచారింపక ,
“ఈతండుతాపసుండుగా నున్నాడ;
ఇప్పుడేమిసేయఁగలఁడు?” అని, యెంచి
తాపసాకారుండును నియతాహరుం
డును సర్వధూతహితాసక్తుండును బ
లశాలియునగు రామునిదిరస్కరించి,
వధింపవలయునని , యాతనిపైకిఁబరు
గెత్తితిని. అని, తాత్పర్యము.

తేన ముక్తా శ్రుయోబాణా శ్చితాశ్చత్రునిబహణాః. ౧౦

వికృష్య బలవ చ్ఛాపం సుపణానిల నిస్వనాః

టీక॥ తేన=ఆరామునిచేత ; బల
వత్=బలముగల్గునట్లుగా ; చాపం=
ధనుస్సును; వికృష్య=ఆకషించి ; సు
పణానిలనిస్వనాః = గరుత్తంతుని
యొక్కయూవాయువుయొక్కయుధ్వని
వంటిధ్వనిగలవియు; శితాః = తీక్ష్ణము
లును; శత్రునిబహణాః = శత్రువుల
నుజంపునవియునగు; బాణాః = బాణ

ములు; త్రయః=మూడు ; ముక్తాః=
విడువఁబడినవి.

ఆరాముండు , గరుత్తంతునకును
వాయువునకునుంబోలె మహావేగంబుగ
లవియుఁ దీక్ష్ణములును శత్రు వధంబు
సేయునవియునగు మూడుబాణంబు
లుప్రయోగించెను. అని, తాత్పర్యము.

తేబాణా వజ్రసంకాశా స్సుముక్తా ర క్తభోజనాః. ౧౧

ఆజన్మ స్సహితా స్సవే త్రయ స్సన్నత పర్వణః

టీక॥ వజ్రసంకాశాః= వజ్రముల
తో సమానము లయినవియు ; సుము
క్తాః=చక్కఁగా విడువఁబడినవియు; ర
క్తభోజనాః=నెత్తురుఆహారముగాఁగ
లవియు; సన్నతపర్వణః=వంగినగను
పులుగలవియునగు; తే=ఆ; త్రయః=
మూడైన; బాణాః=బాణములు ; స
ర్వే=అన్నియు; సహితాః= కూడిన

వై ; ఆజన్మః=వచ్చినవి.

వజ్రములవంటియు, శివవటుకుధ
నుస్సనాకషికంచివిడువఁబడినవియుర
క్తంబుద్రావునవియు సన్నతపర్వంబు
లునగునాబాణంబులు మూడునొక
పెట్టమాపైకివచ్చినవి.

అని, తాత్పర్యము.

పరాక్రవజ్ఞో రామస్య శరో దృష్టభయః పురా. ౧౨

సముద్భ్యంత స్తో ముక్త స్తాపుభౌ రాక్షసౌ హతౌ

టీక॥ రామస్య= రామునియొక్క; శరః=బాణము; మయా (అధ్యాహృ
తము)=చావేళ; పురా=మన్ను; దృ
ష్టభయః=చూడఁబడినభయముగలది.
తతః(అధ్యాహృతము)= అందువలన;
రామస్య(అధ్యాహృతము)= రాముని
యొక్క; పరాక్రవజ్ఞః= పరాక్రవ
మునుదెలిసిన ; అహం (అధ్యాహృత
ము)=నేను; సముద్భ్యంతః=పరుగె
త్తినాను. తతః=అంత; ముక్తః=విడు

వఁబడినాను. తౌ=ఆ; రాక్షసౌ= రా
క్షసులు; ఉభౌ= ఇద్దఱును; హతౌ =
చంపఁబడినారు.

నేను రామబాణవేగంబునుమున్నొ
కమాటునుభవించి రామునిపరాక్రమం
బుదెలిసికొనియున్నాను, గావున, బ
రుగెత్తితప్పించుకొంటిని ; అయిదఱు
రాక్షసులు, వధింపఁబడిరి.

అని, తాత్పర్యము.

శరేణ ముక్తో రామస్య కథంచి త్పాగ్ధ్య జీవితమ్. ౧౩

ఇహ ప్రవాజితో యుక్త స్తాపసో హం సమాహితః

<p>టీక॥ అహం(అధ్యాత్మము)= నేను; రామస్య=రామునియొక్క; శరణ=దాణము చేత; ముక్తః = విడువబడినవాడనై; కథంచిత=ఎట్టుకేలకు; జీవితం=ప్రాణమును; ప్రాప్య= పొంది; ప్రవాజితః= సస్యసించిన వాడనై; యుక్తః= యోగమునొందినవాడనై; తాపనః=తపోస్థుడనై ; సమాహితః=సమాధి నొందినవాడనై; ఇహ=ఇచ్చట; వశే(అధ్యాత్మము) = ఉన్నాను.</p>	<p>నేను, రామునిదాణంబు వాతంబడక, ప్రాణంబుదక్కించుకొని , దుష్టకార్యంబులనన్నియు విడిచి , తపోస్థుండనై యోగాభ్యాసంబు సేయుచు నిచ్చటనున్నాను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

వృక్షే వృక్షే చ పశ్యామి చీరకృష్ణా జీరాంబరమ్. ౧౪
గృహీత ధనుషం రామం పాశహస్త మివాంతకమ్

<p>టీక॥ వృక్షే వృక్షే చ=ప్రత్యక్షమునందును; చీరకృష్ణా జీరాంబరం=నారచీరలును గృష్ణాజినంబును వస్త్రములుగాఁగలవాడను; గృహీతధనుషం = పట్టుకొనబడినధనుస్సుగలవాడను ; పాశహస్తం=పాశముచేతంగల; అంతకమివ(స్థితం)=యమునివలెనున్నచా</p>	<p>డునగు; రామం=రాముని; పశ్యామి=చూచుచున్నాను. రాముండు, నారచీరలును గృష్ణాజినంబును దాల్చి ధనుధారుండై, పాశహస్తంబుగయుమినికై వడినతిధిగాఁక రాకారుండై, రాక్షులవివృక్షంబునందును బూపట్టుచున్నాడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

అపి రామ సహస్రాణి భీతః పశ్యామి రావణ. ౧౫
రామధూత మిదం సవ మరణ్యం ప్రతిభాతి మే

<p>టీక॥ రావణ = రావణుడా! అహం(అధ్యాత్మము)=నేను; భీతః= భయపడినవాడనై ; రామసహస్రాణ్యపి=రాములవేలనుగూడ; పశ్యామి=చూచుచున్నాను. మే=నాకు; ఇదం=</p>	<p>ఈ; అరణ్యం=అడవి; సర్వం= అంతయు; రామధూతం= రామమయముగా; ప్రతిభాతి=తోచుచున్నది. రావణుడా! పెక్కువేల రాములు, నాకంటికగపడినాకుభయంబు గ</p>
---	---

లిగించుచున్నార; ఈయడవియంతయు | ది. అని, తాత్పర్యము.
నాకు రామమయముగా నగడచుచున్న

రామమేవహి పశ్యామి రహితే రాక్షసాధిప. ౧౬

టీక|| రాక్షసాధిప = రాక్షసులకు | రాక్షసరాజుడవగు రావణుడా!
బ్రహ్మండవైన రావణుడా! హితే = వి | విష్వరుని లేని ప్రదేశమలండంటును,
జనప్రదేశమునందు ; రామమేవహి = నాకు రాము డేనప్పు; పొడసూపు చు
రాము నే; పశ్యామి = చూచుచున్నాను. | పొడవ. అని, తాత్పర్యము.

దృష్ట్వా స్వస్మ గతం రామ మద్రుమామి విచేతనః

టీక|| స్వస్మ గతం = కలయందూ | మర్నాచు.
బొందబడిన; రామం = రాముని ; దృ | కలలో రామునియొకటి, మూర్ఖులొం
ష్ట్వా = చూచి; విచేతనః = తెలివితప్పి | కి, చరమ భయంబునంగలవరించెదను.
వాడనై; ఉద్యమము = భ్రమించు | అని, తాత్పర్యము.

రకారాదీని నామాని రామత్రస్తస్య రావణ. ౧౭

రత్నానిచ రథాశ్చైవ త్రాసం సంజనయంతి మే

టీక|| రావణ = రావణుడా! రా | ను; సంజనయంతి = కలిగించుచున్నవి.
మత్రస్తస్య = రామునివలనభయపడిన ; రావణుడా! నాకు, రాముని
మే = నాకు; రకారాదీని = రకారము | వలనిభయంబునంజేసి, రకారముమొద
మొదటంగల; నామాని = పేర్లయిన ; టగల, రత్నములరథములమొదలగు
రత్నానిచ = రత్నములును; రథాశ్చైవ | వేర్వేరుగాడ, మహాభయంబుగలిగించు
వ = రథములును; త్రాసం = భయము | చున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

అహం తస్య ప్రభావజ్ఞో నయుర్థం తేన తే క్షమమ్. ౧౮

బలింవా నముచింవాపి హన్యాద్ధి రఘునందనః

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౩౯

టీక॥ అహం=నేను; తస్య=ఆ రాధి=వధించునుగదా!
 మునియొక్క; ప్రభావజ్ఞః=ప్రభావము ఆరాముని ప్రభావంబునాకుఁ జ
 ను దెలిసినవాఁడను ; తే=నీకు ; తేన= క్కఁగాఁదెలియును; కావున , నతని
 ఆరామునితో; యుద్ధం=పోరు; త్తమం= తో యుద్ధము సేయుటనీ కెంతమాత్రము
 తగినది; న=కాదు. రఘునందనః=రా తగదు; రాముండు, బలినిగానినముచి
 ముండు ; బలింవా = బలినిగాని ; న నింగాని , వధింపఁజాలినంతటిమహాప
 ముచింవాపి=నముచినిగాని ; హన్యా రాక్రమశాలి. అని, తాత్పర్యము.

రణేరామేణ యుద్ధ్యస్వ త్తమాంవా కురు రాక్షస. ౧౯
 నతే రామ కథాకార్యా యది మాం ద్రష్టు విచ్ఛసి

టీక॥ రాక్షస=రావణుఁడా ! ర నకార్యా=చేయఁదగినదికాదు.
 రణే=యుద్ధమునందు; రామేణ= రాము రావణుఁడా!నీవు, రామునితోయు
 నతో; యుద్ధ్యస్వ= పోరిననుబోరుము. ధముచేసిననుశేయుము ; ఊరకున్నను
 త్తమాంవా=ఓవులనుగాని; కురు= చే ఊరకుండుము; నీయిష్టము ; నీవు, న
 యుము. మాం=నన్ను; ద్రష్టుం = చూ న్నుఁజూడఁగోరుదువేని , రామునిప్ర
 చుటకు; ఇచ్ఛసియది = కోరుదువేని; స్తాపమునుమాత్రమునా యుద్ధఁజేయుకు
 తే=నీకు; రామకథా= రామునిమాట; ము. అని, తాత్పర్యము.

బహవ స్సాధవో లోకే యుక్తా ధమః మనుష్ఠితాః. ౨౦
 పరేషా మపరాధేన వినష్టా స్సపరిచ్ఛదాః

టీక॥ లోకే= లోకమునందు; ధ చేత; సపరిచ్ఛదాః = పరివారముతోఁ
 మః=ధమమును; అనుష్ఠితాః = అ గూడినవారలయి; వినష్టాః = నశించి
 నుష్ఠించినవారలును; యుక్తాః = యో నారు.
 గ్యులునగు; సాధవః = సత్పురుషులు; లోకమునందు యోగ్యులును ధా
 బహవః=పెక్కిండు; పరేషాం = ఇ మిఁకులునగు సత్పురుషులు పెక్కిం
 తరులయొక్క; అపరాధేన= దోషము ద్రు, ఒరులయపరాధంబునఁ , బరివా

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము.

౫౩౫

స ౩౯

రజనంబులతోఁగూడ , నాశంబునొందియున్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

సోహం తవా పరాధేన వినశ్యేయం నిశాచర. ౨౧

టీక॥ నిశాచర=రావణుడా! సః=	రావణుడా! అట్టిసాధువృత్తి న
అట్టి; అహం=నేను; తవ = నీయొక్క;	వలచించియున్ననేను, నీయపరాధం
అపరాధేన= దోషముచేత ; వినశ్యే	బున, నాశంబునొందుదును.
యం=నాశమునొందుదును.	అని, తాత్పర్యము.

కురుయ త్తే త్తమం త త్త్వ మహంత్యా నానుయామిహ

టీక॥ యత్ = ఏ; తే=నీకు ; త్త	ధ=ము.)
మం=యుక్తమో; తత్ = వాని; త్వం=	నీకేదియుక్తముగాఁదోఁచునో, ఆ
నీవు; కురు=చేయుము. అహం = నే	ప్రకారమనీవుచేసికొనుము; నాకక్క
ను; త్వం=నిన్ను; నానుయామి=వెంబ	టలేదు; సీతోఁగూడ నెంతమాత్రమురా
డింపను ("హ" అనునదిపాదపూరణ)	ను. అని, తాత్పర్యము.

రామశ్చహి మహాతేజా మహాసత్త్వో మహాబలిః. ౨౨

అపి రాక్షసలోకస్య నభవే దంతకోహి సః

టీక॥ మహాతేజాః= అధికమయిన	క్షుణ్ణజనమునకు; అంతఃకః=యమఁడు
తేజస్సుగలవాఁడును; మహాసత్త్వః=	నభవేదపి=కాఁడామేమి?
అధికమయినధైర్యము గలవాఁడును ;	మహాతేజుండునుమహాధైర్యుండును
మహాబలిః = అధికమయినబలముగల	మహాబలుండునగునారాముండు, రాక్ష
వాఁడునగు; సః=ఆ; రామశ్చహి =	సులనందఱను, వధింపక, విడువఁడు.
రాముండును; రాక్షసలోకస్య= రా	అని, తాత్పర్యము.

యది శూర్పణఖా హేతో జనస్థాన గతః ఖరః. ౨౩

అతివృత్తో హతః పూర్వం రామేణా క్లిష్టకమణౌ

అత్ర బ్రూహి యథాతత్త్వం కోరామస్య వ్యతిక్రమః. ౨౪

టీక॥ పూర్వం = మొదట; శూపకాణ
ఖామేతోః = శూపకాణఖాసమి త్తయి;
జనస్థానగతః = జనస్థానమునొంద
నవాడును; అతివృత్తః = సుమా
గుఁడమనగుఁభరిః = భరిండు; అక్లిష్ట
మకాఠా = దుఃఖకరిముకాని కార్యముగ
ల; రామేణ = రామునిచేత ; హతోయ
ది = చంపబడినవాడగునే; ఆశ్ర = తా
విషయమునందు; రామస్య = రాముని
యొక్క; వ్యతిక్రమః = తప్పు; కః = ఏ
యథాశక్త్యం = యథాశక్తముగా;
బ్రూహ = చెప్పును.

రామండురులకుదుఃఖముగలిగించు
వాఁడుకాఁడు; “శూపకాణఖనువిరూప
గావించెను; ఆకోపంబునయుద్ధంబునకు
వచ్చివఖరునివధించెను.” అని రాముని
పైకోపంబుచెప్పుదువుకాబోలు; శూ
పకాణఖసీతనుబాధింపఁ బోవుటచే రా
ము దావిడనువిరూపఁగావించెను ; ఖ
రు ఁడు, పైఁబడికొట్టువచ్చినందు వలన,
రాత్వ సం త్త శాధకమయియతనివధిం
చెను; ఇందు రామునితప్పేరు యున్న
కః. యథాశక్తముగాఁజెప్పును.
అని, తాత్పర్యము.

హితం వచో బంధు హితాధికనా మయా
యథోచ్యమానం యది నాభి పత్యసే
సబాంధవ స్త్యక్త్యసి జీవితం రణే
హతోద్య రామేణ శరై రజిహ్నైః. ౨౫

టీక॥ బంధుహితాధికనా = బంధు
వునుమేలుగోరువాఁడనగు; మయా =
నాచేత; యథోచ్యమానం = యథా
ధకముగాఁజెప్పఁబడుచున్న; హితం =
మేలుగలిగించునట్టి; వచః = మాటను;
నాభిపత్యసేయది = అంగీకరింపవేని;
అద్య = ఇప్పుడు; రణే = యుద్ధమునం
దు; సబాంధవః = బంధువులతోఁగూ
డినవాడవై; రామేణ = రామునిచే

త; అజిహ్నైః = కుటలముగాఁబోన
ట్టి; శరైః = బాణములచేత ; హతః =
కొట్టఁబడినవాడవై; జీవితం = ప్రాణ
మును; త్యక్త్యసి = విడువఁగలవు.
బంధుండనునీ మేలుగోరువాఁడను న
గునేను యథాధకముగాఁ జెప్పవట్టి
మాటనంగీకరింపవేని, యుద్ధంబునరా
మునిబాణంబులనభిహతుండవై బంధు
సహితంబుగాఁ బ్రాణంబులు విడువం

శ్రీ మద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౫౩౭

స ౪౦

గలవు. అని, మారీచుండు, రావణునకుంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే, ఏకోనచత్వారింశస్సగణః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమాధికాచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండైకోనచత్వారింశస్సగణటిక,
మొగిసినది.

ప్ర

చ త్వారింశస్సగణప్రారంభః.

మారీచేన తు తద్వాక్యం తుమం యుక్తం నిశాచరః
ఉక్తో నప్రతి జగ్రాహ మతుకామ ధౌషధమ్. ౧

టిక॥ నిశాచరః = రావణుండు;	తె; నప్రతిజగ్రాహ = స్వీకరించలేదు.
మారీచేన = మారీచునిచేత ; తుమం =	రావణుండు, మారీచుండుయుక్తి
తగినదియు; యుక్తం = యుక్తితో	యుక్తంబుగా నెంత చెప్పినను, జావ
గూడినదియునగు; తత్ = ఆ ; వాక్యం =	గోరినవాడుమందును బుచ్చుకొననట్లు
మాటను; ఉక్తస్తు = చెప్పబడినవా	మారీచునిమాటనంగీకరింపడయ్యె.
డయ్యె; మతుకామః = చావఁగోరి	అని, తాత్పర్యము.
నవాడు; ధౌషధమివ = మందునువ	

తం పథ్యహితవక్తారం మారీచం రాక్షసాధిపః
అబ్రవీ త్పురుషం వాక్య మయుక్తం కాలచోదితః. ౨

టిక॥ రాక్షసాధిపః = రాక్షసుల | చోదితః = మృత్యువుచేరేరింపబడి
కుంబ్రభుండయినరావణుండు ; కాల | నవాడై; పథ్యహితవక్తారం = మేలు

గలిగించుమాటనుజెప్పవట్టి; తం = ఆ;
మారీచం = మారీచునిగూచి; పరు
షం = కఠినమును; అయుక్తం = సరిగ
నిడియుచు; వాక్యం = మాటను; అట్ర
వీత్ = చెప్పెను.

రాక్షసరాజుండగు రావణుడు,
కాలచోదితుండై, మేలుగలిగించుమా
టలంజెప్పినమారీచుఁజూచి, పరుషంబు
నుఅయుక్తంబునగునీమాటంజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

యతిఃలేత దయుక్తాథకం మారీచ మయి కథ్యతే
వాక్యం నిష్ఫల మత్యథా ముష్టం బీజ వివృషతే. ౩

టీక॥ మారీచ = మారీచుఁడా! య
త్ = ఏ; అయుక్తాథకం = అనుచిత
మయినయథాముగల; ఏతత్ = ఈమా
ట; మయి = నాయందు; కథ్యతేకిల =
చెప్పఁబడుచున్నదో; బౌషతే = చవుటి
నేలయందు; ఉష్టం = ఉంచఁబడిన; బీ
జవివ = విత్తనమువలె; తత్ (అధ్యా
హృతము) = ఆ; వాక్యం = మాట; అత్య

థకం = మిక్కిలియు; నిష్ఫలం = ఫలము
లేనిది.

మారీచుఁడా! నావిషయమయి, ఇట్లు
చెప్పరానిమాటలంజెప్పినావు; చవుటి
నేలయందువేయఁబడినవిత్తనమువలె,
నీమాటలంతయువ్యథాము.

అని, తాత్పర్యము.

త్వద్వాక్యై నకతుమాం శక్యం భేత్తు రామస్య సంయుగే
పాపశీలస్య మూఖస్య మానుషస్య విశేషతః. ౪

టీక॥ పాపశీలస్య = పాపస్వభావుం
డును; మూర్ఖస్య = మూర్ఖుండును; విశేష
తః = విశేషించి; మానుషస్య = మానుష్యం
డునగు; రామస్య = రామునియొక్క; సం
యుగే = యుద్ధమునందు; మాం = న
న్ను; భేత్తుం = భేదించుటకు; త్వద్వా
క్యైః = నీమాటలచేత; నశక్యంతు = ఎ

తమాత్రమునలవిగాదు.

పాపిష్టుండును మూఖుండును వి
శేషించి మానుష్యండునగు రామునితో
యుద్ధంబుసేయు విషయమునరదు, న
న్నమఱింప, నీమాటలచే నెంతమా
త్రము శక్యముగాదు.

అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము.

౫౩౯

స ౪౦

యస్యైవ సుహృదో రాజ్యం మాతరం పితరం తథా
ప్రీత్యాకృతం ప్రాకృతం శ్రుత్వా వన మేకపదేతతః. ౫

టీక|| యః=ఎవ్వఁడు; ప్రాకృతం=హృతము)=అట్టి రాముండు; మూఖః=ఉపయోగములేని; ప్రీత్యాకృతం=కై కే (అధ్యాహృతము)=మూఖుఁడు.
యమాటను; శ్రుత్వా=నిఁ; ఏకపదే=అందుదియగుకై కేయిచెప్పినయొక
ఒకక్షణముననె; సుహృదః=స్నేహితు యోగములేని మాటనువిని , తత్క్షణ
లును; రాజ్యం=దొరతనమును; మా మన, స్నేహితులను రాజ్యంబునుండ
తరం=తల్లి ని; తథా=అట్లు; పితరం=లిదండు)లను విడిచివనంబుఁజేరి నంతటి
తండ్రిని; త్యక్త్వా=విడిచి; వనం=అడవి మూఖుండు రాముండు,
ని; గతః=పోయినాఁడు; సః(అధ్యా అని, తాత్పర్యము.

అవశ్యంతు మయాతస్య సంయుగే ఖరఘాతినః

ప్రాణైః ప్రియతరా సీతా హతకవ్యా తవ సన్నిధౌ. ౬

టీక|| సంయుగే=యుద్ధమునందు; ముగానే; హతకవ్యా=హరింపఁబడవ
ఖరఘాతినః=ఖరునివధించినట్టి; తస్య=లసినది.
ఆరామునికి; ప్రాణైః(ప్రాణేభ్యః)=యుద్ధంబునఖరునివధించినట్టిదుర్గా
ప్రాణములకన్నను; ప్రియతరా=ప్రి గుండగునారామునకు, బ్రాణంబుల
యరాలైన; సీతా=సీత; తవ=నీయొ కన్నఁబ్రియతరయగుభార్యనుసీతను, నీ
క్క; సన్నిధౌ=సమీపమునందు; మ యెదుట, నేనవశ్యముహరింపవలయు
యా=నాచేత ; అవశ్యంతు=అవశ్య వనినిశ్చయించితిని. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం మే నిశ్చితా బుద్ధి హృకది మారీచ వతకతే

న వ్యావతకయితం శక్యా సేంద్రై రపి సురాసురైః. ౭

టీక|| మారీచ=మారీచుఁడా! ఏవం=ద్రైః=ఇంద్రునితోఁగూడిన; సురాసు
ఇట్లు; నిశ్చితా=నిశ్చయింపఁబడిన ; బు రైరపి=దేవతలచేతనుఅసురులచేతను;
ద్ధిః=బుద్ధి; మే=నాయొక్క; హృది=మ వ్యావతకయితం=మఱిందుటకు; న
నస్సునందు; వతకతే=ఉన్నది . సేం శక్యా=అలవిగాదు.

మారీడుడా! ఈ ప్రకారంబున నేనురా నుమనంబున నొకటియైన
నుమనంబున నిశ్చయించుకొనియున్నానుమనంబున జాలను.
ను ; ఈనిశ్చయమును దేవేంద్రుండు అని, తాత్పర్యము.

దోషం గుణంవా సంపృష్ట స్త్వ మేవం వక్తు మహాని
అపాయంవా వ్యపాయంవా కార్యస్యాస్య విశ్వయే. ౮

టీక|| త్వం=నీవు; అస్య= ఈ; కా
ర్యస్య=పనియొక్క; వినిశ్చయే = నిశ్చ
యించుటవిషయమయి; దోషం= దోష
మునుగాని; గుణంవా = గుణమునుగా
ని; అపాయంవాపి= అపాయమునుగా
ని; ఉపాయంవా = ఉపాయమునుగా
ని; సంపృష్టః= అడుగంటినవాడవై;
ఏవం=ఇట్లు; వక్తుం=చెప్పటకు; అహా
ని=తగునువు.
ఈకార్యమునిశ్చయించు విషయమ
యి , ఉపాయాపాయంబులనుగాని
గుణదోషంబులను గానిచెప్పమని నేన
డిగినట్లయిన, నీకిట్లుచెప్పవచ్చును.
అని, తాత్పర్యము.

సంపృష్టేన తు వక్తవ్యం సచివేన విశ్చితా
ఉద్యతాం జలినా రాక్షసే య ఇచ్ఛేన్నూతి మాత్తనః. ౯

టీక|| యః=ఎవ్వఁడు; ఆత్మనః=తన
యొక్క; భూతిం=సంపదను; ఇచ్ఛేత్=
కోరునో; తేన (అధ్యాహృతము)=
అట్టి; సంపృష్టేన=అడుగంటిన ; విప
శ్చితా=పండితుండగు ; సచివేనతు=
మంత్రిచేతనె; ఉద్యతాంజలినా=ఎత్త
బడిన చేమోడ్పుగలవానిచేత ; రా
క్షసే=రాజుకొఱకు; వక్తవ్యం=చెప్పఁబ
డవలయును.
సంపదంబొందఁగోరిన పండితుండ
గుమంత్రి, తన్నురాజడిగినపిమ్మటనే,
చేతులుమోడ్చుకొని , తనకుఁదోచి
నది రాజునకుఁజెప్పుకొనవలయును; అ
డుగనియెడఁజెప్పఁగూడదు.
అని, తాత్పర్యము.

వాక్య మప్రతి కూలంతు మృదుపూర్వం హితం శుభమ్
ఉపచారేణ యుక్తంచ వక్తవ్యో వసుధాధిపః. ౧౦

శ్రీమద్రామాయణము*తిరణ్యకాండము. ౫౪౧

స ౪౦

టీక॥ వసుధాధిపతిః=రాజు ; అప్ర
తికూలః=నిరుద్ధముగానిదియు ; మృ
దుపూర్వం = మెత్తనిది ముందుగలది
యు;హితం=మేలుగలిగి చుండుదియు;
శుభం=మంగళకరింబును ; ఉపచారే
ణ=వినయంబుతో; యుక్తంచ= కూడి
నదియునగు;వాక్యంత=మాటనే ; వ

క్తవ్యః=చెప్పఁబడవలయును.

అట్లును, త్రిరాజునకుహితంబునె
ప్పటలాను, రాజునకునిరుద్ధముగాకుం
డనుమృదువుగనువినయసహితంబుగను
మంచిమటలుగనుంజెప్పవలయును.

అని, తాత్పర్యము.

సావమదకంతు య ద్వాక్యం మారీచ హిత ముచ్యతే

నాభినందతి త్తదాజా మానాహృణా మానవజీతమ్. ౧౧

టీక॥ మారీచ = మారీచుడా ! సా
వమదకం=తిరస్కారమతోఁగూడిన ;
యత్=ఏ;హితం=మేలుగలిగించునట్టి;
వాక్యంతు=మాటమాత్రము;ఉచ్యతే=
చెప్పఁబడుచున్నదో;మానవజీతం=
సమ్మానముచేయువఁబడిన; తత్=ఆ
మాటను; మానాహృణః=సమ్మానము

నకుండగిన; రాజా=రాజు; నాభినంద
తి=అంగీకరింపఁడు.

మారీచుడా ! తిరస్కారమతోఁ
జెప్పఁబడునేనియది హితవాక్యమయిన
నుసమ్మానరహితమగుటచే , రాజున
మ్మానయోగ్యుండుకావునదాని నంగీక
రింపఁడు. అని, తాత్పర్యము.

పంచరూపాణి రాజానో ధారయం త్యమితౌజసః

అగ్నే రింద్రస్య సోమస్య వరుణస్య యమస్యచ. ౧౨

టీక॥అమితౌజసః=కొలఁదిలేని ప్ర
తాపముగల;రాజానః=రాజులు; అ
గ్నేః=అగ్నియొక్కయు;ఇంద్రస్య=ఇం
దునియొక్కయు;సోమస్య=చంద్రుని
యొక్కయు; వరుణస్య = వరుణుని
యొక్కయు;యమస్యచ=యమునియొ
క్కయు;రూపాణి = ఆకారములను;

పంచ=అయిదింటిని; ధారయంతి=ధ
రింతురు.

అమితప్రతాపులగు రాజులు, అగ్ని,
ఇంద్రుఁడు, చంద్రుఁడు, వరుణుండు,
యముండు, ఈయయిదుగురి రూపంబు
లనుదాల్చియుండురు.

అని, తాత్పర్యము.

దౌష్ట్యం తథా విక్రమంచ సౌమ్యం చండం ప్రసన్నతామ్
ధారయంతి మహత్తానో రాజానః క్షణదాచర. ౧౩

టీక॥ క్షణదాచర = రాక్షసుండ
ను; ధారయంతి = ధరించుచున్నారు.
వగుమారీచుడా! మహత్తానః = అధి
మారీచుడా! మహత్తులగు రా
కమయినప్రభావముగల; రాజానః =
జులు, అట్లు, అగ్నిదేవునివేడిమిని,
రాజులు; తథా = అట్లు; దౌష్ట్యం = వే
ఇంద్రునిపరాక్రమంబునుజంద్రునిచల్ల
డిమిని; విక్రమంచ = పరాక్రమంబును;
దనంబును, వరుణునిప్రసన్నతను, య
సౌమ్యం = చల్లదనంబును; చండం =
మునిశిక్షాశక్తిని, దాల్చియుందురు.
శిక్షను; ప్రసన్నతాం = నిమలత్వము
అని, తాత్పర్యము.

తస్మాత్సర్వా స్వవస్థాసు మాన్యాః పూజ్యాశ్చ పాథివాః

టీక॥ తస్మాత్ = అందువలన; పా
రలును.
థివాః = రాజులు; సర్వాసు = సమస్త
అందువలన, రాజులను సర్వావస్థ
ములయిన; అవస్థాసు = అవస్థలయందు
లయందును గౌరవింపుడుఁ బూజింపు
ను; మాన్యాః = గౌరవింపఁదగినవార
చునుండవలయును.
లును; పూజ్యాశ్చ = పూజింపఁదగినవా
అని, తాత్పర్యము.

త్వంతు ధర్మ మవిజ్ఞాయ కేవలం మోహ మాస్థితః. ౧౪
అభ్యాగతం మాం దౌరాత్మ్య త్పరుషం వక్తు మిచ్ఛసి

టీక॥ త్వంతు = నీవుమాత్రము; ధ
ర్మి; పరుషం = కఠినమయినమాటను;
మం = ధర్మమును; అవిజ్ఞాయ = ఎ
వక్తుం = చెప్పటకు; ఇచ్ఛసి = కోరుచు
టుంగక; మోహం కేవలం = అజ్ఞానము
న్నావు.
నుమాత్రము; ఆస్థితః = అవలంబించిన
నీవు, రాజధర్మంబుఁ దెలియనివాఁ
వాఁడవై; దౌరాత్మ్యత్ = దుష్టబు
డవగుటచే, నజ్ఞానంబున నిట్లుదౌష్ట్యం
ద్ధిగలవాఁడవగుటవలన; అభ్యాగతం =
బువహించి, నీయింటికివచ్చినసకలరా
నీయింటికివచ్చిన; మాం = నన్నుఁగూ
క్షసరాజును నన్నుఁ జూచి, పరుషంబు

లాడఁబూనితివి. అని, తాత్పర్యము.

గుణ దోషా నృచామి తమం శాత్త్వి రాక్షస. ౧౫

<p>టీక॥ రాక్షస=మారీచుఁడా! ఆత్మ ని=నావిషయమయి; గుణదోషా=గుణ దోషములను; తమంచ=యొక్కమును; నృచామి=అడుగను.</p>	<p>మారీచుఁడా! ఇప్పుడీవిషయమునం దు, గుణదోషంబులను గానియొక్కాయొ క్కంబులను గాని నేను నిన్నడుగ లేదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

మయోక్తం తవ వైతా వత్సంప్ర త్యమితవిక్రమ

<p>టీక॥ అమితవిక్రమ=కొలఁతలేని ప రాక్రమముగలమారీచుఁడా! సంప్రతి= ఇప్పుడు; మయా=నాచేత; తవ= నీకు; ఉక్తంచ=చెప్పఁబడినదియు ; ఏతావ త్=ఇంత.</p>	<p>కొలఁదిలేనిపరాక్రమంబుగల మా రీచుఁడా! నీకు నేను జెప్పిన కార్యమిం తమాత్రము ; దానినీవుచేయవలసిన దేకానిబదులు చెప్పఁగూడదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

అస్మిం స్తు త్వం మహాకృత్యే సాహాయ్యం కతుః మహాసి. ౧౬

<p>టీక॥ త్వం=నీవు; అస్మిన్ = ఈ; మహాకృత్యే = గొప్పకార్యమునందు; సాహాయ్యంతు = తోడుపాటునమా త్రము; కతుః=చేయుటకు ; అహా</p>	<p>సి=శకుఁడవు. ఇమ్మహాకార్యంబునందు , నీవుసా హాయ్యంబు సేయవలయును. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

శృణు తతఃపా సాహాయ్యే యతాకార్యం వచనాంతమ

<p>టీక॥ సాహాయ్యే = తోడుపాటు నందు; మమ=నామొక్క; వచనాత్= మాటవలన; యత్=ఏది; కార్యం=చే యఁదగినదో; తత్= ఆ; కమః=కా ర్యమును; శృణు=వినుము.</p>	<p>సాహాయ్యము సేయుటయందు, నీ వు , నామాట ప్రకారమునా కేమిచే యవలయునోదానింజెప్పెదనునుము. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

సౌవణ్య స్త్యం మృగో ఘాత్వా చిత్రో రజతబిందుభిః. ౧౭
ఆశ్రమే తస్య రామస్య సీతాయాః ప్రముఖే చర

టీక॥ త్యం=నీవు; రజతబిందుభిః=వెండిచుక్కలచేత;	తిరుగుము.
డిచుక్కలచేత; చిత్రః=నానావణములు; సౌవణ్యః=బంగారువికారములు;	నీవు, వెండిచుక్కలచేత జిత్రితమయినబంగారుజింకరూపుదాల్చి, యారామనియూత్రమంబునకుఁబోయి, సీతయెదుటండిరుగుము.
మృగః=జింక; ఘాత్వా=అయి; తస్య=ఆ-రామస్య=రామనియొక్క;	అని, తాత్పర్యము.
ఆశ్రమే=ఆశ్రమమునందు; సీతాయాః=సీతయొక్క;	
ప్రముఖే=ఎదుటను; చర=	

ప్రలోభయిత్వా వై దేహీం యథేచ్ఛం గంతుమిచ్ఛసి. ౧౮

టీక॥ త్యం (అధ్యాహృతము)=నీవు; వై దేహీం=సీతను;	అహం=తగుదువు.
ప్రలోభయిత్వా(ప్రలోభ్య)=ఆశంపఁజేసి; యథేచ్ఛం=యథేచ్ఛగా;	అట్లుసీతకు, మృగరూపధారిణగునీవై, ఆశగల్గునట్లుచేసి, యథేచ్ఛంబొమ్ము.
గంతుం=పోవుటకు;	అని, తాత్పర్యము.

త్వాంతు మాయా మృగం దృష్ట్వా కాంచనం జాతవిస్తయా
ఆనయై నమితి క్షిప్రం రామం వత్యతి మైథిలీ. ౧౯

టీక॥ మైథిలీ=సీత; కాంచనం=బంగారువికారముగు;	రామనిగూర్చి; వత్యతి=చెప్పఁగలదు.
మాయామృగం=మానుజింకవైన;	బంగారుమానుజింక రూపుదాల్చి
త్వాం=నిన్ను;	యున్ననిన్నుఁజూచినంతనే, సీత, యా
దృష్ట్వా=చూచినంతనే;	శ్చర్యపడి, యాజింకనుదెచ్చియిమ్మని,
జాతవిస్తయా=పుట్టినయాశ్చర్యముగలదై;	రామనడుగంగలదు.
క్షిప్రం=శీఘ్రముగా;	అని, తాత్పర్యము.
ఏనం=ఈజింకను;	
ఆనయ=తెమ్ము.	
ఇతి=అని; రామం=	

అపక్రాంతేతు కాకుత్స్థే దూరం యాత్వా పృథాహర

శ్రీ మద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౫౪౫

స ౪౦

హ సీతే లక్ష్మణే త్యేవం రామవాక్యాను రూపకమ్. ౨౦

టీక॥ కాకుత్స్థే = రాముండు ; అప	రూపముగా; ఉదాహరణ = పలుకుము.
కాగ్రం తేతు = అవలికిఁబోఁగానే ; త్వం	రాముండునిన్నుఁబట్టుటకు సీతాల
(అధ్యాహృతము) = నీవు; దూరం = దూ	త్తుణులను వదలివచ్చినపిమ్మట , నీవు,
రము; యాత్వాపి = పోయియు; “హా =	దూరముగాఁబోయి, రాముండుచెప్పిన
అయ్యో! సీతే = సీతా! లక్ష్మణ = లక్ష్మ	ట్లుగా, “అయ్యో! సీతా! లక్ష్మణా!” అ
ణా! ఇత్యేవం = అనియిట్లు ; రామవా	ని, యటవుము . అని, తాత్పర్యము.
క్యానురూపకం = రామునిమాటకను	

తచ్ఛ్రుత్వా రామ పదవీం సీతయాచ ప్రచోదితః

అనుగచ్ఛతి సంభ్రాంత స్సౌమిత్రి రపి సౌహృదాత్. ౨౧

టీక॥ సౌమిత్రిరపి = లక్ష్మణుండును; డించును.	
తత్ = ఆమాటను; శ్రుత్వా = విని ; సం	లక్ష్మణుండును, ఆమాటను విన్నం
భ్రాంతః = భ్రమించినవాఁడై; సౌహృ	త నెయ్యేమియుందోచక, యన్నపైసే
దాత్ = స్నేహమువలనను ; సీతయా	హమువలనను సీతప్రేరణవలనను, రా
చ = సీతచేతను; ప్రచోదితః = ప్రేరిం	ముండుపోయినమాగఁబుఁబట్టిపోవు
పఁబడినవాఁడై; రామపదవీం = రా	ను. అని, తాత్పర్యము.
మునిమాగఁమును; అనుగచ్ఛతి = వెంట	

అపక్రాంతేచ కాకుత్స్థే లక్ష్మణేచ యథాసుఖం

ఆనయిష్యామి వైదేహీం సహస్రాక్ష శ్శచీమివ. ౨౨

టీక॥ కాకుత్స్థే = రాముండును ; ల	క్షణః = దేవేంద్రుండు; శచీమివ = శచీదే
క్ష్మణేచ = లక్ష్మణుండును; అపక్రాంతే	వినివలె; ఆనయిష్యామి (ఆనెష్యామి) =
చ = పోయినంతనె; యథాసుఖం = సు	తేచ్చెదను.
ఖముగా; వైదేహీం = సీతను; సహస్రా	అట్లు, రాముండును లక్ష్మణుండును,

ఆవలికిఁబోయినపిమ్మట, నేను, కంద్రుం | చెప్పెదను. అని, తాత్పర్యము.
దుశచీదేవినింబోలె, నుఖంబున, సీతంబె

వీవం కృత్వా త్విదం కార్యం యథేష్టం గచ్ఛ రాక్షస
రాజ్యస్యాధికం ప్రయచ్ఛామి మారీచ తవ సువ్రత. ౨౩

టీక॥ రాక్షస=మారీచుఁడా! వీవం= ముయొక్క; అధికం=సగమును; ప్రయ
ఇట్లు; ఇదం=ఈ; కార్యం=పనిని ; కృత్వా=చెప్పెదను.
త్వాతు=చేసినంతనె; యథేష్టం=య మంచివ్రతములుగల మారీచుఁడా!
థేచ్ఛగా; గచ్ఛ=పొమ్ము . సువ్రత= నీవితమాత్రముచేసి, నీయిచ్చకువచ్చిన
మంచివ్రతముగల; మారీచ = మారీ చోటికింబొమ్ము; నీకు, నా రాజ్యంబులో
చుఁడా! తవ=నీకు; రాజ్యస్య=రాజ్య సగమిచ్చెదను. అని, తాత్పర్యము.

గచ్ఛ సౌమ్య శివం మాగం కార్యస్యాస్య వివృద్ధయే
అహం త్వం గమిష్యామి సరథో దండకావనం. ౨౪

టీక॥ సౌమ్య=తిన్ననివాఁడవగుమా న్ను; అనుగమిష్యామి=వెంటబడించెదను.
రీచుఁడా! అస్య=ఈ; కార్యస్య=కా సౌమ్యుండవగుమారీచుఁడా ! ఈ
ర్యముయొక్క; వివృద్ధయే=అభివృద్ధికొ కార్యంబభివృద్ధినొందుటకొఱకు, నుం
ఱకు; శివం=సుందరమయిన; మార్గం= దరంబగుమృగరూపంబునొంది , దండ
మృగసంబంధిరూపమును; గచ్ఛ=పొం కారణ్యంబునకుఁబొమ్ము ; నేనురథా
దుము. అహం=నేను; సరథః=రథము రూఢుండనై, నీవెంటవచ్చెదను.
తోఁగూడినవాఁడనై ; దండకావనం= అని, తాత్పర్యము.
దండకారణ్యమునుగూచి; త్వం = నీ

ప్రాప్య సీతామయుద్ధేన వంచయిత్వాతు రాఘవమ్
లంకాం ప్రతిగమిష్యామి కృతకార్య స్సహత్వయా. ౨౫

టీక॥ రాఘవం=రాముని; వంచయిత్వాతు=మోసపుచ్చియు ; అయుద్ధే

న=యద్ధములేమిచేత; సీతాం = సీత
ను; ప్రాప్య=పొంది; కృతకార్యః = చే
యబడినకార్యముగలవాడనై ; త్వ
యాసహ=నీతోఁగూడ; లంకాంప్రతి=
లంకనుగూర్చి; గమిష్యామి = పోయె
దను.

ఈప్రకారమునరామునివంచి, యు
ద్ధంబుసేయవలసినదిలేకయె, సీతనపహ
రించుకొని, కృతార్థుఁడనై , నీతోఁ
గూడలంకకుంబోయెదను.

అని, తాత్పర్యము.

నచే త్కరోషి మారీచ హన్తిత్వా మహా మద్యవై
ఏతత్కార్య మవశ్యం మే బలాదపి కరిష్యసి. ౨౬

టీక॥ మారీచ=మారీచుఁడా! నక
రోషిచేత్=చేయవేసి; అహం= నేను;
త్వాం=నిన్ను; అద్యవై= ఇప్పుడే; హ
న్తి=వధించెదను. మే = నాయొక్క;
ఏతత్=ఈ; కార్యం=పనిని; అవశ్యం=
అవశ్యముగా; బలాదపి= బలాత్కార

మువలననై న; కరిష్యసి= చేయఁగలవు.
మారీచుఁడా! నీవీకార్యముసేయ
వేసి, నేనిప్పుడేనిన్నువధింతును ; అవ
శ్యముగా , బలాత్కారంబుననైనను,
నీచేతనీకార్యముఁ, జేయింతును.
అని, తాత్పర్యము.

రాజ్ఞోహి ప్రతికూలస్తో నజాతు సుఖమేధతే

టీ॥ రాజ్ఞః=రాజునకు; ప్రతికూ
లస్తో= ప్రతికూలముగానుండువాఁడు;
జాతు=ఒకానొకప్పుడును; సుఖం= సు
ఖమును; నైధతే=పొందఁడు.

రాజునకుఁప్రతికూలముగా నుండు
వానికెప్పటికిని సుఖముగలుగదు.
అని, తాత్పర్యము.

అసాద్య తం జీవిత సంశయస్తే

మృత్యు ధ్రువోవ్యాద్య మయా విరుధ్య. ౨౭

ఏత ద్యధావ త్ప్రతిగృహ్య బుద్ధ్యా

యదత్ర పథ్యం కురు తత్తథా త్వమ్

టీక॥ తే=నీకు;తం=ఆరాముని; ఆ యము.

సాద్య=సమీపించి ; జీవితసంశయః= ప్రాణసంశేహము. అద్య=ఇప్పుడు; మయా=నాతో;విరుధ్య = విరోధించి; మృత్యుః=మరణము;ధ్రువోహి= సిద్ధి తముగదా! ఏతత్ = దీనిని ; యథావత్ = సరిగా;బుద్ధ్యా=బుద్ధిచేత ; ప్రతిగృహ్య=తీసికొని;అత్ర=ఇందు ; యత్ = ఏది;పథ్యం=మేలో;తత్ = దాని; త్వం=నీవు;తథా=అట్లు;కురు = చే

నీవు ఆ రామునియొద్దకుఁ బోవుదువే నిమరణంబుగలుగుటసంశేహము; ఒక వేళఁదప్పిననుదప్పవచ్చును ; నాతోఁ విరోధితువేని యిప్పుడె మరణంబుగల్గును;ఇదిసిద్ధితము; నీవీరెంటినిజక్కఁగా నాలోచించి,నీకేదిహితమో దానిఁగా వింపుము. అని, రావణుండు , మారీచునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే, చత్వారింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండచత్వారింశస్సర్గటిక,

ముగిసినది.

